स्वर्गवासी साधुचरित श्रीमान् डालचन्दजी सिंघी
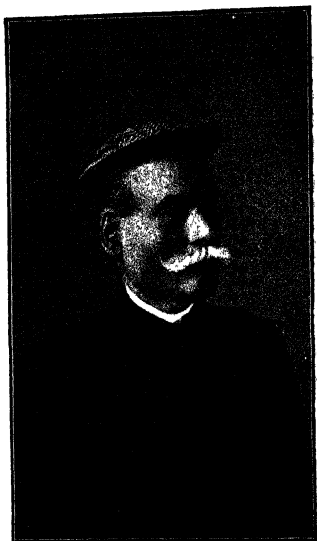
बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघीके पुण्यश्लोक पिता

जन्म-वि स १९२१, मार्ग. वदि ६ 卐 स्वर्गवास-वि सं. १९८४, पोष सुदि ६

दानशील - साहित्यरसिक - संस्कृतिप्रिय

स्व० बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी

अजीमगंज-कलकत्ता

जन्म ता. २८-६-१८८५] [मृत्यु ता. ७-७-१९४४

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*************************[ग्रन्थाङ्क ४९]*************************

कलिकालसर्वज्ञ - आचार्य हेमचन्द्रसूरि - विरचित

छन्दोऽनुशासन

SINGHI JAIN SERIES

***********************[NUMBER 49]***********************

CHANDO'NUŚĀSANA

OF

HEMACHANDRA SŪRI

कलकत्तानिवासी

साधुचरित-श्रेष्ठिवर्य **श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी** पुण्यस्मृतिनिमित्त

प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

[जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथात्मक-इत्यादि विविधविषयगुम्फित प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूर्जर, - राजस्थानी आदि नाना भाषानिबद्ध सार्वजनीन पुरातन वाङ्मय तथा नूतन संशोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद् - डालचन्दजी - सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील - साहित्यरसिक - संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य जिनविजय मुनि

अधिष्ठाता, सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

निवृत्त ऑनररि डायरेक्टर

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

*

संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंह सिंघी तथा **श्री नरेन्द्र सिंह सिंघी**

प्रकाशक

अधिष्ठाता, सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

जयन्तकृष्ण ह. दवे, ऑनररी डायरेक्टर, भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बम्बई, नं. ७, द्वारा प्रकाशित
तथा – लक्ष्मीबाई नारायण चौधरी, निर्णयसागर प्रेस, २६-२८ कोलभाट स्ट्रीट, बम्बई, नं. २, द्वारा मुद्रित

कलिकालसर्वज्ञ - आचार्य हेमचन्द्रसूरि - विरचित

छन्दोऽनुशासन

विविध पाठभेद, प्रस्तावना, विशिष्ट शब्दकोष, परिशिष्टादि समन्वित

संपादनकर्ता

प्राध्यापक ह. दा. वेलणकर; एम्. ए.

(संयुक्त - निर्देशक, भारतीय विद्या भवन, बम्बई)

प्रकाशनकर्ता

अधिष्ठाता, सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्याभवन, बम्बई

विक्रमाब्द २०१७]   प्रथमावृत्ति, पंचशत प्रति   [खिस्ताब्द १९६१

ग्रन्थांक ४९]

[मूल्य रु० १४/४०

SINGHI JAIN SERIES

A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF IMPORTANT JAIN CANONICAL, PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE AND OTHER WORKS IN PRAKRIT, SANSKRIT, APABHRAMSHA AND OLD RAJASTHANI-GUJARATI LANGUAGES, AND OF NEW STUDIES BY COMPETENT RESEARCH SCHOLARS

•

ESTABLISHED

IN THE SACRED MEMORY OF THE SAINT LIKE LATE SETH

ŚRĪ DĀLCHANDJĪ SINGHĪ

OF CALCUTTA

BY

HIS LATE DEVOTED SON

DANASILA-SAHITYARASIKA-SANSKRITIPRIYA

ŚRĪ BAHADUR SINGH SINGHI

•

DIRECTOR AND GENERAL EDITOR

ĀCHĀRYA JINA VIJAYA MUNI

ADHIṢṬHĀTĀ, SINGHĪ JAIN ŚĀSTRA ŚIKṢHĀ PĪTHA

(Retired Honorary Director, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay.)

•

PUBLISHED

UNDER THE PATRONAGE OF

ŚRĪ RAJENDRA SINGH SINGHI

AND

ŚRĪ NARENDRA SINGH SINGHI

BY THE ADHIṢṬHĀTĀ

SINGHI JAIN SHASTRA SHIKSHAPITH

BHARATIYA VIDYA BHAVAN, BOMBAY

CHANDO'NUŚĀSANA

OF

HEMACHANDRASŪRI

(A comprehensive treatise of Sanskrit, Prakrit and Apabhraṁśa Prosody)

Critically edited with Hemacandra's own commentary entitled *Chandaścūḍāmaṇi*, an anonymous Ṭippaṇaka called Paryāya, various readings, appendix, numerous indices and an elaborate introduction etc.

BY

Prof. H. D. VELANKAR, M. A.
Joint-Director, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay,

PUBLISHED BY

Adhiṣṭhātā, Singhi Jain Śāstra Śikṣāpīṭha

BHARATIYA VIDYA BHAVAN
BOMBAY

V. E. 2017] First Edition [A. D. 1961

Vol. No. 49] *** [Price Rs. 14/40

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्ति बङ्गाभिधे देशे सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुर्शिदाबाद इत्याख्या पुरी वैभवशालिनी ॥ १
बहवो निवसन्त्यत्र जैना ऊकेशवंशजाः । धनाढ्या नृपसम्मान्या धर्मकर्मपरायणाः ॥ २
श्रीडालचन्द इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाग्यवान् । साधुवत् सच्चरित्रो यः सिंघीकुलप्रभाकरः ॥ ३
बाल्य एव गतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । कलिकातामहापुर्यां धृतधर्मार्थनिश्चयः ॥ ४
कुशाग्रीयया सद्बुद्ध्या सद्वृत्त्या च सन्निष्ठया । उपार्ज्य विपुलां लक्ष्मीं कोट्यधिपोऽजनिष्ट सः ॥ ५
तस्य मन्नुकुमारीति सन्नारीकुलमण्डना । जाता पतिव्रता पत्नी शीलसौभाग्यभूषणा ॥ ६
श्रीबहादुरसिंहाख्यो गुणवाँस्तनयस्तयोः । सञ्जातः सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥ ७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥ ८
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य ज्येष्ठपुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षत्वात् दक्षिणबाहुवत् पितुः ॥ ९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तेजस्वी मध्यमः सुतः । सूनुर्वीरेन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥ १०
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा आप्तभक्तिपरायणाः । विनीताः सरला भव्याः पितुर्मार्गानुगामिनः ॥ ११
अन्येऽपि बहवस्तस्याभवन् स्वस्रादिबान्धवाः । धनैर्जनैः समृद्धः सन् स राजेव व्यराजत ॥ १२

अन्यच्च -

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचारी तच्चित्रं विदुषां खलु ॥ १३
नाहंकारो न दुर्भावो न विलासो न दुर्व्ययः । दृष्टः कदापि यद्गेहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥ १४
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जनान् प्रति । बन्धुजनेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥ १५
देश-कालस्थितिज्ञोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥ १६
समुन्नत्यै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं घनम् ॥ १७
गत्वा सभा-समित्यादौ भूत्वाऽध्यक्षपदान्वितः । दत्त्वा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥ १८
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । अकरोत् स यथाशक्ति सत्कर्माणि सदाशयः ॥ १९
अथान्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥ २०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सम्यग्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानवृद्ध्यर्थं यतनीयं मयाऽप्यरम् ॥ २१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । श्रद्धेयानां स्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशाम् ॥ २२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शान्तिनिकेतने । सिंघीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठं मतिष्ठिपत् ॥ २३
श्रीजिनविजयः प्राज्ञो मुनिनाम्ना च विश्रुतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितस्तेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥ २४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्थैर्यौदार्यादिसद्गुणैः । वशीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥ २५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रस-नागाङ्क-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥ २६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥ २७
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥ २९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥ ३०
जलवाय्वादिकानां तु प्रातिकूल्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्यान्यत्रवासितः ॥ ३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥ ३२
नन्द-निध्यङ्क-चन्द्राब्दे कृता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्तराय च नूतना ॥ ३३
ततो मुनेः परामर्शात् सिंघीवंशनभस्वता । भाविद्याभवनायेयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥ ३४
आसीत्तस्य मनोवाञ्छाऽपूर्वग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥ ३५
दुर्विलासाद् विधेर्हन्त ! दौर्भाग्याच्चात्मबन्धूनाम् । स्वल्पेनैवाथ कालेन स्वर्गं स सुकृती ययौ ॥ ३६
इन्दु-शून्य-खं-नेत्राब्दे मासे आषाढसञ्ज्ञके । कलिकातानगर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥ ३७
पितृभक्तैश्च तत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना त्वियम् ॥ ३८
सैषा ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा प्रेष्ठा प्रज्ञावतां प्रथा । भूयाद् भूत्यै सतां सिंघीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥ ३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्वियं लोके श्रीसिंघी ग्रन्थमालिका ॥ ४०

*

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपाटाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सन्नाम्नी पुरिका यत्र सुस्थिता ॥ १
सदाचार-विचाराभ्यां प्राचीननृपतेः समः । श्रीमच्चतुरसिंहोऽत्र राठोडान्वयभूमिपः ॥ २
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिभाक् । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥ ३
मुञ्ज-भोजमुखा भूपा जाता यस्मिन् महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥ ४
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुवाक्-सौजन्यभूषिता ॥ ५
क्षत्रियाणीं प्रभापूर्णां शौर्योद्दीप्तमुखाकृतिम् । यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा त्वियम् ॥ ६
पुत्रः किसनसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः । रणमल्ल इति चान्यद् यन्नाम जननीकृतम् ॥ ७
श्रीदेवीहंसनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्भैषज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥ ८
आगतो मरुदेशाद् यो भ्रमन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-श्रद्धास्पदं परम् ॥ ९
तेनाथाप्रतिमप्रेम्णा स तत्सूनुः स्वसन्निधौ । रक्षितः शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुगः ॥ १०
दौर्भाग्यात् तच्छिशोर्बाल्ये गुरु-तातौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽथ यदृच्छया विनिर्गतः ॥ ११

तथा च–

भ्रान्त्वा नैकेषु देशेषु संसेव्य च बहून् नरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूत्वा जातो जैनमुनिस्ततः ॥ १२
ज्ञातान्यनेकशास्त्राणि नानाधर्ममतानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्त्वातत्त्वगवेषिणा ॥ १३
अधीता विविधा भाषा भारतीया युरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रत्न-नूतनकालिकाः ॥ १४
येन प्रकाशिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रशंसिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिह्यतथ्यगुम्फिताः ॥ १५
बहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलैश्च स सत्कृतः । जिनविजयनाम्नाऽयं विख्यातः सर्वत्राभवद् ॥ १६
तस्य तां विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपत्तनात् स्वयमन्यदा ॥ १७
पुरे चाहम्मदाबादे राष्ट्रीयः शिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥ १८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्नियुक्तः स महात्मना । रस-मुनि-निधीन्द्वब्दे पुरातत्त्वाख्यमन्दिरे ॥ १९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूष्य तत् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥ २०
तत आगत्य सँल्लग्नो राष्ट्रकार्ये च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वातन्त्र्यसङ्गरे ॥ २१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्तिनिकेतने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥ २२
सिंघीपदयुतं जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंघीश्रीडालचन्दस्य सूनुना ॥ २३
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण धीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥ २४
प्रतिष्ठितश्च तस्यासौ पदेऽधिष्ठातृसञ्ज्ञके । अध्यापयन् वरान् शिष्यान् ग्रन्थयन् जैनवाङ्मयम् ॥ २५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे ह्येषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २६
अथैवं विगतं तस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासादिप्रवृत्तिषु प्रयस्यतः ॥ २७
बाण-रत्न-नवेन्द्वब्दे मुंबाईनगरीस्थितः । मुंशीति बिरुदख्यातः कन्हैयालाल-धीसखः ॥ २८
प्रवृत्तो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितौ । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽचिरात् ॥ २९
विदुषां श्रीमतां योगात् पीठो जातः प्रतिष्ठितः । भारतीयपदोपेत विद्याभवनसञ्ज्ञया ॥ ३०
आहूतः सहकार्यार्थं स मुनिस्तेन सुहृदा । ततःप्रभृति तत्रापि तत्कार्ये सुप्रवृत्तवान् ॥ ३१
तद्भवनेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिका ह्यपेक्षिता । स्वीकृता च सद्भावेन मुख्याचार्यपदाश्रिता ॥ ३२
नन्द-निध्यङ्क-चन्द्राब्दे वैक्रमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीस्थैर्यकृते नूतनयोजना ॥ ३३
परामर्शात् ततस्तस्य श्रीसिंघीकुलभास्वता । भाविद्याभवनायेयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥ ३४
प्रदत्ता दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥ ३५
दैवादल्पे गते काले सिंघीवर्यो दिवंगतः । यस्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥ ३६
पितृकार्यप्रगत्यर्थं यत्नशीलैस्तदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुख्यैश्च सत्कृतं तद्वचस्ततः ॥ ३७
पुण्यश्लोकपितुर्नाम्ना ग्रन्थागारकृते पुनः । बन्धुज्येष्ठो गुणश्रेष्ठो ह्यर्द्धलक्षं धनं ददौ ॥ ३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्ध्यर्थं पितृवत् तस्य कांक्षितम् । श्रीसिंघीसत्पुत्रैः सर्वं तद्गिराऽनुविधीयते ॥ ३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्वियं लोके जिनविजयभारती ॥ ४०

*

SINGHI JAIN SERIES

अद्यावधि मुद्रितग्रन्थ नामावलि

१ मेरुतुङ्गाचार्यरचित प्रबन्धचिन्तामणि मूल संस्कृत ग्रन्थ.
२ पुरातनप्रबन्धसंग्रह बहुविध ऐतिह्यतथ्यपरिपूर्ण अनेक प्राचीन निबन्ध संचय.
३ राजशेखरसूरिरचित प्रबन्धकोश.
४ जिनप्रभसूरिकृत विविधतीर्थकल्प.
५ मेघविजयोपाध्यायकृत देवानन्दमहाकाव्य.
६ यशोविजयोपाध्यायकृत जैनतर्कभाषा.
७ हेमचन्द्राचार्यकृत प्रमाणमीमांसा.
८ भट्टाकलङ्कदेवकृत अकलङ्कग्रन्थत्रयी.
९ प्रबन्धचिन्तामणि – हिन्दी भाषांतर.
१० प्रभाचन्द्रसूरिरचित प्रभावकचरित.
११ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायरचित भानुचन्द्रगणिचरित.
१२ यशोविजयोपाध्यायविरचित ज्ञानबिन्दुप्रकरण.
१३ हरिषेणाचार्यकृत बृहत्कथाकोश.
१४ जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह, प्रथम भाग.
१५ हरिभद्रसूरिविरचित धूर्ताख्यान. (प्राकृत)
१६ दुर्गदेवकृत रिष्टसमुच्चय. (प्राकृत)
१७ मेघविजयोपाध्यायकृत दिग्विजयमहाकाव्य.
१८ कवि अब्दुल रहमानकृत सन्देशरासक. (अपभ्रंश)
१९ भर्तृहरिकृत शतकत्रयादि सुभाषितसंग्रह.
२० शान्त्याचार्यकृत न्यायावतारवार्तिक-वृत्ति
२१ कवि धाहिलरचित पउमसिरीचरिउ. (अप०)
२२ महेश्वरसूरिकृत नाणपंचमीकहा. (प्रा०)
२३ श्रीभद्रबाहुआचार्यकृत भद्रबाहुसंहिता.
२४ जिनेश्वरसूरिकृत कथाकोषप्रकरण. (प्रा०)
२५ उदयप्रभसूरिकृत धर्माभ्युदयमहाकाव्य.
२६ जयसिंहसूरिकृत धर्मोपदेशमाला. (प्रा०)
२७ कोऊहलविरचित लीलावई कहा. (प्रा०)
२८ जिनदत्ताख्यानद्वय. (प्रा०)
२९ ३० ३१ स्वयंभूविरचित पउमचरिउ. भाग १. २. ३ (अप०)
३२ सिद्धिचन्द्रकृत काव्यप्रकाशखण्डन.
३३ दामोदरपण्डित कृत उक्तिव्यक्तिप्रकरण.
३४ भिन्नभिन्न विद्वत्कृत कुमारपालचरित्रसंग्रह.
३५ जिनपालोपाध्यायरचित खरतरगच्छ बृहद्गुर्वावलि.
३६ उद्द्योतनसूरिकृत कुवलयमाला कहा. (प्रा०)
३७ गुणपालमुनिरचित जंबुचरियं. (प्रा०)
३८ पूर्वाचार्यविरचित जयपायड-निमित्तशास्त्र. (प्रा०)
३९ भोजनृपतिरचित शृङ्गारमञ्जरी. (संस्कृत कथा)
४० धनसारगणीकृत-भर्तृहरशतकत्रयटीका.
४१ कौटल्यकृत अर्थशास्त्र - सटीक. (कतिपयअंश)
४२ विज्ञप्तिलेखसंग्रह विज्ञप्तिमहालेख - विज्ञप्तित्रिवेणी आदि अनेक विज्ञप्तिलेख समुच्चय.
४३ महेन्द्रसूरिकृत नर्मदासुन्दरीकथा. (प्रा०)
४४ हेमचन्द्राचार्यकृत-छन्दोऽनुशासन.
४५ वस्तुपालगुणवर्णनात्मक काव्यद्वय कीर्तिकौमुदी तथा सुकृतसंकीर्तन

•

Shri Bahadur Singh Singhi Memoirs

Dr. G. H. Buhler's Life of Hemachandrāchārya.

Translated from German by Dr. Manilal Patel, Ph. D.

1 स्व. बाबू श्रीबहादुरसिंहजी सिंघी स्मृतिग्रन्थ [भारतीयविद्या भाग ३] सन १९४५.
2 Late Babu Shri Bahadur Singhji Singhi Memorial Volume BHARATIYA VIDYA [Volume V] A. D. 1945.
3 Literary Circle of Mahāmātya Vastupāla and its Contribution to Sanskrit Literature. By Dr. Bhogilal J. Sandesara, M. A., Ph. D. (S.J.S.33.)
4-5 Studies in Indian Literary History. Two Volumes. By Prof. P. K. Gode, M. A. (S. J. S No. 37-38.)

संप्रति मुद्यमाणग्रन्थनामावलि

१ विविधगच्छीय पट्टावलिसंग्रह.
२ जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह, भाग २.
३ सुकृतकीर्तिकल्लोलिनी आदि वस्तुपालप्रशस्तिसंग्रह.
४ गुणचन्द्रविरचित मंत्रीकर्मचन्द्रवंशप्रबन्ध.
५ गुणप्रभाचार्यकृत विनयसूत्र. (बौद्धशास्त्र)
६ रामचन्द्रकविरचित-मल्लिकामकरन्दादिनाटकसंग्रह
७ तरुणप्रभाचार्यकृत षडावश्यकबालावबोधवृत्ति.
८ प्रद्युम्नसूरिकृत मूलशुद्धिप्रकरण-सटीक.
९ कुवलयमाला कथा, भाग २
१० सिंहतिलकसूरिरचित मन्त्रराजरहस्य.

Table of Contents.

LIST OF AUTHORITIES

(Quoted or Mentioned)

N. B. The first figure refers to the Adhyāya and the second to the Sūtra on which the Authority is mentioned or quoted. The figures in the brackets indicate the number of quotations.

अनिर्दिष्ट **१.** ७ (७), १० (३), १६ (३४); **२.** १५७ (४), ३८६, **३.** ३९ (१८), ७० (२), ७३ (१), ८७; **४.** १ (२), २ (१), २४: **५.** १७: **६.** २१ (२), २२ (४); **७.** ५७, ७३; **८.** ७.

अन्यः **२.** ६५, १०६, २१२, २३२, ३२८, ३३९.

अन्ये **२.** ११३, १२३, १२६, १३२, १४४, १४९, १६०, १६८, १७४, १७७, १७८, १८०, १८१, १८३, १८४, १९५, २०२, २१२, २१९, २३५, २३७, २४९, २६५, २६७, २८८, २८९, ३००, ३१२, ३१३, ३१४, ३३७, ३४२, ३५०, ३५५, ३६१; **३.** ६०; **४.** २७, ६७, ८७ (११); **५.** २५, ३०, ३१, ३३; **६.** २०, ५३: **७.** ७२.

अपरे **२.** १८१.

अहीन्द्र **३.** ३२, ५२; see पिङ्गल

आम्नाय. **४.** १०.

एके **२.** ७, २९, ३७, १२०, १४९, १६६, २२४, २४१, २४३, २५५, २५६, २७३, २९३, ३६७: **३.** ५६, ५९, ६०; **४.** ४८; **५.** २६.

कश्चित् **२.** ८, १७३, १८८, ३१९, **३.** ४३.

काव्यानुशासन **१.** १.

काश्यप **२.** २३१.

जयदेव **२.** २९७: **३.** ५२.

धनपाल **३.** ७३.

पिङ्गल **२.** २४३, २४४. **३.** ४४; see अहीन्द्र

पूर्वाचार्या· **३.** ४३: **८.** १७.

भरत **२.** १२, १३, १४, १६, १७, १८, २१, २४, २५, २७, ३२, ३५, ३९, ४२, ४३, ५३, ५९, ६३, ८२, ९१, ११०, ११३, १३२, १४३, १४५, १५०, १६३, १७०, १७१, २१०, २४६, २७१, २८७, २९०.

मागधाः **४.** ८७; **७.** ३.

यत्युपदेशोपनिषत् **१.** १६ (४).

रत्नावली (श्रीहर्ष) **४.** ८५.

यदाह **१.** १ (२), ६ (२); **४.** १: **७.** ७२; **८.** ५, १७.

यदाहुः **१.** १२; **५.** ४०: **८.** १.

वृद्धाः **२.** १५६; **५.** १५.

शब्दानुशासन **१.** १, १०.

संग्रहश्लोकाः **१.** ३: **४.** ८.

सातवाहन **५.** ३२.

सिद्धसेन **१.** १.

सैतव **२.** २३१.

स्वयम्भू **२.** ३२३.

Corrections

P. 21:	on s. 73.	Read	कुर्वतेऽविवेका रतिं	for कुर्वते विवेकारतिं
P. 30	„ s. 129	„	तिर् गौ	for तिर्गौ
P. 49	„ s. 224	„	भवच्छ्लेष	for भवच्छुष
P. 61	„ s. 273	„	य्मन्सर्गा	for य्मन्सर्गाः
P. 108,	line 4	„	३३.१	for ३३.७
P. 168,	„ com. line 1	„	(४.१९)	for (४.११)
P. 169	„ com. line 1	„	(४.३३)	for (४.२४)
P. 213	line 8	„	the last word पइं in the next line.	
P. 215	Sūtra 11	„	वर्जैरिति	for अजरिति
P. 240.2	Heading	„	-विचर्चितगत-	for विचिगत
P. 341	line 11	„	H. 6. 25 after	शशाङ्कवदना.

किंचित् प्रासंगिक

*

संस्कृत वाङ्मयमें, आज तक जितने भी छन्दोरचनाविषयक ग्रन्थ प्राप्त हुए हैं, उन सबमें कलिकालसर्वज्ञ आचार्य श्रीहेमचन्द्र सूरि विरचित प्रस्तुत **छन्दोऽनुशासन** नामक ग्रन्थ सर्वश्रेष्ठ है–ऐसा कथन करनेमें कोई अत्युक्ति नहीं होगी।

हेमचन्द्राचार्यकी रचनाओंमें, जिस तरह '**सिद्धहैमशब्दानुशासन**' व्याकरण-शास्त्रका सबसे अधिक परिपूर्ण ग्रन्थ है और वैसे ही काव्यशास्त्रका लक्षणात्मक '**काव्यानुशासन**' परिपूर्ण ग्रन्थ है, उसी तरह यह '**छन्दोऽनुशासन**' भी छन्दःशास्त्रविषयक सर्वांग परिपूर्ण ग्रन्थ है। आजतक यह ग्रन्थ अप्रकट रहा। अत इस '**सिंघीजैनग्रन्थमाला**' के ४९ वें ग्रन्थरत्न के रूपमें इसे प्रकट करते हुए हमें हर्षानुभव होना स्वाभाविक है।

कोई ५० वर्ष पहले, इस ग्रन्थका एक नगण्य मुद्रण, स्वर्गीय शास्त्रोद्धारक आचार्य श्री सागरानन्द सूरिके प्रयत्नसे बंबईमें सेठ देवकरण मूलजीके नामसे प्रकट हुआ था। वह मुद्रण केवल हस्तलिखित पुस्तकानुरूप एक पोथीमात्र था। ग्रन्थके महत्त्वको देखते हुए, यह ग्रन्थ बहुत पहले सुन्दर रूपमें प्रकाशित होना चाहिये था, पर किसी जैन विद्वान्का इस तरफ लक्ष्य नहीं गया। मेरे मनमें, इस ग्रन्थका सुन्दर प्रकाशन करनेकी अभिलाषा, पूनामें सन् १९१९ में मैंने जब '**जैनसाहित्यसंशोधक**' नामक संस्थाकी स्थापना की और उसके द्वारा ऐसे महत्त्वके जैन ग्रन्थोंका प्रकाशन करनेकी योजना सोची, तभीसे उत्पन्न हुई थी।

संस्कृत भाषा के छन्दोंके विषयमें तो **वृत्तरत्नाकर** जैसी बहुत सुन्दर ग्रन्थकृतियां सुप्रसिद्ध हैं पर प्राकृत भाषा तथा अपभ्रंश भाषा साहित्यमें प्रयुक्त छन्दोंके विषयका कोई विशिष्ट ग्रन्थ प्रसिद्धिमें नहीं आया था। यद्यपि **प्राकृतपिंगल** नामसे प्रसिद्ध इस विषयका प्रमाणभूत और सुज्ञात ग्रन्थ प्रकाशित है, पर हेमचन्द्र सूरिकी यह कृति उससे अधिक परिपूर्ण और अधिक विस्तृत है। इसलिये इसको प्रकट करनेकी अभिलाषासे मैंने इसको प्राचीन हस्तलिखित प्रतियां प्राप्त करनेका प्रयत्न चालू किया। उसके बाद जब मेरा प्रधान कार्यक्षेत्र अहमदाबादका 'गुजरात पुरातत्त्व मन्दिर' बना तब मैंने वहींसे इसे प्रकट करनेका आयोजन किया और पाटणके जैन ज्ञान भण्डारोंमेंसे, इसकी कुछ प्राचीन प्रतियां भी प्राप्त कीं। एक-दो ताडपत्र पर लिखी गई प्रतियां भी स्व० परमपूज्य प्रवर्तकजी महाराज श्रीकान्तिविजयजी और उनके शास्त्ररसिक सुशिष्य स्व० श्रीचतुरविजयजी महाराजकी कृपासे, मुझे प्राप्त हुईं। मैंने उनके आधार पर, इस ग्रन्थका संपादन कार्य प्रारंभ किया बीच मेरा जर्मनी आदि विदेशोंमें जानेका योग बना और वह कार्य स्थगित रहा।

सन १९३० में जब मेरा कार्यक्षेत्र, विश्वभारती के महान् द्रष्टा गुरुदेव रवीन्द्रनाथके विज्ञानतीर्थ शान्तिनिकेतन हुआ और वहां पर बैठ कर इस सिंघी जैन ग्रन्थ मालाके प्रकाशनका कार्य हाथमें लिया, तब मैंने फिर इस ग्रन्थका भी प्रकाशन इसी ग्रन्थमालाके द्वारा करना निश्चित किया। अनेक वर्ष पूर्व किया गया वह संकल्प इस प्रकार अब यह पूर्ण हो कर सफल हो रहा है। श्रेयस्कर संकल्प कभी न कभी सिद्ध होता है इस उक्तिकी सत्यता का अनुभव श्रेयोर्थिके मन को सन्तुष्ट करे यह स्वाभाविक है।

भारतीय विद्या भवनके संयुक्त डायरेक्टर और मेरे सहकारी सुहृन्मित्र प्रा० वेलणकर अपनी प्रौढ विद्वत्ताके लिये सुप्रसिद्ध हैं। छन्दःशास्त्र विषयक इनका अध्ययन – मनन बहुत गमीर है। इस विषयके कई प्राचीन ग्रन्थ इनके द्वारा संशोधित एवं संपादित हो कर प्रकाशित हो चुके हैं। प्रस्तुत सिंघी जैन ग्रन्थ मालाके समान ही मेरे द्वारा संचालित और संपादित **राजस्थान पुरातन ग्रन्थ माला** में इनके संपादनस्वरूप ३–४ छन्दोग्रन्थ छप रहे हैं। प्रसंगवश हेमचन्द्र सूरिके इस सर्वाङ्ग परिपूर्ण छन्दःशास्त्रके प्रकाशनके विषयमें बात चली तो इन्होंने बडे उत्साह के साथ इस कार्यके करनेका अपना मनोरथ प्रकट किया। इस ग्रन्थके संपादनके लिये इनसे अधिक योग्य व्यक्ति और कौन हो सकता है, यह सोच कर मैंने इनके कर्तव्यशील हाथों में इसका संपादन कार्य समर्पण किया जो परिपूर्ण हो कर आज विद्वानों के करकमल में उपस्थित है। मर्मज्ञ विद्वान् इस संपादन कार्यका मूल्यांकन स्वयं कर सकते हैं।

मैं तो केवल यहां इनके प्रति अपना सौहार्द पूर्ण उपकृत भाव प्रकट करना चाहता हूं कि इन्होंने इस ग्रन्थरत्नका, इसके अनुरूप सुन्दर संपादन कर, सिंघी जैन ग्रन्थ माला की मुक्तावलिमें जो एक मूल्यवान् मणिका निवेश किया है मैं उसके लिये अत्यंत कृतज्ञ हूं।

चैत्र शुक्ला रामनवमी, सं. २०१७
दिनांक २५ मार्च, १९६१
भा. वि. भ. बंबई

–मुनि जिनविजयजी

— आभार प्रदर्शन —

इस ग्रन्थके प्रकाशनके व्ययमें भारत सरकारकी ओरसे अर्द्ध-भाग प्राप्त हुआ है, जिसके लिये हम भारत सरकारके प्रति, अपना सादर आभार भाव प्रदर्शित करते हैं।

CHANDO'NUŚĀSANA

INTRODUCTION

INTRODUCTION

In my introduction to the *Jayadāman*[1] I have attempted to trace the origin and growth of Sanskrit Metres. I have shown there on p. 11, that the Varṇa Vṛttas in Classical Sanskrit Literature have grown out of the Akṣara Vṛttas of the Vedic Saṁhitās, after the discovery of a new type of metrical music, which I have called Varṇa-sangīta as it depended upon an alternation, or juxtaposition of short and long letters (akṣaras) in a metrical line. I have also suggested there that the Ardhasama Vṛttas in Sanskrit were probably introduced in imitation of similar Mātrā Vṛttas in Prākrit and that the few Mātrā Vṛttas that are noticed in Sanskrit were the result of an unsuccessful effort of Sanskrit writers to imitate the Prākrit Tāla Vṛttas[2]. Here in this introduction, I propose to deal with the origin and growth of the Prākrit and the Apabhraṁśa metres. But before that, I shall treat of certain topics in connection with Sanskrit metres, which I have not fully discussed in the above mentioned introduction.

2. I have indicated there on pp. 17-18, how and why the Akṣara Gaṇas, the eight Trikas, could have been first devised for the measurement and scanning of a metrical line in the case of the Sanskrit metres. Piṅgala seems to have used them first for his metrical definitions. Bharata too had known them, but did not employ them for the definitions of his metres. These Gaṇas were known by their symbolical names, which consisted of single letters, by tradition, for a long time before Piṅgala, but were probably systematically put down in the form of Sūtras by him for the first time in his Chandas-śāstra. These Sūtras consist of words of three Akṣaras each, followed by a single consonant, which is meant to serve as a symbol for the whole Gaṇa represented by the Akṣaras of the Sūtras. Thus the Sūtra *varāsāy* (P. 1. 2) means that *y* is the symbol for an Akṣara Gaṇa which consists of a short Akṣara followed by two long Akṣaras. The wording of these Sūtras does not, and probably was never intended to, convey any coherent sense; they are merely indicative of the order of short and long letters which must be followed in that particular Gaṇa. Halāyudha indeed tries to extract sense out of these Sūtras in his comments on P. 1. 15; but the artificial nature

1 *Jayadāman*, A Collection of four ancient texts on Sanskrit Metres, published by the Haritosha Samiti of the Sanskrit Department of the Wilson College, Bombay, 1949.

2 See *Jayadāman*, Introduction p. 24.

of the explanations is quite evident. These very Trikas with their symbolical names consisting of the single consonants have been adopted by almost all writers on Sanskrit metres after Piṅgala. On the other hand, the symbolical Akṣaras for short and long letters as used by Bharata and Piṅgala are *la* and *ga*, which stand at the beginning of the words which signify these letters, namely *Laghu* and *Guru*.

3. There are, however, two authors from the South, who do not follow these symbols and have devised their own Gaṇas with their corresponding symbols. These are the authors of the *Jānāśrayī*[3], composed towards the end of the 6th century A. D., and the *Ratnamañjūṣā*[4], about the date of whose composition nothing definite can be said beyond that it is later than the *Jānāśrayī*. The first of these two has laid down 18 different Akṣara Gaṇas, of which 4 are of two letters each, 3 of four letters each, 2 of five letters each, 1 of six letters and the rest are of three letters each like those of Piṅgala. The longer Ganas are used by the author in his definitions with ordinary frequency; but they do not seem to have been considered by him as fossilised blocks, or Ghatakas as I have called them elsewhere[5]. For they are often employed in places where their existence is not felt natural, owing to the position of the Yati in that line. Thus for example, the group *ravati mayūro* is felt natural in the definition of Rukmavatī (*Jns.* 4. 30); but in that of Māṇavakakrīḍitaka (*Jns.* 4. 19), its mention is felt unnatural owing to the Yati which is prescribed for it after the 4th letter. It is, therefore, difficult to find out the purpose of the author in the adoption of these longer Gaṇas, when their purpose could have very well been served by the Trikas of his own. These Trikas, whether of Piṅgala or of any one else, have one great merit about them; they are the shortest among the long Gaṇas and longest among the short ones, representing as they do the smallest Bahutva Samkhyā. As regards the Gaṇas of 2 letters each, it may be said, that logical completeness required their adoption; for sometimes, the necessity of even a group of two letters is felt for filling up the gap, though of course, the symbols for short and long letters could be used in their place as has been done by Piṅgala and his followers.

3 *Jānāśrayī Chandoviciti*, published by the Curator, University Manuscripts Library, Trivandrum, 1949

4 *Ratnamañjūṣā*, published by the Bharatiya Jñānapitha, Kashi, 1944.

5 See Vṛttaghatakas in *JBBRAS* (Journal of the Bombay Asiatic Society) Vol. 26 (1951), p. 150.

4. The author of the *Jānāśrayī* has used 18 consonants for his 18 Akṣara Gaṇas as their symbols, putting them at the end of those Gaṇas which they represent. Thus *vibhātik* means that *k* stands for an Akṣara Gaṇa which contains short, long and short Akṣaras in order. In this he has followed Piṅgala, but has added ten more Gaṇas as said above. Of these 18 Gaṇas, he mentions the four Dvi-Akṣara Gaṇas at the beginning, followed by the all-short Catur-Akṣara Gaṇa (IIII), Anta-guru Catur-Akṣara Gana (IIIS), and all-short Ṣaḍ-Aksara Gaṇa (IIIIII) in succession. Hereafter, we get the 8 Tri-Akṣara Gaṇas in the same order in which they are given by Piṅgala, namely, in the order of the Prastāra, where a Gaṇa containing all long letters stands at the beginning and that which contains all short stands at the end. After these, a Catur-Akṣara Gana with the second short (SISS), and two Pañca-Akṣara Gaṇas, which have the second and the fourth short, and second and the third short respectively, are given (SISIS; SIISS). As explained above each of these Gaṇas has a consonant at its end which is used by the author as the representative of that Gaṇa. But in addition to these consonant symbols, the author has used also other symbols consisting of the vowels of the initial Akṣaras used in each of the last 11 Gaṇas, namely, the Gaṇas beginning with the Trikas. Thus *vibhātik* i. e., the Madhya-guru Trika, will be represented, not merely by the consonant *k*, but also by the vowel of the first letter *vi* i. e. *i*. This double system of symbols enables the author to avoid the use of pure consonants or conjuncts in his definitions, but on the whole it is often a source of confusion to the uninitiated reader. It is also to be noted that the author of this work uses the letters *bha* and *ha* as symbols for a long and a short letter respectively, instead of Piṅgala's *ga* and *la* (or *g* and *l*), for no apparent reason. More important, however, is the use to which he puts these Akṣara Gaṇas in the definitions of his Mātrā Vṛttas. According to him *ha* signifies a short letter as well as a single Akṣara Mātrā, and the word Gaṇa ordinarily signifies a group of 4 short letters, but also a group of 4 Akṣara Mātrās according to the context. Sometimes, however, a group of 5 short letters or 5 Akṣara Mātrās is also conveyed by the word Gaṇa, when any such group is specifically conveyed by its symbol in the course of the definitions of the metres. As a matter of fact, the Pañcamātrika Gaṇa is not required, nor employed by the Sanskrit Prosodists for the definitions of the Sanskrit Mātrā Vṛttas in any of

their three groups. But the author of the *Jānāśrayī* discloses by his enunciation of the Pañcamātrika Gaṇa his knowledge of and desire to define some Mātrā Vrttas other than the usual ones appearing among the Sanskrit metres. This is actually borne out by the few Jātis which are defined by him in Sūtras 45 to 72 of the 5th Chapter of his work. All these Jātis properly belong to the field of Prākrit prosody, but are defined and illustrated there as if they were Sanskrit metres. This would incidentally show that the author of the *Jānāśrayī*, though a southerner by choice, was never-the-less more associated with the north, since Prākrit poetry of the popular type did not flourish, as a rule, in the south, whose provincial languages were strangers to the Prākrits, these latter being derived from Sanskrit directly.

5 The other work is the *Ratnamañjūsā*, whose author was surely a Jain. Like the *Jānāśrayī*, this work too does not adopt Piṅgala's symbols for the eight Trikas, though the Trikas themselves are employed in its definitions, together with other four Akṣara Ganas of two letters each, but with different symbols. This author has thus a set of 12 Aksara Gaṇas, out of which 8 are Trikas and 4 are Dvikas or groups of two letters each. But being more imaginative, economical and resourceful, he mentions only 8 groups of three letters each, without adding any consonants at their end like Pingala and the author of the *Jānāśrayī* From these 8 groups he evolves all his 12 Akṣara Gaṇas, namely, 8 Trikas and 4 Dvikas, together with their representative symbols. For this purpose he has composed his Trikas skilfully, so that the last consonant or the last vowel in each of them stands as a symbol for that group In the case of the first four Trikas, the first two letters of each form a group, and the consonant, but not the vowel, of the 2nd letter stands as symbol for that group of two letters. This secures for him his four Dvikas with their symbols; further, the consonant of the first letter of the first two Trikas is used as a symbol for a long and a short letter respectively. Having thus planned and arranged his groups, he also puts the actual letters (consonants and vowels) in these groups, according to a definite plan. Thus he employs *m* to represent a long and *n* a short letter, clearly under the influence of the Magana and the Nagana of Piṅgala. He employs the semi-vowels *y*, *r*, *l*, and *v* for the four Dvikas and the consonants *k*, *c*, *t*, *p*, *ś*, *ṣ*, *s*, and *h* for the eight Trikas. The order of the Trikas is fixed according to the Prastāra, where the group containing all

long letters comes first and the one containing all short letters comes last of all. As regards the vowel symbols, long vowels must stand at the end of the first four and short vowels at the end of the last four Trikas as required by the rules of the Prastāra. Thus he has chosen *ā*, *e*, *au* and *ī* respectively at the end of the first four and *a*, *u*, *ṛ* and *i* respectively at the end of the last four Trikas. All these considerations have determined the final form of his Trikas and so he has put the letter *m* at the beginning of the first and *n* at the beginning of the second Trika. The second consonant in the first Trika is to be *y* and the same in the second Trika is to be *r* as explained above. The third consonant in the first Trika is to be *k* and the same in the second Trika is to be *c*; thus the first and second Trikas are *māyākā* and *narauce*. In the next two Trikas the 2nd and the 3rd consonants are respectively *l*, *t*, and *v*, *p* as explained above, while the first consonant is the same as the second, there being no special purpose for the first. Thus we get *lāltau* and *vavapī* for our third and the fourth Trikas. In the last four Trikas the first and the second consonants are but the repetition of the last one for the same reason, the shortness or the length of their vowels being determined by the nature of their place in the Prastāra. Accordingly we have *sāśāsa*, *susesu*, *sasvasr*, and *hahahi* as the last four Trikas. It will be seen that though the length or shortness of the vowels of the first two letters in these Trikas is determined by the Prastāra, the exact vowel seems to have been employed by the author without any apparent principle, possibly with a view to variety only. As regards the Mātrā Gaṇas, the *Ratnamañjūṣā*, like the *Jānāśrayī*, employs the same symbol for both a short letter and a Mātrā, and its symbol for a group of 4 Mātrās is the consonant *g*, as against the term *gaṇa* of the *Jānāśrayī*, thus showing the influence of the latter on the former. *Ratnamañjūṣā* does not mention any Pañcamātra Gaṇas, as it does not define any popular Mātrā Vṛttas, like the *Jānāśrayī*. Further, the *Jānāśrayī* employs the consonant *n* with the vowel series (consisting of 16 vowels including 2 ṛs and 2 ḷs), to convey the serial number of the letter in a Pāda of a metre, after which the Yati is prescribed. Thus *nu*, *nṛ* and *nḷ* respectively signify that the Yati is to be observed after the 5th, the 7th and 9th letter respectively. *Ratnamañjūṣā* uses the consonant *d* for the same purpose in the same way, but it also makes use of it for conveying the serial number of a letter or a Gaṇa in the Pādas of a metre. Thus *tṛtīyo l* of the *Jānā-*

śrayī, which means that the third Gaṇa in the lines of the Mātrā-samaka is Anta-guru, is equivalent to the Sūtra[6] *dın i* of the *Ratnamañjūsā.*

6. We shall now turn for a while to the origin, necessity and representation of the Mātrā Ganas in the case of the Mātrā Vṛttas. As I have shown elsewhere[7], the metrical unit called Mātrā, i. e., Akṣara Mātrā, determined with the help of a Kāla Mātrā, was devised evidently by the learned vercifiers, who had no ear for the Tāla Saṅgīta of the Tāla Vrttas, but who tried to compose the musically more attractive popular metres of that class. They could not be negligent about the correct pronunciation of short and long letters in the singing of their compositions, as was done, for example, by the popular bards. For these latter,

6 Compare *samkhyā dadādıh, pūranen, na nā* I 14-16. The following is a comparative Table showing the Akṣara Ganas with their symbols devised by the *Jānāśrayī*, the *Ratnamañjūsā* and the *Chandas-śāstra* of Pingala :—

A COMPARATIVE TABLE
(of Akṣara Gaṇas)

	Jānāśrayī	Ratnamañjūsā	Chandas-śāstra
1	गङ्गाम् (म्)	माया (य्)	गौ = SS
2	नदीज् (ज)	नरौ (र्)	लगौ = IS
3	चन्द्रप् (प)	लालि (ल)	गलौ = SI
4	ननुर् (र्)	विव (व्)	लौ = II
5	न चरतिद् (द्)	None	None = IIII
6	कमलिनीय् (य्)	None	None = IIIS
7	जयनरवरण् (ण्)	None	None = IIIII
8	नूनमाग (ऊ or ग्)	मायाका (क or आ)	धीश्रीस्त्रीम् (म्) SSS
9	कृशाङ्गीड् (ऋ or ड्)	नरौचे (च् or ए)	वरामाय् (य्) ISS
10	धीवराश् (ई or श्)	लालितौ (त or औ)	कागुहार् (र्) SIS
11	कुरुनेल (उ or ल्)	विवपी (प् or ई)	वसधाम् (स्) IIS
12	तेश्रीकव (ए or व्)	आशाश (श् or अ)	सातेकत् (त्) SSI
13	विभातिक् (इ or क्)	षिषेषु (ष or उ)	कदासज् (ज्) ISI
14	मानवत (आ or त)	मम्वस (स or ऋ)	किंवदभ् (भ्) SII
15	तरनिम् (अ or म्)	हहहि (ह् or इ)	नहसन् (न्) III
16	लोलमालाष् (ओ or ष)	None	None
17	वैर्थमन्नुनेट् (ऐ or ट्)	None	None
18	रौनिमयूगेञ् (औ or ञ्)	None	None

Jns. 1. 36-37· अन्तेन्त्य उक्तानि व्यञ्जनान्येषां संज्ञाः । आदिस्वरैश्च गादिसंज्ञाः ।
Jns. 1. 15-16. तौ हभौ । तच्छेदो रगवत् ।
Ratnamañjūsa 1. 9-10: स्वरोन्त्यस्तदन्तस्य । व्यञ्जन च ।

Thus the *Jānāśrayı* uses the following vowels and consonants as symbols·— अ, आ, इ, ई, उ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ, क, ग, ड, ज, ञ, ट ण, त, द, प, ब, म, य, र, ल, श, ष, स, ह and भ *Ratnamañjūsā* uses the vowels अ, आ, इ, ई, उ, ऋ, ए and औ, the consonants being क, च, त, प, य, र, ल, व, श, ष, स and ह

7 See *Jayadāman*, Introduction p. 24.

the shortness and length of letters in the words which they used in their compositions depended upon their position in a metrical line of a Tāla Vṛtta and did not inherently belong to them at all times and places. If necessary, they would pronounce short letters as long ones and vice versa, and cram even two or three short or long letters within the portion of time which is usually taken by a single letter in its pronunciation. This process was impossible for the learned vercifers owing to their puritanic ideas of correct pronunciation, so that the result was the adoption of a Mātrā unit for the quantitative valuation of a letter in the composition of metrical lines. Such a unit was already known in the Vedic times; but its employment as a measuring unit for metrical lines was undoubtedly the work of the learned vercifers. This gave them ample choice in the selection of their words, as it did not bind them to a particular order of short and long letters, but only to a certain number of Akṣara Mātrās which are required to fill up the Kāla Mātrās or time-moments (5, 6, 7, 8, or 10) of a particular Tāla Gaṇa. When, howerver, even with the help of such freedom they could not produce the required Tāla Gana, they devised what may be called Pure Mātrā Vrttas, where there are no restrictions either about the order of short and long letters in a given block or even about the number of the time-moments represented by these letters in them. In short, these new metres were neither amenable to the Varṇa Sangīta of the Classical Sanskrit metres, nor to the Tāla Sangīta of popular poetry. Nor could they be compared with the Vedic Akṣara Vrttas, since in them not a letter as in the Vedic lines, but a portion of a letter equal in quantity to a normally pronounced short letter, was the unit of measurement. The earliest and the most prominent among such metres is surely the Āryā or the Gāthā, which is so often used for the composition of memorial stanzas on different kinds of serious, non-poetical topics. It soon became a rival to the epic Anuṣṭubh Śloka and was more capacious, convenient, and easy to handle. The only restriction in these metres, namely, the Āryā and its derivatives, was the avoidance of long letters at certain places, which therefore, determine the conclusion of the earlier and the commencement of a new Mātrā Gaṇa in a line, thereby investing it with a peculiar metrical rhythm of its own, which may perhaps be called a negative type of the Varṇa Sangīta.

7. Sanskrit prosodists mention only three broad groups of Mātrā Vṛttas: (1) The Gāthā or the Āryā group; (2) The

Mātrāsamaka Group (the name is significant: in each of the four equal Pādas the number of the Akṣara Mātrās is the same, though the order of short and long letters may differ; and (3) the Vaitālīya Group. These three groups repectively belong to the Dvipadī, Sama Catuṣpadī and the Ardhasama Catuṣpadī classes of metres. For defining these they usually recognise only the Caturmātra Gaṇa and neither the Trimātra, nor the Pañcamātra, nor even the Ṣaṇmātra Gaṇa. But the help of even this Caturmātra Gaṇa is taken only when it is absolutely necessary, and generally where possible the use of the well-known Akṣara Gaṇas is made for conveying also the Mātrā Gaṇas in the metrical definitions. Thus Piṅgala defines the Caturmātra Gaṇa at *Chandas-śāstra* 4.12–13; Jayadeva at *Jayadevachandas* 4.6; Jayakīrti at *Chandonuśāsana* 5.1–2; Kedāra at *Vṛttaratnākara* 1.8 and *Ratnamañjūṣā* at 1.25–26. On the other hand, those Sanskrit prosodists, who define even the Prākrit and Apabhraṁśa metres, have to define and adopt for their definitions of metres also the Mātrā Gaṇas consisting of 2, 3, 4, 5 and 6 Mātrās each. Thus Hemacandra defines them all at *Chandonuśāsana* 1.3. Prākrit prosodists, of course, mention all these five kinds of the Mātrā Gaṇas, namely, the Dvimātra, the Trimātra, the Caturmātra, the Pañcamātra and the Ṣaṇmātra. The earliest among the so far known Prākrit prosodists, namely Virahāṅka, mentions only the first four (dropping out the Ṣaṇmātra), in his *Vṛttajātisamuccaya* 1.15–16 and 27–29. He gives different technical names to all these, sometimes even to their sub-varieties. Prākṛta Paiṅgala closely follows him and employs similar terms. Svayambhū mentions all these, but uses very simple terms to convey them; they are the first letters of their Prākrit names; thus *da* or *daāra* for a Dvimātra, *ta* or *taāra* or even *taṁsa* for a Trimātra, *ca*, *caāra* or *caṁsa* for the Caturmātra, *pa*, *paāra*, or *paṁsa* for a Pañcamātra and *cha*, *chaāra* or *chaṁsa* for a Ṣaṇmātra. Similarly he uses *la* for a Laghu and *ga* for a Guru, which are clearly borrowed from Sanskrit prosody. Hemacandra closely follows this easy and self-evident terminology and uses the same letters except *cha* which is replaced by *ṣa* for obviouss reasons. The author of the *Kavidarpaṇa*, who comes after Hemacandra, adopts a slightly different terminology and employs the first letters of the five Vargas, viz, *ka*, *ca*, *ṭa*, *ta*, and *pa* to convey the gaṇas of 2, 3, 4, 5, and 6 Mātrās respectively. This may cause a little confusion since *ta* means a Trimātra according to Hemacandra, while it

means a Pañcamātra according to the *Kavidarpaṇa*. The same is true of *ca* and *pa*. The author of the *Jānāśrayī*, on the other hand, defines a few metres, which mostly appear in Prākrit poetry, though they are illustrated with Sanskrit stanzas by him. For defining these he makes use of the Caturmātras, and very rarely mentions even the Pañcamātras in their general form, calling them both by the technical term Gaṇa at 1.38–39. But otherwise, he employs them both in their definite forms which amount to the Akṣara Gaṇas, in defining both the Varṇa as well as the Mātrā Vṛttas, which latter he consistently calls Jātis[8]. The mention of the Pañcamātra Gaṇas with their implied divisions, clearly stated by the commentator at *Jānāśrayī* 1.39, is obviously done under the influence of Prākrit prosody where their employment is quite common.

8. As regards the graphic representation of a short and a long letter, we may note that Virahāṅka at *Vṛttajātisamuccaya* 1.14, Jayadeva at *Jayadevacchandas* 1.3–4, Jayakīrti at *Chandonuśāsana* 1. 3, Hemacandra at *Chandonuśāsana* 1.4–5 and *Kavidarpaṇa* 1.4 lay down that a short letter shall be represented by a straight line (*ṛju*) and a long letter by a bent one (*vakra*), bent at both ends as specifically explained by Virahāṅka, though others do not make this point explicit. The length of this straight line should be nearly an inch or so and the space between two such symbols should be equal to one aṅgula, i.e., about ¾ ths of an inch as Virahāṅka states. Nearly the same instructions are given at the *Jānāśrayī* 1.16–17:–'Their separation is to be like that of *r* and *g*; that is to be done at the distance of one Aṅgula each'. This means that a short letter is to be represented by the symbol consisting of the letter *r* and the long lettter by that consisting of the letter *g*, and that the space between the two should ordinarily be one Aṅgula. This very much resembles the directions of Virahāṅka, and Jayakīrti says almost the same thing: 'A Guru should be known by the name *ga*, should have two Mātrās (as its syllabic content) and should be bent (on either side) like the letter *ga* in the Nāgarī alphabet; a Laghu should be known by the term *la*, should have one Mātrā, should be straight and resemble a raised finger'. Probably even Piṅgala must have known

8 For the distinction between the Jātis and the Vṛttas and a discussion about the use of these names by different writers on Prosody see *Kavidarpaṇa*, published in the Rajasthan Puratan Grantamala, Jodhpur, 1960, Intrduction Para 15.

and followed this convention; Jayadeva who closely follows him lays down this rule in clear words, which are, incidentally, borrowed by even Hemacandra;– 'A Laghu contains one Mātrā and is straight; when it stands at the end (of a Pāda) it becomes optionally Guru and is bent. It contains two Mātrās'. It would be seen that *Jānāśrayī*'s *ra* is substituted by *la* by Jayakīrti and is described as a straight line or a raised finger by others. The letter *ra* in the older Devanāgarī script of the copper-plates does resemble a straight line and it is very likely that originally *ra* stood for *raghu*, which is the earlier form (Vedic) of the word, but later pronounced as *laghu*, even at the times of Piṅgala, who therefore, prescribes *la* as the symbol for a Laghu, like *ga* for a Guru. The graphic representation in the case of both Laghu and Guru remained the same throughout, namely, the letter *r* and *g* respectively, the former looking like a straight line, as Jayadeva says, and the latter looking like the letter *g* or a straight line bent at both ends (*nāgara-gakāra-vakra* –Jayakīrti; *kuṭila-ṛju-agra* – Virahāṅka). The letter *ga* of the old Devanāgarī script seen in the copper-plates and rock-inscriptions resembles a straight line slightly bent to the left at the lower end, the upper end being bent to the right and brought down almost to the middle of the line. Actually in the palm-leaf manuscripts of the *Jayadevachandas* at Jesalmir these signs, which broadly resemble the capital letters I and S of the Roman Alphabet, are employed for the representation of short and long letters, while giving a graphical presentation of the Prastāra of a metre. The same is seen in the manuscript of the *Kavidarpaṇa* at BORI., Poona. This, therefore, being the traditional and conventional mode of graphical representation of short and long letters, has been followed by me in all my articles and editions. As regards the size of the letters and the space which is prescribed for being left between two letters, it seems that the rules laid down by the *Jānāśrayī*, Jayadeva and Virahāṅka were nearer to the actual practice of writing of their days, particularly with reference to the inscribing of letters on copper-plates and rocks and similar writing materials. Later writers like Kedāra and Hemacandra seem to be merely recording the orthodox convention as Hemacandra in his own commentary on *Chandonuśāsana* 8.17 clearly says.

9. There is yet another peculiarity which deserves to be noted in respect of the Varṇa Vṛttas. It is about the signification of the words Samāna-nī-nikā, Pramāṇa-ṇī-ṇikā and Vitāna. The

Jānāśrayī 2. 3-5, broadly classifies the metres under three heads :- (1) Samāna, where long and short letters alternate; (2) Pramāṇa, where short and long letters similarly alternate and (3) Vitāna, where any other arrangement of short and long letters is followed. This classification is introduced at the very commencement of the regular treatment of metres in Adhyāya II, immediately after the preliminaries which are laid down in Adhyāya I. Two illustrations for the Samāna are given: the first belongs to the Anuṣṭubh class with 8 letters in a Pāda, while the second belongs to the Gāyatrī class with 6 letters in each line. The illustration for the Pramāna is from the Jagatī class with 12 letters in a line, while that of the Vitāna is from the Paṅkti class with 10 letters in a line. All the illustrtions, however, are from the Sarva-Sama Catuṣpadī type of the Varna Vrttas, suggesting perhaps, that the three divisions, namely, Samāna, Pramāṇa and Vitāna, belong only to this type of the Varṇa Vrttas of any length and not to the others. But the position of the classification at the commencment of all kinds of the Varṇa Vṛttas obviously means that the same is intended for all the three types of the Varna Vrttas, viz, the Sama, Ardhasama and Viṣama. On the other hand, the *Ratnamañjūṣā* introduces the threefold classification at the commencement of the Sama Varna Vrttas in ch. 5, after finishing the Ardha-sama and Viṣama Varna Vrttas in the earlier chapters, and illustrates all the three classes with stanzas from the Jagatī class with 12 letters in a line. Thus both the illustrations and the position at which the classification is introduced show that the author of the *Ratnamañjūṣā* intended that the three divisions, namely, Samāna, Pramāna and Vitāna, belonged only to the Sarva-sama Catuṣpadī type of any length, but not to the Ardha-sama nor to the Viṣama types. It is interesting to note that Piṅgala too, like the *Jānāśrayī*, introduces this threefold classification at the commencement of the Varna Vrttas in the fifth Adhyāya, after finishing the Mātrā Vṛttas in the fourth. Immediately after introducing the classification he similarly defines all the four groups of the Viṣama Varṇa Vṛttas, namely, the Vaktra, the Padacaturūrdhva, the Udgatā and the Upasthita-pracupita groups, followed by the Upacitraka group of the Ardha-samas, in the remaining portion of the fifth Adhyāya. The next two Adhyāyas are then devoted to the Sarva-sama Catuṣpadī Varna Vṛttas. This makes it plain that Piṅgala too had intended the threefold classification for all kinds of the

Varṇa Vṛttas, like the author of the *Jānāśrayī*. Jayadeva, who very closely follows Piṅgala, introduces the classification at the commencement of the Varna Vrttas in the fifth Adhyāya like Piṅgala, yet he adds the word *anuṣṭubhi* in his definition of Samānī, with the result that by implication, it is applicable even to the other two classes, namely, Pramāṇī and Vitāna. In all other respects Jayadeva follows Piṅgala. It is, therefore, possible that sometimes between the days of Piṅgala and Jayadeva, the division had come to be restricted to the Sama Catuṣpadī Varṇa Vrttas of the Anuṣṭubh class only. In that case, the proper place for introducing this classification would have been after the Viṣama and Ardha-sama Varna Vṛttas, and before the Sama Varna Vrttas, i. e., at the commencement of the sixth Adhyāya as has been done by the author of the *Ratnamañjūṣā*. But Jayadeva did not do so in his desire to follow closely Piṅgala's work, with the result that the classification becomes applicable only to the Vaktra class of Viṣama Vrttas which belong to the Anuṣṭubh class, as has been shown by his commentator Harṣata (*anuṣṭubhi iti vartate ā pādacaturūrdhvāt*). There is however, no point in this, since, owing to the freedom allowed in the choice of short and long letters in the constitution of the Pādas of the metres of this i. e., the Vaktra class, all metres of this group are bound to be of the Vitāna type and there would be no scope for either Samānī or Pramānī types among them.

10. The name Vitāna calls for a few remarks; according to the four old authors, namely, Piṅgala, Jayadeva, and the authors of the *Jānāśrayī* and the *Ratnamañjūṣā*, the word signifies a class of metres and not an individual metre. But Kedāra, Jayakīrti, Hemacandra and the author of the *Kavidarpaṇa* treat the word Vitāna as if it were a proper name of a particular metre. All of them define Vitāna as a metre of the Anustubh class which is other than those actually defined by them under that class. Now, Kedāra has defined only 6 metres of this class, and so according to him all the other 5 additional ones defined by Jayakīrti and the 9 additional ones defined by Hemacandra shall have to be called by the name Vitāna. This would make the signification of the word undefined and uncertain. It is curious that Jayadeva does not define Vitāna among the metres of the Anuṣṭubh class, obviously because, as we saw above he thought it was the name of a *class* of metres along with Samānī and Pramāṇī. The trouble seems to have started with Halāyudha, the commentator of

Piṅgala, who without any justification, interprets the word *anyad* in Sūtra V. 8 to mean *aṣṭākṣara-pādam anyad* supplying the word *anuṣṭubh* in Sūtras V. 6–7 from Sūtra V. 9 by what is known as the maxim of Siṁhāvalokita 'or the lion's (backward) glance.' By this manipulation, Halāyudha has made all the three terms, namely, Samānī, Pramāṇī and Vitāna, applicable only to the metres of the Anuṣṭubh class and this has been faithfully followed by Kedāra and others who followed him, with the result that the signification of the name has become uncertain as shown above. Virahāṅka (*Vjs.* 5–11) too considers Vitāna as a proper name of a metre of the Anuṣṭubh class whose Pāda contains 2 Bhaganas followed by two long letters. Utpala on *Bṛhatsaṁhitā*, 103. 46 defines Vitāna as a metre of the Paṅkti class, whose Pāda contains 3 Sagaṇas followed by a long letter at the end. Jayakīrti avoids the difficulty by saying that all the three, viz, Samānī, Pramāṇī and Vitāna are but the proper names of individual metres of the Anuṣṭubh class.

11. We may now turn to the Prākrit metres. The earliest work on Prākrit prosody, at present available, is Bharata's *Nāṭyaśāstra*. Judging from Bharata's remarks, it would seem that Prākrit poetry had not yet fully developed, though it had already established its influence on the minds of Sanskrit scholars. Prākrit poetry is prescribed for employment in Sanskrit dramas by Bharata, but one carries the impression that true Prākrit poetry, emanating from Prākrit poets belonging to the masses and written for the masses, had not yet emerged and was perhaps smothered by the artificial poetical products of Sanskrit Pandits who condescended to write Prākrit poetry in Prākrit languages, owing to the natural attractiveness of the latter. If we may use the expression, Prākrit poetry belonging to the bardic tradition had not yet taken the field and what existed of Prākrit poetry in Bharata's days belonged to the classical tradition only. This is evidently the reason why Bharata prescribes only the Sanskrit Varṇa Vṛttas of different length for his Prākrit Dhruvās in chapter 32. Those who wrote respectable Prākrit poetry knew (or cared to know) only the Varna Vṛttas and the few Mātrā Vṛttas of the Sanskrit language. They either did not know, or more correctly, did not care to know, the popular metres employed by the popular bards, or that Prākrit prosody had not yet well developed for want of appreciative and responsive audience among the learned.

12. Gāthā, known as Āryā in its Sanskrit garb, is certainly the earliest and the most popular metre of Prākrit prosody, Bharata, at *Nāṭyaśāstra* 16.151–163, gives all the details about the constitution of this metre and mentions its three main kinds, namely, the Pathyā, the Vipulā and the Capalā, not forgetting even the subdivisions of the last one. But he does not define any of the derivatives of the Āryā like the Gīti or the Gītikā and the Skandhaka. The only other Mātrā Vṛtta which Bharata defines is the Vānavāsikā with a Pāda containing 16 Mātrās divided into four Aṁśakas, i. e., Caturmātras. As said above in para 7, the Caturmātra is the only Mātrā Gaṇa which has very early infiltrated into Sanskrit prosody. Similarly Āryā, popularly known as Gāthā, was the only metre borrowed by Sanskrit from the Prākrits. Its structure is unlike that of the pure Sanskrit Vṛttas, which are either based upon Akṣara or Varna as their unit. Akṣara Vṛttas are the vedic metres whose Pādas were constituted with a certain number of Akṣaras, whether short or long, while the Varṇa Vrttas, which were evolved out of the Aksara Vṛttas in course of time, are based upon a Varṇa which is of two kinds, short and long. While a number of Akṣaras alone was essential for the former, a definite succession of the two kinds of these *in addition to* their number, was necessary for the latter. Metrical music in the Vedic Akṣara Vrttas was controlled by the number of the Akṣaras, now raised, now lowered in their pronunciation according to a scheme of word-accentuation introduced early in the speech-system of the Vedic people. The music of the Varṇa Vrttas of Calssical Sanskrit, on the other hand, depended upon the pleasurable variation of the word-sounds produced by the different orders of succession in which the two kinds of Akṣaras or Varṇas followed each other in a metrical line. As against these two metrical systems, there exists a third in which metrical music arises neither from the number of raised or lowered Akṣaras, nor from the order of succession of the two kinds of these Akṣaras, but from the adaptation of the recitation of these Akṣaras to a regularly recurring stress conveyed either by the movements of the body or by a musical instrument and controlled by the passing time measured with a uniform unit. Naturally in this system, the number of the Akṣaras and the orderly succession of their two kinds played only a secondary role and they were employed as their use was inevitable in any vocal music intended to convey a meaning. But this association of the Akṣaras and their

two kinds with a uniform time-unit in the production of this type of metrical music necessitated the use of a corresponding uniform unit in the case of the Aksaras, a unit which could help the correct measurment of these when employed in such a metrical line. This unit may be called the Aksara Mātrā as opposed to the time unit, which may be called the Kāla Mātrā for the sake of distinction. The general mode of pronouncing the two kinds of Aksaras shows that a long Aksara takes double the time which is taken by a short Aksara in its pronunciation. This means that the syllabic content of a short Akṣara is one Akṣara Mātrā and that of the long one is two Aksara Mātrās and further that short and long Akṣaras could be employed on the basis of their syllabic content to produce a metrical music controlled by a time unit. It should be clearly understood that this time-controlled metrical music was essentially a popular one and the uneducated bards who had a natural talent for word music and for a selection and employment of appropriate words for that purpose sometimes neglected the grammatical correctness of the pronunciation of their words or their constituent Aksaras, not much caring for the usual proportion of the syllabic content of an Akṣara with the time taken for its correct pronunciation. Such lapses naturally offended the succeptibilities of the educated Sanskrit Pandits, who indeed very much liked this type of metrical music, but were not prepared to sacrifice their conventionally and grammatically correct pronunciation of short and long Akṣaras, which respectively took one and two time moments or Kāla Mātrās. It is briefly in this manner that the advent of the Aksara Mātrā and the Caturmātra Gaṇa in the field of classical Sanskrit prosody is, I think, to be explained. Yet it is a fact that this time-controlled music was never wholly adopted by Sanskrit prosodists, though their adoption of the Mātrā unit led to the origin of a few metres like the Mātrāsamaka and the Āryā groups of metres. Piṅgala's *Chandaḥśāstra* defines only these two groups of Mātrā Vṛttas and one more group, namely, the Vaitāliya group which, however, is a group of mixed Mātrā - Varṇa Vṛttas. Like Bharata, Piṅgala too defines only these three groups of the Mātrā Vṛttas and prescribes only the Caturmātra Gana for the construction and scansion of these; he is closely followed by other writers on Sanskrit metres, who came after him.

13. The origin of Classical Prākrit prosody is thus to be traced to the adoption of the Akṣara Mātrā and the Caturmātra

Gaṇa, both being the creations of educated Sanskrit poets. The Prākrit compositions of these poets remained restricted to the exclusively Prākrit metres i. e., metres which are Mātrā Vṛttas not adapted to the Tāla Sangīta, but only to the negative type of the Varṇa Sangīta where a long letter was to be avoided at particular places. For these metres, Mātrā Gaṇas i. e., the Akṣara Mātrā Gaṇas were necessary and in course of time prosodists like the author of the *Jānāśrayī*, Virahāṅka, Svayambhū and Hemacandra, developed the other Mātrā Ganas like the Trimātra, the Pañcamātra and the Ṣaṇmātra. Some of them like Virahāṅka gave specific names to these Gaṇas; but all of them associated them with Akṣaras or letters, short and long, pronounced in the conventionally and grammatically correct manner. It is necessary to remember that these Mātrā Gaṇas, which are Akṣara Mutrā Gaṇas, are essentially different from the other Mātrā Ganas, which may be called the Kāla Mātrā Gaṇas and which are the basic feature of the Tāla Vrttas of Bardic poetry. These Kāla Mātrā Ganas are necessarily dependent upon the use of short and long letters in a metrical line; but these latter need not necessarily be pronounced in the conventionally correct manner, though generally they are so pronounced. Consequently, the Aksara Mātrās represented by the Akṣaras which constitute a Kāla Mātrā Gana (which may be properly called a Tāla Gaṇa, as it is required for the preservation of the ruling Tāla of the poem) may not necessarily correspond with the Kāla Mātrās contained in it, the Aksaras being pronounced short or long, or longer still according to the needs of the Kāla Mātrās required by the particular Tāla Gaṇa. Naturally, in older times, we have treatises on Prākrit prosody composed by the representatives of the Classical school of Prākrit poetry, all of whom were traditionally educated and show an unmistakable influence of Sanskrit prosody and poetry. These authors did not recognize Tāla Sangīta as a separate variety of metrical music, as distinct from the age-old Varṇa Sangīta and hence their classification of metres is not based upon the different Tālas, such the Pañcamātra, Ṣaṇmātra, Saptamātra and the Aṣṭamātra Talas as also their multiples. In truly Bardic poetry these Tālas are the very foundation of a composition which was intended to be sung and not merely to be recited. But when an educated Prākrit poet composed a poem, and even when it was intended to be sung like the poems of the bards, he could never neglect the correct pronuncia-

tion of short and long letters, so that the value of the syllabic content of the Akṣaras, rather than their capacity to fill up the time moments or the Kāla Mātrās, which had to elapse between the two strokes of the Tāla, was important to him. This is why these prosodists did not probably think of the Tāla Gaṇas and their constituents, the Kāla Mātrās, which could be filled up by letters correctly or incorrectly pronounced, or sometimes by stretching out a tone by continuously pronouncing the same vowel for two or three mements, or sometimes even by the introduction of a silent pause for a moment or two. All these features are observed in the compositions of Bardic poetry and in the singing of the Padyas in classical music.

14. Prākrit metres are, in general, Mātrā Vrttas; but Prākrit (more correctly Apabhraṁśa) poets sometimes adopt the Varṇa Vrttas for their compositions. From among these, however, they select only those which are amenable to the Tāla Sangīta; thus only those whose Pādas are constituted with the same Akṣara Gaṇa repeated throughout a Pāda. In short, the Akṣara Gaṇa is treated by them as a Mātrā Gaṇa comsisting of 4 or 5 Mātrās as the case may be, which is then turned into a Tāla Gaṇa either by itself or conjointly with another. That these original Akṣara Ganas are for all practical purposes treated as Mātrā i. e., Aksara Mātrā Gaṇas is evident from the practice of these poets, who often substitute two short letters in place of a long one in the scheme of the original metre. Thus for example, the Bhujangaprayāta which is a well known Varna Vṛtta, is often adopted in Prākrit poems and many times two short letters are substituted for any one of the two long letters of the Yagaṇas, four of which constitute a Pāda of that metre. Further these Yagaṇas are treated as Tāla Gaṇas of 5 Mātrās each, the stanza being sung in the Tāla of 5 Mātrās, in which the recurring stroke of the Tāla is felt after the 5th Mātrās. This adaptation of the Varṇa Vṛttas is particularly seen in the narrative poems, where they were used for the sake of variety in the composition of the Kaḍavakas whose ruling metre was the Paddhatikā. But we shall see more of this later on.

15. Before we begin our examination of the contents of a few works on prosody, for tracing the history of Prākrit prosody, however, let me make a few remarks about the condition of Prākrit and Apabhraṁśa prosody before the period with which we are starting our examination. Recently I had an occasion to

to edit Kālidāsa's *Vikramorvaśīya* for the Sahitya Akademi. In that connectiou I had to tackle the question of the Prākrit and Apabhraṁsa stanzas in Act IV of that drama. Broadly speaking my researches have led me to the conclusion that they were composed by Kālidāsa himself with a practical eye for the needs of the audience while they watched the staging of that Act.[10] Here in this Act we have 19 Prākrit and 12 Apabhraṁśa stanzas in all. The Apabhraṁśa stanzas are almost all of them put in the mouth of the king who is represented as addressing the different inmates of the forest with these, suggesting thereby that that was the language which could be understood more easily than Sanskrit or Prākrit by the lowest class of men and creatures who could understand any language at all. In short, we may not be far from truth if we infer that in Kālidāsa's times Apabhraṁśa was still a language of the common man, while the Prākrits were the languages spoken by the middle classes of men and uneducated women and servants, Sanskrit being the language of only the learned. The 19 Prākrit stanzas, on the other hand, are but Anyoktis describing the state of the king in distress owing to separation, under the image of some animal like the elephant.[11] One such Anyokti is also composed in Sanskrit; it is a Dvipadī with 46 Mātrās in each half and is called Galitaka in the stage direction which follows it. We shall discuss the metre of the Apabhraṁśa stanzas first and then turn to that of the Prākrit ones.

16. It is interesting to find that seven out of the 12 Apabhraṁśa stanzas (vv. 24, 34, 45, 50, 53, 63 and 71 : the reference is to the Sahitya Akademi edition) are in a metre which is a Sama Catuṣpadī having 4 Caturmātras in each Pāda. No name is mentioned or suggested; but a reference to the Saṁskṛta-Vṛtta-Rūpa-Sūci on pp. 342-343 will show that there are at least 26 metres which have 16 Mātrās in their Pāda. Such a metre may be called Paddhaḍikā according to *svayambhūchandas* 6.129 ; 8.15 ; but it is doubtful if this name was current in Kālidāsa's times. It suggests that it became current probably when it came to be employed as a narrative metre of longer poems (*pad-hati* 'striking of feet', 'a trotting metre') by poets like Caturmukha and others. Vadanaka is another name which is commonly used for

9 See Jayakīrti, *Chandonuśāsana* 2.65-67 published in the *Jayadāman* mentioned in f. n. 1. above.

10 See *Vikramorvaśīyam*, Sahitya Akademi edition, Editor's Introduction, para 39.

11 See the same, para 40.

such metres, though its prescribed constitution must have a Ṣaṇmātra followed by two Caturmātras and a Dvimātra, whereas our stanzas suggest merly the existence of 4 Caturmātras. But even this name appears too early for Kālidāsa's times.[12] Out of the remaining Apabhraṁśa stanzas one is a longer Dvipadī, with 46 Mātrās in each of its two Pādas.[13] Another one, No. 8, is identical with the Dohā of later days, while the remaining three, Nos. 36, 11 and 24, are Sama Catuṣpadīs having respectively 10, 21 and 24 Mātrās in each of their four Pādas.[14] We thus find that in the Apabhraṁśa section of this Act 10 Sama Catuṣpadīs, 1 Ardhasama Catuṣpadī which is the same as the later Dohā, and 1 Dvipadī which may be equated with one of the Galitās defined by Virahāṅka at *Vjs.* 4.89–95, are employed and we may therefore describe the stage of Apabhraṁśa prosody represented by Kālidāsa's drama as a very early one; we may describe it as '*the sprouting stage*'.

17. Turning to the Prākrit stanzas in this Act, we find that Kālidāsa sometimes both prefixes and affixes a name in the stage directions to some of them. Thus we have *Khaṇḍaka* for v. 19 and *Khuraka* for v. 23. Similarly a name is only prefixed to vv. 3, 4, 14 and 48 and only affixed to v. 75. Vv. 4 and 75 have an identical metre which has the name *Khaṇḍadhārā*; its Pāda has 14 Mātrās. V. 3 has *Jambhalikā*, whose Pāda has 13 Mātrās. V. 14 has *Bhramaka*, which is identical with *Chittaka* of *Vjs.* 4. 54 and has four Sa Gaṇas in its Pāda. *Khuraka* of v. 23 is a Sama Catuṣ-

12 It is quite possible, however, that this name like the other name Galitaka may have been current from old days to signify any short metre, whether a Dvipadī or a Catuṣpadī; this is indeed the common practice in both Prākrit and Apabhraṁśa Prosody In that case I make bold to suggest that the Prākrit name *vayaṇaka* should be rendered by the Sanskrit *vacanaka* and not by *vadanaka* as is usually done. Even *galitaka* is best understood as an equivalent of the original Sanskrit *gaditaka* rather than any thing else which may convey any meaning. In that case *vacanaka* and *goditaka* must be understoed as the same as a *sūkta* or a *subhāṣita*, i e., any short pretty saying, capable. of being easily quoted, thus in verse rather than in prose.

13. This is v. 59, the exactly corresponding metre of the Sanskrit stanza No. 56 is designated as *galitakaḥ* in the stage direction following the same. I identify the metre of both these stanzas as Viśālā Galitā defined by Virahāṅka in his Vṛttajātisamuccaya (4. 90), published in the Rajasthan Puratana Granthamala, Jodhpur, 1960.

14 The last Catuṣpadī is known as Vastuvadana or Kāvya in Prākrit Prosody and I have construed even the Love Letter of Urvaśī in Act II (v. 12) as a a stanza in this metre.

padi with 17 (4, 4, 4, 5) Mātrās in a Pāda. Lastly v. 48 has *Khaṇḍikā*, which is an Ardhasama Catuṣpadī, consisting of two halves of equal length, each containing two Pādas of 16 and 12 Mātrās respectively. This name is closely allied with Khaṇḍaka of v. 19. But the similarity between the two is only that they are both Catuṣpadis. The one in v. 19 is a technical Ardhasamā whose first two Pādas have 12 Mātrās each and the last two have 14 each. On the other hand the Catuṣpadī in v. 48 is a technical Antarasamā, as Hemacandra, *Chandonuśāsana*, 6. 18 defines it. In v. 19 we have an iambic rhythm of the Sagaṇa type in the first half, and a trochaic rhythm of the Bhagaṇa type in the second. In v. 48, there is a tendency towards the troachic rhythm in both the halves, in addition to the use of Caturmātras containing either all short or all long letters in them.[15] We have one more Addhasama Catuṣpadī in v. 12, which is comparable with v. 19; here the 1st and the 2nd, like the 3rd and the 4th Pādas are equal and similar. The former have 18 Mātrās each and the latter have 22 Mātrās each. No names are attached to this or to any one of the remmining 11 Prākrit stanzas. Among these the metre of vv. 2, 3, 6, 63 and 75 is a Sama Catuspadī with 13 (4, 4, 5) Mātrās in a Pāda, while that of vv. 4, 29 and 35 is a similar Sama Catuṣpadī with 14 (4, 4, 4, 2) Mātrās in a Pāda. The former is called Khanḍa and the latter Khanḍitā according to Hemacandra.[16] Vv. 1 and 5 are in the Gāthā metre; they are used as the Prāveśikī Dhruvās, while v. 28 and v. 54 are strophic couplets. In v. 28 we first get a Catuspadī with 17 Mātrās in a Pāda,[17] and then a Dvipadī with 14 Mātrās in each half; but in v. 54 we have first a Dvipadī with 25 Mātrās in each half with a Yati after the 12, and then a Catuṣpadī which is

15 We are here reminded of the use of masculine and feminine names given to strophic couplets on the basis of the gender of the metres of the commencing stanzas (Dohā and Gāthā) at *Chandaḥkośa* (31-38 and 32-39), published in Appendix II of the *Kavidarpaṇa* mentioned in f. n. 8 above, and on the basis of the different Mātrā Gaṇas at Hemacandra's *Chandonuśāsana*, 7. 21.

16 See *Chandonuśāsana*, 4. 53, 55. Here the change in the gender of the name is apparently due to the additional Mātrā only.

17 This is the same as the metre of v. 23 which is called Khuraka by Kālidāsa.

identical with the later Ābhāṇaka with 21 Mātrās in each Pāda.[18] Lastly v. 41 and v. 43 are Sama Catuṣpadīs the first containing 10 and the second containing 8 Mātrās in a Pāda.

18. Thus in the Prākrit section of the stanzas in this drama we have 12 Sama Catuṣpadīs, (of which the shortest has 8 and the longest has 17 Mātrās in their Pādas), 3 Ardhasamās (of which 2 are real Ardhasamās with *aa-bb* rhyme, while one is an Antarasamā with *ab-ab* rhyme), 3 Dvipadīs (of which 2 are Gāthās and one is Viśālā Galitā with 46 Mātrās in each half) and lastly two strophic couplets (one has a Dvipadī followed by a Catuṣpadī, while the other has a Catuṣpadī followed by a Dvipadī. In the Apabhraṁśa section, on the other hand, we have 7 stanzas in a Sama Catuṣpadī metre, which has 4 Caturmātras in a Pāda and which is a favourite metre of the later Apabhraṁśa poets and is called Paddhaḍikā or Vadanaka. In addition to these, we have one stanza each in Sama Catuspadīs containing 10, 21 and 24 Mātrās in a Pāda, one in a longer Dvipadī with 46 Mātrās in each half and lastly one in an Ardhasama Catuṣpadī, called Dohā in later days. No names are mentioned in this section, while in the Prākrit section the names *Khaṇḍaka* and *Khaṇḍikā Bhinnaka*, *Khuraka* and *Galuaka* are mentioned as affixed or prefixed to certain metres, as we saw above, the first two to Ardhasamās, the next two to Sarvasamās and the last one to a Dvipadī. Broadly speaking, Kālidāsa shows an acquaintance with the Prākrit Gāthā and Apabhraṁśa Dohā, as also with Strophic couplets and Ardhasamās in Prākrit, but not in Apabhraṁśa. And this is quite as is to be expected, considering the much early age in which Kālidāsa flourished, when compared with the age of the *Jānāśrayī*.

19. We shall now proceed to examine the contents of six or seven important treatises, which may be divided into three pairs for the sake of convenience, broadly representing the three main stages in the growth of Prākrit and Apabhraṁśa metres. The first pair is the *Jānāśrayī* and the *Vṛttajātisamuccaya;* the second is *Svayambhūchandas* of Svayambhū and *Chandonuśāsana* of Hemacandra, while the third pair is the *Chandaḥkaśa* of Ratnaśekhara and the *Prākṛta Paiṅgala* of Piṅgala. The first two pairs may be broadly said to be the representatives of the Classical school of Prākrit poetry, while the last may be considered as

18 See *Chandaḥkośa* (v. 17), mentioned in f. n. 15 above.

representing the Bardic school of Prākrit and Apabhraṁśa poetry. The former, the Classical school, attempts to classify and theorise, trying to bring the existing material under some system based on a discovered principle, while the Bardic school primarily notes down important items which are in actual practice of the well known bards. There is, however, one more treatise which we might take into account; it is the *Kavidarpaṇa* of an unknown author. It represents a combination of the two schools; it resembles the Classical school in its treatment, but it is influenced in its selection of the metres which it takes up for treatment, by the Bardic school.

20. *Jānāśrayī* is mainly a work on Sanskrit metres; but in its last chapter it has defined a few metres, which according to the commentator were *current among the people* at the time. Thus under the metres of the Āryā or the Gāthā group a metre called Gītikā is mentioned (in addition to the usual Gīti); this is identical with the usual Gīti, but the 7th Caturmātra in each half of it is repalced by an Antyaguru (IIIS) or a Madhyalaghu (SIS) Pañcamātra. Sometimes, we are told, even the 3rd and the 5th Caturmātras in each half are similarly replaced by the same Pañcamātras. After this the following metres are defined and illustrated :-Galita (v. 45); Nirdhāyikā (v. 46); Narkutaka (v. 49); Adhikākṣarā (v. 52); Adhikākṣarā Śīrṣaka and other Śirṣakas (vv. 57-58); Trikalaya (v. 59); Bhaṅgadvipadī (vv. 60-63); (strophic) Dvipadī (vv. 64-65); Vidārī (vv. 66-68); Bhaṅgurāsaka (v. 69); Avalambana (vv 70-71) and (the strophic) Rāsaka which is made up by a combination of the last two metres (v. 72). At the end of all, the irregular Gāthā, which may have 4 or 6 Pādas, equal or unequal in length and having 8 to 12 letters in each, according to the commentator. *Vṛttajātisamuccaya*, on the other hand, is a regular treatise on Prākrit metres, written in the Prākrit language, by Virahāṅka who probably lived in the 7th century or a little later. He defines several Prākrit metres and even a few Apabhraṁśa ones. He mentions a large number of Catuṣpadīs of varying length; but in view of the fact that they form the basis of strophic Dvipadīs, he calls them by the general term Dvipadī, though he has given separate individual names to each of them. In addition to these 52 Dvipadīs of 4 lines, which Virahāṅka defines in ch. 3, he mentions many more metres of two and four lines each, both of the Sama and the Ardhasama types, apparently without any definite underlying principle, in

the 4th chapter. In the same chapter he also defines the Dvipathaka (the precursor of Dohā) and the Mātrā, the latter with its four varieties, as also the Gāthā and its derivitaves, the Gīti, the Upagīti and the Skandhaka, the Gītikā being defined in ch. 2 as the concluding part of the strophic Dvipadī. According to Virahāṅka the Gītikā may contain Pañcamātras in place of the 3rd and the 7th Caturmātras in each half of a Gīti simultaneously, or even in place of the 2nd and the 4th, or in place of the 1st and the 5th Caturmātras in each half of a Gīti simultaneously. Further on in the fourth chapter, Virahāṅka defines seven strophic couplets, namely, Raḍḍā (vv. 30–31), Mālā Śīrṣaka (vv. 39.40), Adhikākṣarā Śīrṣaka (vv. 41-42), Saṅgataka (vv. 64–65), Ekaka (v. 70), Khaḍahaḍaka[19] (vv. 73–75) and Sopānaka (vv. 77–78); one strophic metre consisting of three stanzas, namely, Trikalaya or Nirvāpitā Śīrṣaka (v. 43–45); one metre consisting of 4 stanzas, namely, Tala (80) and another consisting of 5 (v. 80), called Tālavṛnta and lastly the Rāsakas of two kinds, viz, Prākrit and Apabhraṁśa (vv. 37-38).

21. We have said above that the Gāthā is the earliest Mātrā Vṛtta, both in Sanskrit and Prākrit Prosody. For a long time, it has served as a more convenient and suitable substitute for the usual Anuṣṭubh in the hands of the Sanskrit Pandits, when they composed their treatises or manuals on scientific subjects. It is difficult to see the origin of this strange metre; but very likely it has originated from the epic Śloka, known as the Vaktra Anuṣṭubh, which had so many variations of its rhythm owing to the many different orders of short and long letters in its line, allowed in its composition. To me it appears that the uneven Pāda of the Gāthā (1st and 3rd) has originated from the Pāda of this Vaktra Anuṣṭubh when it contains four short and four long letters in it in such a manner that 3 short letters in succession do not occur either at the beginning or at the end of the Pāda, while the fourth or the peculiar Pāda of the Gāthā has surely originated from a Pāda of its Ya-vipulā variety, when it contains all long letters in it except the 5th. It is interesting to note in this connection that Svayambhū regards Skandhaka as the basic metre from which he derives the Gīti and the Gāthā. The idea

19 This is mentioned by Svayambhū in his *Paumacariu*, (Vol. II, 23. 1. 7) along with other metres and in the *Sandeśarāsaka*, v. 113 (as the metre of vv. 115 -116). *Paumacariu* is published in the Singhi Jain Series, Bombay, 1953 and *Sandeśarāsaka* in the same Series, 1945.

seems to be to divide the first Prastāra of the Ślokārdha, consisting of 16 long letters, into 8 parts of 2 long letters each; this gives us our Caturmātra, the different kinds of which we may get by substituting 2 short letters for 1 long in different combinations. The Skandhaka or Gīti is then obtained by dividing the Ślokārdha into two unequal halves, the first containing three pairs of long letters or their substitutes and the second containg the remaining 5 pairs (in Gīti we have only 4 and a half pairs). If we remember this, we may find out how the rhythm of the 2nd Pāda of the Gāthā was obtained; thus when the second unequal part of the above mentioned Prastāra of the Ślokārdha, consisting of 5 pairs of long letters contains only the 3rd and the 5th short letters, or in other words, when the second of the five pairs of long letters has one of its long letter substituted by two short ones which are then placed on either side of the other long letter, we get the necessary rhythm of the 2nd Pāda of the Gāthā. In the remaining pairs of long letters, two short may be substituted for one long in any way. The Caturmātra which we get by the peculiar manipulation mentioned above is called a Narendra or a king by Virahāṅka[20] and seems to have formed an important factor in the constitution of the Gāthā and its derivatives.

22. Gīti is one of the important metres derived from the Gāthā. It is obtained by composing the 4th Pāda of the Gāthā exactly like the 2nd and thus turning the metre into an Ardhasama Catuspadī. A variation of this Gīti, obtained by the substitution of a Madhyalaghu or Antyaguru Pañcamātra for the 7th Caturmātra in each half of it is called Gītikā according to *Jānāśrayī* 5.42. Sometimes, however, a similar Pañcamātra may be substituted for even the 3rd or the 5th Caturmatra in each half according to *Jānāśrayī* 5. 43. In the illustration of this metre which *Jānāśrayī* gives under Sutra 42 we have a Pañcamātra in the place of the 7th Caturmātra only in each half; but in the illustrations of the Gītikā which it gives under the strophic Śīrṣakas and Dvipadīs under Sūtras 57-59 and 64-65 we have a Pañcamātra employed in the place of both the 3rd and the 7th Caturmātras in both the halves. This suggests that in the opinion of the author of the *Jānāśrayī*, the former was the normal Gītikā and the latter only a variation of it when used as a strophe.

---

20 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13), I. 20-21; *Prākṛta-Paiṅgla* I. 25.

Virahāṅka, on the other hand, defines Gītikā as a Gīti which simultaneously has a Pañcamātra at the 3rd and the 7th places instead of the usual Caturmātra, and the Pañcamātra recommended for this purpose is a Madhyalaghu or an Antyaguru.[21] This form of the Gītikā exactly agrees with the one which is employed by the *Jānāśrayī* for its strophic metres. Virahāṅka further lays down that the Pañcamātra may also be alternatively substituted for the Caturmātras at the 2nd and the 4th, or the 1st and the 5th places, simultaneously, in each half.[22] Actually, we do not find any Gītikā which has a Pañcamātra in the place of the 2nd and the 4th, or the 1st and the 5th Caturmātras as permitted by this rule, either in the *Jānāśrayī* or the *Vṛttajātisamuccaya*. Later writers like Hemacandra follow this lead of Virahāṅka and permit the replacement of any Caturmātra except the 6th in each half by any Pañcamātra and call that Gītikā by a significant name Vicitrā. In respect of the regularisation too, started by Virahānka, Hemacandra follows him and in addition, gives specific names to some of these varieties. Thus the regular Gītikā of the *Jānāśrayī* 5. 42, where a Pañcamātra replaces the Caturmātra only in the 7th place in each half, is called Ripucchandas; that where it replaces the Caturmātra only in the 3rd place in each half, is called Lalitā, and finally, that where it replaces the Caturmātras in both the 3rd and the 7th places simultaneously in each half is called Bhadrikā. These, however, are considered as merely the varieties of the standard Gīti and the specific name Gītikā is not given to any one of them by Hemacandra, who seems to have followed an earlier author like Svayambhū or Rājaśekhara in respect of this treatment of that metre. There is yet another quotation in Sanskrit, probably from the *Chandaḥśekhara* of Rājaśekhara, found in the commentary[23] of Trivikrama on the *Vṛttaratnākara* 5.12, about this Gītikā. According to it Lalitā is the name given to an Āryā, i. e., Gāthā, (not a Gīti) where a Ragaṇa (SIS) is substituted for the usual Caturmātra in the 3rd place in both the halves; while Ripucchandas is the name of the Gīti where a Ragaṇa (SIS) is similarly substituted for the 7th Caturmātra in both the halves. In the quotation,

21 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) I. 30.

22 This indeed looks like a concession to the words *Pañcamopi vā* in the *Jānāśrayī* (see f. n. 3) 5. 43 and even an extension of it to the fourth Gaṇa.

23 This is published in the *Journal* Bombay Asiatic Society, Bombay, vol. 32, 1958.

this latter is called Gītikā and the currency of the name Ripucchandas for it is ascribed to Saitava and others. From all this it seems clear that for a long while the Gītikā, derived from the Gīti by the substitution of some Pañcamātras, usually of the Madhyalaghu type, for the usual Caturmātras at the 3rd and the 7th places, was a favourite metre of the Prākrit poets, who generally employed it for the concluding stanza of their strophic Śīrṣakas and Dvipadīs, as a variation of the usual Gāthā. Thus it is used for this purpose in all its strophic metres by the author of the *Jānāśrayī*, while Virahāṅka employs it in the case of 3 out of the 11 strophic metres which he defines, Gāthā being employed in the case of the others. After the time of Virahāṅka, however, this Gītikā seems to have lost its popularity and importance until at last by the time of Hemacandra it became wholly merged in the Gīti from which it had originated. Thus the Gītikā at the end of the Dvipadī-khaṇḍa in Śrīharṣa's *Ratnāvalī* (I. 14) which has retained its true nature in the quotation of Hemacandra, is nevertheless turned into a Gīti in the *Kavidarpaṇa*, where it is quoted at 2. 36. 3, as also in the editions of the drama which are repeatedly taken out.

23. Besides the group of metres derived from the Gāthā and the Gīti *Jānāśrayī* mentions the Galitaka, the Nirdhāyikā, the Narkuṭaka, and the Adhikākṣarā. Each of these is a Sama Catuṣpadī and is treated as a well known metre by Virahāṅka in his *Vṛttajātisamuccaya*. Only the Galitaka defined by *Jānāśrayī* is called Lalitā at *Vjs*. 4.60; but in addition to this Virahāṅka defines, at *Vjs*. 4.89–105, 14 different metres called Galitās, probably the same as Galitakas. Of these 8 are Sama Catuṣpadīs of different length having from 13 to 25 Mātrās in a Pāda the shortest being called Pada-Galitā; 2 are Ardhasama Catuṣpadīs one of which is called Mukha-Galitā (7–25) and the other Viṣama-Galitā (14–16); and 4 are Sama Dvipadīs, the longest of which contains 46 Mātrās in a Pāda. Most of these are found under the same or different names among the 24 Galitakas defined by Hemacandra at *Chandonuśāsana* 4.25–48. In spite of the names like Pada-Galitā, Mukha-Galitā and Viṣama-Galitā, it is difficult to see the signification of the term Galitā, or Galitaka as Hemacandra calls them all. It comprises, however, both the Dvipadī and the Catuṣpadī, as well as the Sama and the Ardhasama metres. In short, it seems to have been a general term like Dvipadī and Rāsaka, Vastuka and Catuṣpadī, or like the Dhavala

and the Maṅgala of the later days.[24] Virahāṅka lays down that they must have Yamaka (*Vjs.* 4.105) and Svayambhū and Hemacandra corroborate this ; *Jānāśrayī* is silent about this factor of the Galitakas, yet its illustration (*Jns.* 5.45.1) actually contains a very good and sustained Yamaka. Both Svayambhū and Hemacandra remark that any metre which is endowed with a Yamaka and is other than the Āryā and the Daṇḍaka is called Galitaka. They further say that Khañjakas are identical with the Galitaka, but are without a Yamaka. *Jānāśrayī* does not mention any Khañjaka, while the Khañjaka which Virahāṅka mentions is an Ardhasama Catuṣpadī metre.[25] Both these metres, however, seem to have lost their importance by the times of the *Kavidarpaṇa*, which mentions only a single Galitaka and a single Khañjaka (*Kd.* 2.23). The other three metres defined in the *Jānāśrayī* namely, the Nirdhāyikā, the Narkuṭaka and the Adhikākṣarā, along with the single variety of the Dvipadī of four lines, are included in the Khañjakas by Both Svayambhū and Hemacandra.

24. As regards the eight Śīrṣakas defined by the *Jānāśrayī*, we find that only one, namely, the Adhikākṣarā-Śīrṣaka, has survived and is mentioned by Virahāṅka, Svayambhū and Hemacandra. The principle of coupling two or three metres, however, is followed by Virahāṅka, who mentions 11 such metres excluding the Dvipadī and the Rāsaka. Svayambhū and (following him) Hemacandra also follow it ; but instead of giving specific names to such strophic metres, they put them all under the common catagory of Śīrṣakas, giving them the significant names Dvibhaṅgī or Tribhaṅgī as the case may be. One particular couplet among these deserves special attention ; it is the Raḍḍā made up of a Mātrā and a Dohā stanzas. Both these metres are the special metres of Apabhraṁśa poetry and seem to have held the ground for a long time, upto the advent of narrative poetry in Apabhraṁśa literature. Curiously neither of these two seems to have been current in the days of the *Jānāśrayī*, which neglects them altogether ;[26] Virahāṅka has mentioned both and also the resulting Raḍḍā. His treatment, however, shows that though the Mātrā was quite popular together with its four kinds, the Dohaka

24 See above f. n. 12.

25 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13), 4. 18.

26 Even Kālidāsa neglects the Mātrā, but employs the Dohā for v. 8 in Act IV of the *Vikramorvaśīyam* (see f. n. 10).

does not seem to have been so at his time. Virahāṅka defines the Mātrā and its four varieties, but he treats the Dohaka as a Dvipadī metre of two lines, and not as an Ardhasama Catuṣpadī one as the later writers[27] do. Svayambhū and Hemacandra define all the five varieties of the Mātrā and all the metres derived from the Dohaka, Hemacandra's treatment being of course, more systematic and complete than that of Svayambhū. *Kavidarpaṇa*, who follows Hemacandra after a hundred years or so, defines the Dohaka and its derivatives, but of the Mātrā he gives only a single variety, remarking however, that it was of many kinds.[28] All this shows that the *Jānāśrayī* belongs to a very early period of Prākrit poetry and prosody, when the Apabhraṁśa bards had not yet made their appearance on the literary horizen. Of the two metres again, Mātrā is surely the earlier one and was widely employed for stray poetry, until it lost its importance and glamour after the rise of longer narrative poems in the Apabhraṁśa language. Dohā, however, still held the field, and the Raḍḍa, resulting from the combination of the two, was also often used for the sake of variation and decoration for a long time in the Apabhraṁśa poems even after the standardisation of the Paddhaḍikā as their narrative metre by Svayambhū and by Caturmukha before him, as Svayambhū himself tells us. The only triplet called Trikalaya (the name shows the influence of the Prākrit name tikalaa) defined by the *Jānāśrayī* at 5.59, consisting of an Adhikākṣarā, a Nirdhāyikā and a Gītikā, is known to Virahāṅka, who also calls it by another name, Mālā-Śīrṣaka[29]. It is however, neglected by the prosodists coming after him. The word *kalā* in the name Trikalaya or Trikalaka deserves to be noted; like the word *pada* in the name Dvipadı it signifies a unit, consisting of a whole stanza, in a strophic couplet or triplet.

25. There are two other strophic metres, namely, Dvipadī and Rāsaka, which are defined by both the *Jānāśrayī* and the *Vṛttajātisamuccaya*, and which are very important from the point of the history of the growth of Prākrit poetry. They both represent an early stage of it when it consisted of stray stanzas and groups of stanzas in different metres held together by the unity of subject matter as also by syntactical unity. Of the two the former refers to the external structure, while the other, namely

27 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 4. 27, 29, 30.
28 See *Kavidarpaṇa* (f. n. 8) 2. 27–28.
29 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 4. 43–45.

the Rāsaka, refers very likely to the pleasing nature of its contents and music. I have discussed the name Dvipadī and its application to metres of four lines elsewaere,[30] and concluded that the name was first given to a pair of stanzas, each stanza being considered as the Pada or the foot on which the metre seems to move, and that even when the number of stanzas of a song exceeded two, it still retained its name Dvipadī, where the word *dvi* was only secondarily applied. That originally the Dvipadī had only two stanzas in it is proved by the clear directions of the *Jānāśrayī*, which says that a Bhaṅga-dvipadī becomes a Dvipadī when it is coupled with a Gītikā which follows it.[31] In the very next Sūtra, however, we are told that sometimes a stanza in the Vidārī metre is put between the two. This would show that at the time of the *Jānāśrayī* the Dvipadī normally consisted of two stanzas, but sometimes even a third was added to them. The name Bhaṅga-dvipadī of the first constituent metre again is very significant. It means 'a partial Dvipadī' (*bhaṅgarūpā dvipadī*) where *bhaṅga* seems to mean either a part or an aspect of the Dvipadī. This name should be compared with the later name given to such metres, namely, *dvibhaṅgī* and *tribhaṅgī*, where too the constituent stanza of a couplet or a triplet is similarly called a *bhaṅga*. It is also important to note that according to the *Jānāśrayī* the Bhaṅga-dvipadī is of many kinds, the shortest among them being a Sama Catuṣpadī Mātrā Vrtta having from 12 to 15 Mātrās in its Pāda, while the longest may have from four to seven Ganas in its Pāda, the Gaṇa signifying either a Caturmātra or a Pañcamātra Gaṇa. In any case, however, the longest among them may not have more than 30 Mātrās in its Pāda (excluding the last long letter).[32] This description of the Bhaṅga-dvipadī is very helpful in clarifying the position of Virahāṅka with reference to the name Dvipadī which he employs to signify a large number of metres of four lines defined in the third chapter, as also to a collection of 8 or 12 stanzas in the second chapter. It is clear that all those metres of four lines which Virahāṅka defines in the third chapter and which he calls by the general name Dvipadī, are to be understood as Bhaṅga-dvipadīs according to the *Jānāśrayī*. Further, that by the time that elapsed between the author of the *Jānāśrayī* and Virahāṅka,

---

30 See *Vrttajātisamuccaya* (f. n. 13), Introduction para 5.

31 See *Jānāśrayī* (f. n. 3) 5. 60.

32 See *Jānāśrāyi* (f. n. 3) 5. 61–64.

many of the metres which were thus employed for the composition of the first constituent of the strophic Dvipadī had come to be conventionally fixed and had also received specific names like Sumanā, Tārā and so on, with the result that the truly descriptive name Bhaṅga-dvipadī was given up in favour of the general term Dvipadī which was applied to each of them singly. It is also instructive to find that among the Dvipadīs defined by Virahāṅka, the shortest has a Pāda containing 11 Mātrās, while the longest has a Pāda which contains 7 Purohitas, i. e., Gaṇas of 4 or 5 Mātrās, thus from 28 to 35 Mātrās in it. This scheme closely follows the directions of the *Jānāśrayī*, though the limit of 30 (or 32 taking into account the long letter at the end) is not mentioned by Virahāṅka; yet actually the stanza which illustrates this longest[33] metre contains only 31 Mātrās in its Pāda, excluding the concluding long letter. Again the direction of Virahāṅka[34] that the words *mantra* and *purohita* should be understood to convey a Catunmātra or a Pañcamātra without distinction, when they are employed in the definitions of the 7 Gaṇa-sama Dvipadīs, clearly shows the influence of the *Jānāśrayī* 1. 38-39, which lays down that the word *gana* should be understood to convey a Caturmātra or a Pañcamātra Gaṇa in general. The classification of these Bhaṅga-dvipadīs, or Dvipadīs as Virahāṅka calls them, under four heads namely, Mātrā-gaṇa-sama, Gaṇa-sama, Ardha-sama and Viṣama[35] is also indicative of a further stage of development in Prākrit prosody at the time of Virahāṅka. That the Bhaṅga-dvipadīs of the *Jānāśrayī* contained 4 Pādas is clear from *Jānāśrayī* 5.45, read together with *Jānāśrayī* 1.8; but whether their Pādas were equal or unequal in length i. e., whether they were Sama, Ardhasama or Viṣama, is left uncertain.

26. As regards the composition of the strophic Dvipadī, we saw above that according to the *Jānāśrayī* it usually consisted of two stanzas, but sometimes even a third stanza was added in the middle, the metre of the concluding stanza being always a Gītikā. But when we come to Virahāṅka we find that his normal Dvipadī consists of four Vastukas,[36] each one of which is followed by a Gītikā; thus a normal Dvipadī contains 8 stanzas in it instead of

33 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 3 44.
34 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n, 13) I. 33.
35 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 2. 10-16.
36 Vastuka is only a general term applicable to any Catuṣpadī metre; see Hemacandra, *Chandonuśāsana* 5. 25 com. and 6. 18 com.

the two or three of the *Jānāśrayī*. Sometimes however, one more stanza in another metre like the Vidārī, Ekaka, Dvipathaka or Vistāritaka is added between the Vastuka and the Gītikā, according to Virahāṅka, thus bringing the number of stanzas in a Dvipadī to a total[37] of 12. Virahāṅka does not clearly define any of these additional metres; but closely follows the *Jānāśrayī* in his instructions about their employment in the middle and only adds three others to the single Vidārī of the *Jānāśrayī*. This strophic Dvipadī, which I believe, is the earliest form of the descriptive kind of Prākrit poetry, dwindled in its importance in course of time, until everything about it was almost forgotten except a single form of its initial constituent stanza, viz, the Dvipadī with 28 Mātrās in each of its four Pādas. Hemacandra in his *Chandonuśāsana* 4.64 defines this last and in the commentary on the Sūtra makes an observation that the older prosodists had mentioned a large number of the Dvipadīs, but he has neglected them as they were included among the many metres that are defined by him. The observation makes, however, a pointed reference to 37 Gaṇasama Dvipadīs like Sumanā, Tārā, Jyotsnā etc., and to 8 Viṣama Dvipadīs like Vipulā and Capalā. This is undoubtedly an allusion to Virahāṅka's treatment of the Dvipadīs in ch. III of his *Vṛttajātisamuccaya*.[38] These names and varieties of the Dvipadīs are mentioned only by Hemacandra and by no one else, after Virahāṅka, so far as I know. Perhaps Svayambhū and Rājaśekhara, whom Hemacandra often follows closely, may have known and mentioned them.

27. A very similar case is that of the other strophic metre defined by the *Jānāśrayī*, namely the Rāsaka.[39] According to it a strophic Rāsaka is made up of a stanza in the Bhaṅgurāṣaka metre coupled with another in the Avalambana metre. The Bhaṅgurāsaka has a Pāda containing 21 Mātrās followed by a long letter at the end of all. This corresponds to the Rāsaka of 23 Mātrās in a Pāda defined by Hemacandra, *Chandonuśāsana* 5.5 and by the *Kavidarpaṇa* 2.23. *Jānāśrayī* indeed mentions only one kind of the Bhaṅgurāsaka; but this name which resembles that of the Bhaṅga-dvipadī, seems to me significant. It is either equal to

37 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 2. 4.

38 Two words *mātrāgaṇasamāḥ sapta* appear to have been dropped from Hemacandra's sentence through oversight by the mss. consulted by me for the edition mentioned in f. n. 13 above.

39 See *Jānāśrayī* (f. n. 3) 5. 69-72.

bhaṅga-rāsaka (bhaṅga meaning bhaṅga-rūpa as before) or *bhaṅgura-rāsaka* (a broken Rāsaka or a part of it), the meaning being almost the same as in the case of the term Bhaṅga-dvipadī. Thus it seems to have been meant as a common name of the first constituent of a strophic Rāsaka and even here, we find that the name of the strophic metre has been transferred to its first constituent, as in the case of the Dvipadī. This is well borne out by the fact that Hemacandra mentions several kinds of Rāsakas in the beginning of the fifth Adhyāya of his *Chandonuśāsana* and concludes by saying that there were many other Rāsakas like Candraka, Khañjakānta, Cañcala and so on which the older prosodists had defined, but they were not mentioned by him as they were included among the many similar metres defined by him in other parts of his work. I am not able to trace these Rāsakas in any older work on Prākrit prosody. The *Jānāśrayī* represents a time when they had just begun to rise, while the *Vṛttajātisamuccaya* represents a period when these Prākrit Rāsakas had lost their popularity and importance, perhaps owing to the appearance of another kind of Rāsaka on the horison composed in the Apabhraṁśa language. Yet their great popularity at one time is seen from a Prākrit stanza quoted by Hemacandra in this context, which says that any kind of the Mātrā Vṛtta may be called a Rāsaka and that a Rāsābandha (a poem consisting of several Rāsakas) Kāvya was considered as a Rasāyana in the assemmblies of elderly persons. The same stanza is also quoted in the *Kavidarpaṇa* on 2.23. It is of course to be assumed that the poem must be capable of rousing sentiments, as the name suggests. The name Rāsābandha used in the quotation is significant; it seems to have been used for a short poem for the first time by Svayambhū at *Svayambhūchandas* 8.24. He however, uses the same name, evidently for its constituent metre, in the next stanza, thus showing his consciousness of the fact that even here, the name of the whole has been transferred to its prominent part, namely, its commencing stanza. Among the many Rāsakas, there appears to be one with 21 Mātrās in its Pāda, with the Yati after the 14th, which became a special favourite of the Prākrit as well as the Apabhraṁśa poets.

28. At the time of the *Jānāśrayī* the Strophic Rāsaka had not yet attained the position of a Rāsābandha Kāvya and so probably only a single variety of it is mentioned there. When we come to Virahānka, we find an interesting situation in which

there exist two strophic Rāsakas, each being made up of stanzas in many different metres. One of them is made up of Prākrit metres like Vidārī, Dvipadī and Vistāritaka, while the other is made up of Apabhraṁśa metres like Mātrā, Dohā, Aḍilā and Dhosā.[40] Of these two kinds of the Strophic Rāsakas, Svayambhū mentions only the second at *Svayambhūchandas* 8.24, saying that a Rāsābandha Kāvya composed of Ghattās, Chaḍḍanikās and Paddhaḍikās and containing good i. e., resonant words in it, becomes very pleasing to the minds of the people. This would show that after Virahānka's times, Prākrit poetry and metres had received a set-back and receded into the background, with the result that the Dvipadī compositions lost all their glamour and importance which they had attained in the days of the *Jānāśrayī* and the *Vṛttajātisamuccaya*. On the other hand, when the Apabhraṁśa languages had taken their rightful place as the languages of the people, the Rāsaka compositions grew into full-fledged poems called Rāsābandha Kāvyas before the time of Svayambhū. These still appear to have consisted of stray poetry, not dealing with any particular topic in a sustained strain, but serving as a source of great delight when introduced in the assemblies of the appreciative listeners. We may be permitted to infer that these Rāsābandha Kāvyas were similar to the Khaṇḍa Kāvyas in Sanskrit, like the Meghadūta and the Ṛtusaṁhāra, if the Sandeśa-Rāsaka[41] of Abdur Rehaman is supposed to have followed earlier models existing in his days; but at present at least no other poems of that kind are available, and so our presumption about the Rāsābandha Kāvyas in the Apabhraṁśa language must remain only a conjecture. It is, however, certain that by the side of these Rāsābandha Kāvyas there arose, in course of time, another kind of Kāvya, which may be called a Sandhibandha Kāvya, corresponding to the Sargabandha Mahākāvya in Sanskrit, containing a large number of cantos called Sandhis, each Sandhi consisting of several Kaḍavakas and each Kaḍavaka containing a few stanzas in metres like the Paddhaḍikā and others which were amenable to some Tāla. These Sandhibandha Kāvyas were composed in imitation of, or rather in competition with, the Sanskrit Mahākāvyas and follow almost the same pattern. Their composition needed scholarship, constant

40 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 4. 37-38.

41 *Sandeśarāsaka*; published in the Singhi Jain Series, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1945.

study and observation in addition to Poetic faculty, and so the Rāsābandha Kāvyas of both kinds, i. e., Prākrit and Apabhraṁśa, had ceased to interest the more ambitious, educated, and gifted poets of the Apabhraṁśa language. It is probably for this reason that Svayambhū takes practically no notice of these in his work on metres. A referenee to the Sandhis and the Kaḍavakas as also the metres, which are to be employed at the beginning and the end of them, is however, made by Svayambhu in his *Svayambhūchandas* 8. 15–17, 20. Svayambhū himself had composed two such Kāvyas, namely, *Paumacariu* and *Riṭṭhanemicariu*, both in the Apabhraṁśa language. But probably the earliest author who composed a Sandhibandha Kāvya in Apabhraṁśa was Caturmukha. His *Abdhimanthana* is mentioned as a Sandhibandha Kāvya by Bhoja in his *Śṛṅgāramañjarī*[42] and Svayambhū acknowledges his debt to him as regards the Paddhaḍikā metre much beautified with Chaḍḍanikā, Dvipadī and Dhruvaka.[43]

29. *Gāthālakṣana* is an earlier work on Prākrit metres, but it mainly treats of the Gāthā and its derivatives, as its name suggests. Vv. 74–92 of this treatise contain the definitions of a few Apabhraṁśa metres like the Dohā and the Paddhaḍikā, Madanāvatāra and the strophic Vastuka, also known as Sārdhacchandas; but these do not appeaı to belong to the original treatise and besides the treatment is scrappy and unsystematic. The *Svayambhūchandas* cansists of 13 chapters whose existence is not specifically marked, but has to be inferred from a recurring stanza, which mentions it to be a work, 'whose foundation is formed by the five Aṁśas, i. e., the five Mātrā Ganas, and which is clear on account of the Lakṣya and the Lakṣana being both given' (i. e., the definition of the metre and its illustration, both contained in the same line). The work commences with the Mātrā Vṛttas belonging to the Gāthā group in the first chapter (*SbP.* 1), followed by the Galitaka, Khañjaka, Śīrṣaka and Māgadhajāti groups of metres in the next four chapters (*SbP.* 2–5). Unfortunately the portion containing these chapters is fragmentary, yet sufficient of these is available to give us a broad idea about their contents. The next three chapters (*SbP.* 6 and *Sb.* 1–3) treat of the Varṇa Vṛttas and at the end of these, Svayambhū says that all the metres defined so far are the essential metres of the Prākrit Language (*Sb.* 4.1). Hemacandra does not follow this order, because he

42 See *Suddhabharatī* vol. II (1950), p. 206.

43 See Bhayani, *Paumacariu* (f. n. 19), Introduction, p. 51.

considers the Varṇa Vṛttas and some of the Mātrā Vṛttas like those that belong to the Gāthā and the Mātrāsamaka groups (with the exception of the metres derived from the Gāthā and the Gīti), as Sanskrit Vṛttas and his *Chandonuśāsana* is meant to be an exhaustive treatise on Sanskrit, Prākrit and Apabhraṁśa metres, described in this order. But otherwise, he closely follows Svayambhū and mentions his authority here and there. In these earlier chapters (*SbP.* 1–6) of Svayambhū's work, there are many quotations taken from a large number of Prākrit poets to illustrate the different metres. But from the quotations themselves these poets do not appear to have written any sustained poems on topics of lasting interest. They all create an impression that they were composed for illustrating the particular metre or as a sort of stray poetry. Sometimes one even feels that Svayambhū may have translated the original Sanskrit stanza into Prākrit.[44] On the other hand Svayambhū quotes only a few poets in his chapters on Apabhraṁśa metres, but quotes a poet for more than one metre and the quotations look like parts of longer poems on the stories of the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata. Prominent among such poets are Govinda and Caturmukha. In a number of cases, where no name is mentioned, they are traced to Svayambhū's own poems.

30. While dealing with the Apabhraṁśa metres in the next five chapters (*Sb.* 4–8), Svayambhū first takes up (in *Sb.* 4) a few miscellaneous ones which appear to have been regarded by him as the very common and popular metres of the Apabhraṁśa language. The more prominent among these are the Ardhasama Catuṣpadī Dohā with its varieties and the Pañcapadī Mātrā with all its five kinds, as also the strophic Raḍḍā. The others are Utsāha, Vadana and Upavadana, all of which receive the names Aḍilā and Maḍilā in view of the different types of the ending rhyme, and the three Dhavalas which respectively have 4, 6 and 8 Pādas in their stanzas. In this same chapter Svayambhū records a few terms like Dhavala and Maṅgala, Prahelikā and Hṛdayālikā, which are applied to different metres under certain circumstances and are peculiar to Apabhraṁśa prosody. Hemacandra defines all these in the fifth chapter of his work almost in the same order; he, however, adds a number of Sama Catuṣ-

44 See note on *Svayambhūchandas* 2. 9. 1, published in the Rajasthan Puratana Granthamala, Jodhapur, 1960.

padī metres called Rāsakas and an Ardhasama Catuṣpadī metre called Rāsa in this same chapter. Svayambhū mentions only the first of these Rāsakas and the Rāsa in his concluding chapter. It is very likely that in the period intervening between Svayambhū and Hemacandra these Rāsakas grew in number and were employed by minor Apabhraṁśa poets for their Rāsābandha Kāvyas, just as the Dvipadīs grew in number in the period between the *Jānāśrayī* and the *Vṛttajātisamuccaya*. As regards the Prahelikā and the Hṛdayālikā Hemacandra does not take any note of them as they have very little to do with prosody as such; but he mentions the Dhavalas and the Maṅgalas, adding Phulladaka and Jhambaṭaka to these. Svayambhū mentions the Phulladaka in the last chapter of his work, joining it with the Maṅgalas in respect of which he has to make a pertinent remark, which we shall see later on. There are a few more metres of the Apabhraṁśa prosody which evade systematisation and so apparently are relegated to a separate chapter at the end of his work by Svayambhū. These were perhaps less frequently used, or what is more likely, were more modern when compared with those mentioned above. These include Utthakka and Dhruvaka, Madanāvatāra and Paddhaḍikā, Rāsaka and Rāsa. A few technical terms are also explained in this chapter; they are Ghattā and Chaḍḍanikā, Sandhi and Kaḍavaka, which are indicative of the growth of Apabhraṁśa poetry in the days of Svayambhū. Hemacandra being more systematic, has explained all these terms and defined these metres in their proper places. But the remarks of Svayambhū about the Phullaḍaka and the Maṅgala used as general terms to signify particular types of songs regardless of their metres are very interesting. He makes a general and rather sweeping statement that in these two kinds of songs the poets are very careless about their rhyme, metre and other characteristic features of their stanzas and yet these are greatly praised by appreciative listeners. This tacitly describes the poetical compositions of the popular bards who have poetic genius, but neither learning nor concern for the purity of language and metres. Hemacandra mentions both these types of compositions, but does not say anything about them as Svayambhū has done.

31. In addition to these chief metres, the Apabhraṁśa poets employed for the sake of variety, decoration and narrative convenience three different main kinds of metres, namely, the Dvipadī, the Catuṣpadī and the Ṣaṭpadī, calling them Dhruvās. Only

some of these were in actual practice, as would appear from the treatment of these by the *Kavidarpaṇa*, but Svayambhū and Hemacandra have evolved a very large number of metres from each of these three types. These Dhruvās were not used for the composition of the Kaḍavaka, but only for its commencement or conclusion. It is Svayambhū alone who tries to distinguish between the shorter and the longer Catuṣpadīs, calling the former the Vastukas and the latter the Dhruvās. Both Virahāṅka, his predecessor, and Hemacandra, his successor, neglected such a distinction. Virahāṅka gave the name Vastuka to any Catuṣpadī metre employed as the first constituent of a strophic Dvipadī, while according to Hemacandra Vastuka was only a synonym for a Catuṣpadī of any kind.[45] Svayambhū makes a similar distinction between the shorter and the longer Dvipadīs and calls only the latter ones by the name Dhruvā or Dhruvaka. Hemacandra seems to corroborate this when he counts only the longer Dvipadīs among the 64 Dvipadī Dhruvās at *Chandonuśāsana* 7. 57.1, and defines the shorter Dvipadīs after them at the end of the Adhyāya. Svayambhū calls longer Dvipadīs by the additional term duvaa or Dvipada at *Svayambhūchandas* 5.1 ; 6.131 ; both Svayambhū and Hemacandra however, agree that the longer Dvipadīs and Catuṣpadīs, the latter of both kinds i. e., Sarvasama and Ardhasama, alone should be used as the Dhruvās. The only difference of opinion between them seems to be with regard to the Dhruvaka, which is a Sarvasamā Catuṣpadī containing only 9 Mātrās in a Pāda and which is counted among the Catuṣpadī Dhruvās by Hemacandra, but not by Svayambhū. Svayambhū starts the Sarvasamā Catuṣpadī Dhruvās from the Śaśivadanā having 10 Mātrās in a Pāda and defines the Dhruvaka among the miscellaneous metres in the last Adhyāya. All the three, namely, Ṣaṭpadī, Catuṣpadī and Dvipadī are called Dhruvā or Dhruvaka or Ghattā when they stand at the beginning of a Sandhi or at the end of a Kaḍavaka according to both; but about the name Chaḍḍanikā Svayambhū's directions are not very clear. Hemacandra says that a Ṣaṭpadī and a Catuṣpadī are called Chaḍḍanikā when at the end of a Kaḍavaka they are used for concluding a topic which has been started in that Kaḍavaka. As regards the name Dhruvā Svayambhū says that it so called because it is sung again and again (*puṇo puṇo gijjai*), while according to Hemacandra it is called Dhruvā because it must occur at the

45 See *Vṛttajātisamuccaya* 2. 1; also f. n. 36 above.

beginning of a Sandhi and at the end of a Kaḍavaka[46] (*dhruvam syāt iti*). In addition to this general definition of a Ghattā and a Chaḍḍanikā, Svayambhū gives seven kinds of Chaḍḍanikās and three kinds of Ghattās in the last chapter of his work, where he also mentions that there are many kinds of Paddhadikās and Gītis. Out of the seven kinds of the Chaḍḍanikā, six are Ardhasama Catuspadīs, while one is an Ardhasama Ṣaṭpadi. Among the three Ghattās two are Sarvasama Catuṣpadīs, one with 12 Mātrās in a Pāda and the other with 16, divided into 4 Bhagaṇas. The third Ghattā is an Ardhasama Catuṣpadī. Svayambhū then defines a Paddhaḍikā as a Sama Catuṣpadī having 16 Mātrās in a Pāda and further says at *Svayambhūchandas* 8.15, that each pair of two Pādas has a separate Yamaka and a Kaḍavaka is formed with 8 such pairs. An illustration of the Kaḍavaka is given at 8.20.6–9. Among the metres which may be used as a Ghattā at the beginning of a Sandhi, Svayambhū also mentions the Dvipadī with 28 Mātrās in each of its four Pādas, Gāthā, Aḍilā, Mātrā and Paddhaḍikā, which last virtually amounts to the Pādākulaka of the Mātrāsamaka group.

32. As regards the contribution of Hemacandra to Sanskrit and Prākrit Prosody, we find that he has taken into consideration all the important deliberations on the topic by his predecessors, and given an authoritive, systematic and selective account of these in his *Chandonuśāsana*. He discloses an acquantance with the works of Virahāṅka, Svayambhū and Rājaśekhara among others and clearly defines the respective spheres of Sanskrit, Prākrit and Apabhraṁśa metres. *Jānāśrayī* had treated all metres as Sanskrit metres; Virahāṅka treated them as Prākrit ones and accordingly wrote his treaties in the Prākrit language. Svayambhū distinguished between the Prākrit and the Apabhraṁśa metres and also wrote his treatise in Prākrit; Rājaśekhara closely followed Svayambhū, but wrote in Sanskrit. Unfortunately, Rājaśekhara's work is not available except its last chapter; but from this it seems that he did not give illustrations for the metres which he defined. Hemacandra composed his *Chandonuśāsana* in Sanskrit Sūtras, accompanied by a short commentary in Sanskrit; in addition he gives illustrations for every metre, having himself composed them in such a manner that they contain the name of the metre which is illustrated. In these illustrations Hemacandra employs the particular language to which the metre

46 See *Svayambhūchandas* (f. n. 44) 5. 1; Hemacandra, *Chandonuśāsana* 6. 1.

belongs. He has thus given an independent status to the Prākrit and the Apabhraṁśa prosody. He starts the treatment of the Prākrit metres with the varieties of the Gīti, the first of which is the older Gītikā now called Ripucchandas, in Adhyāya IV. In the remaining portion of this Adhyāya he defines and illustrates several other kinds of metres derived from the Gāthā and the Gīti, about 24 Catuṣpadīs called Galitakas, about 35 Catuṣpadis called Khañjakas (the difference between the Galitaka and the Khañjaka being that the former has the Yamaka, while the latter has only the Anuprāsa), and a few strophic metres consisting of two or three stanzas in different metres and so significantly called Dvibhaṅgīs or Tribhaṅgīs, but all passing under the general term Śīrṣakas. All these are considered as Prākrit metres by Hemacandra, though the constituent metres that are prescribed for all the strophic couplets and triplets except the first three and the last four, properly belong to Apabhraṁśa prosody, and are accordingly illustrated by him in the Apabhraṁśa language. At the end of these last i. e. strophic metres or Śīrṣakas, we are told that these are well known among the Magadha bards by the names Ṣaṭpada and Sārdhachandas. Here Hemacandra remarks that other strophic couplets formed with Mātrā, Ullāla, Dvipadī, Vastuka and Dohaka should be considered as included in Dvibhaṅgī; and that from among these Raḍḍā alone will be picked up and separately defined in deference to the practice of the elders. It also deserves to be noted that the metre called Madanāvatāra is defined at the end of the Prākrit Khañjakas by Hemacandra, who also gives five other metres derived from it by the addition of one Pañcamātra in each Pāda, in succession. Svayambhū has defined this metre as an Apabhraṁśa metre and illustrated it accordingly. It seems that though this metre originally belonged to Prākrit prosody, yet one variety of it containing Pañcamātras of the Ragaṇa type was gradually appropriated by the Apabhraṁśa poets and as we see from the Chandaḥkośa of Ratnaśekhara (v. 10), a different name, namely, Kāminīmohana was given to it by them. At the end of this section on the Śīrṣakas in Adhyāya IV, Hemacandra gives two longer Catuṣpadīs calling them Sama and Viṣama Śīrṣakas in accordance with older practice, even though they are single metres and not strophic one (as their name may suggest). It is again striking that among the Prākrit metres defined in this chapter there is only one Ardhasama Catuṣpadī, namely, the Mukhagalitā (Sū. 32),

four different varieties of which were mentioned by Virahāṅka at *Vṛttajātisamuccaya* IV. 100-101. All the rest are either Dvipadīs or Sama Catuṣpadīs. As a matter of fact, out of the 11 Ardhasama Catuṣpadīs defined by Virahānka only three are mentioned by Svayambhū and all the three, namely, Vaitālīya, Aupacchandasaka and Āpātalikā, are counted among the Sanskrit Mātrā Vrttas by Hemacandra at *Chandonuśāsana* III. 53-55. Perhaps we may be permitted to conclude from this that the Prākrit poets were gradually losing interest in the Ardhasamās, while the Apabhraṃśa poets were adopting them increasingly. Svayambhū and Hemacandra who follows him, define 110 Ardhasama Catuṣpadīs, the shortest and the longest Pādas of which contain respectively 7 and 17 Mātrās in them. All these belong to the Apabhraṃśa prosody according to both and granting that many of these owe their existence to the fondness of these authors for classification and systematisation, we must still presume that a large number must have been actually in use in the compositions of the Apabhraṃśa poets.

33. In the Vth Adhyāya Hemacandra starts the treatment of the Apabhraṃśa metres; as remarked above here he gives about 12 Rāsakas, one Ardhasama Rāsa, the Matrā with its varieties and the strophic Raḍḍa, a few Sarvasama Catuṣpadīs like the Vadana and the Vastuvadana, the six kinds of the Dhavalas and the common terms like Dhavala, Maṅgala, Phullaḍaka and Jhambaṭaka applied to different metres under different circumstances. The VIth Adhyāya is assigned by him to the Ṣaṭpadī and the Catuṣpadīs; among the former no specific metres are mentioned, only the three broad classes, namely Ṣaṭpadajāti, Upajāti and Avajāti being defined as respectively containing 7, 8 and 9 Mātrās in their 1st, 2nd, 4th and 5th Pādas and from 10 to 17 in the 3rd and the 6th. At the beginning of this Adhyāya the terms Dhruvā and Chaḍḍanikā are explained as being applied to any kind of metre, whether a Dvipadī, or a Catuṣpadī or a Ṣaṭpadī, when it stands at the beginning of a Sandhi or at the end of a Kaḍavaka, the name Chaḍḍanikā however, being restricted to the Catuṣpadī and the Ṣaṭpadī only, when they are employed to conclude a topic at the end of a Kaḍavaka in which it was started. The Ṣaṭpadīs are followed by the 110 Ardhasama Catuṣpadīs and 9 Sarvasama Catuṣpadīs, the shortest among these latter having 9 and the longest having 17 Mātrās in each Pāda. The Paddhaḍikā, which Svayambhū

defines among his miscellaneous metres in Ch. VIII, finds a place here as a Sarvasamā with 16 Mātrās in each Pāda. The longer and shorter Dvipadīs are defined in the next i. e., the VIIth Adhyāya and here Hemacandra closely follows Svayambhū; but he makes a special mention of two Dvipadīs, one having 28 and the other 27 Mātrās in each of their two equal and similar Pādas. These are the Karpūra and the Kuṅkuma, both known as the Ullālas among the bards of Magadha. Svayambhū is silent about these; but the Kavidarpaṇa defines them prominently, while the Chandaḥkośa and the Prākṛta Paiṅgala mention them only as the constituents of some strophic couplets. The Apabhraṁśa Dvibhaṅgīs illustrated by Hemacandra at *Chandonuśāsana* IV. 87.2–11 have one of the two as their second constituent metre.

34. The position of the *Kavidarpaṇa* in the history of the growth of the Prākrit and Apabhraṁśa metres is peculiar; its method of treating the subject too is novel. Though it belongs to the Classical school of prosodists, it professes to have been composed as a manual for rising poets, as the name suggests. It quotes Hemacandra and is quoted by Jinaprabha in Saṁ. 1365 and by Somacandra even earlier in Saṁ. 1329 in his commentary on the *Vṛttaratnākara*. The commentary on the work was composed not long after the text itself and probably by some pupil of its author whom he calls Pūjya on *Kavidarpaṇa* II.4. Out of the six chapters of which it consists, only the second is important for our purpose. Here Prākrit and Apabhraṁśa metres are promiscuously defined and illustrated, being classified on the basis of the number of the Pādas which the single or strophic metre contained, thus as Dvipadīs, Catuṣpadīs, etc., upto Ṣoḍaśapadīs. Among the Dvipadīs only three are mentioned, two of them being the Ullālas, namely, the Karpūra and the Kuṅkuma. Gāthā is next considered as the first among the Catuṣpadīs and is followed by 10 Ardhasama Catuṣpadīs and 21 Sarvasama Catuṣpadīs. Among the former Dohā plays an important part and five metres derived from it are included among the 10 Ardhasamās, the other four being Pañcānanalalitā, Malayamāruta, Rāsa and Māgadhikā. All the Ardhasamās except the last are illustrated as metres of the Apabhraṁśa language. Among the 21 Sarvasamās Vadana (with its alternative names Aḍilā and Maḍilā in view of its rhyme), Galitaka, Vastuvadana, Rāsāvalaya and Utsāha are all treated and illustrated as Apabhraṁśa metres; all the rest including Dvipadī, Madanāvatāra, Khañjaka and Rāsaka are treated as Prākrit

metres and illustrated as such. Mātrā is the only Pañcapadī defined and only a single variety of it is mentioned with a remark that it is of many kinds (*pracurabhedā*). The illustration of this metre is in the Apabhraṁśa language. Ghattā in its different forms is the Ṣaṭpadī mentioned next; all its six kinds are illustrated by stanzas in Apabhraṁśa. The only other single Ṣaṭpadī metre is the Dhavala of 6 Pādas, called Kīrtidhavala. This, along with the only single Aṣṭapadī metre called Śrīdhavala, is treated as Apabraṁśa metre and illustrated as such. All the other metres defined in this chapter of the work are strophic metres, at least five of which have received specific names, viz, Ṣaṭpada, (also called Sārdhacchandas or Kāvya), Phulla, Tarala, Vastu and Dvipadīkhaṇḍa, but all of which except the last are illustrated with stanzas in the Apabhraṁśa language. At the end of the chapter a Kaḍavaka is defined as a Ṣodaśapadī consisting of four Paddhaḍikās and a Sandhi as a group of such Kaḍavakas. The illustration of the Kaḍavaka is of course in Apabhraṁśa. It will be seen that among the metres defined in this chapter of the *Kavidarpaṇa* a very large number belongs to the Apabhraṁśa prosody, most of them being illustrated probably from the existing poems in that language. The number of strophic metres too, is comparatively large and the whole chapter conveys an impression that Apabhraṁśa poetry had by that time firmly established itself, that the longer Dvipadīs had fallen out of use (probably because most of them had come to be treated as Catuṣpadīs and Saṭpadīs owing to the introduction of Yati and Yamaka in the middle of the longer line), and that the Sandhibandha Kāvyas had steadily begun to rise on the horizon, though what may be called the Rāsābandha Kāvyas according to Svayambhū, namely, shorter lyrics were also thriving side by side with them.

35. The last pair of works which is proposed to be discussed here for the history of the Prākrit and Apabhraṁśa metres is that of the *Chandaḥkośa* of Ratnaśekhara and the *Prākṛta-Paiṅgala*. Both these works define about 50 metres, most of which are illustrated with stanzas in the Apabhraṁśa language. These include a few strophic couplets having specific names like Candrāyaṇa and Candrāyaṇī, Kuṇḍalika and Kuṇḍalinī, Rāsākula, Ṣaṭpada and Raḍḍā. Dohā and Mātrā of five Pādas are mentioned by both, but the latter only as the constituent of the strophic Raḍḍā. Gāthā is defined by both and seems to have still retained its popularity, particularly as a constituent of strophic couplets and

triplets. Neither of these two works, however, alludes to the Sandhibandha Kāvya or its constituent the Kaḍavaka, though the Paddhaḍikā is defined by both. Many of the metres are again amenable to the Tālas of 5, 6, 7 or 8 Mātrās and two poets who appear to be also the authors of works on prosody are mentioned by both the works. On the whole they leave an impression on the mind that they were composed as manuals for the help of popular bards who wrote stray poetry on the eternal topics of conjugal love and religious devotion, but were not able to compose longer poems of the type of the Sandhibandha Kāvya which required deep erudition and close observation. The Sandhibandha Kāvyas, on the other hand, were composed for a long time after Hemacandra by the Jain monks, who had a very good grounding in both the Sanskrit and the Prākrit languages from their early age.

36. It is quite probable that the authors of these two works viz, *Chandaḥkośa* and *Prākṛta Paiṅgala*, had known and based their manuals upon some Rāsābandha Kāvyas or Rāsakas like the *Sandeśa Rāsaka*, composed by bards of reputation. As said above[47] the *Sandeśa Rāsaka*, may have been based upon earlier models of the Rāsaka type of Apabhraṁśa poems. This particular work is supposed to have been composed by a Mohamadan poet of the 13th century or thereabout; his name is given as Addahamāṇa, son of Mīrasena. It is called *Sandeśa Rāsaka* i. e., a Rāsaka Kāvya describing the Sandeśa of a young girl to her lover who had gone on a long journey for over a year. As a Sandeśa Kāvya it may be compared with the *Meghadūta* of Kālidāsa; but there is an essential difference between the two poems, both as regards the structure and the conception. Here the messenger is a living person who is likely to meet the lover at a real town on the earth. The messege too is not one of cheer and hope, but a description of the intense suffering from separation of the person who is left behind. It is again sent by the beloved at home to her lover, and not by a wandering lover to his beloved at home. The actual messege, however, suggests the poet's acquaintance with both the Khaṇḍa Kāvyas of Kālidāsa, namely, the *Meghadūta* and the *Ṛtusaṁhāra*. As a matter of fact, our poet seems to have combined the motifs of these two together in his *Rāsaka*. For while describing her suffering in the course of her messege, the heroine is made to say in detail what happens to a separated lover during the different seasons of the

47 See p. 33 f. n. 41 above.

year. But more than anything else, the poet's aim in composing the poem was surely to bring into prominence the popular and current Apabhraṁśa metres together with their names. This is indeed the reason why I take a brief notice of this work. The lady Love is made to give most of her message in different metres whose names she mentions at the commencement of the message in an earlier stanza. She tells us, while describing her condition in the different seasons, how she had composed certain stanzas in particular metres, on particular occasions. She is shown conscious of her poetic powers and offers as it were her extempore composition to the traveller-messenger, now and then. The traveller too at the very start pours himself out in 8 Gāthās on seeing the young lady and her pathetic condition; but later he remains only an attentive listener to the pathetic story of the lady. Most of the metres employed here in this Rāsaka poem or the Rāsābandha Kāvya, including the strophic couplets Vastu and Raḍḍa, are among those few which are found defined in the above mentioned last pair of works, namely, the *Chandaḥkośa*[48] and the *Prākṛta Paiṅgala*. Only one or two single metres and one strophic couplet seem to be unknown to (or perhaps neglected by) them, and have to be traced back to Virahāṅka's *Vṛttajātisamuccaya*.[49] The ruling metre is of course the Rāsaka,

48 The commentator of the peom, however, quotes from Nanditādhya's *Gāthālakṣaṇa*, published in Appendix of the edition of *Kavidarpaṇa* mentioned in f. n 15 above, without mentioning either the name of the author or of the work. Thus he quotes N (= Nanditādhya) 16 on v. 2, N. 74 on v. 20; N. 80 on v. 94 and N. 78 on v. 119. For all these see *Chandahkośa* (f. n. 15) 51, 36, -, 35 and *Prakrta Paiṅgala* (Bibliotheca Ed.) I. 54, I. 125, I. 120, I. 152 respectively. Yet on v. 19 he quotes a definition of Raḍḍā, which contains the words *kavi nandaḍḍha bhaṇanti*, though this is not found in the edition mentioned above. Similarly the commentator quotes without mentioning the name of the author or the work from Ratnaśekhara's *Chandaḥkośa* (f. n. 15) vv. 16, 17, 21, 32, 41*ab*, 41*cd*, 26 on *Sandeśarāsaka* vv. 23, 26, 36, 82, 104, 111, 112 respectively.

49 Bhramarāvalī of v. 173 (mentioned in v. 170) and Ramaṇīyaka of v. 208 (mentioned in v. 207) are known only from *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 3.61 and 4.26 respectively. The same is true about Nandinī of v. 171 (mentioned in v. 170); this name is known from *Vṛttajātisamuccaya* 3. 20 alone though the commentator quotes a definition from *Chandaḥkośa* (v. 7) substituting the name Nandinī for Toṭaka in its text. Similarly the strophic couplet called Khaḍahaḍaka of vv. 115-116 (mentioned in v. 113) is known from *Vṛttajātisamuccaya* 4. 74 alone. Here in this case at least, the author of the *Sandeśarāsaka* has very clearly imitated the very wording of Virahāṅka's illustration of the metre.

which is a Sama Catuṣpadī with 21 Mātrās in each Pāda of which the last three Mātrās are always represented by short letters. In addition to this Rāsaka which is employed for nearly 85 stanzas (out of a total of 223) the poet has used the standard Prākrit metre, the Gāthā, for about 40 stanzas. The Apabhraṁśa metre Dohā is also often used, both independently and for the strophic couplets, called the Raḍḍās. He has mentioned and employed the Prākrit Skandhaka and the Dvipadī (of 28 Mātrās in each of its four Pādas), as also the Apabhraṁśa Drumilā, Aḍilā, Maḍilā and the Cūḍāla Dohaka or Cūḍallau. He also uses, without mentioning the names, the metres called Paddhaḍikā, Kāminīmohana and Kāvya, all well known Apabhraṁśa metres. Thus from this poem and from the two works on metres, it would not be far from truth if we presume the existence of the activities of the Apabhraṁśa poets in the field of the Rāsābandha Kāvyas.

37. We have thus traced the growth of Prākrit and Apabhraṁśa prosody from the days of Kālidāsa's *Vikramorvaśīya* and *Jānāśrayī*, right upto the times of the *Prākṛta Paiṅgala* and *Chandaḥkośa*, both of which may roughly be assigned to the latter half of the 14th century A. D. We also saw how Prākrit and Apabhraṁśa poetry flourished side by side upto the beginning of the 10th century, the former having the upper hand owing to the prominent position enjoyed by it as the language of the learned. During this period Gītikā had become popular by the side of the Gāthā and strophic couplets and triplets called Dvipadīs and Rāsakas rose into prominence, all being known under the general term Śīrṣakas. This term signified 'a crown', 'a crowning metre', since the poet added a stanza or two in a shorter but different metre like a crown to his composition, which completed a sentence or a topic that was left incomplete in the earlier stanza or stanzas. The term gradually fell into disuse and was followed by another more expressive one viz, Dvibhaṅgī or Tribhaṅgī, as the case may be. Among the Rāsakas there were some which were composed exclusively in metres like the Mātrā and Aḍilā, i. e., in the Apabhraṁśa metres, as Virahāṅka tells us and these clearly indicate the rise of the Rāsābandha Kāvyas or stray and short poems in the Apabhraṁśa language. For some time Prākrit lyrics called either Dvipadīs or Rāsakas, (the former being probably the earlier ones), grew side by side with the Apabhraṁśa lyrics known as the Rāsakas, which latter, we are told, were

greatly favoured and appreciated in the assemblies of the learned and elderly persons. About the Rāsābandha and similar compositions, Svayambhū further tells us that these were full of irregularities of grammar and metre and yet they were greatly praised by appreciative experts in the field. From the remarks of Svayambhū and Hemacandra we further know that such poems were composed either in praise of deities (when they received a significant name Phullaḍaka i. e., Puṣpikā), or on auspicious occasions like marriage (when they were called Maṅgalas), or even while praising a great man under the image of a bull (when they were called Dhavalas). They were also composed sometimes as a sort of a riddle for the purpose of amusement or training of the intellect, and then they were called Prahelikās and Hṛdayālikas (later known as Antaḥ Prahelikās and Bahiḥ Prahelikās). Owing to the rapid growth of such lyrics in the Apabhraṁśa language and also due to the rise of such erudite poets as Caturmukha and Svayambhū who could have very well composed Sanskrit Mahākāvyas had they chosen to do so, Prākrit poetry dwindled in importance, though it still lingered on till the days of Rājeśekhara, who in his *Kāvyamīmāṁsā*, composed in the first half of the 10th century A. D., assigns a place to the Prākrit poets together with the Sanskrit poets on the one hand and the Apabhraṁśa poets on the other, at the king's court. The Prākrit illustrations which are quoted by Svayambhū for his Varṇa and Mātrā Vṛttas in the Prākrit language may lead us to the same conclusion as above. On the other hand, we get no clear idea about the state of Prākrit and Apabhraṁśa poetry at the time of Hemacandra, who unfortunately, does not quote[50] from the existing poems, but chooses to compose his own illustrations. Yet from the few references which we get to such significant terms as Phullaḍaka, Jhambaṭaka, Dhavala and Maṅgala and also from the fact that he himself condescends to compose his illustrations in the Apabhraṁśa language we may infer about the existence as well as a flourishing condition of both the Rāsābandha and the Sandhibandha Kāvyas in that language at his time. Many Jain monks hereafter com-

50 In the second Adhyāya on the Sanskrit metres, Hemacandra generally follows the Jain Tradition about the names of the metres, but almost always mentions the older names under the authority of Bharata in about 34 cases; he similarly mentions Piṅgala in three cases and Kāśyapa, Saitava, Jayadeva and Svayambhū only once each. He quotes a Dvipadikhaṇḍa from Śrīharṣa's *Ratnāvalī* on 4.85, for which see above para 22 end (p. 26).

posed their Sandhibandha Kāvyas in the form of the Caritas and the Purāṇas, when Hemacandra had himself started the ball rolling by composing in that language and thus giving a sort of authoritative sanction to its respectability. The existence of stray poetry and of short lyrics in the language during the period intervening between Hemacandra and Ratnaśekhara must also be conceded on the strength of what we learn about the Apabhraṁśa metres from the *Chandaḥkośa* and the *Prākṛta Paiṅgala*. Strophic couplets for which the Prākrit and Apabhraṁśa poets have shown a predilection from very early times, still continued and perhaps multiplied. Short poems on different occasions like marriage and installation of images must have still continued to be composed under different names and forms like Carcarī, Fāgu, Caupai and Rāsa, and gradually, and without even being noticed, Apabhraṁśa poetry became evolved and transformed into poetry of regional languages like the early Gujrāti, early Rājasthānī, early Marāthi and early Hindi.

38. The present edition of the Chandonuśāsana is based upon the material given below, most of which I have received from the two great Jain scholar Munis, Shri Puṇyavijayaji and Shri Jinavijayaji, whose names are very well known in the world of scholars. I feel deeply obliged to both and particularly to Muni Shri Jinavijayaji for agreeing to publish this work in the Singhi Jain Series. I also sincerely thank all others who have obliged me in one way or the other in preparing this edition.

A : $10\frac{1}{4} \times 4\frac{1}{2}$ inches; foll. 63, 15 lines to a page and dated Saṁ. 1664. The ms. is rather carelessly written, but contains the whole work and belongs to the Hemacandra Jñānabhaṇḍāra, Patan, No. 90/2305.

B : $9 \times 3\frac{3}{4}$ inches; foll. 82 with 14 lines to a page. The ms. is from the same Bhaṇḍāra as above; it is complete and contains a few good marginal notes in Sanskrit. Its number is 210/9867.

C : $10\frac{1}{4} \times 4\frac{1}{2}$ inches; foll. 2 to 41 with about 20 lines to a page. The ms. is from the same Bhaṇḍāra as above; No. 186/7227.

D : $10 \times 4\frac{1}{2}$ inches; foll. 65 and about 14 lines to a page. The ms. belongs to the Bombay University and is complete.

E : 10½ × 4½ inches; foll. 10 with about 22 lines to a page. The ms. is written in small clear handwriting; it wholly drops the Sūtras; but contains about three-fourth of the Svopajña Ṭikā and illustrations. No. 1645.

F : 10½ × 4½ inches; foll. 20 with about 20 lines to a page. The ms. is dated Saṁ. 1481 and contains all the Sūtras and a very brief Avacūri in a few places.

G : 10½ × 4½ inches; foll.4 with about 18 lines to a page. The ms. contains only the Sūtras and belongs to Shri Sanghano Bhaṇḍāra, No. 90/2304.

H : 10½ × 4½ inches : foll.4 to 9 only with about 29 lines to a page. It contains all the Sūtras and a brief Avacūri. It is dated Saṁ. 1490 and belongs to Saṅgha Bhaṇḍāra. No. 90/2307.

N : This is the printed edition of the work; as explained in its preface, it is based upon a single ms. Published by Devakaran Mulchand, Bombay, 1912.

P : This is a photo-copy of a palm-leaf ms. preserved at Patan and containing 123 folios; it has a few marginal notes in Sanskrit.

S : 10 × 4½ inches; foll. about 60. The ms. belongs to the Jainānanda Jñānabhaṇḍāra, Gopipura, Surat No. 322.

K : For the Paryāya commentory which I have published, I have used two mss. One belongs to the Bombay University and the other to Shri Muni Jinavijayaji himself. The former has 46 folios with about 13 lines to a page and is dated Saṁ. 1659, while the latter has 37 folios with about 15 lines to a page.

Kd : In the 4th Adhyāya I have sometimes given the variants found in the Kavidarpaṇa, which I have recently reedited in the Rajasthan Puratana Granthamala, 1960.

Bombay, 26th August 1960. **H. D. Velankar.**

श्रीमद्-हेमचन्द्रसूरिविरचितं

छन्दोऽनुशासनम् ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

अर्हं । शब्दानुशासनविरचनानन्तरं तत्फलभूतं [1]काव्यमनुशिष्य तदङ्गभूतं छन्दोऽनुशासनमारिप्समानः[१] शास्त्रकार इष्टाधिकृतदेवतानमस्कारपूर्वकमुपक्रमते –

वाचं ध्यात्वाऽऽर्हतीं सिद्धशब्द-काव्यानुशासनः ।
काव्योपयोगिनां वक्ष्ये छन्दसामनुशासनम् ॥ १ ॥

अर्हद्भिः कृता, [2]'कृते' [सि. है. ६.३.१९२] इत्यणि[२], आर्हती वाक् । द्वादशाङ्गं [3]गणिपिटकम् । यद्यपि द्वादशाङ्गी सूत्रतो गणधरैर्निर्ममे, तथापि तदर्थस्य अर्हदुपदिष्टत्वादार्हतीति उच्यते । यदाह –

'अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं' ॥ १.१ ॥

इति । सूत्रमपि चाचिन्त्यार्हत्प्रभावादेव[३] गणधरैर्ग्रथ्यते इति आर्हत्येव वाग् इति न विरोधः । सिद्धं प्रतिष्ठां[४] प्राप्तं शब्दानां नामाख्यातादिभेदानां प्रकृतिप्रत्ययादिविभागेन, काव्यस्य च [4]'गुणालङ्कारादिविवेचनेन[५], पूर्वाचार्यशासनस्यानु पश्चात् शासनं संदर्भो यस्य स सिद्धशब्द-काव्यानुशासनः । ध्यानं प्रणिधानम् । तच्चेह मानसो नमस्कारः । काव्योपयोगिनामिति गद्यकाव्ये न छन्दसामुपयोग[5] इत्यर्थात् पद्यं काव्यमिह गृह्यते । उपयोगः साहायकं[६] [6]वृत्तसंशयच्छेदादिना । यदाह –

[7]'छन्दोविचितेर्वृत्तसंशयच्छेदः' ॥ १.२ ॥

इदमभिधेयप्रयोजनम् । काव्योपयोगाभावाच्च न वैदिकानि छन्दांसीह लक्षयिष्यन्ते[७] । छन्दसामिति कर्मणि षष्ठी । [8]चन्दनादाह्लादनात् छन्दांसि वर्णमात्रानियमितानि

[अथ] छन्दोऽनुशासनपर्यायाः कतिचिल्लिख्यन्ते ।

1) काव्यमिति – अलंकारशास्त्रम् । 2) कृत इति – तद्धितसूत्रम् । 3) गणिपिटकमिति – पिटकमिव पिटकम् । सर्वव्यापकत्वाद् गणीनां गणिनां वा पिटकम् । 4) गुणालंकारादीति – माधुर्यौजःप्रसादाख्यो गुणाः, उपमादयो अलंकाराः । 5) उपयोग इति – कार्यमित्यर्थः । 6) वृत्तसंशयेति – मात्रार्यासंशयच्छेदादिः । आदिशब्दाद्यतिर्गृह्यते । 7) छन्दोविचितेरिति – छन्दांसि विचीयन्ते समवेक्ष्यन्तेऽत्र शास्त्रे तानि श्यादिरूपवृत्तानि । 8) चन्दनाह्लादनाच्छन्दांसीति – उणादिकोऽसुप्रत्ययः । पृषोदरादित्वाच्छः ।

१ आरिप्समाणः A. २ कृत्यणि अर्हती A. ३ वाचि० ACN. ४ प्रतिष्ठां AB. ५ विरचनेन A. ६ सहायकं A. ७ छन्दांसि to °ष्यन्ते repeated in A.

वृत्तानि तेषाम् । अनुशिष्यते[1] अनेनेति अनुशासनं शास्त्रम् । वक्ष्य इति तृतीयत्रिकप्रयोगाद् अहमिति लभ्यते । ननु भवतु 'वाचं ध्यात्वार्हतीं' इति इष्टदेवतास्तुतिः, अधिकृतदेवतास्तुतिस्तु कथमियम् । न ह्यधिकृतानि छन्दांसि अर्हत्प्रणीतानि । मैवं वोचः । न हि [1]सूक्तं किंचिद् अर्हतामुपदेशमन्तरेण जगत्यस्ति । यत् श्रीसिद्धसेनः—

'सुनिश्चितं नः परतन्त्रयुक्तिषु स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसंपदः ।
तवैव ताः पूर्वमहार्णवोद्धृता जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रुषः[2]' ॥ १.३ ॥[2]

इति सर्वमवदातम् । अनेन च श्लोकेन शब्द-काव्य-च्छन्दोऽनुशासनानामेककर्तृकत्वमुक्तम् ।

सर्वादिमध्यान्तग्लौ त्रिकौ म्नौ भ्यौ ज्रौ स्तौ वर्णगणाः ॥ २ ॥

[3]सर्वादिमध्यान्तौ गुरु-लघू ययोस्तौ यथाक्रमं म्नौ भ्यौ ज्रौ स्तौ [4]इत्येवंसंज्ञौ ज्ञेयौ । चतुर्ग्लादीनामपि मादिसंज्ञा मा भूदिति नियमार्थमाह त्रिकौ । त्रयः प्रमाणमनयोस्तौ । 'मानम्'[3] [सि. है. ६. ४. १६९] इति के त्रिकौ । तत्र सर्व-ग्लौ[4] म्नौ, आदि-ग्लौ भ्यौ, मध्य-ग्लौ ज्रौ, अन्त-ग्लौ स्तौ । सर्वेषां न्यासः—

SSS म. ||| न. S|| भ. |SS य. |S| ज. S|S र. ||S स. SS| त.

पठन्ति च—

मस्त्रिगुरुस्त्रिलघुश्च नकारो [5]भादिगुरुश्च तथादिलघुर्यः ।
जो गुरुमध्यो मध्यलघू रः सोऽन्तगुरुः कथितोऽन्तलघुस्तः ॥

—इति वर्णगणाः ॥ २.१ ॥

द्वित्रि चतुः पञ्च षट्कला दतचपषा द्वित्रिपञ्चाष्टत्रयोदशभेदा मात्रागणाः॥३॥

कला मात्रा । द्विकलो द संज्ञः । त्रिकलः त संज्ञः । चतुष्कलः च संज्ञः । पञ्चकलः प संज्ञः । षट्कलः ष संज्ञः । इति द्वित्रिचतुःपञ्चषण्णां आदिप्रतीकेन [6]'कृ तृ रा स दि वा द र' इत्यादिवद् दादिसंज्ञा मात्रागणाः । ते च यथासंख्यं द्वित्रिपञ्चाष्टत्रयोदशभेदाः । तत्र—

द गणः द्विभेदः—S. ||.

त गणः त्रिभेदः—|S. S|. |||.

च गणः पञ्चभेदः—SS. ||S. |S|. S||. ||||.

1) सूक्तमिति—काव्यादि । 2) विप्रुषा बिन्दवः । 3) सर्वादिमध्यान्ताविति—सर्वौ च तौ आदी च सर्वादी, तौ च तौ मध्यौ च तौ च तौ अन्तौ चेति कर्मधारयः । 4) इत्येवंसंज्ञाविति—नामरूपा मगणेति संज्ञा ज्ञेया । 5) भादिगुरुरिति—भात् सूत्रत्वाद् सिलोपः । यद्वा भ् इति व्यञ्जनं तत्र गणोपलक्षणम् । आपातलिकापरान्तिकाच्छन्दः । 6) कृतृरासदिवादरेत्यादिवदिति—कृतृरासवरभूतदिवा शुक्लाष्टदिवैकरपूर्णदिवा । कृष्णपक्षे तृतीयायां रात्रौ भद्रेत्याहुर्ज्योतिर्विदः ।

१ अनुशिष्यन्ते B. २ वंशस्थम् । इति AB. ३ मानमितीत्यर्थे संख्याडतेत्यादिना के त्रिकौ AB; मानमितीत्यर्थे संख्याडतेश्चा इति के E. ४ ग्लौ in सर्वग्लौ dropped in A.

प गणः अष्टभेदः – ।ऽऽ, ऽ।ऽ, ।।।ऽ, ऽऽ।, ।।ऽ।, ।ऽ।।, ऽ।।।, ।।।।.

ष गणः त्रयोदशभेदः – ऽऽऽ, ।।ऽऽ, ।ऽ।ऽ, ऽ।।ऽ, ।।।।ऽ, ।ऽऽ।, ऽ।ऽ।, ।।।ऽ।, ऽऽ।।, ।।ऽ।।, ।ऽ।।।, ऽ।।।।, ।।।।।।.

सर्वगः सर्वलो ह्रस्वः आदिमान्तिमसर्वलः ।
[1]सर्वान्तमध्यमाद्यग् चः समस्तलो मतश्च सः ॥ ३.१ ॥
प आद्यन्तलघुर्ग्लान्तः स्यादुपान्त्यगुरुः स च ।
आद्युत्तरगुरुः सोऽपि गुर्वादिः सर्वलोऽपि चँ ॥ ३.२ ॥
षः सर्वगो ह्याद्यलः स्यादाद्योपान्त्यलघुस्तथा ।
आद्यान्तिमगुरुश्चैव पर्यन्तगुरुरेव च ॥ ३.३ ॥
आद्यन्तल उपान्त्याद्यग उपान्त्यगुरुस्तथा ।
ह्याद्यगो मध्यगश्चाद्युत्तरगादिश्च सर्वलः ॥ ३.४ ॥

–इति संग्रहश्लोकाः ॥ ३ ॥

समानेनैकादिः ॥ ४ ॥

ग्लौ मादयो दादयश्च [2]समानेन लक्षिता एकादिसंख्या भवन्ति । यावतिथः समानस्तावतिथा गादयोऽपि गृह्यन्ते ।

गं गां गिं गीं गुं गूं गृं गॄं गॢं गॣं ।

एवं लादयोऽपि ॥ ४ ॥

ह्रस्वो ऌजुः ॥ ५ ॥

ह्रस्वो मात्रिको वर्णो ल्संज्ञो भवति । स च प्रस्तारे ऋजुः स्थाप्यः ॥ ५ ॥

वान्ते ग्वक्रः ॥ ६ ॥

पादान्ते वर्तमानो ह्रस्वो ग्संज्ञो भवति । स च प्रस्तारे वक्रः स्थाप्यते । वेति व्यवस्थितविभाषा तेन यत्र 'जौ ग्लौ [3]समानी' इत्यादावपवादस्तत्र ग्संज्ञो न भवति । वंशस्थादौ च पादान्ते [4]लघोर्गुरुत्वं न भवति । यदाह –

वंशस्थकादिचरणान्तनिवेशितस्य गत्वं लघोर्नहि तथा श्रुतिशर्मदायि ।
श्रोतुर्वसन्ततिलकादिपदान्तवर्तिलो गत्वमत्र विहितं विबुधैर्यथा तत् ॥ ६.१ ॥

ध्रुवासु विवक्षावशाद् गुरुत्वं लघुत्वं च । यदाह –

1) सर्वान्तमध्यमाद्यग्चेति – सर्वगुरुः १ अन्तगुरुः २ मध्यगुरुः ३ आदिगुरुः ४ सर्वलः इति च गणाः । ग्लान्त इति – तृतीयो भेदो गुर्वन्तः, चतुर्थो भेदो लघ्वन्तः । आद्युत्तरगुरुरिति – आदेः प्रथमादुत्तरो गुरुर्यत्र सः । 2) समानेनेति स्वरेण । 3) समानीत्यादावपवाद इति – सामान्योक्तौ विधिरुत्सर्गः, विशेषोक्तौ विधिरपवादः । 4) लघोर्गुरुत्वं न भवतीति – अत्र सूत्रे प्रस्तुतह्रस्वत्वस्य गुरुत्वविधानात् । गो लतेत्युक्ते गुरोर्लघुतेति न, किं त्वनेन लक्षणेन गुरुत्वप्राप्तौ लघुतेति भावः ।

---

१ A उपान्त० P । २ वा A. ३ आद्योपान्त० ABEP. ४ उपान्ता० AE. ५ सर्वलाः A. ६ श्लोकः N. ७ यावतिथः–तावत्तिथः P. ८ गादयो गृ० A. ९ ग १ गा २ गि ३ गी ४ इत्यादि । एवं मादयोपि E. १० भवति dropped in P. ११ वाशब्दस्य व्यवस्थितविभाषात्वाद्यत्र E. १२ स्यात् E; भवति । वसन्ततिलकादौ च स्यात् F.

ओजसंख्या यदाभीष्टा ध्रुवासु विरतौ तदा।
गो लता युग्मसंख्ये तु [1]विरतौ गुरुता लघोः ॥ ६.२ ॥

तथा –

[2]गुरुअं च्चिअ ऐकलहू विरामविसयंमि विसमसंखाए।
जमललहू लहुअ च्चिअ समसंखासंठिओ होइ ॥ ६.३ ॥

×क×प-विसर्ग-अनुस्वार-व्यञ्जनाह्रादिसंयोगे ॥ ७ ॥

जिह्वामूलीये उपध्मानीये विसर्जनीये अनुस्वारे व्यञ्जने ह्रादिवर्जिते संयोगे च परे ह्रस्वोऽपि गो भवति वक्रश्च। 'अह्रादि' इति समस्तव्यस्तसंग्रहात् ह्रसंयोगे हसंयोगे रसंयोगे च न गुरुः। आदिशब्दाद्यथादर्शनम्। ह्रादिसंयोगे च यथा –

स्पृष्टं त्वयेत्यपह्रियः खलु कीर्तयन्ति ॥ ७.१ ॥

तथा –

तव ह्रियापह्रियो मम ह्रीरभूत् शशिग्रहेऽपि द्रुतं न धृता ततः।
बहलभ्रामरमेचकतामसं मम प्रिये क्व समेष्यति तत् पुनः ॥ ७.२ ॥

*

धनं प्रदानेन श्रुतेन कर्णौ ॥ ७.३ ॥ इत्यादि।

*

[3]लीलासिताब्जमुत दर्पणमातपत्रं किं दन्तपत्रमथ किंशुकमौलिरत्नम्।
किं चामरं तिलकबिन्दुरथेन्दुबिम्बमेतद्दिवो निह्नुतदीप्ति मुदे न कस्य ॥ ७.४ ॥

प्राकृतेऽपि यथा –

[4]जह ण्हाउं ओइण्णो अब्भुत्तमुल्हसिअमंसुअद्धंतं।
जंहय णं ण्हाओसि तुमं सच्छे गोलानईतूहे ॥ ७.५ ॥
अभ्युत्तं अभिषिक्तम्। तूहं तीर्थम् ॥ ७.५ ॥

तथा –

[5]वोद्रहद्रहंमि पडिआ। [6]कुवलयखित्तद्रहि० ॥ ७.६ ॥ इत्यादि।

1) विरतौ गुरुता लघोरिति – लक्षणवशाल्लघुत्वे प्राप्ते गुरुत्वम्। 2) गुरुअं च्चिएति – एकलघुर्विवक्षावशाद् गुरुर्भवति द्विलघुर्लघुरेव। 3) लीलासितेति वृत्ते दर्पणमिति क्लीबेऽपि दृश्यते। दन्तपत्रमिति – ताडङ्कम्। एतद्दिव इति – दिवः स्त्रीत्वात् तस्या धर्मा लीलासिताब्जादयो भणिताः। 4) जह ण्हाउं ति – स्नातुमवतीर्णे सात्त्विकभाववशात् आर्द्रः सन् उत्स्रस्तं अंशुकपर्यन्तं 'अद्धंतो पेरंते' इति वचनात्। उद्वृत्तशफरीं दृष्ट्वा चकितो न स्नात इति संटङ्कः। 5) वोद्रहद्रहंमि पडिअत्ति – तेच्चिअ सुहया तेच्चेअ पंडिआ ते जयंति जिय(अ)लोए। वोद्रहद्रहम्मि पडिआ तरंति जे चेव लीलाए ॥ ग्रामीणतरुणममूहह्रदे। अत्र च 'द्रे रो न वा' [सि० है० ८.२.८०] इति सूत्रेण विकल्पे न लोपः। 6) कुवलयखित्तद्रहित्ति – पंकयपंकि वहोडि, कुवलयखित्तद्रहि। बिंबति वाल्लिहि घल्लि, ससहरु···· ···गहि। निम्मवि करवयणाहर, पुह लीलावहहिं। उग्धीट्ठी निअ सिट्ठि, निवाइ पयावइहि ॥

१ गौ A २ गरुय P. ३ इक्कलहू A. ४ च्चिय AP. ५ व्यस्तसमस्तसं० A. ६ हेसंयोगे N. ७ ह्रादिसं० AB. ८ स्पष्टं A. ९ बहुल A. १० न्हाउं A. ११ उल्लसियमंसु० A. १२ जहयं N. १३ न E. १४ न्हाओसि A १५ अब्भुतं N.

एषु अतीव्रप्रयत्नत्वं संयोगस्य गुरुत्वाभावे हेतुः । तीव्रप्रयत्ने [१]तु भवत्येव गुरुः । यथा – 'बर्हभारेषु केशान्' इत्यादि । केचित्तु ×क ×पयोरपि परत्र स्थितयोः पूर्वस्य लघोर्गुरुत्वं नेच्छन्ति । यथा –

> प्रणतसुरवरधरणनृप× परमविजितमदमदनजनन[२]मरण ।
> सकलुषजनसलिलकतक× कनकमय सुतनु जिनवर वृषभ जय[३] ॥ ७.७ ॥

दीर्घप्लुतौ ॥ ८ ॥

द्विमात्र-त्रिमात्रौ वर्णौ [४]गसंज्ञौ भवतः वक्रौ च ॥ ८ ॥

स द्विमात्रः ॥ ९ ॥

स गसंज्ञो द्विमात्रो भवति । [1]एकमात्रे असती मात्रा आरोप्यते । त्रिमात्रे सती निराक्रियते ॥ ९ ॥

एदोतौ पदान्ते प्राकृते ह्रस्वौ वा ॥ १० ॥

पदान्ते वर्तमानौ एकार-ओकारौ प्राकृतभाषायां वा ह्रस्वौ भवतः । यथा –

> [2]पच्चूसगयवरुम्मूलिआएँ उड्डीणससिविहंगाए ।
> धवलाइं गलंति निसालयाएँ नक्खत्तकुसुमाइं ॥ १०.१ ॥

*

> [3]उअ पो[५]मरायमरगयसंवलिआ णहयलाओं ओअ[६]रइ ।
> णहसिरिकंठब्भट्ठ व्व कंठिआ कीररिंछोली ॥ १०.२ ॥

इँ हिँ इत्येतयोः [4]ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने [७]सानुनासिकत्वविधानात् सिद्धमिति नेहोच्यते । अपभ्रंशे त्वपदान्तयोरपि 'कादिस्थैदोतोरुच्चारलाघवम्' [सि. है. ८. ४. ४१०] इति 'पदान्ते उँ हुँ हिँ हँ काराणाम्' [सि. है. ४. ८. ४११] इति च ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने निर्णीतमिति नेहोच्यते ॥ १० ॥

तुर्यो[८]ऽशः पादोऽविशेषे ॥ ११ ॥

छन्दसश्चतुर्थो भागः पादसंज्ञः अविशेषे सामान्याभिधाने । यत्र तु द्विपदी-पञ्चपदी-षट्पदी-अष्टपदी चेति विशेषाभिधानं तत्र [5]द्वितीयाद्यंशोऽपि पादः ॥ ११ ॥

---

1) एकमात्रे असती मात्रारोप्यत इति – अन्तलघौ एकमात्रे असती मात्रारोप्यते । त्रिमात्रे प्लुते सती निराक्रियते गुरोर्द्विमात्रत्वेन संमतत्वात् । 2) पच्चूसगयवरुत्ति - प्रभातगजवरोन्मूलितायाः उड्डीनचन्द्र-विहंगायाः श्वेतानि क्षरन्ति निशालतायाः नक्षत्रकुसुमानि । 3) उअ पोमरायत्ति – उअत्ति पश्य । पोमरायत्ति – पद्मरागः । णहयलाओ इत्यत्र सूत्रं फलितम् । ओअरइत्ति – अवतरति । भट्ठ व्व – भ्रष्टेव । कंठिएत्ति – कण्ठा-भरणम् । कीररिंछोलीति – शुकश्रेणिः । 4) ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने इति – प्राकृतलक्षणे । 5) द्वितीयाद्यं-शोऽपि पादः । प्रथमादिरपि द्वितीयाद्यपेक्षया द्वितीयाद्यंश उच्यते ।

---

१ तु dropped in A. पुनर् E २ मरण BFP. ३ जय ॥ पथ्या AB. ४ गसंज्ञौ ABP. ५ पउमराय AP. ६ ओयरइ CDN. ७ सानुनासिक० to ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने dropped in N. ८ तुर्यौंशी A.

वृत्तम् ॥ १२ ॥

प्राङ् मात्राछन्दोभ्यो यदभिधास्यते तद्वृत्तसंज्ञं ज्ञेयम् । [1]तच्च स्थिरगुरुलघ्वक्षर-विन्यासमिष्यते । [2]पाटन-संयोगयोरभावात् । मात्राछन्दांसि तु जातिरिति प्रसिद्धानि ।

यदाहुः –

पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा ॥ १२.१ ॥

वृत्तं च समार्धसमविषमभेदात् त्रेधा । तत् क्रमेण लक्षयति –

समैः पादैः समम् ॥ १३ ॥

पादैश्चतुर्भिस्तुल्यलक्षणैः समं वृत्तम् ॥ १३ ॥

समार्धमर्धसमम् ॥ १४ ॥

यस्य तुल्ये अर्धे तदर्धसमं वृत्तम् ॥ १४ ॥

अन्यद्विषमम् ॥ १५ ॥

आभ्यामन्यद्विषमं वृत्तम् ॥ १५ ॥

श्रव्यो विरामो यतिः ॥ १६ ॥

विरमणं विरामो विश्रामः । [3]स श्रुतिसुखो यतिसंज्ञः । सा च तृतीयान्तेषु गद्यादिनिर्देशेषु उपतिष्ठते । गादयश्च साकाङ्क्षत्वात् यतिरित्यनेन संबध्यन्ते । तेन गाद्य-वच्छिन्नैरक्षरैर्यतिः क्रियते इत्ययमर्थः सिध्यति । तत्रैषा यत्युपदेशोपनिषत् पठ्यते –

यतिः सर्वत्र पादान्ते श्लोकार्धे तु विशेषतः ।
गादिच्छिन्नपदान्ते च लुप्तालुप्तविभक्तिके ॥ १ ॥

तत्र [4]'यतिः सर्वत्र पादान्ते' यथा –

नमोऽस्तु वर्धमानाय स्पर्धमानाय कर्मणा ।
तज्जयावाप्तमोक्षाय परोक्षाय कुतीर्थिनाम् ॥ १६.१ ॥ इति ।

न पुनरेवं यथा –

नमस्तस्मै महादेवाय शशाङ्कार्धधारिणे ॥ १६.२ ॥ इति ।

[5]'श्लोकार्धे तु विशेषतः' इत्यत्र सन्धिकार्याभावः स्पष्टविभक्तित्वं च विशेषः । यथा –

नमस्यामि सदोद्भूतसिन्धनीकृतमन्मथम् ।
ईश्वराख्यं परं ज्योतिरज्ञानतिमिरापहम् ॥ १६.३ ॥

1) तच्च स्थिरगुरुलघ्वक्षरेति – आर्यादौ हि गुरुलघ्वोर्व्यभिचारिता न त्वत्र समे छन्दसि । लघुद्वयस्थाने गुरुर्न भवति गुरुस्थाने लघुद्वयं न भवतीति भावः । 2) पाटनसंयोगयोरभावादिति – गुरोर्लघुद्वयकल्पना पाटनं लघुद्वयस्य गुरुकल्पना संयोगः । 3) स श्रुतिसुखो यतिसंज्ञः । श्रुतिं सुखयति श्रुतिसुखः । कर्मण्यण् । 4) यतिः सर्वत्र पादान्ते इति – पूर्वापरपादयोः समासेऽपि पादान्ते यतिः क्रियते । 5) श्लोकार्धे तु समासोऽपि न भवति ।

---

१ लघुक्षर० A. २ तद dropped in N. ३ विषमं वृत्तं AB ४ all the four words dropped in B. ५ सा च तृतीयान्तैर्गाद्यवच्छिन्नैरक्षरैः क्रियते F ६ तेन dropped in CBNP. ७ गकारादिपदान्ते च P. ८ शसांकार्ध० B. ९ नमस्यानि B,

अत्रे ईश्वरमित्यस्य पूर्वमकारेण सन्धिर्न कर्तव्यः। स्पष्टविभक्तिकत्वं च अत्रैव । न त्वेवं यथा –

सुरासुरशिरोरत्नस्फुरत्किरणमञ्जरी – ।
पिञ्जरीकृतपादाब्जद्वन्द्वं वन्दामहे शिवम् ॥ १६.४ ॥

[1]'गादिच्छिन्नपदान्ते च [2]'लुप्तालुप्तविभक्तिके' यथा –

[3]उत्तुङ्गस्तनकलशद्वया नताङ्गी लोलाक्षी विपुलनितम्बशालिनी च ॥ १६.५ ॥
यक्षश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु ॥ १६.६ ॥ इति ।

'लुप्तालुप्तविभक्तिके' इति 'यतिः सर्वत्र पादान्ते' इत्यनेनापि संबध्यते ।

यथा –

[4]नमस्तुङ्गशिरश्चुम्बिचन्द्रचामरचारवे ।
त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शम्भवे ॥ १६.७ ॥ इति ।

तथा –

वशीकृतजगत्कालं कण्ठेकालं नमाम्यहम् ॥ १६.८ ॥ इति ।

*

क्वचित्तु पदमध्येऽपि गकारादौ यतिर्भवेत् ।
यदि पूर्वापरौ भागौ न स्यातामेकवर्णकौ ॥ २ ॥

यथा –

[5]पर्याप्तं तप्तचामीकरकटकतटे श्लिष्टशीतेतरांशौ ॥ १६.९ ॥ इति ।

तथा –

[6]कूजत्कोयष्टिकोलाहलमुखरभुवः प्रान्तकान्तारदेशाः ॥ १६.१० ॥ इति ।

तथा –

[7]हासो हस्ताग्रसंवाहनमपि तुलिताद्रीन्द्रसारद्विषोऽस्य ॥ १६.११ ॥ इति ।

*

वैरिञ्चानां तथोच्चारितचतुरऋचां चाननानां चतुर्णाम् ॥ १६.१२ ॥ इति ।
खड्गे पानीयमाह्लादयति हि महिषं पक्षपाती पृषत्कः ॥ १६.१३ ॥ इति ।

1) गादिच्छिन्नेति – गादिसंख्यावच्छिन्नाक्षरं पदम् । मयूरव्यंसकेति समासः । 2) लुप्तालुप्तेति – लुप्तविभक्तिकत्वं तु एकार्थं इत्यनेन न तु अनतो लुगिति । 3) उत्तुङ्गस्तनेत्यत्र – 'बिम्बोष्ठी नरवरमुष्टिमेयमध्या सा नारी भवतु मनः प्रहर्षिणीति' उत्तरार्धे पिङ्गलपाठे । इदं प्रहर्षिणीछन्दो लुप्तविभक्तिकोदाहरणम् । 4) नमस्तुङ्गेति – अन्यस्मिन्नपि मूलस्तम्भे चमरः स्यात् इति हर्षाख्यायिकायाम् । 5) पर्याप्तं तप्तेत्यादि वृत्तं सूर्यशतके । 6) कूजत्कोयष्टीति वृत्तमिदं मेघकाव्ये । 7) हासो हस्ताग्रेति वृत्ते तुलिताद्रीन्द्रसारेति – तुलिताद्रिश्चासौ इन्द्रसारो वज्रं तस्य द्विट् महिषासुरः ।

---

१ अत्रेकारेण पूर्वस्य मकारस्य सन्धिर्न० E २ पदाब्ज A. ३ नताङ्गीति F ४ AB add बिम्बोष्ठी नरवरमुष्टिमेयमध्या । सा बाला भवतु मनःप्रहर्षिणीति ॥ इति पिङ्गलपाठ. । E also adds the same two lines, but reads 'र्षिणी ते and drops इति० पाठः । ५ तमस्तुङ्ग A. ६ भा in स्तम्भाय dropped in A; the whole line dropped in P. ७ वैरञ्चानां AE. ८ वाननानां ABCD. ९ षड्गे CN. १० वृषत्कः A.

'गकारादौ' इति किम् ?, पदमध्ये[१]यतिः पादान्ते मा भूत्।

यथा–

प्रणमत भवबन्धक्लेशनाशाय नारा-
यणचरणसरोजद्वन्द्वमानन्दहेतुम् ॥ १६.१४ ॥ इति।

पूर्वोत्तरभागयोरेकाक्षरत्वे तु पदमध्ये यतिर्दुष्यति।

यथा–

एतस्या गण्डतलममलं गाहते चन्द्रकक्षाम् ॥ १६.१५ ॥ इति।

*

एतासां राजति सुमनसां दाम कण्ठावलम्बि[३] ॥ १६.१६ ॥ इति।

*

सुरासुरशिरोनिघृष्टचरणारविन्दः शिवः ॥ १६.१७ ॥ इति।

*

पूर्वान्तवत्स्वरः सन्धौ क्वचिदेव परादिवत् ॥ ३ ॥ अ।

योऽयं पूर्वपरयोरेकादेशः स्वरः सन्धौ विधीयते स क्वचित्पूर्वस्य अन्तवद् भवति क्वचित्परस्य आदिवत्[७]। उभयादेशत्वात्। यथा पित्रोः पुत्रः पितुश्च मातुश्च भवति। तत्र पूर्वान्तवद्भावो[४] यथा–

[1]स्यादस्थानोपगतयमुनासंगमेवाभिरामा[५] ॥ १६.१८ ॥

*

[2]जम्भारातीभकुम्भोद्भवमिव दधतः[६] ॥ १६.१९ ॥ इति।

तथा–

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये ॥ १६.२० ॥ इति।

परादिवद्भावो यथा–

स्कन्धे विन्ध्याद्रिबुद्ध्या निकषति महिपस्याहितोऽसनहार्षीत् ॥ १६.२१ ॥ इति।

*

शूलं तूलं तु गाढं प्रहर हर हृषीकेशकेशोऽपि वक्र-
श्चक्रेणाकारि किं ते० ॥ १६.२२ ॥ इति।

अत्र हि स्वरस्य परादिवद्भावे व्यञ्जनमपि तद्भक्तत्वात् तदादिवद्भवति।

'यदि पूर्वापरौ भागौ न स्यातामेकवर्णकौ।'

इति अन्तादिवद्भावविधावपि संबध्यते। तेन

अस्या वक्त्राब्जमवजितपूर्णेन्दुशोभं विभाति ॥ १६.२३ ॥

इत्येवंविधा यतिर्न भवति।

1) स्यादस्थानोपगतेति वृत्तं मेघकाव्ये। 2) जम्भारातीभेति वृत्तं सूर्यशतके।

१ पदमध्ये यतिर्दुष्यति पादान्ते० A २ पदान्ते EP. ३ कण्ठावलीति B. ४ भावो dropped in E. ५ संगमेनाभि० AEP. ६ दधत. सान्द्रसिन्दूररेणुमिति AB ७ क्वचित्परस्यादिवत्। यथा F.

द्रष्टव्यो यतिचिन्तायां यावादेशः परादिवत् ॥ ३ ब।

यथा –

[1]अच्छिन्नप्रसराणि नाथ भवतः पातालकुक्षौ यशां-
स्यद्यापि क्षपयन्ति कोकिलकुलच्छायासपत्नं तमः ॥ १६.२४ ॥

*

विततघनतुषारक्षोदशुभ्रासु दूर्वा-
स्वविरलपदमालां श्यामलामुल्लिखन्तः ॥ १६.२५ ॥ इति।

*

नित्यं प्राक्पदसंबद्धाश्चादयः प्राक्पदान्तवत् ॥ ४ अ।

चादिभ्यः पूर्वं यतिर्न कर्तव्येत्यर्थः।

यथा –

स्वादु स्वच्छं च सलिलमिदं प्रीतये कस्य न स्यात् ॥ १६.२६ ॥ इति।

'नित्यं प्राक्पदसंबद्धा' इति किम्?, [2]अन्येषां पूर्वान्तवद्भावो मा भूत्।

यथा –

मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः ॥ १६.२७ ॥ इति।

*

इत्यौत्सुक्यादपरिगणयन् गुह्यकस्तं ययाचे ॥ १६.२८ ॥ इति।

*

परेण नित्यसंबद्धाः प्रादयश्च परादिवत् ॥ ४ ब।

प्रादिभ्यः परा यतिर्न भवतीत्यर्थः।

दुःखं मे प्रक्षिपति हृदये दुःसहस्त्वद्वियोगः ॥ १६.२९ ॥ इति।

'परेण नित्यसंबद्धाः' इति किम्?, अन्येभ्यः परापि यतिर्यथा स्यात्।

श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ॥ १६.३० ॥

[3]अयं च चादीनां प्रादीनां च एकाक्षरत्वेन एकाक्षराणामेव पदान्तयतौ अन्तादिवद्भाव इष्यते न त्वनेकाक्षराणां पदमध्ययतौ। तत्र हि पदमध्येऽपि चामीकरादिष्विव यतेरभ्यनुज्ञातत्वात्। तत्र चादीनां यथा –

प्रत्यादेशादपि च मधुनो विस्मृतभ्रूविलासम् ॥ १६.३१ ॥ इति।

प्रादीनां यथा –

दूरारूढप्रमोदं हसितमिव परिस्पर्धमासां सखीभिः ॥ १६.३२ ॥ इति।

1) अच्छिन्नप्रसराणीति – अस्य पूर्वार्धमिदम् – अत्यासन्ननिवन्न(ण्ण)पन्नगवधूगीतोत्सवप्रक्रमे पत्युर्भोगभृतां ददन्ति किमपि प्रीतिं मुहुः श्रोत्रयोः। 2) अन्येषां पूर्वान्तेति – अनित्यसंबद्धानाम्। 3) अयं च चादीनां इति – चादयः पदस्यान्ते प्रादय आदौ यतिभाजो भवन्तीति भावः।

१ यद्या० A. २ क्षिपयन्ति A. ३ तद्वियोगः AEP. ४ परा यतिः FP. ५ प्रमोहं A. ६ स्पृष्टं E.
२ छन्दो०

तदेतत्सर्वं श्रव्यपदेनैव गतार्थमिति न सूत्रितम् । अनिर्दिष्टयतिकेऽपि च छन्दसि श्रव्यैव यतिः करणीया । न पुनरेवं यथा –

[1]तेन शशिमुखि गतेन सखि किं प्रियेण कुरु मानमपि तस्मिन् ।
स तव वरतनु समदनः स्वयमेव समेति चरणयुगम् ॥ १६.३३ ॥ इति ।

तथा हि –

[2]अबहूर्थापि मधुरा मनो हरति भारती ।
तमोनिचयसंकाशा मत्तनादेव कोकिला ॥ १६.३४ ॥ इति ।

त्र्यादिर्गादिः ॥ १७ ॥

त्रिचतुरादिः संख्या क्रमेण गघङादिसंज्ञा ॥ १७ ॥

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ संज्ञाध्यायः प्रथमः समाप्तः ॥ १ ॥ ग्रंथाग्रं १२५, अ० १८ ।

1) तेन शशिमुखीति – इयं सप्तपञ्चाशन्मात्रारूपाऽऽर्या पुनः सर्वथापि यतिरहिता । 2) अबहूर्थेति – वृत्तत्वं च पूर्वकथागतम् । इत्याचार्य० प्रथमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

१ चर० dropped in A　२ त्रिचतुरादिसंख्या AP

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

छन्दः ॥ १ ॥

आशास्त्रपरिसमाप्तेः छन्द इत्यधिकृतं वेदितव्यम् ॥ १ ॥

पादः ॥ २ ॥

पाद इत्यधिकार आशास्त्रपरिसमाप्तेः ॥ २ ॥

इदानीमेकाक्षराद्याः षड्विंशत्यक्षरावसानाश्छन्दोजातीराह–

एकाक्षरोक्ता जातिः ॥ ३ ॥

एकाक्षरपादा उक्ता नाम भेदसंग्रहात्मिका जातिः ॥ ३ ॥

अत्युक्ता - मध्या - प्रतिष्ठा - सुप्रतिष्ठा - गायत्री - उष्णिग् - अनुष्टुब् - बृहती - पङ्क्ति - त्रिष्टुब् - जगती - अतिजगती - शक्करी - अतिशक्करी - अष्टि - अत्यष्टि - धृति - अतिधृतयः एकैकवृद्धाः ॥ ४ ॥

उक्तात एकैकाक्षरवृद्धपादा अत्युक्तादयः । तत्र द्व्यक्षरा अत्युक्ता जातिः । त्र्यक्षरा मध्या । चतुरक्षरा प्रतिष्ठा । एवं यावदेकोनविंशत्यक्षरा[1] अतिधृतिः ॥ ४ ॥

कृतिः प्राविसमभ्युदश्च[2] ॥ ५ ॥

प्र - आङ् - वि - सम् - अभि - उद्[3] इत्येतेभ्यश्च परा कृतिरेकैकवृद्धाक्षरा । विंशत्यक्षरा कृतिः । एकविंशत्यक्षरा प्रकृतिः । द्वाविंशत्यक्षरा आकृतिः । त्रयोविंशत्यक्षरा विकृतिः । चतुर्विंशत्यक्षरा[4] संकृतिः । पञ्चविंशत्यक्षरा अभिकृतिः । षड्विंशत्यक्षरा[5] उत्कृतिः इति[6] ॥ ५ ॥

अथासामेव जातीनामुपयोगिनो भेदानाह–

उक्तायां गः श्रीः ॥ ६ ॥

उक्तायां जातौ गुरुरेकाक्षरः पादः स च श्रीनामा । यथा–

गी-,धीः । श्रीः, स्तात् ॥ ६.१ ॥

अत्युक्तायां गौ स्त्री ॥ ७ ॥

यथा –

भ्रातर्, दृष्टा । इष्टा, सा स्त्री ॥ ७.१ ॥

पद्ममित्येके ॥ ७.१ ॥

---

१ एकोनविं० BFP; एकान्नविं० C. २ प्राड्वि० च कृतिः NP. ३ उत् ABP. ४ चतुर्विं० to अभिकृतिः dropped in A. ५ एवं षड्विं० A. ६ इति dropped in A; इति यावत् E.

लौ मदः ॥ ८ ॥

जय, जिन । जित-, मर्द[1] ॥ ८.१ ॥

पुष्पमिति कश्चित् ॥ ८.१ ॥

ग्लौ दुःखम् ॥ ९ ॥

यथा –

कस्य, नात्र । दुःख-, मस्ति ॥ ९.१ ॥

ल्गौ सुखम् ॥ १० ॥

यथा –

जिनः, स वः । क्रियात्, सुखम् ॥ १०.१ ॥ २।४ ॥

मध्यायां मो नारी ॥ ११ ॥

यथा –

निःसारे, संसारे । सारं किं, स्यान् नारी ॥ ११.१ ॥

यः केशा ॥ १२ ॥

यथा –

पुरंध्री, सुवेशा । इयं सा, सुकेशा ॥ १२.१ ॥

धूरिति भरतः ॥ १२.१ ॥

रो मृगी ॥ १३ ॥

यथा –

वल्लभा, गेहिनी । या मृगी-, लोचना ॥ १३.१ ॥

तडिदिति भरतः ॥ १३.१ ॥

सो मदनः ॥ १४ ॥

यथा –

विरहे, ऽभ्यधिकम् । मदनो, दहति ॥ १४.१ ॥

रजनीति भरतः । केचित्तु भ्र[2]-भ्य-ज्र-स्ताम् एकैकोऽपि अब्धिः, शङ्खः, शुभ्रं, दुग्धं इत्याहुः ॥ १४.१ ॥ ३।४ ॥

प्रतिष्ठायां म्गौ कन्या ॥ १५ ॥

मगणो गुरुश्च । यथा –

सर्वैर्देवैः, येहां चक्रे । सेयं मन्ये, धन्या कन्या ॥ १५.१ ॥

---

१ जितमदः N. २ म्र AN.

भ्गौ[1] सुमुखी ॥ १६ ॥

भगणो गुरुश्च । यथा–

क्षीणतनुर्, मद्विरहे । याश्रुमुखी, सौ सुमुखी ॥ १६.१ ॥

ललितेति भरतः ॥ १६.१ ॥

ज्गौ[3] विलासिनी ॥ १७ ॥

जगणो गुरुश्च । यथा–

न लभ्यते, घनस्तनी । धनं विना, विलासिनी ॥ १७.१ ॥

जयेति भरतः ॥ १७.१ ॥

र्गौ समृद्धिः ॥ १८ ॥

रगणो गुरुश्च । यथा–

पुण्यपात्रे, शुद्धचित्तैः । या प्रदत्ता, सा समृद्धिः ॥ १८.१ ॥

पुर्ण्यमिति भरतः ॥ १८.१ ॥[4]

न्गौ मृगवधूः ॥ १९ ॥

नगणो गुरुश्च । यथा–

तव पुरो, नयनयोः । किमिव सा, मृगवधूः ॥ १९.१ ॥

य्गौ व्रीडा ॥ २० ॥

यगणो गुरुश्च । यथा–

तथा तेन, कृतं भर्त्रा । यथा चित्ते, ऽभवद् व्रीडा ॥ २०.१ ॥

स्गौ सुमतिः ॥ २१ ॥

सगणो गुरुश्च । यथा–

भज धर्मं, वद सत्यम् । त्यज पापं, सुमतिः सन् ॥ २१.१ ॥

भ्रमरीति भरतः ॥ २१.१ ॥

त्गौ[5] सोमप्रिया ॥ २२ ॥

तगणो गुरुश्च । यथा–

विभ्राजते, खे रोहिणी । चारुद्युतिः, सोमप्रिया ॥ २२.१ ॥ ४।८ ॥

सुप्रतिष्ठायां रो गौ प्रीतिः ॥ २३ ॥

यथा–

यस्य नैवार्थाः, नैव कामिन्यः । नापि वैराग्यं, तस्य का प्रीतिः ॥ २३.१ ॥

---

१ भगौ N. २ सा सुखी । ललितेति भरतः A. ३ जगौ A. ४ पुर्ण्य॰ to भरतः dropped in B; पुण्यमिति FP. ५ Sutra 22 with com. dropped in BFP.

र्ल्गा विदग्धकः ॥ २४ ॥

रगणो लघुगुरू[1] च । यथा –

यौवनेन वा, कार्मणेन वा । यो न दग्धको, ऽसौ **विदग्धकः** ॥ २४.१ ॥

वागुरेति भरतः ॥ २४.१ ॥

भो गौ पङ्क्तिः ॥ २५ ॥

यथा –

फाल्गुनमासे, फुल्लवनान्ते । पावकतुल्या, किंशुकपङ्क्तिः ॥ २५.१ ॥

अक्षरोपपदेत्यन्ये । कुन्तलतन्वीति भरतः ॥ २५.१ ॥

भ्लगा रतिः ॥ २६ ॥

भगणो लघुगुरू च । यथा –

साधुचरणा-, म्भोजयुगले । हन्त विदुषो, राजति **रतिः** ॥ २६.१ ॥

जो गौ सती ॥ २७ ॥

यथा –

स्वभर्तृभक्ता, विशुद्धशीला[2] । निरीहचित्ता, **सती** सतीयम् ॥ २७.१ ॥

शिखेति भरतः ॥ २७.१ ॥

त्लगा नन्दा ॥ २८ ॥

तगणो लघुगुरू च । यथा –

चित्ते सरला, वेषे तरला । दाने पृथुला, **नन्दा** महिला ॥ २८.१ ॥

य्लगा जया ॥ २९ ॥

यगणो लघुगुरू च । यथा –

ममानीयत, मनः कान्तया । मुखेनोल्लस-, जिताम्भोजया ॥ २९.१ ॥

म्लगाः सावित्री ॥ ३० ॥

मगणो लघुगुरू[3] च । यथा –

जैनेन्द्रं मुखं, दिश्याद्वः सुखम् । जिग्ये येन सा, **सावित्री** प्रभा ॥ ३०.१ ॥

सो गौ घनपङ्क्तिः ॥ ३१ ॥

यथा –

क्रियया हीनं, यदिह ज्ञानम् । रहिताम्भोभिर्-, **घनपङ्क्तिः** सा ॥ ३१.१ ॥

न्लगा अभिमुखी ॥ ३२ ॥

नगणो लघुगुरू[4] च । यथा –

शशिवदना, मृगनयना । अभिसरति, त्वद**भिमुखी** ॥ ३२.१ ॥

---

१ लघुर्गुरुश्च P. २ विसुद्धसीला B. ३ लगौ A. ४ लगौ A.

मृगचपलेत्यन्यः । कमलमुखीति भरतः ॥ ३२.१ ॥ ५।१० ॥

गायत्र्यां मौ सावित्री ॥ ३३ ॥

यथा –

देवानां यः स्वैर्गैः, साक्षात्क्षोभं निन्ये ।
स[1] ब्रह्मा ब्रह्मा किं, यत्कान्ता सावित्री ॥ ३३.१ ॥

म्रौ तटी ॥ ३४ ॥

मगणरगणौ । यथा –

कामेभ्यो निस्पृहं[2], यस्योच्चैः स्यान्मनः ।
किं कुर्यात्तस्य सा, मन्दाकिन्यास्तटी ॥ ३४.१ ॥

सौ रमणी ॥ ३५ ॥

यथा –

[1]रजनीरमण-, प्रतिमे वदने ।
तिलकं शशकं, कुरुते रमणी ॥ ३५.१ ॥

नलिनीति भरतः ॥ ३५.१ ॥

त्यौ तनुमध्या ॥ ३६ ॥

तगणयगणौ । यथा –

लावण्यपयोधिः, सौभाग्यनिधानम् ।
सा कस्य न हृद्या, बाला तनुमध्या ॥ ३६.१ ॥

स्भौ गुरुमध्या ॥ ३७ ॥

सगणभगणौ । यथा –

चपलाकेकर-, नयना सा किल ।
रमणीकोविद, गुरुमध्या तव ॥ ३७.१ ॥

यौ सोमराजी ॥ ३८ ॥

यथा –

[2]स वः पातु कुन्द-, त्विषा देहभासा ।
समुद्द्योतितान्तो, जिनः सोमराजी ॥ ३८.१ ॥

अथ द्वितीयाध्याये पर्याया लिख्यन्ते–

1) रजनीरमणेत्यत्र शशकमिति – शशस्य तुल्यं शशकम् । तुल्ये कप्रत्यये संकुचितमिति भावः ।
2) स वः पातु इत्यत्र सोमराजीति – चन्द्रप्रभः । सोमेन लाञ्छनेन राजते । कर्तुर्णिन् ।

---

१ देवः किं स ब्रह्मा N. २ निःस्पृहं P.

न्यौ शशिवदना ॥ ३९ ॥

नगणयगणौ । यथा –

मनसिजलीला-, कुलगृहभूमिः ।
कुवलयनेत्रा, **शशिवदनेयम्** ॥ ३९.१ ॥

मुकुलितेत्यन्यः । मकरशीर्षेति भरतः ॥ ३९.१ ॥

र्मौ मालिनी ॥ ४० ॥

रगणमगणौ । यथा –

केतकीसंसृष्टैः, मालतीसंपृक्तैः ।
पङ्कजैरर्हन्तं, **मालिनी** सोपास्ते[1] ॥ ४०.१ ॥

भ्यौ कामलतिका ॥ ४१ ॥

भगणयगणौ । यथा –

भाति मृदुपाणि-, पल्लवमनोज्ञा ।
हासकुसुमश्रीः, **कामलतिकेयम्** ॥ ४१.१ ॥

म्सौ मुकुलम् ॥ ४२ ॥

मगणसगणौ[2] । यथा –

यातोऽस्तं शशभृन्, मार्तण्डोऽभ्युदयम् ।
व्याकोशं कमलं, नीलाब्जं **मुकुलम्** ॥ ४२.१ ॥

वीथीति भरतः ॥ ४२.१ ॥

न्रौ शफरिका ॥ ४३ ॥

नगणरगणौ । यथा –

कुवलयेक्षणे, रमयतो मनः ।
तव विलोचने, **शफरिकाचले** ॥ ४३.१ ॥

गिरेति भरतः ॥ ४३.१ ॥

र्नौ कच्छपी ॥ ४४ ॥

रगणनगणौ । यथा –

लक्ष्यते सरसि, चन्द्रमःसदृशि ।
लक्ष्मकान्तिरिह, **कच्छपी** पयसि ॥ ४४.१ ॥

भ्रौ लघुमालिनी ॥ ४५ ॥

---

१ सोमपास्ते F. २ मगणौ A.

भगणरगणौ । **यथा –**

त्वद्वदनाग्रतो, मण्डलमैन्दवम् ।
संप्रति लक्ष्यते, श्रीलघु[1] **मालिनी** ॥ ४५.१ ॥

स्यौ विमला ॥ ४६ ॥

सगणयगणौ । **यथा –**

निपतन्ति यस्मिन्, सरला दृशस्ते ।
तमुपैति लक्ष्मीर्, **विमला** च कीर्तिः ॥ ४६.१ ॥

त्रौ जला ॥ ४७ ॥

तगणरगणौ । **यथा –**

जातास्तव द्विषत्-, स्त्रीणां दृशो नृप ।
अश्रान्तमश्रुभिः[2], पर्यस्तकज्जलाः ॥ ४७.१ ॥

म्यौ [1]सुनन्दा ॥ ४८ ॥

मगणयगणौ । **यथा –**

श्रीमत्पार्श्वनाथ, त्वत्पादाब्जयुग्मे ।
भूयान्निर्विकल्पा, भक्तिर्मे **सुनन्दा** ॥ ४८.१ ॥

भ्मौ विक्रान्ता[3] ॥ ४९ ॥

भगणमगणौ । **यथा –**

नो भटसिंहास्ते, त्वद्रिपुपुर्यन्तः ।
वासरतिं सिंहाः, बिभ्रति **विक्रान्ताः** ॥ ४९.१ ॥

स्मौ सूचीमुखी ॥ ५० ॥

सगणमगणौ । **यथा –**

अधुना पञ्चेषोर्, नवतीक्ष्णास्त्रत्वम् ।
इह जङ्गे **सूची-, मुखया** केतक्या ॥ ५०.१ ॥

य्मौ शिखण्डिनी ॥ ५१ ॥

यगणमगणौ । **यथा –**

हहा पान्थस्त्रीभिः, पिधीयन्ते कर्णाः ।
मुहुर्व्यातन्वाने, **शिखण्डिन्यारावम्** ॥ ५१.१ ॥ ६।१९ ॥

1) सुनन्दाच्छन्दसि सुनन्दा इति – सुष्ठु नन्दयतीति । लिहाद्यच् संज्ञाया अभावात् नन्द्याद्यनो न भवति कृदन्तप्रथमपादे । 2) विक्रान्तायां सिंहा इति – हे राजन् सांप्रतं त्वद्रिपुपुरीमध्ये न ते भटसिंहाः किं तु शून्यत्वात् सिंहा एव विक्रान्ताः सांप्रतं दृश्यन्ते । शून्यानीति भावः ।

---

१ श्रीर्लघु० N २ असुभिः A.
३ छन्दो०

उष्णिहि मौ गो गान्धर्वी ॥ ५२ ॥

यथा –

स श्रेयांसि श्रेयांसः, श्रीमान्देवः पुष्णातु ।
क्षोभायाभूद्यच्चित्ते, गान्धर्वी न क्रीडापि ॥ ५२.१ ॥

र्जौ ग उष्णिक् ॥ ५३ ॥

रगणजगणौ गुरुश्च । यथा –

[1]उष्णिहीव संसृतौ, स्याद्ध्रुवं रजो गुरु[1] ।
नो भवेद्यदि क्षितौ, श्रीजिनेन्द्रशासनम् ॥ ५३.१ ॥

शिखेति भरतः ॥ ५३.१ ॥

ज्सौ गः कुमारललिता ॥ ५४ ॥

जगणसगणौ गुरुश्च[3] । यथा –

[2]नरेन्द्रगणसेना-,वृतः प्रथितशक्तिः ।
दधासि नृपते त्वं, कुमारललितानि ॥ ५४.१ ॥

अत्र केचिद् द्वाभ्यां विरतिमिच्छन्ति ।

इदं वदनपद्मं, प्रिये तव विभाति ।
इह व्रजति मुग्धे, मनो भ्रमरतां मे ॥ ५४.२ ॥

म्सौ गो मदलेखा ॥ ५५ ॥

मगणसगणौ गुरुश्च । यथा –

यावत्केसरिनादो, नायाति श्रुतिमार्गम् ।
तावद्गन्धगजानां, गण्डे स्यान् मदलेखा ॥ ५५.१ ॥

र्सौ ग उद्धता ॥ ५६

रगणसगणौ गुरुश्च । यथा –

या बभूव सुदर्पा, वैरिणां नृप सेना ।
त्वत्प्रतापविलासे, सोद्धतापि गतश्रीः ॥ ५६.१ ॥

त्सौ गो भ्रमरमाला ॥ ५७ ॥

1) उष्णिहीव संसृताविति – यथा उष्णिहि छन्दसि रजो गुरु स्यात् । कोऽर्थः । रात् जः रजः गुरु अक्षरं रगणो जगणो गुरुश्चेति लक्षणं यथा उष्णिहि छन्दसि भवति तथा संसारेऽपि रजः पापलक्षणं गुरु महत् स्यात् यदि जिनेन्द्रशासनं न स्यादिति भावः । 2) नरेन्द्र[गण]सेनावृत इति – नरेन्द्रगणानां राजसमूहानां सेना । पक्षे नरेन्द्रभूतानां गणानां प्रमथादीनाम् । प्रथिता शक्तिः सामर्थ्यं यस्य । पक्षे शक्तिः प्रहरणम् । कुमारः स्कन्दः ।

---

१ रजौ A. २ गुरुः CEN. ३ गुरु यथा A.

तगणसगणौ गुरुश्च । यथा –

कुन्दे विचकिले वा, मन्दारकुसुमे वा ।
प्रीत्या मधुरसाढ्ये, भ्रान्ता भ्रमरमाला ॥ ५७.१ ॥

रौ गो हंसमाला ॥ ५८ ॥

यथा[1] –

शैवलालीनिराशा, पङ्कजे बद्धवासा ।
किं बकोटावलीयं, हन्त सा हंसमाला ॥ ५८.१ ॥

भ्मौ गः कलिका ॥ ५९ ॥

यथा[2] –

[1]स्पर्शनमात्रवशाद्, या मकरन्दमुचा ।
किं भ्रमर भ्रमता, सा[3] कलिता कलिका ॥ ५९.१ ॥

सोपानमित्यन्यः । भोगवतीति[4] भरतः ॥ ५९.१ ॥

भ्सौ गो विधुवक्त्रा ॥ ६० ॥

भगणसगणौ गुरुश्च । यथा –

अह्नि विरहतप्ता, रात्रिमभिलषन्ती ।
उद्यति विधुबिम्बे, म्लायति विधुवक्त्रा ॥ ६०.१ ॥

म्भौ गः सरलम्[5] ॥ ६१ ॥

मगणभगणौ गुरुश्च । यथा –

पापाभ्यासात्कुटिलं, चेतो रौद्रं भजते ।
शास्त्राभ्यासव्यसनाद्, धर्म्यं ध्यानं सरलम् ॥ ६१.१ ॥

भ्नौ गश्चित्रम् ॥ ६२ ॥

भगणनगणौ गुरुश्च । यथा –

[2]कीर्तिरिह भवतः, कुन्दकुसुमसमा ।
रञ्जयति हृदयं, चित्रमिदमधिकम् ॥ ६२.१ ॥

नौ गो हरिविलसितम् ॥ ६३ ॥

यथा –

सपदि बलिनृपान्, समिति नियमयन् ।
प्रथयसि न विभो, न हरिविलसितम् ॥ ६३.१ ॥

---

1) स्पर्शनमात्रेत्यत्र मकरन्दमुचेति – मकरन्दं मुञ्चति इति मकरन्दमुचा । मूलविभुजेति कः ।
2) कीर्तिरिहेत्यत्र चित्रमिति – शुभ्रा सती हृदयं रञ्जयतीति चित्रं पक्षे रागं प्रापयतीति भावः ।

---

१ रगणद्वयं गुरु च । यथा C. २ भगणद्वयं गुरुश्च । यथा P. ३ सा dropped in A. ४ भागवतीति A. ५ सरलं dropped in A.

चपलेत्यन्ये। द्रुतगतिरिति[1] भरतः॥ ६३.१॥

भ्जौ गः शारदी॥ ६४॥

भगणजगणौ[2] गुरुश्च। यथा–

उज्ज्वलनिशाकरा, चारुकमलाकरा।
कस्य न मनोरमा, श्रीर्भवति **शारदी**॥ ६४.१॥

त्नगा मधुकरिका॥ ६५॥

तगणनगणौ गुरुश्च यथा–

पान्थ श्रय दयितां, प्राप्तो मधुसमयः॥
गायन्त्यनुविटपं, प्रीता **मधुकरिकाः**[3]॥ ६५.१॥

वज्रमित्यन्यः॥ ६५.१॥

स्जौ गो विमला॥ ६६॥

सगणजगणौ गुरुश्च। यथा–

समशत्रुमित्रता-, मवलम्ब्य निर्ममः[4]।
भज वीतरागतां, **विमला**त्मको भव॥ ६६.१॥

ज्रौ गः सुभद्रा॥ ६७॥

जगणरगणौ गुरुश्च। यथा–

कुमारपाल देव, त्वदीयविक्रमेण।
महौजसः[5] **सुभद्रा**-, पतेः स्मृतं न केन॥ ६७.१॥

न्यौ गः कुमुद्वती॥ ६८॥

नगणयगणौ गुरुश्च। यथा–

पतिविरहे यान्य-, मुखमपि नापश्यन्।
कलयति सा श्लाघाम्, इह **कुमुदिन्ये**का॥ ६८.१॥

य्सौ गो मुदिता॥ ६९॥

यगणसगणौ गुरुश्च। यथा–

लतानां कलिकाभिः, प्ररोहत्पुलकेव।
वसन्तागमनेऽस्मिन्, वनश्री**र्मुदि**तेयम्॥ ६९.१॥

न्रौ गो मनोज्ञा॥ ७०॥

नगणरगणौ गुरुश्च। यथा–

भुवनजैत्रमस्त्रं, रतिपतेरधीते।
पिकगिरा मधुश्रीर्, अति**मनोज्ञ**यासौ॥ ७०-१॥

---

१ द्रुतगारिति A.　२ भरेगणजगणौ A.　३ मधुकरिका A.　४ निर्मम N.　५ महोजः सु० A.

स्नौ गो दीप्ता ॥ ७१ ॥

सगणरगणौ गुरुश्च । यथा –

नवसिन्दूरभासो, मुकुलाः किंशुकेऽमी ।
ध्रुवमाग्नेयबाणाः, रतिनाथस्य **दीप्ताः** ॥ ७१.१ ॥ ७।२० ॥

अनुष्टुभि त्रौ गौ विभा ॥ ७२ ॥

तरगगाः । यथा –

देव त्वयि क्षमानाथे, क्षीणान्यभूभुजां कीर्तिः ।
पूर्वाद्रि[1]भाजि मार्तण्डे, का वा **विभास्तु** ताराणाम् ॥ ७२.१ ॥

र्यौ ल्गावनुष्टुप् ॥ ७३ ॥

रयलगाः । यथा –

कुर्वते विवेकारतिं, ये विरागहेतुष्वपि ।
ते पठन्ति चित्रं मुहुर्, बालिशा **अनुष्टुब्**धिया ॥ ७३.१ ॥

[2]गीर्गीर्विद्युन्माला ॥ ७४ ॥

समानेनैकादिरिति वचनाद् [3]गीरिति गचतुष्टयं गृह्यते । मौ गाविति तु न कृतं चतुर्भिश्चतुर्भिर्यथा विरतिर्ज्ञायेतेति । यथा –

सत्यं रम्याभोगा भोगाः, कान्ताः कान्ताः प्राज्यं राज्यम् ।
किं कुर्वन्तु प्राज्ञा यस्माद्, आयु**र्विद्युन्माला**लोलम् ॥ ७४.१ ॥

भौ गौ चित्रपदा ॥ ७५ ॥

यथा –

[1]व्योमनि सागरतीरे, पर्वतशृङ्गनिकुञ्जे ।
भ्राम्यति भीमकुलेन्दो, **चित्रपदा** तव कीर्तिः ॥ ७५.१ ॥

न्रौ ल्गौ सुमालती ॥ ७६ ॥

नरलगाः । यथा –

परिहृतोत्पलावली, कनककेतकी तथा ।
भ्रमर मालतीकृते, तदिति सा **सुमालती** ॥ ७६.१ ॥

भ्तौ ल्गौ माणवकं घैः ॥ ७७ ॥

भतलगाः । घैरिति त्र्यादिर्गादिरिति वचनाच्चतुर्भिरिति लभ्यते । यतिरिति चोपतिष्ठते । तेन चतुर्भिर्यतिरिति सिद्धम् ॥ यथा –

[2]शीतरुजान्योऽन्यरणद्, दन्तरवैर्विस्वरकम् ।
साम पठन् **माणवको**, ऽशासि मुहुर्यत्र शुकैः ॥ ७७.१ ॥

1) व्योमनि सागरेत्यत्र चित्रपदेति – चित्राणि पदानि, स्यादित्याद्यन्तरूपाणि स्थानानि वा यस्याः सा । पक्षे या भ्रमति सापि चित्राणि पदानि पदन्यासा यस्या एवंविधा स्यात् । 2 शीतरुजान्योन्येत्यत्र विस्वरकं अव्यक्तम् । शुकैरिति – एतावता यत्र पुरे शुका अपि विद्यापारगाः सन्ति तदा मनुजानां का कथा ।

१ पूर्वादिभाजि N. २ गीगी वि० A. गीर्गी वि० C ३ गीति ABCP.

तूरौ ल्गौ नाराचम् ॥ ७८ ॥

तरलगाः। यथा–

[1]दुर्वारवैरिदन्तिनां, कुम्भस्थलेषु निश्चलः।
त्वत्कीर्तिकेतुवंशवन्, नाराच एष शोभते ॥ ७८.१ ॥

म्नौ गौ हंसरुतम् ॥ ७९ ॥

मनगगाः। यथा–

[2]मञ्जीरकणितयोग्यां, कुर्वाणं श्रवणभोग्याम्।
आदत्ते बत मनांसि, यूनां हंसरुतमेतत् ॥ ७९.१ ॥

न्जौ ल्गौ ललितगतिः ॥ ८० ॥

नजलगाः। यथा–

मणिरसनास्वनिताद्, अनुसृतहंसकुलैः।
श्रितमिव शिष्यपदं, ललितगतौ सुतनोः ॥ ८०.१ ॥

र्जौ गौ सिंहलेखा ॥ ८१ ॥

रजगगाः। यथा–

[3]पर्णपातमात्रभीत, कृष्णसारपोत तात।
किं विलम्बसे महात्मन्, त्वं जहीहि सिंहलेखाम् ॥ ८१.१ ॥

ज्रौ ल्गौ प्रमाणी ॥ ८२ ॥

जरलगाः। यथा–

[4]तव प्रमातुमिच्छतां, यशश्शुल्कस्यभूपते।
समग्रमानजित्वरी, जगत्रयी प्रमाण्यभूत् ॥ ८२.१ ॥

मत्तचेष्टितमिति भरतः ॥ ८२.१ ॥

[5]र्जौ ग्लौ समानी ॥ ८३ ॥

रजगलाः। यथा–

रागरोषमोहदोष-, दारुदावपावकस्य।
तीर्थिकैः समं जिनस्य, नो [6]समानिका कलापि ॥ ८३.१ ॥

1) दुर्वारवैरीत्यत्र केतुश्छिन्ने (श्चिह्ने) पताकायाम्। 2) मञ्जीरकणितेत्यत्र मञ्जीरयोर्नूपुरयोर्यत् कणितं रणितं तस्य योग्या अभ्यासस्ताम् (योग्यां श्रमम् B)। 3) पर्णपातेत्यत्र पोत तातेति – पुत्रवत्सले तातः। हे कृष्णसारपोत तात। सिंहलेखामिति – सिंहस्य मर्यादाम्। 4) तव प्रमातुमित्यत्र प्रमाण्य-भूदिति – प्रमाण्यभूदित्यखण्डं क्रियापदम्। 5) जौ ग्लौ समानीत्यत्र 'केवल-मामक-भागधेय-पापापरसमानार्ये'ति संज्ञायां ङीः। 6) समानिकेति – समान्येव स्वार्थिके के समानिका।

१ पोनतात N २ महास्त्वं O. ३ इच्छता N. ४ मत्तवेष्टित० N. ५ दारुदाहपा० F.

न्सौ गौ गुणलयनी ॥ ८४ ॥

नसगगाः । यथा –

गुरुगुणचिता स्फीता, परिहृतरजःपुञ्जा ।
मुनितनुरियं साध्वी, न [1]गुणलयनी साधो ॥ ८४.१ ॥

सौ ल्गौ मही ॥ ८५ ॥

ससलगाः । यथा –

भृशमात्मवतः कलाः, ननु यस्य परिस्फुटाः ।
स हि काञ्चनपुष्पितां, सकलां चिनुते महीम् ॥ ८५.१ ॥

नौ गौ रतिमाला ॥ ८६ ॥

ननगगाः । यथा –

ततिरिह करिणां ते, क्षरदुरुमदवारिः ।
नृपवर जलदानाम्, इव विचरति माला ॥ ८६.१ ॥

अन्यद्वितानम् ॥ ८७ ॥

[2]उक्ताद्वक्ष्यमाणाच्चान्यत् समवृत्तं छन्दो वितानसंज्ञम् ।

यथा –

त्वयि तेजोभिरशेषं, जगदुद्द्योतयतीदम् ।
उदयत्येष इदानीं, सविता नाथ मुधैव ॥ ८७.१ ॥

तथा -

[3]कङ्कालमालभारिणं, कन्दर्पदर्पदारिणम्[१] ।
संसारबन्धमोचनं, वन्दामहे त्रिलोचनम् ॥ ८७.२ ॥

तथा[२] –

तस्याः स्मरामि सुन्दरं, चन्द्रोपमानमाननम् ।
कन्दर्पचापभङ्गुर-, भ्रूविभ्रमोपशोभितम् ॥ ८७.३ ॥

तथा -

तृष्णां त्यज धर्मं भज, पापे हृदयं मा कुरु ।
इष्टा यदि लक्ष्मीस्तव, शिष्टाननिशं संश्रय ॥ ८७.४ ॥ इत्यादि ॥ ८।१६ ॥

1) गुणलयनीति – जवनिका । 2) उक्ताद्वक्ष्यमाणादिति – अस्यां अष्टाक्षरायां जातौ तृतीयाध्याये प्रतिपादितात् वक्त्रादिप्रकरणाच्चान्यत् । 3) कङ्कालमालभारिणमित्यत्र शरीरास्थिपञ्जरं कङ्कालं तस्य माला तां बिभर्ति इत्येवंशीलम् । 'मालेषीकेष्टकस्यान्तेपि भारितूलचिते' इति सूत्रेण मालाया ह्रस्वः । इदं नाराचनाम्नि पूर्वोक्ते छन्दसि अन्तर्भवति । परं यदा ह्रादिसंयोगः समाश्रीयते तदा वितानमध्ये पठ्यते । अथवा पर्यायान्तरं वृत्तद्वयस्य परोक्तरूपकस्य इमे वृत्ते । तेषां मते नाराचं छन्दो नास्ति । तेन वितानेन तु भवतो नाराचमस्ति । यतो नाराचगणा अत्रापि सन्ति ततो वितानलक्षणाभावात् कथं वितानम् । अत्राह – गणभेदापेक्षया इमे विताने उक्ते । अनयोः त्रौ ल्गौ नाराचमिति नाराचत्वेऽह्रादिसंयोगे इति भणनात् । कन्दर्पेत्यादौ गुरुत्वाभावेन वितानत्वम् ।

१ दर्पहारिणं A. २ तथा Dropped in A.

बृहत्यां भो मौ वक्त्रं ङैः ॥ ८८ ॥

ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा –

बिभ्रमसारभ्रूविक्षेपं, मन्मथलीलालीलागारम् ।
कस्य न चित्ते कुर्यात् क्षोभं, बालकुरङ्गाक्षीणां **वक्त्रम्** ॥ ८८.१ ॥

नो रौ बृहतिका ॥ ८९ ॥

यथा –

[1]विशदवृत्तलब्धात्मनः, शुचियशोयतेर्भूपते ।
तव कमण्डलुर्वारिधिर्, **बृहतिका** च मन्दाकिनी ॥ ८९.१ ॥

रनसा हलमुखी ॥ ९० ॥

रनसाः । यथा –

दन्तुरं कपिशनयनं, यन्मुखं विकटचिबुकम् ।
तां स्त्रियं सुखमभिलषन्, दूरतस्त्यज **हलमुखीम्** ॥ ९०.१ ॥

नौ मो भुजगशिशुसृता ॥ ९१ ॥

यथा

[2]नयनविलसितैरस्याः, कथमिव बत मूर्छा ते ।
भुजगशिशुसृता यद्वा, ऽवगतमुरगकन्येयम् ॥ ९१.१ ॥

वक्रगतेरित्यर्थः । शिशुपदस्य साभिप्रायत्वात् । यथा च –

अभ्यस्यता नु तरुणीगतिवक्रिमाण-
मुन्मूलिताः फणिशिशो भवतापराधाः ॥ ९१.२ ॥

इति । मधुकरिकेति भरतः ॥ ९१.२ ॥

भजसा उदयम् ॥ ९२ ॥

यथा –

[4]सुभ्रु भवदीयवदने, सत्यपि नितान्तरुचिरे ।
निस्त्रप इवैष सहसा, वाञ्छति शशाङ्क **उदयम्** ॥ ९२.१ ॥

भौ र उत्सुकम् ॥ ९३ ॥

यथा –

आपदि दीनमनोरथं, संपदि हर्षपरायणम् ।
मा कुरु मानस चापलं, संस्मर तत्त्वमनुत्सुकम् ॥ ९३.१ ॥

1) विशदवृत्तेत्यत्र शुचियशोयतेरिति – पवित्र उज्ज्वलश्च यश एव यतिस्तस्य । बृहतिकेति प्रच्छादनपटी। 2) नयनविलसितैरित्यादि – वर्तति कोमलामन्त्रणं । भुजगशिशुसृतेति – भुजगशिशोरिव सृतं गमनं यस्याः । 3) त(य)था चेति – शिशुपदस्य साभिप्रायत्वे संवादकमाह – अभ्यस्यतेति । तरुणीगतिकौटिल्यं कुर्वता त्वया संमुखं मम हर्षो जायते इत्यपराधोन्मूलनम् । 4) सुभ्रु भवदीयेत्यत्र सुभ्रु इति – भ्रूसमानार्थो भ्रुशब्दोऽप्यस्ति तत ऊन् । अन्यथा उकारान्तत्वाभावाद् 'उतो प्राणी'त्यादिना सूत्रेणोङ् न स्यात् । निस्त्रप इति निर्लज्जः ।

१ सृताद्यद्वा P २ तथा च com. ३ तरणी N ४ उन्मूलितान् A. ५ तत्वम० N.

र्नरा भद्रिका ॥ ९४ ॥

रनराः । यथा –

[1]पुण्यपापजलवर्धिते, सौख्यदुःखलतिके स्वयम् ।
तज्जहीहि [1]परिविप्लवं, साधुता हृदय भद्रिका ॥ ९४.१ ॥

नौ र उपच्युतम् ॥ ९५ ॥

यथा –

[2]नृप कुरु करुणां जने, परिहर खलसंगमम् ।
विमृश सुरविमानतस्, त्रिदशपतिमुपच्युतम् ॥ ९५.१ ॥

स्जसा अक्षि ॥ ९६ ॥

सजसाः । यथा –

[3]विषमास्त्र एष इति यत्, कवयो वदन्ति तदसत् ।
प्रहरत्ययं हि मदनः, सुतनो तवाक्षिललितैः ॥ ९६.१ ॥

मः सौ कनकम् ॥ ९७ ॥

यथा –

[4]मिथ्यादर्शनदिग्धमनाः, पापं धर्मधिया मनुते ।
गाढोन्मत्तरसान्धदृशां, मृत्पिण्डोऽप्यथवा[2] कनकम् ॥ ९७.१ ॥

सौ मस्तारम् ॥ ९८ ॥

यथा –

[5]सकलासुमतां रक्षायै, यतितव्यमितीयत्[3] तत्त्वम् ।
रसवादविदां तत्सारं, यदि वार्तिक ! रक्तं तारम्[4] ॥ ९८.१ ॥

सिः सौम्या ॥ ९९ ॥

सिरिति सगणत्रयम् । यथा –

निजजीवितमात्ररसात्, कृतनिष्कृपकर्मतते ।
मृगयामधुमद्यरते, कुरु धर्ममसौम्यमते ॥ ९९.१ ॥

---

1) पुण्यपापेत्यत्र जलवर्धिते इति – अन्यापि लता जलसिक्ता वृद्धिं याति तथेयम् । तज्जहीहीति – तस्मात् त्वं त्यजेति योगः । परिविप्लवमिति – चित्तोद्वेगम् । साधुता सज्जनतेति भावः 2) नृप कुरु करुणामित्यत्र त्रिदशपतिमुपच्युतमिति – इन्द्रोऽपि स्वर्गाद् भ्रष्टः इति हेतोः का गतिः तवेति भावः । 3) विषमास्त्र एष इतीति – विषमाणि पञ्चसंख्याकानि, पक्षे दुःसहानि अस्त्राणि यस्य सः । अक्षिललितैरिति – लोचनचेष्टितैः कटाक्षबाणैरिति भावः । 4) मिथ्येत्यत्र गाढोन्मत्तरसान्धदृशामिति – गाढमुन्मत्तरसेन धत्तूरकरसेनान्धा विलुप्ता दृग् येषां तेषाम् । 5) सकलासुमेत्यत्र वार्तिकेति – वार्ता प्रयोजनं अस्य, इकण्, तस्य संबोधनं हे वार्तिक रसवादिन् । रसवादविदां इयत् सारं रक्तं ताम्रं तारं रूप्यं भवति ।

---

१ परविप्लवं (परकृतं सुखं दु.खं च Tippana) B. परवि० corrected to परिवि P.
२ मृत्पिण्डोऽथवा A. ३ इति यत् A. ४ तारं रक्तं A.
४ छन्दो०

तभ्या रुचिरा ॥ १०० ॥

तभयाः । यथा –

नाश्रायि येश्वरणपद्म-, द्वन्द्वं तव क्षणमपीश ।
तैराश्रितं वनमजस्र-, दावज्वलत्तरु चिराय ॥ १००.१ ॥

नस्या विशाला ॥ १०१ ॥

नसयाः । यथा –

नृपतिलक मातु कीर्तिम्, तव भुवि कथं तु यस्याः ।
भवति सकला त्रिलोकी, यदियमपि नो विशाला ॥ १०१.१ ॥

तन्मा मकरलता ॥ १०२ ॥

तनमाः । यथा –

[1]भैमे भवदरिनारीणाम्, आर्द्राञ्जननयनास्त्रौघैः ।
आसूत्रि कुचतटे भ्रष्टैर्, नव्या मकरलताभङ्गिः ॥ १०२.१ ॥

नज्याः शशिलेखा ॥ १०३ ॥

नजयाः । यथा –

कलयति पाण्डुरभावं, तव विरहे सुतनुः सा ।
सुभग यथा दिवसादौ, गलितरुचिः शशिलेखा ॥ १०३.१ ॥

नौ सो लघुमणिगुणनिकरः ॥ १०४ ॥

यथा –

अपरमणिगुणगणः, सरिदधिप तव कियान् ।
हरिहृदि विलसति यल्, लघुमणिगुणनिकरः ॥ १०४.१ ॥

मभ्साः सिंहाक्रान्ता ॥ १०५ ॥

मभसाः । यथा –

त्वद्दृष्टेयं भवति विभो, दीना प्रत्यर्थिनृपचमूः ।
राहुग्रस्तेव शशिकला, सिंहाक्रान्तेव मृगवधूः ॥ १०५.१ ॥

रज्राः कामिनी ॥ १०६ ॥

रजराः । यथा –

[2]यत्प्रसादतो जयत्ययं, पुष्पसायको जगत्त्रयम् ।
उल्लसन्नवीनविभ्रमास्, ताः स्तवीमि हन्त कामिनीः ॥ १०६.१ ॥

तरंगवतीत्यन्यः ॥ १०६.१ ॥ ९।१९ ॥

1) भैमे भवदरीत्यत्र भीमस्य वृद्धमपत्यं भैमिर्जयसिंहदेवस्तस्य संबोधनम् । आर्द्राञ्जनानि च तानि नयनानि तेषामस्राणि । आसूत्रीति – निर्मिता । मकरलताभङ्गिरिति – मत्स्याकृतिपत्रलतारचना । 2) यत्प्रसादत इत्यत्र पुष्पसायक इति – अनङ्गः । विभ्रमा विलासाः ।

१ कुचतारभ्रष्टैः B. २ मभसाः P.

पङ्क्तौ मभस्गा मत्ता वैः ॥ १०७ ॥

मभसगाः। वैरिति चतुर्भिर्यतिः[1]। यथा–

[1]आताम्रत्वं वपुषि दधानो, घूर्णन् पृथ्वीतलपतनेच्छुः।
द्राग्वारुण्यां निहितकरोऽयं, मत्तावेस्थां[2] प्रथयति भानुः ॥ १०७.१ ॥

इयं च यद्यपि [2]वानवासिकायामन्तर्भवति तथापि विशेषसंज्ञार्थमुक्ता। एवमन्यत्रापि[3] ॥ १०७.१ ॥

रयज्गाः[4] पङ्क्तिका ॥ १०८ ॥

रयजगाः। यथा–

[4]भ्रूविलासदूरीकृतोल्लसन्-, कामकार्मुकां कान्तिशालिनीम्।
मञ्जुगुञ्जिमञ्जीरराजितां, पश्य कामिनीपङ्क्तिकामिमाम् ॥ १०८.१[3]

मस्जगाः शुद्धविराट् ॥ १०९ ॥

[5]सम्यग्ज्ञानचरित्रपात्रतां, यो दध्रे भुवनैकबान्धवः।
त्रैलोक्यस्पृहणीयतां गतः, सत्यं शुद्धविराडयं मुनिः ॥ १०९.१ ॥

मन्यगाः[4] पणवो ङैः ॥ ११० ॥

मनया गुरुश्च। ङैरिति पञ्चभिर्यतिः। यथा–

[6]स्याद्वादामृतमुदिते[5] चित्ते, शास्त्रोक्तिः कटुरितरा भाति।
एवं संसदि चतुरङ्गायां, जल्पामो जयपणवं दत्त्वा ॥ ११०.१ ॥

कुवलयमालेति भरतः। केचित्तु यगणस्थाने सगणं मन्यन्ते ॥ ११०.१ ॥

रज्गा मयूरसारिणी ॥ १११ ॥

रजरा गुरुश्च। यथा–

[7]या घनान्धकारडम्बरेषु, प्रीतमानसा[6] विसर्पतीह।
क्षोभयन्त्यपि क्षणाद्भुजंगान्, संत्यजेन् [8]मयूरसारिणीं ताम् ॥ १११.१ ॥

1) आताम्रत्वमित्यत्र वारुण्यामिति – वरुणो देवता अस्याः सा वारुणी पश्चिमा, वरुणात्समुद्रादागता वारुणी सुरा च तस्याम्। निहितकर इति – कराः किरणा हस्ताश्च। 2) वानवासिकायामन्तर्भवतीति – द्वादशश्च वानवासिका। पादचतुष्टये द्वादशे नवमे च लघौ वानवासिकेति भावः। 3) एवमन्यत्रापीति – यत्र पदेन सदृशरूपं पदं समायाति तत्र विशेषसंज्ञायै न दूषणाय। 4) भ्रूविलासेत्यत्र मञ्जुगुञ्जीति – मञ्जु मनोहरं यथा स्यादेवं गुञ्जन्ति ध्वनन्तीत्येवंशीलानि मञ्जीराणि नूपुराणि तैः राजितां शोभिताम्। 5) सम्यग्ज्ञानेत्यत्र शुद्धविराडिति – शुद्धः सन् विराजते। क्विप्। 6) स्याद्वादेत्यत्र चतुरङ्गायामिति – चत्वारि वादि-प्रतिवादि-सभ्य-सभापतिरूपाणि अङ्गानि यस्याः। जयपणवमिति – जयपटहम्। 7) या घनान्धकारेत्यत्र घनानि निचितानि अन्धकारडम्बराणि, पक्षे मेघान्धकारडम्बराणि तेषु। क्षोभयन्त्यपीति – अपिशब्दो भुजंगानित्यत्र योज्यः। भुजंगानिति – गणिकापतीन्, पक्षे सर्पान्। 8) मयूरसारिणीमिति – मयूरवत्सरति गच्छतीत्येवंशीला। कर्तुर्णिन्। तामिति – स्त्रियमिति भावः। (मयूरसारिणीं अभिसारिकाम् Tippana in P.)

---

१ यतिः dropped in A. २ मत्वावस्थां B. ३ DP add मसजगाः। यथा ४ म्नयगाः EFGH. ५ स्याद्वामृदात A. ६ प्रीतिमानसा B.

नजगास्त्वरितगतिः ॥ ११२ ॥

नजना गुरुश्च । यथा –

दिनकरपीतशुचिरुचिश्, चरमगिरेः शिखरतटीम् ।
अनुसरति त्रपित इव, त्वरितगतिः सितकिरणः ॥ ११२.१ ॥

भ्मस्गा रुक्मवती ॥ ११३ ॥

भमसा गुरुश्च । यथा –

ये विजितात्मानो नयनिष्ठाः, जाग्रति लोकं रक्षितुकामाः ।
स्यान्नियतं तेषां वसुधेयं, रुक्मवती मृन्मय्यपरेषाम् ॥ ११३.१ ॥

चम्पकमाला सुभावेति[1] चान्ये । पुष्पसमृद्धिरिति भरतः ॥ ११३.१ ॥

भिगौ चित्रगतिः ॥ ११४ ॥

भत्रयं गुरुश्च । यथा –

[1]यस्य न कापि कला न मतिर्, न व्यवसायलवोऽपि तथा ।
सोऽपि कथंचन जीवति चेद्, दैवमिदं खलु चित्रगति[2] ॥ ११४.१ ॥

निगौ निलया ॥ ११५ ॥

नत्रयं गुरुश्च । यथा –

[2]अपि सरिदधिपतिसुता, हरिमपि परिहरति यत् ।
अधमपुरुषकृतरतिं, धिगहह कमलनिलयाम् ॥ ११५.१ ॥

जिगावुषिता ॥ ११६ ॥

जत्रयं गुरुश्च । यथा –

[3]स किं वद नीचसमाश्रयो, न किं कथय स्थितिरुन्नते ।
न चापलमुज्झसि लक्ष्मि किं, न चेद् उषिता[3] जलधामनि ॥ ११६.१ ॥

रः सौ गो मणिरङ्गः ॥ ११७ ॥

यथा –

धीमतां हि गुणो विशदश्रीर्, जायते गुणिसंगमवाप्य ।
शोभते नितरां न किमङ्गे, कुङ्कुमारुणिते मणिरङ्गः[4] ॥ ११७.१ ॥

1) यस्य न कापीत्यत्र चित्रगतीति – चित्रा अद्भुता गतिः प्रकारो यस्य तत् । 2) अपि सरिदधिपतीत्यत्र कमलनिलयामिति – लक्ष्मीम् । 3) स किं वदेत्यत्र उन्नत इति – उन्नते पुंसि । उषिता जलधामनीति – चतुर्थः पादः काक्वा पठनीयः । नूनमुषिता जलधामनि । एभिः कारणैः । डलयोरैक्यम् । जडेति – जलस्यापि नीचसमाश्रयो भवति, उन्नते प्रदेशे स्थितिर्न भवति ।

१ शुभावा D. २ चित्रगतिः ABCD. ३ उषिला A. ४ मणिरागः BN.

भ्नौ म्गौ बन्धूकम् ॥ ११८ ॥

भनमा गुरुश्च । यथा –

[1]एतदभिनवभास्वद्विम्बं, शोणरुचिरुचिरं प्राग्वध्वाः ।
शेखरितनवबन्धूकश्री-, बन्धुपदमधुना संधत्ते ॥ ११८.१ ॥

न्रज्गा मनोरमा ॥ ११९ ॥

नरजा गुरुश्च । यथा –

निखिलदीनदुःखदारिणी, सकलबन्धुसंविभागकृत् ।
गुणिजनामृ[1]तार्णवोपमा, भवति सा रमा **मनोरमा** ॥ ११९.१ ॥

तो जौ ग उपस्थिता ॥ १२० ॥

यथा –

[2]एषा भवतः समराङ्गणे, राजन् जयसिद्धिरुपस्थिता ।
कीर्तिः कुपितेव भवत्प्रिया, सद्योऽभिससार दिगन्तरम् ॥ १२०.१ ॥

अत्र द्वाभ्यां यतिरित्येके ॥ १२०.१ ॥

र्मस्गाः कलिका ॥ १२१ ॥

रमसा गुरुश्च । यथा –

कुन्दयष्टिं हृष्टः परिचुम्बन्, किं न रे रोलम्ब त्रपसे त्वम् ।
तत्तथा येन प्रागनुरागात्, क्रीडितं माल[2]त्याः **कलिकायाम्** ॥ १२१.१ ॥

भत्नगा मृगचपला ॥ १२२ ॥

भत[3]ना गुरुश्च । यथा –

[3]साधु समाधावविचलताम्, आश्रय हे मानस सततम् ।
वाञ्छसि यद्यव्ययपदवीं, मा कुरु वृत्तिं **मृगचपलाम्** ॥ १२२.१ ॥

मो नौ गः कुमुदिनी ॥ १२३ ॥

यथा –

आसाद्य प्रियमिह शशिनं, निर्गच्छद्भ्रमरकुलमिषात् ।
मू[4]र्तं दुःखमिव विरहजं, तत्कालं वमति **कुमुदिनी** ॥ १२३.१ ॥

कुसुमसमुदितेत्यन्ये ॥ १२३.१ ॥

मः सौ ग उद्धतम् ॥ १२४ ॥

---

1) एतदभिनवेत्यत्र शेखरितनवबन्धूकेति – शेखरितानि शेखरीकृतानि च तानि नवबन्धूकानि च तेषां श्रीः शोभा तस्याः बन्धुपदं सादरत्वं साम्यमिति भावः । 2) एषा भवत इत्यत्र उपस्थितेति – प्रादुर्भूता । 3) साधु समाधावित्यत्र अविचलतेति – स्थिरत्वं । अव्ययपदवीमिति – मोक्षमार्गम् ।

---

१ मृता dropped in D. २ मालव्याः N. ३ भतनगा यथा A. ४ पूर्तं A.

यथा –

[1]सर्पद्भिस्तव दिग्जययात्रा-, स्वेभिर्देव तुरंगमसैन्यैः ।
प्राज्यैरुद्धतमध्वरजस्तां, वृद्धिं प्राप न वृन्दमरीणाम् ॥ १२४.१ ॥

नज्यगा विपुलभुजा ॥ १२५ ॥

नजया गुरुश्च । यथा –

[2]रिपुवनिताजननिःश्वासैर्, अविरतमुष्णतरैः क्लान्ता[1] ।
भजति चुलुक्य जयश्रीस्ते, विपुलभुजाविटपिच्छायाम् ॥ १२५.१ ॥

स्जस्गा माला ॥ १२६ ॥

सजसा गुरुश्च । यथा –

गगनाङ्गणे कुमुदषण्डे[2]-,श्रियमुद्वहन्ति निपतन्त्यः ।
भवदीक्षणोत्सवसतृष्णाः, नृप सुभ्रुवां नयनमालाः ॥ १२६.१ ॥

प्रमितेत्यन्ये ॥ १२६.१ ॥ १०।२० ॥

त्रिष्टुभि[3] भौ रो गौ रोचकम् ॥ १२७ ॥

यथा –

[3]कुम्भभुवो जयतीह माहात्म्यं, तद्वडवामुखतेजसश्चापि ।
यस्य जगत्प्रलय[4]प्रगल्भोर्मिर्, अञ्चति रोचकगोचरं सिन्धुः ॥ १२७.१ ॥

रः सौ ल्गावच्युतम् ॥ १२८ ॥

यथा –

त्वं दधासि विभो परमेष्ठिताम्, ईश्वरत्वमपि त्वयि राजति ।
अच्युतत्वमपि त्वमुपश्रितः, कोऽपरस्त्वदृते जिन देवता ॥ १२८.१ ॥

तिरगौ लयग्राहि ॥ १२९ ॥

तगणत्रयं गुरुद्वयं च । यथा –

वीणानिनादानुबन्धेन[5] हृद्यं, काञ्चीरणत्कार[6]चित्रीयमाणम् ।
नव्याङ्गहारप्रकाराभिरामं, दत्ते प्रमोदं लयग्राहि लास्यम् ॥ १२९.१ ॥

1) सर्पद्भिस्तवेत्यत्र [यात्रासु एभिः] वृन्दमरीणामिति – वैरिणां वृन्दं वृद्धिं न प्राप किं तु त्वत्सैन्योत्थितं रजः वृद्धिं प्रापेति भावः । 2) रिपुवनितेत्यत्र क्लान्तेति – अन्यापि काचित् या स्त्री भवति सा तापेन पीडिता सती वृक्षं याति । 3) कुम्भभवो जयतीत्यत्र घटयोनेर्वडवानलस्य च रोचकगोचरं बुभुक्षाविषयं सिन्धुरञ्चति प्रकटीकरोति । कोऽर्थः । अगस्तिना जगत्प्रलयप्रगल्भोर्मिरपि समुद्रश्चुलुकेन पीतो वडवाग्निना च शोषितः । नाम्नि पुंसि चेति णको, रोचकः ।

१ कान्ता N. २ खण्ड AD. ३ तृष्टुभि AD ४ प्रलय dropped in D. ५ नुवेधेन DEP. ६ काञ्चीक्वणत्कार P.

भिगौ दोधकम् ॥ १३० ॥

भत्रयं गुरुद्वयं च । यथा –

[1]पुष्करमम्बुदगार्जितधीरैः, श्रव्यमदो धकधोंकृतिनादैः ।
व्यञ्जितपाठकृतिध्वनिपाद-, न्यासमसाविह नृत्यति सुभ्रूः ॥ १३०.१ ॥

[2]उपचित्रेयम् ॥ १३०.१ ॥

सिल्गा विदुषी ॥ १३१ ॥

सत्रयं लघुगुरू च । यथा –

[3]कुरुते तरसा न हि चापलं, स्वयमेव न चार्थयते परम् ।
प्रकटं कुरुते न वियाततां, प्रमदा विदुषी भवतीदृशी ॥ १३१.१ ॥

भत्ना गौ श्रीडैः ॥ १३२ ॥

डैरिति पञ्चभिर्यतिः । भतना गुरुद्वयं च यथा –

या सुजनानामुपकरणाय, प्रद्विषतां च प्रतिकरणाय ।
मानधनानां भवति नराणां, श्रीरितरा स्यात् परिकरमात्रम् ॥ १३२.१ ॥

सान्द्रपदमित्यन्ये । रुचिरेति भरतः । यतिनियमाभावे इदमेव प्रत्यवबोधः ॥ १३२. १ ॥

तो जौ गावुपस्थिता ॥ १३३ ॥

यथा –

या मानमहाविषघूर्णिताङ्गी, नाभूत् कलयापि वशंवदा ते ।
लोलन्मलयानिलदोलितात्मा, प्रीत्या सविलासमुपस्थिता सा ॥ १३३.१ ॥

जस्ता गावुपस्थितम् ॥ १३४ ॥

जसता गुरुद्वयं च । यथा –

[4]शिलीमुखततिं सत्पक्षनादां, मुहुर्निदधतं बाणासनाङ्के ।
पुरः शरदृतुं संप्रेक्ष्य राजन्, उपस्थितमरिस्त्वामेव मेने ॥ १३४.१ ॥

---

1) पुष्करमम्बुदेत्यत्र मृदङ्गं श्रव्यं कैः धकधोंकृतिनादैः । धकं नाम वादित्रं तस्य ये धोंकृतिनादास्तैः । पाठस्य कृती उपाध्यायः व्यञ्जितः पाठकृतिना उपाध्यायस्य ध्वनिः पादन्यासेन यत्र नृत्ये । एतत् क्रियाविशेषणम् । 2) उपचित्रेयमिति – ग्युपचित्रा । चगणचतुष्टये नवमगुरावुपचित्रा । 3) कुरुते तरसेत्यत्र वियाततां धृष्टताम् । स्त्रीणां हि स्वभावोऽयं हावभावादिना स्वविषयं पुरुषं करोति परं मुखेन तं न प्रार्थयति । 4) शिलीमुखततिमित्यत्र भ्रमरश्रेणिं बाणश्रेणिं च । सन्तौ पक्षनादौ यस्याः सन् पक्षनादो यस्या वा । बाणासेति – बाणवृक्ष-बीजकवृक्षयोरङ्के । पक्षे धनुषि ।

---

१ पाटकृति DNP. २ तनुते AP. ३ भत्नागौं E ४ डैरिति DE. ५ P adds वानवासिकेयं. ६ गौ उप० N. ७ विदधतं N.

मात् तौ गौ शालिनी घैः ॥ १३५ ॥

मैस्तद्वयं गुरुद्वयं च । घैरिति चतुर्भिर्यतिः । यथा –

[1]ऊर्मीभङ्गीर्निर्मिमाणा धुनीनां, व्यातन्वाना वीरुधा लास्यलीलाम् ।
उज्जृम्भन्ते शालिनीवारपाक-, स्फारामोदाः शारदा वांयवोऽमी ॥ १३५.१ ॥

मभता गौ वातोर्मी[3] ॥ १३६ ॥

[4]घैरिति वर्तते । यथा –

[2]त्वच्छत्रूणां विपिनं[5] प्रस्थितानां, क्षिप्तः पांशुर्द्दशि वातोर्मिकाभिः ॥
तापः सूर्येण च मूर्ध्नि प्रकीर्णः, को वा नास्कन्दति संप्राप्तभङ्गान् ॥ १३६.१ ॥

मो भौ गौ[6] वा ॥ १३७ ॥

वातोर्म्या एव लक्षणान्तरम् । घैरिति [7]वर्तते । यथा –

[3]घोराकारा घनघोषविशेषा, दूरोत्क्षिप्तक्षितिरेणुविमिश्रा ।
लोकक्षोभं सहसा विदधाना, वातोर्मीयं कुरुते जगदन्धम् ॥ १३७.१ ॥

मभ्नल्गा भ्रमरविलसितम्[8] ॥ १३८ ॥

मभना लघुगुरू च । घैरिति वर्तते । यथा –

[4]प्रत्याख्याताप्यमि कमलवनं, याता तत् किं करतलचलनैः ।
मुग्धे विद्धि स्फुटकमलधिया, वक्त्रापातिभ्रमरविलसितम् ॥ १३८.१ ॥

[5]वानवासिकेयम् ॥ १३८.१ ॥

नौ सो गौ वृन्ता[10] ॥ १३९ ॥

चैरिति वर्तते । यथा –

जिनपतिगुरुपदपीठे यो, ऽशठमतिरिह लुठति प्रीत्या ।
विगलति निखिलमघं तस्मात्, परिणतफलमिव वृन्तान्तात् ॥ १३९.१ ॥

न्यभा गौ पतिता चैः ॥ १४० ॥

नयभा गुरुद्वयं च । चैरिति षड्भिर्यतिः[11] । यथा –

---

1) ऊर्मीभङ्गीरित्यत्र ऊर्मी कल्लोलः । धुनीनां नदीनाम् । व्यातन्वानाः कुर्वाणाः । शालिनीवारपाकेति – उप्ताः शाल्योऽनुप्ता नीवाराः । यद्वा शालिनः शोभना ये नीवारा वनव्रीहयः इति वा कार्यम् । एतावता त्रिधा वायुर्वर्ण्यते शीतो मन्दः सुरभिश्च । 2) त्वच्छत्रूणामित्यत्र वातोर्मिकाभिर्वातमण्डलीभिः । नास्कन्दति न पीड[य]ति । 3) घोराकारेत्यत्र घोरो भयकृत आकारो यस्याः सा, महद् घोषवती । 4) प्रत्याख्यातापीत्यत्र निराकृतापि । यदीति शेषः । यातेति – प्राप्ता । चलनैरिति – निषेधनैः । 5) वानवासिकेयमिति – अजमुखश्रीर्गन्तो नवमे द्वादशे च ले सति वानवासिका । एतद्भेदविशेषाद् भ्रमरविलसितस्य ।

---

१ मातौ N; मत्तौ A. २ मतद्वयं N ३ वातोर्मी घैः G. ४ घैरित्यनुवर्तते A. ५ विपिने N. ६ गौ घैर्वा G. ७ इति च वर्तते B. ८ विशेषात् NP. ९ °सितं घैः GH. १० वृन्तं A; वृन्ता घैः GH. ११ याति D.

[1]वहति न मन्दं दक्षिणवायुर्, भ्रमति न तूर्णं चूतपरागः ।
दधति न पिक्यः पञ्चमरागं, किमु पतिता त्वं पादतलेऽस्य ॥ १४०.१ ॥

रनरल्गा रथोद्धता ॥ १४१ ॥

रनरा लघुगुरू च । यथा –

तावकीनकटके रथोद्धताः, धूलयो जगति कुर्युरन्धताम् ।
वेदिमाः करिघटा मदाम्भसा, भूयसा प्रशमयेन्न सर्वतः ॥ १४१.१ ॥

[2]अपरान्तिकेयम् ॥ १४१.१ ॥

रनभा गौ स्वागता ॥ १४२ ॥

रनभा गुरुद्वयं च । यथा –

वल्लभं सुरभिमित्रमनङ्गं, दाक्षिणात्यपवनं सुहृदं च ।
पृच्छतीह परपुष्टविघुष्टैः, स्वागतानि नियतं वनलक्ष्मीः ॥ १४२.१ ॥

नौ रल्गा भद्रिका ॥ १४३ ॥

नद्वयं रो लघुगुरू च । यथा –

परिहर नितरां परापदं, कुरु जिनवचनेऽनुरागिताम् ।
इति तव चरतः परे भवे, भवतु सपदि भद्रिका गतिः ॥ १४३.१ ॥

अपरवक्त्रमिति भरतः । [2]उत्तरान्तिकेयम् ॥ १४३.१ ॥

रजरल्गाः श्येनी ॥ १४४ ॥

रजरा लघुगुरू च । यथा –

भ्रान्तगृध्रवृन्दकङ्कमण्डल-, श्येनिका त्वदीयवैरिवाहिनी ।
आपतत्कृतान्तरौद्रकिंकर-, व्याकुलेव लक्ष्यते क्षमापते ॥ १४४.१ ॥

निःश्रेणिकेत्यन्ये ॥ १४४.१ ॥

[4]नो जौ ल्गौ सुमुखी ॥ १४५ ॥

यथा –

कनकरुचिर्घनपीनकुचा, मनसिजविभ्रमकेलिगृहम् ।
चलनयना नवकुन्ददती, न हरति कस्य मनः सुमुखी ॥ १४५.१ ॥

द्रुतपादगतिरिति भरतः ॥ १४५.१ ॥

1) वहति न मन्दमिति – प्रसरति । एतानि कामिन्याः भर्तुः पादपतने कारणानि । तदभावे पतितेति । 2) अपरान्तिकेयमिति – वैतालीयादियुक्पादजापरान्तिका । एतद्भेदत्वाद् रथोद्धतायाः । 3) उत्तरान्तिकेय-मिति – वैतालीयादेरोजजा । चारुहामिनीति – चारुहासिनी प्रत्यन्तरे । 4) नो जो ल्गौ सुमुखीति – नन्वत्र छन्दोनामत्वान्नखमुखेति ङीर् न प्राप्नोति । अत्राह – शोभनं मुखं यस्याः सा अनिर्दिष्टा स्त्री, ततो ङीः । ततः सुमुखीव इदं छन्दः प्रधानत्वात् सुमुखी ।

१ सुरभिमीशमनङ्गं ABDGP. २ चारुहासिनीयं BOP, उत्तरा० । चारु० यं A. ३ लगौ च A. ४ वैरवाहिनी B.
५ छन्दो०

मस्जा गावेकरूपम् ॥ १४६ ॥

मसजा गुरुद्वयं च । यथा –

काष्ठे वा कनकेऽथवा मणौ वा, लोष्टे वा रमणीषु वा तृणे वा ।
शापे वा स्तवनेऽपि वा वितृष्णं, साधूनां मन एकरूपमेव ॥ १४६.१ ॥

तो जौ ल्गौ मोटनकम् ॥ १४७ ॥

यथा –

[1]दन्तद्युतिधौतदिगन्तरया, रम्यं नवयौवनया विहितम् ।
साचीकृतलोलविलोचनकं, दृष्टं भवता मुखमोटनकम् ॥ १४७.१ ॥

तभजल्गा उत्थापनी ॥ १४८ ॥

यथा –

सर्पद्विपेन्द्रभरकम्प्रमही-, प्रभ्रश्यदद्रिशिखरध्वनिभिः ।
अम्भोधिमध्यशयितस्य हरेर्, उत्थापनी जयति ते पृतना ॥ १४८.१ ॥

तो नौ ल्गौ मुखचपला ॥ १४९ ॥

यथा –

[2]आकाङ्क्षसि यदि सुखमसमं, जन्मापि विमलमिह मनुजे ।
नागीमिव निरवधिकुटिलां, नारीं परिहर मुखचपलाम् ॥ १४९.१ ॥

न्यनल्गाः कमलदलाक्षी ॥ १५० ॥

नयनलगाः यथा –

विरहनिदाघः सुभग हठाद्, अतिशयदीर्घीकृतदिवसः ।
कृतगुरुतापः कृशयति तां, कमलदलाक्षीं सरितमिव ॥ १५०.१ ॥

रुचिरमुखीति भरतः ॥ १५०.१ ॥

स्मनल्गा विमला ॥ १५१ ॥

समनलगाः । यथा –

शरदायातेयं गगनमणेर्, इव तेजः प्रौढिं तव भजताम् ।
नृप कीर्तिर्ज्योत्स्ना तुहिनरुचेर्, इव दिक्षु भ्राम्यत्यतिविमला ॥ १५१.१ ॥

नस्ना गावशोका ॥ १५२ ॥

नसना गुरुद्वयं च । यथा –

1) दन्तद्युतीति – साचीकृतेति वक्रीकृतम् । 2) आकाङ्क्षसीत्यत्र मुखचपलामिति – वाचालाम् ।

१ मणौ वा A. २ शिखाध्व० A. ३ सा पृ० N; ४ D drops नयनलगाः to कमलदलाक्षीं. ५ विहरनि० N. ६ कशयति APB. ७ तेजः प्रौढं N. ८ कीर्तिज्योत्स्ना AC. ९ नस्ना P.

[1]अलिवलयहुंकृतिभिरुच्चैर्, इयमिह निषेधति भवन्तम्।
वनभुवमितः पथिक मा गाः, कुसुमितसमुल्लसदशोकाम्॥ १५२.१॥

सज्या लगौ सारणी[1]॥ १५३॥

सजयलगाः। यथा–

मदनेस्त्रिलोचनभालाग्निना, ज्वलितः क्षणादिह जीवेत् कथम्।
त्रिवलीतरंगजुषः स्युर्न चेद्[2], रससारसारणयः सुभ्रुवः॥ १५३.१॥

तौ जो गाविन्द्रवज्रा॥ १५४॥

यथा–

स्वस्वागमाचारपरायणानां, पुण्यात्मनां यैः[3] कुरुते विरुद्धम्।
क्षोणीभुजस्तस्य भवत्यवश्यं, रौद्रेन्द्रवज्राभिहतस्य पातः॥ १५४.१॥

जतजा गावुपेन्द्रवज्रा॥ १५५॥

यथा–

[2]दधासि धात्रीं विदधासि दुष्ट-, क्षमाभृतां निर्दलनं प्रसह्य।
कुमारपाल क्षितिपाल कस्त्वम्, उपेन्द्रवज्रायुधयोस्तदत्र॥ १५५.१॥

एतयोः परयोश्च संकर उपजातिश्चतुर्दशधा॥ १५६॥

एतयोरिन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोः संकरोऽन्योन्यपादमीलनमुपजातिः। सा च प्रस्तार-भेदाच्चतुर्दशधा। एवं परयोरिन्द्रवंशा-वंशस्थयोः संकरः उपजातिश्चतुर्दशधैव। स्थापना[3]।

SIII, ISII, SSII, IISI, SISI, ISSI, SSSI, IIIS, SIIS, ISIS, SSIS, IISS, SISS, ISSS.

आद्यभेदोदाहरणं यथा[4]–

प्रायः पुमांसोऽभिनवार्थलाभे, गुणोज्ज्वलेष्वप्यकृतादराः स्युः।
अवाप्य कुन्दं मधुपो हि जह्रे, गतोपजाति[5]भ्रमणाभिलाषः॥ १५६.१॥

एवमन्येष्वप्युदाहार्याः। समवृत्तप्रस्तावेऽप्युपजातीनामुपन्यासो लाघवार्थः॥ १५६.१॥

सर्वजातीनामपीति[6] वृद्धाः॥ १५७॥

सर्वजातीनां उक्तादीनां प्रायो गायत्र्यादीनां इतः परासां जगत्यादीनां [4]कृत-नामाकृतनामविसदृशप्रस्ताररूपस्वस्वपादानां स्वल्पभेदानां संकरः उपजातिरिति बहुश्रुताः प्राहुः। यथा त्रिष्टुभः स्वप्रस्तारेण–

1) अलिवलयेति भवन्तमिति–कंचित् पथिकं वनलक्ष्मीः निषेधयति। 2) दधासि धात्रीमित्यत्र क्षमाभृतामिति–राज्ञां गिरीणां च। कस्त्वमिति–कः प्रश्ने। नारायण-पुरंदरयोस्तदत्र संग इति मन्ये। 3) स्थापनेति–अत्रैकेनाद्येन वर्णेन पादकथनम्। यदि गुरुस्तदा इन्द्रवज्रायाः पादः। तत्र हि तगणाद् आद्यो वर्णो गुरुः। लघुश्चेदुपेन्द्रवज्रायाः पादः। तत्र हि जगणाद् आद्यो वर्णो लघुः। चतुर्षु प्रसृतेषु आद्यान्तिम-भेदयोर्वर्जितयोरयं प्रस्तारः समायाति। आद्यभेदस्य इन्द्रवज्रारूपत्वादन्त्यभेदस्योपेन्द्रवज्रारूपत्वात्तयोर्वर्जनम्। 4) कृतनामाकृतनामेति–विसदृशप्रस्ताररूपाः स्वस्वपादा यस्याम्। एकैकाक्षरैः न बहुभिः।

---

१ सारिणी BGH. २ दमनः N. ३ यत् N. ४ यथा dropped in AE. ५ त्यक्तोपजाति॰ A. ६ अपि वृद्धाः प्राहुः H.

[1]कामे कमाहिँ कमिगं खु दुक्खं, छिंदाहि दोसं विणेएज्ज रागं ॥ १५७.१ ॥

तथा –

[2]सकारए सिरसा पंजलीओ, कायग्गिरा भो मणसा य निच्चं ॥ १५७.२ ॥

परजातिप्रसारेण यथा –

[3]युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः, स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखा ।
माद्रीसुतौ पुष्पफले समृद्धे, मूलं कृष्णो ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च ॥ १५७.३ ॥

[4]जे आवि मंदेर्त्ति गुरुं विइत्ता, डहरे इमे अप्पसुयत्ति नच्चा ॥ १५७.४ ॥ ११।३० ॥

जगत्यां तौ जाविन्द्रवंशा ॥ १५८ ॥

ततजगः । यथा –

[5]दारेषु सुग्रीवकपीश्वरस्य यद्, रागानुबन्धं सहसा व्यपञ्जयः ।
तत् ते प्लवंगाधिपते किमुच्यते, हन्तेन्द्रवंशानुगुणं त्वया कृतम् ॥ १५८.१ ॥

जतजा वंशस्थम् ॥ १५९ ॥

यथा –

पुरूरवोनाहुषिपूरवः पुरा, दधुर्वरां धारयतेऽधुना भवान् ।
अपूर्वमेतच्चरितं न तावकं, वदन्ति वंशस्थमिदं महीपते ॥ १५९.१ ॥

वसन्तमञ्जरी, अपभ्रंशा चेत्यन्ये ॥ १५९.१ ॥

नभजराः कलहंसा ॥ १६० ॥

यथा –

[6]गुणलवेऽपि सुभग प्रियमस्या, गुणिकथाक्रमवशात् प्रकृते ते ।
घटयते किमपि नातिलज्जा-, कृतकमाशु सुतनुः कलहं सा ॥ १६०.१ ॥

द्रुतपदा, मुखरं चेत्यन्ये ॥ १६०.१ ॥

रनभसाश्चन्द्रवर्त्म ॥ १६१ ॥

रनभसाः । यथा –

[7]सैंहिकेयभयविह्वलमनसः, स्वप्रभाभिरिह दक्षमुनिसुताः ।
नाममात्रमपि मोढुमपटवश्, चन्द्रवर्त्म रचयन्ति हततमः ॥ १६१.१ ॥

1) (हि इति यद्यपि अनुस्वारादीर्घोऽस्ति तथाप्यत्र प्रस्तारे हिं इत्यक्षरस्य लघुत्वं प्रस्तार्यम् Tippana in B) कामे कमाहींति अकृतनाम । छिंदाहीति इन्द्रवज्रायाः पादः । 2) सकारएत्ति अकृतनाम । कायग्गिरेति इन्द्रवज्रापादः । 3) युधिष्ठिरो धर्मेति वंशस्थपादः । स्कन्ध इति लयग्राहिपादः । यतः तिगौ लयग्राहि । माद्रीसुतावीति नकुलसहदेवौ । इन्द्रवज्रा । मूलमिति शा[लि]नीपादः ॥ 4) जेआवित्ति इन्द्रवज्रापादः । डहरेत्ति केकिरवच्छन्दः । 5) दारेषु सुग्रीवकपीश्वरस्येत्यत्र हे वालिन इन्द्रोऽपि पुरा अहल्याख्यायां ऋषिपत्न्यां लुब्धोऽभूत् त्वमसि इन्द्रपुत्र इति तवेदं युज्यत इति भावः । 6) गुणलवेपीत्यत्र प्रकृते प्रारब्धे । नातिलज्जेति अभिनयविषयं प्रापिता त्रपा यथेति सा । कृतकमिति – कृत्रिमम् । 7) सैंहिकेयेत्यत्र दक्षमुनिसुताः २७ तारकाः । हततम इति – तमः शब्देन राहुर्भण्यते ।

---

१ कमाहि ACDN २ धिणइज्ज A, विणइज्ज P. ३ पंजलिओ A. ४ इ A. ५ जे यावि P. ६ मंदित्ति A; मंदेति B ७ विइत्ता A. ८ निचा P. ९ नाधुषि ADP. १० अपभ्रंशा A. ११ सोढमप० A.

सीस्तोटकम् ॥ १६२ ॥

सीरिति चत्वारः सगणाः । यथा –

[1]परलोकविरुद्ध[1]कुकर्मरतं, वहिरार्जवमादधतं कुटिलम् ।
विपकुम्भमिवेद्धसुधापिहितं, त्यज मित्रमतोटकतैकगुणम् ॥ १६२.१ ॥

[2]मात्रासमकमिदम् ॥ १६२.१ ॥

नभभ्रा द्रुतविलम्बितम् ॥ १६३ ॥

यथा[2] –

परुषसान्द्रवचोरचनाञ्चिता, रुदितहासविलोलविलोचना ।
[3]अवचनं कथयत्यतिरा[3]गिनां, द्रुतविलम्बितचित्रगतेरियम् ॥ १६३.१ ॥

हरिणप्लुतमिति भरतः ॥ १६३.१ ॥

नौ म्यौ पुटो जैः ॥ १६४ ॥

ननमयाः । जैरित्यष्टभिर्यतिः । यथा –

[4]तरललवणिमाम्भःपूर्णकुम्[4]भी, सुचरितफलपाकोल्लासवल्ली[5] ।
सुतनु तव विराजत्यङ्गसंगात्, नयनपुटनिपेया यौवनश्रीः ॥ १६४.१ ॥

नौ म्रौ ततम् ॥ १६५ ॥

ननमराः । यथा –

नववयसि वियुक्तानां योषितां, प्रिय कथय निराशानां का गतिः ।
त्वमपि सुभग गन्ता देशान्तरं, गगनमपि च मेघव्यूहैस्ततम् ॥ १६५.१ ॥

नौ भ्रावुज्ज्वला ॥ १६६ ॥

ननभराः । यथा –

विनयितमनसोऽपि निरन्तरं, बत विदधतु किं नु[6] विवेकिनः ।
नयनगतिरियं हि सुदुःसहा, चकितमृगदृशामहहोज्ज्वला ॥ १६६.१॥

चलनेत्र[7]त्येके ॥ १६६.१ ॥

तीः कामावतारः ॥ १६७ ॥

तीरिति चत्वारस्तगणाः । यथा –

[5]मध्ये नताङ्ग्या नवा रोमराजीति, यन्मन्यते मुग्धलोको न तत् किं तु ।
तुङ्गस्त[8]नास्थानिकाकुट्टिमारूढ-, कामावताराय निःश्रेणि[9]कां विद्धि ॥१६७.१॥

1) परलोकेत्यत्र अतोटकतैकगुणमिति - न कलहकर्मणि तुटनीति अतोटकं तस्य भावः अतोटकतैव एको गुणो यस्याः । कलहकारिता एकगुण इति भावः । त्यज मित्रमिति पाठे आदधतं इति विशेषणं न घटते मित्रशब्दस्य संयुक्तरान्तत्वान्नपुंसकत्वे । तस्मात्त्यज भृत्यमिति शुद्धः पाठः । 2) मात्रासमकमिदमिति–अजमुख श्रीर्गन्तो । 3) अवचनं क्रियाविशेषणम् । 4) तरललवणिमेति - चञ्चलं मनोहरत्वं तद्रूपं पयस्तस्य कुम्भी । सुचरितपाकेति – पाकोऽनुभवः । 5) मध्ये नताङ्ग्या इति – मध्यं वलित्रयभृत् । आस्थानिकेति – आस्थानशाला ।

१ विरुद्धः कु॰ A. २ नभभरा यथा P ३ अतिरागतां N. ४ पूर्णकुम्भा A. ५ उल्लासिवल्ली E. ६ तु BNP, नु dropped in A. ७ चपलने FN. ८ स्तनीस्था॰ A. ९ निःश्रेणिकं N.

न्यौ न्यौ कुसुमविचित्रा ॥ १६८ ॥

नयनयाः । यथा –

सरसिजवक्त्रा कुवलयनेत्रा, विकचजपोष्ठी विचकिलदन्ता ।

इयमनुरूपा ननु कुसुमेषोर्, जयति धनुःश्रीः कुसुमविचित्रा ॥ १६८.१ ॥

इयं मदनविकारा गजलुलितं वा अन्येषाम् ॥ १६८.१ ॥

ज्सज्सा जलोद्धतगतिश्चैः ॥ १६९ ॥

जसजसाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा –

[1]विकासिकुसुमं सदाफलयुतं, निसर्गशिशिरं तटे विटपिनम् ।

निपातितवती हहा मरिदियं, निकामकलुषा जलोद्धतगतिः ॥ १६९.१ ॥

यीर्भुजंगप्रयातम् ॥ १७० ॥

यीरिति चत्वारो यगणाः । यथा –

[2]न सूरिः सुराणां गुरुर्नासुराणां, पुराणां रिपुर्नापि नापि स्वयंभूः ।

खला एव विज्ञाश्चरित्रे खलानां, भुजंगप्रयातं भुजंगा विदन्ति ॥ १७०.१ ॥

अप्रमेयेति भरतः ॥ १७०.१ ॥

रीः स्रग्विणी ॥ १७१ ॥

रीरिति रगणाश्चत्वारः । यथा –

[3]तारकामल्लिकामालिकामालिनी, चारुचन्द्रप्रभाकेतकीशालिनी ।

भोगभाजां भुजंगेश्वराणां प्रिया, सेयमुज्जृम्भते शर्वरीस्रग्विणी ॥ १७१.१ ॥

पद्मिनीति भरतः ॥ १७१.१ ॥

जीर्मौक्तिकदाम ॥ १७२ ॥

जीरिति जगणाश्चत्वारः । यथा –

[4]समाधिपयोधिनिमग्नमदीनम्, अनीहमकाममवाममनाधि ।

जिनेन्द्र मनो मम वाञ्छति नाम, न विभ्रमधाम न मौक्तिकदाम ॥ १७२.१ ॥

मीः कल्याणम् ॥ १७३ ॥

मीरिति मगणाश्चत्वारः । यथा –

1) विकासिकुसुममित्यत्र एवंविधं वृक्षं निपातितवती । वचसा अन्योक्तिरभ्यूह्या । 2) न सूरिसुराणामित्यत्र बृहस्पतिः । पुराणां रिपुरितीन्द्रः । भुजंगप्रयातमिति – प्रयातं गतिम् । 3) तारकेत्यत्र मालिनीति – मलमल्लिधारणे । भोगभाजामिति – पक्षे सर्पाणाम् । स्रग्विणीति – मालावती । 4) समाधिपयोधिनिमग्नेत्यत्र नामेति – कोमलामन्त्रणे । विभ्रमधामेति – विलासगृहम् । मौक्तिकदामेति – मुक्ताफलहारम् ।

१ जपौष्टी ABCD. २ विकाशि॰ AP. ३ तटविट॰ N; तटे विपिनं C. ४ शरदियं A. ५ मालिकामल्लिका A. ६ जितेन्द्र A.

[1]आदिस्रष्टा यः सर्वेषां सन्मार्गाणां, प्रत्यादेष्टा यः पापानां त्रैलोक्येऽस्मिन्।
तत्त्वज्ञानात् संसाराब्धेः प्राप्तः पारं, दिश्याद् देवः श्रीनाभेयः कल्याणं सः॥१७३.१॥

काञ्चनमिदमिति कश्चित्॥ १७३.१॥

नाद् भज्राः प्रियंवदा॥ १७४॥

नगणात् परे भजराः। यथा–

[2]प्रणयतत्परमिमं सखि प्रियं, मधुरमालप मयैव शिक्षिता।
विधुरिता समदकोकिलारवैर्, यदि भविष्यसि मधौ प्रियंवदा॥ १७४.१॥

मत्तकोकिलमित्यन्ये॥ १७४.१॥

ताल्ललिता॥ १७५॥

तगणात् परे[1] भजराश्चेत् तदा ललिता। यथा–

[3]ग्रामेऽत्र पाप कलहंसतां दधद्, धत्से त्रपां नहि किमन्ध भाव्यताम्।
रम्यं वपुर्न मधुरं न ते रुतं, रे काकपाक ललिता न वा गतिः॥ १७५.१॥

स्जौ सौ प्रमिताक्षरा॥ १७६॥

सजौ सद्वयं च। यथा–

बहुभिः किमालैलपितैः[3] कुधियां, सरसाभिधेयघटनारहितैः।
[4]रसभावभावितधियां हि वरं, प्रमिताक्षराऽपि रचनाऽर्थवती॥ १७६.१॥

चित्रेयम्॥ १७६.१॥

मौ यौ वैश्वदेवी ङैः॥ १७७॥

ङैरिति पञ्चभिर्यतिः। यथा–

[5]जिष्णुर्वित्तेशो धर्मराजः प्रचेताः[4], ईशः श्रीनाथस्तेजसां धाम चेति[5]॥
यत् त्वं प्रख्यातः श्रीचुलुक्यक्षितीश, ब्रूमस्तेनेयं वैश्वदेवी तनुस्ते॥ १७७.१॥

चन्द्रकान्तेत्यन्ये॥ १७७.१॥

म्भौ स्मौ जलधरमाला घैः॥ १७८॥

मभसमाः। घैरिति चतुर्भिर्यतिः। यथा–

---

1) आदिस्रष्टेत्यत्र प्रत्यादेष्टेति – निराकर्ता। 2) प्रणयतत्परमित्यत्र शिक्षितेति – आनीय पादे पातिते आलपेत्यादि कथिते सति। सा तां किं मां शिक्षयसि। उपालम्भे इदं पदं योज्यम्। 3) ग्रामेऽत्रेत्यत्र पापेति – हे पापिन्। त्रपामिति – लज्जाम्। भाव्यतामिति – पर्यालोच्यताम्। काकपाक वायसडिम्भ। वायसडिम्भेऽत्राप्यन्योक्तिः। 4) रसभावभावितेत्यत्र प्रमिताक्षरेति – सरसार्थरचनासहिता स्तोकाक्षराऽपि। 5) जिष्णुर्वित्तेश इत्यत्र जयनशीलो जिष्णुः, पक्षे इन्द्रः। वित्तस्य ईशः, पक्षे धनदः। चतुर्विधस्य धर्मस्य राजा, पक्षे यमः। प्रकृष्टं चेतो यस्य सः, पक्षे वरुणः। ईशः स्वामी, पक्षे शंभुः। श्रीणां नाथः, पक्षे नारायणः। तेजसां गृहं, पक्षे सूर्यः। इति विशेषणैस्त्वं ख्यातोसि, यतस्तत एवं। वैश्वदेवीति – विश्वदेवानामियं वैश्वदेवी।

---

१ मध्ये C. २ परतनराश्चेत् A. ३ किमालि लपितैः N; [आलं=बहु]. ४ प्रवेत्ता P. ५ वेत्ति F.

त्वत्सेनाभिः कृतरिपुधामप्लोषे, दृष्ट्वा व्योम्नि स्फुरदुरुधूमस्तोमम् ।
ग्रीष्मेऽप्युत्का[1]ः सपदि मयूरा राजन्, शब्दायन्ते जलधरमालाभ्रान्त्या ॥ १७८.१ ॥
कान्तोत्पीडेत्यन्ये ॥ १७८.१ ॥

न्जौ भ्यौ नवमालिनी जैः ॥ १७९ ॥

नजभयाः । जैरित्यष्टभिर्यतिः । यथा –
[1]कलयति वैरिभूमिपतिलक्ष्मीं, परिमलहा[2]रिकीर्तिकुसुमौघम् ।
सपदि ददाति तुभ्यमनवद्यं, नृप नवमालिनीयमसिलेखा ॥ १७९.१ ॥

न्जौ ज्रौ मालती ॥ १८० ॥

नजजराः । यथा –
[2]भ्रमर सखे व्रज यत्र सा प्रिया, कथय दशामिति मे तदग्रतः ।
अभिनवपुष्पितरम्यमालती-, परिमलमुल्लसितं पिबाथवा ॥ १८०.१ ॥
यगतनुरित्यन्ये ॥ १८०.१ ॥

नौ रौ प्रमुदितवदना ॥ १८१ ॥

यथा –
[3]स्खलितवचसि भर्तरि भ्रुकुटिं, प्रियसखि घटयेत्यपि प्रेरिता ।
अ[3]विदितरसविभ्रमा बालिका, प्रमुदितवदना भवत्युन्मुखी ॥ १८१.१ ॥
चञ्चलाक्षीत्यन्ये । गौरीत्य[4]परे ॥ १८१.१ ॥

सा प्रभा छैः ॥ १८२ ॥

सा प्रमुदितवदना छैः सप्तभिर्यतिश्चेत् प्रभा नाम । यथा –
प्रचुरविभवता नवं यौवनं, विमललवणिमा समग्राः कलाः ।
सकलमपि सखे तदेतन्मुधा, यदि मृगनयना न हेमप्रभा ॥ १८२.१ ॥

न्जं[5]ज्यास्तामरसम् ॥ १८३ ॥

नजजयाः । यथा –
[4]सततविका[6]समुद्धुरशोभं, सकलकलङ्ककलापरिमुक्तम् ।
तव वदनं मदिराक्षि किमेतद्, भवति न तामरसं न च चन्द्रः ॥ १८३.१ ॥
कमलविलासिनीत्यन्ये ॥ १८३.१ ॥

1) कलयति वैरीत्यत्र अङ्गीकरोति । अन्या मालिनी परेषां अर्थं गृह्णाति तत एभ्य एव कुसुमानि दत्ते । इयं मालिनी शत्रूणां लक्ष्मीं लाति तुभ्यं चारुकीर्तिकुसुमौघं वितरति इति नवत्वमस्याः । 2) भ्रमरसख इत्यत्र दशामिति – दशामवस्थाम् । पिबाथवेति – तवापि मालतीरसं पिबतोऽन्तरायो भविष्यतीति पिब । 3) स्खलितवचसि इत्यत्र अन्यस्त्रीनामोच्चारणात् गोत्रस्खलितेऽपि कृते प्रियेण, अकुपितत्वेन उन्मुखी । 4) सततविकासेत्यत्र तामरसं सततं विकासि चन्द्रश्च कलङ्कपरिमुक्तो न भवति ।

१ ष्युत्काः N २ हारी कीर्ति० N ३ अविहित B. ४ अपर. A. ५ नजज्याः P. ६ विकाश AP.

अज्ञा विभावरी ॥ १८४ ॥

जरजराः । यथा –

[1]पयोनिधेरवाप्य तोयसंपदं, मदाद् बलाहकेन पश्य यत् कृतम् ।
य एष तस्य हर्षकारणं सुतः, स एव संवृतो विभावरीपतिः ॥ १८४.१ ॥

वसन्तचत्वरमित्यन्ये ॥ १८४.१ ॥

र्यन्याः कुमुदिनी ॥ १८५ ॥

रयनयाः । यथा –

[2]बोधितापि रम्यैः करनिकरैस्ते, हासलेशमासादयति न यस्मात् ।
मुञ्च मुञ्च तस्मादिह नलिनीयं, रोहिणीपते हन्त कुमुदि[1]नीतः ॥ १८५.१ ॥

भ्तौ न्सौ ललना ङैः ॥ १८६ ॥

भतनसाः । ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा –

[3]रम्यनितम्बां नवतनुलतिकां, संभृततृष्णां गजगतिरुचिराम् ।
विन्ध्यधरित्रीं तव नृप रिपवः, संप्रति भेजुर्न तु निजललनाम् ॥ १८६.१ ॥

नौ र्यौ कामदत्ता ॥ १८७ ॥

ननरयाः । यथा –

[4]निकृतिकलुषया धिया वितीर्णं, बहुतरमपि नि[2]ष्फलत्वमेति ।
सुकृतममृतकारणं प्रसूते, ध्रुवमिह कणिकापि कामदत्ता ॥ १८७.१ ॥

नो रिर्मेघावली ॥ १८८ ॥

रिरिति रगणत्रयम् । यथा –

स्तनितघोरघोषाट्टहासा[3]कुला, तरलतारविद्युच्छटालोचना ।
विरहिणीजनप्राणघातोद्यता, नभसि राक्षसीयं न मेघावली ॥ १८८.१ ॥

वसन्तेति कश्चित् ॥ १८८.१ ॥

त्यौ त्यौ पुष्पविचित्रा ॥ १८९ ॥

तयतयाः । यथा –

[5]भ्राम्यद्भ्रमरव्याकीर्णोद्धुरगन्धा, मन्दारवती सन्तानप्रसवाढ्या ।
नाभेयजिनस्योद्दामा सुरनाथैर्, दिष्टया रचिता पूजा पुष्पविचित्रा ॥ १८९.१ ॥

1) पयोनिधेरित्यत्र संवृतः प्रच्छादितः । 2) बोधितापि रम्यैरित्यत्र हासलेशमिति – विकाशः हास्यं च । कुमुदिनीतः इति – इयं नलिनी यस्मात् हासलेशमपि नासादयति तस्मात् मुञ्च मुञ्च इति संबन्धः । इतः प्रदेशे । 3) रम्यनितम्बामित्यत्र गिरिमध्यं नितम्बस्थलं च । पक्षे नवाः तन्व्यः कृशाः लतिकाः यस्याम् । संभृता पोषिता तृष्णाभिलाषः पिपासा च यया सा ताम् । 4) निकृतिकलुषयेत्यत्र निकृतिर्धिक्कारः । अमृतेति – मोक्षकारणम् । कामदत्तेति – इच्छया दत्ता । 5) भ्राम्यद्भ्रमरेत्यत्र दिष्ट्येति – भाग्येन ।

१ कुमुदिनीव N. २ निःफल० AB. ३ हासातुला N.
६ छन्दो०

सा मणिमाला चैः ॥ १९० ॥

सा पुष्पविचित्रा चैः षड्भिर्यतिश्चेन्मणिमाला । यथा –

[1]सन्तोषधनानां का नाम समृद्धिश्, चारित्रसुधाप्तौ धिक्काममपिपासाम् ।
निर्बीजसमाधावास्तां सुरसौख्यं, जैनी यदि कण्ठे वाक् किं **मणिमाला** ॥ १९०.१ ॥

स्यौ स्यौ केकिरवम् ॥ १९१ ॥

सयसयाः । यथा –

[2]पथिक प्रयाहि त्वरयैव नो चेत्, पुरतः समुज्जृम्भिणि मेघकाले ।
भवतो द्विजिह्वस्य हरिष्यतेऽसून्, समदध्वनत्**केकिरवः** प्रचण्डः ॥ १९१.१ ॥

निम्नौ ह्रीः ॥ १९२ ॥

निरिति नगणत्रयं मश्च । यथा –

[3]सितमहसि धवलयति धरां, सुभग कुरु यदिह समुचितम् ।
तव विशदगुणहृतहृदया, **ह्रियमपि** परिहरति सुतनुः ॥ १९२.१ ॥

ज्सौ स्यौ कोलः ॥ १९३ ॥

जससयाः । यथा –

[4]चुलुक्यनृपते त्वयि बिभ्रति क्ष्मां, विहाय धरणीधरणप्रयासम् ।
पयोधिपुलिने रमतां यथेच्छं, स संप्रति चिराय पुराण**कोलः** ॥ १९३.१ ॥ १२।३६ ॥

अतिजगत्यां नतिगा उर्वशी ॥ १९४ ॥

नगणः तगणत्रयं गुरुश्च । यथा –

[5]अजननिर्योषितामस्तु वंशे सतां,
मलिनिमानं स्वशीलेन यास्तन्वते ।
भगवतो वासुदेवात् प्रसूतापि हि,
त्रिदशवेश्यात्वमङ्गीचकारो**र्वशी** ॥ १९४.१ ॥

न्जौ भ्रौ गः सुवक्त्रा ॥ १९५ ॥

नजजरगाः । यथा –

[6]हृतहृदयः खलु यद्विलासलक्ष्म्या,
रतिमपि पुष्पशरस्तृणाय मेने ।

1) सन्तोषधनेत्यत्र निर्बीजसमाधाविति - निरालम्बध्याने । 2) पथिकप्र(प्र)येति – पुरतः इति हेत्वलंकारोऽत्र । द्विजिह्वस्येति - द्वितीया जिह्वा यस्यात्रकस्येत्यर्थः (कलत्रस्येत्यर्थः – Tippana in B) । 3) सितमहसीत्यत्र ह्रियमपीति – मित्रं प्राह । 4) चुलुक्येत्यत्र पुराणकोल आदिवराहः । 5) अजननिर्योषितामित्यत्र अनुत्पत्तिरेव भूयात् । उर्वशी हि वासुदेवस्य ऊरौ जातेति श्रुतिः । 6) हृतहृदय इत्यत्र किलेति संभावनायाम् ।

१ मणिमलो A. २ केकीरवं N. ३ हृदहृदया B.

लवणिमवारितरंगिणी किलैषा,
हरति न साऽपि मुनेर्मनः सुवक्त्रा ॥ १९५.१ ॥
अचलेत्यन्ये ॥ १९५.१ ॥

भीगावङ्करुचिः ॥ १९६ ॥

भचतुष्टयं गुरुश्च । यथा –

येन विधिप्रतिपक्षतयेव सदा,
ऽकारि कृतार्थक एव दरिद्रजनः ।
कस्य मुदं न ददाति नृपो भरतः,
सोऽङ्करुचिप्रतिषिद्धसहस्रकरः ॥ १९६.१ ॥

म्नौ ज्रौ गः प्रहर्षिणी गैः ॥ १९७ ॥

मनजरगाः । गैरिति त्रिभिर्यतिः । यथा –

[1]उत्प्रेङ्खत्त्रिदशधनुश्छलेन वर्षा-,
लक्ष्म्योद्यन्मणिरुचिचित्रतोरणस्रक् ।
पञ्चेषोर्भुवनजयोत्सवैकचिह्नम्,
आबद्धा सपदि मनःप्रहर्षिणीयम् ॥ १९७.१ ॥

ज्भौ स्जौ गो रुचिरा घैः ॥ १९८ ॥

जभसजगाः । घैरिति चतुर्भिर्यतिः । यथा –

[2]समुल्लसद्दशनमयूखचन्द्रिका-,
तरङ्गिते तव वदनेन्दुमण्डले ।
सुलोचने कलयति लाञ्छनच्छवि,
घनाञ्जनद्रवरुचिरालकावली ॥ १९८.१ ॥

म्तौ य्सौ गो मत्तमयूरम् ॥ १९९ ॥

मतयसगाः । घैरिति वर्तते । यथा –

[3]प्रावृट्लक्ष्म्या निश्चितमत्रावतरन्त्याः,
संभूयाग्रे कल्पितकोलाहलमुच्चैः ।
जल्पन्तोऽमी हन्त निदाघापसरेति,
प्रातीहार्यं मत्तमयूराः कलयन्ति ॥ १९९.१ ॥

---

1) उत्प्रेङ्खदित्यत्र चित्रेति – विविधवर्णा । उत्सवैकचिह्नेति – वान्ते ग्वक्र इति सूत्रेण गुरुत्वम् । 2) समुल्लसदित्यत्र मयूखचन्द्रिकेति – चन्द्रकान्तेर्नाम । 3) प्रावृट्लक्ष्म्येत्यत्र संभूयेति – मिलित्वा ।

---

१ लक्ष्योद्यन् N. २ मयूष० P.

नौ स्रौ गः क्षमा ॥ २०० ॥

ननतरगाः । छैरिति वर्तते । यथा –

[1]अयि जड यतिबन्धो किमङ्गशौचैः,
क्वचिदपि सुकृतं स्यान्मुधासि मूढः ।
यदिह च परलोके च साधु तत्त्वं,
शृणु कुरु हृदयस्थां क्षमामजस्रम् ॥ २००.१ ॥

मौ जौ गः श्रेयोमाला ॥ २०१ ॥

छैरिति वर्तते । यथा –

[2]लक्ष्मीलीलागारं विनम्रपुरंदर-,
भ्राम्यद्भृङ्गश्रेणीकृतस्तवनध्वनि ।
नेत्रानन्दं ताम्राङ्गुलीदलबन्धुरं,
श्रेयोमालां दद्याज्जिनेन्द्रपदाम्बुजम् ॥ २०१.१ ॥

नौ तौ गः कुटिलगतिश्छैः ॥ २०२ ॥

छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा –

[3]यदसरलतरभ्रूर्विभुभ्रालका,
कुटिलगतिरतिप्रौढवाग्वक्रिमा ।
तदियमघटि भोः कौतुकात् कामिनी,
नियतमनृजुना केनचिद् वेधसा ॥ २०२.१ ॥

नर्तकीत्यन्ये ॥ २०२.१ ॥

नौ म्रौ गः क्ष्मा ॥ २०३ ॥

ननमरगाः । छैरिति वर्तते । यथा –

[4]त्वदरिमृगदृशामावासप्रदानाद्,
भयमिव परमं राजन धारयन्तः ।
प्रचलति भवतः सैन्ये दिग्जयार्थं,
प्रतिदिशमगमन् कम्पं क्ष्माभृतोऽमी ॥ २०३.१ ॥

1) अयि जडेत्यत्र यतिबन्धो इति – माध्वाभासवचनः ब्रह्मबन्धुवत् । 2) लक्ष्मीलीलेत्यत्र नेत्रानन्दमिति – नेत्राणि आनन्दयति नेत्रानन्दम् । 3) यदसरलेत्यत्र विभुभ्रालकेति – वक्रभ्रमरालका । कुटिलेति–वक्रा । अनृजुनेति – वक्रेण विधिना । 4) त्वदरिमृगदृशामित्यत्र त्वद्वैरिवनितागृहप्रदानादेव त्वत्सैन्यं प्रसरति सति अमी क्ष्माभृतः पर्वताः कम्पं दधुरिति भावः ।

१ गा. N. २ मूढ AC. ३ ध्वनि B. ४ गतिरपि A. ५ नियतमघटि A. ६ क्ष्मा छैः GH. ७ अगमत् N.

यमौ रौ गश्चन्द्रिणी चैः ॥ २०४ ॥

यमररगाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा –

[1]धराभारं बिभ्रल्लीलया बाहुदण्डे,
जयत्येष श्रीमानूर्जितः क्षोणिनाथः ।
भुजंगीभिर्गीतैरुज्ज्वलैर्यद्यशोभिर्,
बभूव प्रोद्दामैश्चन्द्रिणी नागभूमिः ॥ २०४.१ ॥

नौ र्यौ गश्चन्द्रिका ॥ २०५ ॥

ननरयगाः । यथा –

[2]निखिलकुवलयप्रपञ्चितानन्दा,
परिणतशरकाण्डपाण्डुरच्छाया ।
इह जगति चुलुक्यचन्द्र निस्तन्द्रा,
प्रसरति तव कीर्तिचन्द्रिका नित्यम् ॥ २०५.१ ॥

ज्तौ स्जौ गो मञ्जुभाषिणी ॥ २०६ ॥

जतसजगाः । यथा –

[3]नरेन्द्र रुष्टे त्वयि महीभुजां मतिर्,
नवे पृषद्वर्मणि न चित्रवर्मणि ।
कटु क्वणन्ती लुठति शृङ्खला पद-,
द्वये न कान्तानुशयमञ्जुभाषिणी ॥ २०६.१ ॥

न्सौ रौ गश्चन्द्रलेखा ॥ २०७ ॥

नसररगाः । यथा –

सुभगसुखदं मोहजालं जनानां,
हृदयहरणं बन्धनं लोचनानाम् ।
सुललितवपुः सा सखे पीयते ते,
[4]विरहतमसा चन्द्रलेखेव तन्वी ॥ २०७.१ ॥

न्सौ जौ गो लयः ॥ २०८ ॥

नसजजगाः । यथा –

त्वमसि शरणं प्रसीद जगत्पते,
वितर सुतरां ममेह समीहितम् ।
चरणकमले जिनेश्वर तावके,
भवतु मनसश्चिरं परमो लयः ॥ २०८.१ ॥

---

1) धराभारमित्यत्र चन्द्रिणी चन्द्राः सन्त्यस्यां इति चन्द्रिणी । 2) निखिलकुवलयेत्यत्र कुवलयेति – पृथ्वीमण्डलं चन्द्रविकासिकमलं च। निस्तन्द्रेति – सोल्लासा। 3) नरेन्द्र रुष्टे इत्यत्र पृषद्वर्मणीति – नूतनहरिणचर्मणि मतिरासीत् । व्रतग्रहणेच्छेति भावः । चित्रवर्मणीति – बहुविधवर्णसन्नाहे । 4) विरहतमसेति – विरहराहुणा ।

न्सौ तौ गो विद्युन्मालिका ॥ २०९ ॥

नसततगाः । यथा –

[1]घनतमसि नष्टान् द्रष्टुमत्र[1] क्षणे,
निखिलपथिकान् संहारबुद्ध्या ध्रुवम् ।
बत परिगृहीताः प्रावृषा दीपिकाः,
स्फुरितरुचिविद्युन्मालिकाव्याजतः ॥ २०९.१ ॥

स्जौ स्जौ गो नन्दिनी ॥ २१० ॥

सजसजगाः । यथा –

वसुधाधिपत्यमिह देव नार्थये,
जिननाथ नापि पुरुहूतसंपदम् ।
वरदोऽसि चेन्मम[3] तदा सदा मतिर्,
भवताद् भवद्गुणगणाभिनन्दिनी ॥ २१०.१ ॥

कनकप्रभा, जया, सुमङ्गलीति च केचिदाहुः । मनोवतीति भरतः ॥ २१०.१ ॥

न्जौ न्सौ गो मदललिता ॥ २११ ॥

नजनसगाः । यथा –

कलितकलङ्कशितिनिचयसंपत्,
करदलितेद्धतिमिरयमुनाम्बुः ।
प्रथयति गौरवपुरमृतरर्दिमर्,
मुशलधरस्य [2]समदललितानि ॥ २११.१ ॥

स्जौ सौ गः कुटजम् ॥ २१२ ॥

सजससगाः । यथा –

परमं प्रकर्षमधिरुह्य विदध्यात्
किमिव प्रवासविषमस्थितिभाजाम् ।
कुरुते यतः प्रथमतोऽपि[5] [3]घनर्तुः
कुटजप्रसूनरजसा जगदन्धम् ॥ २१२.१ ॥

भ्रमर इत्यन्यः[6] ॥ २१२.१ ॥

1) घनतमसीति - निबिडान्धकारे । पक्षे घनस्य मेघस्य दुर्दिनम् । क्षणे इति - वर्षालक्षणकाले । ध्रुवमिति - शङ्के । बतेति - निन्दायाम् । व्याजत इति - छलात् । 2) समदललितेति - विलासक्रीडितानि । 3) घनर्तुरिति - मेघागमः ।

१ अत्रेक्षणे N. २ स्युरिह रुचि N. ३ मम न तदा A. ४ मुसल० P. ५ प्रथमतो घनकालः A. ६ भ्र० अन्य. dropped in B.

नौ त्सौ गो गौरी ॥ २१३ ॥

ननतसगाः । यथा –

ननु भव कुसुमेषो निशितशस्त्रम्[1]
तृणमसि यतिनोऽस्य प्रशमवृत्तेः ।
कश्चिदपि खलु तेऽन्ये मनसि येषां
निवसति [1]मृगनेत्रा कनक**गौरी** ॥ २१३.१ ॥

त्भौ स्जौ गो लक्ष्मीः ॥ २१४ ॥

तभसजगाः । यथा –

विद्वद्गणैरुचितमुदीर्यते सदा
सिद्धेशनन्दन पुरुषोत्तमो भवान् ।
यत्त्वां स्वयंवरविधिनाभ्युपेयुषी[2]
लक्ष्मीरियं [2]रणमकराकरोत्थिता ॥ २१४.१ ॥

त्भौ जौ गो अभ्रकम् ॥ २१५ ॥

तभजजगाः । यथा –

[3]अभ्यस्यतीव रसवादकलामयं
सान्ध्यैः[3] क्षणोऽभिमतचन्द्रमहोदयः ।
तारौषधिप्रकटनाभिरतः सखे
प्रोद्दीपयन् विविधवर्णमिहा**भ्रकम्** ॥ २१५.१ ॥

म्तौ स्रौ गः कोदुँम्भो ङैः ॥ २१६ ॥

मतसरगाः । ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा –

लक्ष्मीः[5] कान्ताभिर्विकचनेत्रोत्पलाभिस्
ताम्बूलं पत्रैः[6] [4]परिणतैर्यानवासैः ।
काव्यं **कोदुँम्भा**भिधनवच्छन्दसेदं[7]
चेतोहारित्वं भजति वैदग्ध्यभाजाम् ॥ २१६.१ ॥

1) मृगनेत्रेति – मृगस्य नेत्रे इव नेत्रे यस्याः सा मृगनेत्रा । 2) रणमकराकरोत्थितेति – संग्रामसमुद्रसमुत्थिता । 3) अभ्यस्यतीवेत्यत्र इवोत्प्रेक्षायाम् । सन्ध्यासमयः सुवर्णपाननकलां शीलतीव । कथंभूतः चन्द्रस्य महानुदयो यत्र सः । पक्षे चन्द्रं सुवर्णम् । ताराः तारका., ओषधयस्तासां प्रकटनेऽभिरतः । पक्षे तारं रूप्यं ओषधिः । पुनः कथंभूतः अभ्रकं मेघं विविधवर्णं कुर्वन् । पक्षे स्वच्छपत्त्राणि । 4) परिणतैरिति – पक्वैः ।

१ शस्त्र तृणमसि A; शस्त्रस्तृणमयि N २ नात्युपेयुषी A ३ सान्ध्यक्षणो ABFP. ४ कोडुम्भो N, कोडुभो H; कोदुंभो F; कोदुंभो G. ५ लक्ष्मी का० A ६ ताम्बूलपत्रैः N. ७ कोडुंभाभिध N कोडुभाभिध F

स्यौ स्जौ गः सुदन्तम् ॥ २१७ ॥

सयसजगाः । यथा –

त्रिदिवं व्रजद्भिर्दिविषत्पतेः[1] पुरः
सुभटैर्जवाभिर्दलिता इवार्गलाः ।
करवालघातैस्त्रुटितास्तदा समिद्-
वसुधासु दन्ताः करिणां चकाशिरे ॥ २१७.१ ॥

नौ सौ गः कमलाक्षी ॥ २१८ ॥

यथा –

[2]विरचितनिबिडतरोत्कलिकाभिः
कमिव नवमदजुषं न विदध्युः ।
सपदि शरदि सरितः कलहंस-
प्रकटितगतिललिनाः कमलाक्ष्यः ॥ २१८.१ ॥

नौगौ त्वरितगतिः ॥ २१९ ॥

नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा –

[3]नृवर तव धनुरधिगतगुणं
ध्वनति च युधि भयवशनरला ।
कलयति च पिचुनिचयतुलनां
त्वरितगतिररिनृपतिपृतना ॥ २१९.१ ॥

लघुगतिश्चपला वेत्यन्ये ॥ २१९.१ ॥ १३।२६ ॥

शाक्वर्यां नौ सौ ल्गावपराजिता छैः ॥ २२० ॥

ननरसलगाः । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा –

[4]शशधरवदनं कुशेशयलोचनं
शुचिरुचिरुचिरं ललाटतटस्थितम् ।
विशदकरुणयाधिवासितमृद्वयो
जिनमनुसरतां भवन्त्यपराजिताः ॥ २२०.१ ॥

---

1) त्रिदिषत्पतेः पुर इति – इन्द्रनगरस्येति भावः । समिद्वसुधेति – संग्रामधरणिषु । 2) विरचिते-त्यत्र रणरणकैर्वीचिभिश्च । कलहंसैः पक्षे कलहंसवत् । कमलान्येवाक्षीणि यासां ताः । नदीविशेषणेन कमलाक्षी-पदेन स्त्रियोऽप्याकृष्टाः । 3) नृवर तवेति – चकारद्वयं ध्वननकलनयोस्तुल्यकालताद्योतनार्थम् । पिचुशब्देन तूलम् । 4) शशधरवदनमित्यत्र भो भव्याः जिनं अनुसरतां पुंसां संपदोऽप्यपराजिता भवन्ति । कं चन्द्रवदनं कमलनयनम् । पु० कं ललाटेति – तदाज्ञाशिरसाङ्गीकरणात् करुणाभाविनम् ।

---

१ गं A. २ चकासिरे AP ३ अधिगगुणं A ४ चेत्यन्ये DFP. ५ स्थिति B.

म्सौ म्भौ गावलोला ॥ २२१ ॥

मसमभगगाः । छैरिति वर्तते । यथा –

आत्मारामपदैकव्यापाराभिरतानां,
संसाराब्धिरगाधस्तेषां गोष्पदमात्रम्[1] ।
अन्तस्तत्त्वसमावेः प्राणायामनिरोधान्,
नासावंशनिषण्णा[2] येषां दृष्टिरलोला ॥ २२१.१ ॥

नौ भ्नौ ल्गौ प्रहरणकलिता ॥ २२२ ॥

ननभनलगाः । छैरिति वर्तते । यथा –

1)तव गुणनिकरैरपि दृढविपुलैर्,
अहितसमुदयः सपदि नियमितः ।
नरपतितिलक त्वमिह भुजलतां,
प्रथयसि किमसि[3]प्रहरणकलिताम् ॥ २२२.१ ॥

नौ म्यौ ल्गौ करिमकरभुजा ॥ २२३ ॥

ननमयलगाः । छैरिति वर्तते । यथा –

2)रणभुवि नृपते निस्त्रिंशदण्डेन ते,
रिपुभट[4]करटिप्रोन्माथिना जृम्भितम् ।
जलनिधिजठरे पाठीनकूर्मावली-,
करिमकरभुजौर्वेणेव तेजस्विना ॥ २२३.१ ॥

नौ तौ गौ वसन्तः ॥ २२४ ॥

ननततगगाः[5] । छैरिति वर्तते । यथा –

3)सखि भवति भवच्छुपगण्डूषपाद-,
प्रतिहतिभिरियं यत्प्रसूनप्रसूतिः ।
कुरबक[6]बकुलाशोकमुख्यद्रुमाणां,
तदिह ननु तवायत्तसंपद् वसन्तः ॥ २२४.१ ॥

नन्दीमुखीत्येके ॥ २२४.१ ॥

म्रौ तौ गौ लक्ष्मीः ॥ २२५ ॥

मरततगगाः । छैरिति वर्तते । यथा –

---

1) तव गुणेत्यत्र यदि त्वद्गुणैरेव वैरिसमूहो बद्धः तदा किं त्वं सखड्गां भुजलतां ख्यातिं प्रापयसि गुणैरेव कार्यसंपादकत्वात् । 2) रणभुवीत्यत्र करटिन् हस्तिन् । समुद्रमध्ये मत्स्यविशेषकच्छपश्रेणिगजमत्स्य-भुजा बडवानलेनेव । 3) सखि भवति इत्यत्र त्वदालिङ्गनमुखेन ताम्बूलच्छटादानात् पादप्रहारात् प्रत्येकं कुरबकबकुलाशोकाः पुष्पादिभाजो भवन्ति ।

---

१ गोः पद० B. २ नाशावंश ABP. ३ किमपि प्रह० A. ४ रिपुतट० A. ५ the word is dropped in B and P. ६ कुरबक P.
७ छन्दो०

[1]मामद्वैतानुरागां मन्यतेऽसौ तृणाये-,
　त्येवं दौर्भाग्यदुःखोन्मूलनं चिन्तयन्ती।
मन्ये त्वत्खड्गधारां तद्व्रतं कर्तुकामा,
　कामं सिद्धेन्द्र[1]सूनो सेवते राजलक्ष्मीः ॥ २२५.१ ॥

म्रौ रौ म्रो ल्गौ जया ॥ २२६ ॥

मररसलगाः। छैरिति वर्तते। यथा–

[2]माद्यद्गन्धद्विपानां लसदशनाशनि-,
　क्रीडाघातैः समन्ताद् विदारितसानवः।
यस्योच्चैः सह्यविन्[2]ध्योज्जयन्तहिमालयाः,
　शैलाः शंसन्ति संप्रत्यपीह दिशां जयान् ॥ २२६.१ ॥

म्रम्यल्गा ज्योत्स्ना ॥ २२७ ॥

मरमयलगाः। छैरिति वर्तते। यथा–

दृप्यत्पातालकुक्षौ स्फूर्जद्गुहायां गिरेर्,
　मूर्च्छत्कान्तारमध्ये भूपाल घोरं तमः।
नागीनां किंनरीणां पौलिन्दवामभ्रुवां,
　क्रीडागानेषु कीर्तिज्योत्स्नाऽधुना हन्ति ते ॥ २२७.१ ॥

नम्रसल्गाः सिंहः ॥ २२८ ॥

नमरसलगाः। छैरिति वर्तते। यथा–

समदनागेन्द्राणां कपोलविपाटने,
　स किल सद्योऽजिघ्रत् प्रियावदनाम्बुजम्।
तदिति शं[3]क्यं चित्रं चरित्रमहाद्भुतं,
　हरिणपोतैर्द्रष्टुं न सिंहविजृम्भितम ॥ २२८.१ ॥

ज्सौ र्नौ गौ राजरमणीयम् ॥ २२९ ॥

जसरनगगाः। छैरिति वर्तते। यथा–

[3]समुद्धृतधरित्रीतलः प्रमुदितार्यो[4],
　विनम्रतरधाराधरानुसृतपादः।

1) मामद्वैतेत्यत्र चिन्तयन्तीति–ध्यायन्ती। सिद्धेन्द्रसूनो हे कुमारपाल! राजलक्ष्मीरिति–एतावता त्वत्खड्गे जयश्रीरिति भावः। 2) माद्यद्गन्धेत्यत्र अशनिर्वज्रम्। सानवः पुंनपुंसकाः कूटानि। शंसन्ति सूचयन्ति। 3) समुद्धृतधरित्रीत्यत्र शैलाधिराजवत् रमणीयत्वेन शोभसे। कथम्। समुद्धृतेति समानं विशेषणम्। पु० आर्या गौरी, आर्याः साधवः। धाराधरा मेघाः। पक्षे नरवर्मराजश्च। तैस्तैन वा अनुसृताः पादाः पर्यन्तपर्वताः। त्रिपथगामिति–स्वर्गमर्त्यपातालगामिनीं गङ्गां च।

१ सिद्धेन्द्रस्तं नो N.　२ वन्ध्यो० P.　३ शंक्यं N.　४ प्रमुदितार्थो A.

चुलुक्यनृप कीर्तिं दधत्रिपथगां त्वं,
विभासि खलु शैलाधिराजरमणीयः ॥ २२९.१ ॥

म्तौ न्सौ गावसंबाधा ङैः ॥ २३० ॥

मतनसगगाः । ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा –

[1]नैतल्लक्ष्माङ्के किमुत कटुरसं बाधा-,
हेतुः संलीनं विषमिह सहजप्रीत्या ।
तेनायं मूर्च्छां विरचयति सुधारश्मिः,
शङ्के निःशङ्कः सपदि विरहिलोकानाम् । २३०.१ ॥

त्भौ जौ गौ वसन्ततिलका ॥ २३१ ॥

भजजगगाः । यथा –

[2]सत्कर्णिकारचितविभ्रमभासमानां,
नव्यस्फुरद्रुचिरपत्रलतावलीकाम् ।
दिष्ट्या वसन्त तिलकाञ्चितचारुशोभां,
कान्तां वनश्रियमिमां त्वमुपागतोऽसि ॥ २३१.१ ॥

उद्धर्षिणी सैतवस्य । सिंहोन्नता काश्यपस्य ॥ २३१.१ ॥

र्नौ भौ गौ वलना ॥ २३२ ॥

रनभगगाः । यथा –

[3]नव्ययौवननटस्य तनोति नियोगं,
निश्चितं वरतनुर्विकसन्मुखरागा ।
हस्तकैरभिनयं कुरुते ब्रुवती यद्,
व्यश्नुतेऽङ्गवलनादि पदे पदे एषा ॥ २३२.१ ॥

लतेत्यन्ये ॥ २३२.१ ॥

न्रन्रल्गाः सुकेसरम् ॥ २३३ ॥

नरनरलगाः । यथा –

[4]घटयसे ज्यया किमिति काम कार्मुकं,
यदभवत् पुरस्तव जगद् वशंवदम् ॥
मधुकरीनिनादमयमभ्रमन्त्रितैर्,
जलरुहां सुकेसरपरागचूर्णकैः ॥ २३३.१ ॥

---

1) नैतल्लक्ष्माङ्के किमुतेत्यत्र सहजप्रीत्येति – उभयोः समुद्राजातत्वात् बान्धवत्वम् । 2) सत्कर्णिकारेत्यत्र कर्णिका कर्णिकाभरणं पक्षे कर्णिकारा वृक्षास्तत्र चिता मिलिता ये वयः पक्षिणस्तेषां भ्रमः । पक्षे विभ्रमो विलासः । पत्रलता पीअलिवलि उदरस्था त्रिवली । पक्षे पल्लवानां आवली । तिलको वृक्षविशेषः । पक्षे पुण्ड्रं च । कान्तां प्रियां मनोज्ञाम् । 3) नव्ययौवनेत्यत्र व्यश्नुते भजते । 4) घटयसे ज्ययेत्यत्र अन्यत्रापि वशीकरणं अभिमन्त्रितचूर्णकैर्भवतीत्यर्थः ।

---

१ सिंहोद्धता P. २ अन्ये A. ३ घटयेज्यया N.

नीर् गावुपचित्रम् ॥ २३४ ॥

नीरिति नगणाश्चत्वारो गद्वयं च । यथा—

[1]अनुसर हिमकरकिरणसमूहं,
भज नवकिसलयमृदुशयनीयम् ।
प्रियसखि ननु शरदियमुपतस्थे,
यदभिसरति दिनपतिरुपचित्रम् ॥ २३४.१ ॥

न्जभ्जल्गा धृतिः ॥ २३५ ॥

नजभजलगाः । यथा—

[2]विहर नितम्बबिम्बफलके सुदृशां,
गतनिधनानि संचिनु धनानि भृशम् ।
रचय चिरं च सुन्दरनराधिपतां,
तदपि न किंचनास्ति तव चेन्न धृतिः ॥ २३५.१ ॥

मणिकटकमित्यन्ये[1] ॥ २३५.१ ॥

भौ रसल्गा दर्दुरकः ॥ २३६ ॥

भभरसलगाः । यथा—

[3]मृत्युमुपैति यदा यदा कणशो दल-,
त्येष तदापि न हन्त विश्वसनोचितः ।
कालमवाप्य पुनर्जनश्रवणज्वरं,
दुर्जनदर्दुरकः करोति कटूक्तिभिः ॥ २३६.१ ॥

भ्जस्नाद्गौ स्खलितम् ॥ २३७ ॥

भजसनेभ्यः परौ गौ । यथा—

[4]पुष्पशररम्यतनुता मल्लवणत्वं[2],
वाङ्मधुरता चतुरता बहुकलत्वम् ।
सर्वमपि चास्य सुभगस्य रतये मे,
केवलमिदं व्यथयति स्खलितगोत्रम्[3] ॥ २३७.१ ॥

महिता, कान्ता, वनमयूरश्चेत्यन्ये ॥ २३७.१ ॥

1) अनुसरेत्यत्र उपचित्रमिति—चित्रायाः समीपं उपचित्रम् । 2) विहर(हर) नितम्बबिम्बेत्यत्र बिम्बशब्दः शोभार्थं ततो नितम्बबिम्बमेव फलकं विपुलत्वात् । 3) मृत्युमुपैतीत्यत्र कणश इति कणेन कणेन इत्यर्थे वीप्सायां शस् । विश्वसनोचितः विश्वासाय नो युक्तः । अवाप्येति—प्राप्य । जनकर्णज्वरं कटु कठिन—वाग्भिः । 4) पुष्पशररम्येत्यत्र सखीं प्रति सखी प्राह—सर्वं एतस्य सुभगस्य रतये प्रीतयेऽस्ति । केवलं परस्त्रीनामग्रहणं पीडयति नान्यत् ।

१ after this F reads र्जौ स्यौ ल्गौ भानुपथ्या. २ सल्लवणत्वं N. ३ स्खलितगोत्रः P.

ल्गौ चेदिन्दुवदना ॥ २३८ ॥

भजसनेभ्यः परौ लघुगुरू चेदिन्दुवदना । यथा –

[1]सस्पृह इव त्वयि रतेरपि दयितस्,
त्वद्वदनवीक्षणवशाद् गलितधनुः ।
ताडयति नैष भवतीं शरनिकरैर्,
इन्दुवदने न रमणे तदसि रता ॥ २३८.१ ॥

न्भन्ता गौ शरभललितम् ॥ २३९ ॥

नभनतगगाः । यथा –

[2]वहसि गन्धकरटिघटां पृष्ठदेशे,
कररदैः प्रहरसि च मत्ताम्बुवाहे ।
दलयसि क्षितिधरशिरःपादपातैर्,
इदमहो शरभ ललितं ते न यत्नः ॥ २३९.१ ॥

तच्छरभा घचैः ॥ २४० ॥

तच्छरभललितं घचैश्चतुर्भिः षड्भिश्चेद्यतिः शरभासंज्ञम् । यथा –

मृगरिपुः शशकतुलनां यत्पुरस्तात्,
कलयति द्विरददलनव्यक्तकेलिः ।
[3]तव सुतः स इह शरभोऽनन्यवीरः,
सुतवती ननु शरभिके त्वं तदेका ॥ २४०.१ ॥

म्भन्या गौ कुटिलम् ॥ २४१ ॥

मभनयगगाः । घचैरिति वर्तते । यथा –

[4]श्रीचौलुक्यक्षितिपतिलक दिग्यात्रार्थं,
त्वत्सैन्येऽस्मिन् प्रसरति किल पातालेन्द्रः ।
न्यञ्चद्भूमीभरकुटिलितमूर्ध्ना मन्ये,
साहाय्यार्थं रचयति भुजदण्डानुच्चैः ॥ २४१.१ ॥

हंसश्येनीत्येके ॥ २४१. ॥ १४।२२ ॥

अतिशक्वर्यां स्जसस्या ऋषभः ॥ २४२ ॥

सजससयाः । यथा –

---

1) सस्पृह इवेत्यत्र गलितधनुरिति – उकारान्तोऽप्यस्ति धन्वन् शब्दः । 2) वहसि गन्धेत्यत्र करसहिताः रदाः । अन्यथा प्राणितूर्याङ्गाणामिति सूत्रेण समाहृतिः स्यात् तथा नपुंसकता एकवचनं च स्यात् । यत्नः प्रयासः । 3) तव सुत इत्यत्र न विद्यते अन्यो वीरो यस्मात्सोऽनन्यवीरः । 4) श्रीचौलुक्येत्यत्र साहाय्यार्थं भुजदण्डस्य उच्चैःकरणं शङ्कायाः ।

---

१ ल्गौ A. २ गन्धकरिघटां B. ३ न तु N. ४ कुटिलं घचैः G. ५ मूर्ध्नां BN.

[1]जगतां विभुः पृथुजटापिहितांसदेशः[1],
सततं महर्षिगणसेवितपादपद्मः ।
मकरध्वजप्रमथनप्रथितप्रभावः,
ऋषभध्वजः स भगवान् भवतोऽस्तु भूत्यै ॥ २४२.१ ॥

नीसौ शशिकला ॥ २४३ ॥

नीरिति नगणाश्चत्वारः सश्च । यथा –

[2]अरतिमति हि मम वपुषि विदधतीं,
तिरयसि यदि नवजलद शशिकलाम् ।
स्वयमपि किमिति न कलयसि करुणां,
यदिह विरचयसि कटु रसितमहो ॥ २४३.१ ॥

अत्र सप्तभिर्यतिरित्येके । चन्द्रावर्तेति पिङ्गलः ॥ २४३.१ ॥

सा स्रक् चैः ॥ २४४ ॥

सा शशिकला चैः षड्भिर्यतिश्चेत् स्रक्संज्ञा । यथा –

प्रसरति तव सुभग विरहदहने,
शृणु यदजनि किमपि कुवलयदृशः[2] ।
सरसिजमपि तपति नवविचकिल-,
स्रगपि सपदि जनयति भृशमरतिम् ॥ २४४.१ ॥
मालेति पिङ्गलः ॥ २४४.१ ॥

मणिगुणनिकरो जैः ॥ २४५ ॥

शशिकलैव जैरष्टभिश्चेद्यतिर्मणिगुणनिकरः । यथा –

[3]नृवर यशसि मतिरविकलकलना,
भुजबलमनुपममतिनयपरता ।
नतिरनुगुरुजनमुचितचतुरता,
त्वयि जयति नृपतिमणिगुणनिकरः ॥ २४५.१ ॥

नौ म्यौ यो मालिनी ॥ २४६ ॥

ननमयया: । जैरिति[3] वर्तते । यथा –

प्रतिमुहुरिह[4] दोलान्दोलनव्यापृतानां,
कुवलयनयनानामाननैरुल्लसद्भिः ।

1) जगतामित्यत्र विभुर्व्यापकः स्वामी च । महर्षिगणेति – महर्षयः मसर्षयः । गणाः प्रमथादयः। ऋषभध्वज आदिदेव ईश्वरश्च । 2) अरतिमित्यत्र अति हि इति – अतिशयेनेत्यर्थेऽखण्डमव्ययम् । कटुरसितमिति – कठिनगर्जारवम् । 3) नृवर यशसीत्यत्र नृपमणयः प्रधानराजानः । 4) इहेति – वसन्ते। व्यापृतानामिति – व्याक्षिप्तानाम् । द्यौः आकाशः ।

१ पिहितांश० N. २ दृशा A. ३ इति पाश्चात्यच्छन्दसोनुवर्तते B.

विमललवणिमाम्भश्चन्द्रिकां द्राक्[1] किरद्भिर्,
नवशशधरमालामालिनीवाभवद् द्यौः ॥ २४६.१ ॥
नान्दीमुखीति[2] भरतः ॥ २४६.१ ॥

नौ मो रौ चन्द्रोद्द्योतः ॥ २४७ ॥

ननमरराः । जैरिति वर्तते । यथा –

[1]ज्वलति सुभग तस्यास्त्वद्वियोगानले,
भवति न खलु किंचित् प्रीत्यै कुरङ्गीदृशः[3] ।
सपदि दहति देहं यच्चान्दनोऽपि द्रवः,
प्रथयति नवचन्द्रोद्द्योतोऽपि नेत्रव्यथाः[4] ॥ २४७.१ ॥

नौ तभ्रा उपमालिनी ॥ २४८ ॥

ननतभराः । जैरिति वर्तते । यथा –

[2]नृपवर रिपवस्ते विहाय पुरस्थितिं,
नवनवमुनिमुद्राजुषः खलु संप्रति ।
विदधति तृणपर्णोटजान्यभिजाह्नवी-[5],
यमुनमनु च चर्मण्वतीमुपमालिनि ॥ २४८.१ ॥

मिर् यौ चित्रा ॥ २४९ ॥

मिरिति मगणत्रयं यगणद्वयं च । जैरिति वर्तते । यथा –

[3]शत्रौ मित्रे हर्म्येऽरण्ये संमदे वा गदे वा,
राज्ये भैक्षे[6] रत्ने लोष्टे काञ्चने वा तृणे वा ।
स्रोतस्विन्यां[7] कामिन्यां वा निन्दने वा स्तुतौ वा,
चित्रां चित्तावस्थां हित्वा संश्रयेथाः समाधिम् ॥ २४९.१ ॥
मण्डूकी, चञ्चला वेत्यन्ये[8] ॥ २४९.१ ॥

माद्रम्ययाश्चन्द्रलेखा छैः ॥ २५० ॥

मगणात्परे रमययाः । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा –

[4]राजन् सत्यं तदेतद् ब्रूमोऽद्भुतं वर्णनं ते,
दोर्दण्डस्थामभिः स स्पर्धां करोतु त्वदीयाम् ।
आच्छिन्द्याद्यो[9] मुरारेर्वक्षःस्थलात् कौस्तुभं वा,
यः कर्षेच्चन्द्रलेखां शंभोर्जटामण्डलाद्वा ॥ २५०.१ ॥

राद्वा ॥ २५१ ॥

1) ज्वलति सुभगेत्यत्र भवद्वियोगाग्नौ । प्रीत्यै संतोषायेति । नवचन्द्रोद्द्योत – इति ज्योत्स्ना । 2) नृपवरेत्यत्र मालिनी नदीविशेषस्तस्याः समीपम् । 3) शत्रौ मित्रे इति – संमदे हर्षे । गदे रोगे । 4) राजन् सत्यमित्यत्र आच्छिन्द्यादिति – हठेन गृह्णाति । मुरारेर्विष्णोः ।

१ द्रात् N. २ नान्दीमुषीति C. ३ कुरङ्गदृशः A ४ नेत्रव्यथात् A; नेत्रव्यथाम् P. ५ नृपपर्णोट॰ N. ६ भैक्ष्ये CP. ७ श्रोत॰ AB. ८ चेत्यन्ये FP. ९ आच्छियाद्यो N.

रगणात्परे यदि रम्ययास्तदा वा चन्द्रलेखा । ररमयया: । छैरिति वर्तते । यथा –

[1]एक एव क्षणोऽसावानन्दनिर्ष्यन्दहेतु:,
सत्कृतैः प्राक्तनैर्मे कैश्चित् सखेऽद्य प्रबुद्धम् ।
नेत्रनीलोत्पलानां पीयूषवृष्टिं किरन्ती,
यत्पुरः कम्बुकण्ठी सा चन्द्रलेखेव दृष्टा ॥ २५१.१ ॥

रजनन्या एला ङैः ॥ २५२ ॥

सजननयाः । ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा –

[2]चलितैर्घटोद्भवमुनिदिशमभि यस्य,
प्रबलैर्बलैर्बलमथनसदृशमूर्तेः[3] ।
[4]निषिषेविरे चिरमुदधितटवनान्ताः,
परितो लसद्वहललवलिवकुलैला: ॥ २५२.१ ॥

नजभजाः प्रभद्रकम् ॥ २५३ ॥

नजभजराः । यथा –

[5]जयति जगत्रयोपकृतिकारणोदयो,
जिनपतिभानुमान् परमधाम तेजसाम् ।
भविकसरोरुहां गलितमोहनिद्रकं,
भवति यदीयपादलुठनात् प्रभद्रकम् ॥ २५३.१ ॥

रजजैरास्तूणकम् ॥ २५४ ॥

रजरजराः । यथा –

[6]स्फीतनव्यगन्धलुब्धषट्पदौघसेविताग्र-,
चैत्रमासि पश्य भान्ति चूतमञ्जरीशिखाः ।
ऊर्ध्वदृश्यमानकङ्कपत्रकृष्णपक्षकास्,
तूणका इवेह वीरमन्मथेन लम्बिताः ॥ २५४.१ ॥

नो जौ भ्रौ कलभाषिणी ॥ २५५ ॥

नजजभराः । यथा –

[7]स्फुरति च दक्षिणमारुतो मृदुशीतलः,
प्रतिदिशमुल्लसितं च केसररेणुभिः ।

---

1) एक एव क्षण इत्यत्र यत् यस्मात् कारणात् । पुरोऽग्रे । 2) चलितैर्घटोद्भवेति – अगस्त्यदिशं दक्षिणामभि अभिलक्ष्यी कृत्येति भावः । 3) इन्द्रतुल्यमूर्तेः । 4) सेविता इति । 5) जयति जगत्रयेत्यत्र प्रकृष्टं भद्रं प्रभद्रं तदेव स्वार्थे के प्रभद्रकम् । 6) स्फीतनव्येत्यत्र ऊर्ध्वं दृश्यमानाः कङ्कपत्राणां बाणानां कृष्णाः पुङ्खका येषु ते । 7) स्फुरतीत्यत्र मित्रं प्रति मित्रं प्राह । उल्लसितं प्रसृतम् । पिक[युवतेः] कोकिलस्त्रियाः । प्रसृता व्याप्ताः । प्रियेति – वल्लभा ।

१ निस्पन्द० N. २ वलितैः N. ३ उदतट N. ४ नजभजाः GHP. ५ भव्य० A. ६ कृष्ण-पुङ्खका० ALFI.

पिकयुवतेः प्रसृताश्च पञ्चमगीतयस्,
　तदपि सखे मयि न प्रिया कलभाषिणी ॥ २५५.१ ॥
　　　　　अरविन्दमित्येके ॥ २५५.१ ॥

रान्नभभ्राः सुन्दरम् ॥ २५६ ॥

रगणात्परे नभभराः। यथा–

[1]निर्ममे सपदि पत्रलता न कपोलयोर्,
　नापि यावकरसो निहितोऽधरपल्लवे।
वल्लभाभिसरणोत्सुकया सुदृशानया,
　सुन्दर[1]त्वमधिकं तदपि प्रतिपद्यते ॥ २५६.१ ॥
　　　　मणिभूषणं, रमणीयं चेत्येके ॥ २५६.१ ॥

नाद्गौः ॥ २५७ ॥

नगणात्परे नभभ्राश्चेत्तदा गौर्नाम। ननभभराः। यथा–

[2]अनुदिनमपि हन्त दुहन्ति कवीश्वरान्,
　[4]त्रुटति न च यदीयसदुक्तिपयः शुचि।
हृदयमुकुरम[2]ध्यमधिश्रयतां सदा,
　निरुपमचरितप्रथिता मम सैव गौः ॥ २५७.१ ॥

नौ रो यौ भोगिनी ॥ २५८ ॥

यथा–

[3]दधति तव चुलुक्यचन्द्र धात्रीं भुजेऽस्मिन्,
　भजतु जलनिधौ चिराय निद्रामुपेन्द्रः।
विदधतु दिगिभाः करेणुकाभिर्विलासं,
　सममभिरमतां च वासुकिर्भोगिनीभिः ॥ २५८.१ ॥

[3]त्जसस्याः शिशुः ॥ २५९ ॥

तजससयाः। यथा–

[4]त्वं नासि दृशोः पथि विमुक्त तथापि नाथ,
　पापं भुवने तव गिरो जिन नाशयन्ति।

1) निर्ममे सपदीत्यत्र यावकेति–अलक्तकरसः। अधरपल्लवे–स्त्रियः अधरं शोभार्थं अलक्तकरसेन सिञ्चन्ति। भर्त्रभिगमनव्याकुलतया अङ्गीक्रियते। 2) अनुदिनमपीति [अत्र] हन्तेति–कोमलामन्त्रणे। दुहन्ति दोहनं कुर्वन्ति। मुकुरेति–आदर्शमध्यम्। गौरिति–धेनुर्वाक् च। 3) दधति तव चुलुक्येत्यत्र उपेन्द्रः कृष्णः। दिगिभाः दिग्हस्तिनः। वासुकिः शेषनागः। 4) त्वं नासि दृशोरित्यत्र विमुक्तेति–वि विशेषेण कर्मणो मुक्तो विमुक्तस्तत्संबोधनम्। ध्वनितेनेति–शब्देन।

१ सुन्दरीत्वं N. ४ त्रुटति N. २ मध्यामधि० N. ३ तजससयाः P.
८ छन्दो०

त्रस्यन्ति हि शैलशिखरान्तरितस्य दूरात्,
लीलाध्वनितेन मृगराजशिशोर्गजेन्द्राः ॥ २५९.१ ॥

भ्यसस्याः केतनम्[1] ॥ २६० ॥

भयससयाः । यथा –

[1]कोकिलवधूनां कलपञ्चमरागगीतिश्,
चूतविटपानां नवपल्लवसंपदश्च ।
दक्षिणसमीरो मृगशावदृशां कटाक्षाः,
बिभ्रति हि जैत्रायुधतां झषकेतनस्य ॥ २६०.१ ॥

त्भौ जौ रो मृदङ्गः ॥ २६१ ॥

तभजजराः । यथा –

कृत्वा जगत्त्रयजयं मकरध्वजप्रभुः,
संगीतकं सपदि कारयते रतेः पुरः ।
आकाशरङ्गभवने नरिनर्ति नर्तकी,
विद्युद्, घनर्तुरपि [2]मेघमृदङ्गवादकः ॥ २६१.१ ॥

मुः कामक्रीडा ॥ २६२ ॥

मुरिति पञ्च मगणाः । यथा –

उक्ता वाचं नो दत्ते तल्पे शेते व्यावृत्ताङ्गी,
[3]पर्याक्षिप्तक्षौमप्रान्ता प्रस्थातुं काङ्क्षत्याशु ।
कामक्रीडावार्तागोष्ठीप्रारम्भेऽप्युच्चैर्व्रीडां,
धत्ते पत्युः प्रीत्यै वामारम्भाप्येवं सा बाला ॥ २६२.१ ॥ १५।२१ ॥

अष्टौ नजा भौ गो मणिकल्पलता ॥ २६३ ॥

नजरभभगाः । यथा –

उपलतृणस्वरूपचिन्तामणिकल्पलता-,
[4]व्यतिकरतो मुधैव मेरुर्मदमुद्वहति ।
जयति यदुज्जयन्त एकोऽयमचिन्त्यफलं,
प्रददलंकरोति नेमिः स्वयमेव जिनः ॥ २६३.१ ॥

भीः स्गौ शरमाला ॥ २६४ ॥

मीरिति भचतुष्टयं सगौ च । यथा –

1) कोकिलवधूनामित्यत्र चूतविटपानां सहकारशाखानाम् । झषकेतनस्येति – कन्दर्पस्य । 2) मेघमृदङ्गवादक इति – मेघा एव मृदङ्गाः तान् वादयतीति वर्षाकालः । 3) पर्याक्षिप्तेत्यत्र पराङ्मुखी पर्याक्षिप्तः आकर्षितो वस्त्रस्य प्रान्तो यया सा । वामारम्भेति – विपरीतारम्भापि कामोदयात् प्रीत्यै भवति । 4) व्यतिकरत इति – संबन्धादेव मेरुर्दर्पं बिभर्ति ।

१ केतनकं F.

[1]ऐक्षवकार्मुक कौसुमसायक भटमानिन्,
मुञ्च चतुर्मुखशंभुचतुर्भुजजयगर्वम्।
उत्तमसंयमवर्मवृतात्मनि जिननाथे,
संप्रति शम्बरसूदन संहर शरमालाम्॥ २६४.१॥

भुगौ संगतम्॥ २६५॥

भुरिति पञ्चभगणा गुरुश्च। यथा–

[2]वीर तवासिपथेन गतैररिभिस्त्रिदिवं,
तत्र दिवस्पतिमानिभिराकुलितः प्रबलैः।
अद्य हरिर्विमृशन् सचिवैः सह तद्विजये,
त्वन्नवसंगतकल्पनमौपयिकं मनुते॥ २६५.१॥

पद्ममुखी, सुरतावसथं, उद्धरणं, सोपानकं चान्येषाम्॥ २६५.१॥

मुगौ कामुकी॥ २६६॥

मुरिति मगणपञ्चकं गुरुश्च। यथा–

संवृत्तोऽयं सन्ध्याकालः प्राप्तोऽस्ताद्रेः शृङ्गं भानुः,
विस्फूर्जद्भिर्ध्वान्तस्तोमैरेकीभूतं [3]काष्ठाचक्रम्।
चापाकृष्टिं व्यातन्वानः कन्दर्पोऽपि क्रीडत्युच्चैः,
गच्छन्त्येतास्त्यक्ताशङ्कं क्रीडास्थानं कामुक्योऽपि॥ २६६.१॥

सुगौ वा॥ २६७॥

सुरिति सगणपञ्चकं गुरुश्चेदियमपि कामुकी। यथा–

[4]अपयाहि पितामहचित्तविलोभिनि धिक् त्वाम्,
अपि कौशिककामुकि न त्वमपि त्रपसे किम्।
असि हास्यपदं नलकूबरकामिनि यद्वः,
कुलिशातिदृढेऽत्र जिनेन्द्रहृदि प्रविविक्षा॥ २६७.१॥

सोमडकमित्यन्ये॥ २६५.१॥

1) ऐक्षवकार्मुकेत्यत्र–इक्षोरिदं ऐक्षवम्। कुसुमसंबन्धिनो बाणा यस्य कौसुमसायकस्तत्संबोधनम्। ब्रह्मेश्वरकृष्णजयमानम्। वर्मेति–सन्नाहः। जिनपतौ। शम्बरसूदनेति–हे काम। 2) वीर तवेत्यत्र दिवस्पतिमानिभिः पूज्यैः। नवसंगतेति–नवं संगतं मैत्र्यं तस्य यत्कल्पनं निष्पादनं एवंविधं उपायम्। 3) काष्ठाचक्रमिति–दिक्चक्रम्। कामुक्यः कुलटाः। 4) अपयाहीति–पितामहो ब्रह्मा तस्य ध्यानारूढस्य चित्तप्रलोभि[नी] इयं तिलोत्तमा। इन्द्रस्य विश्वामित्रस्य वा कामुकी उर्वशी तस्य संबोधनम्। अत्र कौशिकशब्दस्योभयार्थत्वम्। त्रपसे लज्जां न करोषि। नलकूबरेति–धनदपुत्रकामिनि हे रम्भे। कुलिशेति–वज्रादप्यतिदृढे।

१ चतुर्भुज शंभुचतुर्भुज A. २ आतुलितः N. ३ सुरता च सद्यमुद्धरणसो॰ N. ४ अयि॰ FN.

नुगौ चलधृतिः ॥ २६८ ॥

नुरिति नगणपञ्चकं गुरुश्च । यथा –

प्रणमदखिलसुरपतिकनकमुकुट-,
स्फुटरुचिनिचितनखमणिकिरणचये ।
कुरु जिनचरणजलरुहि नमनरुचि,
[1]चलधृतिमपजहि च विषयसुखधियम् ॥ २६८.१ ॥

नुलावचलधृतिः ॥ २६९ ॥

नुरिति नगणपञ्चकं लघुश्च । यथा –

विलुलितचिकुरमधरनिहितदशनम्,
अविरलपुलकनिचितकुचयुगमयि[2] ।
रतिरसरभसमणितमुखरितमिह,
विलसति तव सखि सुरतमचलधृति[3] ॥ २६९.१ ॥

न्भौ जिगौ मङ्गलमङ्गना घैः ॥ २७० ॥

नभौ जिरिति जगणत्रयं गुरुश्च । घैरिति चतुर्भिर्यतिः ॥ यथा –

[4]कुटिलतां धृतवती गुरुभोगमदोद्धता,
विदधती प्रलयवेपथुसादपरंपराम् ।
विषधरीव पुरः स्फुरिता[1] यतिनामहो,
विचरतां सुगतिमार्गममङ्गलमङ्गना ॥ २७०.१ ॥

भ्रनिगा ऋषभगजविलसितं छैः ॥ २७१ ॥

भरौ नगणत्रयं गुरुश्च । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा –

[5]अद्भुततुङ्गमूर्तिरतिशयललितगतिर्,
देव समग्रकर्मघनविदलनरसिकैः[2] ।
निर्भरमन्तरङ्गरिपुबलविजयपटुर्,
नाथ दधासि तत् त्वमृषभगजविलसितम ॥ २७१.१ ॥

मत्तगजविलसितमिति भरतः ॥ २७१.१ ॥

---

1) चलधृतिमिति अस्थिरस्वास्थ्यं अपजहि त्यज । 2) अयीति – कोमलामन्त्रणे । 3) अचलधृतीति – अचला स्थिरा धृतिः समाधिर्यत्र । 4) कुटिलतामित्यत्र वक्रत्वं उभयत्र । गुरुश्चासौ भोगश्च तेन उद्धता दर्पभाग् । पक्षेऽहिकायः । मूर्च्छाकम्पस्वेदश्रेणिः । भुजगीव अग्रतः । स्फुरिता जाता । यतिनां व्रतिनाम् । [अहो]आश्चर्यम् । 5) अद्भुततुङ्गेत्यत्र अन्तरंगेति – गजपक्षे अन्तर्मध्ये अङ्गति गच्छति यद्रिपुबलम् ।

---

१ स्फुरता N. २ रसिक N.

निजस्गा ललितपदं ङैः ॥ २७२ ॥

निरिति नगणत्रयं जसगाश्च । ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा—

[1]चुलुककुलजलनिधिशशाङ्क तव दीनं,
रिपुनिवहमतितरलकातरमुपेक्ष्य ।
त्वदसिरुचितमसि वितते युधि भवन्तं,
ललितपदमभिसरति वीर जयलक्ष्मीः ॥ २७२.१ ॥

य्मन्स्रगाः जयानन्दं चैः ॥ २७३ ॥

यमनसरगाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा—

[2]नमच्छक्रश्रेणीमणिमुकुटकोटीविटङ्कैर्,
निघृष्टाङ्घ्रे देव प्रबलजडताचण्डभानो ।
सुधाधारासारैरिव सदसि वाचां प्रपञ्चैर्,
जयानन्दस्यन्दं सपदि जगतामादधानः ॥ २७३.१ ॥
प्रवरललितमित्येके ॥ २७३.१ ॥

भ्रौ त्रौ न्गौ महिषी ञैः ॥ २७४ ॥

भरनरनगाः । ञैरिति दशभिर्यतिः । यथा—

[3]सिद्धनरेन्द्रनन्दन भवद्विपक्षनगरे,
संप्रति सौधभित्तिलिखितास्तुरंगमचमूः ।
वीक्ष्य नितान्तकोपकुटिलेक्षणा प्रति मुहुः,
शृङ्गविघट्टनैर्विघटयत्यरण्यमहिषी ॥ २७४.१ ॥

म्भौ न्मौ न्गौ मदनललिता घचैः ॥ २७५ ॥

मभनमनगाः । घचैरिति चतुर्भिः षड्भिश्च यतिः । यथा—

[4]गाढाक्रान्ता कुचयुगभरेणार्ता च विरहे,
नित्योद्विग्नातिघनजघनप्राग्भारधरणे ।
सध्रीचीभिर्धृतकरतला कान्ते कृतरतिर्,
मन्दं मन्दं मदनललिता याति प्रियगृहम् ॥ २७५.१ ॥

न्जभ्जर्गा वाणिनी ॥ २७६ ॥

नजभजरगाः । यथा—

1) चुलुक्येत्यत्र वैरिवृन्दम् । त्वत्खड्गकान्तिरेव तमोऽन्धकारः तस्मिन् वितते विस्तृते सति युधि संग्रामे अभिमुखमागच्छति । 2) नमदित्यत्र इन्द्रश्रेणिरत्नमुकुटकोट्यग्रैः । जयप्रीत्योर्निष्यन्दं रसं पर्षदि । 3) सिद्धनरेन्द्रेत्यत्र त्वद्वैरिपुरे । अरण्यमहिषीति—परस्परं नित्यवैरत्वादिति भावः । 4) गाढाक्रान्तेत्यत्र सध्रीचीभिः सखीभिः । कान्ते भर्तरि । कृतप्रीतिः ।

१ चुलुक्य० com; N; २ यमनसर्गाः GH; ३ तुरंगचमूः N. ४ वीक्ष A; ५ विघटनैः N.

[1]अविरलपुष्पबाणललितानि दर्शयन्ती,
परिमलहारितामरसवक्त्रमुद्वहन्ती।
मदकलराजहंसगमनानि भावयन्ती,
शरदिह मानसं हरति हन्त वाणिनीव ॥ २७६.१ ॥

नजिर्गो वा ॥ २७७ ॥

नगणो जत्रयं रगणो गुरुश्च यदा तदापि वाणिनी। यथा—

[2]कुरु करुणां वितर प्रतिवाचमत्र कां वा,
हृदि दयितां निदधासि निमीलिताक्षियुग्मम्[1]।
अयमपि ते ननु दासजनोऽनुकम्प्य[2] एव,
जयति स[3] वीरजिनो गदितो द्युवाणिनीभिः ॥ २७७.१ ॥

ज्रज्जगाः पञ्चचामरम् ॥ २७८ ॥

जरजरजगाः। यथा—

[3]त्वदीयपादपङ्कजे निधाय भक्तिमुज्ज्वलां,
मनुष्यकीटका वयं विदध्महे किमद्भुतम्।
यदीयजन्मनो[4] महोत्सवं तथा प्रचक्रिरे,
जिनेन्द्र सप्तविंशतिश्च पञ्च चामराधिपाः ॥ २७८.१ ॥

र्जजर्गाश्चित्रम् ॥ २७९ ॥

रजरजरगाः। यथा—

[4]कान्तिरिन्दुकौमुदीसहोदरा वचोविलासः,
सर्वदा सुधोज्ज्वलो यशश्च दुग्धसिन्धुबन्धुः।
क्षुण्णशङ्खसोदरा गुणास्तवामलं चरित्रं,
चित्रमेतदेभिरीश मे मनस्तथापि रक्तम् ॥ २७९.१ ॥

म्नस्तगाः सुरतललिता ॥ २८० ॥

मनसतरगाः[5]। यथा—

[5]संप्राप्ते मधुसमयसाम्राज्ये पिकीसमूहाः,
शंसन्ति प्रतिदिशमिदं मन्ये नितम्बिनीनाम्।

1) अविरलपुष्पेत्यत्र अन्यत्र बाणो वृक्षभेदः। छेका मत्ता च वाणिनी। 2) कुरु करुणामित्यत्र संगमदेवेन मायया कामिनीरूपाणि यानि निष्पादितानि ताभिरुक्तम्। निमीलितेति क्रियाविशेषणम्। गदित इति—प्रोक्तः। स्वर्गमत्तच्छेकरामाभिः। 3) त्वदीयपादेत्यत्र द्वात्रिंशत् देवेन्द्राः। व्यन्तरेन्द्रा न गण्यन्ते अल्पर्द्धित्वात्। 4) कान्तिरिन्दुरित्यत्र पयःपयोधिसोदरः। रक्तमिति—रागभाग्। 5) संप्राप्त इत्यत्र शंसन्ति कथयन्ति।

१ युग्मः BFP. २ नु कथं एवं N; नुकम्प्य एवं F. ३ स dropped in N. ४ जन्मतो N.
५ dropped in N.

मानित्वं त्यजत सु[1]भगंमन्यत्वमस्तु दूरे,
कन्दर्पः सुरतललितौपाध्यायकं प्रपेदे ॥ २८०.१ ॥

भ्रौ न्भौ भ्गौ शैलशिखा ॥ २८१ ॥

भरनभभगाः । यथा –

[1)]शीतरुजा विधुतचिबुकैः कृतदन्तरवो,
गाढतरप्रयुक्तगजदन्तकराभिनयः ।
शैलशिखाप्रदेशमधिरुह्य तुषारऋतौ,
पश्यति भास्करोदयपथं तव वैरिजनः ॥ २८१.१ ॥

भ्रौ यनौ न्गौ वरयुवतिः ॥ २८२ ॥

भरयननगाः । यथा –

[2)]स्फूर्जति संगरप्रदोषे तुरगखरखुर-,
क्षुण्णरजोन्धकारघोरे विलसति नृपते ।
वैरिमहीभुजां समन्तात्सुरवरयुवती-,
संगमहेतुरेकदूती भवदसिलतिका ॥ २८२.१ ॥

र्नौगा ललना ॥ २८३ ॥

रगणो नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा –

दिक्षु चक्षुरनिलहतकुवलयतरलं,
प्रक्षिपत्यतनुमृगपतिनिनदचकिता ।
सिद्धराजसुत भजति मृगयुवतितुलां,
सांप्रतं वनभुवि तव रिपुनृपललना ॥ २८३.१ ॥

सौ नौ मो गो वेल्लिता ॥ २८४ ॥

यथा –

[3)]सरितां कमितुः स्त[2]बकितघनफेनव्याजाद्-,
विततेषु तटेषु बहललवलीच्छायेषु ।
श्रममाप्तवती त्रिजगति संचारैर्,
नियतं नृप [4)]वेल्लितसुखमभजत् त्वत्कीर्तिः ॥ २८४.१ ॥

म्तौ स्तौ त्गौ कोमललता घडैः ॥ २८५ ॥

मतसततगाः । घडैरिति चतुर्भिः पञ्चभिर्यतिः । यथा –

---

1) शीतरुजेत्यत्र गाढतरं प्रयुक्तो गजदन्तानां कराभ्यां कृत्वाभिनयोऽनुकरणं येन स तथा । कोऽर्थः । बाकरीबन्धः । 2) स्फूर्जतीत्यत्र संग्रामरूपरात्रिमुखे । 3) सरितां कमितुरित्यत्र समुद्रस्य । स्तबकितेति – फेनस्तबका हि कल्लोलैरितस्ततः प्रेङ्खोल्यन्ते । लवलीलताभिः । 4) वेल्लितेति – आन्दोलनसुखम् ।

---

१ सुभगंमान्यत्वं N. २ स्तवकित० N.

[1]मत्तालीनां स्निग्धमधुरोद्गारैर्मुहुर्गीतकैर्,
आक्षिप्तोऽस्यारोहणमृगः स्वच्छन्दचारी यतः ।
मन्दं मन्दं दक्षिणमरुद्वात्येष तेनाधुना,
सद्यःपुष्यत्कोमललतालास्यैकशिक्षागुरुः ॥ २८५.१.१६।२३ ॥

अत्यष्टौ यम्नस्भल्गाः शिखरिणी चैः ॥ २८६ ॥

यमनसभलगाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा –

[2]हरन् सर्वाम्भोजश्रियमविरतं सिन्धुपतिना,
कृतार्थस्त्वानो निशितमसि विद्योतमगमम् ।
सुधांशुस्तद्वंशे त्वमिव जयसिंहक्षितिपते,
कलापूर्णः पश्योदयशिखरिणीहाभ्युदयते ॥ २८६.१ ॥

ज्सजस्यल्गाः पृथ्वी जैः ॥ २८७ ॥

जसजसयलगाः । जैरित्यष्टभिर्यतिः । यथा –

[3]त्वदीयरिपुभूभुजां पुरि पुरारिवेश्माग्रतो,
निरीक्ष्य चमरी वृषं सपदि मन्मथव्याकुला ।
परिस्पृशति जिह्वया [4]ककुदकेन कण्डूयते,
निमीलितविलोचना किल चुलुक्यपृथ्वीपते ॥ २८७.१ ॥

विलम्बितगतिरिति भरतः ॥ २८७.१ ॥

भ्रौ न्भौ न्लौ गो वंशपत्रपतितं जैः ॥ २८८ ॥

भरनभनलगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा –

[5]जर्जरसारिमध्यलुठिताः क्वचिदपि गजिनो,
भङ्गुरवंशपत्रपतिताः क्वचिदपि रथिनः ।
क्वापि च सादिनो [6]हततुरंगमवलपिहिताः,
शत्रुबलेऽभवंस्त्वयि रणाङ्गणमवतरति ॥ २८८.१ ॥

वंशदलमित्यन्ये ॥ २८८.१ ॥

1) मत्तालीनामित्यत्र आरोहणमृग इति – वायो हरिणवाहनः स च गीतिरतिः । मृगं विना वातोऽपि चलितुं न शक्नोति । लास्यं नाट्यम् । 2) हरन् सर्वामित्यत्र यद्यपि जयसिंहदेववारे धारायां नहि(र)वर्मराजोऽभूत् तथापि तस्य या राष्ट्रकोशाद्यङ्गसाङ्गलक्ष्मीः सा सर्वापि सोऽपार्जितासीत् । उत्कटत्वान्न विरोधः । सिन्धुदेशराजः समुद्रश्च । तेन विहितपूजः । निशि रजन्यां अन्धकारे निशिताद्योतं निरुपमं प्रकाशम् । पक्षे निशितं तीक्ष्णं । खड्गकान्तिं कुर्वन । तस्य चन्द्रस्य वंशे यथा त्वं तथा उदयगिरौ सुधांशुः । कलाः षोडश: पक्षे विज्ञानम् । 3) त्वदीयरिपुभूभुजामित्यत्र ईश्वरायतने चमरी वनगौः कामान्धा पाषाणमयं वृषं अजानती जिह्वास्पर्शनाद्यङ्गचेष्टाः करोति । 4) ककुदकेनेति – अकारान्तोऽप्यस्ति । 5) जर्जरसारीत्यत्र सारिः अंबाडीति प्रतीता । गजिनो गजारूढाः । वंशाः वाहनानि तेभ्यः । रथिनः इति रथवन्तः । सादिनोऽश्ववाराः ॥ 6) हततुरंगेति – उपरि तुरंगा अधस्तादश्वसमूहा [सादिनो ?] जाता इति भावः ।

१ स य. N. २ कृतार्घ. P. ३ शारि B. ४ गतिनो N.

सौ ज्भौ जो गावतिशायिनी[१] ॥ २८९ ॥

ससजभजगगाः । जैरिति वर्तते । यथा माघस्य[1)]–

इति धौतपुरंन्ध्रि[२]मत्सरान् सरसि मज्जनेन,
श्रियमाप्तवतोऽतिशायिनीमपमलाङ्गभासः ।
अवलोक्य तदेति याद[३]वानपरवारिराशेः,
शिशिरेतररोचिषाप्यपां ततिषु मङ्क्तुमीषे ॥ २८९.१ ॥

यादवीत्यन्ये[४] ॥ २८९.१ ॥

मो भ्नौ तौ गौ मन्दाक्रान्ता घचैः ॥ २९० ॥

मभनततगगाः । घचैरिति चतुर्भिः षड्भिश्च यतिः । यथा–

जन्मस्नाने स चरमजिनः स्वर्णकुम्भौघधारा-,
सारं सोढा कथमिति पुरा वज्रिणा शङ्कितेन ।
दृष्टः पश्चाज्जयति चरणाङ्गुष्ठपर्यन्तलीला-,
मन्दाक्रान्तामरगिरिशिरःकम्पतो विस्मितेन[५] ॥ २९०.१ ॥

श्रीधरेति भरतः ॥ २९०.१ ॥

मभ्नरसल्गाः भाराक्रान्ता ॥ २९१ ॥

मभनरसलगाः । घचैरिति वर्तते । यथा–

[2)]चौलुक्येन्द्र त्वमिह न हि चेदिमां किल धारयेः,
कूर्मक्रोडाधिपफणिपतिद्विपाद्रिषु सत्स्वपि ।
सर्पन्त्या ते करटिघटया दिशां विजये तदा,
भाराक्रान्ता नृप वसुमती क्षणान्निपतेदधः ॥ २९१.१ ॥

मभ्नम्यल्गाः हारिणी ॥ २९२ ॥

मभनमयलगाः । घचैरिति वर्तते । यथा–

प्रासादेषु त्वदरिनगरे शून्यत्वमासेदुषि,
श्रीचौलुक्य क्षितिपतिशिरश्चूडामणे संप्रति ।
प्रेङ्खोलन्तो विषधरशतैर्व्यालम्बिताः कञ्चुका,
व्यातन्वन्ति ध्वजपटतुलामुच्चैर्मनोहारिणीम्[६] ॥ २९२.१ ॥

---

1) माघस्येति – माघकाव्यमिदम् । शिशिरेति – सूर्येण । 2) चौलुक्येत्यत्र कच्छपादिवराहशेषदिग्हस्तिपर्वतादिषु ।

---

१ जैः added in GH. २ पुरन्ध्री N. ३ यदेवीनपर॰ A. ४ यावदवी॰ B. ५ विष्णुतेन A. ६ मनोहारिणी AN.

न्सौ म्रौ स्लौ गो हरिणी चघैः ॥ २९३ ॥

नसमरसलगाः । चघैरिति षड्भिश्चतुर्भिर्यतिः । यथा –

कथय किमियं लक्ष्मच्छाया शुचेस्तु भवेत् कथं,
तव हिमरुचे यद्वोत्सङ्गे कृतः कृपया ध्रुवम् ।
नभसि रभसाद् बद्धाटोपप्रधावितलुब्धक-,
क्षुभितहरिणीगर्भाद् भ्रष्टः कुरंगक एव हि ॥ २९३.१ ॥

वृषभललितमित्येके ॥ २९३.१ ॥

नः स्मौ तौ गौ पद्मम् ॥ २९४ ॥

नसमततगगाः । चघैरिति वर्तते । यथा –

त्यजत मनुजा जातेर्गर्वं किं तयैवैकया[1] स्यात्,
गुणपरिचयो लोकेऽत्यन्तं हन्त दत्ते प्रतिष्ठाम् ।
अजनि चुलुकाचान्ताम्भोधिः कुम्भजन्माप्यगस्त्यः,
1)कुलगृहमभूद्देव्या लक्ष्म्याः पङ्कजातं च पद्मम् ॥ २९४.१ ॥

नस्मम्यल्गा रोहिणी ॥ २९५ ॥

नसममयलगाः । चघैरिति वर्तते । यथा –

2)कुवलयमुदं[2] व्यातन्वानः पूर्णोल्लसन्मण्डलः,
शिरसि पटयन्[3] पादन्यासं निःशेषपृथ्वीभृताम् ।
उदयमधुना प्राप्तः श्रीमत्सिद्धेन्द्रसूनो भवान्,
इव 3)कृतबुधानन्दः सोऽयं श्रीरोहिणीवल्लभः ॥ २९५.१ ॥

नुर् गौ वसुधारा ङैः ॥ २९६ ॥

नुरिति पञ्च[4] नगणाः गुरुद्वयं च । ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा –

4)प्रणतसुरविसरमणिमुकुटतटकोटि-,
परिघे[5]टितचरणनखरुचिनिचयरम्ये ।
इह भवति भगवति विहरति जिननाथे,
प्रतिभवनमभिपतति[6] जगति वसुधारा ॥ २९६.१ ॥

1) कुलगृहं प्रधानसदनम् । 2) कुवलयमुदमित्यत्र – कैरवं भूवलयं च । मण्डलं बिम्बं देशश्च । कुर्वन् । पादानां चरणानां किरणानां च न्यासम् । समग्राणां राज्ञां पर्वतानां च । 3) कृतबुधेति – पुत्रत्वाद्बुधानन्दकृत् पक्षे पण्डितानन्दनो दानादिना । चन्द्रः । 4) प्रणतसुरेत्यत्र वसुधारेति – सुवर्णरत्नादिवृष्टिः ।

१ तया वैकया A. २ मुदा A; मदं P ३ घट्यत् N. ४ नगणपञ्चकं गुरु० A. ५ परिघट्टित N. ६ पतति dropped in N; जगति in E.

नजभजजा ल्गावबितथम् ॥ २९७ ॥

नजभजजेभ्यः परौ ल्गौ। यथा –

[1]श्रृणु परमोपदेशमिह मुग्धमते सततं,
भवजलधेः परेण यदि यातुमनास्त्वमसि ।
विसृज परिग्रहं भज कृपां त्यज कामकथाम्,
अवितथवाग्भवापहर मा परकीयधनम् ॥ २९७.१ ॥

नर्कुटकमिति जयदेवः ॥ २९७.१ ॥

तत् कोकिलकं छचैः ॥ २९८ ॥

तदवितथं[1] छचैः सप्तभिः षड्भिश्च यतिश्चेत् कोकिलकसंज्ञम्[2]। यथा –

कलयति कोकिले मधुरपञ्चमगीतिमिमां,
मलयसमीरणो भवति पश्यत नाट्यगुरुः ।
इह हि यदाज्ञया नवनवाद्भुतभङ्गिजुषः,
किसलयहस्तकान् वितनुते [2]सहकारलता ॥ २९८.१ ॥

इह केचिदष्टभिः पञ्चभिश्च यतिमिच्छन्ति ॥ २९८.१ ॥

गौ चेद्वाणिनी ॥ २९९ ॥

नजभजजेभ्यः परौ गौ चेद्वाणिनीसंज्ञम्। यथा –

[3]परभृतकूजितानि जरठेक्षुरसो नवेन्दुर,
मलयसमीरणो मलयजं मधुसंगमश्च ।
अपि न तथा हरन्ति मिलितानि मनो यथेदं,
मदभरलल्लभाषितमहो खलु [4]वाणिनीनाम् ॥ २९९.१.१७।१४ ॥

धृत्यां म्रभ्या रौ काञ्ची टैः ॥ ३०० ॥

मरभयररा:। टैरिति एकादशभिर्यतिः। यथा –

[5]संप्राप्तेऽस्मिन् जगच्चक्षुषि रवौ प्रत्यग्गिरेर्गह्वरं,
प्रेयःसंकेतवेश्माभिसरणे धत्से पिधानांशुकम् ।
मुग्धे ध्वान्तानुरूपं किमु मुधैवौत्सुक्ययोगात् क्वणत्-,
काञ्चीमञ्जीरकोलाहलमिमं शक्ता निषेद्धुं[3] न चेत् ॥ ३००.१ ॥

वाचालकाञ्चीत्यन्ये ॥ ३००.१ ॥

भिम्भसा मणिमाला ॥ ३०१ ॥

भत्रयं मभसाश्च। टैरिति वर्तते। यथा –

1) श्रृणु परमोपेत्यत्र परेणेति अव्ययं परार्थे। अवीति – सत्यवाग्। 2) सहकारलतेति – चूतमञ्जरी।
3) परभृतेत्यत्र कोकिलजल्पितानि। कठिनेक्षुरसः। मदभरे अव्यक्तजल्पनम्। 4) मसच्छेकानां स्त्रीणाम्।
5) संप्राप्तेऽस्मिन्नित्यत्र पश्चिमपर्वतस्य। क्वणदिति – मेखलानूपुरयोः कलकलः।

१ तदवितथं dropped in P. २ कोकिलसंज्ञं CN. ३ निरोद्धुं AP.

[1]देवं तवारिनरेशपुरन्ध्रीवक्त्राम्बुजशशिनः,
प्रोल्लसिताधिकविस्मयमुर्वीं[2] संवीक्ष्य भुजगताम्[3] ।
प्राभृतसारकृते निरवद्यामद्याप्यनवरतं,
मूर्धनि धारयते मणिमालां पातालपरिवृढः[4] ॥ ३०१.१ ॥

मत्ना यिः कुसुमितलतावेल्लिता ङ्चैः ॥ ३०२ ॥

मतना यगणत्रयं च । ङ्चैरिति पञ्चभिः षड्भिश्च यतिः । यथा –

कङ्केल्लिस्कन्धे कुसुमितलतावेल्लिता मन्दमन्दं,
क्रीडादोलेयं स्मरविरचिता दाक्षिणात्यानलेन ।
अस्यां खेलन्ती रतिरतितरां हन्त गीर्तिं तनोति,
व्याकूजन्मत्तभ्रमररमणीहुंकृतीनां छलेन ॥ ३०२.१ ॥

घछैश्चित्रलेखा ॥ ३०३ ॥

चतुर्भिः सप्तभिश्च यतिश्चेत् सैव चित्रलेखा । यथा –

पश्योष्णांशोरभ्युदयमधुना सूचयन्ती पुरस्तात्,
सन्ध्या सेयं चित्रयति गगनाभोगवेश्मान्तराले ।
शङ्खच्छेदस्वच्छरुचिरुचिरानभ्रभित्तिप्रभागान्,
वर्णैः पीताताम्रशितिकपिशैस्तन्वती चित्रलेखाः ॥ ३०३.१ ॥

मभ्ना यिश्चन्द्रलेखा ॥ ३०४ ॥

मभना यगणत्रयं च । घछैरिति वर्तते । यथा –

[5]ज्वालं ज्वालं सुभग तव महान् विप्रयोगानलस्तां,
दाहं दाहं किमिव विरचयेदन्यदस्मात्परेण ।
लावं लावं विकचकमलिनीश्चूर्णयत्यंह्रिघातैर्,
[6]लेखं लेखं शकलयति तथा सा नखैश्चन्द्रलेखाम् ॥ ३०४.१ ॥

म्भन्जभ्राश्चलम् ॥ ३०५ ॥

ममनजभराः । घछैरिति वर्तते । यथा –

शास्त्राभ्यासे व्यसनमनुपमं परोपकृतौ रतिः,
[7]सत्पात्रेषु प्रणयपरतया प्रदानमनारतम्[8] ।
प्रीतिः पादाम्बुरुहि जिनपतेर्भवेदमलात्मनां[9],
विद्युल्लेखाजलधरपटलीचलात्मनि जीविते ॥ ३०५.१ ॥

1) देव तवारीत्यत्र रिपुनृपस्त्रीमुखाम्भोजसंकोचचन्द्रसमानस्य । 2) उर्वीं पृथ्वीम् । पक्षे गुर्वीम् । 3) हस्तगतां पक्षे सर्पताम् । 4) पातालस्वामी शेषः । 5) ज्वालंज्वालमित्यत्र वियोगाग्निः । 6) लेखं लेखं आलेख्यालेख्य । 7) सत्पात्रेष्विति – आदरतत्परतया । 8) अनेति – निरन्तरम् । 9) अमलेति – विशुद्धात्मनाम् ।

१ देवतावारिनशपु. A. २ परिदृढः A. ३ दन्तगीर्तिं A. ४ रुचि dropped in B. ५ चूर्णयन्त्यंह्रि N. ६ सकलयति A.

म्भौ न्यौ रौ केसरम् ॥ ३०६ ॥

ममनयररा: । षड्भिरिति वर्तते । यथा –

[1]सारंगाणां न कुलमिह न वा यूथं [2]महादंष्ट्रिणां,
कर्णातिथ्यं न च भजति कटुर्गन्धद्विपानां ध्वनिः ।
तत्किं दिक्षु क्षिपसि रभसया नेत्रे त्वमुद्यत्करो,
यद्वा ज्ञातं विधुवति पवनस्त्वत्केसरं[3] केसरिन् ॥ ३०६.१ ॥

नौ मौ यौ चन्द्रमाला छघैः ॥ ३०७ ॥

ननममयया: छघैरिति सप्तभिश्चतुर्भिश्च यतिः । यथा –

[4]सरसि[1] सरसिजं तद्वाकाशे पार्वणं चन्द्रबिम्बं,
कुवलयनयने तावत्साम्यं नाभजत्त्वन्मुखस्य ।
[5]जनयतु कनकाम्भोजश्रेणीर्लक्षशः स्वर्गसिन्धुर्-,
घटयतु यदि वा सोऽपि स्रष्टा कोटिशश्चन्द्रमालाः ॥ ३०७.१ ॥

नौ म्तौ भ्रौ ललितम् ॥ ३०८ ॥

ननमतभरा: । छघैरिति वर्तते । यथा –

[6]परमुपशमं वर्मीकृत्य स्थितेऽत्र महामुनौ,
प्रहरणमपरं दध्याः किंचिन्निशातमतीव यत्[2] ।
पशुपतिविजयं स्मारं स्मारं पराक्रमगर्वितः[3],
कलयसि ललितं पौष्पं शस्त्रं मनोभव किं मुधा ॥ ३०८.१ ॥

भ्रनिसा भ्रमरपदं झैः ॥ ३०९ ॥

भरौ नगणत्रयं सश्च । झैरिति नवभिर्यतिः । यथा –

वारिदमुक्तवारिभरपरिशमितघनरजा,
उद्गतरोहिणीशकरधवलितसकलककुप् ।
कस्य धृतिं ददाति न हि शरदृतुरजनिरियं,
चुम्बनलालसभ्रमरपदविदलितकुमुदा ॥ ३०९.१ ॥

म्सौ ज्सौ त्सौ शार्दूलललितं ठैः ॥ ३१० ॥

मसजसतसा: । ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा –

---

1) सारंगाणामित्यत्र हरिणानां वृन्दम् । 2) महेति – वराहादीनाम् । 3) त्वत्स्कन्धकेशाम् । 4) सरसि सरे[स्यत्र] पर्वणि भवं पार्वणं राकाजातम् । 5) आदौ जनयत्विति – तदेत्यध्याहारो विधेयः । स्वर्गेति – गङ्गा । स्रष्टेति – ब्रह्मा । 6) परममुपेत्यत्र संनाहीकृत्य । निशातं तीक्ष्णम् । ईश्वरविजयं स्मृत्वा स्मृत्वा ।

---

१ सरसि dropped in A. २ तीक्ष्णं O. ३ गर्वित N.

[1]नष्टं त्यक्तमिथः[1]प्रतीक्षणरसैः सारंगमिथुनैर्,
[2]यातं विस्मृतशृङ्गभारविधुरैर्वाध्रीणसकुलैः ।
लीनं पल्वलपङ्क एव सहसा क्रौडैर्ध्व[3]नीति चेत्,
कान्तां[4]चाटुविधित्सयापि हि भवान् शार्दूल ललितम् ॥ ३१०.१ ॥

म्तन्जभ्राः कुरङ्गिका ङ्छैः ॥ ३११ ॥

मतनजभराः । ङ्छैरिति पञ्चभिः सप्तभिश्च यतिः । यथा –

[2]अस्या वक्त्रेन्दौ विजयिनि चिराय लाञ्छनवर्जिते,
प्रालेयांशो त्वं स्फुरसि दिवि धृष्ट नित्यमचेतनः ।
साकूतालोका[5]द्भुतनयनकेलिनिर्जितलोचना,
याऽरण्ये तस्थावुचितचतुरेह सैव कुरङ्गिका ॥ ३११.१ ॥

न्सौ मौ यावनङ्गलेखा चङैः ॥ ३१२ ॥

नसममययाः । चङैरिति षड्भिः पञ्चभिश्च यतिः । यथा –

[3]प्रियसखि मधुं मा स्मावज्ञासीर्मानयैनं यथावत्,
तव हि वकुले क्रीडामित्रेऽस्मिन् पुत्रके चूतवृक्षे ।
भवनपरिखापद्मिन्यां सख्यां न्यस्तरोलम्बवर्णा-,
वलिकिसलयव्याजादेतेनानिन्यिरेऽनङ्गलेखाः ॥ ३१२.१ ॥

विबुधप्रियेत्यन्ये[6] । ॥ ३१२.१ ॥

रसौ जौ भ्रावुज्ज्वलं जैः ॥ ३१३ ॥

रसजजभराः । जैरित्यष्टभिर्यतिः । यथा –

[4]पाणिपादविलोचनाननपद्मकाननशालिनी,
निम्ननाभिमहाह्रदा त्रिवलीतरंगविभूषिता ।

1) नष्टमित्यत्र त्यक्तं मिथो यत्र क्रियाविशेषणम् । विस्मृतशृङ्गभारं यथा स्यादेवं विधुरैः पीडितैः गण्डकजीवैः । क्रोडैर्वराहैः । ललितं सविलासं यथा भवति तथा । 2) अस्याः वक्त्रेन्दावित्यत्र हे प्रालेयांशो चन्द्र । रे धृष्ट त्वं अस्या वदनेन्दौ सर्वोत्कृष्टे सति कलङ्कहीने सति आकाशेऽचेतनः सन्नित्यं स्फुरसि अतो हेतोः त्वत्तः इह लोके सा कुरङ्गिकाप्युचितचतुरा या अस्याः साभिप्रायालोकनाद्भुतनयनकेल्या निर्जिते विलोचने यस्याः सा एवंविधा सती अरण्ये तिष्ठति स्म । मृगी सा पशुरपि धन्या या अरण्ये लज्जिता सती वसति । त्वं तु पशोरपि पशुः यत् निर्जितोऽपि गगने भ्रमसीति भावः । 3) प्रियसखि मधुमित्यत्र हे इष्टसखि मधुं वसन्तं मावगणय किं तु एनं मानय । अनेन हि बकुलसहकारपद्मिनीषु किसलयव्याजात् अनङ्गलेखाः आनिन्यिरे आनीताः । को भावः । दम्पत्योर्यत्परस्परं प्रेम्णा लेखप्रेषणं सोऽनङ्गलेखः । यथाहमिह स्थितवत्यपि तावकी त्वं अपि तत्र वसन्नपि मामकः । लिखितपत्रमनङ्गरसाकुला विरहिणी प्रहिणोति पतिं प्रति । एवं पतिरपि तां दयितां प्रति प्रेषयति । 4) पाणिपादेत्यत्र त्रिवली उदरस्था वलित्रयी । चक्रवाकेति – पक्षिविशेषः ।

१ प्रतिक्षण C. २ जातं B. ३ ध्वनिति N. ४ कांचाटु० N; ५ लोकाद्भुत० N. ६ this is found under s. 313 after the word यतिः in BCDFNP, but this is never the place where H. indicates alternative names.

कुङ्कुमारुणपीवरस्तनचक्रवाकयुगाङ्किता,
केलिसिन्धुरिवोज्ज्वला मदनस्य राजति कामिनी ॥ ३१३.१ ॥

मालिकोत्तरमालिका वेत्यन्ये ॥ ३१३.१ ॥

नौ रीर्निशा डैः ॥ ३१४ ॥

नद्वयं रचतुष्टयं च। डैरिति त्रयोदशभिर्यतिः। यथा–

[1]मलयजरसलिप्तरम्याङ्गभाजां सिते वाससी,
शरदि हृदि च बिभ्रतीनां विशुद्धां नवैकावलीम्।
विकचकुमुदकर्णपूराङ्कितानां कुरङ्गीदृशां,
हिमरुचिकिरणावदाताभिसर्तुं निशा प्रेयसी ॥ ३१४.१ ॥

तारकेत्यन्ये ॥ ३१४.१ ॥

नौ सौ त्यौ पङ्कजवक्त्रा घझैः ॥ ३१५ ॥

ननससतयाः। घझैरिति चतुर्भिर्नवभिश्च यतिः। यथा–

[2]इह किमु विलसति सर्वऋतुश्रीः किं[2] नु मृगाक्षी,
बहुजनजडिमविजृम्भणहेतुः कुन्दै[3]रदा वा।
अभिनवमृदुतरपल्लवपाणिः संभृततृष्णा,
समुदितनिबिडपयोधरभारा पङ्कजवक्त्रा ॥ ३१५.१ ॥

स्नज्नभ्साः सुरभिस्त्रिङैः[4] ॥ ३१६ ॥

सनजनभसाः। [5]त्रिङैरिति त्रीन् वारान् पञ्चभिर्यतिः। पञ्चभिः पञ्चभिः पञ्चभिश्च यतिरित्यर्थः। यथा–

[3]स्फुटदुज्ज्वलबकुलाकुलमधुपावलिरसितैः,
पवनाहतलवलीदलपटलैरतिचपलैः।
मदने प्रियसुहृदि प्रतिभुवनं कृतविजये,
[4]सुरभिर्भुवमिह गायति परिनृत्यति मुदितः ॥ ३१६.१ ॥

यम्नौ न्सौ त्सौ क्रीडा चचैः ॥ ३१७ ॥

यमनसतसाः। चचैरिति षड्भिः षड्भिर्यतिः। यथा–

1) मलय[ज]रसेत्यत्र कर्णपूरेति–कर्णाभरणम्। कुरङ्गीदृशां स्त्रीणाम्। 2) इह किमु विलसतीत्यत्र हेमन्ते शीतेन जाड्यं भवति। स्त्रीपक्षे जनालस्यम्। शिशिरे कुन्दाः पुष्पन्ति। वसन्ते पल्लवाः निष्पद्यन्ते। ग्रीष्मे तृष्णा भवति पक्षेऽभिलाषः। प्रावृषि पयोधरा मेघाः पक्षे स्तनौ। शरदि कमलानि विकसन्ति पक्षे वदनसरसीरुहमिति भावः। 3) स्फुटदुज्वलेत्यत्र मदने कामे। 4) सुरभिर्वसन्तः।

१ चेत्यन्ये F; मालिकाविसन्ये N. २ कि तु N. ३ कन्दरदावा N. ४ त्रिङै. GN. ५ त्रिङैरिति N.

[1]यदि प्राप्तो बन्धं यदि विरहितो विन्ध्याचलभुवा,
वियुक्तः कान्ताभिर्यदि च तदपि स्तम्बेरमपते ।
नरेन्द्रस्ते पूजां रचयति सदा किं चैष भवता,
रणक्रीडामैत्रीं घटयति ततो मा गाः शुचमिमाम् ॥ ३१७.१ ॥

[2]न्सौ म्तौ भ्रौ हरिणीपदं चघैः ॥ ३१८ ॥

नसमतभराः । चघैरिति षड्भिश्चतुर्भिश्च यतिः । यथा –

[2]अधिगुणधनुर्दण्डं पश्यंल्लुब्धकं गहने वने,
सरभसमपक्रामन्भ्यङ्कुश्चिन्तयन्निति [3]ताम्यति ।
सरसमधुरोद्गारैर्गीतैर्वागुराभिरिव प्रिया-,
ऽहह निगडिता वृत्ते नैषा सांप्रतं हरिणी पदम् ॥ ३१८.१ ॥

भीन्या भङ्गिः ॥ ३१९ ॥

भगणचतुष्टयं नयौ च । यथा –

मा कुरु संपदि संमदमापदि विसृज विषादं,
दीनजनेषु कृपां कुरु संस्मर चिरपुरुषाणाम् ।
संत्यज पापचरित्रमुदञ्चय[4] सुचरितमालाम्,
अद्भुतभङ्गिरियं पुरुषोत्तमसरणिरनिन्द्या ॥ ३१९.१ ॥

विच्छित्तिरिति कश्चित् ॥ ३१९.१ ॥

स्जौ स्जौ त्रौ बुद्बुदम् ॥ ३२० ॥

सजसजतराः । यथा –

[5]असमं दधन्नयपयो गभीरमध्यः सनातनो,
विमलो जयत्यविरतं जिनेन्द्रसिद्धान्तवारिधिः ।
अतिपेशलैर्गम[6]गणैस्तरंगिते यत्र सर्वदा,
क्षणदृष्टनष्टतनुभिः कुदृष्टिभिर्बुद्बुदायितम् ॥ ३२०.१ ॥

अतिधृत्यां म्सौ ज्सौ तौ गः शार्दूलविक्रीडितं ठैः[3] ॥ ३२१ ॥

मसजसततगाः । [3]ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा –

[7]क्ष्माभृत्पुंगव कोशकन्दरमुखान्निर्गत्य ते संगर-,
क्रीडासून्मदवैरिवारणघटाकुम्भस्थलीः पाटयन् ।

---

1) यदि प्राप्त इत्यत्र स्तम्बेरमेति – हे हस्तिपते । भवता कृत्वा संपादयति । एतेन उक्तिद्वयेन गजस्य महत्त्वमारोप्यते । 2) अधिगुणेत्यत्र गुणमधिरूढो धनुर्दण्डो यस्येति तं व्याधं न्यङ्कुर्हरिणः । 3) खेदं करोति । 4) उदञ्चयेति – पुष्टिं नय । सरणिर्मार्गः । संपदि आनन्दो न क्रियते विपदि विषादो नेत्यादिलक्षणा अद्भुता । 5) असममित्यत्र असाधारणत्वम् । नया नैगमाद्यास्तद्रूपं पयस्तेन गभीरं गम्भीरं मध्यं मध्यप्रदेशो यस्येति । नित्यस्थिर्तिभागर्थापेक्षया । 6) सदृशपाठसमूहैः । पूर्वं दृष्टाः पश्चान्नष्टाः दृष्टनष्टास्तैरिति क्षणक्षयवादिभिः स्थासकायितम् । 7) क्ष्माभृत् इत्यत्र राजानः पक्षे पर्वताः तेषु पुंगवो मुख्यः ।

---

१ शुचिमिमां D; शुभमिमां N. २ sūtras 318-323 dropped in H. ३ छैरिति N.

दंष्ट्रालो नवलभ्रमौक्तिकमणिस्तोमैरसृग्लेखया,
जिह्वालः करवाल एष तनुते शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ३२१.१ ॥

म्सौ ज्सौ न्जौ गो वायुवेगा ॥ ३२२ ॥

मसजसनजगाः । [1]ठैरिति वर्तते । यथा–

[1]त्यक्त्वा पुत्र[2]कलत्रबन्धुसुहृदां व्यतिकरमञ्जसा,
नित्यं संस्मर वीतरागचरणाम्बुरुहयुगं [2]रहः ।
हंहो चित्त चिरं प्रसीद किमिदं न हि हतजीवितं,
जानीषे घनवायुवेगनिहताभ्रपटलगत्वरम्[3] ॥ ३२२.१ ॥

य्मौ न्सौ रौ गो मेघविस्फूर्जिता चचैः ॥ ३२३ ॥

यमनसररगाः । चचैरिति षड्भिः षड्भिश्च यतिः । यथा–

[4]निरुन्धानस्तापं जगति कलयंश्चण्डकोदण्डदण्डं,
पदं व्यातन्वानः सततमखिलक्ष्माभृतां चोपरिष्टात् ।
निकामं दुर्धर्षा दिशि दिशि समुल्लासयन् वाहिनीश्च,
त्वमुच्चैश्चौलुक्येश्वर घटयसे मेघविस्फूर्जितानि ॥ ३२३.१ ॥

रम्भेति स्वयंभूः ॥ ३२३.१ ॥

य्मौ न्सौ जौ गो मकरन्दिका ॥ ३२४ ॥

यमनसजजगाः । चचैरिति वर्तते । यथा–

इमां बालां त्रासाकुलमृगवधूविलोलविलोचनां,
किमु त्वं निःशङ्को व्यथयसि मुहुर्वियातविचेष्टितैः[5] ।
[6]परिक्षोदं चण्डैर्मुसलपरिघैः सहेत न मालती,
मृदुभ्राम्यद्भृङ्गीपदपरिचयाद्गलन्मकरन्दिका ॥ ३२४.१ ॥

य्मौ न्सौ तौ गश्छाया ॥ ३२५ ॥

यमनसततगाः । चचैरिति वर्तते । यथा–

[7]फलं कालाक्रान्तं कुसुममरसं पत्रं न भोगास्पदं,
बहिस्तत्का[3]र्कश्यं किमपि सहजं निःसारमन्तर्वपुः ।

1) त्यक्त्वा पुत्रेत्यत्र मित्राणां संबन्धम् । 2) रहः एकान्ते वनमध्ये इत्यर्थः । 3) मेघसमूहवत् गत्वरं विनाशि । 4) निरुन्धानस्तापमित्यत्र जलदविचेष्टितानि । यथा मेघो हि तापं निरुणद्धि अयमपि अन्येषां राज्ञाम् । खड्गं पक्षे इन्द्रधनुः । क्ष्माभृत् राजा पर्वतश्च । वाहिनी कटकं नदी वा । 5) इमां बालामित्यत्र धृष्टविचेष्टितैः । 6) चूर्णभावम् । 7) फलं कालाक्रान्तमित्यत्र हे ताल तव फलं कालदोषदूषितं धिक् । नीरसं कुसुमं धिक् । न भोगयुक्तं पत्रं धिक् । बहिस्तत् प्रसिद्धं कार्कश्यगुणं प्रकृतिभवं धिक् । अन्तर्मध्ये निःसारगुणं धिग् विवृद्धं ।

१ छैरिति N. २ बन्धुकलत्रपुत्र A, ३ कार्कश्ये N.

विवृद्धिं गृध्राणां धिगुपकरणं शाखाप्रपञ्चो न ते,
किमन्यत्ताल स्याद्विरलविरला छायापि नो शीतला ॥ ३२५.१ ॥

त्रिर्ज्सौ गो रतिलीला ॥ ३२६ ॥

त्रीन् वारान् जगणसगणौ गुरुश्च । जसजसजसगाः । चचैरित्यनुवर्तते । यथा –

दुनोति बत तां कराम्बुजतले निवेशितकपोलां,
किमप्यहरहस्तथा कथमपि त्वदीयविरहाग्निः ।
यथा वरतनुर्न पङ्कजदलैर्न मौक्तिककलापैर्,
न चन्दनरसैर्न चन्द्रकिरणैः करोति [1]रतिलीलाम् ॥ ३२६.१ ॥

म्तौ न्सौ रौ गः पुष्पदाम ङ्छैः ॥ ३२७ ॥

मतनसररगाः । ङछैरिति पञ्चभिः सप्तभिश्च यतिः । यथा –

सेयं साकाङ्क्षा त्वयि मृगनयना [2]संगताङ्गी विलासैर्,
लीलालोलभ्रूर्दिवि कमलवनं कुर्वती नेत्रपातैः ।
हंहो पश्यैतद्विरहविधुरया ते यथा [3]सावहित्थं,
प्रक्षिप्तं कण्ठे विकसितबकुलासूत्रितं पुष्पदाम ॥ ३२७.१ ॥

म्तौ न्सौ तौ गो वञ्चितम् ॥ ३२८ ॥

मतनसततगाः । ङछैरिति वर्तते । यथा –

[4]कैश्चिच्चार्वाकैरविदितसुकृतैः शूकाविमुक्तात्मभिः,
कौलीभूयान्यैर्विहितपशुगणाघातैः प[1]रैर्यज्वभिः ।
जैने धर्मेऽस्मिन् सति सततकृपापीयूषपात्रेऽप्यहो,
स्वच्छन्दं धूर्तैरहह कुटिलया बुद्ध्या जगद् वञ्चितम् ॥ ३२८.१ ॥
[2]त्रिम्चितमित्यन्यः ॥ ३२८.१ ॥

य्मौ नौ रौ गो मुग्धकं चछैः ॥ ३२९ ॥

यमननररगाः । चछैरिति षड्भिः सप्तभिश्च यतिः । यथा –

परिभ्राम्यद्भ्र[3]ङ्गं श्वसितपरिमलैर्जपापाटलोष्ठं[5],
गिरा लीलालापप्रणयमधुरया सदानन्ददायि ।
स्फुरत्यन्तश्चित्तं[6] लिखितमिव सखे ममाद्यापि तस्याः,
[7]प्ररूढप्रेमायाश्चकितमृगदृशो मुखं मुग्धकं तत् ॥ ३२९.१ ॥

1) रतिलीलां स्वास्थ्यम् । 2) सेयं सा इत्यत्र शोभिताङ्गी । 3) अङ्गमोटनादिभिः आकारगोपनसहितम् । 4) कैश्चिदित्यत्र नास्तिकैरज्ञातपुण्यैः दयाहीनात्मभिः । कौलीभूयेति – तापसीभूय । अन्यैर्योगिभिः । 5) परिभ्राम्यदित्यत्र जपापाटलवद् रक्तोष्ठम् । 6) चित्तस्यान्तः अन्तश्चित्तम् । 7) उत्पन्नरागायाः । मुग्धकं मनोहरम् ।

१ पदैर्य० N. २ बिम्बिलं A; विच्चितं N. ३ भ्राम्यद्भ्रङ्गं N.

रः सौ तो जौ ग ऊर्जितं जैः ॥ ३३० ॥

रससतजजगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा –

नेक्षसे किमहो [1]जलरिक्तां स्वामपि तावदिमां तनूं,
नो निषेधसि चण्डमरीचेर्दुःसहमातपजृम्भितम्[2] ।
शारदे समयेऽपि तदस्मिन् पूरितपर्वतकन्दरा-,
ण्यूर्जितस्तनितानि दधानस्तोयद किं न हि लज्जसे ॥ ३३०.१ ॥

नभ्रसा जौ गस्तरलम् ॥ ३३१ ॥

नभरसजजगाः । यथा –

अय विशुद्धधिया जिनेश्वरपादपङ्कजभृङ्गतां[3],
प्रकटय [4]प्रशमं भजस्व गुरूनधीष्व सदागमम् ।
विरचयार्थिजनं कृतार्थमिमं कुरुष्व तपः परं,
तरलमायुरिदं गृहाण तदीयमेतदहो फलम् ॥ ३३१.१ ॥

म्रौ भः सौ ज्गौ माधवीलता छैः ॥ ३३२ ॥

मरभससजगाः । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा –

निःसामान्यं तवैतत् किमपि विराजति दक्षिणानिल,
[5]प्रावीण्यं यत्प्रगल्भामिह सहकारलतामनुव्रजन् ।
अश्रान्तं साभिलाषः स्पृशसि समुन्नयसे विधूनय-,
स्यालिङ्गस्याशु चुम्बस्यभिनवकोमलमाधवीलताम् ॥ ३३२.१ ॥

सूगौ तरुणीवदनेन्दुः ॥ ३३३ ॥

सगणाः षट् गुरुश्च । यथा –

मृगनाभिविनिर्मितपत्रलतावलिलाञ्छनधारी,
जननेत्रचकोरमहोत्सवकृत्कमलद्युतिहारी ।
जगतां विजयाय निबद्धमतौ [6]झषलक्ष्मणि सेद्यो,
जयति प्रतिपन्नसहायपदस्तरुणीवदनेन्दुः ॥ ३३३.१ ॥ १९।१३ ॥

कृतौ म्रौ भ्रौ य्भौ ल्गौ सुवदना छछैः ॥ ३३४ ॥

मरभनयभलगाः । छछैरिति सप्तभिः सप्तभिर्यतिः । यथा –

---

1) नेक्षसे इत्यत्र जलशून्याम् । 2) आतपविलसितम् । 3) अय विशुद्धेत्यत्र भ्रमरत्वम् । 4) उपशमभावम् । 5) निःसामान्यमित्यत्र प्रवीणस्य भावः प्रावीण्यम् । 6) झषलक्ष्मणि कन्दर्पे ।

---

१ विनिर्मितः पत्र० N. २ साद्या N.

[1]"आकल्पं कल्पयित्वाभिनवमृगमदैरामुच्य"[2] च[१] शिति-,
क्षौमे कृत्वा विभूषां मरकतमणिभिर्गन्तुं प्रियगृहम् ।
औत्सुक्याद्यावदस्थात् पथि [3]"मुखशशिना तावद्धततमी[२],
ज्योत्स्नी जातेति मूर्च्छामभजत सहसा कष्टं सुवदना ॥ ३३४.१ ॥

दशाग्ला[३] वृत्तम् ॥ ३३५ ॥

गुरुलघू दशवारानावृत्तौ वृत्तं नाम वृत्तम् । यथा –
[४]प्रीणिताखिलार्थिदानमूर्जितारिजिष्णुपौरुषं महर्षि-,
चित्रकृज्जितेन्द्रियत्वमेवमद्भुतान् गुणान् दधन्नरेन्द्र ।
रामपार्थधुन्धुमारमुख्यपूर्वभूमिपालवृत्तमत्र,
सत्यतां चिराय नीतवानसि त्वमुचकैश्चुलुक्यचन्द्र ॥ ३३५.१ ॥

स्भौ नौ म्यौ ल्गौ मत्तेभविक्रीडितं डैः ॥ ३३६ ॥

सभरनमयलगाः । डैरिति त्रयोदशभिर्यतिः । यथा –
उदयाद्रेः प्रसरन्नयं दिनपतिः प्रत्यग्रसन्ध्यातप[५]-,
स्फुटसिन्दूररुचिविसूत्रित[4]-तमःसंदोहवल्लीवनः ।
तनुते [5]"वाजिजवोल्लसत्कश[६]पुरःक्रामत्सुपर्णाग्रज-,
प्रतिकारोपरिवल्गदा[७]यतकरो मत्तेभविक्रीडितम् ॥ ३३६.१ ॥

नो भौ मः सौ ल्गौ मुद्रा टैः ॥ ३३७ ॥

नभभमससलगाः । टैरिति एकादशभिर्यतिः । यथा –
अयमरण्यमहीष्वपि चूतास्वादकषायितकोकिला-,
कलकलच्छलतश्चिरमाज्ञामस्खलितामिह [6]"वर्तयन् ।
कुपितमानवतीकलहानामन्तकरः पुरतः सखे,
[7]"मकरकेतुमहीपतिमुद्राव्यापरणं[८] तनुते मधुः ॥ ३३७.१ ॥

उज्ज्वलमित्यन्ये ॥ ३३७.१ ॥

स्मौ नौ तौ गौ शोभा चछैः ॥ ३३८ ॥

यमननततगगाः । चछैरिति षड्भिः सप्तभिश्च यतिः । यथा –

1) आकल्पं वेषं रचयित्वा । 2) आमुच्येति – परिधाय । 3) स्वमुखप्रभाभिः भूदेशे उद्द्योतिते परलोकनाज्जातलज्जया गन्तुमशक्तेति भावः । 4) विसूत्रितेति – विनाशिता । 5) वाजिजवेति – वाजिजवाय वेगाय उल्लसन्ती कशा तर्जको यस्य स चासौ क्रामदरुणसारथिरुपरिष्टाद् वल्गदायतभुजः । 6) अयमरण्येत्यत्र वर्तयन् प्रवर्तयन् । 7) काममहीशप्रधानपदं आज्ञाज्ञापनमिति यावत् ।

१ वशिति क्षौमे N. २ तावद्धततमी ADEN. ३ दशल्गा F. दसल्गा G; ४ प्राणिता N. ५ तपः स्फुट० A. ६ कसपुरः B. ७ बलादायत० N. ८ मुद्रयापरणं N.

[1]गता लाक्षारागद्युतिरधरदलात्पत्रवल्ली विलुप्ता,
कपोले पर्यस्तं तिलकमलिकतो लम्बितः केशपाशः ।
च्युतः कर्णोत्तंसः करमणिवलयं स्रस्तमस्यास्तथापि,
प्रियेण [2]प्रत्यग्रः प्रथयति महतीं संगमो हन्त शोभाम् ॥ ३३८.१ ॥

म्रौ भ्नौ तौ गौ चित्रमाला छ्चैः ॥ ३३९ ॥

मरभनततगगाः । छ्चैरिति सप्तभिः षड्भिश्च यतिः । यथा –

[3]सा काङ्क्षत्यन्यमेवायमपि बत तां सारसौन्दर्यलक्ष्मीर्-,
एषा चैतं वराकी तरुणनिवहोऽमुं च लावण्यपुण्याम् ।
एवं प्रत्यग्रकेलीकुशलललितैर्बद्धहासं वसन्ते,
देवः पुष्पायुधोऽसौ रमयति रतिं दर्शयंश्चित्रमालाम्[4] ॥ ३३९.१ ॥

सुप्रमेत्यन्यः ॥ ३३९.१ ॥

म्नौ स्नौ म्यौ ल्गौ सद्रत्नमाला ङ्जैः ॥ ३४० ॥

मनसनमयलगाः । ङ्जैरिति पञ्चभिरष्टभिश्च यतिः । यथा –

सन्ध्यान्ते प्रतिदिशमियं समुदिता तारालतिः शोभते,
[5]श्यामाया अभिसरणकेलिरभसाद्भ्रष्टेव मुक्तावलिः ।
यद्वा व्योमनि मनसिजेन लिखिता जैत्रप्रशस्तिर्निजा,
विस्फूर्जद्घनतमतमिस्रफणिनां सद्रत्नमालाथवा ॥ ३४०.१ ॥

भीरसल्गा नन्दकम् ॥ ३४१ ॥

भगणचतुष्टयं रसलगाश्च । यथा –

[6]अद्भुतसंगरसागरमन्थनसंभवां कलयन् श्रियं,
दोष्णि दधद्वसुधावलयं च कुमारपालमहीपते ।
त्वं बलिराजनियन्त्रणविश्रुतविक्रमः पुरुषोत्तमः,
केवलमेष जगद्विजयी त्वदसिर्द्विषां न तु [7]नन्दकः ॥ ३४१.१ ॥

---

1) गता लाक्षेति – चुम्बनेनेति शेषः । विलुप्तेति – अङ्गमर्दनेनेति । 2) प्रत्यग्रो नवीनः कथयति । 3) सा काङ्क्षत्यन्यमेवेत्यत्र सा नारी अन्यं पुरुषं काम्यति । स तु पुमान् तां दयिताम् । पुनः एषा सारसौन्दर्यलक्ष्मीर्वराकी सती एनं प्रत्यक्षदृष्टं पुमांसम् । तरुणपुरुषनिवहः अमुं लावण्यपुण्यां एवंविधां अभिलषति । एवं नूतनकेलिनिपुणविलासैः बद्धहासं यथा भवति तथा कामः रतिं दयितां रमयति । 4) आश्चर्यमालां अनया रीत्या वसन्ते दर्शयन्नित्यर्थः । 5) सन्ध्यान्ते प्रतिदिशमित्यत्र श्यामाया षोडशवर्षदेशीया कामिनी तस्याः । 6) अद्भुतेत्यत्र संग्रामसमुद्रमथनोद्भवाम् । 7) नन्दको हर्षकरः । पक्षे विष्णोः खड्गस्य नन्दक इति नाम । यदाहुः–शङ्खोऽस्य पाञ्चजन्योऽङ्कः श्रीवत्सोऽसिस्तु नन्दक इति ।

---

१ छ्चैः G. २ चैतं वराका A; चैनं वराकी E ३ रत्नमाला FGH. ४ तमतमिस्र DNP.

भ्रौ न्भौ भ्रौ ल्गौ कामलता ॥ ३४२ ॥

भरनभभरलगाः । यथा –

कौतुकमात्रमेव भवतो यदि शस्त्रपरिग्रहे तदा,
चापशिलीमुखान् घटयितुं कुरु चूतदलावमोटनम् ।
कस्य मनः करोति न हि वश्यमसौ पुरतो यतः स्फुरन्,
काम लतावलीतरलनो मलयानिल एष ते सखा ॥ ३४२.१ ॥

उत्पलमालिकेत्यन्ये ॥ ३४२.१ ॥

भ्रौ य्नौ न्रौ ल्गौ दीपिकाशिखा गचैः ॥ ३४३ ॥

भनयननरलगाः । गचैरिति त्रिभिः षड्भिश्च यतिः । यथा –

प्राक्तनैसुकृतसमूहे [1]बलवदिह समुल्लसत्यपि,
[2]दुर्नयकरणमनीषा श्रियमपहरति क्षणान्नृणाम् ।
पश्यत यदनुपभुक्तेऽपि हि विनिहिततैलपूरणे,
निर्भरचलितसमीरो [3]दलयति खलु दीपिकाशिखाम् ॥ ३४३.१ ॥

त्भौ ज्भौ ज्भौ ल्गौ शशाङ्करचितम् ॥ ३४४ ॥

तभजभजभलगाः । यथा –

त्वं निर्जितोऽसि निरवद्यया [4]वरतनोर्मुखाम्बुजरुचा,
विस्तीर्णनेत्रललितैः कुरङ्गहतकोऽयमप्यवजितः ।
युक्तं शशाङ्क रचितं त्वया [5]यदमुना सहैक्यमधुना,
संगः समानगुणयोगिभि[6]र्भवति देहिनां [7]समुचितः ॥ ३४४.१ ॥ २०।११

प्रकृतौ म्रौ भ्नौ यिः स्रग्धरा छचैः ॥ ३४५ ॥

मरभना यगणत्रयं च । छचैरिति सप्तभिः सप्तभिर्यतिः । यथा –

आवासः पर्णशाला वपुषि च वसनं नूतना त्वक्तरूणां,
पाणावाषाढयष्टिः[8] शिरसि च चिकुरैर्व्यग्रगुम्फो जटानाम् ।
कर्णेऽक्षस्रग्[9] धरायाः परिवृढ[10] विपिने त्वद्भयात् संप्रतीत्थं,
वृत्तिर्द्वित्रै रहोभिस्त्वदरिनृपजनैः शिक्षिता तापसानाम् ॥ ३४५.१ ॥

1) प्राक्तनेत्यत्र बलवत्सुष्ठुरित्यर्थेऽव्ययम् । 2) दुःखं नयांति इति दुर्नयानि तानि करणानि कार्याणि तेषामिच्छा । 3) स्फोटयति । 4) त्वं निर्जितो[सि] निरेत्यत्र कामिन्याः । 5) अमुना मृगेण । ऐक्यं मैत्र्यम् । 6) पुरुषैः । 7) समुचितो योग्यः । 8) आवास इत्यत्र आषाढो व्रतिनां दण्डः । 9) अक्षस्रग् अक्षमाला । 10) पृथ्व्याः स्वामिन् ।

१ प्राक्तने N. २ वलित० N.

भ्रौ भ्रौ ज्भौ रः कथागतिः[1] ॥ ३४६ ॥

तरभनजभराः। छछैरिति वर्तते। यथा—

[1]केष्वप्यखर्वगर्वाद्विधुरितभुवनेष्वनर्गलगर्जितैर्,
अम्भोधरेष्विवाशु श्रवणपथगतेष्वभूद्विनिमीलितम्।
[2]आखण्डलस्य कामप्यभजत नयनासितोत्पलकाननं,
प्रीतिं चुलुक्यचन्द्र प्रकृतनृपकथागते त्वयि तु क्षणात्॥ ३४६.१ ॥

भ्रौ न्रौ न्रौ रो ललितविक्रमो ञैः ॥ ३४७ ॥

भरनरनरराः। ञैरिति दशभिर्यतिः। यथा—

सद्गुणरत्नरोहणगिरे यशोधवलिताखिलाशामुख,
द्वेषिवधूमुखाम्बुजविधो वयं किमिव वर्णयामस्तव।
यस्य वशंवदत्रिभुवनश्रियं विबुधसुन्दरीमण्डलैर्,
जम्भरिपोश्चमत्कृतिरसं दधल्ललितविक्रमो गीयते॥ ३४७.१ ॥

मौ तनिसा मत्तक्रीडा जङैः ॥ ३४८ ॥

मद्वयं तगणो नत्रयं सश्च। जङैरिति अष्टभिः पञ्चभिश्च यतिः। यथा—

नो जानीते कृत्याकृत्यं विलुठति च [3]धरणितलशयने,
भूयो भूयो मूर्छां धत्ते द्रढयति न शिथिलमपि वसनम्।
[4]अर्थापेतं निःसंबन्धं वचनमपि वदति नदतितरां,
मत्तक्रीडामाप्ता[5] बाला सुभग तव [6]नवविरहविधुरा॥ ३४८.१ ॥

रजतनिसाश्चन्दनप्रकृतिः ॥ ३४९ ॥

रजता नत्रयं सश्च। यथा—

दर्शनाद्यदीह संतापमपहरति तदपि बत [7]तया,
नार्जितं धनं प्रभूतं जरसि सुखदमतिसरलतया।
किं तु चन्दनप्रकृत्या सखि मततमपि फलरहितया,
[8]दुर्भुजंगघृष्टया यौवनमिदमफलमहह गमितम्॥ ३४९.१ ॥

1) केष्वप्यखर्वै [ति]—केष्वपि भूपालेषु। 2) इन्द्रस्य सहस्रनेत्रकमलवनं त्वत्कथाश्रवणेन प्रीतिं प्राप यत्पूर्वमन्येषां दुर्दान्तराज्ञां कथाश्रवणेन मीलितं समभूत्। मेघगर्जारववत्। 3) नो जानीते इत्यत्र धरणीतलमेव शयनं यस्येति। 4) अर्थरहितमाकाङ्क्षाहीनम्। 5) आप्ता प्राप्ता। 6) नवीनविरहपीडिता। 7) दर्शनाद्यदीत्यत्र तयेति—प्रकृत्या। 8) दुष्टभुजंगघृष्टतया यथा दुष्टभुजंगः वञ्चनेन फलं नार्पयति।

१ छछैः added in GH. २ ललिता० G; sūtras 347-362 dropped in H. ३ द्दढयति N. ४ घृष्टया P.

न्जभजिराः सिद्धिः ॥ ३५० ॥

नजभा जत्रयं रश्च । यथा –

सततनमत्पुरंदरशिरःशुचिरत्नकिरीटमालिका,
विमलमयूखशेखरितपादनखद्युतिजालशालिनम् ।
विपुलदयानिधिं [1]प्रणयिकल्पतरुं भजत जिनेश्वरं,
यदि [2]भवकातरस्त्वमिह वाञ्छसि सिद्धिमनुत्तमां सखे ॥ ३५०.१ ॥

चित्रलता, रुचिरा, शशिवदना चेत्यन्ये ॥ ३५०.१ ॥

नजीभ्रा वनमञ्जरी ॥ ३५१ ॥

नगणो जगणचतुष्टयं भरौ च । यथा –

सह धनुषा समदो मदनः किल [3]शीतदीधितिमौलिना,
सुहृदिह भस्म कृतस्तव [4]दीप्तहुताशपिङ्गलया दृशा ।
इति हि मधो कुमते स्मर मा विचरान्तिके तरलभ्रुवां,
विरहजुषां सकलज्वलिताङ्गभृतां दधद् वनमञ्जरीः ॥ ३५१.१ ॥

त्री र्नौ रस्तरंगः ॥ ३५२ ॥

रनरनरनराः । यथा –

निर्ममो भव विधेहि पञ्चपरमेष्ठिसंस्मरणमन्वहं,
संयमं कुरु भज क्षमां यदि समीहसे [5]सुखमनश्वरम् ।
यौवनं किल तडिल्लताचपलमभ्रचञ्चलमिदं धनं,
जीवितव्यमपि मारुताहतसरित्तरंगतरलं सखे ॥ ३५२.१ ॥ २।१८ ॥

आकृतौ भ्रौ त्रौ त्रौ न्गौ मद्रकं जैः ॥ ३५३ ॥

भरनरनरनगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा –

देव जगत्त्रयैकतिलक प्रभो [6]प्रणयिलोककल्पविटपिन्,
पुण्यवतां [7]शिरोमणिपदव्यभाजि जिननाथ तैरिह जनैः ।
ये विकचैश्चिराय चरणारविन्दयुगमर्चयन्ति कुसुमैर्,
मद्रकमन्दगीतिभिरभिष्टुवन्ति च चरित्रमत्रभवतः ॥ ३५३.१ ॥

1) सततनमदित्यत्र प्रणयिनो भक्ताः । 2) भवात्संसारात् कातरो भीतः । 3) सह धनुषेत्यत्र शीतदीधितीति–ईश्वरेण । 4) दीप्तेति–तृतीयलोचनेन । को भावः ? कन्दर्पो हि धनुषा बलवान् तद्धनुः शकलीकृतं स च विनाशितश्च । त्वं च तस्य मित्रम् । यदि ईश्वरेणैकेन लोचनेन प्रज्वालितः । किं चासां स्त्रीणां विरहयोगात् [अङ्गं] दाहानुषक्तमत एव त्वामपि मित्रबलाभावात् भस्मीकरिष्यतीति भावः । 5) अनश्वरं अविनाशि । 6) देव जगत्त्रयैकेत्यत्र भक्तभवि[क]कल्पपादप । 7) शिरोमणि० मुकुटभावं व्यभाजि धृतम् ।

१ जगणत्रयं GNP. २ वनमंजरिः N. ३ अनश्विरे A. ४ पदं व्यभाजि NKP. ५ युग्मम० A.

स्नौ भ्रौ स्नौ गौ महास्रग्धरा जछैः ॥ ३५४ ॥

सततनसररगाः । जछैरिति अष्टभिः सप्तभिश्च यतिः । यथा –

[1]"अभि नागान्याति योऽयं स मम मम पुनर्यश्छिरो[2]" हुंकरोति,
प्रचेलोऽयं [3]"यत्कबन्धः प्रहरति स तु मे प्राणनाथोऽस्तु सख्यः ।
दलयन् यो दुष्टभूपानहमहमिकया स्वर्गसीमन्तिनीनां,
परिशुश्रावेति वाचो वरवरणमहास्रग्धराणां रणेषु ॥ ३५४.१ ॥

भृगौ मदिरा ॥ ३५५ ॥

भृगाविति भगणसप्तकं गुरुश्च । यथा –

ह्रीविनियन्त्रणविभ्रममपाकुरुतेऽभिनवावतरद्वयसां,
प्रौढपुरन्ध्रिजनस्य तथा तिरयत्यपराधपदं सहसा ।
कोपपदेन च गोत्रपरिस्खलितं न च कारयते तदसौ,
कामसखी मदिरेह [4]"सतर्षमभाजि चिरं किल कामिजनैः ॥ ३५५.१ ॥

लताकुसुममित्यन्ये ॥ ३५५.१ ॥

मत्यनीगा वरतनुः ॥ ३५६ ॥

मतया नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा –

[5]"चक्षुःसौन्दर्यं मृगवध्वां परभृतयुवतिषु मधुरगिरं,
यातं हंसीषु स्मितमुद्बुद्धनवविचकिलकुसुमततिषु ।
रोलम्बश्रेण्यां कचलक्ष्मीं वदनरुचिमपि विकचकमले,
न्यासं कृत्वा सा खलु याता क्वचिदपि मम वरतनुरधुना ॥ ३५६.१ ॥

म्सौ ज्सौ ज्सौ ज्गौ दीपार्चिष्ठैः ॥ ३५७ ॥

मसजसजसजगाः । ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा –

प्रायो दुष्कृतकर्मसु स्वयममी प्रयान्ति पिशुनाः सहायतां,
यद्वत्तद्वदनिन्दनीयसुकृतक्रियासु भृशमन्तरायताम् ।
वह्नौ संततजन्तुसंकुलमहावनप्लुषि सखा समीरणो,
दीपार्चिष्यखिलोपकारिणि भवत्यकाण्डकुपितान्तकः खलु ॥ ३५७.१ ॥
२२।५ ॥

विकृतौ न्जौ भ्जौ भ्जौ भ्लौ गोऽश्वललितं टैः ॥ ३५८ ॥

नजभजभजभलगाः । टैरित्येकादशभिर्यतिः । यथा –

1) अभिनागानित्यत्र नागान् हस्तिनोऽभि । समराङ्गणे युध्यमानेषु भटेषु सुराङ्गनानां परस्परं वचनप्रपञ्चः । 2) यस्य शिरः यच्छिरः । 3) मस्तकहीनं वपुः कबन्धः । 4) सतर्षमिति – सतृष्णम् । 5) चक्षुःसौन्दर्यमित्यत्र मृतस्त्रीकः पुमान् कंचित् प्रति वक्ति मम कान्ता एतानि वस्तूनि एषु मुक्त्वा गता ।

१ one म dropped in N; २ प्रबलोयं AEP; प्रभवोयं B. ३ हसीषु N. ४ कुसुमजतिषु N. ५ जगौ N. ६ दीपार्चिः ठैः N. ७ गश्च ललितं N.

निरयमहान्धकूपमसमान्धकारभरदुर्विलोकमतुलं,
निपतितगाढमोहपटलान्धजन्तुविविधप्रलापतुमुलम् ।
प्रवचनचक्षुषेक्षत इमं चिराय तनुभृत्तथापि बलवद्-,
चपलतरेन्द्रियाश्वललितैर्विकृष्ट[1] इह तत्क्षणान्निपतति ॥ ३५८.१ ॥

अत्र केचित्सप्तमभगणस्थाने जगणमिच्छन्ति ॥ ३५८.१ ॥

मौ नो नील्गा मत्ताक्रीडा जडैः ॥ ३५९ ॥

ममता नगणचतुष्टयं लघुगुरू च । जडैरित्यष्टाभिः पञ्चभिश्च यतिः । यथा –

[2]हस्ताक्षेपैर्वारंवारं विदलयति किल निकरमवनिरुहां,
पादानुच्चैः क्षोणीन्द्राणां विघटयति दशनकुलिशविकर्षणैः ।
वेगावेगात्पादन्यासैर्नमयति च फणपटलमुरगपतेर्,
इत्थं मत्ता क्रीडामात्रं विरचयति नृपवर तव करिघटा ॥ ३५९.१ ॥

ताज्जून्गाः शङ्खः ॥ ३६० ॥

तगणात्परं जगणषट्कं लघुगुरू च । यथा –

चौलुक्यनरेश्वर वैभववासव वीर गभीरिमवारिनिधे,
सौन्दर्यमनोभव कान्तिनिशाकर सेवककल्पतरो भवतः ।
को नाम गुणानिह संकलयेत् किल वच्मि तु किंचन ते यशसां,
[3]संपर्कमवाप्य स [4]शङ्खधरोऽभवदद्रिसुताकमितुः[5] सदृशः ॥ ३६०.१ ॥

नाद्धंसगतिः ॥ ३६१ ॥

नगणात्परं जगणषट्कं लघुगुरू च । यथा –

मदनगजेन्द्रमहोदयमादधती सहसा विमलप्रसरल्-,
लवणिमसिन्धुरनिद्रितनीलसरोरुहचारुलमन्नयना ।
विशदतराम्बरसंपदियं रजनीकरबिम्बमुखं दधती,
शरदिव संश्रितहंसगतिर्युवतिर्विदधाति न कस्य मुदम् ॥ ३६१.१ ॥

महातरुणीदयितमित्यन्ये ॥ ३६१.१ ॥

त्री र्नौ र्ल्गाश्चित्रकम् ॥ ३६२ ॥

रनरनरनरलगाः । यथा –

---

1) निरयेत्यत्र विकृष्ट आकर्षितः । 2) हस्ताक्षेपैरित्यत्र प्रसारणैः भनक्ति वृक्षाणां समूहम् । पादाः पर्यन्तपर्वताः । विघटयति चूर्णयति दन्तवज्रस्पर्शनैः । 3) चौलुक्येत्यत्र संबन्धं प्राप्य । 4 नारायणः । 5 अद्रिसुता पार्वती तस्याः कमिता भर्ता शिवः तस्य समानः श्वेतवर्ण इत्यर्थः ।

---

१ श्च ललितैः N २ फणिप० N. ३ कररिघटा A ४ धीर CDNP. ५ वंशगतिः GH.

श्रयतां नृपकुमारपाल तव दर्शनत्वरितया व्यधायि यत्,
पादतामरसयोः सुवर्णकटके कराम्बुरुहयोश्च नूपुरे ।
हारदाम च नितम्बबिम्बफलके भृशं हृदि च रत्नमेखला,
निर्ममे जतुरसोऽलिकेऽधरदले च [1]चित्रकमधीरचक्षुषा ॥ ३६२.१ ॥

भ्मौ स्भौ निल्गाश्चपलगतिः ॥ ३६३ ॥

भमसभा नत्रयं लघुगुरू च । यथा –

भूमिभृतामङ्केषु विलासं स्वरुचिसदृशमति[2] हि विदधती,
सत्वरमानीता स्फुटमुच्चैः पटह इव नदति यशसि निजे ।
[3]दुर्ललिता स्तम्बेरमकान्तेव नृपवर [4]दृढतरगुणगणैः,
साधु भुजस्तम्भे भवता श्रीरतिचपलगतिरिह निगडिता ॥ ३६३.१ ॥

ज्सौ ज्सौ यिल्गा वृन्दारकम् ॥ ३६४ ॥

जसजसा यत्रयं लघुगुरू च । यथा –

तदंह्रिपरिताडनं सरभसं कचाकर्षणं स्वेच्छया चोर्जितं,
मुखाम्बुरुहचुम्बनं प्रति मुहुर्नखैर्दारणं निर्विशङ्कं जवात् ।
नरेन्द्रतिलक [5]त्वदीयपरिपन्थिनां तुल्यकालं तदेतत्कृतं,
[6]शिवाभिरिह [7]संगरे [8]गगनसीम्नि [9]वृन्दारकप्रेयसीभिस्तथा ॥ ३६४.१ ॥
२३।७ ॥

संकृनौ भ्नौ न्सौ भौ न्यौ तन्वी ठैः ॥ ३६५ ॥

भतनसभभनयाः । ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा –

दन्तमयूखाः शशधररुचयो वागमृतं [10]रतिरमणधनुर्भ्रूर्,
लोचनलक्ष्मीस्तुलयति कमलं नूतनविद्रुमसुहृदधरश्च ।
चम्पकगर्भप्रतिकृति च वपुर्हंसगतेरनुहरति च [11]यातं,
वच्मि विशेषं कमपरमथवा रम्यमहो किमिव हि न हि तन्व्याः ॥ ३६५.१ ॥

नौ भ्नौ ज्नौ न्यौ ललितलता छछैः ३६६ ॥

ननभनजननयाः । छछैरिति सप्तभिः सप्तभिर्यतिः । यथा –

1) श्रूयतां नृपेत्यत्र चित्रकं तिलकं चपलनेत्रया । 2) भूमिभृतामित्यत्र अति हि भृशार्थेऽखण्डम-व्ययम् । 3) दुर्ललिता उत्कटहस्तिनीव । 4) दृढतरेति – गुणा औदार्यादयः, पक्षे रज्जवः । नियन्त्रिता । 5) तदंह्रिपरीत्यत्र त्वद्वैरिणां समकालम् । 6) शिवाभिः क्रोष्ट्रीभिः । 7) संगरे संग्रामे । 8) गगनसीम्नि आकाशप्रदेशे । 9) वृन्दारकेति – देवीभिः । 10) दन्तमयूखा इत्यत्र रतिरमणेति – कामधनुर्वद् भ्रूः । 11) यातं गमनम् ।

१ जतुरसोलके P. २ लगौ च A ३ दृढतरगुणै. साधु० N. ४ लगौ च A. ५ दारुणं ABODN. ६ तदेव कृतं N; ७ च added in N. ८ मयूषाः G. ९ धनुर्भ्रूलो० N. १० रम्यमहा N.

परिमलविलुठन्मधुकरकवरी-[1]विरचितनिरवधिशोभाम्,
अभिनवकुसुमस्मितसुभगरुचिं मृदुतरकिसलयपाणिम् ।
इह मधुसमये विलसति नियतं मनसिजशरपरिविद्धम्,
तनुललितलतायुवतिमयमहो कलयति मलयसमीरः ॥ ३६६.१ ॥

नौ रूमेघमाला ॥ ३६७ ॥

नगणद्वयं रगणषट्कं च । यथा–

त्रिभुवनविजयाय बद्धाभिमानस्य [2]शृङ्गारयोनेः प्रयाणक्षणे,
कनकघटितदण्डमेतत्किमाभाति नीलातपत्रं लसत्सर्वतः ।
[3]नवतपविगमश्रिया दीप्रदीपेऽथ किं कज्जलार्थं धृतं [4]कर्परं,
[5]भ्रममिति विदधाति वीक्ष्योन्नतां मेघमालां जनो विद्युतालंकृताम् ॥ ३६७.१ ॥

भृङ्गाञ्जनीलालकेत्येके ॥ ३६७.१ ॥

भैः सुभद्रम् ॥ ३६८ ॥

भृरिति भगणाष्टकम् । यथा–

शौर्यमृगेन्द्र चुलुक्यनरेन्द्र महत्त्वगिरीन्द्र गभीरिमसागर,
दोष्णि चिरं निखिलाचलसिन्धुयुतं वसुधावलयं तव विभ्रति ।
अद्भुतभारपरिश्रममुक्ति-[6]"समुच्छ्वसितो" भुजगाधिपतिस्त्वयि,
[7]शंसति संततमेप सुभद्रमखण्डमहोदयमस्त्विति संप्रति ॥ ३६८.१ ॥

भितनिसा द्रुतलघुपदगतिः ॥ ३६९ ॥

भत्रयं तगणो नत्रयं सश्च । यथा–

[8]मुञ्चत नूपुरकङ्कणकाञ्चीः क्वणितभरविरचितकलकलाः,
स्वीकुरुताशुगतिं समयोऽयं न खलु समदगजललितगतेः ।
संभ्रमवान् स्ववधूरनुशासद्गिरिसरिदभिमुखमतिकृपणः[9],
संप्रति सिद्धपते तव याति [10]द्रुतलघुपदगति रिपुनिवहः ॥ ३६९.१ ॥

न्यौ भ्नौ निसौ संभ्रान्ता ॥ ३७० ॥

नयभता नगणत्रयं सश्च । यथा–

1) परिमलेत्यत्र कवरी केशपाशः । 2) त्रिभुवनविजयेत्यत्र शृङ्गारेति–कामस्य । 3) नवतपेति–नवीनप्रावृट्लक्ष्म्या । 4) कर्परं कोसिउं इति प्रसिद्धम् । 5) भ्रमं भ्रान्तिम् । 6) शौर्यमृगेन्द्रेत्यत्र समुच्छ्वसितः उच्छ्वासं प्राप्तः । 7) शंसति प्रशंसति । 8) मुञ्चत नूपुरेत्यत्र पलायनसमये कलकलेति–शब्दानुकरणम् । 9) अतिकृपण इति–अतिदीनः । 10 द्रुतेति–क्रियाविशेषणम् ।

१ अभिनय N २ किशलय B ३ कलयगर्भीर A ४ दण्डमेतत् repeated in A. ५ भृ AN. ६ सुभद्रकं G. ७ समुच्छ्वसितो N. ८ कृपणान् N.

[1]रचयतु जन्मस्नानविधौ वस्त्रिजगदधिपचरमजिनपतेः,
सुरपतितुङ्गोत्सङ्गनिषण्णस्य किमपि बलविलसितमतुलम् ।
मृदुचरणाङ्गुष्ठाग्रसमाक्रान्तिविधुरचलितकनकशिखरि-,
स्फुटभयसंभ्रान्तामरयक्षोरगपति[1] निखिलदुरितदलनम् ॥ ३७०.१ ॥

म्सौ ज्सौ तौ भ्रौ विभ्रमगतिः ॥ ३७१ ॥

मसजसततभराः । यथा –

दृष्ट्वा त्वत्पृतनातुरंगमखुरोद्धूतं धरित्रीरजो[3] गगनाङ्गणे,
[2]तत्तद्भूतिमतीं विहाय सपदि स्वां राजधानीमपि [3]प्रियजीविताः ।
गच्छन्तोऽनुगिरीन्[4] पलायनविधिप्रत्यूहहेतुं मुहुः सहचारिणां,
दाराणां [4]कलहंसविभ्रमगतिं निन्दन्ति चौलुक्यचन्द्र तवारयः ॥ ३७१.१ ॥
२४।७ ॥

अभिकृतौ भ्मस्भनीगाः क्रौञ्चपदा ङ्ङ्जैः ॥ ३७२ ॥

भमसभा नगणचतुष्टयं गुरुश्च । ङ्ङ्जैरिति पञ्चभिः पञ्चभिरष्टभिश्च यतिः ।

यथा –

[5]प्रोज्झ्य पुराणि त्वद्भययोगान्नृपवर भवदरिरतिशयविधुरो[6],
दूरमरण्यं प्राप्य [7]कलत्रैः सह समजनि [8]गतिरयवशतृषितः ।
सारसनादात् स स्वयमादौ [9]प्रसरति कियदपि भुवमथ सहसा,
प्रेक्ष्य चकोरक्रौञ्चपदाङ्कां ध्रुवमिह सरिदिति निगदति दयिताः ॥ ३७२.१ ॥

नीस्भिगा हंसलयो जछैः ॥ ३७३ ॥

नगणचतुष्टयं सगणो भगणत्रयं गुरुश्च । जछैरिति अष्टभिः सप्तभिश्च यतिः ।

यथा –

[10]भवशतविर[6]चितनिरवधिसुकृतैस्त्वत्कृतधर्मपथोऽधिगतः,
[11]प्रणयिनि मयि कुरु तदसमकरुणां पश्य सुधारसपूर्णदृशा ।
अभिमततरमिति वितर जिनपते [12]शक्रफणीन्द्रनरेन्द्रनुत,
प्रतिदिनमपि तव पदकमलयुगे देव भवेयमहं सलयः ॥ ३७३.१ ॥

---

1) रचयतु जन्मेत्यत्र वः युष्माकं दुरितदलनं वीरजिनस्य बलविलसितं रचयतु निष्पादयतु इति क्रियासंबन्धः । 2) दृष्ट्वा त्वत्पृतनेत्यत्र तत्तत्संपत्संपूर्णाम् । 3) प्रियं जीवितं येषां ते प्रियजीविताः । 4) कलहंसवद्राजहंस इव विभ्रमेण युक्ता गतिस्ताम् । 5) प्रोज्झ्य पुराणीत्यत्र त्यक्त्वा भवद्भयसंबन्धात् । 6) विधुरो दीनः । 7) कलत्रैर्दारैः । 8) गमनवेगवशतृषातुरः । 9) प्रसरति त्वत्कटकागमनबुद्ध्या क्षीणां (स्त्रियः) पश्चान्मुक्त्वा स्वयं अग्रे आगच्छति । 10) भवशतेत्यत्र भवानां शतम् । 11) प्रणयिनीति – स्नेहभाजि । 12) शक्रेत्यादि इन्द्रधरणेन्द्रचक्रवर्तिनुतः ।

---

१ पतिः A. २ पृथना N; ३ धरणीरजो B; ४ नु गिरिं N. ५ अष्टभिः dropped in P.
६ विर dropped in N.

त्यौ भौ नीगौ हंसपदा ञैः ॥ ३७४ ॥

तयभभा नगणचतुष्टयं गुरुश्च । ञैरिति दशभिर्यतिः । यथा –

अम्भोजवनं व्याकोशमिदं सलिलमतिविमलमिति[1] वनसरसि,
भ्रान्तोऽपि हि मा कार्षीर्गमनं यदिह विचरति हरिणशिशुनयना ।
तस्या अतिरम्यां वीक्ष्य गतिं [2]निरुपमितिमतिशयमधिगतवतीं,
ह्रीतः सपदि त्वं हंस पदात् पदमपि चलसि न खलु नियतमदः ॥ ३७४.१ ॥

न्जज्या नीगौ चपलम् ॥ ३७५ ॥

नजजया नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा –

क्वचिदपि चूतलतामुपभुङ्क्ते क्वचिदपि पिबति विचकिललतां,
क्वचिदपि चुम्बति माधविकां च क्वचिदपि परिसरति च लवलीम् ।
बहुविधपुष्पसमृद्धिनिधाने विलसति नवतरमधुसमये,
[3]चपलभुजंगविलासमजस्रं कलयति [4]मधुकर इह मुदितः ॥ ३७५.१ ॥
२५.४ ॥

उत्कृतौ मौ तो निरसल्गा भुजंगविजृम्भितं जटैः ॥ ३७६ ॥

ममता नगणत्रयं रसलगाः । जटैरिति अष्टाभिरेकादशभिश्च यतिः । यथा –

क्वापि स्वैरं क्रूरक्रीडन्महिषशतमचकित[5]-चरत्कुरंगकुलं क्वचित्,
क्वापि क्रीडाव्यग्रक्रोडं[6] क्वचिदपि मदजलविहरन्मतंगजसंकुलम् ।
सिंहक्ष्वेडारौद्रं क्वापि क्वचिदपि विषविषममहाभुजंगविजृम्भितं[7],
श्रीचौलुक्यक्षोणीनाथ स्फुटमजनि भवदरिमहीभुजामधुना पुरम् ॥ ३७६.१ ॥

मनूसगगा अपवाहो झचचैः ॥ ३७७ ॥

मो नगणषट्कं सगगाश्च । झचचैरिति नवभिः षड्भिः षड्भिश्च यतिः । यथा –

[8]यः श्लाघ्यः प्रतिदिनमपि मदनदहनगरुडगमनचतुरास्याद्यैर्,
गेयो यः सुरपतिपरिषदि च किमपि मुदितविबुधरमणीवृन्दैः ।
चौलुक्यान्वयजलनिधिहिमकर कियदिह तव नृपवर तस्यैतद्,
यत्सर्वं कृतमरिबलमपरथमपभटमपगजमपवाहं च ॥ ३७७.१ ॥

1) अम्भोजवनमित्यत्र इतिरत्र हेत्वर्थे । 2) निरुपमेति – निर्गता रूपेण(उप)मितिर्मानो(नं)यस्मात्स्तम् । 3) क्वचिदपीत्यत्र भुजंगो गणिकापतिस्तस्य चेष्टाम् । 4) भ्रमरः मुदितो हर्षं प्राप्तः सन् करोति । 5) क्वापीत्यत्र अचकितेति – शून्यत्वादिति शेषः । 6) क्रोडो वराहः । 7) विषविषेति – क्रीडितम् । 8) यः श्लाघ्य इत्यत्र मदनेति – ईश्वरकृष्णब्रह्मादिभिः ।

१ गुश्च A. २ निरुपमामितिमति AC. ३ निरस्गा G ४ महिषशतमचकितवरकुरंगकुलं N. ५ विषमतर F; विष dropped in D. ६ झचचैरिति N ७ चतुरास्याद्यैर् N. ८ किमुपि A.

भो नौ स्मौ निल्गा आपीडो डैः[१] ॥ ३७८ ॥

भननसमा नगणत्रयं लघुगुरू च। डैरिति[२] त्रयोदशभिर्यतिः। यथा –

[1]पश्य विविधवरविटपिनिकुञ्जश्यामीकृतविपुलतरकटकभूर्,
[2]आश्रमशतलसदिभहरिमैत्रीप्रेक्षारसवदमरयुवतिजनः।
[3]रैवतकगिरिरियमिह पुरस्ताद्यस्मिन् जिनचरणनमनमिलिता-,
शेषसुरपतिपतदमलपुष्पापीडैर्भवति सुरभिरयमनिलः॥ ३७८.१ ॥

न्जौ न्सौ भनिल्गा वेगवती ॥ ३७९ ॥

नजनसभा नगणत्रयं लघुगुरू[३] च। यथा –

[4]नभसि भृशं स्तनति भरितदिक्कन्दरमभिनवजलधरपटले,
धृतमुदि नृत्यति च मधुरकेकाकलकलजुषि समदशिखिकुले।
स्फुटितकदम्बकुटज-[5]सुमनःसर्जपरिमलमिलदलिनि च वने,
[6]मनसिशये च [7]भुवनजयसंवेगवति बत भवसि पथिक कथम्॥ ३७९.१ ॥

नजभजिभ्जल्गाः सुधाकलशो ढैः ॥ ३८० ॥

नजभा जत्रयभजलगाः। ढैरिति[४] चतुर्दशभिर्यतिः। यथा –

[8]अयमनुनीय सर्वसुरकार्यकृते मम वल्लभेन [9]दिविषत्पतिना,
ननु विनियोजितः [10]कवलितश्च ततस्त्रिपुरान्तकृन्नयनहव्यभुजा।
इति हृदये विचिन्त्य परिजीर्वयितुं [11]मकरध्वजं सपदि पूर्वदिशा,
नियतमुदासि[12] संप्रति [13]सुधाकलशः परिपूर्णशीतरुचिबिम्बमिषात्॥ ३८०.१ ॥

२६।५ ॥

उक्तादिजातिप्रकरणम्।

---

1) पश्य विविधेति - समीपपृथ्वी। 2) आश्रमेति – तीर्थवासे तन्महिम्ना उपशान्तवैरः। 3) रैवतेति – राजते इति क्रियाध्याहारः। 4) नभसि भृशमित्यत्र आकाशे गर्जिते। 5) सुमनः अनेकार्थे मालतीवाचकः। 6) मनसिशये कामे। 7) भुवनेति – सरंभवति। 8) अयमनुनीयेत्यत्र पूर्वं हि तारकदैत्ये पीडितजगत्त्रये इन्द्रेण ईश्वरं ध्यानाच्चालयितुं कामः प्रेषितः स च ईश्वरेण दग्ध इति श्रुतिः। आग्रहं कृत्वा। 9) दिविषत्पतीति – इन्द्रेण। 10) कवलितः कवलत्वं प्रापितः शंभुनयनाग्निना। 11) मकरेति – कामम्। 12) उदासीति – उत्पाटितः। 13) अमृतकुम्भः पूर्णचन्द्रच्छलात्।

१ स्मो N. २ झै G; ढैः N. ३ लगौ च A. ४ ढैरिति चतुर्दशभिर्यतिः N. ५ सुरपतिपदपदतमल A. ६ लगौ च A. ७ च dropped in N. ८ परिजीवितुं N. ९ P. adds समर्थयांचक्रे.

शेषजातौ मतिनापि मालाचित्रं टैः ॥ ३८१ ॥

मस्तगणत्रयं नगणद्वयं यगणत्रयं च एषां समाहारद्वन्द्वः। टैरिति एकादशभिर्यतिः। यथा–

पान्थाः शीघ्रं यात नातः परं वैः
क्षणमपि यदिह शुभं तत्र गत्वाश्रयध्वं,
कान्तां नो चेदत्र तां देवतां स्वां
स्मरत सपदि भवतो हन्त संहर्तुकामः।
[1]कालोऽयं जीमूतनामाभ्युपैति
स्तनितबधिरितमहीमण्डलश्चण्डविद्युन्-,
मालाचित्रास्त्रप्रहारीति दूरात्
कथयति शिखिनिवहस्तारकेकारवेण ॥ ३८१.१ ॥ २७।१ ॥

म्तौ य्नौ निर्सल्गाः प्रमोदमहोदयो घछटैः ॥ ३८२ ॥

मतयता नगणत्रयं रसलगाश्च। घछटैरिति चतुर्भिः सप्तभिरेकादशभिश्च यतिः।

यथा–

काप्युद्ग्रीवा [2]प्रास्थित बद्धोत्कण्ठं
करकलितशिथिलवसना दधाव च कावन,
[3]स्तम्भं दध्रे कापि च काचिद्यासी-
दतिशयितबहलपुलकाङ्कुरोल्लसिताङ्गिका।
काचिच्चक्रे भूषणमङ्गे काचित्
तिलकमकृत नवमलिके[4] चुलुक्यमहीपतौ,
यात्रां कृत्वोपेयुषि[5] पौरस्त्रीणां
समजनि निरवधिरधुना प्रमोदमहोदयः ॥ ३८२.१ ॥

यथा वा–

[6]वन्द्या देवी पर्वतपुत्री नित्यं मधुमधुरकमलवदना पुरन्ध्र्यधिदेवता,
देवैः स्तुत्या किंनरगेया भक्त्यावरचरितमहिपमर्थनी जगत्त्रयनायिका।
सिद्धैर्ध्येया केसरियाना कामं रणचतुररसिकहृदया त्रिलोचनवल्लभा,
वीरैः पूज्या दर्पणपाणिर्नूनं गुणनिलयलटभललिता सतीषु धुरंधरा ॥ ३८२.२ ॥ २९।१ ॥

1) पान्थाः शीघ्रमित्यत्र कालः कृतान्तः श्यामवर्णश्च। जीमूतनामा। इदं विशेष्यं न तु कालस्य विशेषणं इदं हि क्रियते। 2) काप्युद्ग्रीवेत्यत्र प्रास्थितेति–चचाल। 3) स्तम्भं जाड्यम्। 4) अलिके भाले। 5) उपेयुषि आगते। 6) वन्द्या देवीत्यत्र पर्वतेति–गौरी। पुरन्ध्र्यधीनि–पुरन्ध्रीणामधिदेवता सर्वोत्तमरूपेत्यर्थः। अवरवि (r.चरि for चि)तेति–दुश्चरितम्। गुणेति–गुणनिलया चासौ लटभललिता चेति विशेषणकर्मधारयः। लटभं प्रधानम्।

१ वक्ष्यणमपि A. २ नि.र्सल्गा· F; निरसल्गा GHP. ३ पुरन्ध्र्यपि देवता N. ४ मथिनी C.

द्विर्भजसना भ्यौ नृत्तललितम् ॥ ३८३ ॥

द्वौ वारौ भजसन इत्येते गणाः । भयौ च केवलौ । भजसनभजसनभया इति ।

यथा –

[1]अथ कलहंसलैलने ललितमन्थरगतौ

सपदि मानैय सपत्नरहितं स्वं,

कोकिलविलासिनि विधेहि कलगीतिरचना-

चतुरतामदममन्दमतिमत्ता ।

दुर्ललितनृत्तललितं [2]युवमयूर रचय

त्वमपि संप्रति चिराय गतशङ्कः,

सर्वगुणकेलिसदनं चकितबालमृगलो-

लनयनां प्रियतमामिह विना ताम् ॥ ३८३.१ ॥ ३०।१ ॥

द्वादश ना ल्गौ ललितलता त्रिर्जैः ॥ ३८४ ॥

द्वादश नगणा लघुगुरू च । त्रिर्जैरिति त्रीन् वारान् दशभिर्यतिः । यथा –

[3]जिनचरणमरसिरुहपरिचरणरतमनसि

परमशममुपदधति कलितपरमलये,

विषयबलदलनजुषि बत तरुणि विफलमति-

चतुरतरनयनगतिमिह यतिनि तनुषे ।

व्रज मदन निजसदनमर्पसरणमुपरचय

पिकतरुण रणरणकमुपजनयसि न हि,

प्रकटयसि मधुसमय किमिति नैवमदमुदित-

मधुपकुलकलरणितमुखरललितलताम् ॥ ३८४.१ ॥ ३८।१ ॥

मौ तनीजभ्राः पिपीलिका जणैः ॥ ३८५ ॥

मद्वयं तगणो नगणचतुष्टयं जभराः । जणैरिति अष्टभिः पञ्चदशभिश्च यतिः ।

यथा –

[4]निष्प्रत्यूहं पुण्यां लक्ष्मीमविरतमभिलषसि यदि रमयितुं

सुखं च यदीच्छसि,

---

1) अथ कलेति – दुर्ललितशब्दे लक्षणया सविलासम् । 2) युवा चासौ मयूरश्च । 3) जिनचरणे-ष्वत्र रतेति – रक्तम् । लये ध्याने । अपसरेति – प्रत्यागमनम् । हे पिकतरुण त्वमप्यपसरणं कुरु यतोऽस्य मुनेः औत्सुक्यं नहि जनयसि । नवदर्पहर्षितभ्रमरवृन्दमनोज्ञशब्दितवाचालललितवल्लीम् । 4) निष्प्रत्यूहमित्यत्र निरन्तरायम् । अभिलषती(सी)ति – आत्मनेपदमनित्यमिति न्यायात् परस्मैपदं वाञ्छसि ।

---

१ ललिने A. २ मानयि A. ३ लगौ च A. ४ उपसरणमुपरसय A. ५ तव मद० N. ६ मातनी० EHN. ७ निःप्रत्यूहं AB.

स्थातुं [1]न्यायोन्मीलद्बुद्धे लघुभिरपि सह बहुभिरिह कुरु मा
विरोधपदं तदा ।

विस्फूर्जत्फूत्कारं क्रीडाकवलितसकलमृगकुलमजगरं
[2]भुजंगमर्मुन्मदं,

[3]संघातं कृत्वा पश्यैता ग्लपितवपुषमनवधिरचितरुजा
अदन्ति **पिपीलिकाः** ॥ ३८५.१ ॥ ३०११ ॥

एषैव नीपरतः पञ्चदशपञ्चदशलवृद्धा[3] क्रमेण
करभ ३५-पणव ४०-मालाः ४२ ॥ ३८६ ॥

एषैव पिपीलिका चतुर्भ्यो नगणेभ्यः परतः पञ्चभिर्दशभिः पञ्चदशभिश्च लघुभिर्वृद्धा शेषगणेषु तथैव स्थितेषु क्रमेण करभादयो भवन्ति । तत्र पञ्चभिर्वृद्धा पिपीलिकाकरभः । यथा –

[4]नित्यं लक्ष्मच्छायाच्छन्नः
कलयतु कथमिव तव वदनरुचिममृतरुचिश्चिरं क्षयसंयुतः,
तुल्यं नाब्जं [5]स्फूर्जद्धूली-
विधुरितजननयनयुगमतिमृदुकरचरणस्य निर्मलचारुणः ।
कण्ठस्येयं दासी श्यामा
परभृतयुवतिरपि मधुपरिचयकलविरुतिर्निसर्गकलध्वनेः[6],
भ्रूवल्लीभङ्गे छेकाया हरिणनयनमचतुरमतिललिततनु
करभोरु नो[11] सदृशं दृशः ॥ ३८६.१ ॥ ३५११ ॥

दशभिर्वृद्धा पिपीलिकापणवः । यथा –

[7]रुन्दोऽमन्दः कुन्दच्छायः
शरदमलघनतुहिनविकचकुमुदवनहरहसितसितः[8] शशाङ्ककरोज्ज्वलः,
तारः [9]पारावारापारः
स्थलजलगगनतलसकलभुवनपथधवलनपरिचितः [10]प्रमाधितदिङ्मुखः ।

1) न्यायेन उन्मीलन्ती विकसन्ती बुद्धिर्यस्येति तत्संबोधनम् । 2) भुजैर्ये गच्छन्ति ते सर्वेऽपि गोधासर्पाजगरादयो भुजंगमा भुजपरिसर्पा उच्यन्ते । 3 संघेति – एकीभूय । ग्लपितं वपुर्यस्य तं कीटिकाः । 4) नित्यं लक्ष्मेत्यत्र कलङ्कच्छायाव्याप्तः । 5) रजः परागश्च । 6) स्वभावरम्यध्वनेः । 7) रुन्दोऽमन्देत्यत्र रुन्दो विपुलः । 8) तुहिन-विकचकुमुदवन-शंकराट्टहासवत् शुभ्रः । 9) पारावारवत् समुद्रवदपारः । 10) मण्डितं दिङ्मुखं येन ।

१ पूत्कारं N. २ उन्मुदं B. ३ वृद्धा· BFH. ४ माला A. ५ वृद्धा ACDEN. ६ शेषेषु गणेषु B. ७ करभादयोऽपि B. ८ तेऽत्र N ९ वृद्धाः C १० दाशी B. ११ ते N.

[1]लोकालोकच्छेदं गत्वा
[2]दृढकठिनविकटदिगवधितटघटनविचलनवलयितो[3] विशुद्धयशश्चयः,
प्रोत्तुङ्गः श्वेतप्राकारो
[4]ध्वनितगुणपणव तव जयति नृपवर नवललितत्रसतेर्जगन्नितयश्रियः ॥३८६.२॥४०।१
पञ्चदशभिर्वृद्धा पिपीलिकामाला। यथा–
उत्फुल्लाम्भोजाक्ष्यास्तस्याः
कुसुमशरसुभग तव विरहदव इह हि जयिनि समुपचरणविषये व्यधायि सखीजनैः,
[5]अङ्गे वासः कर्पूराम्भ-
स्तिमितशुचि तुहिनकिरणकरपरिभवचतुरधवलिम कुचतटयुगे सुमौक्तिकदाम च।
[6]रम्भागुल्मं लीलागारं
मलयजरसकलितवसुधमभिनवविकचकुमुदवनदलसमुदयैश्च [7]तल्पककल्पना,
नव्या मौलौ मल्लीमाला
तदिदमखिलमपि दवहुतवहरुचिपरिचितमहिम विरचयति मुहुः
प्रदाहमहाज्वरम् ॥३८६.३॥४५।१॥

शेषजातिप्रकरणम्।

अथ दण्डकाः।

यत् किञ्चिद् दृश्यते छन्दः षड्विंशत्यक्षराधिकम्।
[8]शेषजात्यादिकं मुक्त्वा तत् सर्वं दण्डकं विदुः ॥ ३८६.४ ॥

तत्र–

नारूक्र चण्डवृष्टिः ॥ ३८७ ॥

ना इति नगणद्वयं रूक्र इति रगणसप्तकं च। समाहारो द्वन्द्वः। यथा–

[9]अभिनवतरदुर्मदोद्दामपाथोदमालाप्रतिच्छादिते सर्वतो व्योमनि,
स्फुटितकुटजकेतकीपांसुपुञ्जच्छटाच्छोटिताशेषदिश्यैन्द्रदिग्मारुते[10]।
मुदितनिखिलनीलकण्ठैः कृते क्रूरकेकारवव्याकुले [11]ताण्डवाडम्बरे,
कथमिव चलितोऽसि भोः पान्थ हित्वा प्रियां [12]चण्डवृष्टिप्रपाताकुले वर्त्मनि ॥३८७.१॥

चण्डवृष्टिप्रपात इत्यन्ये ॥ ३८७.१ ॥

---

1) लोकालोकनाम्नो मानुषोत्तरस्य गिरेः पर्यन्तम्। 2) सबलः कठिनः कर्कशः विपुलः। 3) अवधेस्तटानि अवधितटानि दिशां, वलयाकारं प्राप्तः। 4) ध्वनितो गुणा एव पटहो(पणवो) यस्येति। 5) अङ्गे वास इत्यत्र वस्त्रम्। तिमितेति–क्लिन्नम्। 6) कदलीगुल्मं केलीगृहम्। 7) शय्यारचनं संपादयन्ति। शेषजातिप्रकरणम्। 8) शेषजात्यादिकमिति–आदिशब्दात् वक्ष्यमाणच्छन्दसां समशीर्षादीनां ग्रहणम्। 9) अभिनवतरेत्यत्र पाथोदेति–मेघमाला। 10) इन्द्रो देवता अस्या ऐन्द्री दिक् कर्मधारयः तस्या वायौ। 11) नृत्याडम्बरे। 12) चण्डा प्रचण्डा या वृष्टिः तस्याः पतनेन व्याकुले।

---

१ विचलनवल० B; विवलनचल० N. २ समुपवरण० N; स० च० विधये P. ३ वसुधामभि० N. ४ रुहि N. ५ पांशु ABC. ६ पुंसच्चटा A; ७ प्रयात० BFP.

[1]यथोत्तरमेकैकरवृद्धा अर्णार्णवव्यालजीमूतलीला-करोद्दामशङ्खादयः ॥ ३८८ ॥

चण्डवृष्टेरूर्ध्वमेकैकरगणवृद्धाः क्रमेणार्णादयो दण्डकाः। तत्र नगणाभ्यां परैरष्टमी रगणैरर्णः। यथा –

[2]अविरलगुरुशाखिनोऽरण्यभागान् समुत्तुङ्गशृङ्गावलीशालिनः
[3]सर्वभूमीभृतो,
विपुलतरतरंगसंसंगिनीः कूलिनीरुच्छ्रितानेकसौधान् पुर-
ग्रामदेशानपि।
[4]स्थगयति तमसि प्रपन्ने सपत्नत्वमुन्मुक्तधैर्यस्य पाथो
निधेर्मङ्क्षु रज्यद्वपुः,
कुपित इव तदर्णसः प्रोययौ तस्य संहारकारी समुद्यत्करो-
ऽयं निशावल्लभः ॥ ३८८.१ ॥

नवभिरर्णवः। यथा –

[5]प्रसृतनिबिडमारुतान्दोलिताश्वत्थसंशीर्णपर्णौघविस्फार-
वातोलिकापूर्यमाणाम्बरे,
घनवनदवदह्यमानाखिलक्रूरशार्दूलपोतोद्भटोन्नाद-
संत्रस्तमातङ्गयूथाकुले।
दिनकरकरतप्तकोलावलीश्रीयमाणार्द्रतल्ले लसल्लोल-
कल्लोलवाचालमाद्यन्महा-,
र्णवपयसि ननु प्रिय ग्रीष्मकालेऽधुना मा स्म गा मानय त्वं हि
पीनस्तनाश्लेपसौख्यानि मे ॥ ३८८.२ ॥

दशभिर्व्यालः। यथा –

[6]चिरवहदरघट्टसंपूर्यमाणोच्छलत्सारिणीतोयधाराभिरामं सदैकान्त-
कान्तप्रसर्पल्लता-,

1) यथोत्तरमित्यत्र एकैक'राजिरा'गणवृद्धा इति। 2) अविरलेत्यत्र वृद्धवृक्षान्। 3) विश्वपर्वतान्। 4) स्थगयतीति – आच्छादनं कुर्वति तमोगणे वैरभावं प्रपन्नेऽङ्गीकृते। उन्मुक्तेति – तावन्मया सर्वं व्याप्तं किं च अनेनापि सर्वं व्याप्यते तन्मामपि कदाचिद् व्याप्स्यतीति धैर्यहीनस्य। रज्यद्वपुर्यस्येति – उदयसमये चन्द्रो रक्तो वर्ण्यते इति कविसमयः। तदर्णस इति समुद्रजलात् निर्ययौ तमसो विनाशकारी। हस्ताः किरणाश्च करा उच्यन्ते। 5) प्रसृतनिबिडेत्यत्र अश्वत्थः पिप्पलः। पोतो बालः। कोलः शूकरः। अखातं सरस्तल्लः। आश्लेषः संबन्धः। 6) चिरवहदरघट्टेत्यत्र अरहट इति प्रसिद्ध। गुल्मः वृक्षान्तरितम्।

१ संसीर्ण A. २ वातोलिकी A. ३ घनकलदव C; ४ संत्रस्तानार्त यूथा० A. ५ घट्टपूर्यमाणोच्छल-च्छारणी B; घट्टसंपूर्यमापोच्छ० N;

बहलिततरुगुल्मकेलीगृहं ये पुरोद्यानमुंद्दामलीलाजुषः स्रीसखाश्चारु
चेरुश्चुलुक्येश्वर ।
[1]तृषिततकरटियूथभल्लूकसंदोहकोलव्रजव्याकुलाश्यान[2]कल्लोलिनीवारि
दुर्वारसूर्यद्युति,
[3]व्यतिकरविधुरीकृतव्यालसंरुध्यमानद्रुमच्छायमुद्दण्डकान्तारमीयुस्त्व-
दीयद्विपस्तेऽधुना ॥ ३८८.३ ॥

एकादशभिर्जीमूतः । यथा –

[4]जिनपतिपदपङ्कजस्पर्शपुण्यीकृताशेषशृङ्गः पुरस्तादयं तत्तदाश्चर्यसंपन्नि-
दानं भुवो भूषणं,
प्रतिविपिननिकुञ्जकूजत्पिकीपञ्चमोच्चारसंवर्गितस्वर्गसीमन्तिनीवर्गगीतिप्र-
पञ्चाभिरामोऽन्वहम् ।
कुरुवकसहकारकारस्कराशोकजम्बूकदम्बेङ्गुदीवेणुकान्तारमाला[5]प्रतिच्छन्न-
मार्तण्डचण्डातपः,
प्रतितटविनिविष्टजीमूतसंदोहनिर्मुच्यमानामृतासारपूर्णोद्वहन्निर्झरः पश्य
दिष्ट्योज्जयन्तो गिरिः ॥ ३८८.४ ॥

द्वादशभिर्लीलाकरः । यथा –

[6]घनपरिमलसारकर्पूरपानीयतिम्यद्दुकूलं कुकूलश्रियं पद्मिनी-
पल्लवस्रस्तरः खादिराङ्गारविस्फूर्जितं,
[7]तुहिनकिरणचन्द्रिका हन्त हालाहलत्वं नवं चन्दनं तप्तलोहोपमां
वेणुवीणानिनादोऽपि कर्णज्वरत्वं दधत् ।
अयि तव विरहे यदस्या मृगाक्ष्या भवन्नामधेयाक्षरोच्चारमत्रैकर-
क्षायुषः सांप्रतं सर्वमेवाभजद् व्यत्ययं[8],
तदतिसुभग सान्द्रपीयूषलीलाकरैस्तैर्वचोभिः समाश्वासयैनां चिरा-
यान्यथा तु त्वमेवात्र [9]निःशूकचूडामणिः ॥ ३८८.५ ॥

1) तृषितकरटि(टी)[ति] - भल्लूक ऋक्षः । 2) आश्याना ईषत् शुष्का नदी । 3) व्यतिकरः संबन्धः । व्याकुलीकृतम् । 4) जिनपतिपदेत्यत्र पवित्रीकृताखिलशिखरः । संवर्गितस्वर्गकामिनी । अन्वहं निरन्तरम् । कारस्करो वृक्षः । इङ्गुदी गुडी । वेणुर्वंशः । 5) प्रतीति – आच्छादितः । जीमूत० मेघसमूह-निर्मुच्यमानजलवेगवद्वर्षः । 6) घनपरिमलेत्यत्र घनो बहलः प्रधानकर्पूरजलसिक्तपट्ट[दु]कूलम् । कुकूलेति – तुषानलशोभां दाहाधिकत्वम् । विस्फूर्जितं अनुकारम् । 7) चन्द्रज्योत्स्ना । विषत्वम् । 8) व्यत्ययं वैपरीत्यम् । 9) निर्दयशिरोमणिः ।

१ पुरोद्दामद्यानमुलीला० A. २ चेलश्चु० A. ३ संदाह A. ४ पति dropped in N. ५ पुण्य-कृता N. ६ कुञ्जत् A. ७ संवर्गगीति प्रप० C. ८ चन्द्रातप. A. ९ पूर्णोद्वाहन्निज्झरः A. १० श्रस्तरः P. ११ रक्षायुषः B; १२ तदस्ति N. १३ एता P.

त्रयोदशभिरुद्दामः । यथा –

[1]"वलयितवरकन्धरं वल्गदुत्तुङ्गतेजस्विगन्धर्वराजीखुरक्षुण्णविश्वं-
भराक्षोदसंदोहविक्षेपणाद्दुर्दिनाडम्बरं[2]",
प्रथममपि निरीक्ष्य सप्रेमकान्तामुखाम्भोरुहालोकने स क्षणं कौतुकी
नष्टकामोऽपि यावद्भवत्युन्मनास्त्वद्विपक्षव्रजः ।
नृप तव महसा जयश्रीविलासैकधामाभ्रमातङ्ग[3]"-संस्पर्धिनोऽभ्रंकषैर्विग्रहै-
र्भीषणाः क्षोभयन्तो जगद्गर्जितैरूर्जितैः,
स्रुतमदजलनिर्झरैर्ध्वस्तधूलीवितानाः कृतान्ता इवोद्दामगन्धद्विपाम्-
तावदाविर्भवन्तश्चिरान्मूर्च्छयामासुरेनं विभो ॥ ३८८.६ ॥

चतुर्दशभिः शङ्खः । यथा –

[4]"अमरपतिकरिभ्रमं बिभ्रतीभाः समग्राः कलङ्कः कलाविभ्रमं धारय-
त्यत्रिनेत्रप्रसूतस्य कृष्णो वहत्यन्धकध्वंसकर्तुस्तुलां,
कुवलयवनमातनोति श्रियं पौण्डरीकीं कलिन्दात्मजा जह्नुकन्योज्ज्वलं
वारि धत्ते विधत्तेऽञ्जनाद्रिर्विलासं च कैलासपृथ्वीभृतः ।
कलयति लवणोदधिः क्षीरपाथोधिलीलायितं शेषशोभामशेषाह्वयः[5]" प्राप्नु-
वन्तीन्द्रनीलाश्च[6]" मुक्तामणीनां समासादयन्ति त्विषं,
विचकिलहरहासनीहारहारेन्दुशङ्खावदातैरमीभिः स्फुरद्भिर्महीपालचूडामणे
[7]"शासनैश्वर्यवज्रायुध त्वद्यशोराशिभिः ॥ ३८८.७ ॥

आदिशब्दात् पञ्चदशभिः समुद्रः षोडशभिर्भुजंग इत्येवमादयो यथेष्टकृतनामानो यावदेकोनसहस्राक्षरैः पादस्तावद्भवन्ति ॥ ३८८.७ ॥

नाभ्यां रवद्यादयः प्रचितः ॥ ३८९ ॥

नगणद्वयात् परे यादयः सर्वे वर्णगणा यदा भवन्ति तदा प्रचितः । [8]"रवद् इत्य-

1) वलयितवरेत्यत्र वलयिता वलयाकारं प्रापिता कन्धरा यत्रेति क्रियाविशेषणम् । वल्गन्तो धावन्त-स्तेजस्विनो गन्धर्वा अश्वास्तेषाम् । 2) दुर्दिनमिव दुर्दिनं मेघजं तमस्तस्याडम्बरस्तम् । 3) अभ्रमातङ्ग ऐरावणः । अभ्रं आकाशं कषन्तीति अभ्रंकषाः । उच्चरुच्चा । विग्रहा(है): शरीरा(रैः) । ऊर्जितैर्दीप्रैः । कृतान्ताः यमा इव श्यामवर्णत्वात् । उद्दामेति- उत्कटमूर्च्छां प्रापयामासुः । 4) अमरपतीत्यत्र इन्द्रहस्तिभ्रान्तिम् । सर्वेऽपीभाः श्यामा अपि शुभ्रा जाताः । अत्रिनेत्रेति – चन्द्रो हि अत्रिऋषिनेत्रजात इति श्रुतिः । अन्धकेति – ईश्वरस्य । कलिन्देति – यमुना गङ्गोज्ज्वलम् । शेषेति - शुक्लः सः । 5) अखिलनागाः । 6) इन्द्रः मणिभेदः । 7) शासन आज्ञा ऐश्वर्यं च ताभ्यां वज्रायुधमन्त्मबोधनम् । 8) रवदित्यतिदेशादिति – अत्र अन्यत्र विस्तारेण प्ररूपितस्य संक्षेपेण कथनमतिदेशः । कस्मिन्नपि दण्डके रवद् यगणानां न्यासः भवतु, कस्मिन्नपि भगणानां, कस्मिन्नपि तगणानां इति । पुनः सप्तसु यगणेषु प्रचितः सप्तसु भगणेषु प्रचितः । तथा तगणादि-ष्वपि ज्ञेयम् । ततः परं सर्वेषां गणानां न्यासः । सद्दशान्येचार्णार्णवादीनि इति ।

१ बलात्तुङ्ग N २ तेजश्वि B. ३ रुहावलोकने A ४ धामोऽभ्रमा० N ५ श्रुत० A. श्रुत० CDN. ६ करिविभ्रमं A. ७ बिभ्रती भो N ८ अशेषाह्वय N ९ शुभनामानो P. १० क्षरपादः N.

तिदेशात्सप्तभिर्यैः प्रचितः। ततः परमेकैकयादिवृद्धा अर्णार्णवव्यालजीमूतलीलाकरोद्दाम-शङ्खादयोऽत्रापि भवन्ति। यथा–

[1]विलसदुरुतर[2]वारिप्रचण्डे महावाहिनीव्यूहविस्फारण[3]व्यक्तशक्तौ,
प्रकटयति रुचिराखण्डकोदण्डदण्डं दिशि[4]त्युच्चकै [2]राजहंसप्रणाशम्।
प्रशमयति निखिलं मेदिनीचक्रसंतापविस्फूर्जितं[3] न्यक्कृतार्कप्रतापे,
[4]प्रचितघनबलै[5]युक्ते नभस्यायमाने चुलुक्येश्वरे को न धत्ते प्रमोदम्॥ ३८९.१॥

एवमादिषु शेषगणेषूदाहार्यम्। एकैकगणवृद्ध्या च अर्णार्णवव्यालजीमूतलीला-करोद्दामशङ्खादयोऽप्युदाहार्याः।

नगभ्यामष्टादिराः पन्नग-दम्भोलि-हेलावली-मालती-
केलि-कङ्केल्लि-लीलाविलासादयः॥ ३९०॥

नगणाद्गुरोश्च परे अष्टादिसंख्या रगणा येषु ते यथासंख्यं पन्नगादयो दण्डका भवन्ति। तत्राष्टरगणः पन्नगः। यथा–

[5]अविकलध्यानसंतानधूमध्वजज्योतिराडम्बरप्लुष्टनिःशेषकर्मेन्धनो,
[6]विदलितोदग्रभूयःकषायश्रिरायैष पायादपायात् स वः पार्श्वनाथो जिनः।
कमठदैत्ये च गाढोपसर्गक्रियाकर्कशे तत्प्रतीकारबद्धप्रयत्ने भृशं,
प्रकटितात्यन्तभक्तौ तदा पन्नगेन्द्रे च[6] यस्याभवन् दृष्टिपाताः कृपार्द्राः समाः॥ ३९०.१॥
एवमेकैकरगणवृद्ध्यान्येऽपि षडुदाहार्याः॥ ३९०.१॥

लोर्यथेष्टं राश्चण्डकालः॥ ३९१॥

लघुपञ्चकात्परे यदृच्छया क्रियमाणा रगणाश्चण्डकालः। यथा–

[7]विविधमणिमेखलाश्रेणिविश्राणितश्रीणि हित्वा पुराण्याशु चान्तःपुराण्युच्चकैः,
करटितुरगादिसेनासहस्राणि च स्वीकृतच्छद्मकर्मन्दि[7]वेषास्त्वदीयद्विषः।
प्रतिदिशममी गिरीणां महाकन्दराः शाखिगुल्मानि कूलंकषाकूलरन्ध्राणि च,
स्फुरति तव चण्डकाले कराले कृपाणे सदा [8]संश्रयन्ते महीपालचूडामणे॥ ३९१.१॥
[9]एवमेकैकरगणवृद्ध्याप्युदाहार्यम्॥ ३९१.१॥

1) विलसदुरुतरवारीत्यत्र महावाहिनी सेना नदी च। कोदण्डं इन्द्रधनुः। 2) राज्ञां जीवाः पक्षे राजहंसाः तेषां गमनम्। 3) विस्फूर्जितं क्रीडितम्। 4) प्रचितेति–घनं प्रभूतं यद्बलं सैन्यं पक्षे मेघानां बलम्। नभस्येति–भाद्रपदमासत्वमाचरति। 5) अविकलध्यानेति–अविकलं असाधारण ध्यानं तस्य संतानः परंपरा [तेन] एव अग्निज्वालाडम्बरेण दग्धः कर्मकाष्ठनिकरो येनेति सः। 6) विदलितेति–भूयो बहुः। 7) विविधमणीत्यत्र मेखला अद्रेर्मध्यभागाः विविधमणयश्च ता मेखलाश्च विविधमणिमेखलाः तासां श्रेणयः ताभ्यो विश्राणिता श्रीर्यैः। पक्षे मेखला रसना। यद्वा पुरपक्षे मेखला खड्गबन्धो यस्य असबलंति प्रसिद्धिः इति प्रत्यन्तरे।

१ स्युः F. २ तरोवारि A. ३ व्यक्त dropped in N. ४ दिशुत्यु० N. ५ बलयुक्तो N. ६ स्युः F. ७ वयस्या० N. ८ कर्मादिवे० ADN. ९ ABN. drop एवं; D adds अन्यद् before अप्यु०.

याः सिंहविक्रान्तः ॥ ३९२ ॥

लोः परे यथेष्टं यगणा यत्र स सिंहविक्रान्तः । यथा –

तरुणतरणितेजःप्रतप्ता वराहा[1] इवारण्यभागेषु मुस्ताक्षतिं पल्वलान्ते,
विदधति किल केचित्तथान्ये महाभूभृतां कन्दराः कौशिकौघा[1] इवाभिश्रयन्ते ।
विपिनगहनमध्ये पुनः केऽपि [2]शाखामृगक्रीडितं बिभ्रति [3]प्रत्यनीकक्षितीशाः,
प्रकटयति सदा सिंहविक्रान्तलीलामनूनां त्वयीमां धरित्रीश चौलुक्यचन्द्र ॥ ३९२.१
एवमेकैकयगणवृद्ध्याप्युदाहार्यम् ॥ ३९२.१ ॥

लुगिभ्यां मेघमाला ॥ ३९३ ॥

लघुषट्कात् गुरुत्रयाच्च परे यथेष्टं यगणा यत्र प्रयुज्यन्ते सं[1] मेघमाला नाम दण्डकः । यथा –

अविरलमदपाथोनिर्झरप्लावितक्षोणिपीठा महाशैलशृङ्गायमाणाः,
कपिशरुचिलसद्दन्ताशनिद्योतरौद्रा महागर्जितत्रासिताशेषलोकाः ।
रिपुनरपतिमातंगाः क्षणादेव देव प्रणाशं ययुः [4]संयुगान्तर्युगान्ता-,
निल इव विपुलप्राणे महामेघमाला महीपालधुर्ये त्वयि [5]प्रोज्जिहाने ॥ ३९३.१ ॥
एवमेकैकयगणवृद्ध्यान्येऽप्युदाहार्याः ॥ ३९३.१ ॥

यथेष्टं रा मत्तमातंगः ॥ ३९४ ॥

स्वेच्छया यत्र रगणाः प्रयुज्यन्ते स मत्तमातंगः । पुनर्यथेष्टग्रहणं लुगिभ्यामित्येतैस्य निवृत्त्यर्थम् । यथा –

[6]पुष्पचापस्य चापश्रियं बिभ्रती भङ्गुरभ्रूविलासैः स्मितस्मेरकस्तूरिका-,
केलिपत्रावलीभङ्गिविभ्राजिगण्डस्थलेनेन्दुबिम्बानुकारं सदा कुर्वती ।
चारुवक्रोक्तिगर्भैर्वचोभिर्विदग्धैरमन्दं च पीयूषनिर्ष्यन्दमातन्वती,
मत्तमातंगलीलागतिः काञ्चनच्छेदगौरी मुदं कस्य नाविष्करोति प्रिया ॥ ३९४.१ ॥
एवमेकैकरगणवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९४.१ ॥

साः कुसुमास्तरणः ॥ ३९५ ॥

यथेष्टं सगणा यत्र प्रयुज्यन्ते स कुसुमास्तरणः । यथा –

1) तरुणतरणीत्यत्र कौशिकास्तत्समूहा इव घूकश्रेणय इव । 2) शाखामृगेति – वानरः । 3) प्रत्यनीका वैरिणः । 4) अविरलेत्यत्र संयुगान्तरिति – संग्राममध्ये । यथा युगान्तानिले प्रोद्यते सति विपुलप्राणे महापराक्रमे महामेघमालाः प्रणाशं यान्ति । 5) प्रोज्जीति – देदीप्यमाने । 6) पुष्पचापेत्यत्र कन्दर्पस्य धनुःश्रियम् । भङ्गुरेति वक्रम् । हास्यविकस्वरम् । कस्तूरीपत्रवल्लीलक्ष्मस्थाने भङ्गिः रचना । चारु इति – गर्भे मध्ये । आविरिति – प्रकटीकरोति ।

१ सा ABCDN. २ निर्झराप्लावित P. ३ इत्यस्य F. ४ निष्पन्द N. ५ कुसुमास्तर. H.

[1]सुभग त्वयि दूरमुपेयुषि सा न कदाचिदुपैति विलासगृहाभिमुखं,
विकचाब्जवने न ददाति दृशं शिशिरागुरुचन्दनपङ्कमपाकुरुते ।
न च हृष्यति [2]चाटुकरीषु सखीष्वपि पक्वपलाण्डुनिभं वहते वदनं,
कुसुमास्तरणानि पिनष्टितरां परिमुह्यति शीतलशीतमयूखकरैः ॥ ३९५.१ ॥

एवमेकैकसगणवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९५.१ ॥

याः सिंहविक्रीडः ॥ ३९६ ॥

यत्र यथेष्टं यगणाः प्रयुज्यन्ते स सिंहविक्रीडः । यथा—

[3]कचित्पङ्कशङ्काभ्रमत्कोलदंष्ट्रासमुल्लेखनिष्पिष्ट-
वेश्मान्तकाचावनीकं,
कचिन्नालिकेरीफलास्फालनव्यग्रशाखामृगश्रेणि-
पर्याकुलोद्यानभागम् ।
कचित्तप्रमज्जन्महासैरिभोद्दामशृङ्गाग्रधौतोच्छलद्-
दीर्घिकावारिसान्द्रं,
कचित् सिंहविक्रीडबूत्कारघोरं चुलुक्येन्द्र जज्ञे पुरं
त्वद्रिपूणामिदानीम् ॥ ३९६.१ ॥

एवमेकैकयगणवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९६.१ ॥

ल्गावनङ्गशेखरः ॥ ३९७ ॥

यत्र यथेष्टं निरन्तरौ लघुगुरू प्रयुज्येते सोऽनङ्गशेखरः । यथा—

[4]विशालभाललोलघूर्णमानकज्जलोज्ज्वलालक-
द्विरेफमालिकोपशोभिते,
विबुद्धहावमुग्धचारुपक्ष्मलालसभ्रमत्सु-
तारदीर्घनेत्रपत्रसुन्दरे ।
अमन्दकुन्दकुड्मलाभकोमलोल्लसद्द्युतीद्ध-
शुद्धदन्तपङ्क्तिकेसरालये,

1) सुभग त्वयीत्यत्र उपेयुषीति—गतवति क्रीडागृहसंमुखम् । 2) चाटुकेति—प्रियवचनानि तानि । पलाण्डुर्लसुनकन्दः । पिनष्टि चूर्णीकरोति । परीति—मूर्च्छां गच्छति चन्द्रकिरणैः । 3) कचिदित्यत्र कर्दमभ्रमात् । घूकरः । अन्तः(न्त)शब्दः स्वरूपे प्रान्ते बन्धे च । शाखामृगेति—वानराः । महासैरिभो वनमहिषः । विक्रीडनेन क्रीडया बूत्काराः । 4) विशालभालेत्यत्र उज्ज्वलाः दीप्तिमन्तः येऽलकास्त एव भ्रमराः । हावो मुखविकारः । अनङ्गशेखरोऽनङ्गपरवशः ।

१ वते N. २ शिशिरागरु N. शशिरागुरु P; ३ प्रवातो० N; ४ विक्रीडि B. ५ लग (गौ) प्रयुज्येते A. ६ पूर्णमान० N.

प्रियामुखाम्बुजेऽधरं चिराय मध्विवापिबन्ननारतं
भवेदनङ्गशेखरः ॥ ३९७.१ ॥

एवं लघुगुरुवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९७.१ ॥

ग्लावशोकपुष्पमञ्जरी ॥ ३९८ ॥

यत्र यथेष्टं निरन्तरौ गुरुलघू प्रयुज्येते सोऽशोकपुष्पमञ्जरीनामा दण्डकः । यथा—

अस्तमाश्रितस्तुपारभारपातदग्धसर्व-
पुष्पजातिसंचयो हिमर्तुरद्य,
सर्वतो वसन्तनामधेय एप जृम्भते प्रियः
सखा तवेह देव पुष्पचाप ।
विष्टपत्रयीपराजयेच्छया गृहाण नूतनान्
[1]शिलीमुखानखण्डितैकवीर,
चारुचूतकोरकानशोकपुष्पमञ्जरीर्नवाः
स्मितानि केसराणि पाटलाश्च ॥ ३९८.१ ॥

एवं गुरुलघुवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९८.१ ॥

ता गौ कामबाणः ॥ ३९९ ॥

यत्र यथेष्टं तगणा अन्ते गुरुद्वयं च प्रयुज्यते स कामबाणः । यथा—

[2]त्वद्विप्रयोगे नवे बालिकाया मनोभूशरक्लेशशान्त्यै प्र-
यत्नात्सखीभिः समन्तात्,
पाथोजिनीपल्लवैः कल्पितं चारु तल्पं समासूत्रिता नूत-
नैर्हारयष्टिर्मृणालैः ।
रम्भादलैः कोमलैर्निर्मितं तालवृन्तं कृतश्चान्दनेन
द्रवेणाङ्गरागः किलास्याः,
तीव्रव्यथां प्रत्युतैतद्वितन्वत्समग्रं कठोराशयाशिश्रियत्
कामबाणत्वमुग्रम् ॥ ३९९.१ ॥

एवमेकैकतगणवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९९.१ ॥

भा गौ भुजङ्गविलासः ॥ ४०० ॥

यत्र यथेष्टं भगणाः प्रयुज्यन्तेऽन्ते च गुरुद्वयं स भुजंगविलासः । यथा—

1) अस्तमाश्रित इत्यत्र शिलीमुखान् बाणान् । रम्या मञ्जरीः । स्मितानि विकसितानि । 2) त्वद्वि-[प्र]योग इत्यत्र तव विरहे नवे प्रथमोद्भवे । कल्पितं रचितम् । प्रत्युत संमुखम् । कठिनाशय ।

१ अशोकमञ्जरी BG. २ रद्यां B. ३ जृम्भति N. ४ याशिश्रयत् A; याबिक्षितात् N.

[1]पीनघनोन्नतवृत्तविशालतरस्तनमण्डलगाढनिपीडन-
कण्टकिताङ्गः,
कोमलबाहुमृणाललताढ्ढवेष्टितकण्ठतटः परिचुम्बन-
विभ्रमपात्रम् ।
वासगृहे बहलोच्छ्वसितागुरुधूमलतानिचिते शयने
मृदुनि [2]क्षणदायां,
यो दयितां रमयत्यतिसंभ्रममानजुषं स भुजंगविलास-
धुरामिह धत्ते ॥ ४००.१ ॥

एवमेकैकभगणवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ४००.१ ॥

नाभ्यां पञ्चमात्रैरुत्कलिका ॥ ४०१ ॥

द्वाभ्यां नगणाभ्यां परैर्यथेष्टं पञ्चमात्रैर्गणैरुत्कलिका नाम । यथा –

[3]स्मितबकुलशिरीषकङ्केल्लिकक्कोलनव्यप्रसूनावलीपरिमलविलोल-
रोलम्ब-[4]रोलाकुलीकृताखिलचारुलीलावनो,
मृदुमलयसमीर-[5]शैलूषशिक्षाक्रमानुगुणविविधाङ्गहारप्रयोग-
प्रपञ्चप्रवल्गल्लतानर्तकीरम्यरङ्गावनिः ।
अभिनवसहकारकोरकास्वादमाद्यत्-[6]पिकयुवतिपञ्चमोच्चारमन्त्राख-
साधितविषममानिनीमानदुर्गः समन्तादयं,
कमिव सपदि [7]संततोत्कलिकमिह नो विधत्ते जनं [8]हेलया निर्जिता-
शेषलोकस्य देवस्य कामस्य निर्व्याजबन्धुर्मधुः ॥ ४०१.१ ॥

एवमेकैकपञ्चमात्रवृद्ध्यान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ४०१.१ ॥

दण्डकप्रकरणम् ।

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ समवृत्तव्यावर्णनो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ग्रन्थाग्रं १०४३; उभयं ११६८ ।

1) पीनघनोन्नतेति – पीनाः पुष्टाः । घनाः कठिनाः । वृत्ता वर्तुलाः । 2) क्षणदायां रात्रौ । 3) स्मितबकुलेत्यत्र प्रसूनं पुष्पम् । 4) रोलाः शब्दाः । 5) शैलूषो भरतः । 6) पिकयुवतिः कोकिला । 7) संततोत्कलिकं आल्हादमयम् । 8) हेलया क्रीडया । इति श्रीछन्दोनुशासनद्वितीयाध्यायपर्यायाः संपूर्णाः ॥

१ कोमलपङ्कज° N. २ विभ्रम dropped in C. ३ बहलोच्चलितागुरु N. ४ दयितामयत्यतिसंभ्रम° A. ५ द्वाभ्यां dropped in P. ६ रोलम्बलीलाकुली° वने N. ७ न ABCN.

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

इदानीमर्धसमवृत्तव्यावर्णनार्थमुपक्रम्यते –

ओजयुजोः ॥ १ ॥

अधिकारोऽयमाविषमवृत्तेभ्य उपतिष्ठते । तत्रौजं विषमं युक् समं लोकसिद्धम् ॥ १ ॥

तत्र –

सिल्गा नभभ्रा हरिणप्लुता ॥ २ ॥

पाद इति चानुवर्तते । ओजपादयोः सगणत्रयं लघुगुरू च । युक्पादयोः नभभरा यत्र वृत्ते सा हरिणप्लुता । यथा –

[1]नृप शैलशिलाशयनासनाः, विदितकन्दफलाहरणाः सदा ।
निवसन्ति वने भवतो द्विषस्, तरुनिकुञ्जगता हरिणप्लुताः ॥ २.१ ॥

सिल्गा भिगगा उपचित्रम् ॥ ३ ॥

ओजपादयोः सगणत्रयं लघुगुरू च । युजोर्भगणत्रयं गुरुद्वयं च । यथा –

[2]अयमत्र नृपः सचिवस्त्वसा-, वेप कुमार इतः प्रतिहारः ।
उपचित्रमिति त्वदरेर्गृहे, वक्ति मिथः किल पान्थसमूहः ॥ ३.१ ॥

लोनं वेगवती ॥ ४ ॥

उपचित्रमेव लघुना रहितं वेगवती । ओजे सिगौ युजि भिगगा इत्यर्थः । यथा –

[3]नृपते तव कार्मुकवंशान्,-निष्पतिता शितसायकमाला ।
क्षितिभृच्छिरसि प्लवमाना, वेगवती बत नूतनरेवा ॥ ४.१ ॥

[4]आपातलिकेयम् ॥ ४.१ ॥

भिगगा नजज्या द्रुतमध्या ॥ ५ ॥

ओजे भगणत्रयं गुरुद्वयं च । युजि नजजयाः । यथा –

[5]वीरजिनेन्द्र भवत्पदपद्मं, भ्रमर इव द्रुतमध्यगमद् यः ।
मुक्तिवधूपरिरम्भणसौख्यं, करतलगामि कृतं खलु तेन ॥ ५.१ ॥

उपचित्रा । आपातलिकापरान्तिकेयम् ॥ ५.१ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः सपर्यायो लिख्यते ।

1) नृप शैलशिलेत्यत्र आहरणं आहारः । हरिणवत् प्लुतं गमनं येषां ते । अथवा सुभटागमशङ्कया हरिणेऽपि दृष्टे नष्टाः प्लुष्टाः (ता) । 2) अयमत्रेत्यत्र प्रती(ति)हारो दौवारिकः । उपचित्रमिति – त्वद्वैरिनगरे चित्रसमीपं परस्परं निदर्शयन्ति । 3) नृपते तवेत्यत्र रेवापि वंशान्निर्गच्छति इति श्रुतिः । रेवा तु गिरेरधोभागे प्लवते इयं तु क्षितिभृतां राज्ञां [शिरसि] प्लवते ततो नूतनरेवा । 4) आपातलिकेयमिति – ओजे षण्मात्रा युज्यष्टौ भगणद्वयान्ताश्चेदापातलिका । 5) वीरजिनेन्द्रेत्यत्र अध्यगमद् मध्ये (अधि?) गच्छति । मुक्तिरामोपगूहनसौख्यम् । हस्तगामि ।

---

१ लोकत. सिद्धं P. २ विदित dropped in N. ३ रिपोस् N. ४ N. adds प्राच्यवृत्तिरियम् । ५ लगौ च A. ६ ओजयोरुपान्त्यलघुना न्यूनम् । आपातलिकेयं F. ७ रेखा N. ८ मुक्तिविधं परि० A. ९ इयं dropped in A.

तजगा मसजगगा भद्रविराट् ॥ ६ ॥

ओजे तजरगाः। युजि मसजगगाः। यथा–

[1]पश्येद्भगवन् पदारविन्द-, द्वन्द्वं भक्तित एकदापि यस्ते।
बिभ्रद्भुवनाधिपत्यमेकं, भद्रं भद्रविराट् भजेत सोऽपि ॥ ६.१ ॥

औपच्छन्दसकमिदम् ॥ ६.१ ॥

सजसगा भनंगगाः केतुमती ॥ ७ ॥

ओजे सजसगाः। युजि भरनगगाः। यथा–

[2]प्रसरद्रजःस्थगितसूर्या, केतुमतीमुदीक्ष्य तव सेनाम्।
वसुधापते दिवमिवात्म-, नाशमशङ्कत त्वदरिवर्गः ॥ ७.१ ॥

ताजगगा जतजगगा आख्यानकी ॥ ८ ॥

ओजे ततजगगाः। युजि जतजगगाः। यथा–

[3]त्वद्वैरिभूपैरियमागतोद्वैः-, मरालनादैर्मुखरा शरच्छ्रीः।
आख्यानकीव त्वदनीकयात्रो-, त्सवस्य सद्यश्चकिनैरुदैक्षि ॥ ८.१ ॥

आख्यानकी वार्त्ताहारिका ॥ ८.१ ॥

व्यत्यये विपरीतादिः ॥ ९ ॥

व्यत्यये इति ओजे जतजगगाः। युजि ततजगगाः। विपरीतादिर्विपरीताख्यानकीत्यर्थः। यथा–

[4]अमंस्त ते दुर्नयचेष्टितानाम्, आख्यानकीं या विपरीतवृत्तिम् ॥
पुरः सखीनां ब्रुवता विपक्ष-, नाम त्वया संप्रति लज्जिता सा ॥ ९.१ ॥

[5]एतयोश्च उपजात्यन्तर्गतत्वेऽपि विशेषसंज्ञार्थमत्र पाठः ॥ ९.१ ॥

रजजा जरजगा यवमती ॥ १० ॥

ओजे रजरजा। युजि जरजरगाः। यथा–

1) पश्येद्भगवन्नित्यत्र भद्रं कल्याणं भजेत। भद्रं स्यादेवं विराजते भद्रविराट्। 2) प्रसरद्रज इत्यत्र आच्छादितरविम्। केतवो ध्वजा ग्रहाश्च। आकाशमिव। यदा गम(ग)ने केतुरुदयति तदा जीवानां नाशो भवतीति लोकाः। [दिवशब्देन दिनं भासते। ततो यथा दिनस्यात्मनाशो जातः तथास्माकमपि B. P.]। 3) त्वद्वैरीत्यत्र हंसध्वनितैः। आख्यानं करोति कारयति वा गौरादित्वात् ङीः। उदैक्षीति–दृष्टा। 4) अमंस्त ते इत्यत्र या कामिनी तव दुर्नयचेष्टितानां कथयित्रीं अमन्यत पराङ्मुखवृत्तिं सा सांप्रतं विपक्षायाः सपत्न्याः नाम सखीनां पुरतो ब्रुवता व्रीडां धत्ते इति। 5) एतयोरित्यत्र इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्र(ज्र)-[योरुपजात्य]न्तर्गतापि विशेषावबोधार्थं उक्ता उदाहरणद्वयी।

१ औपच्छन्दसिकमिदं ABN. २ आख्यानिकी H. ३ आख्यानकी–वृत्तिः A. ४ यववती BN.

[1]वन्यसैरिभा भवद्विपक्षधाम्नि, निरन्तरेन्द्रनीलबद्धभूमिभागे ।
श्यग्मुखं प्रकुर्वते मुधा वितर्क्य, विनीलविस्फुरद् यवान्वितां धरित्रीम् ॥ १०.१ ॥

यवान्वितां यवमतीमित्यर्थः । छन्दोवशाच्च यवान्वितामित्युक्तम् ॥ १०.१ ॥

व्यत्यये षट्पदावली ॥ ११ ॥

व्यत्यये इत्योजे जरजरगाः । युजि रजरजाः । यथा –

[2]नवोदयं चिरादुपेयिवांसमर्क, स्वागतानि पृच्छतीव संमदेन ।
सरोजिनी विकस्वरा निशावसाने, षट्पदावलीकृतस्वनच्छलेन ॥ ११.१ ॥

नभभ्रा नभिरा मकरावली ॥ १२ ॥

ओजे नभभराः । युजि नो भत्रयं रश्च । यथा –

[3]मकरकेतुभटस्य विराजते, वरतनुर्ध्वजयष्टिरिव प्रगुणीकृता ।
मृदुकपोलतले दधती नवां, मृगमदस्तवकैर्लिखितां मकरावलीम् ॥ १२.१ ॥

मसागाः सभासाः करिणी ॥ १३ ॥

ओजे मः सगणद्वयं गुरुश्च । युजि सो भगणद्वयं सश्च । यथा –

[4]चन्द्रो मत्तकरीन्द्र इवायं, दलितोद्दामतमस्तरुगहनः ।
क्रीडत्यम्बरपल्वलमध्ये, स्फुटताराकरिणीभिरनुसृतः ॥ १३.१ ॥

साज्गाः सभ्रल्गाः प्रबोधिता ॥ १४ ॥

ओजे सद्वयं जगौ च । युजि सभरलगाः । यथा –

[5]तरुमूलगृहाः क्षपाक्षये, नृप निद्रां जहति द्विपस्तव ।
विटपान्तकुलायनिष्पतत्-, पतगश्रेणिरवैः प्रबोधिताः ॥ १४.१ ॥

नारल्गा नजज्रा अपरवक्त्रम् ॥ १५ ॥

ओजे नगणद्वयं रलगाश्च । युजि नजजराः । यथा –

[6]नृपवर भवदीयवर्णनं, निखिलमुखै रचयन् पुरातनैः ।
अधिकमपरवक्त्रमीहते, श्रुतिपठनाय चतुर्मुखोऽधुना ॥ १५.१ ॥

एतौ वैतालीयभेदौ ॥ १५.१ ॥

1) वन्यसैरिभा इत्यत्र वनमहिषाः त्वद्वैरिगृहे । तिर्यग् । आशङ्क्य । नूतनयवयुक्तां वसुधाम् । 2) नवोदयमित्यत्र उपेयिवांसं आगतम् । स्वागतेति – शोभनान्यागतानि स्वागतानि कुशलागमनानि । निशेति – रात्रिप्रान्ते । छलेन कपटेन । 3) मकरेत्यत्र कन्दर्पसुभटस्य । कामिनी । ध्वजः पताका । मकरेति – मकरस्य रूपाकृतिपत्रलेखाम् । ध्वजेऽपि मकररूपाणि भवन्ति । 4) चन्द्रो मत्तेत्यत्र उद्दामो दीप्तः । अनुसृतः आश्रितः । 5) तरुमूलेत्यत्र शाखाप्रान्तमालकनिर्गच्छत्पक्षिराजिशब्दैः । 6) नृपवरेत्यत्र पुरातनैः जीर्णैः । पञ्चमं वाञ्छति ब्रह्मा ।

१ यववतीं BNP. २ व्यत्यये इति dropped in P. ३ मकरावती G. ४ सद्वयं गुश्च A. ५ भद्वयं A. ६ अनुसृता. A. ७ सभल्गाः N, सभ्रसल्गाः A. ८ प्रबोधिता B. ९ नद्वयं A.

गान्तं पुष्पिताग्रा ॥ १६ ॥

अपरवक्त्रमेव ओजयुजोर्गान्तं पुष्पिताग्रा । यथा—

[1]स्मर इव शयितः कयाप्यशोके[1], पदहननेन[2] जगज्जयाय नुन्नः ।
सपदि यदिषवोऽस्य पुष्पिताग्र-, प्रसवमिषात् प्रगुणाः परिस्फुरन्ति ॥ १६.१ ॥

साज्गगाः स्भर्या मालभारिणी ॥ १७ ॥

ओजे ससजगगाः । समे सभरयाः । यथा—

[2]इह वासकसज्जिकाविलासं, वहते शारदशर्वरी वरेण्यम् ।
अवतंसितकैरवोज्ज्वलश्रीः, [3]विकसत्तारकमालभारिणीयम्[3] ॥ १७.१ ॥

नितम्बिनीत्यन्यः । औपच्छन्दसकभेदावेतौ[4] ॥ १७.१ ॥

भातल्गा न्जन्सगा विलसितलीला ॥ १८ ॥

ओजे भद्वयं तलगाश्च । युजि नजनसगाः । यथा—

[4]वक्रनिरीक्षणभङ्गिप्रणयी[5], भ्रमति धनुर्विलसदिषुरनङ्गः ।
भृत्य इवाशु यदाज्ञां विदधद्, रमयति सा नवविलसितलीला ॥ १८.१ ॥

भ्रन्जनल्गा जैर् न्जभ्जन्साष्टैर्मानिनी[6] ॥ १९ ॥

ओजे भरनजनलगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । युजि नजभजनसाः[7] ।
टैरित्येकादशभिर्यतिः । यथा—

[5]मानभृतामिदं तृणमिव जीवितमिति न किं,
कलयसि शास्सि[9] रोहिणि न यस्त्वमपि[10] निजपतिम् ।
दक्षसुते कलङ्कय पितृगोत्रमलमधुना,
चिरमथ मानिनी[8]जनवधानुमतिघटनया ॥ १९.१ ॥

रो ज्रल्गाः कामिनी ॥ २० ॥

ओजे रगणः । युजि जरलगाः । यथा—

[6]निर्वृतिं,
विधेहि हस्तगामिनीम् ।

---

1) स्मर इवेत्यत्र नुन्नः प्रेरितो जागरितश्च । यस्मात् कामस्य सज्जीकृताः । 2) इह वासकेत्यत्र या संकेतं सविलासं ददाति सा वासकसज्जिका । या स्त्री भर्तरि समागते स्वं मण्डयति सा वा इति प्रत्यन्तरे । 3) विकसदिति–माला श्रेणिः पुष्पादिमयी च । 'मालेषीकेष्टकस्यान्ते भारितूलचिते' (सि० है० २.४.१०२) इति ह्रस्वः । 4) वक्रनिरीक्षणेत्यत्र कटाक्षभङ्गीषु कृताश्रयः स्फुरति । धनुषि विलसन्त इषवो बाणा यस्येति । सा स्त्री रमयति लोकं इति शेषः । 5) मानभृतामिदमित्यत्र कलयसि इति–किं न जानासि । शास्सि शिक्षयसि न स्वभर्तारम् । मानिनीति–चन्द्रो हि विरहिणीमानिनीजनानां दाहकरणादिति त्वं निजपतेर्मानिनीजनवधानुमतिं ददासीति भावः । 6) निर्वृतिं विधेहि इत्यत्र करगताम् । जहि त्यज ।

---

१ कयाथ शोके N. २ प्यपदहनेन N. ३ इयं dropped in A. ४ औपच्छन्दसिक० BN. ५ वक्त्रनि० ADEN. ६ भ्रनजनलगाः H; ७ नजभ्जनसा. A; न्जभ्जनसा CD; न्जभजन्साः N; नजभ्जन्साः P. ८ मानिनीः N. ९ सासि A; सास्यि B; शशि D; शासि N. १० न यस्त्वमपि repeated in A.

सर्वथा,

जहीहि हन्त **कामिनीम्** ॥ २०.१ ॥

रो ज्रश्चः शिखी ॥ २१ ॥

ओजे रगणः । युजि जरजराः । यथा –

[1]योषितो,

वियोगदुःखखिद्यमानमानसाः ।

दन्दहत्,

कटुस्वनैर्मयूर निश्चितं **शिखी** ॥ २१.१ ॥

रो ज्रज्रौ ज्गौ नितम्बिनी ॥ २२ ॥

ओजे रगणः । युजि जरजरजगाः । यथा –

[2]सर्वथा,

विरिञ्चिशंकरामराधिराजकेशवर्षयः ।

भेजिरे,

यदुत्पथं चिराय तत्र कारणं **नितम्बिनी** ॥ २२.१ ॥

रस्त्रिर्ज्रौ ल्गौ वारुणी ॥ २३ ॥

ओजे रगणः । युजि त्रीन् वारान् ज्रौ । जरजरजरलगाः । यथा –

[3]उत्तमं,

घनाविनश्वरप्रमोदकारणं कृतिन् यदीहसे सुखम् ।

निर्मलं,

तदा शमामृतं पिबानिशं सुदारुणं विमुञ्च [4]**वारुणीम्** ॥ २३.१ ॥

रश्चतुर्ज्रौ वतंसिनी ॥ २४ ॥

ओजे रगणः । युजि चतुरो वारान् ज्रौ । जरजरजरजराः । यथा –

शोभते,

धनुर्लतेव पुष्पधन्वनः शिरीषकोमलाङ्गिका सरोजलोचना ।

बालिका,

जपासहोदराधरा [5]मधूककान्तिमत्यशोकपल्लवा**वतंसिनी** ॥ २४.१ ॥

---

1) योषित इत्यत्र हे मयूर त्वं शिखी असि निश्चयेन। शिखी मयूरो वह्निश्च। 2) सर्वथेत्यत्र उन्मार्गे चिरकालम्। 3) उत्तममित्यत्र अविनाशिहर्षहेतुम् 4) मदिराम्। 5) शोभत इत्यत्र मधूककान्तिमतीति – गौराङ्गीत्यर्थः। कंकेल्लिकिसलयशेखरवती।

---

१ मान dropped in c. २ निहन्ति N. ३ रो ज्रज्रज्गाः BF. ज्गौ dropped in. G. ४ विरिञ्च N; विरिञ्चि P. ५ रः A. ६ समे A. ७ रः A. ८ समे A.

कामिन्याद्या व्यत्यये वानरीशिखण्डिसारस्यपराहंस्यः ॥ २५ ॥

कामिनी - शिखि-नितम्बिनी-वारुणी-वतंसिन्यः ओजयुक्पादयोर्व्यत्यये यथासंख्यं[1] वानरी - शिखण्डि - सारस्यपरा - हंसीसंज्ञाः । कामिनीव्यत्यये वानरी । यथा –

[1]नियम्य गाढसंततैः,
सद्गुणैः ।
सखे स्थिरां कुरु श्रियं,
वानरीम् ॥ २५.१ ॥

शिखिव्यत्यये शिखण्डी । यथा –

तपात्यये घनध्वनन्मृदङ्गके,
कुर्वते ।
अखण्डषड्[2]जगीतयः शिखण्डिनस्,
ताण्डवम् ॥ २५.२ ॥

नितम्बिनीव्यत्यये सारसी । यथा –

[2]त्वमब्[3]जलोचने शरत्[4] त्वदीयमेतदाननं,
चन्द्रमाः ।
झणज्[5]झणायितस्वनाऽपि मेखला विभाति ते,[6]
सारसी ॥ २५.३ ॥

वारुणीव्यत्यये अपरा । यथा –

[3]जिन त्वदीयशासनादृते विवेकदीपको भवत्ययं,
न कचित् ।
तमश्छिदाक्षमं हि तेज एकमूर्जितं प्रसूत इन्द्रदिक्,
नापरा ॥ २५.४ ॥

वतंसिनीव्यत्यये हंसी । यथा –

[4]त्वदारवे कृतस्पृहांशु[7] विस्मृतस्वनिस्वना बकी जगाम साधुना,
मूकताम् ।
सरो विकस्वराम्बुजाकरं प्रियप्रणीतचाटुका तदेहि सोत्सवं,
हंसिके ॥ २५.५ ॥

---

1) नियम्येत्यत्र नियम्य । सद्गुणैरिति - गुणा रज्जवश्च । वानरीव वानरी तां चपलां इत्यर्थः । 2) त्वमब्जेत्यत्र सारसीव सारसी तद्वत् मधुरस्वरत्वात् । 3) जिन त्वदीयेति अत्र ऋते विना । इन्द्रदिक् पूर्वा । 4) त्वदारवे इत्यत्र कृतवाञ्छा । मूकत्वम् ।

---

१ क्रमेण E. २ अखण्डखण्ड B; अषण्डषड्ज D. ३ त्वमब्जलोच repeated in A. ४ शरस् N. ५ रणज्झणायित AP; झणझणायित BN. ६ ते dropped in A. ७ स्पृहांशु वि repeated in A.

स्लगा सिल्गा इला ॥ २६ ॥

ओजे सलगाः। युजि सत्रयं लघुगुरू च। यथा –

[1]करटिर्श्रवन्-,
मदपङ्किलधूलिचितालिनाम्।
रणितच्छलात्,
तव गायति नूनमिला बलम् ॥ २६.१ ॥

स्लगाः सृमृगाङ्कमुखी ॥ २७ ॥

ओजे सलगाः। युजि सगणाष्टकम्। यथा –

[2]विरहे नवे,
भवतः सुभगोद्गतबाष्पतुषारकणप्रकरो ग्लपयत्यनिशम्।
कुमुदस्मिताम्,
अरविन्दकरां विकचोत्पलचारुदृशं परिपूर्णमृगाङ्कमुखीम् ॥ २७.१ ॥

न्लृलगा न्लृगौ शिखा ॥ २८ ॥

ओजे नगणनवकं लघुगुरू च। युजि नगणदशकं गुरुश्च। यथा –

[3]प्रसृमरमरिनरपतिबलतिमिरनिकरमतनुमपि गुरुगिरिगुहा-,
तरुगहनविकटकुहरशरणमिममखिलमिह समरसमयदिनमुखे।
परममहिमनिलयशशधरकुलगगनदिनकरपरपटिमजुषः,
किरणततय इव विदधति चिरतरमवनिपतितिलक तव वरविशिखाः ॥ २८.१ ॥

व्यत्यये खञ्जा ॥ २९ ॥

ओजयुक्पादयोर्व्यत्यये शिखैव खञ्जा। तत्रौजयोस्त्रिंशल्लघवो गुरुश्च। युक्पादयोरष्टाविंशतिर्लघवो गुरुश्च। यथा –

[4]प्रमुदितसमदपरभृतकलरणितमविकलशशधरकिरणविततयो,
विकसितसरसिरुहविपिनमलिकुलविरुतमुखरितकुसुमितलताः।
कुरबकबकुलविचकिलविलसदविरलपरिमलसुरभिमलयपवनो,
विरहविधुरयुवतिहृदयतपनमिदमखिलमपि नवमधुसमये ॥ २९.१ ॥

1) करटीत्यत्र चित मिलित। इला वसुधा। 2) विरहे नवे इत्यत्र ग्लपयति ग्लानिं करोति पूर्णचन्द्रमुखीम्। हिमकणप्रकरोऽपि कुमुदारविन्दोत्पलमृगाङ्कान् ग्लपयति। 3) प्रसृमरमित्यत्र प्रसृमरं प्रसरन् (न्तम्)। अरितिमिरनिकरं गुहादिशरणं विदधति कुर्वन्तीत्यर्थः। के? तव बाणाः। क इव? किरणश्रेणय इव। क? संग्रामदिनप्रारम्भे। हे चन्द्रवंशगगनसहस्रकिरण। 4) प्रमुदितसमदेत्यत्र कोकिल(लः)। विततयः श्रेणयः। विपिनं वनम्। विरुतेति – शब्दवाचाल(ला)ः। विचकिलो मल्लिका। सुरभिः सुगन्धः। विरहो वियोगः। तपनमिति – तापकारि भवतीत्यर्थः। नूतनवसन्तसमये।

---

१ श्रवन् AP. २ चितालितां N. ३ न्लृलगा GH. ४ मितिर A; ५ लय dropped in N. ६ वरशिखाः A. ७ युजोः B ८ विंशतिलघवो N. ९ कुरबक N. १० विचकिलसद० N. ११ तव म० B.

खञ्जेति शब्दस्य छन्दसि प्रवेशयितुमशक्यत्वात्[1] नाम नोक्तम् ॥ २९. १ ॥

शिखा - खञ्जयोः प्रकारान्तरमाह -

अर्धयोर्वा ॥ ३० ॥

न्लूलगा न्लूगौ चेत्योजयुक्पादयोर्यच्छिखाया लक्षणमुक्तं तत् पूर्वापरार्धयोश्चेद् भवति तदापि शिखा। एवं पूर्वापरार्धयोर्व्यत्यये खञ्जापि। अर्धयोरित्यभिधानादोजयुजोरिति निवृत्तम्। तत्र शिखा यथा -

[2]सुभग तव नवविरह इह महति विलसति चकितहरिणशिशुदृशः।
अमृतरु[1]चिरुचिरजनि विषममलकमलदलततिरपि दवदहनशिखा॥ ३०.१ ॥

खञ्जा यथा -

अभिनवविकसितकु[2]रबकविचकिलवकुलपरिमलमधु[3]रमधुसमये।
त्वमिह कथमिव पथिक हतक गतकरुण परिहरसि निजमृगदृशम् ॥ ३०.२ ॥

अनयोर्विषमवृत्तत्वेऽप्यर्धसममध्ये लाघवार्थं पाठः ॥ ३०.२ ॥

न्लूगावतिरुचिरा ॥ ३१ ॥

द्वयोरर्धयोर्नगणनवकं गुरुश्च। यथा -

[3]घनपरिमलमिलदलिकु[4]लमुखरितनिखिलकमलकुवलयवनः।
जनयति मनसि निरवधि मुदमविरतमिह मम मधुरतिरुचिरे[4]॥ ३१.१ ॥

न्लूलगाश्च ॥ ३२ ॥

द्वयोरर्धयोर्यथासंख्यं न्लूगौ न्लूलगाश्च[5] यत्र भ[6]वन्ति साप्यतिरुचिरा। यथा -

[5]रतिकरमलयमरुति शुचिश[7]शभृति हतहिममहसि मधुसमये।
परिहरसि पथिक हतक कथमतिरुचिरयुवतिमति हि चपलतया॥ ३२.१ ॥

द्वे अप्येते चूलिके इत्यहीन्द्रः ॥ ३२.१ ॥

अर्धसमप्रकरणम्।

*

अथ विषमवृत्तान्युच्यन्ते -

अनुष्टुभि नाद्यात् स्नौ तुर्याद्यो वक्त्रम् ॥ ३३ ॥

अनुष्टुभ्यष्टाक्षरायां जातौ पादस्याद्यात् प्रथमादक्षरात् परौ स्नौ सगणनगणौ न भव-

1) अशक्यत्वादिति - द्विगुरुत्वात्। अत्र न पादनियमः। किं तु शिखायाः द्वाभ्यां पादाभ्यां द्वयोरर्धयोर्निष्पन्नयोरत्र वृत्तं संपूर्णं जायते। 2) सुभग तवेत्यत्र अमृतेति - चन्द्र किरणः। अमलेति - पत्रश्रेणिः। दवदेति - अग्निज्वाला। यथेति - तथात्रापि योज्यम्। 3) घनपरिमलेत्यत्र अत्रापि न पादसंख्या। 4) (हे अतिरुचिरे B)। 5) रतिकरेति - सुखकारी। अति हि भृशार्थम्। चञ्चलतया।

१ रुचि dropped in A. २ कुरुबक NP. ३ मधुर dropped in N. ४ कल A. ५ न्लूल्गाश्च EGH. ६ स्युः EF. ७ शशिभृति N.

तोऽन्ये तु षट् गणा यथेष्टं भवन्ति। चतुर्थादक्षरात् परतश्च यगणो भवति तद्वृत्तं वक्त्रं नाम। यथा–

[1]तस्यास्त्रस्तकुरङ्गाक्ष्या वक्त्रेण त्वं पराभूतः।
हिमांशो क्षीयसे युक्तं लज्जसे तु न किं वृद्ध्या॥ ३३.७॥

एवमन्यदप्युदाहार्यम्। अत्र प्रथमपादस्य प्रथमस्थाने ग्लाविति द्वौ विकल्पौ। द्वितीये स्नवर्जनात् शेषगणैः षट्। तृतीये य एक एव। चतुर्थे ग्लाविति द्वौ। [2]अन्योऽन्याभ्यासे चतुर्विंशतिः। प्रतिपादं चतुर्विंशतेर्भावादन्योऽन्याभ्यासे जातास्तिस्रो लक्षाः एकत्रिंशत्सहस्राः सप्त शतानि षट्सप्तत्यधिकानि (३३१७७६)। एवमियमेव संख्या प्रत्येकं विपुलाभेदेष्वपि ज्ञेया॥ ३३.१॥

तद्युजोर्जः पथ्या॥ ३४॥

तद्वक्त्रं युजोः पादयोस्तुर्यादक्षरात् परो जगणश्चेद् भवति तदा पथ्या। यथा–

[3]आलानितगजस्कन्धघृष्टाः पथ्यायतद्रुमाः।
अद्यापि कथयन्त्येते राजेन्द्र तव दिग्जयम्॥ ३४.१॥

ओजे विपरीतादिः॥ ३५॥

ओजयोः पादयोस्तुर्यादक्षरात् परो जगणश्चेद् विपरीतादिः पथ्या। युक्पादयोर्य एवावतिष्ठते। यथा–

[4]विपरीतानि रे शठ करिष्यसि कियन्त्यस्मात्।
दुकूलं प्रच्छदीकृतं [5]तस्या धत्से ममाग्रे यत्॥ ३५.१॥

नश्चपला॥ ३६॥

ओजयोः पादयोस्तुर्याक्षरात् परो नगणश्चेच्चपला[6]। यथा–

[7]वीक्षितोऽप्येष तिलकश्चपलाक्षि त्वया सद्यः।
दधाति नव्यमुकुलै रोमाञ्चकञ्चुकं मन्ये॥ ३६.१॥

युजोः षड्भ्यो लो विपुला॥ ३७॥

1) तस्यास्त्रस्तेत्यत्र त्रस्तो भयभ्रान्तः स चासौ कुरंगस्तद्वदक्षिणी यस्याः। परेति–निर्जितः। 2) अन्योऽन्याभ्यासे इत्यत्र द्वौ षड्गुणौ जाता १२ एकेन गुणितं तदेव ततो १२ द्विगुणा २४। एवं द्वितीयादिषु पादेषु भवन्ति भङ्गकाः। प्रथमपादभेदैः द्वितीयपादभेदाः ताड्यन्ते। एवं पादद्वयभेदैः तृतीयपादभेदाः। त्रिकपादभेदैः चतुर्थपादभेदाः। तदा उक्तसंख्या। 3) आलानितेति – आलानस्तम्भत्वं प्रापिता ये सामयोनयः। घृष्टाः त्वगुन्निराकरणात्। पथि मार्गे। दिग्यात्राम्। 4) विपरीतेत्यत्र अस्मादपीति – अन्यानीति शेषः। पट्टकूलं 'पछेडी'ति प्रसिद्धम्। 5) अपरस्त्रियः। 6) चपलेत्यत्र अत्रापि ३३१७७६ भेदा भवन्तीति। 7) वीक्षितोऽपीत्यत्र तिलको वृक्षविशेषः। मुकुलैः कोरकैः।

१ वक्त्रनाम N. २ अथ P. ३ आद्यपादस्य EF. ४ तद्युजोः A. ५ परे जेगण० F. ६ रोमाञ्चक० A.

युक्पादयोः षड्भ्यः परो लघुश्चेद् विपुला । [1]नचेयं पथ्यया गतार्था । विपुलावर्गस्येदानीमारभ्यमाणत्वात् तां विना तस्यानुपपत्तेः । युक्पादयोः[1] सप्तमेन लघुना अवश्यमेव भवितव्यं विषमपादयोस्तु[2] नादिभिर्यगणस्यापवादं वक्ष्यति । पथ्यायां तु यगण एवावतिष्ठते ॥ ३७ ॥

सैतवस्य चतुर्षु ॥ ३८ ॥

सैतवस्याचार्यस्य मते चतुर्षु पादेषु षड्भ्यः परो लो भवति । यथा –

विपुलेऽप्यम्बुधौ कृतं वर्त्म रामेण सैतवम् ।
चित्रमेतदिहाथवा किमसाध्यं महात्मनाम् ॥ ३८.१ ॥

तुर्यान्नभ्रम्सास्तद्विपुला ॥ ३९ ॥

ओजे विपरीतादिरित्यत ओज इत्यनुवर्तते । ओजयोः पादयोस्तुर्यादक्षरात्[3] परे[4] यगणं बाधित्वा नतभरमसाश्चेद् भवन्ति तदा तद्-विपुला । नविपुला तविपुला भविपुला रविपुला मविपुला सविपुला चेति । युजोः षड्भ्यो ल इति तु स्थितमेव । नविपुला यथा –

पश्यन्ति देव चरणद्वयं ये तव भक्तितः ।
तेषां भवन्ति विपुलाः सद्यः कल्याणसंपदः ॥ ३९.१ ॥

ओजे इति जातिपक्षे द्वयोरपि पादयोर्ग्रहणम्[5] । व्यक्तिपक्षे पुनरेकस्य प्रथमस्य[6] तृतीयस्य वा । तथा च [2]महाकवीनां प्रयोगः –

[3]अनाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः ।
तस्य धर्मरतेरासीद् वृद्धत्वं जरसा विना ॥ ३९.२ ॥

तथा –

[4]तव मन्त्रकृतो मन्त्रैर्दूरात् संशमितारिभिः ।
प्रत्यादिश्यन्त इव मे दृष्टलक्ष्यभिदः[7] शराः ॥ ३९.३ ॥

तविपुला जातिपक्षे यथा –

पादेन हता येन सा जातीलुब्धेन मल्लिका ।
अलेस्तस्य दैवादहो बदर्यपि सुदुर्लभा ॥ ३९.४ ॥

व्यक्तिपक्षे –

[5]वन्दे कविं श्रीभारविं लोकसंतमसच्छिदम् ।
दिवा दीपा इवाभान्ति यस्याग्रे कवयोऽपरे ॥ ३९.५ ॥

---

1) पथ्यया गतार्था न भविष्यति यतस्तत्र जगणो भवति । नगणादिभिस्त्रियम् । न पथ्यालक्षणं एवं प्रायेण भवति । 2) महाकवीनामिति – कालिदासादीनाम् । 3) अनाकृष्टेत्यत्र पारं पश्यति पारदृश्वा । रघुवंशे । 4) तव मन्त्रेत्यत्र शान्तिं प्रापिता अरयो यैस्ते तैः । 5) वन्दे कविमित्यत्र पक्षे भाभिः कान्तिभिः उपलक्षितो रविः ।

---

१ युजोः F. २ ओजयोस्तु EF. ३ तुर्याक्षरात् C. ४ पारयगणं A; परं यगणं N. ५ पादयोः dropped in B. ६ आद्यस्य F. ७ लक्ष्य० A.

तथा –

लोकवत्प्रतिपत्तव्यो लौकिकोऽर्थः परीक्षकैः ।
लोकव्यवहारं प्रति सदृशौ बालपण्डितौ ॥ ३९.६ ॥

जातिपक्षे भविपुला यथा –

इयं सखे चन्द्रमुखी सितज्योत्स्नाव[1]भासिनी ।
इन्दीवराक्षी हृदयं दन्दहीति तथापि मे ॥ ३९.७ ॥

व्यक्तिपक्षे यथा –

यस्य प्रभावाद् भुवनं शाश्वते पथि तिष्ठति ।
देवः स जयति श्रीमान् दण्डधारो महीपतिः ॥ ३९.८ ॥

तथा –

[1]मुक्तशेषविरोधेन कुलिशव्रणलक्ष्मणा ।
उपस्थितं प्राञ्जलिना विनीतेन गरुत्मता ॥ ३९.९ ॥

जातिपक्षे रविपुला यथा –

[2]वधूभिः पीनस्तनीभिस्तूलीभिः कुङ्कुमेन च ।
कालागुरु[2]धूपधूमैर्हेमन्ते जयति स्मरः ॥ ३९.१० ॥

व्यक्तिपक्षे यथा –

महाकविं कालिदासं वन्दे वाग्देवतागुरुम् ।
यज्ज्ञाने विश्वमाभाति दर्पण[3]प्रतिबिम्बवत् ॥ ३९.११ ॥

तथा –

कामिनीभिः सुखं संगः क्रियते पण्डितैरपि ।
यदि न स्याद् वारिवीचीचञ्चलं हतजीवितम् ॥ ३९.१२ ॥

जातिपक्षे मविपुला यथा –

[3]सर्वातिरिक्तं लावण्यं बिभ्रती चारुविभ्रमा ।
स्त्रीलोकसृष्टिः सा नूनं निःसामान्यस्य वेधसः ॥ ३९.१३ ॥

व्यक्तिपक्षे यथा –

[4]मनोभिरामाः शृण्वन्तौ रथनेमिस्वनोन्मुखैः ।
प[4]ङ्कजसंवादिनीः केका द्विधा भिन्नाः शिखण्डिभिः ॥ ३९.१४ ॥

तथा –

[5]अदूरवर्तिनीं सिद्धिं राजन् विगणयात्मनः ।
उपस्थितेयं कल्याणी नाम्नि कीर्तित एव यत् ॥ ३९.१५ ॥

---

1) मुक्तशेषेत्यत्र उपस्थितं उपासितम् । प्राञ्जलिनेति – योजितहस्तेन । कुमारकाव्ये काव्यमिदम् । 2) वधूभिरित्यत्र जयतीति – लोकमिति शेषः । 3) सर्वातिरिक्तमित्यत्र सृज्यतेऽसाविति लोकानां मध्ये सृष्टिः । कर्मणि क्तिन् । 4) मनोभिरित्यत्र ख(ष)ड्जसंवादिनीरिति – स्वरविशेषं अनुवदन्ति । मयूरं(रो) मन्द्रं रौति मयूरी तारम् । 5) अदूरवर्तिनीमित्यत्र विगणयेति – जानीहि । प्रकटितेयम् । का धेनुः । कीर्तिते [नाम्नि] ।

---

१ ववामिनी A. २ कालागरु N. ३ दर्पणे प्र० B. ४ खड्ज N.

जातिपक्षे सविपुला यथा –

[1]क्षणविध्वंसिनि काये का चिन्ता मरणे रणे ।
को हि मन्दः सहसैव स्वल्पेन बहु हारयेत् ॥ ३९.१६ ॥

एवं व्यक्तिपक्षेऽप्यन्वेष्यम् । [2]संकीर्णाश्च विपुलाप्रकारा दृश्यन्ते । यथा –

कचित्काले प्रसरता [3]कचिदापत्य निघ्नता[1] ।
शुनेव सारङ्गकुलं त्वया भिन्नं द्विषां बलम् ॥ ३९.१७ ॥
तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमन्तं[2] चिरेण यत् ।
हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः[3] स्फुटं फलम् ॥ ३९.१८ ॥

इत्यादि । ते स्वबुद्ध्याऽभ्यूह्याः । सर्वासां च विपुलानां चतुर्थो वर्णः प्रायेण गुरुर्भवतीत्याम्नायः ।

वक्त्रप्रकरणम् ।

*

एकोऽष्टाक्षरः पादश्चतुर्वृद्धाः क्रमात् परे पदचतुरूर्ध्वं चतुर्विंशतिधा ॥४०॥

एकः कश्चिदष्टाक्षरः पादस्ततोऽन्ये पादाः क्रमाच्चतुर्भिश्चतुर्भिर्वर्णैर्वृद्धाः[4] कार्या[5] इति पदचतुरूर्ध्वम् । तच्च न्यासभेदाच्चतुर्विंशतिधा । स्थापना यथा[6] –

८	८	८	८	८	८	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१६	१६	१६	१६	१६	१६	२०	२०	२०	२०	२०	२०
१२	१६	२०	१२	१६	२०	८	१६	२०	८	१६	२०	१२	८	२०	१२	८	२०	१२	१६	८	१२	१६	८
१६	१२	१६	२०	२०	१२	१६	८	१६	२०	२०	८	८	१२	८	२०	२०	१२	१६	१२	१६	८	८	१२
२०	२०	१२	१६	१२	१६	२०	२०	८	१६	८	१६	२०	२०	१२	८	१२	८	८	८	१२	१६	१२	१६

प्राप्ते वसन्तमासेऽस्मिन्न्-,
अनन्तरेणौषधिं[7] वल्लभां गेहिनीम् ।
पदचतुरूर्ध्वं कथमिव पथिक यास्यसि,
विषलतिकानामिवोत्फुल्लकङ्केल्लिलतानां गन्धं जिघ्रन् ॥ ४०.१ ॥

एवमन्येऽपि भेदा उदाहार्याः ॥ ४०.१ ॥

तदादौ द्विगं सर्वलं प्रत्यापीडः ॥ ४१ ॥

तदेव पदचतुरूर्ध्वमादौ द्विगुरुकं ततः परं सर्वलघुवर्णं प्रत्यापीडः । यथा –

1) क्षणविध्वंसिनीति [अत्र] रणे संग्रामान्तर्मरणे का चिन्तास्ति । 2) संकीर्णाश्चेति – एकः पादो नगणस्य द्वितीयो मगणस्य । एवं एको भगणस्यान्यः सगणस्येत्यादिना नगणादीनां संकरे । 3) कचिदापत्येत्यत्र स्वर्भानुः राहुः । माघकाव्ये वृत्तमिदम् ।

१ विघ्नता A. २ भानुमतः P. ३ मृदिम्नः B महिम्नः C. ४ क्रमाच्चतुर्भिर्वर्णैर्वृद्धिर्योकाः क्रमाच्चतुर्भिरिति पद० A. ५ कार्या droppoed in E. ६ E adds.-षोडैको द्विर्द्विरन्येऽधस्तदन्ये तु क्रमोत्क्रमात् । चतुर्विंशतिभेदं स्याच्चतुरूर्ध्वेक्रमोत्क्रमौ । ७ ओषधीं A.

स्वामिन् जिनवर तव,
 योंऽह्रिद्वितयमृषभ विनमति ।
नम्रामरमणिमयमुकुटशुचिकिरण,-
 मालाकिसलयितचरणकमल इह दिवि भवति ॥ ४१.१ ॥

अन्ते च ॥ ४२ ॥

तत्पदचतुरूर्ध्वमन्ते चकारादादौ च द्विगं शेषसर्वलघुवर्णं पुनः प्रत्यापीडसंज्ञम् ।

यथा –

नित्यं प्रणमत भक्त्या,
 पादद्वयमिह चरमजिनस्य ।
सद्यो यदमरनरभुजगपरिवृढानां,
 मौलौ सपदि भवति नवविकसितकमलवतंसः ॥ ४२.१ ॥

द्विगमापीडः ॥ ४३ ॥

चानुकृष्टत्वादादाविति नानुवर्तते । अन्ते द्विगुरुकं शेषसर्वलघुकं पदचतुरूर्ध्वमापीडसंज्ञम् । यथा –

[1]मदमुखरमयूरे,
 स्फुटविविधसरिदधिकपूरे ।
नवघनसमय इह कलय वत कान्तां,
 शरणमयि पथिक हतक झगिति जहिहि वनान्तम् ॥ ४३.१ ॥

अत्र प्रतिपादं चतुर्भिर्यतिरिति कश्चित् ॥ ४३.१ ॥

पदचतुरूर्ध्ववदापीडोऽपि चतुर्विंशतिधेति तन्मध्यात् [2]पूर्वाचार्यानुरोधेन भेदत्रयस्य नामान्युच्यन्ते –

स आद्यस्य द्वितीयादिना व्यत्यये कलिकालवल्यमृतधाराः ॥ ४४ ॥

स आपीड आद्यस्य पादस्य द्वितीयतृतीयतुर्यपादैर्विपर्यासे यथासंख्यं कलिकादयो भवन्ति । तत्राद्यस्य द्वितीयेन व्यत्यये कलिका । यथा –

[3]करकलितनिशितकरवालः,
 सुचिरमवनिपालः ।

1) मदमुखरेत्यत्र नवीनमेघार्तो शीघ्रं त्यज काननसमीपम् । 2) पूर्वाचार्यानुरोधेनेत्यत्र यद्यपि चतुर्विंशतिधा स्थापिते आपीडे सर्वेऽपि विकल्पा अन्तर्भवन्ति तथापि पूर्वसूरिकृतप्रकारेण उदाहरणानां नामत्रयं पृथगुदाहार्यमिति । 3) करकलितेत्यत्र तीक्ष्णखड्गः । अवेति – राजा । कालो यमः ।

१ योऽह्रिद्वितीय N. २ किशलयित E. ३ द्विगं EF. ४ जहहि A. ५ चतुर्धेवेति E. ६ द्वितीयादिपादैः F. ७ तुर्यैः पादैः E. ८ कलिकाद्या यथाक्रमं स्युः F.

पृथुमदरिपुनृपतिबलदलनकालम्,
त्वमिह जय निजबिलसितपरिदलितकलिकालः ॥ ४४.१ ॥
मञ्जरीति पिङ्गलः ॥ ४४.१ ॥

आद्यस्य तृतीयेन व्यत्यये लवली। यथा –
[1]त्वयि जलधिमनु चलति नृप,
मुखवासः समजनि निखिलदिगबलानाम्।
सुरभिबहुरजोभिम्,
तरलतुरगनिकरखुरमृदितमृदुलवलीनाम् ॥ ४४.२ ॥

आद्यस्य तुर्येण व्यत्यये अमृतधारा। यथा –
[2]प्रणयवति सखि समुपहसितमनमिशयरूपे,
प्रणयमनुसर क इव मानः।
स्रवति वचनमपि मधुरमिह यदस्य,
सततममृतधाराम् ॥ ४४.३ ॥

[3]पिङ्गलस्तु पदचतुरूर्ध्वभेदानेतानाह। यथा –
[1]जनयति महतीं प्रीतिं हृदये,
कामिनां चूतमञ्जरी।
मिलदलिचक्रचञ्चुपरिचुम्बितकेसरा,
कोमलमलयवातपरिनर्तिततरुशिखरस्थिता ॥ ४४.४ ॥
[5]विरहविधुरहूणकान्ताकपोलावदातं,
परिणतिदरपीतपाण्डुच्छवि लवलीफलं निदाघे।
जयति हिमशीतलं,
[6]षाडवस्वादु तृष्णाहरं सुन्दरम् ॥ ४४.५ ॥
यदि वाञ्छसि कर्णरसायनं सततममृतधाराभिर्,
यदि हृदि वा परमानन्दरसम्।

1) त्वयि जलधीत्यत्र अनु लक्ष्यीकृत्य। मुखवासः पटवासः। दिग्भूपकामिनीनाम्। 2) प्रणेति – स्नेहवति स्नेहं कुरु। 3) पिङ्गलस्त्विति – पिङ्गलस्येत्युदाहृतिः यदनया रीत्या स्थापितानि त्रीणि उदाहरणानि अस्माकं मते पदचतुरूर्ध्वसंज्ञां प्राप्नुवन्ति। परं तस्य लघुगुरुव्यक्तिर्न। 4) जनयति महेत्यत्र चञ्चु इति – निपुणं अथवा अलिनिकरस्य चञ्चवस्ताभिः। 5) विरहविधुरितेत्यत्र हूणो देशविशेषस्तत्रत्यस्त्रियः। परिणतीति – पाकेन ईषत्पाण्डुच्छवि। 6) षड्रसानवतीति–षडवं पानविशेषः तस्येदं तद्वद्वा स्वादु। [षाडवः पानकभेदः। तद्वत् स्वादु P.]। षाण्डवपाठपक्षे षण्डववनजातम्।

१ प्रथुमद N २ निज dropped in A. ३ बलति N. ४ A adds मनसित after. हसित ५ वदनमपि A. ६ मेदानेनतनोततोह A भेदानेतांस्त्रीनप्याह F. ७ केशरा. ८ षाण्डव ABCDNS. ९ हृदि dropped in B.

भ्रातः शृणु [1]धरणीधरवाणीममृतमयीं,

तत्काव्यगुणभूषणम् ॥ ४४.६ ॥

पदचतुरूर्ध्वप्रकरणं [2]सप्तभिः ॥ ४४.६ ॥

*

स्जस्ला न्सज्गा भ्नजल्गाः स्जसज्गाः पादेषूद्गता ॥ ४५ ॥

यस्य प्रथमे पादे सजसलाः, द्वितीये पादे नसजगाः, तृतीये पादे भनजलगाः, चतुर्थे पादे सजसजगाः – तद्वृत्तमुद्गता । यथा –

[3]बत चन्द्रिकाजलमशेषम्,
उपरमयितुं चकोरकाः ।
शक्यमिह न खलु तत्परितः,
पिबतोद्गतां सपदि चन्द्रलेखिकाम् ॥ ४५.१ ॥

र्नभगास्तृतीये सौरभकम् ॥ ४६ ॥

उद्गतैव तृतीये पादे रनभगाश्चेत् सौरभकम् । तृतीय इति वचनादुद्गताया एवान्ये त्रयः पादा गृह्यन्ते । यथा –

[4]अतिरेकवान् किल गुणोऽपि,
कलयति कदापि दोषताम् ।
सप्तपर्णविटपी विलसन्,
मदसौरभाद् [5]वनगजैर्विदल्यते ॥ ४६.१ ॥

नौ सौ ललितम् ॥ ४७ ॥

उद्गतैव तृतीये पादे ननससाश्चेल्ललितम् । पादत्रयं पूर्ववत् तदेव । यथा –

[6]सदलंकृतैर्गुणगणेन,
विविधरसभावभङ्गिभिः ।
सुललितपदरचनाभिरहो,
ललनेव का न कविता मनोरमा ॥ ४७.१ ॥

उद्गताप्रकरणं त्रिभिः ॥ ४७.१ ॥

1) धरणीधरः कविविशेषः । 2) सप्तभिरिति – पदचतुरूर्ध्वं १ प्रत्यापीडभेदद्वयं ३ आपीड ४ कलिका ५ लवली ६ अमृतधारा ७ । 3) बत चन्द्रिकेत्यत्र काचिद्विरहिणी चकोरपक्षिणः प्राह – हे चकोराः भवद्भिरिति गम्यम् । उद्गतां इमां चन्द्रिकां यूयं पिबत पानं कुरुध्वम् । 4) अतिरेकवानित्यत्र अतिरेकः आधिक्यम् । 5) वनगजैरिति – वनगजा हि तद्गन्धं न सहन्ते इत्युत्पाटयन्ति । 6) सदलंकृतेत्यत्र प्रधानोपमाद्यलंकारैर्भूषणैश्च । गुणा माधुर्यादयः १० शीलरूपादयः । विविधेति – शृङ्गारादयः गभीरार्थाः । पक्षे हावभावादयः । कान्तेव । कवेः कर्म कविता ।

१ वि dropped in N

म्सज्भगगाः स्नजरगाः नासौ निज्याः पादेषूपस्थितप्रचुपितम् ॥ ४८ ॥

प्रथमे पादे मसजभगगाः, द्वितीये पादे सनजरगाः, तृतीये ननसाः, चतुर्थे नगणत्रयं जयौ च यत्र भवन्ति तदुपस्थितप्रचुपितं वृत्तम् । यथा –

[1]राजन् यैः समरे मदादुपस्थितपूर्वं,
द्विरदप्रचुपितयायिभिर्विपक्षैः ।
तव धनुरुरुनिनदाद्,
द्रुतगति मृगवदपसरन्ति त एते ॥ ४८.१ ॥

नौ स्नौ न्सौ तृतीये वर्धमानम् ॥ ४९ ॥

उपस्थितप्रचुपितमेव तृतीये पादे ननसननसाश्चेद् वर्धमानम् । तृतीये इति वचनादन्यत्पादत्रयं तदवस्थमेव । यथा –

[2]दिग्यात्रासमयेऽद्य जैत्रतूर्यनिनादैर्,
वियति प्रतिरसितेन वर्द्धमानैः ।
भयतरलितगमनान् दिनकररथतुरगान्,
कथमपि नृवर नियमयत्यरुणोऽयम् ॥ ४९.१ ॥

तज्राः शुद्धविराड्ऋषभम् ॥ ५० ॥

उपस्थितप्रचुपितमेव तृतीये पादे तजराश्चेत् तदा शुद्धविराड्ऋषभम् । अन्यत्पादत्रयं तदवस्थमेव । यथा –

[3]लावण्यामृतपूरधारिणीह विशाल–,
रमणोन्नतपुलिनस्थलीमनोज्ञा ।
सा शुद्धविराण्मुखाम्बुजा,
सरिदिव रमयति हृदयानि नराणाम् ॥ ५०.१ ॥

उपस्थितप्रचुपितप्रकरणं त्रिभिः ॥ ५०.१ ॥

*

पूर्वेऽर्धे मुगौ परे न्लूललाः सौम्या ॥ ५१ ॥

पूर्वार्धे पञ्च मगणा गुरुश्च । षोडश गुर्व इत्यर्थः । उत्तरार्धे दश नगणा लद्वयं च द्वात्रिंशल्लघव इत्यर्थः यत्र तच्छन्दः सौम्या । यथा –

1) राजन् यैरित्यत्र राज्ञां समूहैः पूर्वमागतं गजवत् प्रचुपितं मन्दं याति इति । सलीलगतय इत्यर्थः । द्रुतगतीति – क्रियाविशेषणम् । 2) दिग्यात्रेत्यत्र तूर्यं वादित्रम् । वियत्याकाशे । प्रतिशब्देन । नियमयति सूर्यसारथिः । 3) लावण्यामृतपूरेत्यत्र शुद्धो धवलो वीनां पक्षिणां राजा राट् अर्थात् हंसः मुखे येषां एवंविधानि अम्बुजानि यस्यां सा । पक्षे शुद्धं निर्मलं विराजति इति विराट् । एवंविधं वदनाम्बुजं यस्याः सा नदीव ।

१ स्नजर्गाः BFGHP. २ पादे dropped in ABDP. ३ अपसरति N. ४ तदवस्थितमेव A. ५ नियमायत्य० A. ६ प्रचुपित dropped in N. ७ पूर्वार्धे H; पूर्वे अर्धे ABCDN. ८ गुरुवः A.

[1]सौम्यैतस्याः किं बालाया नो जानीषे कष्टावस्थाम् ।
धरणितलविलुठनमलिनितकुचकलशमनुभवति तव[1] विरहमिह किल ॥ ५१.१ ॥

ङ्यत्यये ज्योतिः ॥ ५२ ॥

यत्र पूर्वार्धे द्वात्रिंशल्लघव उत्तरार्धे षोडश गुरवस्तच्छन्दो ज्योतिः । यथा –

[2]परिहर वत परिचयमयि[2] युवतिषु किमिति[3] नहि विसृजसि विषयसुखमिह ।
ज्योतीरूपं निष्कर्माणं[4] कृत्वात्मानं मुक्तिं यायाः ॥ ५२.१ ॥

एते द्वे अप्यनङ्गक्रीडे इति जयदेवः । शिखेत्यहीन्द्रः ॥ ५२.१ ॥

विषमवृत्तप्रकरणम् ॥

अथ मात्राच्छन्दांसि ।

ओजे षण्मात्रा रलगन्ता[5] युज्यष्टौ न युजि षट् संततं ला न समः परेण गो वैतालीयम् ॥ ५३ ॥

ओजपादयोः षण्मात्रा रलगन्ताः रगणलघुगुर्वन्तसानाः । युक्पादयोरष्टौ मात्राः रलगन्ता एव यत्र तद्वैतालीयं नाम च्छन्दः । अपवादमाह – न युजोः पादयोः षड् लघवो निरन्तरा भवन्ति । [3]न च समो लः सर्वपादेषु परेण सह गुरुर्भवति । यथा –

[4]अधुना भवदीयवैरिणाम्, अटवीकोटरचारिणां नृप ।
प्रतिभाति तृषान्धचेतसां, वै तालीयरसः सुधोपमः ॥ ५३.१ ॥

[5]अत्रौजपादेऽष्टौ विकल्पाः । युक्पादे त्रयोदश । अष्टभिस्त्रयोदश गुणिताश्चतुरुत्तरं शतं वैतालीयपूर्वार्धे भेदा भवन्ति । उत्तरार्धेऽपि तावन्त एव । अन्योन्यताडनायां जातानि दश सहस्राणि अष्टौ शतानि षोडशाधिकानि ॥ ५३.१ ॥

रयान्ता औपच्छन्दसकम् ॥ ५४ ॥

ओजे षण्मात्रा युज्यष्टौ रयान्ता रगणयगणान्ताश्चेद् भवन्ति शेषं तु सर्वं वैतालीयसमं तदा औपच्छन्दसकं नाम च्छन्दः । यथा –

1) सौम्यैतस्याः बालायाः मुग्धाया दुःखावस्थाम् । 2) परिहरेत्यत्र परिचयं ससर्गं यायाः गच्छेः । 3) न च समो ल इति – द्वितीयचतुर्थषष्ठादिवर्णः समः स लघुः सन्नग्रेतनेन अक्षरभारेण गुरुर्न कार्य इत्यर्थः । 4) अधुनेति – वै निश्चयेन । ताल्या अयं तालीयः । 5) अत्रौजपादेऽ[ष्टौ] विकल्पा इति – अत्र वैतालीयस्य विषमपादे त्रयोदशधा षगणः प्रस्तार्यते तत्र या सममात्रा पराश्रिता भवति तान् विकल्पान् परित्यज्य शेषा अष्टौ गृह्यन्ते । युक्पादयोरार्याया गणद्वयं प्रथमं प्रस्तार्यते ततो विंशतिर्विकल्पा भवन्ति । ततो येषु रूपेषु समा मात्रा पराश्रिता भवति तत्प्रस्तारान् परित्यज्य अपरे ग्राह्याः ।

१ तव dropped in A. २ अपि CDFNP. ३ किमति N. ४ नि.कर्माणं P ५ लगन्ता GH. ६ स्यु. F.

कीर्तिस्तव वल्लभा त्रिलोकीम्, अखिलां पर्यटतीति यत् प्रबुद्धाः।
कवयः कथयन्ति[1] सत्यमेतन्-, [1]नौपच्छन्दसका[2] भवन्ति सन्तः॥ ५४ १॥

भगगान्ता आपातलिका॥ ५५॥

ओजे षण् मात्राः युज्यष्टौ भगणगुरुद्वयान्ताश्चेद् भवन्ति शेषं वैतालीयसमं तदा आपातलिका नाम च्छन्दः। यथा –

[2]आपातलिका बत संपत्, क्षणिकं प्राणितमप्यसुभाजाम्।
इति मत्वा निश्चयपूर्वं, शाश्वतिकार्थे यत्नमुपाद्ध्वम्॥ ५५.१॥

आपातलिका अस्थिरा॥ ५५.१॥

युजि तिसृभ्यो गः प्राच्यवृत्तिः॥ ५६॥

युक्पादयोस्तिसृभ्यो मात्राभ्यः परो गुरुश्चेत् तदा प्राच्यवृत्तिच्छन्दः। ओजयोस्तु [3]पूर्ववत्[3]। सा च वैतालीय-औपच्छन्दसक-आपातलिकोपाधिभेदात् त्रेधा[4]। तत्र वैतालीय-प्राच्यवृत्तिर्यथा –

[4]भुवने दधदेकवीरतां, त्यागधर्मकरुणापराक्रमैः।
नृपसिंह पटच्चरीं निज-, प्राच्यवृत्तिमकरोः पुनर्नवाम्॥ ५६.१॥

औपच्छन्दसकप्राच्यवृत्तिर्यथा –

[5]उदयाचलवप्रभागवल्गत्-, सप्तसप्तितुरगांह्रि[5]ताडनोत्था।
नवपल्लवपाटला पुरस्ताद्, धातुधूलिपटलीव भाति सन्ध्या॥ ५६.२॥

आपातलिकाप्राच्यवृत्तिर्यथा –

[6]अलिमलिने व्योम्नि पतन्तो, रश्मयोऽभिनवशीतमरीचेः।
दधति तुलामन्तरुदन्वत्-, सान्द्रविद्रुमलताविपिनानाम्॥ ५६.३॥

अत्र चत्वारो विकल्पाः। यथा ऽ।ऽ।ऽ; ।।।ऽ।ऽ; ऽ।ऽ।।।; ।।।ऽ।।।; ते च ओजपाद-विकल्पैरष्टभिराहता द्वात्रिंशत्पूर्वार्धविकल्पाः। उत्तरार्धेऽपि तावन्तः। अन्योऽन्यताडनायां दश शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि[6]। इयमुपपातलिकेत्येके[7]॥ ५६.३॥

अयुज्याद्यलाद्[8] ग उदीच्यवृत्तिः॥ ५७॥

अयुक्पादयोराद्याल्लघोः[9] परो गुरुश्चेत् तदा उदीच्यवृत्तिः। युजोस्तु पूर्ववत्[10]। एषापि पूर्ववत् त्रिधा[11]। तत्र वैतालीयोदीच्यवृत्तिर्यथा –

---

1) नौपच्छन्दसका इति – छन्द उपपन्नं च्छन्दोऽनुवर्तनम्। तत्र भवेऽण्। स्वार्थे कश्च। 2) आपातलिकेत्यत्र आपातं समन्तात्पतनं लातीति आपातला। ततः स्वार्थे कः। प्राणितं जीवितम्। उपाध्वं उद्यमं कुरुध्वम्। 3) पूर्ववदिति – वैतालीयादिवत्। 4) भुवने दधेत्यत्र पटच्चरीं जीर्णाम्। स त्वं इत्यध्याहार्यम्। 5) उदयाचलेत्यत्र सप्तसप्तिः सूर्यः। 6) अलिमलिने इत्यत्र अन्तर्[द]न्वेति – समुद्रमध्ये। घनप्रवालवल्लिवनानाम्।

१ कवयन्ति N. २ नौपच्छन्दसिका K. ३ प्राग्वत् F ४ त्रिधा F ५ तुरगाङ्घ्रि N. ६ तावद्भिरेवोत्तरार्धसत्कैस्ताडिताः १०२४ F ७ इत्यन्ये P ८ आद्याल्लाद्गः GH. ९ आद्याल्लाल्लघोः A. १० प्राग्वत् F. ११ त्रेधा P.

[1]विवस्वतोदीच्यवृत्तिना, मरुता दक्षिणवृत्तिना[1] तथा ।
जनोऽयमिह जायते [2]मधौ, युगपत्तापतुषारभाजनम् ॥ ५७.१ ॥

औपच्छन्दसकोदीच्यवृत्तिर्यथा –

[3]भवद्गुणकथाश्रुतेरमर्षाद्, दशनैरोष्ठमखण्डयन्नृपा ये ।
महीश युधि [4]चेटचिह्नमेते, विदधत्यङ्गुलिखण्डनं त्वदग्रे ॥ ५७.२ ॥

आपातलिकोदीच्यवृत्तिर्यथा –

विनम्रसुररत्नकिरीट-, रश्मिविमिश्रितपादनखांशुः ।
अगाधकरुणारससिन्धुः, पातु स वश्चरमो जिननाथः ॥ ५७.३ ॥

अस्या अपि विकल्पौ द्वौ ।ऽ।ऽ; ।ऽ।।; युक्पादविकल्पैस्त्रयोदशभिराहतौ षड्विंशतिः पूर्वार्धभेदाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां जातानि षट् शतानि षट्सप्तत्यधिकानि ॥ ५७.३ ॥

ते मिश्रे प्रवृत्तकम् ॥ ५८ ॥

ते प्राच्यवृत्त्युदीच्यवृत्ती मिश्रे संकीर्णे प्रवृत्तकम् । युक्पादे मात्रात्रयाद् गुरुः, अयुक्पादे आद्यलाद् गुरुरित्यर्थः । इदमपि वैतालीयादिभेदात् त्रेधा । तत्र वैतालीयप्रवृत्तकं यथा –

[5]प्रवृत्तकरिविद्रवं रथ-, भ्रष्टनष्टसुभटं [6]विवाजि च ।
द्विषां बलमजायत त्वयि, क्ष्मापते [7]क्षणमधिज्यधन्वनि ॥ ५८.१ ॥

औपच्छन्दसकप्रवृत्तकं यथा –

[8]पुरो दिनपतेरमुष्य सद्यः, पश्य संप्रति कठोरपादपातैः ।
स्फुटन्ति कमलाकराः समन्तात्, छीर्यते च सहसा तमिस्र[3]राशिः ॥ ५८.२ ॥

आपातलिकाप्रवृत्तकं यथा –

[9]भवच्चरणयोः प्रणयित्वं, यान्ययुः क्षितिभृतां न शिरांसि ।
क्षणाद् दद्दशिरे युधि तानि, क्षुद्रगृध्रचरणप्रणयीनि ॥ ५८.३ ॥

अत्र प्रथमपादविकल्पाभ्यां द्वितीयपादविकल्पाश्चत्वारः आहताः अष्टौ पूर्वार्धे विकल्पाः । एवमुत्तरार्धेऽपि । अन्योऽन्यताडनायां चतुःषष्टिविकल्पाः ॥ ५८.३ ॥

1) विवस्वतोदीच्येत्यत्र उत्तरदिग्वर्तिना सूर्येण दक्षिणदिग्वर्तिना वायुना । 2) वसन्ते समकालं तापशीतपदम् । सूर्येण तापो मरुता तुषारश्च शीतलतया । 3) भवद्गुणेत्यत्र श्रवणात् । अमर्षात् क्रोधात् । दन्तैरधरं राजानः । 4) दासलक्षणम् । 5) प्रवृत्तकरीत्यत्र पूर्वं भ्रष्टाः पश्चान्नष्टा रथेभ्यः भ्रष्टनष्टाः सुभटा यत्र । 6) विगताश्वम् । 7) ज्यामधिरूढं तस्मिन् । 8) पुरो दिनपतेरित्यत्र कठिनकिरणपतनैः विकसन्ति पद्माकरा लक्ष्मीवन्तश्च । स्फुटन्ति ध्वान्तराशिः । 9) भवच्चरणेत्यत्र अयुरिनि-इक् गतौ ।

---

१ दक्षिणावृत्तिना A; दक्षिणावर्तिना E. २ कथा dropped in N. ३ तमिश्र० CP.

वैतालीयादेर्युक्पादजा अपरान्तिका ॥ ५९ ॥

वैतालीय-औपच्छन्दसक-आपातलिका-तत्प्राच्यवृत्तीनां समपादैर्जनिता अपरान्तिका। तत्र वैतालीयापरान्तिका यथा –

[1]दिशतीं दुग्धपयोधिविभ्रमं, लवणाब्धेरिह रोधसि स्थिताः।
श्रीसिद्धाधिप कीर्तिमुखकैस्[1], तव गायन्त्यपरान्तिकाः स्त्रियः ॥ ५९.१ ॥

इयं वैतालीयदक्षिणान्तिकेत्येके ॥ ५९.१ ॥

औपच्छन्दसकापरान्तिका यथा –

श्रीचौलुक्य किमद्भुतं पपात, व्योम्नो यत्त्वयि दिव्यपुष्पवृष्टिः।
प्राक् तस्मिन्नरिकुम्भिकुम्भभेदात्, कीर्णा मौक्तिकपङ्क्तयस्त्वया हि ॥ ५९.२ ॥

इयमौपच्छन्दसकदक्षिणान्तिकेत्येके ॥ ५९.२ ॥

आपातलिकापरान्तिका यथा –

[2]तरुणीवैषा दीपितकामा, विकसज्जातीपुष्पसुगन्धिः।
उन्नतपीनपयोधरभारा, प्रावृट् तनुते कस्य न हर्षम् ॥ ५९.३ ॥

इदं नलिनमित्येके।

अत्र भेदत्रये प्रत्येकं प्रथमपादविकल्पैस्त्रयोदशभिर्द्वितीयपादविकल्पास्त्रयोदश आहताः एकोनसप्तत्यधिकं शतं पूर्वार्धे विकल्पाः। उत्तरार्धेऽपि तावन्तः। अन्योऽन्यताडनायां जातान्यष्टाविंशतिसहस्राणि पञ्च शतान्येकषष्ट्यधिकानि ॥ ५९.३ ॥

वैतालीयप्राच्यवृत्त्यपरान्तिका यथा –

[3]आगतोऽस्मि धूर्तापरान्तिकान्-, न ह्यलीकवाचामिहास्पदम्।
जतुरसोऽयमक्ष्णोस्तथाधरे, कज्जलं च यत्ते विलोक्यते ॥ ५९.४ ॥

औपच्छन्दसकप्राच्यवृत्त्यपरान्तिका यथा –

केवलस्य न गिरेर्यदङ्घ्रिपद्मा-[2], ङ्गुष्ठपीडनवशाच्छिरः सुमेरोः।
कम्पितं दिविषदां च विस्मितानां, पातु पश्चिमजिनः स योऽद्भुतश्रीः ॥ ५९.५ ॥

आपातलिकाप्राच्यवृत्त्यपरान्तिका यथा –

[4]सुभग हे सरभसं सविलासैः, प्रतिमुहुस्तरललोचनपातैः।
संगमोत्सवविधौ तव सत्यं-, कारमर्पयति पङ्कजनेत्रा ॥ ५९.६ ॥

---

1) दिशतीं दुग्धेत्यत्र अपरान्ते पश्चिमदिगन्ते भवाः अथवाऽपरस्यान्तिकाः पश्चिमदिग्वर्तिन्यः इत्यर्थः। 2) तरुणीवैषेति – अत्र कान्तेव उभयोरपि दीपितेति समानं विशेषणम्। जातिकुसुमैः सुगन्धिः। स्त्रीपक्षे तद्वत् सुगन्धिः। पयोधरा मेघाः स्तनाश्च। 3) आगतोऽसीत्यत्र कस्या अपि स्त्रियः पुरः प्राणेशो वक्ति नाहं कस्या अपि समीपादागतोऽस्मि अपरायाः कामिन्या इत्यर्थः। परस्परं नेत्राधरचुम्बनेन अधरे कज्जलं लोचने लाक्षारसः। 4) सुभगेत्यत्र सत्यंकारं 'सचकार' इति प्रसिद्धम्।

---

१ वचसा E. २ अह्रिपदाङ्गुष्ठ O; अङ्घ्रिपद्माङ्गुष्ठ N.

इयमुत्पातलिकेत्येके । अत्रापि भेदत्रये प्रत्येकं प्रथमपादविकल्पैश्चतुर्भिर्द्वितीयपादविकल्पाश्चत्वारः आहताः षोडश पूर्वार्धे । उत्तरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके ॥ ५९.६ ॥

ओजजा चारुहासिनी ॥ ६० ॥

वैतालीयादेर्विषमपादजाता चारुहासिनी । तत्र वैतालीयचारुहासिनी यथा–

[1]यदि सा बत चारुहासिनी, किमु चन्द्रिकयानया ततः ।
यदि सा च विलोललोचना, किमु नीलसरोजिनीवनैः ॥ ६०.१ ॥

वैतालीयोत्तरान्तिकेत्येके ॥ ६०.१ ॥

औपच्छन्दसकचारुहासिनी यथा–

[2]ततिरिह गगने न तारकाणां, प्रतिदिशमुदिता विभाति किं तु ।
सरभसमुपसर्पतः सुधांशोः, कीर्णः कुसुमाञ्जली रजन्या ॥ ६०.२ ॥

औपच्छन्दसकोत्तरान्तिकेत्येके ॥ ६०.२ ॥

आपातलिकाचारुहासिनी यथा–

[3]भाति सुवदने तव भाले, नवमलयजचित्रकलेखा ।
पद्मं जित्वा नयनाभ्याम्, उत्क्षिप्तेवेह पताका ॥ ६०.३ ॥

अवपातलिकेत्यन्ये ।

अत्र भेदत्रये प्रत्येकं प्रथमपादविकल्पैरष्टभिर्द्वितीयपादविकल्पाः अष्टावाहताः चतुःषष्टिः पूर्वार्धे । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां चत्वारिंशच्छतानि षण्णवत्यधिकानि ॥ ६०.३ ॥

वैतालीयोदीच्यवृत्तिचारुहासिनी यथा–

[4]हृदि प्रविष्टा मृगेक्षणा, तथा यथैव तस्थुषी ।
मनोभुवो निष्पतच्छरैर्, निरन्तरैः कीलितेव सा ॥ ६०.४ ॥

औपच्छन्दसकोदीच्यवृत्तिचारुहासिनी यथा–

[5]विदग्धयूनां पतद्भिरेभिः, स्खलद्गतिरिवायतैः कटाक्षैः ।
इयं सुजघनातिमन्दमन्दं, सखे वितनुते पदप्रपञ्चम् ॥ ६०.५ ॥

1) चन्द्रिकया अनयेति–चन्द्रज्योत्स्नया । श्यामकमलवनैः । 2) ततिरिहेत्यत्र ततिः श्रेणिः । सरभसं सादरम् । कुसुमेति प्रसिद्धा । 3) भाति सुवदने इत्यत्र नवेति–तिलकरेखा । उत्क्षिप्तेवेति–ऊर्ध्वीकृतेव पताका । 4) हृदि प्रविष्टेत्यत्र मम इयं हृदये तथा प्रविष्टा यथा इवोत्प्रेक्षते मम हृदये किं कीलिता । हृदयान्न निःसरतीति भावः । 5) विदग्धेत्यत्र आयतैर्विस्तीर्णैः । सुजघनेति–कान्ता ।

१ इमां उत्पातलिका केचिदाहु F. २ लोल dropped in B ३ चित्रके लेखा A. ४ नयानाभ्यां A. ५ इत्येके P ६ अष्टाहता. P ७ निःपतत् C

आपातलिकोदीच्यवृत्तिचारुहासिनी यथा –

[1]विशालवंशादपि जातः, सदा प्रकटयन्नतिमेकाम् ।
धनुःसदृशतां कलय त्वं, गुणाधिरोहोऽभिमतश्चेत् ॥ ६०.६ ॥

अत्रापि भेदत्रये प्रथमपादविकल्पाभ्यां द्वितीयपादविकल्पावाहतौ चत्वारः पूर्वार्धे । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां षोडश ॥ ६०.६ ॥

सर्वेष्वाद्यलाद् गो दक्षिणान्तिका ॥ ६१ ॥

वैतालीयादेः [2]यथासंभवं सर्वेषु पादेषु आद्याल्लघोः परो गुरुश्चेद् भवति तदा दक्षिणान्तिका । यथा –

[3]तुषारसंभारवेदना-, भियेव हैमवतीं त्यजन् दिशम् ।
मयूखवानेष संप्रति, प्रयाति सरणिं दक्षिणान्तिकाम् ॥ ६१.१ ॥

एवमौपच्छन्दसकापातलिकयोरुदाहार्यम् । अत्र भेदत्रयेऽपि प्रत्येकं प्रथमपाद-विकल्पद्वयेन द्वितीयपादविकल्पाश्चत्वारो हताः अष्टौ पूर्वार्धे । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां चतुःषष्टिः ॥ ६१.१ ॥

ओजे चौ युजि षचौ लदलदान्तौ मागधी ॥ ६२ ॥

विषमे चौ चतुर्मात्रौ द्वौ गणौ लदलदान्तौ । समे षचौ षण्मात्र-चतुर्मात्रौ च लदलदान्तौ । ते यत्र भवतः सा मागधी । लदलदान्ताविति – ल इति लघुः, द इति मात्राद्वयम् । पुनर्लघुर्मात्राद्वयं चान्ते ययोस्तौ तथा । यथा –

[4]मधुसहचरीह पिकरमणी, नवसहकारविहारलालसा ।
त्रिजगज्जयिनो मनोभुवो, मङ्गलगीतौ भवति मागधी ॥ ६२.१ ॥

अत्र प्रथमपादे चौ पञ्च-पञ्चभेदौ । ल एकभेदः, दो द्विभेदः पुनर्ले एकभेदः, दो द्विभेदः । एषामन्योऽन्यताडने जातं शतम् । द्वितीयपादे षत्रयोदशभेदः । चः पञ्चभेदः । ल एकभेदः । दो द्विभेदः । पुनर्ल एकभेदः । दो द्विभेदः । अन्योऽन्यताडने षष्ट्य-धिकशतद्वयम् । अस्य प्रथमपादविकल्पैस्ताडने जातानि षड्विंशतिः सहस्राणि पूर्वार्धे विकल्पाः । अपरार्धेऽप्येवम् । अन्योऽन्यताडने जाताः सप्तषष्टिः कोट्यः षष्टिलक्षाधिकाः ॥ ६२.१ ॥

1) विशालेत्यत्र गुणाः शौर्यादयः । पक्षे मौर्वी । 2) यथासंभवमित्यत्र प्राच्यवृत्ति-उदीच्यवृत्तिछन्दसी वर्जयित्वा । यतः प्राच्यवृत्तेर्भणितचतुःप्रकाराणां मध्यादेकस्मिन्नप्याद्यलाद् गो न भवति । उदीच्यवृत्तिरुक्तमध्ये एवान्तर्भूता । तस्या एवंविधस्यैव लक्षणस्य प्रतिपादितत्वात् । 3) तुषारसंभारेत्यत्र हिमाचलसंबन्धिनीं दिशं अर्थादुत्तराम् । मयूखवान् रविः । दक्षिणस्याः समीपवर्तिनीं सरणिं मार्गम् । 4) मधुसहचरीत्यत्र वसन्तस्य सखी कोकिला । नवाम्रक्रीडनासक्ता । मागधी मङ्गलगानकर्त्री ।

१ मयूषवान् A   २-२ एषामन्योन्य० to दो द्विभेदः (२nd) is dropped in N.   ३ एषाम-न्योन्य० O; अन्योन्याभ्यासे A.   ४ पाद dropped in A.   ५ सप्तषष्टिकोट्यः ACN.

ओजजा पश्चिमान्तिका ॥ ६३ ॥

मागधिकाया ओजपादेन जनिता पश्चिमान्तिका । यथा –

[1]उदयं लब्ध्वा महीतले, सन्तापकरः कथं भवान् ।
दिवसापगमेऽस्तकारिणी, तरणे तव पश्चिमान्तिका ॥ ६३.१ ॥

अत्र प्रथमपादविकल्पशतेन द्वितीयपादविकल्पशतं ताडितं जातानि दश सहस्राणि पूर्वार्धे । अपरार्धेऽप्येवम् । अन्योऽन्यताडनायां जाता दश कोट्यः ॥ ६३.१ ॥

युग्जोपहासिनी ॥ ६४ ॥

मागधिकायाः समपादैर्जनितोपहासिनी । यथा –

[2]वपुषेयं द्रुतहेमभासिनी, लोचनलक्ष्म्याम्बुजविलासिनी ।
भ्रुवा मनसिजधनुःप्रकाशिनी, वदनरुचा चन्द्रोपहासिनी ॥ ६४.१ ॥

अत्र प्रथमपादविकल्पानां षष्ट्यधिकशतद्वयेन द्वितीयपादविकल्पास्तावन्त एवाहताः । जातानि सप्तषष्टिः सहस्राणि षट्शताधिकानि पूर्वार्धे । अपरार्धेऽप्येवम् । अन्योऽन्यताडनायां [3]चत्वार्यब्जानि षट्पञ्चाशत्कोट्यः सप्तनवतिर्लक्षाः षष्टिः [2]सहस्राणि ॥६४.१॥

वैतालीयप्रकरणं त्रिंशत् ॥

*

अजमुखश्चीर्गन्तो नवमे ले मात्रासमकम् ॥ ६५ ॥

न विद्यते जगणो मुखे यस्यासावजमुखः । चीरिति चत्वारश्चगणाः । गुर्वन्ताः । नवमे लघौ सति मात्रासमकम् । [4]तत्राद्ये चगणे चत्वारो विकल्पाः ऽऽ; ।।ऽ; ऽ।।; ।।।।; द्वितीये त्रयः ऽऽ; ।।ऽ; ऽ।।; मध्यगुरुसर्वलघुविकल्पौ तु [5]विश्लोकेनापोदितत्वान्न भवतः । तृतीये एकः ।।ऽ; नवमे ले इति वचनादादिगुरुसर्वगुरू न भवतः । मध्यगुरुसर्वलघू तु [6]वानवासिकालक्षणेनापोदितौ । चतुर्थे द्वौ ऽऽ; ।।ऽ; गन्तत्वाभिधानादन्यविकल्पानामप्राप्तिः । अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादं चतुर्विंशतिर्भेदाः । चतसृणां चतुर्विंशतीनामन्योऽन्यताडनायां जातं तिस्रो लक्षाः एकत्रिंशत्सहस्राः सप्त शतानि षट्सप्तत्यधिकानि । यथा –

1) उदयं लब्ध्वेत्यत्र अन्योक्तिः । उदयं प्रतिष्ठां प्राप्य कथं भवान् संतापकृत् । किं तु इदं न जानासि तव विनाशकारिणी पश्चिमान्तिका अन्तिकप्रान्तावस्था । ततो भव्यं किमपि कुरु । अथवा पश्चिमा दिक् अन्तिका समीपस्था । 2) वपुषेत्यत्र द्रुतं गलितम् । 3) चत्वार्यब्जानीति – कोटिशतसंख्यमब्जम् । 4) तत्राद्ये गणे चत्वारो विकल्पा इति – जगणरूपचगणस्य वर्जितत्वात् । 5) विश्लोकेनेति – लौ पञ्चमाष्टमौ विश्लोकः । 6) वनवासिकालक्षणेनेति – द्वादशश्च वानवासिका । अयमर्थः – द्वादशश्चकारान्नवमश्च यत्र लघुर्भवति सा वानवासिका ।

१ मागधिकाया placed after जनिता in A २ षष्टिसहस्राणि P. ३ आदिगुरुसर्वलघू N. ४ अपोदितत्वात् ACDN.

[1]अद्यापि मधुः शिशुरेवायं, नो सज्जशरः कुसुमास्त्रोऽपि।
मा त्रासमुपाश्रय[1] धीरास्त्वं[2], भावी क्षणतः प्रणतः[3] सोऽपि ॥ ६५.१ ॥

ग्युपचित्रा ॥ ६६ ॥

अजसुखश्रीर्गन्तो नवमे गुरावुपचित्रा। अस्यां तृतीये चे[4] द्वौ विकल्पौ SS; S||; अन्ये चगणविकल्पाः प्राग्वत्। अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादमष्टाचत्वारिंशद्भेदाः। प्राग्वदन्योऽन्यताडनायां त्रिपञ्चाशल्लक्षाः चतुरशीतिः शतानि षोडशोत्तराणि। यथा—

[2]शङ्खक्षोदरुचा तव कीर्त्या, लोकानां च त्वय्यनुरागैः।
कृष्णैश्चापयशोभिर्द्विषतां, दिशि दिशि जाता भूरुपचित्रा ॥ ६६.१ ॥

लौ पञ्चमाष्टमौ विश्लोकः ॥ ६७ ॥

यस्य पादे पञ्चमाष्टमौ लघू भवतः स विश्लोकः। अत्राद्ये चे चत्वारो विकल्पाः SS; ||S; S||; ||||; द्वितीये द्वौ |S|; ||||; तृतीये द्वौ SS; S||; गुरुमध्य-गुर्वन्त-सर्वलघु-गणत्रयं तु [3]चित्रयापोदितम्। चतुर्थे गुर्वन्तं गणद्वयमेव SS; ||S; अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादं द्वात्रिंशद्भेदाः। प्राग्वदन्योऽन्यताडनायां दश लक्षा अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राः पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि। यथा—

[4]यस्य न कुलमपि यो विश्लोकः, स्फुरति च मनसि न यस्य विवेकः।
येन न गुणविषये निहिता धीः, जीवन्नपि स पुमानवसन्नः ॥ ६७.१ ॥

नवमश्च चित्रा ॥ ६८ ॥

नवमो लघुश्चकारात् पञ्चमाष्टमौ च यत्र भवतः सा चित्रा। आद्ये चे विकल्पाश्चत्वारः SS; ||S; S||; ||||; द्वितीये द्वौ |S|; ||||; तृतीये त्रयः ||S; |S|; ||||; चतुर्थे द्वौ SS; ||S; अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादमष्टाचत्वारिंशद्भेदाः। प्राग्वदन्योऽन्यताडनायामुपचित्रातुल्या संख्या। यथा—

[5]नित्यं प्रतिगृहमपि विस्फूर्जद्-, विद्रुममरकतकनकमयूखैः।
चित्रा नृप तव पुरि भवति द्यौः, प्रकटितबहुविधसुरधन्वेव ॥ ६८.१ ॥

द्वादशश्च वानवासिका ॥ ६९ ॥

द्वादशश्चकारान्नवमश्च यत्र लघुर्भवति सा वानवासिका। अत्राद्ये चे चत्वारः SS;

1) अद्यापि मधुरित्यत्र सज्ज इति—पुष्पाभावात्। ऋतोस्तिस्रोऽवस्था वर्ण्यन्ते। शैशवं प्रौढिरनुवृत्तिश्चेति। आत्मीयभावी भर्ता रुष्टः। 2) शङ्खक्षोदरुचेत्यत्र उपचित्रेति—परस्परमुभयोः संयोगे उपचित्रता। श्वित्रमपि एकत्र कृष्णं श्वेतं च स्यात्। 3) चित्रयापोदितमित्यत्र चित्रायां हि नवमेन लघुनैव भवितव्यम्। 4) यस्य नेति—पुरुषस्येत्यध्याहारः। विश्लोकः कीर्तिरहितः। अवसन्नो मृतः। 5) नित्यं प्रतिगृहेत्यत्र चित्रा द्यौः द्युत्। पक्षे आकाशं प्रकटितबहुविधेन्द्रधनुः।

१ उपश्रय B; अपाश्रय CDE; २ धीरा स्म C. ३ प्रयतः N. ४ चे dropped in A. ५ ताडने F. ६ तुर्ये गान्तं F. ७ प्रतिगृहविस्फूमपिर्जे॰ A.

||ऽ; ऽ||; ||||; द्वितीये त्रयः ऽऽ; ||ऽ; ऽ||; तृतीये द्वौ |ऽ|; ||||; चतुर्थे द्वौ ऽऽ; ||ऽ; अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादमष्टाचत्वारिंशत्। अन्योऽन्यताडनायां [1]सैव संख्या। यथा –

[2]सौरभपाण्डिमहिमविशेषान्-, नागरखण्डाधिकप्रमोदम्।
दधदधुना भूप गीयते ते, चारु यशो वानवासिकाभिः ॥ ६९.१ ॥

एभिः पादाकुलकम् ॥ ७० ॥

एभिः मात्रासमैकादिपादैः रचितं पादाकुलकम्। तच्च द्विक-त्रिक-चतुष्कसंयोग-भेदात् पञ्चषष्टिभेदम्। तत्र द्विकसंयोगे मात्रासमकस्य त्रयः पादाः, उपचित्रादिचतुष्टय-स्यैकैकः इति चत्वारः। उपचित्रायास्त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः। विश्लोकस्य त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः। चित्राया-स्त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः। तथा वनवासिकायास्त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः। मात्रासमकस्य द्वौ पादौ, उपचित्रायाः, विश्लोकस्य, चित्रायाः, वानवासिकायाश्च प्रत्येकं द्वाविति भेदाश्चत्वारः। मात्रासमकं हित्वा उपचित्रायाः द्वौ पादौ, विश्लोकस्य, चित्रायाः, वानवासिकायाश्च प्रत्येकं द्वाविति त्रयो भेदाः। मात्रासमकमुपचित्रां च हित्वा विश्लोकस्य द्वौ पादौ, चित्रायाः, वानवासिकायाश्च, प्रत्येकं द्वाविति द्वौ भेदौ। मात्रासमकमुपचित्रां विश्लोकं च हित्वा चित्रायाः द्वौ पादौ वानवासिकायाश्च द्वावित्येकः। एवं त्रिंशत्। त्रिकसंयोगे मात्रासमकस्य द्वौ पादौ, उपचित्राविश्लोकयोः, उपचित्राचित्रयोः, उपचित्रावानवासिकयोः, विश्लोकचित्रयोः, विश्लोकवानवासिकयोः, चित्रावानवासिकयोः प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः। उपचित्रायाः द्वौ पादौ, मात्रासमकविश्लोकयोः, मात्रासमकचित्रयोः, मात्रासमकवानवासिकयोः, विश्लो-कचित्रयोः, विश्लोकवानवासिकयोः, चित्रावानवासिकयोः प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः। तथा विश्लोकस्य द्वौ पादौ, मात्रासमकोपचित्रयोः, मात्रासमकचित्रयोः, मात्रासमकवानवासिकयोः, उपचित्राचित्रयोः, उपचित्रावानवासिकयोः, चित्रावानवासिकयोश्च प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः। चित्रायाः द्वौ पादौ, मात्रासमकोपचित्रयोः, मात्रासमकविश्लोकयोः, मात्रासमक-वानवासिकयोः, उपचित्राविश्लोकयोः, उपचित्रावानवासिकयोः, विश्लोकवानवासिकयोश्च प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः। तथा वानवासिकायाः द्वौ पादौ, मात्रासमकोपचित्रयोः, मात्रासमकविश्लोकयोः, मात्रासमकचित्रयोः, उपचित्राविश्लोकयोः, उपचित्राचित्रयोः,

1) सैव संख्येति–५३०८४१६। 2) सौरभेति-पाण्डिमा धवलत्वम्। नागेति–ताम्बूलीपत्रम्। वनवासे भवं वानवासं फलादि तद्विद्यते यासां ताभिः।

१ षण्डा० A. २ ते dropped in B. ३ मात्रासमादिपादै CDN. ४ द्वित्रिचतुष्कसं० A. ५ उपचित्राचतु० N. ६ The sentence is dropped in A. ७ द्वौ dropped in A. ८ A reads मात्रासम for मात्रासमक in the whole passage. ९ N drops the word. १० Repeated in A. ११ वानवासिका द्वौ पादौ A.

विश्लोकचित्रयोश्च प्रत्येकं द्वाविति षट् भेदाः। एवं त्रिंशत्। चतुष्कसंयोगे एकैकपरिहारेण पञ्च। सर्वे मिलिताः पञ्चषष्टिः।

द्विजातिजा विकल्पाः स्युः, त्रिंशत्; त्रिंशत् त्रिजातिजाः।
चतुर्जातिभवाः पञ्च, पञ्चषष्टिरितीरिताः॥ ७०.१॥

इति संग्रहश्लोकः। एषां च पञ्चषष्टेर्भेदानां मध्यात् मात्रासमकस्य त्रयः पादाः, एकः उपचित्रायाः इत्येवंरूपस्य प्रथमभेदस्य संख्या यथा मात्रासमकपादत्रयभेदानां तिसृणां चतुर्विंशतीनां उपचित्रैकपादभेदानां चाष्टाचत्वारिंशतोऽन्योऽन्याभ्यासे जाताः षट् लक्षाः त्रिषष्टिः सहस्राणि पञ्च शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि।

प्रथमभेदस्य च [2]लोष्टसंचारक्रमेण चातुर्विध्यम्। स्थापना— ततश्चतुर्भिर्गुणने जाताः षड्विंशतिर्लक्षाः चतुःपञ्चाशत्सहस्राः द्वे शते अष्टोत्तरे। एवं द्वितीयादिभेदेष्वप्यूह्यम्।

मा	मा	मा	उ
मा	मा	उ	मा
मा	उ	मा	मा
उ	मा	मा	मा

तत्र मात्रासमकस्य त्रिभिः पादैरुपचित्रायाश्चैकेन पादाकुलकं यथा—

[3]शशधरपादाकुलके गगने, कोकिलनादैर्मुखरे च वने।
मदने च जगज्जयनैकाग्रे, पान्थ कथं गन्ता तदिहाग्रे॥ ७०.२॥

मात्रासमकस्य पादद्वयेन उपचित्रायाः एकेन विश्लोकस्य चैकेन यथा—

[4]जयिनि दिगन्ताद् भवति प्राप्ते, पौरस्त्रैणं त्वरितं नृपते।
विचरति सद्यः पादाकुलकं, मलयानिल इव [5]भृङ्गीकुलकम्॥ ७०.३॥

[6]मात्रासमकोपचित्राचित्रावानवासिकापादैर्यथा—

[7]वन्दितपादाकुलकैर्नुसदाम्, अनुपममहिमश्रीधाम सदा।
सा वो वितरतु शिवमाकल्पम्, भारत्यनुदिनमसममनल्पम्॥ ७०.४॥

भाषान्तरेष्वपि यथा—

[8]चंदुज्जोओ चंदणलेवो, कुवलयसेज्जा कमलुक्खेवो।
दाहिणमारुअओ कप्पूरं, अहिअं विरहे डहइ सरीरं॥ ७०.५॥

1) द्विजातिजेत्यत्र द्विकसंयोगभवेति भावः। 2) लोष्टसंचारक्रमेणेति—पूर्वं तावत् पादत्रयं मात्रासमकस्य पश्चादुपचित्रायाः एकः पादः। अनया रीत्या ज्ञेयम्। 3) शशधरेत्यत्र पादैः किरणैराकुलम्। स्वार्थे के पादाकुलकं तस्मिन्। 4) जयतीत्यत्र पादेति—क्रियाविशेषणम्। (पादैराकुलकं पादाकुलकं P.)। 5) भ्रमरीवृन्दम्। 6) मात्रासेति—प्रत्येकं पादो योज्यः। 7) वन्दितपादेत्यत्र आकल्पं युगान्तं यावत्। 8) चंदुज्जोडत्ति—चन्द्रोद्योतः चन्दनलेपः कुमुदक्षिप्तो (शय्या) कमलतालवृन्तं दक्षिणवायुः सिताभ्रोऽधिकं दहति शरीरम्।

१ त्रिजातिकाः B २ पाद dropped in B;. ३ आद्यभेदस्य F. ४ गणने B. ५ मात्रासमस्य A. ६ अविकलं for अनुदिनं A(V.L.) BFP. ७ लेओ खेओ B.

एवमन्यदप्युदाहार्यम् । अथवा एभिरिति वैतालीयादिभिः पादाकुलकम् । अयमर्थः – एकः[1] पादो वैतालीयस्य, अपरः औपच्छन्दसकादेर्मात्रासमकादेर्वा[2] । यद्वा एकः औपच्छन्दसकादेः, अपरो मात्रासमकादेः । यद्वा एको मात्रासमकस्य[3], अपरः उपचित्रादेः पादः इत्यादि । तदापि[4] पादाकुलकम् ॥ ७०.५ ॥

चो गीर्नटचरणं जैः ॥ ७१ ॥

चगणो गुरुचतुष्टयं च । जैरित्यष्टभिर्मात्राभिर्यतिः । यथा –

कर्मविशेषाद् दिव्यो, मर्त्यस्तिर्यग्भूपः ।
इह भवनाट्ये[5] जन्तुर्, **नटचरणं** ही धत्ते ॥ ७१.१ ॥

इह चः पञ्चविकल्पो[6] गीस्त्वेकविकल्पः इत्यन्योऽन्याघाते पञ्चैव प्रतिपादम् । तेषामन्योऽन्यताडनायां षट् शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ॥ ७१.१ ॥

चौ गौ चो गौ नृत्तगतिष्ठैः ॥ ७२ ॥

द्वौ चतुर्मात्रौ गुरुद्वयं चतुर्मात्रो गुरुद्वयं च[7] । ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा –

अधुना ध्वनति गभीरं मेघमृदङ्गे, चण्ड्यां[8] तडिति पुरस्ताच्चित्रपदायाम् ।
इह किमपि नीलकण्ठः प्रमुदितचित्तो, गीतगतिं तनुतेऽसौ **नृत्तगतिं**[9] च ॥ ७२.१ ॥

अत्र प्रथमे[10] चगणे पञ्च भेदाः । द्वितीयेऽपि । तृतीये एकः[11] । चतुर्थे पञ्च । पञ्चमे एकः । अन्योऽन्यघाते पञ्चविंशत्यधिकं शतं प्रतिपादं भावादन्योऽन्यताडनायां चतुर्विंशतिः कोट्यः एकचत्वारिंशल्लक्षाः चत्वारिंशत्सहस्राः षट् शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ॥७२.१॥

चीर्नौजे जो जो लीर्वान्तेऽनुप्रासे पद्धतिः ॥ ७३ ॥

चगणचतुष्टयं पादान्तेऽनुप्रासे सति पद्धतिः । पद्धटिकेत्यन्ये[12] । अस्यापवादः । नात्र विषमे जगणः पादान्ते च जगणो लघुचतुष्टयं वा । यथा –

छत्रायमाणधरणोरगेन्द्र, पार्श्वजिनेन्द्र स्मरमृगमृगेन्द्र ।
दर्शय दीर्णदुरिततिमिरनिकर, सत्पद्धतिमास्यजितरजनिकर ॥ ७३.१ ॥

यथा वा धनपालस्य –

[1]नतसुरकिरीटसंघृष्टचरण, जय भवगतिभीतजनैकशरण ।
चपलाक्षशकुनिसंयमनपाश, जय विदितजगत्स्थितिसर्गनाश ॥ ७३.२ ॥

अपभ्रंशे चास्या भूयसा प्रयोगः । यथा –

[2]उन्निद्दकमलदलदीहरच्छु, कंचणकवाडदढविअडवच्छु ।
सुरवइकरिंदकरसरलबाहु, [3]एक्कंगिणं[13] अरिबलु धरेइ[14] नाहु ॥ ७३.३ ॥

1) नतसुरेत्यत्र चञ्चलेन्द्रियपक्षिबन्धनपाशेति । 2) उन्निद्दत्ति-उत्फुल्लपङ्कजदलदीर्घाक्षः स्वर्णकपाटदृढविपुलवक्षाः ऐरावणशुण्डावत् प्रलम्बबाहुः । 3) एकाङ्गेन एकक इत्यर्थः । वैरिसैन्यं धरति नाथः ।

१ एकपादो N २ मात्रासमादेः BDNP. ३ मात्रासमस्य BDNP. ४ तदपि B ५ भगवनाट्ये A. ६ पञ्चधा F. ७ गुरुद्वयं चतुर्मात्रो dropped in N ८ चन्द्यां N. ९ नृत्तगतिं A. १० प्रथमचगणे P. ११ एकभेद A १२ पद्धडिके० A. १३ इक्कंगिण A. १४ धरइ K.

इत्यादि । अत्राद्ये चे चत्वारो विकल्पाः । द्वितीये पञ्च । तृतीये चत्वारः । चतुर्थे द्वौ । अन्योऽन्यघाते षष्ट्यधिकं शतम् । प्रतिपादं तेषां भावादन्योऽन्यताडनायां पञ्चषष्टिः[1] कोट्यः त्रिपञ्चाशल्लक्षाः षष्टिः सहस्राणि भवन्ति ॥ ७३.३ ॥

मात्रासमकादिप्रकरणं [1)]नवभिः ॥

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ अर्धसम-विषम-वैतालीय-मात्रासमकादिव्यावर्णनो तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ग्रन्थाग्रं ३८८; उभयं १५४६ ।

* *
*

1) प्रकरणं नवभिरिति मात्रासम १ उपचित्रा २ विश्लोक ३ चित्रा ४ वानवासिका ५ पादाकुलकं ६ नटचरणं ७ नृत्तगति ८ पद्धति ९ इति नव ॥ इति तृतीयाध्यायपर्यायाः ।

१ पञ्चषष्टिकोट्यः P.

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

[1]**चृगौ षष्ठो जो न्लौ वा पूर्वेऽर्धेऽपरे[1] षष्ठो लार्या[2] गाथा ॥ १ ॥**

नौजे जः इति वर्तते । चृगौ चगणसमकं गुरुश्चार्धे यस्याः सा आर्या । अत्रापवादः । पूर्वेऽर्धे षष्ठो जगणो न्लौ वा । अपरेऽर्धे[3] षष्ठो गणो लघुः कार्यः । अर्धग्रहणादार्यादिषु पादव्यवस्था नास्ति । [2]तेन 'द्वीपादन्यस्मादपि' इत्यादौ गणत्रयस्य [3]अन्ते [4]लघोर्गुरुत्वं न भवति । आर्यैव संस्कृततेतरभाषासु गाथासंज्ञेति गाथाग्रहणम् । अत्र पूर्वार्धे [4]प्रथमे चे विकल्पाश्चत्वारः । यथा – ऽ ऽ; ।। ऽ; ऽ ।।; ।।।।; द्वितीये पञ्च ऽ ऽ; ।। ऽ; । ऽ ।; ऽ ।।; ।।।।; तृतीये चत्वारः ऽ ऽ; ।। ऽ; ऽ ।।; ।।।।; चतुर्थे पञ्च ऽ ऽ; ।। ऽ; । ऽ ।; ऽ ।।; ।।।।; पञ्चमे चत्वारः ऽ ऽ; ।। ऽ; ऽ ।।; ।।।।; षष्ठे द्वौ । ऽ ।; ।।।।; सप्तमे चत्वारः ऽ ऽ; ।। ऽ; ऽ ।।; ।।।।; अष्टमे गुरुरेक एव । अन्योऽन्यताडनायां द्वादशसहस्राण्यष्टौ[5] शतानि । एवमपरार्धेऽपि । नवरं षष्ठे लघुन्येकस्मिन्नेक एव विकल्पः । अन्योऽन्यताडनायां षट् सहस्राणि चत्वारि शतानि । उभयदलविकल्पताडनायां अष्टौ कोटयः एकोनविंशतिर्लक्षाः विंशतिः[6] सहस्राणि । यदाह –

> जगणविहीना विषमे चत्वारः पञ्च युजि चतुर्मात्राः ।
> द्वौ षष्ठाविति चगणास्तद्घातात् प्रथमदलसंख्या ॥ १.१ ॥
> एवमपरार्धसंख्या षष्ठे स्याल्लघुनि चैकस्मिन् ।
> आर्यासंख्योभयदलसंख्याघातात्[7] विनिर्दिष्टा ॥ १.२ ॥

आर्या यथा –

> [5]उपदिश्यते तव हितं यदि वाञ्छसि कुशलमात्मनो नित्यम् ।
> मा जातु दुर्जनजनेष्वार्याचरितं प्रपद्यस्व ।। १.३ ।।

प्राकृते यथा –

> [6]कलसभवतवस्सिचुलुअपूरणमेत्ते[8] वि मुणिअमज्झाण ।
> जलहीण कहं सरिसा सया अगाहा महप्पाणो ॥ १.४ ॥

अथ चतुर्थाध्यायस्य पर्यायाः प्रादुःक्रियन्ते । 1) चृगौ षष्ठो ज इत्यत्र चृगौ पूर्वार्धे पश्चार्धे च भवतः । परं परार्धे षष्ठचतुर्मात्रिकस्थाने एक एव लघुवर्णः कार्यः । एतावता मात्रात्रयं हीयते अपरार्धे । चृ इति–सप्तमः स्वरः । 2) तेन द्वीपेत्यत्र द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः । अन्तात् प्रान्तात् । झटिति शीघ्रम् । अभिमतं इष्टं संमुखः सन् । 3) अन्ते गुरुत्वं नेति–वान्ते ग्वक्र इति सूत्रोक्तम् । 4) प्रथमे चे विकल्पाश्चत्वार इति–नौजे जः इति सूत्रांशेन जगणस्य निषिद्धत्वात् । 5) उपदिश्येत्यत्र आर्याणां सरलानां आचरितम् । 'शठस्तु हठकर्मणा लुठति पादपीठे परम्' इति वचनात् । 6) कलसभवेत्यत्र महात्मनां समुद्रोपमानं न घटते यथा कुम्भजन्मतपस्विचुलुकमानमात्रेऽपि ज्ञातमध्यानां जलधीनां कथं सदृशा सदा अगाधा अप्राप्तपारा महात्मानः ।

---

१ पूर्वार्धे परे H; पूर्वेऽर्धे परे BN, पूर्वेऽर्धे अपरेऽर्धे A; पूर्वेऽर्धे अपरे P. २ आर्या N. ३ परेऽर्धे N. ४ लघोः dropped in P. ५ अष्टा N. ६ विंशतिसह० N. ७ तज्जाता ABCN. ८ मित्ते EF.

पैशाचिके यथा –

[1]पनमध पनयपकुप्पितगोलीचलैनग्गलग्गपतिबिंबं ।
तससु नखतँप्पनेसुं एकातसततनुधलं लुद्दं ॥ १.५ ॥

एवमन्यभाषास्वप्युदाहार्यम् ॥ १.५ ॥

आर्याया वक्तव्यान्तरमाह –

षष्ठे न्ले लाद् द्वितीयात्सप्तमे त्वाद्यात्पदमन्यार्धे च पञ्चमे ॥ २ ॥

पूर्वार्धे षष्ठे गणे न्ले सति द्वितीयाल्लादारभ्य पदं भवति । षष्ठन्लगणस्य प्रथमे ले यतिरित्यर्थः । तथा सप्तमे न्ले आद्याल्लादारभ्य पदं भवति । षष्ठगणान्ते यतिरित्यर्थः । अन्यार्धे द्वितीयेऽर्धे पञ्चमे न्ले सत्याद्याल्लात्पदम् । चतुर्थगणान्ते यतिरित्यर्थः । यथा –

[2]चतुरम्बुराशिमुद्रितभूभारोद्धारचतुरभुजपरिघः ।
एकाङ्कवीरतिलकः श्रीमानिह जयति सिद्धेशः ॥ २.१ ॥

आर्याया विशेषानाह –

आद्यचियतिः पथ्या ॥ ३ ॥

यस्या द्वयोरप्यर्धयोराद्यचगणत्रये यतिर्भवति सा पथ्या । यथा –

[3]नेपथ्यानि निरस्यति संत्रस्यति मत्तकोकिलानादात् ।
निन्दति चेन्दुमयूखांस्त्वद्विरहे नः सखी सुभगा ॥ ३.१ ॥

विपुलान्याद्यन्तसर्वभेदात् त्रेधा ॥ ४ ॥

अन्या द्वयोरर्धयोराद्यचियतिरहिता विपुला । सा चाद्यन्तसर्वभेदात् त्रेधा । पूर्वार्धे चगणत्रययतिरहिता आदिविपुला । मुखविपुलेत्यर्थः । अपरार्धे अन्तविपुला । जघनविपुलेत्यर्थः । द्वयोरप्यर्धयोः सर्वविपुला । महाविपुलेत्यर्थः । यथा –

[4]मुखविपुलाः पर्यन्ते च लघीयांसो भवन्ति नीचानाम् ।
वर्षासु ग्रामपयःप्रवाहवेगा इव स्नेहाः ॥ ४.१ ॥

[5]नाभीनिम्ना कुचतटतुङ्गा जघनविपुलाथ मध्यकृशा ।
भ्रूकुटिलाशयसरला च मानसं हरति सा बाला ॥ ४.२ ॥

1) पनमधेत्यत्र प्रणमत प्रणयप्रकुपितगौरीचरणाग्रलग्नप्रतिबिम्बं दशसु नखदर्पणेषु एकादशतनुधरं रुद्रम् । 2) चतुरम्बुधे(रे)ति [अत्र] मुद्रितः सहितः । पृथ्वीभारोद्धरणदक्षभुजार्गलः सिद्धेशः सिद्धराजः । 3) नेपथ्यानीति – कस्याश्चित् सख्यस्तद्रमणं प्रति कथयन्ति । निरस्यति निराकरोति । संत्रस्यति त्रासं भजति । चन्द्रकिरणान् । नोऽस्माकं सखी । 4) मुखविपुलाः पर्यन्ते चेत्यत्र नीचानां स्नेहा भवन्ति । क इव वर्षाकाले ग्रामजलप्रवाहवेगा इव । बहिःक्षेत्रेषु प्रवेशनात् । कथंभूताः । आदौ वृद्धाः प्रान्ते लघवः । 5) नाभीनिम्नेत्यत्र नाभौ निम्ना स्तनभागे उन्नता नितम्बे विशाला कटौ कृशा दुर्बला । भ्रूकुटिं लातीति भ्रूकुटिला भ्रुवो वक्रेति वा ।

१ The word is dropped in A. २ पनयकुप्पत C. ३ चलणग्ग BE. ४ तप्पतेसुं B. ५ चाद्यात् N. ६ आद्ये ले F. ७ मयूषान् B. ८ त्रिधा N. ९ अन्त्यविपुला C. १० मुखविपुला AN.
१७ छन्दो०

[1]शस्त्राभ्यासे रतिवल्लभस्य मन्ये खल्लूरिका रम्या ।
तव कमलदलाक्षि नितम्बभूमिरेषा महाविपुला ॥ ४.३ ॥

गमध्ये द्वितीयतुर्यौ जौ चपला ॥ ५ ॥

गुर्वोर्मध्ये द्वितीयतुर्यौ जगणौ यस्यां सा चपला । सा चाद्यन्तसर्वभेदात् त्रेधा । तत्र पूर्वार्धे आदिचपला मुखचपलेत्यर्थः । अपरार्धे अन्तचपला जघनचपलेत्यर्थः । द्वयोरप्यर्धयोः सर्वचपला म[१]हाचपलेत्यर्थः । तत्र पूर्वार्धे [2]प्रथमे चे द्वौ विकल्पौ-SS; ||S; द्वितीये एकः |S|; [3]तृतीयेऽप्येकः SS; चतु[२]र्थेऽप्येकः |S|; [4]पञ्चमे द्वौ SS; S||; [5]षष्ठेऽपि[३] द्वौ |S|; ||||; [6]सप्तमे चत्वारः SS; ||S; S||; ||||; अष्टमे गुरुरेव । अन्योऽन्यताडनायां द्वात्रिंशत् । अप[४]रार्धे षष्ठस्य लघोरेकत्वात् षोडशैव । उभया[५]र्धताडनायां पञ्चशतानि द्वादशोत्तराणि सर्वचपलाविकल्पाः । मुखचपलायां पूर्वार्धविकल्पैर्द्वात्रिंशता अपरा[६]र्धचतुःषष्टिशतविकल्पानां ता[७]डने द्वे लक्षे अष्टाचत्वारिंशच्छतानि । जघनचपलायां चापरार्धविकल्पैः षोडशभिः पूर्वार्धविकल्पानामष्टशताधिकद्वादशसहस्रसंख्यानां ताडने तावन्त एव विकल्पाः । तत्र पथ्यापूर्विका मुखचपला यथा –

[7]एकोऽपि बालचूतः शिखोद्गमैरभिनवैर्मनो दहति ।
एतत्पुनरधिकं सखि कलकण्ठी तत्र मुखचपला ॥ ५.१ ॥

आदिविपुलापूर्विका मुखचपला यथा –

[8]मृदु वाच्य एष नैणाक्षि वल्लभस्ते शठोऽन्यविवशमनाः ।
तर्जय परुषैर्वचनैर्मुखचपलानामयं विषयः ॥ ५.२ ॥

अन्तवि[८]पुलापूर्विका मुखचपला यथा –

[9]दयितस्तवानुनीतो मया सखि त्वां किलानुनेष्यति सः ।
तं पादानतमालोक्य मा कटु ब्रूहि मुखचपले ॥ ५.३ ॥

एवं सर्वविपुलापूर्विकायां मुखचपलायामुदाहार्यम् । पथ्यापूर्विका जघनचपला यथा –

---

1) शस्त्राभ्यास इत्यत्र खल्लूरिका श्रमयोग्या भूः । 2) प्रथमे चे द्वौ विकल्पाविति – यतो द्वितीयो जगणो गुरुद्वयमध्ये भवति गुर्वन्तौ च एतौ स्तः । जगणस्य तु ओजस्थानत्वान्निषेधः । 3) तृतीयेऽप्येक इत्यत्र ओजस्थानत्वात् जगणस्य निषेधः शेषाणां चतुर्णां गणानां मध्ये द्वयोर्गणयोरादौ लघुः [एकस्य चान्ते लघुः] तत एक एव सर्वगुरुरूपो अवशिष्यते । 4) पञ्चमे द्वाविति – अत्राप्योजस्थानत्वाज्जगणस्य निषेधः । द्वयोस्त्वादौ लघुः स्यात् ततो गणत्रयवर्जनम् । 5) षष्ठे द्वौ इति – षष्ठे स्थाने जन्लयोरेवानुज्ञातत्वात् । 6) सप्तमे चत्वार इति – ओजस्थानत्वात् जगणो न । 7) एकोऽपि बालेत्यत्र कलकण्ठी कोकिला । मुखे वाचाला । 8) मृदु वाच्य एष इत्यत्र मृदु क्रियाविशेषणम् । अन्यासु विवशं परवशं मनो यस्येति सः । या मुखे चपला वाचाला भवन्ति तासां गोचरः । 9) दयितस्तवेत्यत्र अनुनयं प्रापितः त्वा(त्वां) मानयिष्यति हे आस्यवाचाले ।

---

१ महाचपला dropped in A. २ dropped in C. ३ अपि dropped in KP. ४ अपराद्ध N; अपरार्धेऽपि A. ५ उभयाद्ध N. ६ अपरार्धे P. ७ ताडनाया A. ८ अन्तविपुला यथा A.

[1]तस्या नितान्तचपलान् नेत्रविलासान् विलोक्य बालायाः ।
को वर्णयेदमुग्धः कुरङ्गिकादृष्टिललितानि ॥ ५.४ ॥

अन्तविपुलापूर्विका जघनचपला यथा –

[2]उद्दाममारुतहतध्वजघनचपलानि जीवितव्यानि ।
जानन् जनः कथं नाम जातुचित् प्रीयते तत्र ॥ ५.५ ॥

महाविपुलापूर्विका जघनचपला यथा –

कस्य कृते कृतपुण्यस्य दृष्टिरियमनिमिषा[1] त्वया ध्रियते ।
यासीत्पुरा कुरङ्गाक्षि नित्यमत्यन्तचपलैव ॥ ५.६ ॥

एवं मुखविपुलापूर्विका जघनचपलोदाहार्या । पथ्यापूर्विका महाचपला यथा –

[3]चपलं न कस्य चेतो नरस्य जायेत पश्यतस्तन्वीम् ।
नृत्येक्षणेऽत्र[2] नव्याङ्गहैरलीलामहाचपलाम्[3] ॥ ५.७ ॥

महाविपुलापूर्विका महाचपला यथा –

[4]युगपत्प्रफुल्लकङ्केल्लिमल्लिका[4]बकुलचम्पकान् दृष्ट्वा ।
जाता मधूत्सवे षट्पदावलीयं महाचपला ॥ ५.८ ॥

एवं मुखविपुलापूर्विका जघनविपुलापूर्विका च महाचपलोदाहार्या । [5]एवं गाथाप्युदाहार्या । एवं पथ्याभेदेनैकेन [6]विपुलाभेदैस्त्रिभिश्चपलाभेदैर्द्वादशभिः[7] षोडश भेदाः । [8]केचित्तु लघुत्रयादारभ्य द्विद्विलघुवृध्द्या कमलादीन् षड्विंशतिभेदानाहुः । यथा –

कमला ललिआ सीला[5] जुण्हा[6] रंभा य मागही लच्छी ।
विज्ञा माला हंसी ससिलेहा जण्हवी[7] सुद्धा ॥ ५.९ ॥
काली कमली[8] मेहा सिद्धी रिद्धी अ कुम्मई धरंणी[9] ।
जक्खी वीणा बंभी गंधव्वी मंजरी गोरी ॥ ५.१० ॥
कमला तिहि लहुएहिं ललिआ पंचेहिं एवमाईओ ।
बिहिं बिहिं वड्ढंतेहिं कमेण सेसाओ जाअंति ॥ ५.११ ॥

एतच्च गाथाप्रस्तारेष्वन्तर्भूतमिति न पृथग्लक्ष्यते । न च सर्वे प्रस्तारभेदाः शक्या उपदर्शयितुमित्यास्तामेतत् ॥ ५.११ ॥

1) तस्या नितान्तेत्यत्र अमुग्धो दक्षः । ललितानि क्रीडितानि । 2) उद्दाममारुतेत्यत्र प्रचण्डवात्याहतपताकामेघचञ्चलानि । नाम कोमलामन्त्रणे । कदाचित् प्रीणाति संसारे । 3) चपलं न कस्येत्यत्र तन्वीं कान्ताम् । नाट्यावसरे नवीनाङ्गविक्षेपमहाचञ्चलाम् । 4) युगपत् प्रेति – मधूत्सवे वसन्तावसरे । 5) एवं गाथेति–प्राकृतादिजा । 6) विपुलाभेदैस्त्रिभिरिति – मुखविपुला-जघनविपुला-सर्वविपुला-भेदैः । 7) द्वादशभिरिति – यतो मुखचपला-जघनचपला – सर्वचपला – रूपेषु त्रिष्वपि भेदेषु प्रत्येकं पथ्या-मुखविपुला-जघनविपुला – सर्वविपुला – रूपाश्चत्वारो भेदा लभ्यन्ते ततो भवन्ति द्वादश । 8) केचित्तु लघुत्रयादिति – आर्याणां हि लघुत्रयेणावश्यं भाव्यम् । काली कुमा(म)रीत्यत्र कुमा(म)रीस्थाने कमली प्रत्यन्तरे ।

१ अनिमिषात् N. २ नृत्यत्क्षणेत्र N. ३ नव्याङ्गलहार A. ४ मल्लिकां ब० N. ५ लीला A. ६ जुन्हा F. ७ जन्हवी F. ८ कुमरी AFKP. ९ धरिणी P.

द्विः पूर्वार्धे गीतिः ॥ ६ ॥

द्वौ वारौ पूर्वार्धलक्षणं यस्यामार्यायां सा गीतिः । सा चैकः पथ्यायास्त्रयो विपुलाया द्वादश चपलाया विकल्पा इति षोडशधा । अत्र पूर्वार्धे द्वादश सहस्राण्यष्टौ शतानि विकल्पाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां षोडश कोट्यः अष्टात्रिंशल्लक्षाः चत्वारिंशत्सहस्राः विकल्पाः पथ्यागीतौ भवन्ति । विपुलागीतावपि त एव । सर्वचपलागीतौ पूर्वार्धे द्वात्रिंशद्विकल्पाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां चतुर्विंशत्यधिकानि दश शतानि । मुखचपलागीतौ पूर्वार्धे द्वात्रिंशद्विकल्पाः । अपरार्धे द्वादशसहस्राण्यष्टशताधिकानि । अन्योऽन्यताडनायां चतस्रो लक्षाः षण्णवतिः शतानि । जघनचपलायामप्येतावन्त एव । तत्र पथ्यागीतिर्यथा –

[1]विरचितकुसुमाभरणा तन्वाना गीतिमलिकुलनिनादैः ।
अभ्यागच्छति चैत्रे वासकसज्जेव संप्रति वनश्रीः ॥ ६.१ ॥

महाविपुलागीतिर्यथा –

[2]मत्तद्विरेफपुंस्कोकिलैर्वैतालिकमहाविपुलगीत्या ।
क्रियते निर्भरमुन्निद्र एष यूनां मनःसु मनसिशयः ॥ ६.२ ॥

पथ्यामहाचपलागीतिर्यथा –

[3]यावद्धुनामि चूताङ्कुरान्पुरोऽस्या मधुं व्यपह्नोतुम् ।
तावद्बभूव गीतिः पिकाङ्गनानां प्रमोदचपलानाम् ॥ ६.३ ॥

महाविपुलामहाचपलागीतिर्यथा –

कष्टां[3] जनस्त्वदालोकनादपि क्षणमिमां दशां लभते ।
विपुलां तनोषि दीर्घाक्षि गीतिमेतां कुतो महाचपले ॥ ६.४ ॥

एवं शेषभेदेषु द्वादशस्वप्युदाहार्यम् ॥ ६.४ ॥

परार्धमुपगीतिः ॥ ७ ॥

द्विः परार्धलक्षणं यत्र भवति सा आर्योपगीतिः[4] । इयमपि पूर्ववत् षोडश[5]भेदा । तत्र पथ्योपगीतौ पूर्वार्धे चतुःषष्टिशतानि विकल्पाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां चतस्रः कोट्यो नव लक्षाः षष्टिः सहस्राणि । विपुलोपगीतावपि तावन्त[6] एव ।

1) विरचितेत्यत्र भर्तरि समागते आत्मानं अलंकरोति । (see p. 103 n. 2). 2) मत्तद्विरेफेत्यत्र पुरुषवत् प्रगल्भवचाः कोकिलः पुंस्कोकिल उच्यते । 3) यावद्धुनामीत्यत्र काचिद्विरहिणी वसन्तागमे वसन्तं विनाशयितुं [प्रवृत्ता आह]–वसन्ते कन्दर्पसद्भाव इति हेतोः कन्दर्पशस्त्रहेतून् चूताङ्कुरान् हे सखि यावद्धुनामि तावत्कोकिलानां ध्वनिः प्रादुर्भूतः । किं करोमि इति भावः । यद्वा चूताङ्कुरा हि मधोरवतारे भवन्ति ततश्च यदि छिनद्मि तदेषा विरहिणी वसन्तागमं न जानातीति भावः ।

१ अपरार्धे तु P. २ पुष्कोकिल P ३ काष्टां जनः A; कष्टाज्जनः N. ४ उपगीति N. ५ षोडशभेदाः N. ६ त एव B.

महाचपलोपगीतौ पूर्वार्धे षोडश । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां षट्पञ्चाशदधिके द्वे शते । मुखचपलोपगीतौ पूर्वार्धे षोडश विकल्पाः । अपरार्धे चतुःषष्टिः शतानि[1] । अन्योऽन्यताडनायां लक्षमेकं चतुर्विंशतिः शतानि[2] । जघनचपलोपगीतावपि तावन्त एव । तत्र पथ्योपगीतिर्यथा –

[1)]उपगीति कुरङ्गशिशो मा गाः श्रुतिसुखलवस्पृहया ।
व्याधं किमिति न पश्यसि चापन्यस्तेषुमिह पुरतः ॥ ७.१ ॥

महाविपुलोपगीतिर्यथा –

[2)]संप्रति शिलीमुखाः पश्य महाविपुलोपगीतिरवैः ।
सौखप्रसुप्तिकाः[3] पङ्कजिनीः प्रीत्योपतिष्ठन्ते ॥ ७.२ ॥

पथ्यामहाचपलोपगीतिर्यथा –

[3)]उपगीतिगन्धरूपादि याति चेतो महाचपलम् ।
तेभ्यो निवर्तयैतत् समीहसे चेत् परां सिद्धिम् ॥ ७.३ ॥

महाविपुलामहा[4]चपलोपगीतिर्यथा –

[4)]चूताङ्कुराः स्मरास्त्राणि चापलात्कोकिलैर्लीढाः ।
विपुलोपगीतयोऽस्त्राणि तेनिरे तेन तैस्तस्य ॥ ७.४ ॥

एवं शेषभेदेषु द्वादशस्वप्युदाहार्यम् ॥ ७.४ ॥

द्वयोर्व्यत्यये उद्गीतिः ॥ ८ ॥

आर्यायाः द्वयोः पूर्वार्धपरार्धयोर्विपर्यये उद्गीतिः । इयमपि पूर्ववत् षोडशधा पथ्यावच्च तदुद्गीतिषु विकल्पा वाच्याः । तत्र पथ्योद्गीतिर्यथा –

वीरवरेण्य रणमुखे श्रुत्वा तव सिंहनादमिह ।
सपदि भवन्त्यरिकरिणो मधुव्रतोद्गीतिरिक्तगण्डतटाः ॥ ८.१ ॥

[5]महाविपुलोद्गीतिर्यथा –

[5)]विपुलोद्गीतिः कलकोकिलारवैः पल्लवाताम्रा ।
मत्तेव पुरस्तरुपङ्क्तिरियं मधुपरिचयादितो भाति ॥ ८.२ ॥

1) उपगीति कुरङ्गेत्यत्र गीतिर्गानं तस्याः समीपं उपगीति । अव्ययीभावसमासः । मा गाः मा गच्छेः । व्याधं लुब्धकं धनुर्न्यस्तबाणम् । 2) संप्रति शिलीत्यादि – शिलीमुखा भ्रमराः । सुखं प्रसुप्तं सुखप्रसुप्तं तद्विद्यते यासां ताः पृच्छती(न्ती)ति भावः । 3) उपगीतिगन्धरूपादीत्यत्र गीत्यादयः पञ्च विषयास्तेषां समीपे । 4) चूताङ्कुरा इत्यत्र आम्राङ्कुराः कन्दर्पबाणाः यदास्वादितास्तर्हि तस्यापरे बाणा विलोक्यन्ते इत्याह । तेन कारणेन तैः कोकिलैस्तस्य कन्दर्पस्य अस्त्राणि विपुलोपगीतयः तेनिरे कृता इत्यर्थः । 5) विपुलोद्गीतिरित्यत्र मधुश्चैत्रमासो मद्यं च । इतः पार्श्वे ।

१ चतुःषष्टिशतानि AP. २ चतुर्विंशतिशतानि ACP. ३ सौखप्रसुप्तिका AB. ४ महा dropped in B. ५ महाविपुलोपगीतिः A.

पथ्यामहाचपलोद्गीतिर्यथा –

[1]"चपले प्रयातु मानादयं वराकः किमाह्वयसि ।
प्रतिभूरमुष्य भूयः समागमे भाविनी पिकोद्गीतिः ॥ ८.३ ॥

महाविपुलामहाचपलोद्गीतिर्यथा –

[2]"बाला कुतोऽपि सारङ्गिकेव सा विपुलचपलाक्षी ।
श्रुत्वा तवाभिधोद्गीतिमाशु [3]"निष्पन्दिनी चिरं भवति ॥ ८.४ ॥

एवं शेषेषु द्वादशसु भेदेष्वप्युदाहार्यम् । तत्रायं संग्रहः –

[4]"एकैव भवति पथ्या तिस्रो विपुलास्ततश्चतस्रस्ताः ।
चपलाभेदैस्त्रिभिरपि भिन्ना इति षोडशार्याः स्युः ॥ ८.५ ॥
गीतीनां त्रयमित्थं प्रत्येकं षोडशप्रकारं स्यात् ।
साकल्येनार्याणाममी विकल्पाश्चतुःषष्टिः ॥ ८.६ ॥

गीतिः सप्तमे पे रिपुच्छन्दाः ॥ ९ ॥

गीतिरेव सप्तमे पे पञ्चमात्रे गणे रिपुच्छन्दाः । अतः परं प्राकृतादौ छन्दसां भूम्ना प्रयोग इति तत्रैवोदाहरिष्यते । यथा –

[5]"केलाससेलतुलणामाणं मा वहसु संपयं दसमुह ।
उअ हरिपुच्छंदोलणतोलिज्जंते महोअहिम्मि गिरिणो ॥ ९.१ ॥

अत्र पगणस्याष्टभेदत्वेऽपि 'नौजे जः' इति जगणानुविद्धभेदद्वयवर्जनात् षड् भेदाः । ततस्तेषां शेषगणविकल्पानां चान्योऽन्यताडनायां पूर्वार्धे जाता एकोनविंशतिः सहस्राणि द्वे शते । तावद्भिरेवोत्तरार्धविकल्पैर्घाते जाताः षट्त्रिंशत्कोट्यः षडशीतिर्लक्षाश्चत्वारिंशत्सहस्राणि ॥ ९.१ ॥

तृतीये ललिता ॥ १० ॥

गीतिरेव तृतीये पे ललिता । यथा –

[6]"अंगुलिआहिं ललिअंगी पवासदिअहे गणंतिआणुदिणम् ।
वल्लहआयड्ढणकए जवइव मंतक्खराइं एक्कमणा ॥ १०.१ ॥

अत्र तृतीयपगणस्य षड्विकल्पत्वे प्राग्वत्तावन्त एव भेदाः ॥ १०.१ ॥

1) चपले प्रयात्वित्यत्र वराकः क्लीबः । एनं व्रजन्तं मा निषेधय । आकारयसि । 2) बाला कुतोऽपीत्यत्र कान्ता हरिणीव भवति । अभिधायाः नाम्नः उद्गीतिः भणनं पक्षे गानम् । 3) निश्चला । 4) एकैव भवतीत्यत्र चतस्र इति – पथ्या १ विपुला ३ । भिन्ना इति प्रत्येकं योज्यम् । 5) कैलाससेलेत्यत्र हे दशमुख कैलासपर्वततोलनात् मानं मा वह सांप्रतं पश्य हरयो वानरा अथवाऽनेयस्तेषां तस्य वा पुच्छान्दोलनेन पर्वताः तोल्यन्ते समुद्रे । 6) अंगुलिआहित्ति – वल्लभाकर्षणकृते एकमना इयम् । इवोत्प्रेक्ष्यते । अनुदिनं अङ्गुलिकाभिर्मन्त्राक्षराणि । गणयति(न्ती) वल्लभकथितदिवसगणनव्याजतः । जपतीव ।

१ तवाभिदो॰ N. २ निष्यन्दिनीं N; नि:स्पन्दिनी P ३ कैलाससैल N; कैलाससेल KP. ४ घुलणा S. ५ महोअहंमि C ६ अन्योऽन्यताडने A; अन्योऽन्यहतौ E. ७ अथ प्रायः प्राकृते तृ॰ C. ८ आयद्दणकए ABCE. ९ इक्कमणा E.

द्वाभ्यां भद्रिका ॥ ११ ॥

गीतिरेव द्वाभ्यां सप्तमतृतीयपगणाभ्यां भद्रिका । यथा—

[1]जुवईण नयणलच्छीए सहजसलोणत्तणेण भद्दिआए ।
चक्खुभएण[1] व दिण्णयं लक्खिज्जइ कज्जलं वयंसिआहिं ॥ ११.१ ॥

अत्र तृतीयसप्तमपगणयोः षट् षट् भेदास्ततस्तेषामन्यविकल्पानां चान्योऽन्यघाते जाता अष्टाविंशतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि पूर्वार्धे । तेषां तावद्भिरेवोत्तरार्धविकल्पैर्घाते जाता द्व्यशीतिः कोट्यश्चतुर्नवतिर्लक्षाश्चत्वारिंशत्सहस्राः ॥ ११.१ ॥

षष्ठं विनेष्टपैर्विचित्रा ॥ १२ ॥

गीतिरेव [2]षष्ठगणं विना यथेष्टं पगणैर्निबद्धा विचित्रा । यथा—

[3]भासासु विचित्तासु जुगवं सुरनरतिरिआण जीवजाईण[3] ।
संवादमणुहवंती जयइ वाणी भयवओ[4] जिणिंदस्स ॥ १२.१ ॥

विचित्रभेदत्वादस्या विकल्पसंख्या नोक्ता । केचित्सर्वैरपि पगणैरिच्छन्ति ॥१२.१॥

चेऽष्टमे स्कन्धकम् ॥ १३ ॥

गीतिरेवाष्टमस्य गुरोः स्थाने चगणे कृते स्कन्धकम् । आर्यागीतिरित्यहीन्द्रः । अत्र गीत्यर्ध[5]विकल्पानामष्टमचगणविकल्पपञ्चकेन ताडने जाताश्चतुःषष्टिः सहस्राः पूर्वार्धे । तावद्भिरेवोत्तरार्धविकल्पैस्ताडने जातानि चत्वारिंशदर्बुदानि नव कोट्यः षष्टिर्लक्षाणि ।

यथा—

[4]तुह रिउरायपुरेसुं तरुणीजणलालिअम्मि [6]किंकेल्लिवणे ।
संपइ अरण्णमहिसाण खंधकंडूअणं पयट्टेइ[7] दढम् ॥ १३.१ ॥

केचित्तु लघुचतुष्टयादारभ्य लघुद्वयद्वयवृद्ध्या ब्रह्मादीनि स्कन्धकान्याहुः । यथा—

बंभो हीरो कण्हो रामो चंदो पुरंदरो मेरू ।
धम्मो सेलो भाणू जक्खो वण्ही[8] अ मायंगो ॥ १३.२ ॥
कालो हरी कुबेरो सालो सुवणो सुदंसणो खंदो ।
नीरं सिही सुवण्णो मेहो[9] पंको अ कल्हारो ॥ १३.३ ॥

1) जुवईणेत्यत्र नयनलक्ष्म्याः । 'एदौतौ पदान्ते प्राकृते ह्रस्वौ वा' (छं० १.९) इति ह्रस्वत्वं ज्ञेयम् । सहजसलवणत्वेन प्रशस्याया चक्खुभएण । इवोत्प्रेक्षते—दृष्टिदोषविघाताय वयस्याभिः सखीभिर्दत्तं कज्जलम् । 2) षष्ठगणं विना यथेष्टमिति—यादृशाः पगणाः रोचन्ते तादृशाः क्षेप्याः यत्र तत्र वा । षगणानां मध्ये पुनः षष्ठं चगणं वर्जयित्वा । 3) भासासु विचित्तासुत्ति—भाषासु विचित्रासु युगपत् सुरनरतिरश्चां जीवजातीनां संवदनं संवादस्तं अनुभवन्ती जयति सर्वोत्कृष्टत्वेन प्रवर्त्तते वाणी भगवतो जिनेन्द्रस्य । भा १ वि २ सु ३ पञ्चमात्राः । सु १ ति २ ण ३ चगणाः । ज० पगणः । 4) तुह रिउरायेति—तव रिपुराजपुरेषु तरुणीजनलालिते कंकेल्लिवने । सांप्रतं तत्र वने वनमहिषाणां स्कन्धकण्डूयनं प्रवर्तत इति भावः ।

१ चक्खुब्भएण दिन्नं E. २ प dropped in N. ३ जीवजाईणं A. ४ भगवओ E. ५ गीतेरर्ध० P. ६ कंकेल्लिवणे ABEKP; किंकिल्लवणे S. ७ पयट्टेइ NS. ८ पण्ही N. ९ मोहो S.

हेरंबो मीणो[1] वेण्णो लहुमेएहिं मुहय नामाइं ।
पआइं साहिआइं पडँणतीसाण[3] खंधाणं ॥ १३.४ ॥
चउँलहुएहिं बंभो,[4] हीरो छहिं, अट्ठहिं तहा कण्हो ।
[5]बिहिं बिहिं वड्ढंतेहिं[6] कमेण सेसाण[7] नामाइं ॥ १३.५ ॥

एतच्च स्कन्धकप्रस्तारेष्वन्तर्भूतमिति न पृथग् लक्ष्यते । एवं भेदपरिकल्पने[8] ह्यतिप्रसङ्गः स्यादिति ॥ १३.५ ॥

[1]तत्षष्ठे ल्युपात् ॥ १४ ॥

तत्स्कन्धकमर्धद्वयेऽपि षष्ठे गणे एकस्मिन्नेव लघौ सति उपात्परं स्कन्धकमुपस्कन्धकमित्यर्थः । यथा –

[2]उअ खंधाहइतुट्टंतबाहुदंडो वि को वि सुहडओ ।
एसो सहि परजोहं पहरइ पाएण दट्ठोहरओ[9] ॥ १४.१ ॥

अत्र षष्ठस्य गणस्य लघुत्वेनैकत्वात्पूर्वार्धे[10] द्वात्रिंशत्सहस्रास्तावद्भिरेवापरार्धविकल्पैस्ताडने जातानि दशार्बुदानि द्वे कोट्यौ चत्वारिंशल्लक्षाः ॥ १४.१ ॥

आद्येऽर्धे उदः ॥ १५ ॥

आद्येऽर्धे षष्ठे लि उदः परं स्कन्धकं उत्स्कन्धकमित्यर्थः । यथा –

[3]जा बलमंडप्फरेणं[11] निवाण उक्खंधया आसि पुरा ।
सा तुह सासणभारं ताण वहंताण संपयं कह वि गया ॥ १५.१ ॥

अत्र पूर्वार्धविकल्पानां द्वात्रिंशत्सहस्राणामपरार्धविकल्पैश्चतुःषष्टिसहस्रैर्घाते जातानि विंशतिरर्बुदानि[4] चतस्रः कोट्योऽशीतिर्लक्षाः ॥ १५.१ ॥

अन्त्येऽवात् ॥ १६ ॥

अन्त्येऽर्धे षष्ठे लि अवात्परं स्कन्धकमवस्कन्धकमित्यर्थः[12] । यथा[13] –

[5]पवणपहल्लिरपल्लवधयवडमुल्लसिअ[14]कोहलाबंदिरवं ।
ओ खंधावारं चिअ पेच्छ[15] वणं रइवइनरिंदस्स ॥ १६.१ ॥

पूर्ववद्विकल्पाः ॥ १६.१ ॥

---

1) 'तत्षष्ठे ल्युपात्' इति सूत्रे षष्ठगणस्थाने एकस्मिन्नेव लघुन्यक्षरे सतीति भावार्थः । 2) उअ खंधाहय(इ)त्ति – पश्य स्कन्धाहतित्रुट्यद्बाहुदण्डोऽपि सुभटः एष परयोधं प्रहरति पादेन रोषेण दष्टाधरकः । 3) जा बलेत्यत्र या बलदर्पेण नृपाणां ऊर्ध्वस्कन्धता आसीत् पूर्वं सा तवाज्ञाभारं तेषां वहतां सांप्रतं कुत्रापि गता । 4) विंशतिरर्बुदानीत्यादि २०४८०००००० । दशकोटिभिरेकमर्बुदं भवति । 5) पवणपहल्लिरेत्यत्र पहल्लिरेति – कम्पनशीलवाचको देश्यः । ध्वजपटम् । ओ सूचनायाम् । कटकमिव पश्य वनं कन्दर्पनरेन्द्रस्य ।

---

१ नीणो AEN; भीणो C. २ वण्णे N. ३ एऊण० B; पऊण N. ४ बिहुलहु० A. ५ बिहु बिहु A. ६ वड्ढंतेहिँ AD; वड्ढंतेहिं N. ७ सेसाइं A. ८ भेदविकल्पने P. ९ दट्ठाहरओ N. १० पूर्वार्धद्वात्रिं० N. ११ मप्फुरेणं S. १२ स्कन्धमि० B. १३ यथा dropped in P. १४ उल्लसिय S. १५ पिच्छ ABE; पच्छ DN.

गीतिस्कन्धके संकीर्णम् ॥ १७ ॥

पूर्वार्धे स्कन्धकमपरार्धे गीतिः यद्वा पूर्वार्धे गीतिरपरार्धे स्कन्धकमित्युभयथापि संकीर्णं[1] नाम स्कन्धकम्। यथा –

[1]"जह जह तुह[3] पहु सेन्नं किज्जइ[4] संकिण्णयं मयगलघडाहिं।
तह तह रिउरायघरेसु खलइ लच्छि त्ति पेच्छ अच्छेरिअं[5] ॥ १७.१ ॥

[2]"सा बाला तुह [6]विरहे हिअए संकिण्णए अमंताइं।
नीसासधूमलहरिच्छलेण[7] दुक्खाइं[8] सुहय उव्वमइ फुडं ॥ १७.२ ॥

[3]"अत्र स्कन्धकार्धविकल्पानां[9] गीत्यर्धविकल्पैर्घाते भङ्गद्वयेऽपि प्रत्येकं जाता एकाशीतिः कोट्यो द्विनवतिर्लक्षाः ॥ १७.२ ॥

गाथाद्यर्धेऽन्त्यगात्प्राक् चो वृद्धौ जातीफलम् ॥ १८ ॥

गाथैव पूर्वार्धेऽन्त्याद् गुरोः प्राक् चगणस्य वृद्धौ [4]"जातीफलम्। उत्तरार्धे तु गाथाया एव। यथा –

[5]"तुह रिउणो निर्वसंता[11] अविरलजाईहलेसु जलहितडवणेसु।
वणवाससुहसईण्हा[12] न रज्जमीहंति सिविणे[13] वि ॥ १८.१ ॥

चयोगाथः ॥ १९ ॥

गाथैव पूर्वार्धेऽन्त्यगात् प्राक् चगणद्वयस्य वृद्धौ गाथः। यथा –

[6]"गोरीई[14] चिहुरभारो जलगाहोत्तिण्णिआइ[15] निवडंतथोरबिंदूहिं[16]।
विअलिअपसूणमालाविरहदुहेण रुअईव्व[17] ॥ १९.१ ॥

अत्राष्टमश्चगणः पञ्चभेदो नवमो 'नौजे जः' इति चतुर्भेदोऽन्योन्याहतौ विंशतिः[18]। तथा आर्याविकल्पानां[19] गुणने जातमब्जमेकं त्रिषष्टिः कोट्यश्चतुरशीतिर्लक्षाः। एवमुद्-

1) जह जहेत्यत्र हे प्रभो यथा यथा हस्तिघटाभिः तव सैन्यं संकीर्णं क्रियते तथा तथा रिपुगृहेषु लक्ष्मीः स्खलति स्खलनं प्राप्नोति अर्थात् भ्रश्यति। अन्यत्र संकीर्णं अन्यत्र स्खलतीति पश्याश्चर्यम्। संकीर्णस्थाने स्खलने किमपि नाश्चर्यं भवति। 2) सा बालेत्यत्र सा स्त्री तव विरहे हृदये संकीर्णके अमान्ति मानाधिका-(क्या)त् निःश्वासधूमलहरीकपटेन दुःखानि उद्वमति सुभग स्फुटम्। 3) अत्र स्कन्धकार्धेत्यत्र ६४०००। गीत्यर्धेति १२८००। घाते गुणने। ८१९२००००। 4) जातीफलमित्यत्र अत्राष्टमश्चगणः पञ्चभेदस्तेनार्याभेदानां ८१९२०००० गुणने चत्वारि अर्बुदानि षण्णवतिर्लक्षाः। स्थापना यथा ४०९६००००००। एष जातीफलस्य प्रस्तारः। 5) तुह रिउणो इत्यत्र राजन् जातीफलाकीर्णेषु समुद्रतटेषु निवसन्तस्तथा च वनवाससुखे 'सइण्हा' इति सतृष्णाः सोत्कण्ठा इति यावत् राज्यं स्वप्नेऽपि नेहन्ते इति भावः। 6) गौरी[ए] इति – गौर्याः चिकुरभारः जलगाहोत्तीर्णायाः निपतत्स्थूलबिन्दुभिः विगलितप्रसूनमालाविरहदुःखेन रुदतीव।

१ स्कन्धमप० B. २ संकीर्णकं B. ३ पहु तुह P. ४ किव्वइ S. ५ मच्छरिअं A. ६ विरहो S. ७ लहरी N. ८ दुक्खाइं S. ९ स्कन्धकार्धे वि० P. १० आयार्धेऽन्त्या० F. ११ निवसंतो N. १२ सइन्हा AF. १३ सुविणे वि AB. १४ गौरीए KN. १५ गाहोत्तिण्णि० DP. १६ घोरबिंदूहिं CDN. १७ रुयइव्व CS. १८ चतुर्विंशतिः A. १९ भेदानां F.

गाथादिष्वपि । वर्द्धमानचगणद्वयविकल्पैर्विंशत्या पूर्वपूर्वविकल्पानां ताडने विकल्पसंख्या उन्नेयाः ॥ १९.१ ॥

क्रमवृद्ध्योद्व्यवसमुपात् ॥ २० ॥

गाथात्परं क्रमेण चगणद्वयवृद्ध्या उद्-वि-अव-सम्-उप-परो गाथो भवति । उद्गाथ-विगाथ-अवगाथ-संगाथ-उपगाथा इत्यर्थः । [1]उद्गाथो यथा –

[2]सिरिवद्धमाणजिणवर उग्गाहंतो[2] सुराहिवो तुज्झ अइसयसिरिं परूढरोमंचो ।
अहिलसइ मुहसहस्सं ठाणे दिट्ठीसहस्सस्स ॥ २०.१ ॥

[3]विगाथो यथा –

[4]सिरिकुमरवालभूवइ अब्भुअचरिअवण्णणं तुज्झ जो किर
करेउंमिच्छइ[3] कुसग्गतिक्खबुद्धी[4] वि ।
बाहाहिं[5] सो विगाहिउमिच्छइ रयणायरं सयलं ॥ २०.२ ॥

[5]अवगाथो यथा –

[6]सो जयइ अजलट्ठाणं[6] वायागुंफो पुराणसुकईण को वि अन्नो[7]
च्चिअ सरिन्नाहो[8] अकलिअमज्झो सया वि विबुहेहिं ।
जो अवगाहिज्जंतो निरंतरं देइ अमयरसं ॥ २०.३ ॥

[7]संगाथो यथा –

[8]नहकोलस्स व दाढा तिक्खखुरुप्पं[9] व जलणउत्तिण्णं[10]मणंग-
महाभडस्स किंसुअवतंसउ व्व पुरहूअ[11]वलहदिसाइ एत्ताहे ।
कणयपिसंगी[12] हरिणंकलेहिआ[13] सहइ उअयंती ॥ २०.४ ॥

[9]उपगाथो यथा –

1) उद्गाथो यथेति – अत्र पूर्वविधिना गुणने भेदाः ३२७६८०००००० । 2) सिरिवद्धमाणत्ति – उद्ग्राहमानः स्तुवन्नित्यर्थः । इन्द्रस्तव अतिशयलक्ष्मीं उत्पन्नरोमाञ्चकञ्चुकः । अभिलषते मुखसहस्रं स्थाने दृष्टि-सहस्रस्य । 3) विगाथो यथेत्यत्र भेदाः ६५५३६०००००००० । 4) सिरिकुमरेत्यत्र अत्यद्भुतचरितवर्णनं तव यः पुमान् किल कर्तुमिच्छति कुशाग्रतीक्ष्णबुद्ध्या बाहाभिः स पुमान् विगाहितुं वाञ्छति रत्नाकरं सकलम् । 5) अवगाथो यथेति – अत्र भेदाः १३१०७२००००००००० । 6) सो जयइत्ति – स जयति अजाड्य-स्थानं अजलस्थानं [वा] । वाग्गुम्फः पुराणकवीनां कोऽपि अन्य एव सरिन्नाथः समुद्रः । यः अवगाह्यमानः सन् । कैः देवैः सुधीभिश्च । अमृतरसं अमृतं पक्षे शृङ्गारादयो रसा उच्यन्ते । 7) संगाथो यथेति – अत्र भेदाः २६२१४४०००००००००० । 8) नहकोलस्स वेत्यत्र आकाशवराहस्य । इवोत्प्रेक्षते । दंष्ट्रा अथवा तीक्ष्णं क्षुरप्रं अर्धचन्द्राकारं लोहमयं बाणं अग्निमध्यान्निर्गतं कन्दर्पमहाभटस्य । अथवा पूर्वदिग्वध्वाः किंशुकप्रकरं इत्युत्प्रेक्षते । कुर्वती मृगाङ्कलेखा कनकवत्पीता शोभते । पीतरक्तयोरैक्यं कविसमये । उदयन्ती । 9) उपगाथो यथेति – अत्र भेदाः ५२४२८८०००००००००० ।

१ मेदैः-मेदानां F. २ उग्गाहिंतो AP. ३ करेइमि० A. ४ बुद्धीइ K. ५ बाहाहि B. ६ अजड-ठाणं P; अजलट्ठाणं N. ७ अन्नो विअ AS; अन्नु च्चिय P. ८ सरिणाहो A. ९ खुरप्पं व A; खुरुप्पं च S. १० उत्तिण S. ११. पुरुहूअ BE. १२ पिसंगी A. १३ हरिणंगले० A.

[1]समरमहोअहिमुब्भडकरिमयरं उच्छलंतरुहिरसलिलमसिवर-
दाढिआइ[2] सहसत्ति मेइणिं उद्धरंतओ महिहराण
आकंपणाइं विरइंतो[3] ।
उअ[4] गाहइ चोलुक्कस्स[5] आइकोलु व्व भुअदंडो ॥ २०.५ ॥

गाथिनी ॥ २१ ॥

उपगाथाचगणद्वयवृद्ध्या गाथिनी । यथा –

[2]सिरिमूलरायभूवइकुलगयणमिअंक[6] तिहुअण[7]ललाम जयसिरि-
निवास जसभरभरिअदिअंत रिउभडकयंत निवकुमरवाल
भणिमो अइगहिराइं कह[8] तुज्झ चरिआइं ।
सयलगुणगाहिणी[9] जस्स न किर चउवयणवाणी वि ॥ २१.१ ॥

यथेष्टं मालागाथः ॥ २२ ॥

गाथिन्याः परं यथेष्टं चगणद्वयवृद्ध्या मालागाथः । यथा –

[3]इह माला गाहाण व वयंस पेच्छसु नवंबुवाहाण गयणविउल-
सरवरम्मि विमुक्कघोरघोसाण विज्जुजीहाविहीसणाण
बहलवारिनिचयपणं[10]झिराण अइदीहगत्ताण ।
हद्धी गसइ मयंकं[11] खेलंतं रायहंसं व ॥ २२.१ ॥

जातीफलाद्यर्धे गाथवद् दामादयः ॥ २३ ॥

जातीफलस्य प्रथमेऽर्धेऽन्त्यगात्प्राक् क्रमेण चगणद्वयवृद्ध्या दामादयो[12] भवन्ति । गाथवदिति यथा गाथः केवल उद्-वि-अव-सम्-उपात् परो, मत्वर्थीयान्तो, मालायाश्च पर उक्तस्तथायमपि । तत्र दामो यथा –

[4]जूहाउ[13] व वूहाओ कड्ढिअ चोलुक्करांइणा[14] [15]दरिअवेरिभूव[16]मयगलाण ।
कंठे पाएसु तहा ओ दीसइ घल्लिअं दाम ॥ २३.१ ॥

1) समरमहोअहित्ति – हे राजन् तव भुजदण्डः आदिवराह इव संग्रामसमुद्रमवगाहते । कथंभूतं समुद्रम् । उद्भटकरिरूपा मकरा यत्र तं, पुनः रुधिरमेव सलिलं यत्र, पुनः खड्गा एव दंष्ट्रा यत्र । किं कुर्वन् । उद्धरन्मेदिनीं सहसा । पुनः किं कुर्वन् । पर्वतानां राज्ञां च आकम्पनानि । 2) सिरिमूलरायत्ति – श्रीमूलराज भूपतिकुलगगनमृगाङ्क हे त्रिभुवनललाम जयश्रीनिवास यशोभरभरितदिगन्त रिपुभटकृतान्त हे नृप कुमारपाल यस्य ब्रह्मणः चतुर्वदनजापि वाणी तव चरित्राणि वक्तुं न समर्थेति वयं [कथं] भणामः । अ[इ]गहिराइत्ति – [अ]प्रकटानि । 3) इह माला गाहाणत्ति – ग्राहाणामिव क्रूरजलचरजीवानामित्यर्थः । हे वयस्य प्रेक्षस्व नूतन-मेघमाला गगनरूपसरसि क्रीडन्तं चन्द्ररूपं राजहंसम् । हद्धीति – हा धिक् । ग्रसते बहलजलनिकरेण मन्दगमन-शीलानाम् । विभक्त्यात्र पक्षद्वये समासः कार्यः मन्थरगतीवि(ना)मिति भावः । 4) जूहाउवेत्यत्र । राज्ञां यूथादिव कटरचनामध्यात् आकृष्य उत्कटवैरिभूपरूपहस्तिनां कण्ठे पादे क्षिप्तं दृश्यते बन्धनम् । ओ सूचनायाम् ।

१ All mss. and N. read मयरमुच्छ॰ against metre, P seems to read मयरमुत्त्च्छ॰. २ दाढ्ढिआइ S. ३ विरयंतो ANP. ४ ओ S ५ चोलुक्कस्स आइ dropped in A. ६ मियंग A; मयंक P. ७ तिहूअण AD. ८ कह dropped in C. ९ गाहिनी S. १० पणच्चिराण NS. ११ मयंगं A; portion from मयंकं to the end of २३.५ not photographed in P. १२ दामाद्याः स्युः F. १३ जूहाल्व॰ N. १४ रायणा A. १५ दरिआ वेरि॰ S; दलियवेरि AC. १६ भूत N.

उद्दामो यथा –

[1]चालुक्क[1] तुज्झ नयरी उद्दामसुरालयाण सिहरेसु पवणतरलेहिँ दीहरधयवडकरेहिँ ।
देइ चविलापहारं किल कलिणो ओअरंतस्स ॥ २३.२ ॥

विदामो यथा –

[2]सिरिकुमर[2]वाल मुञ्चसि सरमालं जत्थ जत्थ सुहडम्मि
तत्थ तत्थ अणुमग्गलग्गो सयंवरकए सहस त्ति ।
मेल्लइ[3] सुरकुसुममयं सुरजुअइजणो वि दाम नवं ॥ २३.३ ॥

अवदामो यथा –

[3]ओ दामाइं रयंतीइ तीइ कामस्स पूअणनिमित्तमिह तुह समागमूसवं
तद्दिअहमहिलसंतीएँ नवकुवलयच्छीए ।
कुसुमसमिद्धिविरहिअं उज्जाणं निम्मिअं सयलं ॥ २३.४ ॥

संदामो यथा –

[4]अणुरयणि चंदकिरणफंस[4]प्पसरंतचंदकंतसिलानीसंदामयरस-
सिंचिज्जमाणतरुतलनिसण्णरइकेलिखिन्न[5]विज्जाहरमिहुणो ।
जिणचरण[6]रयपवित्तो रेहइ सिरिउज्जयंतगिरी ॥ २३.५ ॥

उपदामो यथा –

[5]सिरिमूलराय भूवइ[7]कुलगयणमियंक[8] तुह दिसजय[9]म्मि दुद्धरतुरंगखुर-
पुडुक्खाय[10]मेइणीबहलधूलिपडलेण पंकिलिज्जंतसायरसलिलसयणिज्जे ।
उअ[11] दामोअरमेण्हि[12] लच्छी अइदुक्करं[13] रमइ[14] ॥ २३.६ ॥

1) चौलुक्केत्यत्र चौलुक्य तव नगरी उद्दामसुरालयानां शिखरेषु पवनतरलैः दीर्घध्वजपटकरैः ददाति चपेटाप्रहारं किल कलेरवतरतः । 2) सिरिकुमरपाल हे राजन् यत्र यत्र त्वं शरमालां मुञ्चसि यस्मिन्सुभटे तत्र तत्र अनुलग्नः सुरीजनोऽपि कुसुमदाम मुञ्चति । 3) ओ दामाइं इति – ओ सूचनायाम् । रच[य]न्त्या तया कामपूजनकृते तव समागमोत्सवं च(मे)लनदिवसानभिलषन्त्या नवकुवलयाक्ष्या कुसुमसमृद्धिवि[र]हितं उद्यानं निर्मितं सकलम् । 4) अणुरयणित्ति – अनुदिनं चन्द्रकिरणस्पर्शात् प्रसरच्चन्द्रकान्तशिलातो निष्यन्दामृतरसेन सिच्यमानतरुतले निषण्णरतिकेलिषि(खि)न्नविद्याधरमिथुनानि यत्र सः । जिनक्रमरजःपवित्रः राजते श्री उज्जयन्तगिरिः । 5) सिरिमूलरायत्ति – हे श्रीमूलराज भूपतिकुलगगनमृगाङ्क तव दिग्जये उत्कटतुषार(तुरंग)खुरपुटोत्खातमेदिनीप्रभूतरजःपटलेन कर्दमीभवत्सागरशयनीये दामोदरसमीपे इदानीं लक्ष्मीः कष्टेन रमते ।

---

१ चालुक्क BD, चौलुक्क K; थालुक्क N. २ कुमरपाल AKS. ३ मिल्लइ B. ४ फुंस A; फुस N. ५ खिन्नसहरमि॰ S; खिन्नविथाहरमि॰ A. ६ चलण S. ७ भूअइ B. ८ मयंक CDN. ९ दिसिज॰B. १० पुडुक्खाइ B; पडुक्खाय D; पुडुक्खाय S; पुडुरकाय N. ११ उव ABP. १२ मिण्हि AB. १३ दुक्खरं A. १४ गमइ A.

दामिनी यथा –

"[1]सिरिसिद्धरायनंदण तुमयं आयंतमिक्खिउं[1] झत्ति धाविरीऐ[2] इमाइ
पल्लाउलत्तवससिढिलबद्धगंठि ल्हसिऊण
रमणत्थलाउ[3] चरणग्गएसु रईअ[4]घणावेढम् ।
मणिकंचिदाम निम्मिअगइ[5]खलणं दामिणी होइ ॥ २३.७ ॥

मालादामो यथा –

"[2]हंहो जुआणय तुमं मा उज्जाणम्मि भमसु[6] भुल्लो वि अन्नहा इत्थ फुल्लिअ-
नवल्लमल्लिआवचय[7]कोउअ[8]परायणाण मयभिंभलाण
कंदप्पविब्भमुब्भासिआण[9] पोढ[10]महिलिआण ।
दूसहकडक्खमालादामिअहिअओ न नीहरसि ॥ २३.८ ॥

[11]इदानीं मात्राच्छन्दसां गुरुलघुपरिज्ञानार्थमाह –

"[3]मात्रा वर्णोना गो[12] वर्णा गूना लः ॥ २४ ॥

यस्य कस्यापि मात्राच्छन्दसो यावत्यो[13] मात्रा भवन्ति ता वर्णोना अक्षरैरूना गुरवो ज्ञातव्याः[14] । तथा[15] वर्णा गुरुभिरूना लघवो ज्ञातव्याः । तत्रायमुपयोगः । यदा[16] कश्चित्पृच्छति अष्टात्रिंशदक्षरायां[17] कति गुरवः कति वा लघव इति–तदा "[4]सप्तपञ्चाशति शास्त्रोपदिष्टायामार्यामात्रासंख्यायामष्टात्रिंशतं वर्णसंख्यामपनयेत् अत्र[18] येऽवशिष्यन्ते तान्गुरूनुपदिशेत्[19] । ते चैकोनविंशतिः । वर्णेभ्यश्च गुरूनपातयित्वा शेषानेकोनविंशतिं[20] लघूनुपदिशेत् । यथा –

1) सिरिसिद्धरायनंदणेत्यत्र हे कुमारपाल त्वां आयान्तं ईक्षितुं शीघ्रं धावमानायाः अस्याः पर्याकुलत्ववशात् शिथिलीभूतबद्धग्रन्थितः स्रंसित्वा ल्हसिऊण ह्लादिवर्जनात् पूर्वोऽत्र गुरुर्न भवति । रमणत्थलाउत्ति – जघनस्थलात् । यदनेकार्थसंग्रहः – 'रमणं पुनः । पटोलमूले जघने रमणो रासभे प्रिये' इति । सांप्रतं चरणाग्रतो रचितघनावेष्टं यथा स्यात्तथा रचितगतिस्खलना दामिनी पशुबन्धनरज्जुर्भवतीति । 2) हं हो जुआणयत्ति – भो भो युवन् उद्याने मा भ्रम । भुल्लो देश्योऽज्ञातार्थे । यदि च गमिष्यसि तदात्र पुष्पितनूतनमल्लिकापचयने [स]कुतुकानां मदविह्वलानां कन्दर्पविभ्रमोद्भासितानां प्रौढमहेलिकानां दुःसहकटाक्षश्रेणिबद्धहृदयः सन् न निस्सरसि । न बहिरागमिष्यसीति भावः । 3) मात्रा वर्णोना इति – गो गुरवो [लो] लघवः । तथा वर्णा विवक्षिताक्षराणि । 4) सप्तपञ्चाशनीत्यत्र आर्या-पथ्या-विपुला-चपलादेः पूर्वार्द्धे ७ चगणा गुरुश्च तस्य मात्राद्वयं विवक्ष्यते ततो ३० मात्राः । अपरार्द्धे तु षष्ठस्य लघुत्वात् ३ हानौ २७ मात्राः । ततो द्वयोर्मीलने ५७ भवन्ति । जयति विजितेत्यत्र आकस्मिकं भयं त्रासः । पक्षे रत्नान्तर्वर्ती दोषः । यमिते सति यमकसहिते (इत्यार्याप्रकरणम्) ।

१ उक्खियं B. २ धाविरीइ AB. ३ त्थलाओ D. ४ रईअ० CN. ५ निमियगइ A. ६ भवसु S. ७ मल्लिआचय S. ८ कोऊअ S. ९ विब्भासिआण S; १० उपोढम० N; पोढमहिलाण A. ११ अथ F. १२ गा N. १३ त्युः F. १४ ज्ञेयाः F. १५ तथा to ज्ञातव्या dropped in P. १६ यथा P. १७ P adds आर्यायां. Portion from आर्यामात्रासं० to तुह विरहे in २५-१ is not photographed in F. १८ तत्र A. १९ ते गुरवः F. २० शेषाः १९ लघवः F.

जयति विजितान्यतेजाः सुरासुराधीशसेवितः श्रीमान् ।
विमलत्रासविरहितस्त्रिलोकचिन्तामणिर्वीरः ॥ २४.१ ॥ इति ॥

आर्याप्रकरणम् ।

*

पौ चौ तो गलितकं यमितेंऽह्रौ ॥ २५ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ चतुर्मात्रावेकस्त्रिमात्रो गणो गलितकम् । अंह्रौ पादे यमिते सति । तगणो यद्यपि वर्णगणोऽप्यस्ति तथापि मात्रागणसमभिव्याहारादिह मात्रागणो गृह्यते । एवमन्यत्रापि । यथा–

[1]गलिअंजणधवले वहइ नयणपंकए,
सुहय चयइ कालागुरुचंदणपंकए ।
सहीअणअप्पिअं दलइ च्चिअ निद्दयं,
सा तुह विरहे मालइदाम विणिद्दयं ॥ २५.१ ॥

तृतीये षष्ठे ल्युपात् ॥ २६ ॥

यमितेंऽह्रौ तृतीये षष्ठे च [2]लघुन्युपात् । उपगलितकमित्यर्थः । यथा–

[3]तुह विजयपयाणयभेरीरवडंबरं,
झत्ति निसुणिऊण पडिरवमुहलिअंबरं ।
सज्झसेण पकंपिरस्स हरिणो करओ,
उअ गलिअमिमं खु धणुहं धरएं सरओ ॥ २६.१ ॥

समेऽन्तरात् ॥ २७ ॥

[4]समेंऽह्रौ यमितेऽन्तरात् । अन्तरगलितकमित्यर्थः । यथा–

[5]उअ वयंस वित्थरिअमहूसवलच्छिअं,
रणरणंतभसलावलिअं वणराइअं ।

1) गलिअंजणेत्यत्र । निरन्तराश्रुपाताद्गलिताञ्जने सती धवले वहति नयनपङ्कजे सुभग त्यजति कृष्णागुरुचन्दनयोः पङ्कं विलेपनार्हं कर्दमम् । सखीजनार्पितं चूर्णयति निर्दयं सा तव विरहे मालतीदाम । विनिद्रकं विकसितम् । 2) लघुन्युपादिति–प्रतिपादं लघुन्यक्षरे कृते सति । 3) तुह विजयेत्यत्र तव विजयप्रयाणभेरीशब्दाडम्बरं शीघ्रं श्रुत्वा प्रतिरवमुखरिताम्बरसाध्वसेन भयेन प्रकम्पमानस्य इन्द्रस्य करात् पश्य गलितं इदम् । खुशब्दो निश्चये पादपूरणे च । धनुः धरति शरत् । 4) समेंऽह्राविति–गणाः पूर्ववत् । यमिते सयमके । 5) उअ वयंसेत्यत्र पश्य हे वयस्ये विस्तृतवसन्तोत्सवलक्ष्मीकां रणरणद्भ्रमरावलिकां वनराजिकां कवलितविरोत्पन्नमनस्विनीमानिकां फुल्लवल्लिकुसुमान्तरगलितपरागिकाम् ।

१ तौ DN. २ दलइ विअ S. ३ णिद्दयं BODNP. ४ मुहरियंबरं P. ५ सज्झसेण A. ६ धरइ B. ७ समे पादेऽन्तरात् H. ८ मधूसव E. ९ वणराईअं A.

कवलिअचिरपरूढमाणंसिणिमाणिअं[1],

फुल्लवल्लिकुसुमंतरगलिअपराइअं[2] ॥ २७.१ ॥

अन्ये तु प्रथमचतुर्थयोः पादयोर्यमनेऽन्तरगलितकमाहुः[3] । यथा –

[1])पत्तलच्छि सुहयं जणमोहपयासयं,

गलिअनिद्दइंदीवरपत्तसहोअरं[4] ।

सहइ तुज्झ एअं तं लोअणजुअलयं,

पत्तलच्छि सुहयंजणमोहपयासयं[5] ॥ २७.२ ॥

पौ चौ पो वेः ॥ २८ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ चतुर्मात्रौ एकः पञ्चमात्रश्चेद् यमितेंऽह्रौ[6] वेर्गलितकम् । विगलितकमित्यर्थः । यथा –

[2])उअ महुसमओ मिउफुरिअमलयपवमाणओ,

विगलिअचिरपरूढमाणंसिणिजणमाणओ ।

कोइलाहिं कयकलगीईहिं गिज्जमाणओ,

वम्महस्स विजयम्मि सहाओ[7] असमाणओ ॥ २८.१ ॥

चौ पः समः ॥ २९ ॥

द्वौ चतुर्मात्रौ पञ्चमात्रश्चैको यमितेंऽह्रौ समः परं गलितकम् । संगलितकमित्यर्थः ।

यथा –

[3])वणफलमरसं[8] गलिअयं,

जरस य निव्वुइदाययं[9] ।

तस्स सया वणवासिणो,

किं वण्णामि महेसिणो ॥ २९.१ ॥

षतीगाः शुभात् ॥ ३० ॥

एकः षण्मात्रः चत्वारस्त्रिमात्राः गुरुश्च यमितेंऽह्रौ शुभाद् गलितकम् । शुभगलितकमित्यर्थः । यथा –

1) पत्तलच्छि इत्यत्र पत्रलाक्षि सुखदं जनानां मोघपदं निष्फलव्यापारस्यास्पदम् । अथवा जनानां मोहपदं मोहव्यापारस्तस्याश्रयम् । गलितनिद्रेन्दीवरपत्रतुल्यं शोभते तव एतल्लोचनयुगलकम् । प्राप्ता लक्ष्मीर्येन । सश्रीकमित्यर्थः । सुभगाञ्जनमयूखप्रकाशकम् । अथवा सुभगाञ्जनस्य मोघपदे निष्फलपदे भासकं स्थासकम् । 2) उअ महुसेत्यत्र पश्य मधुसमयोऽस्ति मृदुस्फुरितमलयपवमानो विगलितचिरप्ररूढमनस्विनीमानकः कोकिलाभिः कृतकलगीतिभिः गीयमानः कन्दर्पस्य विजये सहायः । असमानो निरुपमः । 3) वनफलं नीरसं भूमिपतितं यस्य च निर्वृतिदायकं समाधिदातृ । तस्य सदा वनवासिनः किं वर्णयामि महर्षेः ।

१ माणअं B. २ फुलविल्ल ''पराईयं A. ३ यमितेऽन्तर॰ कमित्याहुर्यथा A. ४ गलियनिद्दअंदीवर A; गलिअनिद्दअं इंदी॰ D. ५ Portion from जणमोह॰ to समगलित in ३२ com. is not photographed in P. ६ अंह्रौ । गलितकं चेत्यधिकारः आगलितकप्रकरणसमाप्तेः F. । ७ सहाउ S. ८ वणफलभरसंग॰ N. ९ निव्वुदयायं D.

[1]पुणरवि निअरज्जसिरि[१]सुहगलिआसया,
पव्वयकंदरेसु निवसंतया[२] सया ।
पहु तुह रिउणो धरंतया मुणिव्वयं,
पुणो पुणो वि हु उवालहंति दिव्वयं ॥ ३०.१ ॥

चः पौ चौ तैः[३] समात् ॥ ३१ ॥

एकश्चतुर्मात्रो द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ चतुर्मात्रौ एकस्त्रिमात्रोंऽह्रौ यमिते समाद् गलितकम् । समगलितकमित्यर्थः । यथा –

[2]दुद्धरवारिवुं[४]ट्ठिघोरा चलविज्जुलभीसणा,
सेलगुहंतरालपडिसद्दिअदुगुणिअनीसणा ।
जाव समुत्थरंति मेहा [५]पिहिअंबरदेसया,
पहिआ[६] ताव हुंति जंबूफलसम गलिआ[७]सया ॥ ३१.१ ॥

तदोजे चतौ मुखात् ॥ ३२ ॥

तदेव समगलितकमोजपादयोः चगणतगणौ चेत्तदा मुखाद् गलितकम् । मुखगलितकमित्यर्थः । यथा –

[3]सयवत्तयं,
मु[८]हगलिअमहुक्करसुरहिअजलमलिसयवत्तयं ।
तमणंग[९]ओ,
चावम्मि ठवेविणु कस्स व न हु हंतिं[१०] मणं गओ ॥ ३२.१ ॥

षाच्चनौजे जः समे जो लीर्वा मालायाः ॥ ३३ ॥

षण्मात्राद् गणात्परे दश चगणा न विषमे जः समे जो [4]लघुचतुष्टयं वा यमितेंऽह्रौ मालाया गलितकम् । मालागलितकमित्यर्थः ॥ यथा –

1) पुणरविति – पुनरपि । निजराज्यश्रीसुखगलिताशयाः पर्वतकन्दरेषु निवसन्तः सदा हे प्रभो तव रिपवो धरन्तः मुनिव्रतं पुनः पुनर्निश्चयेन उपालभन्ते दैवम् । 2) दुद्धरवारित्ति – दुर्धरवारिवृष्टिघोराः चलविद्युद्भीषणाः शैलगुहान्तरालप्रतिशब्दितद्विगुणितनिःस्वनाः यावद्विस्तरन्ति मेघाः पिहिताम्बरदेशकाः पथिकास्तावद्भवन्ति जम्बूफलसमगलिताशकाः । जम्बूफलानां समाः सन्तः गलिता आशा वाञ्छा येषां पक्षे गलितानि कथितानि आशयानि येषां नष्टमध्यानि । तदा हि तानि कथ्यन्ते । अथवा जम्बूफलसमा अत एव गलिता पतिता आशा येषाम् । वर्षाकालेन जम्बूफलानि पतन्ति । 3) सयवत्तयमित्यत्र शतपत्रकं मुखगलितमकरन्दौघसुरभितजलं अलीनां शतानि तेषां वर्तकं जीवकम् । तदनङ्गः चापे संस्थाप्य कस्य न हु निश्चितं हन्ति मनो गतः । 4) लघुचतुष्टयं वेति – पादचतुष्टयेऽपि विषमस्थाने तृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशलक्षणे जगणो न स्यात् । तथा समे द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमदशमलक्षणे जगणो लघुचतुष्टयं वा भवति सर्वेषु पादेषु ।

१ सिरिमुह॰ N; – सुहगलियआसया A. २ निबसंतवा सया S; सया dropped in B. ३ त्रिः N. ४ वुट्टि B; वुड्ढि N. ५ पिसिहिअंबर A. ६ पढिआ॰ N; पहिअतोव हुंति A. ७ गलिअआसया A. ८ मुहगलिययं महु॰ A; सुहगलिअमहु॰ D. ९ तगणं गओ N. १० हंति CK.

[1)]खेलिरकामिणीकराहयअविरलविअसिअजल[1]रुहमालागलिअपरायसुरहि[2]असलिलयं,
तरलतरंगरंगपरि[3]नच्चिरकलहंसमिहुणावलिसर[4]हसकिज्जमाणकलयलकलिलयं ।
अब्भंलिहतडपरिरूढबहलब[5]उलतिलयतमालतालीवणपडिहयखरदिणयर[6]करयं,
पिच्छ सरोवरं इममणारयं पि विज्जाहरसुरवरकिंनराण ए[7]क्कं विलासहरयं ॥ ३३.१ ॥

चृगन्तो मुग्धात् ॥ ३४ ॥

षगणात्परे अष्टौ चगणा गुर्वन्ताः । नौजे जः समे जो लीर्वा यमितेऽह्नौ मुग्धाद् गलितकम् । मुग्धगलितकमित्यर्थः । चृः इत्यस्य गन्तत्वेन विशेषणादन्त्य[8]श्चगणो गुर्वन्तो लभ्यते । न तु पृथगेव गुरुः । अन्यथा चृगाविति कुर्यात् । यथा –

[2)]नमिरसुरासुरिंदसिर[9]रयणमउडरुइभरकरंबिअच[10]रणकमलनहमणिं,
सयलतिलोअलोअलो[11]अणविहुरणमोहंधयारनि[12]अरविहडणनहमणिं ।
न नवसि जइ जुआइजिणइं[13]दममलकेवलसिरिकुलहरमिह भवभयह[14]रणं,
ता वयंस तुह रयणं चिअ कराउ मुद्ध गलिअं किर विहलमिदं खु जणणं ॥ ३४.१ ॥

चूरुग्रात् ॥ ३५ ॥

षात्परे षट् चगणा गन्ताः । नौजे जः समे जो लीर्वा यमितेऽह्नौ उग्राद् गलित[15]कम् । उग्रगलितकमित्यर्थः ॥ यथा –

[3)]नि[16]म्मलनाणदिट्ठिअवलोइअभुव[17]णयलं विसुद्धचित्तं,
उग्गगलिअसम[18]ग्गकम्मं निरवहिनाणरइअजगचित्तं ।
वीरं संभरामि तारण[19]तरंडयं समपसन्नसोहं,
[20]पंडिओ दुत्तरस्स भवसायरस्स लहरीभरम्मि सोहं ॥ ३५.१ ॥

1) खेलिरकामिणीत्यत्र क्रीडनशीलकामिनीकराभिहताविरलविकसितजलरुहमालागलितपरागसुरभित-सलिलकम् । तरलतरङ्गेन परिवर्तनशीलहंसमिथुनावलीनां सरभसं क्रियमाणः कलकलशब्दविशेषस्तेन कलिलकम् । अभ्रंलिहतटाभिरूढबहलबकुलतिलकतमालतालीवनेन प्रतिहतकठिनदिनकरकरा यत्र । स्वार्थे के करकम् । पश्य सरोवरं इदं अनारतं विद्याधरसुरकिंनराणां एकं विलासगृहम् । 2) नमिरसुरेत्यत्र नम्रसुरासुरेन्द्रशिरोरत्नमुकुटरुचिभरकरम्बितमिश्रितक्रमकंजनखमणिं सकलत्रिलोकलोचनानां पीडनशीलमोहान्धकारनिकरविघट्टने नभोमणिं सूर्यम् । न नमसि । रुदनमोर्वे इति मस्य वः । यदि युगादिजिनेन्द्रं अमलकेवलश्रीकुलगृहं भवभयहननं तद् वयस्य तव रत्नं एव करात् हे मुग्ध गलितं किल विफलमिदं निश्चितं जननम् । 3) निम्मलनाणेत्यत्र निर्मलज्ञानदृष्ट्यवलोकितभुवनतलं विशुद्धचित्तम् । उग्रं सत् गलितं समग्रं कर्म यस्मात् । निरवधिज्ञानरचित-जगच्चित्रं जगच्छब्देन जगत्स्था जना गृह्यन्ते आधाराधेययोरभेदोपचारात् । वीरं चरमजिनं स्मरामि तारणयान-पात्रम् । सर्वप्राणिषु समा मध्यस्था अत एव प्रसन्ना शोभा यस्य । अथवा शमेन उपशमेन प्रसन्ना । पतितः दुस्तरस्य भवसागरस्य लहरीभरे सोऽहम् ।

---

१ जलरुहि S. २ सुरदिअ S; सुरुहिअ B. ३ परिणच्चिर A. ४ सयसहसकि० S; सरहकि० A. ५ बहलबहुल S. ६ दिणरयकयं S. ७ एकं A; एवं N. ८ अन्त्यश्चो गान्तो न तु F. ९ सिरिरयण O. १० चलण P. ११ लोअ dropped in DKN; तिहुरण N; विहरण B. १२ निअर dropped in D. १३ जिणचंदममल BF; मलकेवल to 38 com. dropped in P. १४ हरणं S. १५ गलितमुग्र० A. १६ निर्मल A. १७ भुवणलयं B. १८ समग्र DP; समगा N. १९ तरंडयसम० A. २० पंडिओ ON.
१९ छन्दो०

पौ तः सुन्दरा ॥ ३६ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ त्रिमात्रश्चैको यमितेंऽह्रौ सुन्दरा[1] नाम गलितकम् । नौजे जः समे जो लीर्वेति निवृत्तम् । यथा –

[1]नरवरिंद तुह कित्तिआ,
कत्थ कत्थ न पहुत्तिआ ।
भरिअगयणमहिकंदरा,
कुंदसंखससिसुंदरा ॥ ३६.१ ॥

पौ तौ भूषणा ॥ ३७ ॥

[2]द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ त्रिमात्रौ यमितेंऽह्रौ भूषणा नाम गलितकम् । यथा –

[3]पिच्छ[2] पीवरमहापओहरा,
कस्स कस्स न वयंस मणहरा ।
विप्फुरंतसुरचावकंठिआ[3],
भूसणा नहसिरी उवट्ठिआ ॥ ३७.१ ॥

चपचापचाल्गा[4] मालागलिता ॥ ३८ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रः चतुर्मात्रद्वयं पञ्चमात्रः चतुर्मात्रद्वयं लघुगुरू च[5] मालागलिता ।

यथा –

[4]न मुणिज्जइ गलाउ रयणमाला गलिइआ न गणिज्जइ भग्गओ,
मणिवलयनिअरो न य जाणिज्जइ[6] अंसुअंचलो वि हु विलग्गओ ।
चौलुक्क[7]कुलंबरदिणमणि तुह अवलोअणनिमित्तधावंतिहिं[8],
मयरद्धयबाणधोरणिविद्धहिअइहि नारिहि हरिसिज्जंतिहि ॥ ३८.१ ॥

षश्चीः समे जो लीर्वा विलम्बिता ॥ ३९ ॥

एकः षण्मात्रश्चतुष्टयं च । तथा समे स्थाने जगणो लघुचतुष्टयं[9] वांह्रौ यमिते विलम्बितागलितकम् । यथा –

---

1) नरवरिंदेत्यत्र हे नरवरेन्द्र तव कीर्तिः कुत्र कुत्र न प्राप्ता भृतगगनमहा(ही?)गुहा कुन्दशङ्खशशिसुन्दरी । 2) द्वौ त्रिमात्रौ इत्यत्र अत्र तावत् तगणद्वयस्य स्थाने षगणः ऽऽ॥ एवंविधः क्षेप्यते तदा तगणद्वयव्यवहारो न भवति । अतः पृथग्ग्रहणम् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् । 3) पिच्छ पीवेत्यत्र पश्य पीवरमहापयोधरा कस्य कस्य न हे वयस्य मनोहरा विस्फुरत्सुरचापकण्ठिकाभूषणा नभसः श्रावणमासस्य गगनस्य च श्रीः सा उपस्थिता प्रकटिता । 4) न मुणिज्जइ गलाउत्ति – न ज्ञायते गलात् रत्नमाला गलिता न गण्यते भग्नकोऽपि मणिवलयनिकरो न च ज्ञायते अंशुकाञ्चलोऽपि विलग्नकः कण्टकादौ । हे चौलुक्यकुलाम्बरदिनमणे कुमारपाल तवालोकननिमित्तं धावन्तीभिर्मकरध्वजबाणविद्धहृदयाभिर्नारीभिर्हर्षन्तीभिः ।

---

१ सुन्दरात् N; सुन्दराः D. २ पेच्छ BEP; पीच्छ N. ३ कंचिआ S. ४ चाग्ला FN. ५ F adds यमितेंह्रौ after च. ६ जानिजइ A. ७ चालुक्क BCDP. ८ धावंतहिँ A. ९ चगणचतु० CDP.

[1]मसिसव्वंभयारि घणतिमिरमालिआओ,
उअह समुल्लसंति दुव्वारमालिआओ।
वासयपंजरेसु सुत्ताओ सारिआओ,
तह अविलंबिआओ जंति अहिसारिआओ॥ ३९.१॥

गन्तचः पचुपाः खण्डोद्गतम्॥ ४०॥

गुर्वन्तश्चतुर्मात्रः पञ्चमात्रः चतुर्मात्रपञ्चकं पञ्चमात्रश्च। समे जो लीर्वा खण्डोद्गतम्। यथा–

[2]खंडुग्गयमिंदुबिंबमिणमज्जवि अहिणवकिंसुअकुसुमसरिसयं,
न हु जा चंदिमाइ तिमिरभरं किर परिदलिऊण पयडइ हरिसयं।
वम्मीसरभडस्स सरनिअरेहिं अइदूसहिहिं पहरिज्जंतओ,
अहिअं ता संपइ अहिसरणे पयट्टइ जुवइजणो तुवरंतओ॥ ४०.१॥

चपाचीपाः प्रसृता॥ ४१॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रचतुष्टयं पञ्चमात्रश्च प्रसृता। यथा–

[3]जं किर मुद्धिआइ तीए अहिणवमहुसमयलच्छितुवरिज्जंतओ,
पसरिअमलयमारुओ न हु सुहाइ तुह विरहंमि सुरूवे छिवंतओ।
तस्स व चिंतिऊण पडिखलणकारणं किरइ रुद्धनहयलपहाओ,
किर उण्हुण्हिआओ घणनीससिअसमीरलहरीओ अइदूसहाओ॥ ४१.१॥

चुर्दो नौजे जो लम्बिता॥ ४२॥

पञ्च चतुर्मात्राः द्विमात्रश्चैको नौजे जगणश्चेल्लम्बितागलितकम्। यथा–

[4]कइलासतुलणपयडिअबहुबाहपएणं,
संजणिअतिअसमंडलवहुबाहपएणं।

1) मसिसव्वंभयारीत्यत्र मषीसब्रह्मचारिघनतिमिरमालिकाः पश्यथ समुल्लसन्ति दुर्वारं यथा स्यात्तथा। हे आलिकाः सख्यः वासकपञ्जरेषु सुप्ताः शारिकाः। तथा अविलम्बिताः त्वरिताः यान्ति। याः कामाक्रान्ताः स्वयं भर्तारं प्रतिव्रजन्ति ता अभिसारिका उच्यन्ते। 2) खंडुग्गयमित्यत्र। अर्धोद्गतं चन्द्रबिम्बं इदं अद्यापि अभिनवकिंशुककुसुमसदृशं न निश्चितं यावत् चन्द्रिकया तिमिरभरं किल परिदाल्य प्रकटयति हर्षम्। वम्मीसरशब्दो देश्यः कामवाचकः। स एव भटस्तस्य बाणनिकरैः। कथंभूतैरतिदुःसहैः। ताड्यमानः अधिकं यथा स्यात्तथा तस्मात्संप्रति अभिसरणे भर्तृर्युवतिजनः प्रवर्तते त्वरमाणः। 3) जं किर मुद्धिआइ इत्यत्र हे सुभग यस्मात्कारणात्। किलेति निश्चये। तस्या मुग्धिकायाः तव विरहे मलयमारुतः छिवन्निति अङ्गे लगन्नपि न सुखायते। कथंभूतः। अभिनववसन्तलक्ष्म्या त्वरमाणः। तस्मात्कारणात् तत्प्रतिस्खलनकारणं ध्यात्वा रुद्धनभस्तलपथाः उष्णोष्णिका अत्युष्णा अतिदुःसहाः निश्वासवायुलहरीः करोति (किरति?)। 4) कइलासतुलणेत्यत्र कैलासतोलने प्रकटितं बहुतरं बाहापदं बाहाव्यापारो येन संजनितत्रिदशमण्डलवधूबाष्पपयसा आलम्बितक्षयकारणदशाशतेन। वणे इति निश्चये। नीता सीता दशास्येन वने कानने।

१ सव्वब्भयारि A; सवंभयारि K; सव्वम्भयारि DN. २ ओअह BDN. ३ The line is dropped in D. ४ अवलंबिआओ AC. ५ अहिसारिओ C. ६ खंडुग्गय DP. ७ अइसरणे B. ८ चपाः चीपाः B. ९ सल्ल A. १० उण्हुण्हित्ताआओ B.

आलंबिअखयकारणदसासएण वणे,
नीआ सीआ तेणं दसासएण वणे ॥ ४२.१ ॥

सौजे पैर्विच्छित्तिः ॥ ४३ ॥

सैव लम्बिता ओजे पगणैः विच्छित्तिर्गलितकमंहौ यमिते । यथा –

1)रणरणंति जत्थ पमत्ता कुसुमेसु सिली[1]मुहा,
[2]होंति जत्थ लोअ[3]दूसहा कुसुमेसुसि[4]लीमुहा ।
विच्छित्तिपरो तरु[5]णिअणो वि[6]णा वि हु महु समओ,
विब्भमइ जत्थ स[7]मुत्थरइ एस इह महुसमओ ॥ ४३.१ ॥

चापचपदा ललिता ॥ ४४ ॥

चद्वयं पचपदाश्चांहौ यमिते ललितागलितकम् । यथा –

2)मत्तमयरपुच्छच्छटो[8]हभग्गवणराइ[9]अं,
तीरसहंतलवंगलवलिकणइवण[10]राइअं ।
नहमंडलगरुअनिरंतरविविहघणवालयं,
उअहिं पे[11]च्छ ललि[12]अगत्ति [13]पअं घणवालयं ॥ ४४.१ ॥

उभे विषमा ॥ ४५ ॥

उभे विच्छित्तिललिते ललिताविच्छित्ती वा संकीर्णे विष[14]मगलितकमंहौ यमिते ।
यथा –

3)तरलं दीहत्तणेणं पाविअकण्णमग्गं,
विसमत्थमोहसायरे करेइ कं ण मग्गं ।
एअं तुह नयणजुअलयं सुंदरि कालसारं,
सोहाविणिज्जिअलोअणं निंदइ कालसारं ॥ ४५.१ ॥

अत्र पूर्वार्द्धे ललिता अपरार्द्धे विच्छित्तिः ॥ ४५.१ ॥

1) रणरणन्ति शब्दं कुर्वन्ति यत्र प्रमत्ताः पुष्पेषु भ्रमरा भवन्ति तत्र लोकदुःसहाः कुसुमेषोः कामस्य बाणाः । विच्छित्तिः पत्रभङ्गादिरचना तस्याः परायणः तरुणीजनो विनापि मद्यं मद्यं समदः मदसहितः विभ्रमति यत्र विस्तरति एष स इह मधुसमयः । 2) मत्तमयरपुच्छेत्यत्र उदधिं पश्येति सटङ्कः । कथंभूतम् । मत्तमकरपुच्छच्छटौघेन भग्ना वनराजिका यत्र सः तथा तम् । तीरे राजमाना लवङ्गलवल्यौ कणइत्ति वल्लिविशेषश्च तासां वनै राजितं तत एतयोर्द्वन्द्वः (?) । नभोमण्डले ये गुरुका निरन्तरा विविधा घना मेघास्तेषां पालकं वर्तकम् । मेघानां हि समुद्रादेव वृत्तिभवनात् । घना व्याला जलचरसर्पा यत्र स तथा तम् । 3) तरलं दीहत्ति – हे सुन्दरि इदं नयनयुगलकं चञ्चलं दीर्घत्वेन प्राप्तकर्णमार्गं विषमाक्षमोहसागरं करोति कं न मग्नम् । एतत्तव कालगुणेन सारं प्रधानं किं च शोभाविनिर्जिते लोचने यस्य स तं कृष्णसारं हरिणं निन्दति ।

१ शिली० AE २ The line is dropped in D. ३ लोहदूसहा N. ४ शिली० E. ५ तुरणिअणो D. ६ विणा dropped in D. ७ समुत्थइ A. ८ च्छडोहभ० DP; च्छडाभ० BE. ९ राईअं A. १० वणराइ dropped in S; वणराईअं A. ११ पिच्छ E. १२ ललियगति A. १३ पअं N. १४ विषमग० B; विषमाललितक० A.

तीचौ मुक्तावली ॥ ४६ ॥

चत्वारस्त्रिमात्राश्चतुर्मात्रश्चैको मुक्तावलीगलितकम् । यथा –

[1]चंदणयं पिहु न हु सा सहए,
गंडयलं करकलिअं वहए ।
धरइ न मुत्तावलिअं हिअए,
तुज्झ तणुं चिअ लिहिअं निअए ॥ ४६.१ ॥

पिचौ रतिवल्लभः ॥ ४७ ॥

त्रयः पञ्चमात्राः चगणश्चैको रतिवल्लभो गलितकम् । यथा –

[2]दीसए एस तरुणिअणदुल्लहओ,
पच्चक्खतणू[1] चेव रइवल्लहओ ।
जो भणइ मयणो हरेण परिअड्ढो[2],
सो मामि[3] जणो निच्छईण[4] अविअड्ढो ॥ ४७.१ ॥

पौ चषौ हीरावली ॥ ४८ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ चतुर्मात्रषण्मात्रौ च हीरावलीगलितकम् । यथा –

[3]कुवलयदलनयणे पयावइणा कयं,
बहुरयणमयं[5] पिव तुह वयणपंकयं ।
जंसि[6] मणहरदसणाहरकुंतलया,
हीरावलिविहुमदल[7]इंदनीलया ॥ ४८.१ ॥

दण्डकार्यादिभ्योऽन्यच्च सयमकं गलितकमित्येके[8] ॥ ४८.१ ॥

गलितकप्रकरणम् ।

*

गलितकमेवायमकं सानुप्रासं समाहि खञ्जकम् ॥ ४९ ॥

पूर्वकाण्येव[9] गलितकानि यमकरहितानि सानुप्रासानि यदि भवन्ति[10] तदा खञ्जकसंज्ञानि[11] ॥ ४९ ॥

1) चंदणयं (णयं) पि हुत्ति – चन्दनं सा न सहते अर्थादङ्गे । तथा गण्डतलं कपोलभागं करतलगतं वहते शोकाकुलत्वात् । धरति न मुक्तावलिकां हृदये तव तनुमेव लिखितां पश्यते । हृदये कीदृशे । निजके । 2) [दीसइत्ति –] दृश्यत एष तरुणीजनानां दुर्लभः प्रत्यक्षतनुः निश्चयेन रतिवल्लभः । य एवं वक्ति 'ईश्वरेण परिदग्धः' स पुमान् मामि मन्ये निश्चयेनाविदग्धकः । मूर्ख इत्यर्थः । 3) कुवलयेत्यत्र हे कुवलयदलनयने ब्रह्मणा बहुरत्नमयमिव कृतं तव वदनपङ्कजं यस्मिन्मनोहरदशनाधरकुन्तलकाः सन्ति । कीदृशाः । हीरावलिविद्रुमदलेन्द्रनीलका इवेत्यर्थः । इति गलितकप्रकरणम् ।

१ तणू चेअ B. २ परिअड्ढो D. ३ सामि N. ४ मिच्छइण NS; निच्छएण E. ५ बहुरणमयं D. ६ रंजसि S. ७ विद्रुमदल B; ८ इत्यन्ये A. इति dropped in P. ९ पूर्वाण्येव F. १० स्युः EF. ११ खञ्जकनामानि A.

खञ्जकविशेषानाह –

तौ चितगाः खञ्जकम् ॥ ५० ॥

त्रिमात्रगणद्वयं चतुर्मात्रत्रयं त्रिमात्रो गुरुश्चायमकं सानुप्रासं खञ्जकम् । यथा –

[1]मत्तमहुअरमंडलकोलाहलनिब्भरेसुं,
उच्छलंतपरहुअकुडुंबपंचमसरेसुं ।
मलयवायखंजीकयसिसिरवया घणेसुं,
विलसइ का वि चित्तसमयंमि सिरी वणेसुं ॥ ५०.१ ॥

पचपचपा महातोणकः ॥ ५१ ॥

पञ्चमात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्राश्चेन्महातोणकः । यथा –

[2]तुह पयावेण वि दूवदूसहेण महिवलए,
दड्ढदरिअवेरिमंडलेण इह पसाहिए ।
महातूणयदरिविवरमज्झंमि अहोमुहा,
लज्जिअव्व ठिआ नरनाह तुज्झ सिलीमुहा ॥ ५१.१ ॥

चीगौ सुमङ्गला ॥ ५२ ॥

चगणचतुष्टयं गुरुश्च सुमङ्गला । यथा –

[3]चीणं चएसु निवसेसु कंबलं,
चालुक्करायमणुसर महाबलं ।
मूढ वहसु मा माणविसघंघलं,
अत्ताणयस्स चिंतेसु मंगलं ॥ ५२.१ ॥

चौ पः खण्डम् ॥ ५३ ॥

चतुर्मात्रद्वयं पञ्चमात्रश्च खण्डं नाम खञ्जकम् । यथा –

[4]नच्चाविअचंदणवणो,
मच्चाविअमहुअरगणो ।

1) मत्तमहुअमंडलेत्यत्र उन्मत्तभ्रमरश्रेणिकोलाहलेन व्याप्तेषु, उच्छलत्कोकिलकुटुम्बस्य पञ्चमस्वरो येषु तेषु, मलयवायुखञ्जीकृतशिशिरपदा लक्षणया निरस्कृतः शिशिरस्य ऋतोः पदं व्यापारो यया सा, निबिडेषु विलसति कापि चैत्रसमये श्रीः शोभा वनेषु । 2) तुह पयावेणेत्यत्र तव प्रतापेनापि दववदुःसहेन दग्धदस-वैरिमण्डलेन महीवलये [प्र]साधिते सति । तूणको भस्त्रकः स एव दरी गुहा [तस्याः] विवरमध्ये अधोमुखाः लज्जिता इव नरनाथ बाणास्तिष्ठन्ति । 3) चीणं चएसु इत्यत्र चीनांशुकं त्यज परिधेहि कम्बलं कुमारपाल-मनुसर । हे मूढ मानं मा वह विह्वलं त्वं विशृङ्खलं वा । आत्मनश्चिन्तय मङ्गलम् । 4) नच्चाविअन्ति । अत्र नर्तितचन्दनवनो मदं प्रापितमधुकरगणः खण्डितमनस्विनीमानकः वाति दक्षिणः पवनः ।

१ मत्तमहुअरमं० A. २ कुटुंब D; कुटंब CS; कुन्डंब BE. ३ सिसिरपया A; ससिरपया E. ४ महातोणः F. ५ दड्ढदरिय A. ६ ट्ठिया P. ७ चोलुक्क AN. ८ मा dropped in S. ९ नंदण-वणो A. १० माहुअर० A.

खंडिअमाणिणिमाणओ,
बाअइ दाहिणपवणओ ॥ ५३.१ ॥

षचता उपात् ॥ ५४ ॥

षण्मात्रः चतुर्मात्रः त्रिमात्रश्च उपात्खण्डकम् । उपखण्डकमित्यर्थः । यथा –

[1]साहीणो चित्तण्णुओ,
पणओ खंडिअमन्नुओ ।
माए पयरैणदुल्लहो,
कैत्तो लब्भइ वल्लहो ॥ ५४.१ ॥

षश्चौ खण्डिता ॥ ५५ ॥

एकः षण्मात्रो द्वौ चतुर्मात्रौ खण्डिता । यथा –

[2]उज्जागॅरकसायनयणं,
हिअयलग्गजार्वयचलणं ।
खंडिआइ दट्ठूण पिअं,
मरणयंमि हिअयं निहिअं ॥ ५५.१ ॥

त्रयोऽप्यवलम्बकः ॥ ५६ ॥

त्रयोऽपि खण्ड-उपखण्ड-खण्डिता-भेदाः प्रत्येकमवलम्बकसंज्ञाः । [3]संज्ञाप्रयोजनं द्विपदीखण्डे ॥ ५६ ॥

षश्चीर्युग्जो लीर्वा हेला ॥ ५७ ॥

षण्मात्रः चतुर्मात्रचतुष्टयम् । तथा युक् समस्थानगतो जो लीर्वा हेला । यथा –

[4]कोअंडं पसूणरइअं गुणो महुअरा,
बाणा कामिणीण नयणा विलासगहिरा ।
सयमतणू जडो सहयरो तुसारकिरणो,
हेलाए तहावि भुवणं जिणेइ मयणो ॥ ५७.१ ॥

1) साहीणो चित्तेत्यत्र स्वाधीनः चित्तज्ञः । पणओ स्नेहलः । खण्डितमन्युकः मयि सकोपे सति इति शेषः । हे मातः प्रकरणे उत्सवसमये दुर्लभः परदेशगतत्वात् । कुतो लभ्यते वल्लभः । 2) उज्जागरेत्यत्र निद्राभावेन कषायनयनं हृदयलग्नयावकचरणं परस्त्रीपादप्रहारात् खण्डितया दृष्ट्वा प्रियं मरणे हृदयं निहितम् । निद्राकषायमुकुलीकृतताम्रनेत्रो, नारीनखव्रणविशेषविचित्रिताङ्गः । यस्याः कुतोऽपि गृहमेति पतिः प्रभाते, सा खण्डितेति कथिता कविभिः पुराणैः । 3) संज्ञाप्रयोजनमित्यत्र एतेषां त्रयाणामप्युदाहरणानां अवलम्बक इति संज्ञा । अस्याः अवलम्बकसंज्ञायाः प्रस्तावो द्विपदीप्रकरणेऽग्रे । उदाहरणं रत्नावलीसंभवं यथा – कुसुमाउहपियदूअयं इत्यादि ज्ञेयम् । 4) कोअंडं पसूणेत्यत्र कोदण्डं प्रसूनरचितम् । गुणः प्रत्यञ्चा मधुकराः । बाणाः कामिनीनां नयनानि विलासगभीराणि । स्वयमतनुः जडः सखा तुषारकिरणः । हेलया तथापि भुवनं जयति मदनः ।

१ दाणिणपवयणओ S. २ खञ्जकमुप॰ O; षण्डकमुप॰ A. ३ पवरण N. ४ कत्ते S. ५ चतुर्मात्रद्वयं E. ६ षण्डिता A. ७ उज्जागर ABK; उज्जग्गर DP. ८ जावयं चलणं N. ९ अविलम्बिकः G. The Sūtra is dropped in D. १० षण्डिता A. ११ विलासमंगहिरा S. १२ समयतणू N.

सान्ते दोनावली ॥ ५८ ॥

सा हेला पादान्ते द्विमात्रोना आवली । यथा–

[1]"नवघणमालिअत्ति[1] कलिउं विहत्थओ,
सजलविलोअणेहिँ पहिआण सत्थओ ।
गिम्हे दवहुआसमसिमैलिण[2]सामलिं,
पेच्छैइ[3] हंत विंझसिहराण आवलिं ॥ ५८.१ ॥

चूपगा विनता ॥ ५९ ॥

चतुर्मात्रषट्कं पञ्चमात्रो गुरुश्च । समे जो लीर्वा विनता । यथा–

[2]"मुँहसिरि[4]किलावनिज्जिअदिवायरनिसायरं तइलोक्कवइं,
अक्खलिअसुद्धझाणाणॅलेण[5] निर्दँड्ढसयलकम्मुग्गइं[6] ।
विणयामरिंदमणिमउडकंतिपब्भारपल्लविअचरणयं,
तं अणुसरामि भवजलहितारणं वद्धमाणमिह सरणयं ॥ ५९.१ ॥

तौ चस्तौ विलासिनी ॥ ६० ॥

द्वौ त्रिमात्रौ एकश्चतुर्मात्रः पुनर्द्वौ त्रिमात्रौ विलासिनी । यथा–

[3]"मत्तकोइलामहुरभासिणी,
हसइ किं पि सा जइ विलासिणी ।
दौण्णि[7] हुंति सोहग्गलण्हिँआ[8],
मल्लिआ तह य चंदजोण्हिँआ[9] ॥ ६०.१ ॥

तौ चितौ मञ्जरी ॥ ६१ ॥

द्वौ त्रिमात्रौ त्रयश्चतुर्मात्राः पुनरेकस्त्रिमात्रो मञ्जरी । यथा–

[4]"चूअमंजरिं मंजुकोइलागीअयं,
मलयँमारुअं[10] पुण्णबिंवयं चंदयं ।

---

1) नवघणमालिअत्ति इत्यत्र पथिकानां सार्थः विन्ध्याचलशिखराणामावलिं पश्यति । कीदृशीम् । दवहुताशनमर्षाभिः मलिनाः कृष्णाः शाल्मलयो यत्र ताम् । क्व । ग्रीष्मे काले । सार्थः कीदृग् । विहस्तः व्याकुलः । कथ(कलिउ)मिति ज्ञात्वा । इतीति किम् । नवघनमालिकां ज्ञात्वा । कैः साश्रुनयनैः । 2) मुहसिरिकलेति अत्र मुखश्रीकलापनिर्जितदिवाकरनिशाकरं त्रिलोकपतिं अस्खलितशुद्धध्यानानलेन निर्दग्धा सकलकर्मणि उद्गतिरुद्भवो येन स तम् । विनतामरेन्द्रमणिमुकुटकान्तिप्राग्भारेण पल्लवितं रक्तीकृतं चरणमेव स्वार्थे के चरणकं यस्य स तथा । तं जिनमहं अनुसरामि भवजलधितारणं वर्धमानाभिधं शरणमेव शरणकम् । 3) मत्तकोइलामहुरभासिणीत्यत्र यदि सा मत्तकोकिलावन्मधुरभाषिणी विलासिनी हसति तदा सौभाग्येन श्लक्ष्णे कोमले द्वे भवतः एका मल्लिका द्वितीया चन्द्रज्योत्स्ना । 4) चूअमंजरिं इत्यत्र मधुमासे विषमाक्षः कामः एतानि उपकरणानि प्राप्य शीघ्रं त्रैलोक्यनिर्जयनसमर्थो भवति । तानि कानि । चूतमञ्जरीं मनोज्ञकोकिलागीतकं मलयाचलमारुतं पूर्णबिम्बं चन्द्रं च ।

---

१ मालइत्ति P. २ मसिमिलण P. ३ पिच्छइ E. ४ सुहसिरि DNS. ५ झाणानलेण F. ६ निद्दिड्ढसयलकम्मुगाई A. ७ दोन्ह A; दोणि BEP. ८ लण्हिआ S. ९ जुण्हिआ. १० मलयकइअं S.

पाविऊण महुमासि एत्थ विसमत्थओ,
हवइ झत्ति तेलोक्कनिजयसमत्थओ[1] ॥ ६१.१ ॥

सा तान्ता सालभञ्जिका ॥ ६२ ॥

सा मञ्जरी त्रिमात्रान्ता सालभञ्जिका । यथा –

[1]चरणकमललग्गे वि हु पिअयमि[3] पकोविरी,
सालिभंजिअव्व[4] सहि कीस तुमं सि अजंपिरी[5] ।
सुणसु समुल्लसंति पिअमाहवीकुलकलयला[6],
मयणविजयदुंदुहिझुणी इव पूरिअनहयला[7] ॥ ६२.१ ॥

चादिः कुसुमिता ॥ ६३ ॥

सैव मञ्जरी पादादौ चतुर्मात्रश्चेत्कुसुमिता[8] । यथा –

[2]मयपरिपुट्टघुट्टकलयंठीपंचमनिब्भरा,
विहडप्फड[9]भमंतभसलावलिकलयलसुंदरा ।
घणघोलंतमलयपवणोद्धुअ[10]कुसुमिअकेसरा,
हिअयं निम्महंति न हु कस्स इमे महुवासरा ॥ ६३.१ ॥

षश्चगौ द्वितीयषष्ठौ जो लीर्वा द्विपदी ॥ ६४ ॥

एकः षण्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः गुरुश्च । तथा द्वितीयषष्ठौ चगणौ जो लीर्वा द्विपदी । यथा –

[3]मा रे[11] वच्च पहिअ निअदइअं परिहरिऊण सव्वहा,
इह हि समुत्थरंतकुसुमायरमाससुहंमि अन्नहा ।
परहुअजुवई[12]गीअहालाहलविहलंघलिअचित्तओ,
चलसि[13] न दुवइअं पि वम्मीसरसरनिउरंब[14]छित्तओ ॥ ६४.१ ॥

1) चरणकमलेत्यत्र सखीं प्रति सखी प्राह । चरणकमललग्नेऽपि प्रियजने भर्तरि कथं प्रकोपनशीला हे सखि कथं अजल्पनशीला । केव । पुत्रिकेव । हे सखि शृणु प्रियो माधवो वसन्तो यस्याः सार्थात् कोकिला तस्याः कुलानां कलकलाः शब्दाः समुल्लसन्ति पूरितनभस्तलाः । इवोत्प्रेक्षते । कामविजयानकध्वनयः । 2) मयपरिपुट्टेत्यत्र मदपरिपुष्टेन सघोषा याः कलकण्ठ्यः तासां पञ्चमस्वरास्तैर्निर्भरा व्याप्ताः । विहडप्फडो व्याकुले देश्यः । एवंविधा भसला भ्रमरास्तेषामावलयस्तासां कलकलेन गुञ्जारवेण सुन्दराः । घनाश्च ते घोलन्तश्च एवंविधा मलयपवनास्तैरुद्धुताः कुसुमितकेसरा येषु । एवंविधा वसन्तवासराः कस्य चित्तं न निम-(र्म)थ्नन्ति अपि तु सर्वस्येति भावः । 3) मा रे वच्च पहिय इत्यत्र रे पथिक मा वच्च मा याहि सम्यगुच्छलत्कुसुमाकरमाससुखे वसन्तस्यादौ इत्यर्थः । निजदयितां परिहृत्य । कथम् । सर्वथा । तां मुक्त्वा चेद् गमिष्यसि तदा परभृतयुवतिगीतहालाहलविह्वलः सन् कन्दर्पशरसमूहताडितः सन् द्विपदिकामपि पदद्वयमितमेदिनीं न चलिष्यसि । ततो मा गच्छेत्यर्थः ।

१ तेलुक्कनि॰ A; लोक्कनि॰ D; तेल्लोक्कविजय S. २ समुत्थओ B. ३ पिअयंमि CN; पियआमि A ४ सालिभंजि॰ D. ५ सुण कीस स॰ A. ६ कुलकक्कल॰ DS. ७ दुंदुभिवज्झिणी इव पूअनह॰ S. ८ चतुर्मात्रेऽधिके सति कु॰ F. ९ विहडप्फुड N; विहडस्फुड E. १० पवणुद्धुअ E; पवणोधुअ N. ११ सारे N. १२ परहूयजुवई A; परहुअजुवई P. १३ वलसि NS. १४ निउरुंब B.

इहान्या अपि सुमनः-तारा-ज्योत्स्ना-मनोवतीप्रभृतयः सप्तत्रिंशद् गणसमा द्विपद्यो विपुला-चपलादयोऽष्टावर्द्धसमाश्च कैश्चिन्निबद्धाः । ताश्च क्वचित्काश्चिदन्तर्भवन्तीति पृथङ् नोक्ताः ॥ ६४.१ ॥

साद्ये न्ले छै रचिता ॥ ६५ ॥

सा द्विपदी आद्ये चगणे न्ले लघुचतुष्टये सति छैः सप्तभिर्मात्राभिर्यतिश्चेद्रचिता । रतिकेत्यन्ये । यथा –

[1]नच्चिरकीरमिहुणकोलाहलमुहलिअकलैमछेत्तओ,
दिम्मुहमहमहंतगंधुक्कैडविअसिअँसत्तवण्णओ ।
विरइअमुद्धदुद्धसुंदेरिमैअविरलकासहासओ,
पिअसहि मा पिअंमि परिकुप्पसु जं सरओ समागओ ॥ ६५.१ ॥

गन्तारनालम् ॥ ६६ ॥

सा द्विपदी गुर्वन्ता एकेन गुरुणा वृद्धा आरनालम् । यथा –

[2]अविरलबाहवारिधारावलिविअलणसोणलोअणाए,
दारुणपंचबाणबाणाहैयहिअयफुरंतवेअणाए ।
तुह विरैहंमि चंदमंदानिलचंदणतावजालिआए,
अहिणवमार नालवणयं पि तीइ तं कुणसि बालिआए ॥ ६६.१ ॥

उपान्त्यलोना कामलेखा ॥ ६७ ॥

सैव द्विपदी अन्त्यस्य गुरोः समीपमुपान्त्यं तत्र यो लः तेनोना कामलेखा । यथा –

[3]राई चंदकिरणधवला मणहरणा पुप्फमाला,
नीलुप्पलपसूणपरिवासमहग्घा जुण्णहाला ।
गेहं रयणदीवरुँइरुइरं गीअं पंचमेणं,
तेण विणा असारमखिलं खु कामलेहाधरेणं ॥ ६७.१ ॥

1) नच्चिरकीरमिथुने(हुण)त्यत्र नर्तनशीलशुकमैथुनकोलाहलमुखरितशालिक्षेत्राणि यस्यां सा । दिक्षुखेषु उल्लसन्तो गन्धोत्कटा विकसिताः सप्तपर्णाः यस्यां सा । विरचिता मुग्धैः ग्रामलोकैः दुग्धानां सुन्द(न्दे)रिमेति सौदर्यं यत्र । काशेषु दुग्धगुणारोपः इत्यर्थः । सा चासौ अविरलकाशा एव हासः तौ उभौ यत्र सा । यस्मात्कारणात् एवंविधा शरत् समागता अत एव प्रियसखि प्रिये मा परिकोपं कुरु । 2) अविरलबाहेत्यत्र हे अभिनवमार कामसदृशरूप तस्या आलपनं अपि त्वं न करोषि । तस्याः कथंभूतायाः । अविरलबाष्पवारिधारावली[विगलनशोण] लोचनायाः । पुनः क० दारुणपञ्चबाणाहतहृदये स्फुरद्वेदनायास्तव विरहे सति चन्द्रमन्दानिलचन्दनानां तापैर्ज्वालितायाः । 3) राई चंदकिरणेत्यत्र चन्द्रकिरणैर्धवला रात्रिर्मनोहरा पुष्पमाला नीलोत्पलप्रसूनवासमहर्घ्या जीर्णहाला मदिरा रत्नप्रदीप[रुचि]रुचिरं गृहं पञ्चमस्वरेण गीतम् । युक्तमित्यध्याहार्यम् । परं तेन भर्त्रा विना सर्वं अपि असारम् । कीदृशेन कामरेखाधरेण ।

१ इहान्यापि N. २ मुहल्लियकमल० A; मुहलिअकमल० D ३ गंधक्कड B; गंधकुड C. ४ विहसिअ ABDNP. ५ सुंदरिम NS. ६ बाणाहइहि० P. ७ विहरंमि P ८ रुइ dropped in AK; रुइरं रुइ N.

षचीदाश्चन्द्रलेखा ॥ ६८ ॥

एकः षण्मात्रः चत्वारश्चतुर्मात्राः द्विमात्रश्चैकः चन्द्रलेखा । यथा –

[1]मयणविआरसमुद्दलहरिवित्थारकारिणी,
जणिआणंदचंदमणिनिज्झरसारसारणी ।
उच्छलंतलायण्णमऊहावलिपसाहिआ,
मज्झ नैयणकुमुआण इमा सा चंदलेहिआ ॥ ६८.१ ॥

चिपैताः क्रीडनकं जैः ॥ ६९ ॥

चतुर्मात्रत्रयमेकः पञ्चमात्रः त्रिमात्रश्च । जैरित्यष्टभिर्यतिश्चेत्क्रीडनकम् । यथा –

[2]कंकणकिंकिणिनेउरकलयलमुहलं,
पवणपहल्लिरसिचयंचिअगयणयलं ।
दीहोच्छल्लणखेल्लणकयलोलणयं,
सहइ इमाए अंदोलणकीलणयं ॥ ६९.१ ॥

षपचतदा अरविन्दकम् ॥ ७० ॥

षट्पञ्चचतुस्त्रिद्विमात्राः अरविन्दकम् । यथा –

[3]उअह तुज्झै विरहे इमाइ मुहकमलं,
अविरलबाहधाराविलुलिअकज्जलं ।
अब्भलेहपिहिअं वैं पुण्णिमचंदयं,
सेवलसंवलिअं व नवारविंदयं ॥ ७०.१ ॥

षलदलचदगाद्गौ मागधनर्कुटी ॥ ७१ ॥

षण्मात्रलघुद्विमात्रलघुचतुर्मात्रद्विमात्रगुरुभ्यः परौ गुरू चेन्मागधनर्कुटी । यथा –

[4]नवमयरंदपाणपायडमयउत्ताला,
भमरा रुणरुणंति कार्यलिकयसद्दाला ।

1) मयणवियारेत्यत्र मदनविकारसमुद्रलहरीविस्तारकारिणी जनिता निष्पादिता आनन्द एव चन्द्रमणिश्चन्द्रकान्तस्तस्य निर्झरो निष्यन्दः स एव सारसारिणी यया सा । उच्छलल्लावण्यमयूखश्रेणिभिः प्रसाधिता शोभिता । मम नयनकुमुदानां एषा चन्द्रलेखेव चन्द्रलेखिका आह्लादकत्वात् । 2) कंकणकिंकिणीत्यत्र एतस्या आन्दोलनक्रीडनं शोभते । कङ्कणकिङ्किणीनूपुराणां कलकलः शब्दविशेषस्तेन मुखरम् । पुनः कथंभूतम् । पवनेन प्रकम्पमानं यत्सिचयं परिधानवस्त्रं तेनाञ्चितं पूजितं गगनतलं यत्र तत् । दीर्घान्दोलनक्रीडाकृतालोडनकम् । 3) उअ तुज्झेत्यत्र पश्य तव विरहे एतस्या मुखकमलम् । कीदृशम् । अविरलं निरन्तरं बाष्पधाराभिर्विलुलितं कज्जलं यत्र । अभ्रलेखापिहितमिव पौर्णिमचन्द्रं अथवा सेवालपटलैः संवलितं आच्छादितं नवीनारविन्दमिव । 4) नवमयरंदेत्यत्र नूतनमकरन्दपानेन प्रकटो मदस्तेन उत्ताला मदोत्कटा ये भ्रमरास्ते रणरुण–(ण)शब्दं कुर्वन्ति । कीदृशाः । काकलीकृतशब्दालाः । विरूपा दृष्टिर्यासां ता विदृष्टयः न विदृष्टयो अविदृष्टयः शोभनदृष्टय इत्यर्थः । चूताङ्कुरैः कषायः कण्ठो यासां ता एवंविधाः कलकण्ठ्यः कोकिलाः पञ्चमस्वरं उद्गिरन्ति शब्दं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

१ समद S. २ णिब्भर DN; निब्भर CP. ३ नयनकु० N. ४ चिपचाः N. ५ तुब्भ N. ६ पिहिअब्वं D. ७ The whole line upto यथा is dropped in P. ८ कोइलि A.

पंचममुग्गिरंति एआ अविदिट्ठीओ[1],
चूअंकुरकसायकंठा कलयंठीओ[3] ॥ ७१.१ ॥

सश्चेन्नर्कुटकम् ॥ ७२ ॥

षलदलचदगात्सगणश्चेत्तदा नर्कुटकम्[4] । यथा –

[1]परिमललुद्धलोलअलिगीअसणकुडयं,
जाव न जग्गवेइ विसमच्छ[5]महाभडयं ।
माणं मोत्तुआण माणंसिणि सप्पणयं[6],
पेम्मभरेण[7] ताव अणुसर सहि[8] वल्लहयं ॥ ७२.१ ॥

षजौ सिः समात् ॥ ७३ ॥

एकः षण्मात्रो जगणः सगणत्रयं च समान्नर्कुटकं समनर्कुटकमित्यर्थः । यथा –

[2]सयलसुरासुरिंदपरिवंदिअपायतलो,
निरुवमझाणनाण[9]वसनासिअ[10]कम्ममलो ।
निवसउ मे मणंमि भयवं[11] सिरिवीरजिणो,
विलयं जंति कामपमुहा जह ते अरिणो ॥ ७३.१ ॥

नलगजसाः ससौ यदि तदा समनर्कुटकमिति तु [3]संस्कृतनर्कुटेनैव गतार्थमिति नोक्तम् ॥ ७३.१ ॥

त्रिष्वप्यन्त्यचस्य ते तरङ्गकम् ॥ ७४ ॥

त्रिष्वपि मागधनर्कुटी-नर्कुटक-समनर्कुटकेष्वन्त्यस्य[12] चतुर्मात्रस्य स्थाने त्रिमात्रश्चेद्[13] भवति तदा तरङ्गकम् । यथा –

[4]बहुविह[14]भावमुद्धमहुरत्तणमंदिरं,
पवणुद्धू[15]असामसरसीरुहसुंदरं ।
निम्मलकंतिपुंजपरिलद्धयचंगयं,
सोहइ तीइ दीहनयणाण तरंगिअं[16] ॥ ७४.१ ॥

1) परिमलेत्यत्र परिमलेषु लुब्धलोलभ्रमरगीतेन स्वनत् कुटजं कर्तृत्वेन न्यस्तं कन्दर्पमहाभटं न जागरयति तावत् हे मनस्विनि मानं मुक्त्वा सप्रणयं प्रेमभरेण सखि वल्लभं अनुसर भजेत्यर्थः । 2) सयलसुरेत्यत्र तथेति श्रीभगवान् वीरजिनो निवसतु । कीदृक् । सकलसुरासुरेन्द्रपरिवन्दितपादतलः । निरुपमध्यानज्ञानवशेन नाशितः कर्ममलो येन सः । तथेति किम् । यथा ते प्रसिद्धा अरयः कामक्रोधादयः विलयं यान्ति । 3) संस्कृतनर्कुटेनैवेत्यत्र नर्कुटमिति नाम जयदेवमते । स्वमते तु सप्तदशाक्षराणां जातौ 'न्जभ्जजा ल्गाववितथम्' (२.२९७) । 4) बहुविहभावेत्यत्र बहुविधभावेन मुग्धं मनोहरं सुन्दरत्वं तस्य मन्दिरं गृहम् । पवनोद्धुत-सरसीरुहसुन्दरं निर्मलकान्तिपुञ्जेन परिलब्धं चङ्गितं येन । तत् शोभते तस्या दीर्घनयनतरङ्गितम् ।

१ अविहीट्ठीओ S. २ चूअंकुर A; चुअकर ES. ३ कलकंठीओ BE ४ सगणो वर्णगणश्चेत् F. ५ विसमच्छ B. ६ मप्पणयं A. ७ पिम्म० E. ८ सिहि B. ९ झाणणाण P. १० णासिअ B. ११ भवयं N. १२९ नर्कुटेष्वन्त्यस्य P. १३ त्रिमात्रे सति F. १४ बहुविहु N; विह dropped in A. १५ पवणद्धूअ B; पवणुद्धुअ ADN. १६ तरंगयं A.

गान्तं पवनोद्धुतम् ॥ ७५ ॥

तरङ्गकमेव गान्तं अन्ते गुरुणाधिकं पवनोद्धुतम् । यथा –

[1]भसला दंसयंति महुपाणपरव्वसाण,
उक्कंठातरलिअमणाण निअवल्लहाण ।
निब्भरमहुरगीईरवमुच्चरिउं इमासु,
दोलाकीलणाइं पवणुद्धुअवल्लिआसु ॥ ७५.१ ॥

चाभ्यां पाभ्यां पाद्वा तिर्निध्यायिका ॥ ७६ ॥

द्वाभ्यां चतुर्मात्राभ्यां यद्वा पञ्चमात्राभ्यां एकस्माद्वा पञ्चमात्रात्परं त्रिमात्रत्रयं चेत् त्रिधाप्येषा निध्यायिका ॥ चाभ्यां तिर्यथा –

[2]हो खामोअरि कुरंगनेत्तिए,
वयणमऊहजिअचंदकंतिए ।
निज्झाइअजीवाविअमणसिए,
दुसहो तुज्झ विरहानलो पिए ॥ ७६.१ ॥

पाभ्यां तिर्यथा –

[3]निज्झाइअइ जत्थ मयमयवल्लरी,
ललिअकंतिचंगे कलंकसोअरी ।
सेवंति तं तुह मुहचंदयं सया,
उब्बिंबबालहरिणच्छि चउ(ओ)रया ॥ ७६.२ ॥

पात्तिर्यथा –

[4]हरइ जम्मसयसंचिआइं,
भविआण असेसदुरिआइं ।
तुह मुहं जणिअमयणमाह,
निज्झाइअं पि भुवणनाह ॥ ७६.३ ॥

---

1) भसला दंसयंतीत्यत्र भ्रमराः पवनोद्धुतवल्लिकासु सतीषु दोलाक्रीडनानि दर्शयन्ति । किं कृत्वा । निर्भरमधुरगीतिध्वनिमुच्चार्य । कासाम् । निजवल्लभानाम् । कीदृशीनाम् । मधुपानपरवशानां उत्कण्ठातरलित-मनसाम् । 2) हे खामोअरीत्यत्र हे क्षामोदरि तव विरहानलो दुस्सहो वर्तते । तव कथंभूतायाः । कुरङ्ग-नेत्रायाः वदनमयूखजितचन्द्रकान्तेः निध्यानेन अवलोकनेन जीवितो मनसिजः कामो यया तस्याः । 3) निज्झाइ-अईत्यत्र यत्र वदनचन्द्रे मृगमदवल्लरी कलङ्कसोदरा निध्यायते दृश्यते । कीदृशि मुखे । ललितकान्तिचंगे सुन्दरे । उत्त्रस्तबालहरिणाक्षि तस्मात्कारणात्तव मुखचन्द्रं सेवते(न्ते) । के । चउरया चतुराः केशाः (पक्षे P) चकोराश्च । 4) हरइ जम्मसयसंचियाइं इत्यत्र हे जनितमदनमाथ हे भुवननाथ हे जिनदेव । निज्झाइअमस्ति – अवलोकितं तव जन्मशतसंचितानि निःशेषदुरितानि भविकानां प्राणिनां हरति विनाशयति इति भावः ।

---

१ गन्तं C. २ मुहुपाण D. ३ गीइरवणमु० B; गीअरवमु० A. ४ पवणद्धुय D. ५ हो D; हे K. ६ नित्तिए B. ७ मिज्झाइअ A; निव्वाइय N. ८ दूसहो BN. ९ उव्विं च N; उब्बिंब AODP. १० भविआइं A.

केचित्तु पचाभ्यां तिरिति निध्यायिकां वदन्ति । यथा–

[1]वम्मीसरकंचणतोमरललिआ,
विट्ठा छुडु सुंदरि चंपयकलिआ ।
घुलिओ छुडु दक्खिणओ गंधवहो,
विअलिंओ[1] ता पहिआण मणोरहो ॥ ७६.४ ॥

चुपौ युग्म जोऽधिकाक्षरा ॥ ७७ ॥

पश्च चतुर्मात्रा एकः पञ्चमात्रस्तथा समो न जगणोऽधिकाक्षरा । यथा–

[2]उज्जागरओ कवोलपंडुत्तणं तणुअत्तं,
दीहुण्हा सासदंडया चित्तए विवसत्तं[2] ।
अहिअक्खरजंपिएण किं वा सुहय तुह विरहे,
सा एत्ताहे वराईआ[3] निअयं मरणं लहे ॥ ७७.१ ॥

सा तुर्यपा मुग्धिका ॥ ७८ ॥

सा अधिकाक्षरा तुर्योऽपि चेत्पगणो भवति तदा मुग्धिका । यथा–

[3]जीए लग्गेइ चंदणं गरलरसं व दूसहं,
अंगंपि अं[4] जीए तावइ ससी अणंगनीसहं ।
कयलीदलमारुओ वि किरइ हुअवहं पिव जीए,
दाहो मुद्धाइ एस कह समइ गुणालय तीए ॥ ७८.१ ॥

आदौ पश्चित्रलेखा ॥ ७९ ॥

सा अधिकाक्षरा आदौ पैश्चेचित्रलेखा । यथा–

[4]नहयलम्मि सयलदिसामुहेसु गहणम्मि गिरिवरे,
सैरिपुक्खरिणिआसु[5][6] देवउलएसु भित्तिसु नैयरे[7] ।
दूरम्मि पासे घरम्मि अंगणपएसए तुह
चित्तलिहिअं पिव मयच्छि पेच्छामि सुंदरं मुहं ॥ ७९.१ ॥

1) वम्मीसरकंचणेत्यत्र हे सुन्दरि यावत् कन्दर्पस्य काञ्चनतोमरवल्लिता मनोहरा चम्पककलिका दृष्टा यावच्च दक्षिणतः गन्धवहो वायुः घूर्णति । छुडु देश्यः शीघ्रार्थे निश्चये च । निश्चितं तावत्पथिकानां मनोरथो गलितः । 2) उज्जागरओ इत्यत्र कंचित्काचिदाह । तव विरहे सति तस्या निद्राभावः कपोले पाण्डुत्वं दीर्घोष्णाः श्वासदण्डाः चित्ते विह्वलत्वं इत्यादयो दोषा भवन्ति । अहिअक्खरजंपिएणत्ति – अधिकप्रबन्धकथनेन किं वा । इदानीं सा वराकिका निश्चितं मरणं प्राप्स्यति चेत् त्वं नागमिष्यसीति भावः । 3) जीए लग्गेइ चंदणमित्यत्र यस्या अङ्गे गरलरसमिव चन्दनं दुस्सहं लगति । यस्या अङ्गमपि तापयति । कः । शशी चन्द्रः । कीदृशः । अनङ्गस्य नितरां सखा । कदलीदलमारुतोऽपि किरइत्ति हुताशनवद्दाहं करोति यस्या मुग्धायाः हे गुणालय । त्वया विना कथं एतदुपशाम्यति । 4) नहयलंमि सयलेत्यत्र नभसि सकलदिङ्मुखेषु गहने गिरिवरे नदी महती सरित् तुच्छजला पुष्करिणी वापी तासु । देवकुले भित्तिषु नगरे दूरदेशे पार्श्वे गृहे प्राङ्गणप्रदेशे एषु स्थानेषु हे मृगाक्षि चित्रलिखितमिव सुन्दरं तवाननं पश्यामि ।

---

१ विललिओ N; वियलिय A. २ विवसंतं N. ३ वराईया A. ४ य A; dropped in P. ५ यः N. ६ सिरिपु० B. ७ भयरे S.

पौ मल्लिका ॥ ८० ॥

साधिकाक्षरा आदौ पौ चेन्मल्लिका। यथा –

[1]उब्भिज्जउ मायंदमंजरी पाडला दलउ चिरं,
सा पायडविआससिरी अ णोमालिआ वि णिब्भरं।
विअसउ वसंतंमि फुडं मणहरा असोअवल्लिआ,
एक्क च्चिअ भसलस्स माणसं हरइ हंत **मल्लिआ** ॥ ८०.१ ॥

सा तुर्यपा दीपिका ॥ ८१ ॥

सा मल्लिका चतुर्थः पञ्चेद्दीपिका। यथा –

[2]मत्तवारिहरपंतिरुद्धहरिणंकमऊहसोहए,
रोअसीकंदरुल्लसंतघोरअंधयारवूहए।
रमणवासभवणाहिसारिआण रुइरविज्जुलेहिआ,
कामिणीण अवलोअकारिणी हवइ इह **करदीविआ** ॥ ८१.१ ॥

ताभिर्लक्ष्मिका ॥ ८२ ॥

ताभिरधिकाक्षरादिभिः संकीर्णा लक्ष्मिका। यथा –

[3]केसरकुरबयमायंदतिलयअसोअकोरया,
विरहाणलडज्झंतनिअंबिणिजीविअचोरया।
एदे किर दुप्पिच्छा विलसंति मणोहवसरा,
जेसुं ते कह निग्गमिअव्वा महुलच्छिवासरा ॥ ८२.१ ॥

अत्राद्यपादत्रये अधिकाक्षरा चतुर्थपादे मुग्धिका। एवमन्याभिरप्युदाहार्या केचित्सर्वैरपि खञ्जकभेदैः संकीर्णतायां लक्ष्मिकामिच्छन्ति ॥ ८२.१ ॥

चतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनवपा मदनावतार-मधुकरी-नवकोकिला-कामलीला-सुतारा-वसन्तोत्सवाः ॥ ८३ ॥

चतुरादिपाः क्रमेण मदनावतारादयो भवन्ति। तत्र चतुर्भिः पञ्चमात्रैर्मदनावतारः।

1) उब्भिज्जउत्ति – माकन्दमञ्जरी उद्भिनत्तु। पाटला दलउत्ति – विकसिता भवतु। प्रकटा विकासश्रीर्यस्याः सापि नवमालिका लताभिद्। निर्भरं यथा स्यात्तथा विकसतु। क। वसन्ते। परं केवलं एकैव भ्रमरस्य मल्लिका मानसं हरति नान्येति भावः। 2) मत्तवारिहरेत्यत्र मत्ता उत्कटा वारिगृहं(घर?)पङ्क्तिभिः रुद्धा हरिणाङ्कमयूखास्तैः शोभिते [मयूखानां शोभा यत्र तस्मिन् ed.] रोदसी दिवस्पृथिवीरूपकन्दरात् उल्लसत्(द्)घोरान्धकारव्यूहे सति रुचिरविद्युल्लेखिका रमणवासभवनाभिसारिकानां कामिनीनां अवलोककारिणी करदीपिकेव इह भवति। 3) केसरकुरबयेत्यत्र। सखीं प्रति सखी प्राह। केसरकुरबकचूततिलकाशोकानां कोरकाः पुष्पमुकुला येषु। विरहानलेन दंदह्यमाननितम्बिनीजीविततस्करा हे सखि एते दुःप्रेक्षा मनोभवशरा विलसन्ति येषु। ते मधुमासस्य चैत्रस्य लक्ष्मीर्येषु ते च ते वासराः कथं गमयितव्याः। प्रियं विनेत्यर्थः।

१ उब्भिहिव्वउ K. २ मंजरपोला A. ३ दलओ NS. ४ पयड P; पायडि० B. ५ य A. ६ इक्क च्चिअ A. ७ मयूह A. ८ कंदरुससंत NS; कंदरूलसंत K. ९ रुचिर A. १० चोरका A. ११ दुप्पेच्छा AB. १२ महुमास० B.

यथा –

1)गिज्जंति गीईओं पिज्जंति मइराओं,
नच्चंति वेसाओं परिल्हसिअकेसाओं।
एवमन्नोन्नपरिरंभणासारए,
कीलंति रामाओं मयणावयारए॥ ८३.१॥

पञ्चभिर्मधुकरी। यथा –

2)चरणेण वि नवफुडिअकुडयमपरिघट्टयंतिआ,
पक्खवाएण वि विहसिअकेअयमच्छिवंतिआँ।
उअह झत्ति एसा निम्मलयरगुणाणुरंजिरी,
अहिसरइ विअसंतजाइकुसुमं चेअं महुअरी॥ ८३.२॥

षड्भिर्नवकोकिला। यथा –

3)नवकोइलरवाउलमंजरिअमायंदतरुकंतारए,
सच्छंदमल्लिआमयरंदरसमत्तघोलंतछप्पए।
जिंभंतमलयद्दिसमीरणलोलनोमालिआवल्लिए,
संभरइ पंथिओ पिअयमं ओसहिं हिअयए सल्लिए॥ ८३.३॥

सप्तभिः कामलीला। यथा –

4)मत्तपिअमाहवीपंचमोग्गारगुंजंतचूअद्दुमत्थंवओ,
मिउमलयमारुउद्धूअवल्लिप्पसूणग्गघोलंतरोलंबओ।
चारुकंकेल्लिसाहंतदोलासमंदोलणामत्तनारीअणो,
कामलीलासहो संपयं विलसए एत्थ एसो वसंतक्खणो॥ ८३.४॥

1) गिज्जंति गीईओ इत्यत्र गीयन्ते गीतयः पीयन्ते मदिरा जनैः। परिल्हसितकेशाः स्रस्तकेशाः वेश्याः नृत्यन्ति नृत्यं कुर्वन्ति। तथा अन्योन्यं परिरम्भणं आलिङ्गनं यासां ता रामाः क्रीडन्ति। क। शारदे शरत्काले। कीदृशे। मदनावतारके। 2) चरणेण वि इत्यत्र। हे मित्र त्वं पश्य इयं सा मधुकरी अभिसरति। किं कुर्वन्ती। अपरिघट्टयन्ती। कम्। नवस्फुटितकुटजम्। केन। पादेनापि। पुनः किं कुर्वन्ती। अच्छिवंतीएत्ति– अस्पृशन्ती। कम्। विकसितकेतकम्। केन। पक्षपातेनापि। झत्ति शीघ्रम्। कीदृशी। निर्मलगुणेषु अनुरञ्जते इति निर्मलगुणानुरञ्जिनी एवंविधा सती विकसितजातिकुसुमं प्रतीत्यर्थः। 3) नवकोइलरवेत्यत्र नूतनश्चासौ कोकिलरवाकुलश्चासौ माञ्जरितश्चासौ माकन्दतरुराम्रवृक्षस्तस्य कान्तारे वने। पुनः कथंभूते। स्वच्छन्दमल्लिका-मकरन्दरसेन मत्ता उन्मत्ता घोलन्तः षट्पदा यत्र। जिंभंतो दृश्यो लोले। स चासौ मलयाद्रिसमीरणो वायुस्तेन लोला नवमालिकावल्लिर्यत्र। एवंविधे वने पथिकः दयितां प्रियतमां स्मरति। क। हृदये। शल्यिते ओषधिं स्मरति तथेति भावः। 4) मत्तपिअमाहवीत्यत्र सांप्रतं अत्र कामलीलासखः एष वसन्तक्षणो विलसति प्रवर्तते। मत्ता चासौ प्रियमाधवी कोकिला तस्याः पञ्चमोद्गारेण गुञ्जन् चूतद्रुमस्तम्बो यत्र सः। मृदुमलय-मारुतोद्धूतवल्लीप्रसूनाग्रे घोलन् भ्रमरस्तम्बो यत्र सः। चारुकङ्केल्लिशाखान्तेषु या दोलास्तासामसमं यदान्दोलनं तदासक्तो नारीजनो यत्र स तथा।

१ केचित्तु सर्वै० P. २ केअइम P. ३ अच्छिविंतिआ A. ४ निम्मलगुणाणु K; निम्मलयलरगु० A. ५ चिअ ACDN, चेव P. ६ रसाउल A. ७ जंभंत K. ८ हियए P. ९ पंचमुग्गार E. १० मारुओद्धुअ A; माओउद्धूअ N. ११ णामत्त D. १२ नारीजणो A. १३ एसोत्थए संत० A.

अष्टाभिः सुतारा । यथा –

[1]पिअयम कहं जासि एआइणिं मं चइत्तूण देसंतरं पेच्छ निल्लज्ज,
सुरहिमासो पयट्टो असेसाणं जणाणं विलासेक्कदिक्खागुरू अज्ज ।
एस सुविसट्टकंदोट्टकंकेल्लिमायंदघोलंतरोलंबगीइस्सणो,
जं सुतारो धणुद्दंडटंकारओ इह निसामिज्जए सुहडपंचेसुणो ॥ ८३.५ ॥

नवभिर्वसन्तोत्सवः । यथा –

[2]फुल्लिआणेअकंकेल्लिमहुपाणमत्तालिझंकारकलगीइगिज्जंतकुसमाउहो,
मायंदनवमंजरीकसायकंठकलयंठीकोलाहलाउलिज्जंततरुसमूहो ।
पिअयमपरिरंभणचुंबणाइप्पसंगसंगलिअरसनीसंदुद्धुसिअरोमकूवओ,
हलहलिअतरुणिअणहिअयओ पवंचिअपंचमो विलसिओ वणेसुं वसंतयऊमओ ॥ ८३.६ ॥

खञ्जकप्रकरणम् ।

*

खञ्जकं दीर्घीकृतं शीर्षकम् ॥ ८४ ॥

खञ्जकान्यपि दीर्घीकृतानि शीर्षकसंज्ञानि ॥ ८४ ॥

शीर्षकविशेषानाह –

गीत्यन्तावलम्बकौ द्विपदीखण्डम् ॥ ८५ ॥

[3]अवलम्बकद्वयमन्ते गीतिश्चेत्तदा द्विपदीखण्डम् । यथा रत्नावल्याम् –

[4]कुसुमाउहपिअदूअयं, मउलावंतो चूअयं ।
सिढिलिअमाणग्गहणओ, वाअइ दाहिणपवणओ ॥

1) पियमम कहमित्यत्र । हे प्रियतम इदानीं मां त्यक्त्वा क यास्यसि हे निर्लज्ज प्रेक्षस्व यस्मान्मधुमासः प्रवृत्तः अशेषाणां जनानां विलासाय एकोऽद्वितीयो दीक्षागुरुः । किं च अज्जेति – अद्य । यस्मादेषः सुविकसितः । कन्दोट्टत्ति – देश्यः कमलवाची । विकसितकमलकङ्केल्लिमाकन्देषु घोलन् भ्रमराणां गीतिस्वनः श्रूयते । सुतारो दीप्रः । इवोत्प्रेक्षते । सुभटपञ्चेषोर्धनुर्दण्डटङ्कारवः(कः?) । इवा(वो)त्राध्याहार्यः । 2) फुल्लिआणेयकंकेल्लीत्यत्र वनेषु वसन्तोत्सवः प्रविलसितः । कीदृशः । पुष्पितानेककङ्केल्लिमधुपानेन मत्तभ्रमरझङ्कारगीतिभिर्गीयमानकुसुमायुधो यत्र माकन्दनूतनमञ्जरीभिः कषायितः कण्ठो यासां ताः कलकण्ठ्यः तासां कोलाहलैः आकुलीक्रियमाणः तरुसमूहो यत्र । तथा प्रियतमानां पुंस्त्रीणां परिरम्भणचुम्बनादिप्रसङ्गात् संगलितरसः प्रस्वेदलक्षणः तस्य निस्यन्दः सर्वतः प्रसरणं तेनोद्धूषिताः सिक्ता रोमकूपा यत्र सः । हलहलिअत्ति – व्याकुलस्तरुणीजनो यत्र सः । प्रपञ्चितः पञ्चमः स्वरो यत्र सः । 3) अवलम्बकद्वयमित्यत्र त्रयोऽपि खण्डोपखण्डखण्डिताभेदाः प्रत्येकमवलम्बकसंज्ञाः । 4) कुसुमाउहपियदूययमित्यत्र कुसुमायुधप्रियदूतकं मुकुलयन् चूतकं सहकारम् । शिथिलितं मानग्रहणं यस्मात् । दक्षिणपवनो वाति विदलितबकुलापीडकः । आपीडकः पुष्पमुकुटः । ईप्सितप्रियतममेलकः संबन्धकृत् यत्र, प्रतीक्षणासमर्थः युवतिसार्थः ताम्यति खेदं प्राप्नोति । इतः दक्षिणपवनागमनानन्तरं मधुमासो वसन्तः जनस्य हृदयानि मृदूनि करोति पश्चाद्विध्यति कामो लब्धावसरैः । कैः । कुसुमबाणैः ।

१ कंकोट्ट NS. २ सुहडपंचे repeated in D. ३ आणेग A. ४ तरुणीअण N. ५ हियओ AB; हियअअओ P. ६ द्वयं dropped in A.

विअलिअबउलामेलओ, इच्छिअपिअयममेलओ ।
पडिवालणअसमत्थओ, तम्मइ जुअईसत्थओ ॥
इअ पढमं महुमासओ जणस्स हिअयाइं कुणइ मउआइं ।
पच्छा विंधइ कामओ लद्धावसरेहिं कुसुमबाणेहिं ॥ ८५.१ ॥

द्विपद्यन्ते गीतिर्द्विभङ्गिका ॥ ८६ ॥

[1]द्वौ द्विपदीगीतिरूपौ भङ्गावस्यां द्विभङ्गिका । यथा –

[2]दारुणदेहदाहपविअंभणफुडफुट्टंतहारए,
हिअयत्थलनिहित्तघणचंदणपंकुच्छोडकारए ।
दीहरसासदड्ढसहिकरयलधुअविअणारविंदए,
तिणयणतईअनेत्तपत्तानलजालकरालचंदए ॥
विरहम्मि तुज्झ एरिसे तह झीणा कुवलयच्छ सदुहंगिआ ।
जह सण्हलक्खहणणयं तीए अंगंमि सिक्खइ अणंगओ ॥ ८६.१ ॥

अन्यथापि ॥ ८७ ॥

अन्यैरपि छन्दोभिर्द्वन्द्वितैर्द्विभङ्गी अन्यैरुक्ता । तत्र गाथाया [3]भद्रिकाया योगे यथा –

[4]उद्धाईअझंझानिलझडप्पझंपणपडंतविडबोहे,
अविरलबहलझलक्कंतविज्जुलावलयलल्लक्के ॥
सरहसरडंतदद्दुरे कणंतमोरे पडंतजलनिवहए,
गज्जंतमेहमंडले को जिअइ विणा पिएण पाउसम्मि ॥ ८७.१ ॥

---

1) द्वौ द्विपदीत्यत्र 'षश्चुगौ द्वितीयपष्ठौ जो लीर्वा द्विपदी' (४.५५)। 2) दारुणदेहदाहेत्यत्र हे सुभग हे कुवलयाक्ष तव ईदृशे विरहे सा मुदुःखान्यङ्गानि यस्याः सा। तथा क्षीणा यथा तस्याः अङ्गे अनङ्गः सूक्ष्मलक्ष्यहननकं शिक्षति। एतावता अतीव कृशा जातेत्यर्थः। कीदृशे विरहानले। दारुणदेहदाहपरिरम्भणतः स्फुटं स्फुटन्तो हारा यत्र स तस्मिन्। हृदयस्थलनिषिक्तघनचन्दनपङ्कस्य। उच्छोडो देश्यः शोषे भ्रंशे च। शोषकारके। दीर्घश्वासैर्दग्धं सखीकरधुतव्यजनारविन्दं यत्र स तस्मिन्। त्रिनयनतृतीयनेत्रपत्रानलज्वालाबस्करालो भालचन्द्रो यत्र स तस्मिन्। 3) भद्रिकाया योगे इत्यत्र एषा भद्रिका गीतिः द्वाभ्यां भद्रिकेति सूत्रेण (३.४) पगणद्वयाधिका गीतिः। 4) उव्वाइअझंझानिलेत्यत्र उद्धाबल्येन वाहितो यो झंझानिलस्तस्य ये झडप्पडंपणे ताभ्यां कृत्वा पतन्तो विटपौघा यत्र। अविरलबहुलझलक्कंती या विद्युत् तस्याः वलयं तेन लल्लके भीषणे इत्यर्थः। इयं विपुला नाम गाथा। तथा सरभस रटन्तो दर्दुरा यत्र। क्वणन्तः शब्दायमाना मयूरा यत्र। पतन्तो जलनिवहा यत्र। गर्जन्ति मेघमण्डलानि यत्र। को जीवति प्रियया विना प्रावृषि काले।

---

१ जुवईस० AB. २ कुणति P. ३ उच्छोड K. ४ सहिकरयलधुअ A. ५ धुअ N. ६ तईअ A. ७ लक्खणणयं N; लषहुणणयं S. ८ द्विभङ्गिका। तत्र E; द्विभङ्गी भवति। तत्र P. ९ उव्वाइअ EK; उव्वाईय A. १० झप्पझंपण NS; झडप्पडंपण AK. ११ पिअएण E.

[1)]वस्तुवदनकस्य कर्पूरेण। यथा–

[2)]निक्कंदल कय कच्छ नलिणि[२]वज्जिअ कय [३]सरसरि,
निं[४]चंदणु किउ मलउ तुहिणवज्जिउ किउ हिमगिरि।
निप्पल्लव किअ[५] करि पयत्तु कंकेल्लिविड[६]विसय,
पत्तचत्त कय बालकयलि अकुसुम कय तरुलय॥
सिसिरोवयारकिहिं परिअणिहिं निम्मुत्ता[७]हल कय भुवण।
तो वि हु न तीई तुह विरहभरि खसइ[९] दाह दारुणविअण॥ ८७.२॥

[3)]कुङ्कुमेन। यथा–

[4)]गयणुप्परि कि न चडहि किं[१०]नरि विक्खरहि [११]दिसिहि वसु,
भुवणत्तयसंतावु[१२] हरहि कि न किरवि[१३] सुहारसु।
अंधयारु कि न दलहि[१४] पयडि उज्जोउ गहिल्लउं[१५],
कि न धरिज्जहि देवि सिरिहं[१६] सइं हरि सोहिल्लउ॥
कि न तणउ होहि रयणा[१७]यरह होहि कि न सिरिभायरु।
तु वि चंद निअवि मुहु[१८] गोरिअहि[१९] कु वि न करइ तुह आयरु॥८७.३॥

रासावलयस्य कर्पूरेण। यथा–

[5)]परहुअपंचमसवणसभय मन्नउं स किर,
तिंभणि भणइ न किं पि मुद्ध कलहंसगिर।

1) वस्तुवदनकस्य कर्पूरेणेत्यत्र। 'षचिषा युज्यजच ओजे जो लीवां वस्तुवदनकम् (५.२५)। दाचदालदाचदालि कर्पूरो णैः' (७.२)। 2) निक्कंदल कयेत्यत्र निष्कन्दलाः कृताः कच्छा जलप्रदेशाः। नलिनीवर्जिताः कृताः सरःसरितः निश्चन्दनः कृतो मलयः मलयाचलः तुहिनवर्जितः कृतो हिमगिरिः। तथा प्रयत्नं कृत्वा निष्पल्लवानि कृतानि कङ्केल्लिविटपिशतानि पत्ररहिताः कृताः बालकदल्यः अकुसुमाः कृतास्तरुलताः शिशिरोपचारकृते परिजनैर्निर्मुक्तानि कृतानि भुवनानि। तथापि न तस्यास्तव विरहभरे स्रंसति दाहदारुणवेदना। 3) कुङ्कुमेन यथेत्यत्र 'सोम्त्यलोनः कुङ्कुमः' (७.३)। 4) गयणुप्परीत्यत्र गगनोपरि किं न चटसि। किनरि इति पादपूरणे। विकिरसि दिक्षु वसूनि। भुवनत्रयसन्तापं हरसि किं न विकीर्य सुधारसम्। अन्धकारं किं न दलसि प्रकटीकृत्य उद्द्योतं प्रहिलं भास्वरम्। किं न देवेन हरेण शिरसा ध्रियसे स्वयं शोभावान्सन्। किं न तनयो भवसि रत्नाकरस्य। भवसि किं न श्रीभ्राता। एवंविधस्त्वं वर्तसे तथापि गौर्याः स्त्रिया मुखं दृष्ट्वा हे चन्द्र कोऽपि तवादरं न करोति। 5) परहुअपंचमेत्यत्र। तेन कारणेन कलहंसवद्गीर्यस्या एवंविधा सती किमपि न वक्ति मां वदन्ती। अपरपरभृतपञ्चमश्रवणात् सापि वदिष्यति तस्याश्चैवंभूतः स्वभाव इत्यर्थः। तथा तेन कारणेन सा दर्पणे मुखं न प्रलोकयति यस्मात्सा शशिवदना। दर्पणे हि चन्द्रवन्मुखं भाति। यस्मात्सा साक्षात् चन्द्रं द्रष्टुं अशक्ता। तथा सा मृगनयना मनसि वैरिणं कुसुमशरं मत्वा क्षणे क्षणे उत्त्रस्यति। रूपनिधित्वात् कुसुमशरस्तस्य सम्बोधनम्। तव दर्शनं अभिलषते।

---

१ वस्तुवदनस्य DN. २ नलिण B. ३ सरवरि E. ४ निच्चंदण E. ५ किय AE. ६ विडवसय BEP. ७ णिम्मुत्तावलि N. ८ तीए B. ९ खिसइ A. १० किनर वि० B; किनरि विक्खिरिहि P. ११ दिसहि ABEP. १२ संताव B. १३ विरचि S. १४ दलिहि P. १५ गहिउल्लओ DN. १६ सिरिहि P; १७ रयणारहु CN; रयणायरहु D. १८ मुह P. १९ गोरीअहिं A; गोरिअहिं N.

चंदु न दिक्[1]खण सक्कइ जं सा ससिवयणि,
दप्पणि मुहु न पलोअइ तिंभणि मयनयणि ॥
वेइरिउ[2] मणि मन्नवि[3] कुसुमसरु खणिखणि सा वहु उत्तसइ ।
अच्छरिउ[4] रूवनिहि कुसमसरु[5] तुह दंसणु[6] जं अहिलसइ ॥ ८७.४ ॥

कुङ्कमेन । यथा–

[1]जइ अ झलक्कहिं[7] नयण[8] दीह[9]नयणिअहि खणु,
केअइकुसुमदलम्मि[10] भसलु विलसइ त जणु ।
जइ[11] तीए मुहि[12] हावि मंदु हासउ[13] चडइ,
ता जणु हीरयपउमरायसंचउ झडइ ॥
जइ तीए[14] महुरमिउभासिणिहि वयणगुंफ[15] निसुणिज्जइ[16] ।
तावँह[17] करेप्पि[18] जणु अमयरसु कण्णपण्णपुडि पिज्जइ ॥ ८७.५ ॥

वस्तुवदनकरागावलयसंकीर्णस्य कर्पूरेण । यथा–

[2]अविहडअवरुप्पर[19]परूढगुणगंठिनिबद्धउ,
एँआरिण[20] हलि गलइ पिम्मु सरलिमवमलद्धउ ।
माणमडप्फरु तुह न जुत्तु उत्तिमरमणि,
तिंभणि वारउं वारवार वारणंगमणि[21] ॥
अह[22] करिहि कलहु वल्लहिण सहुं इच्छि मयच्छि[23] इ पणयमुहुं[24] ।
माणिक्किमणंसिणि करिवि[25] वलु हेलि खेल्लिता जूउ[26] तुहुं ॥ ८७.६ ॥

1) जइ अ झलक्कहि इत्यत्र यदि दीर्घनयनायाः स्त्रिया नयनं अभीक्ष्णं दीप्यते तदा केतकीकुसुमदले भ्रमरो विलसतीति 'जणु उत्प्रेक्षार्थः । उत्प्रेक्षते । यदि तस्या मुखे हावेन हास्यं चटति तदा हीरकपद्मरागसंचयः झटति पततीत्यर्थः । जणु इवार्थे । तथा यदि तस्या मृदुमधुरभाषिण्या वचनगुम्फो नितरां श्रूयते तदा कर्णपर्णपुटं कृत्वा जनैरमृतरसः पीयते । 2) अविहडअवरुप्परेत्यादि अविघटपरस्परप्ररूढगुणग्रन्थिनिबद्धः अतिचारेण प्रस्तावादहंकारेण सरलिमवशालब्धं प्रेम हे सखि गलति । तेन कारणेन मानप्राग्भारः तव न युक्तो हे उत्तमरमणि । त्वां वारंवारं वारयामि । अथवा करिष्यसि कलहं यदा तदा हे हस्तिगमने प्रणतमुखं भर्तृमुखं इच्छि दृष्ट्वा हे मानैकमनस्विनि हे सखि बलं अपि कृत्वा क्रीडितुं युक्तं तव ।

---

१ दक्खिण D २ वयरिउ A. ३ मन्निवि P. ४ अच्छरिय A. ५ कुसुमसर BP. ६ दंसण A. ७ झलक्कदि S. ८ नयणु P ९ दीणन० A. १० दलम्मि Kd. ११ जइ य तीइ Kd; जइ तीइ A. १२ मुहहावि Kd. १३ हासु A १४ तीइ AKdP. १५ वयणगुंफु BPS. १६ निसुनिज्जइ NS. १७ ताधुउ Kd. १८ करिप्पि BP. १९ रुप्परप्प DN, रोप्परप्प B. २० अइयारिण P. २१ वारणगामणि S. २२ अह करहि S; अह करहि P, अह किरिहि D. २३ मयच्छिए S. २४ पणयमुहु EKd; पणयमुहं A. २५ करि ठवल्लु हेलि खिल्लि BE. २६ ताजुउ तुहं C, ताज्जूओ तुहं D, ताज्जओ तुहं N, ता जूउ तुहं B.

कुङ्कुमेन । यथा –

[1] पंडिगंडयलपुलयपयरपयडणबद्धायरु,
कंचि[1]वालबालाविलासबहलिमगुणनायरु ।
[2]दविडिदिव्वचंपयचयपरिमलल्हसडउ,
कुंतलिकुंतलदप्पझड[3]प्पणलंपडउ ॥
मरहट्ठिमाणनिट्ठ[4]हवयवि[5]हवविहंसणसक्कउ ।
कसु करइ न मणि हल्लोह[6]लउ मलयानिलहु झुलक्कउ ॥ ८७.७ ॥

रासावलयवस्तुवदनकसंकीर्णस्य कर्पूरेण । यथा –

[2] तरुणिहूणिगंडप्पहु[7]पुंछिअतिमिरमसि,
उक्क[8]झुलुक्कावडणु दुसहु मा कर[9]उ ससि ।
मलयानिलु मयनयणि घुणि[10]अंकप्पूरकयलिवणु,
संधुक्किअमयणग्गि [11]सहि इ मा तुज्झ तवउ तणु ॥
तणुअंगि म खडहडि पडहि तुह मयणबाणवेअण कल[12]हे ।
चय माणु माणि वल्लहिण सहुं चडि म जीव[13]संसयतुलह ॥ ८७.८ ॥

कुङ्कुमेन । यथा –

[3] सवणनिहिअहीरयहसंतकुंडलजुअल,
थूलामलमुत्तावलिमंडिअथणकमल ।

1) पंडु(डि)गंडलये(यले)त्यत्र । पाण्डुदेशोद्भवानां स्त्रीणां गण्डतले यत्पुलकप्रकरप्रकटनं तत्र बद्धादरः । काञ्चीपालानां काञ्चीदेशस्वामिनां या बालास्तासां विलासबहलिमगुणे नागर इव नागरः । नागरा हि विलासभाजो भवन्ति । दविडित्ति द्रविडीदिव्यचम्पकपरिमललुण्ठाकश्चौरः । कुन्तलदेशोत्पन्नस्त्रीकेशदर्पदलने भ्रंशने लम्पटः । महाराष्ट्रीमानप्रतिज्ञावनविभवविध्वंसनसक्तः आसक्तः । एवंविधो मलयानिलः कस्य मनसि करोति[न] हल्लोहलं आनन्दम् । सप्रसर(सर्वस्य)इति यावत् । 2) तरुणिहूणि इत्यत्र तरुण्यो हूण्यो हूणदेशजा नार्यः तासां गण्डात्प्रमार्जिततिमिरमषीकः । तासां मुखात् श्यामतापनीनेति भावः । उल्कावयवापातनं दुस्सहं मा करोतु भवत्याः शशी । हे मृगनयने कम्पितकर्पूरोपलक्षितकदलीवनः । कर्पूरं कदल्युद्भवमिति श्रुतिः । संधुक्षितमदनाग्निः मलयानिलः ते तव तनुं तनु स्तोकमपि मा तापयतु । इः पादपूरणे । हे सुभगे तव अङ्गे । मा निषेधे । खडहडेति अनुकरणे । मदनबाणवेदना पततु अत एव मानं त्यज । माने सति मा चट जीवसंशयतुलनम् । मरणावस्थामित्यर्थः । 3) सवणनिहिअहीरयेत्यत्र श्रवणे निहितं हीरकैः शोभमानं कुण्डलयुगलं यया सा । स्थूलामलमुक्ताफलावलीमण्डितं स्तनकमलं यया सा । श्वेतांशुकमेव प्रावरणं यस्याः सा । बहुलं श्रीखण्डेनोज्ज्वला गौरेत्यर्थः । बहुप्रफुल्लविचकिलपुष्पैः पुष्पिताः केशा यस्याः सा । ततोऽनन्तरं प्रकटीभूय । प्रियतमं पहुत्ति – प्रति । अभिसारिका अभिसरति दर्शनजनितं खलजनानां डरो भयं तेन भारिता उत्कटा । अत्युत्कटवेषे सति खलानां दुरासहेति । चन्द्रेण सुन्दरायां निशायाम् ।

---

१ किंचिवाल B. २ द्रविडि Kd; दविड D; दवडि BC. ३ कडप्पण Kd. ४ निद्धाहवय N; निड्डावय BK. ५ विविह Kd. ६ हल्लाहलउ S. ७ प्पह A; D repeats हंसण to रासा after पुंछिअ. ८ उक्कझलु° CDN. उक्कचुलु° Kd; उक्कुझुलु° ABP. ९ करहु A. १० घूणिअ C; घुणिअ N. ११ दुसहु मा दहउ तुज्झ Kd. १२ कलहु A; कलहइ D. १३ जीयसं° K.

सेअंसुअपंगुरण बहलसिरिहंडरसुज्जल,
बहुपहुल्लविअइल्लफुल्लफुल्लाविअकुंतल ॥
तो पयँड धाइ दंसणजणिअखलयणडरभरभारिअ ।
अहिसरइ चंदसुंदरनिसिहिं पइं पिअयम अहिसारिअ ॥ ८७.९ ॥

वदनकस्य कर्पूरेण । यथा–

[1]किं न फुल्लइ पाडल परपरिमल,
महमहेइ किं न माहवि अविरल ।
नवमालिअ किं न दलइ पहिल्लिअ,
किं न उत्थरइ कुसुमभरि मल्लिअ ॥
दीहिअतलायसरतल्लडिहिं किं न पसाहि पउमिणि फुडइ ।
तु वि जाइ जायगुणसंभरणु झाणु कि भसलहु मणि खुडइ ॥ ८७.१० ॥

कुङ्कुमेन । यथा–

[2]जइ तुहुं महु करयलु उम्मोडवि,
चल्लिअ चीरंचलु अच्छोडवि ।
माणिणि तु वि पसाउ करि सुम्मउ,
पइं पिइ उत्तावलिअ म गम्मउ ॥
जइ किंवइ वि संचरइ पयजुयलु इहु विहिवसिण विहट्टइ ।
ता तुज्झ मज्झु खीणउ खरउ किं न खामोअरि तुट्टइ ॥ ८७.११ ॥

एतांश्च वस्तुवदनककर्पूराद्या द्विभङ्गिकाः षट्पदा इति, सार्धच्छन्दांसीति च, सामान्याभिधानेन मागधानां प्रसिद्धाः । यदाह–

जइ वत्थुआण हेट्ठे उल्लाला छंदयंमि किज्जंति ।
दिवड्ढच्छंदयछप्पयकव्वाइं ताइं वुच्चंति ॥ ८७.१२ ॥ इत्यादि ।

1) किं न फुल्लइ पाडल इत्यत्र परः परिमलो यस्य सः पाटलः किं न पुष्पति । अविरला माधवी किं न महमहेइत्ति – गन्धं करोति । प्रहृष्टा सती नवमालिका किं न विकसति । कुसुमभरेण मल्लिका वृद्धिं न प्राप्नोति । तथा च दीर्घिकातडाकसरःपल्वलेषु । तटाकं खातं महत्सरः तदेव लघु सरः । 'सरदहतलायसोसं' इत्यत्र विशेष० तयोः । तल्लडं पल्वलं अखातं सरः तेषु प्रशाखाभिः पद्मिनी स्फुटति । परं तदपि जातेर्जातं गुणस्मरणं यत्र एवंविधं ध्यानं भ्रमरस्य [मनसि] खुडइ खाट् करोति ? अपि तु न । एतेषु पदार्थेषु सत्स्वपि जातावेव भ्रमरस्य ध्यानं नान्यत्रेति भावः । 2) जइ तुह महु करयलेत्यत्र यदि त्वं मम करतलं उम्मोडविस्तिभामोक्य चलिता चीराञ्चलं अपि अच्छोडिअ(डवि)त्ति आकृष्य च । तथापि हे मनस्विनि प्रसादं कृत्वा शृणु हे प्रिये पइं त्वया औत्सुक्येन मा गम्यताम् । यदि कथमपि संचयात्संचारात् वा इह पदयुगलं विधिवशेन विघटते स्खलतीत्यर्थः । तदा तव मध्यं उदरं अतीव क्षीणं सत् किं न क्षामोदरि त्रुट्यति । कोऽर्थः । औत्सुक्यतः प्रयान्त्यास्तव यदि विसंष्ठुलतया पादः पतिष्यति तदातीव क्षामोदरं मध्यं त्रुटिष्यतीति शनैर्गच्छेति भावः ।

१ विअइफुल्ल D. २ पयडत्थय Kd; पयड थाइ S ३ नवमल्लिअ N. ४ पहल्लिय N. ५ तल्लडहिं BP. ६ भसलु हु CN. ७ तुह मुह D; तुह मुहु N. ८ संवहु A; संवह DN. ९ विसट्टइ A; विट्टइ N. १० क्षीणउ A; खीणतु N. ११ अत्र च F. १२ हिट्ठे F. १३ दिवड्ढच्छंदय ACDN.

एवं मात्राया अप्युपरि द्विपद्युल्लालका वस्तुकादीनामप्युपरि दोहकादयो द्विभङ्ग्या-मेव द्रष्टव्याः। वृद्धानुरोधात्तु [1]रड्डा[१] पृथगभिधास्यत इति सर्वमवदातम् ॥ ८७.१२ ॥

द्विपद्यवलम्बकान्ते गीतिस्त्रिभङ्गिका ॥ ८८ ॥

पूर्वं द्विपदी पश्चादवलम्बकस्तदन्ते गीतिरिति त्रिभङ्गिका[२]। यथा—

[2]निब्भरदलिअसत्तदलपायवसंकडतडिणिपुलिणिआ,
सेहालिअपसूणपरपरिमलपुण्णपहायपवणया[३]।
कुवलयगंधलुद्धफुल्लंधुअपत्थुअगीतिभंगिआ,
पंकयवणकणंतकलहंसीकुलहुंकारसंगिआँ[४] ॥
ओहट्टिअचिक्खिल्लया[५], निम्मलजलसोहिल्लया,
रायर्णूसवदूअया[६], कलमासोअपसूअया ॥
तिहुअणलच्छीभवणया जोण्हाजलभरिअनहयलाभोअया,
कस्स न हरंति चित्तयं एए लोअंमि सारया दिअहयाँ[७] ॥ ८८.१ ॥

त्रिभिरन्यैरपि ॥ ८९ ॥[८]

अन्यैरपि त्रिभिश्छन्दोभिः श्रुतिसुखैस्त्रिभङ्गिका। तत्र[९] मञ्जरीखण्डितान्ते भद्रि-कागीतिः। यथा—

[3]उच्छलंतछप्पयकलगीतिभंगिधरे,[१०]
विप्फुरंतकलयंठिकंठपंचमसरे[११]।
गिज्जमाणहिंदोलालवणपसाहिए,[१२]
चच्चरिपडहोद्दामसद्दसंखाहिए[१३][१४] ॥

1) रड्डा पृथगभिधास्यत इत्यत्र 'आसां तृतीयस्य पञ्चमेनानुप्रासेऽन्ते दोहकादि चेद्वस्तु रड्डा वा' (५.२३) इति। 2) निब्भरदलिअ इत्यत्र एते लोके वसन्तवासराः (?) कस्य चित्तं न हरन्ति अपि तु सर्वेषां हरन्तीत्यर्थः। कीदृशाः। निर्भरं दलिता विकसिता ये सप्तपर्णपादपास्तैः संकुलं तटिनीपुलिनं येषु। तथा सेफालिकाप्रसूनप्रकृष्टपरिमलैः पूर्णाः प्रभातवायवो येषु। तथा कुवलयगन्धेषु लुब्धा ये पुष्पंधया भृङ्गास्तैः प्रस्तुताः प्रारब्धाः गीतीनां भङ्ग्यो येषु ते। तथा कमलवनेषु क्वणन्त्यः शब्दं कुर्वन्त्यो याः कलहंस्यस्तासां ये हुंकाराः शब्दाः तेषां संगः सम्बन्धो येषु ते संगिनः। तथा ओहट्टिअत्ति—निवृत्तः चिक्खिल्लः कर्दमो येषु ते स्वार्थे कः। निर्मलजलशोभनशीलाः। राजग(र)णोत्सवदूतकाः कथयितारः। कलमामोदान् प्रकर्षेण सूचयन्तीति कलमामोदप्रसूचकाः। त्रिभुवनलक्ष्मीगृहाः। ज्योत्स्नाजलभृतनभस्तलाभोगाः। 3) उच्छलंतछप्पयेत्यत्र ईदृशे चैत्रमासे यस्य पार्श्वे प्रियमानुषो न भवति अर्थात् कामिनी स कथं जीवति। कीदृशे चैत्रे। उच्छलत्षट्पदकल-गीतिभङ्गिधरे, विस्फुरन्तः कलकण्ठीकण्ठात् पञ्चमस्वरा यस्मिन्सः तस्मिन्, गीयमानान्दोलारागालपनालंकृते चर्चरी-पटह-उद्दामशब्दवान् शङ्खः एते त्रयोऽपि संख्याधिका यत्र स तस्मिन्, विकसितरक्ताशोकलते केसर-कुसुमामोदमये विकसितमाकन्दवने घनः घोलन् दक्षिणपवनो यत्र हे सखि हे वयस्ये स कथं जीवति। कीदृशः। विद्धो मकरध्वजभल्लिकाभिः।

१ रड्डो A. २ त्रिभङ्गी A. ३ पवाहप० A; पदायप० N. portion from वणया to पंकय repeated in A. ४ संगीआ A. ५ चिक्खिल्लिया KP. ६ गणूसव K. ७ दीहया A. ८ This Sutra is dropped in G. ९ यथा तत्र A. १० कमलगीति० B; कलगीतिभंगधरे AKd. ११ कलयंठिकंठिपं० B; कलयंठिपं० C. १२ सज्जमाणहिंडोला Kd. १३ पडहुद्दाम Kd. १४ संखोहिए AKd.

विअसिअरत्तासोअलए, केसरकुसुमामोअमए[1] ।
पप्फुल्लिअमायंदवणे[2], घणघोलिरदक्खिणपवणे[3] ॥
इअ एरिसंमि चेत्तए[4] जस्स न पासंमि अत्थि पिअमाणुसं[5] ।
सो कह जिअइ वयंसिए विद्धो मयरद्धयस्स भल्लिआहिं ॥ ८९.१ ॥

गाथस्याद्यार्द्धं[6] समैश्चेगात् प्राग्वृद्धं गस्य[7] ते पादः समशीर्षकम्[8] ॥९०॥

[1]गाथस्य प्रथमार्द्धमन्त्याद्गुरोरर्वाक् समैश्चगणैर्वृद्धमन्त्यस्य च गुरोः स्थाने ते त्रिमात्रे सति पादश्चेद्भवति तदा तादृशैश्चतुर्भिः पादैः समशीर्षकम् । यथा –

[2]सरसयरसुरहिसुरसायतरुणमायंदमउलमंजरिदलोहकवलणकसायसंसुद्धकंठकलयंठिनि-
अरकंठोच्छलंतपंचमपलावबोल्लालयंमि[10] रुंदारविंदमयरंदविंदुसंदोहपाणसाणंदभमर-
निउरंबबहल[11]झंकारमुहलिउज्जाणचारुलच्छीए तिहुअणमणहरे[12],
दक्खिण[13]समुद्दकल्लोलमालिआतरुण[14]संगनिव्वविअमलयमारुअझडप्पहल्लंत[15]विविहबहुवेल्लि-
गहणघणकुसुमगोच्छउच्छलिअपउरपिंजरपरायपडिहत्थदहदिसा[16]चक्कदंसणुप्पण्ण[17]-
पिअयमाभरणमिलिअमुच्छापहारनिवडंतपहिअसंघायरुद्धमग्गंतरदुसंचरधरे[18] ।
पप्फुडिअसघण[19]किंसुअममूहकणिआरकुंजवरकंचणारकेसरलवंगचंपयपिअंगुमल्ली-
महल्लमाहविविआणकंकेल्लितिलयकुरुवय[20]पिआलपुन्नागनागकेसरसुवण्णकेअइकुडंग-
पाडलतमालनोमालिउल्लपसरंतपरमपरिमलथवक्क[21]महमहिअसमत्तवणंतरे,

1) गाथस्य प्रथमार्द्धमित्यत्र चयोर्गाथः । गाथैव पूर्वार्द्धेऽन्त्यगात्प्राक् चगणद्वयस्य वृद्धौ गाथः (४.११)। समैरष्ट-दशादिभिर्न सप्त-नवादिभिः । 2) सरसयरसुरहीत्यत्र । एवंविधे वसन्ते मा वच्चेति मा याहीति क्रिया-संबन्धः । सरसतरा सुस्वादुः सा चासौ तरुणमाकन्दमुकुलितमञ्जरी तस्या दलौघः तस्य कवलनं तेन कषायितः संशुद्धः कण्ठो यासां कलकण्ठ्यस्तासां निकरः तस्य कण्ठान् उच्छलत्पञ्चमस्वराणां बोल्लालमित्ति बोल्लाः शब्दा-स्तद्वति, रुन्दानि विपुलानि यान्यरविन्दानि तेषां मकरन्दास्तेषां बिन्दवस्तेषां संदोहस्तस्य पानेन सानन्दं यत् भ्रमरनिकुरम्बं तस्य बहला झंकारास्तैर्मुखरिता उद्यानस्य चार्वी लक्ष्मीर्यत्र, त्रिभुवनजनमनोहरे, दक्षिणसमुद्रः कल्लोलमालिकया सह तरुणो नवो यः सगस्तेन निर्वापितः शीतीकृतः स चासौ मलयवायुः [तेन] शीघ्रं हल्लन्त-कम्पायमानाः विविधा नानाप्रकारा बह्व्यो भूयस्यो या वल्ल्यस्तासां वनं गहनं तस्य घनकुसुमगुच्छात् उच्छलित-प्रचुरपिञ्जरपीतपरागस्तेन व्याप्तं यद्दशदिक्चक्रं तद्दर्शनादुत्पन्नं प्रियतमकान्तास्मरणं तेन मिलितः प्राप्तो यो मूर्च्छाप्रहारस्तेन निपतन्तो ये पथिकास्तेषां सार्थः तेन रुद्धमार्गान्तरेण दुःसंचरः सकीर्णभावः तस्य धरे धारके। प्रकर्षेण पुष्पिताः सघना निबिडा ये किंशुकवनमालिकान्ता वृक्षास्तेषां उल्लः आर्द्रः प्रसरन् परिमलो येषु ते एवंविधाः स्तबका गुच्छकास्तैः महमहिअत्ति सुगन्धीभूतं समस्तवनान्तरं यत्र। मा वच्च हे कान्त इमां मां त्यक्त्वा। मां कीदृशीं मदनपीडिताम् । कीदृशे वसन्ते। तरुणीसार्थे चर्चरीविनोदेन सह स्पर्धया नाट्यो यो दण्डाभिघात-शब्दस्तदन्तराले तालानुलग्नघूर्णन्मृदङ्गोद्दामपाठेन प्रपन्ना या मञ्जुवसन्तरागभङ्गी आलपनरेखा तथा संबद्धानि वेणुविवरोल्लसत्स्वरभेदसाधनस्थानानि तैः सहे समर्थे ।

१ मोयए A. २ पप्फल्लिय C. ३ दक्खण DNS. ४ चित्तए AKD. ५ पिअमणुस्सं B. ६ अन्त्यस्य N. ७ अन्तस्य P. ८ स्यात् F. ९ सरसयसुरहि० N. १० वोलालयंमि P. ११ निउरुंब BDS. १२ तिहूअणमण० A; तिहुअणजणमण० CK. १३ दक्खिणकस० S. १४ तरणसंग ADNP; तरलणसंङ्ग B. १५ हलंत NS. १६ दिहाचक्क P. १७ दंसणुप्पण्णुपि० CNS; दंसणुप्पन्नपि० A. १८ दूसंचधरे P. १९ पप्फुल्लिअसघण ACDNS. २० कुरवय BP. २१ थचक्क NS.

मा वच्च कंत चइऊण मं इमं मयणपीडिअं तरुणिसत्थचच्चरिविणोअ-
समसीसनट्टदंडाहिघायसद्दंतराल[1]तालेणुलग्ग[2]घुम्मंतमद्दलोद्दाम-
पाडपडिवन्नमंजुहिंदोलभंगिआलवणरेहसंबद्धवेणुविवरो-
झसंतसरभेअसाहणट्ठाणसहंमि वसंतए ॥ ९०.१ ॥

अत्र समस्थाने जो लीर्वा [3]तथान्त्याच्चगणात्प्रागेकश्चगणो जो लीश्च न कर्तव्यः इत्याम्नायः ॥ ९०.१ ॥

मालागलितकपादान्ते [4]विषमचावृद्धौ वेः ॥ ९१ ॥

मालागलितकपादस्यान्ते विषमसंख्यस्य चगणद्वयस्य वृद्धौ सत्यां वेः परं समशीर्षकम् । विषमशीर्षकमित्यर्थः । [1)]मालागलितकवच्चात्रापि समस्थाने जो लीर्वा । विषमे तु जगणो न कर्तव्यः । यथा –

[2)]हयवरखुरखणिज्जमाणमहिरेणुपडलबहलिज्जमाणगयणं-
[5]गणुत्थरिदअविरलंधारपुंजसंवलणरुद्धलोअणविलोअणपवंच-
मच्छरिअपरवसो [6]अवयरइ समंतदो तुरिदममरनिअरो,
निब्भरसंचरंतचउरंगसेन्नपब्भारच[7]लिरनीसेस[8]भूवलयखडहडंत-
मंदरसुमेरुकइलास[9]विंझगिरिनारपभुदिगिरिसिहरनिव-
डणाइभरभंगुरिद[10]कंधराइं तम्मइ वराहपवरो ।
[11]धाणुक्कावमुक्क[12]नारायविद्धकरडिघडकुंभतडनिव[13]डिदाविरलरंध-
[14]निज्झरझरंतसोणिदतरंगिणीरइअबहलपंकखुप्पंतचक्करह-
[15]संचराओ एआओ भीसणाओ समरवसुहाओ,

1) मालागलितकवदित्यत्र । षाच्चनौंजे जः समे जो लीर्वा मालायाः (४.२४) । 2) हयवरखुरेत्यत्र अत्र संग्रामभूमौ अमरनिकरो अवतरति । कथम् । अच्छरियत्ति–आश्चर्यपरवशः यथा भवति । हयवराणां खुराः तैः खन्यमाना या मही तस्या रेणुपटलेन व्याप्यमानं यद् गगनाङ्गणं तद्योगादुल्लसिताविरलान्धकारपुञ्जस्य प्रसरणं तेन रुद्धनयनविलोकनप्रपञ्चो यत्रेति क्रियाविशेषणम् । त्वरितं यथा स्यात्तथेति । समंतदा(दो) सर्वत्र संग्रामे सति । वराहः प्रवरः तम्मइत्ति–खेदं प्राप्नोति । कथंभूतः । निर्भरं संचरच्चतुरङ्गसैन्यप्राग्भारेण चलितं यन्निःशेषभूवलयं तेन खडहडन्तो ये मन्दरकैलासविन्ध्याचलगिरिनारप्रमुखगिरीणां शिखरास्तेषां निपतनादिभिर्भारेण भङ्गुराः कन्धरादयो यस्य स तथा । कथंभूतायाम् । धानुष्का धनुर्धरास्तैरवमुक्ता नाराचास्तैर्विद्धकरटिघटाकुम्भतटात् आपतदविरलरन्ध्रनिर्झराः तेभ्यो झरत्-शोणितानि तान्येव नद्यः तासु रचितो यो बहुलः पङ्कः तत्र चक्रस्खलनात् स्थितरथेन दुःसंचरायां एतस्यां समरवसुधायां सुविषमशीर्षकाणि हुंकारं कुर्वन्ति निपतन्ति इति त्वं पश्य । निशितकरवालधारयाभिघातः तेन घूर्णयन्त्य इमाः बहुविधसुभटकबन्धपङ्क्तयो नृत्यन्ति । कथंभूतायाम् । सुरवधूभिर्निर्मुक्तानि पारिजातानां कुसुमानि यस्यां तस्याम् ।

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितछन्दोऽनुशासने चतुर्थस्याध्यायस्य पर्यायाः ॥

१ तालेणुलग्ग A. २ घूमंत D. ३ तथा to लीश्च dropped in A. ४ चवृद्धौ G. ५ गुत्थदरिअविलंबधा० A. ६ अवयरदि BP. ७ वलिर N. ८ भूववलयखंडहडंत B. ९ विंध N. १० कंधराउ B. ११ धणुक्का० NS. १२ ताराय N. १३ निविडिदावि० D. १४ निब्भर ABN. १५ संवराओ N; संचराउ BCDF; संवराउ A; संचराए (Loc also in the next 3 words) K.

सुविसमसीसयाइं[1] निवडंति हुंकरंताइं पिच्छे[2] निसिदकरवालधारौ[3]-
हिघायघुम्मंतयाइं संपइ इमाओ नच्चंति वहुविहसुहड-
कवंधपंतीओ सुरवहूमुक्कपारिर्जायविडविकुसुमाओ[4] ॥ ९१.१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ
आर्यागलितकखञ्जकशीर्षकव्यावर्णनो नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
ग्रन्थाग्रं ५५१; उभयं २०९७ ।

*
*   *
*

---

१ सुविसमसयाइ D; सुविसमसिसयाइं N.   २ पेच्छ F.   ३ धराहिघाय N.   ४ परिजायपविडवि D.

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ प्रायोऽपभ्रंशे ॥ १ ॥

संस्कृतप्राकृतच्छन्दोऽनन्तरमपभ्रंशगतानि छन्दांस्यधिक्रियन्ते । प्रायोग्रहणाद्भाषान्तरेऽपि भवन्ति ॥ १ ॥

अजश्चस्तृतीयपञ्चमौ जो लीर्वोत्साहः ॥ २ ॥

जगणरहिताः षट् चगणा उत्साहः । अत्रापवादः । तृतीयः पञ्चमश्च जगणो लघुचतुष्टयं वा । यथा –

[1]अवमन्निअदुट्ठचित्तसंगमयचक्कघाय,
जे ते सोच्छाह नाह झायंति तुज्झ पाय ।
ते ते संसारि वीर कह वि न लहंति दुक्खु,
जं किर वच्चंति झत्ति पहु निच्छएण मोक्खु ॥ २.१ ॥

इदानीं रासकानाह –

दामात्रा नो रासको ढैः ॥ ३ ॥

दा इत्यष्टादशमात्रा नगणश्च रासकः । ढैरिति चतुर्दशभिर्मात्राभिर्यतिः । यथा –

[2]सुररमणीअणकयबहुविहरासयथुणिअ,
जोइविंदविंदारयसयअमुणिअचरिअ ।
सिरिसिद्धत्थनरेसरकुलचूलारयण,
जयहि जिणेसर वीर सयलभुवणाभरण ॥ ३.१ ॥

[3]सर्वा अपि जातयो रासका भवन्तीति केचित् । यदाह –

[4]सयलाओ जाईओ पत्थावसेण एत्थ वज्झंति ।
रासाबंधो नूणं रसायणं वेड्डगोट्ठीसु ॥ ३.२ ॥

चुल्गा वा ॥ ४ ॥

चतुर्मात्रपञ्चकं लघुगुरू च यदि वा रासकः । पृथग् योगात् ढैरिति न वर्त्तते ।

1) अवमन्निय इत्यत्र अवगणितः दुष्टचित्तसुराधमसंगमकस्य चक्राभिघातो येन तत्संबोधनम् । हे नाथ ये पुरुषास्तव पादं ध्यायन्ति सोत्साहाः सन्तः ते पुरुषा हे वीर संसारदुःखं न लभन्ते कथमपि । यस्मात् ते । किलेति सत्ये । शीघ्रं प्रभो मोक्षं निश्चयेन यान्ति । 2) सुररमणीत्यत्र हे सुररमणीकृतबहुविधरासकेन स्तुत । योगिवृन्दवृन्दारकाः प्रधानास्तेषां शतैरज्ञातचरित इत्यर्थघटना तस्य संबोधनं हे श्रीसिद्धार्थकुलचूलारत्न हे जिनेश्वर हे सकलभुवनाभरण त्वं जयेति संटंकः । 3) सर्वा अपि जातयो रासका इत्यत्र तावच्छन्दसां द्वौ भेदौ वृत्तानि जातयश्च । 4) सयलाओ जाईओ इत्यत्र पत्थारवसेणेति (पत्थार० घटते P.) सम्यक्पाठान्तरं गुरूपदिष्टम् ।

१ स्युः EF. २ जगण to उत्साहः dropped in A. ३ सुच्छाह BE; सुत्साह P; सोत्साह CN. ४ माक्खु A; मुक्खु BE. ५ इदानीं to रासको repeated in A. ६ चूडार० N. ७ भवणा० E. ८ पत्थारव० N(KP). ९ इत्थ A. १० वेदगोट्ठीसु N; विद्धगो० P; वेड्डुगुट्ठीसु A. ११ रासः E. १२ निर्वतते B.

यथा –

[1]"गोवीअणदिज्जंतयरासय निसुणंतहं,
वासरत्ति पहुच्चइ पहिअहं पवसंतहं ।
निअवल्लह[1] तिंव केम्वइ हिअयंतरि निवडिअ,
जिंव जंतहं[2] न वहंति चलण नावइ निअडिअ[3] ॥ ४.१ ॥

चपजाया[4] अवतंसकः ॥ ५ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रो जगणद्वयं यगणश्च अवतंसकः । यथा –

[2]"सायरु रयणायरु बोल्लहिं जं बुहसैत्थ,
तं सच्चु[5] जि जाय निसायरकुच्छुहं जत्थ ।
जह एक्कु[6] हूउ सिरिकंठसिरे[7] अवयंसु,
अवरु सिरिनाहउरि[8] भूसणु उल्लसिअंसु ॥ ५.१ ॥

चः पौ जो गौ[9] कुन्दः ॥ ६ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं जगणो गुरुद्वयं च कुन्दः । यथा –

[3]"अहरुट्ठ दलइ जवापसूण दन्त कुंद,
पाणिचरणनयणवयण विअसिआरविंद ।
कुसुमपुरु[10] पच्चक्खु वि सुंदरि तुज्झ[11] देहु,
तुहं[12] वरु मज्झदेसु वहसि विवरीउ एहु ॥ ६.१ ॥

पाचाजगाः करभकः ॥ ७ ॥

पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रद्वयं जगणो गुरुश्च करभकः । यथा –

[4]"करहयथणहरगलिअलोलमणोहरहारय[13],
गंडत्थलल्लुलिअमइलजडिलकुंतलभारय ।

1) गोवीअणेत्यत्र गोपीजनर्दीयमानरासकं शृण्वतः वर्षारात्रिः पर्याप्यते । भुवः पर्याप्तौ हुच्चः (सि० हे० ८. ४. ३९०) इत्यादेशः । पुंसः प्रवासं गच्छतः हृदयान्तरे तथा किमपि निष्पतति निजवल्लभा यथा निगडितमिव चलनम् । न वहति गन्तुमित्यर्थः । नावइत्ति – इवार्थे । 2) सायरु रयणायरु इत्यत्र सागरो रत्नाकर इति यत् बुधसार्थः कथयति तत्सत्यमेव । तत्कथमिति । यत्र उभौ निशाकरकौस्तुभौ जातौ यथा एकः श्रीकण्ठशिरसि अवतंसः समभूदपरः श्रीनाथोरसि भूषणं समभूदिति । कीदृशः । उल्लसिता अंशवो यस्य । 3) अहरुट्ठ दलइत्ति अधरोष्ठौ जपाप्रसूनं दन्ताः कुन्दान कुन्दपुष्पाणि, पाणिचरणनयनवदनानि विकसितारविन्दं विदलयन्ति । प्रत्येकं क्रिया एकत्वादिना योज्या । विदलयति तिरस्करोति । अत एव हे सुन्दरि तव वपुः प्रत्यक्षं कुसुमपुरं वर्तते कुसुमसमूहः पक्षे कुसुमपुरं पाटलिपुत्रं प्रत्यक्षम् । ततः कथं मध्यदेशोऽयोध्यादिस्तत्र संभवति । एतद्वैपरीत्यम् । पक्षे मध्यदेशः कटीप्रदेशः । पाटलिपुत्रनगरं गङ्गातट एवास्ति प्रयाग इति प्रसिद्धम् । 4) करहयथणहरेत्यत्र करहतस्तनभरात् हृदयात् गलिता मनोरथचद्धारा यस्य सः । गण्डस्थले विलुलितो मलिनो जटिलो जटावान् कुन्तलानां भारो यस्य सः । अनवरतं बाष्पनिपतनेन सुत्तं सशोफं तथा शोणं विलोचनं यस्य सः । हे नरपते तव वैरिवधूजनः ईदृशः संप्रति समभूत् ।

१ किम्वइ ABCDN. २ जनह N: जतह AF जे तह D. ३ निअहिअ NS; निघडिअ B. ४ चपया G. ५ सत्थु B. ६ एक्क हूउ A; इक्क हूउ F, एकु हूओ N ७ सिरे to अवरु dropped iu o. ८ सिरिनाहुउरि B. ९ चपौजो० G. १० कुसुमपुर B. कुसुमपरु C. ११ तुब्भ CN. १२ तुहु वरु BP; तुह वर A; तउ वरु K (?). १३ मणोरहहारय KB.

अणवरयवाहनिवडण[1]सूण[2]सोणविलोअण,

तुह हुँअ[3] नरवइतिलय संपइँ वेरिविहूअण[4] ॥ ७.१ ॥

चपाचागा इन्द्रगोपः ॥ ८ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रद्वयं गुरुश्च इन्द्रगोपः। यथा–

[1)]रेहहिं अरुणकंति धरणीअलि इंदगोवया,

पाउससिरिहि[5] नाइ पंय[6] जावयबिंदु लग्गया।

एह वि विज्जुलेह झलकंतिअ बहलकंतिआ,

लक्खिज्जइ जायरूवनिम्मविअ व्व कंठिआ ॥ ८.१ ॥

चपाँचाल्गाः[7] कोकिलः ॥ ९ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रद्वयं लघुगुरू[8] च कोकिलः। यथा–

[2)]हंसि तहारेउ[9] गइविलासु[10] पडिहासइ रित्तओ,

कोइलरमणि[11] इ तुह वि कंठु कुंठत्तणु पत्तओ।

विरहय कंकेल्लिहिं[12] दोहल संपइ पूरंतिअ,

जं किर कुवलयनयण एह हिंडइ गायंतिअ ॥ ९.१ ॥

चपाचल्गा दर्दुरः ॥ १० ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रो लघुगुरू[13] च दर्दुरः। यथा–

[3)]मत्तंबुवाह वरसंतिण पइं[14] समहिउ[15],

आयण्णसु[16] संपइँ[17] महिअलि[18] जं विरइउ[19]।

हंसहं कलसद्दिण जं आसि मणोहरु,

दद्दुर[20]रडिआउलु[21] निम्मिउं[22] तं सरवरु ॥ १०.१ ॥

1) रेहहि अरुणेत्यत्र इन्द्रगोपकाः कीटविशेषाः धरणीतले राजन्ते। कीदृशाः। अरुणा कान्तिर्येषां ते। तथा इवोत्प्रेक्षते। प्रावृट्श्रियः पादाः। कीदृशाः। अलक्तानां बिन्दवो लग्ना येषु ते। तथा एता विद्युल्लेखा झलकंती शोभमाना बहुलकान्तिः लक्ष्यते जायते। केव। जातरूपनिर्मिता कण्ठिकेव। नाइ उत्प्रेक्षार्थः। 2) हंसि तहार उ इत्यत्र हे हंसि कि त्वदीयगतिविलासः प्रतिभासते रिक्तः शून्य इति यावत्। हिण्डते गच्छतीति हेतोः। हे कोकिलरमणि तवापि कण्ठः कुण्ठत्वं प्राप्त इति प्रतिभासते गायन्तीति हेतोः। विरहस्य गानेन अशोकस्य च पादघातेन दोहदं पूरयतीति। कोऽर्थः। यस्मात्कारणादिह वने गानं कुर्वती हिण्डते तस्माद्युवयोः कार्यं नास्तीति भावः। 3) मत्तंबुवाहेत्यत्र मेघ त्वया वर्षता समकृतं (सांप्रतं) कृतं तत्त्वं समाकर्णय शृणु। क। महीतले। तत्किं तदाह–हंसानां कलशब्देन यत्सरो मनोहरमासीत् तत् दर्दुररटिताकुलं निर्मितं एतदेव भवता कृतं नान्यदेवेति मेघस्य निन्दा।

---

१ णिवडण CD; णिवडय N. २ सुत्तसोण K. ३ हूअ A. ४ संपइ वेरि० P; संपय वेरिविहूअण D. ५ पाउससिरि नाइ ACDN. ६ पइ P. ७ चपाचाल्गा DN. ८ लगौ च A. ९ तहारु A. १० गइविलास पडिहसइ A. ११ कोइलरमणिअ P. १२ कंकेल्लिहि P. १३ लगौ च A. १४ पइ ACDN. १५ समहिओ NP. १६ आयस्सु A; आइण्णसु B. १७ संपइ P. १८ महीअलि A. १९ विरइओ NP; विरइव A. २० दुद्दुर A; दद्दूर N. २१ रडिआउल S. २२ निम्मिओ N.

चरजमगा आमोदः ॥ ११ ॥

चतुर्मात्रो रगणजगणमगणाः गुरुश्च आमोदः। यथा –

[1]असोअमंजरीफुरंतआमोएसुं,
कलरोलवंद्रकायलीसद्देसुं।
अणवरयं वहंतसारणीतोएसुं,
धन्ना के वि जे रमंति उज्जाणेसुं ॥ ११.१ ॥

म्रल्गपासा विद्रुमः ॥ १२ ॥

मगणरगणौ लघुगुरू पगणद्वयं सगणश्च विद्रुमः। यथा –

[2]भ्रूवल्लि चावयं मणोहवस्स ससितुल्लं वयणं,
अंगं चामीअरप्पहं अहिणवकमलदलं नयणं।
तीए हीरावलि व दंतपंति विद्रुमं अहरं,
पेच्छंताणं पुणो पुणो काण न हवइ मणं विहुरं ॥ १२.१ ॥

रो मीर्मेघः ॥ १३ ॥

रगणो मगणचतुष्टयं च मेघः। यथा –

[3]मेहयं मत्तं गज्जंतं संनद्धं पेच्छंता,
उब्भडेहिं विज्जुज्जोएहिं घोरेहिं मुच्छंता।
केअईगंधेणोद्दामेसुं मग्गेसुं गच्छंता,
ते कहं जीअंते कंताणं दूरेणं अच्छंता ॥ १३.१ ॥

त्रयल्गा विभ्रमः ॥ १४ ॥

तगणरगणयगणा लघुगुरू च विभ्रमः। यथा –

[4]लायण्णविब्भमं तरंगंतिहिं,
निद्दड्ढवम्महं जिआवंतिहिं।

---

1) असोअमंजरीत्यत्र त एव केऽपि पुरुषा धन्या ये उद्यानेषु रमन्ते। अशोकमञ्जरीणां स्फुरन्तः आमोदाः येषु ते[षु]। पुनः कलरोलम्बवृन्दानां काकलीशब्दो येषु तेषु। अनवरतं वहन्त्यः सारण्यस्तासां तोयं येषु तथा अथवा वहन्सारणीनां तोयं येषु तेषु। 2 भ्रवालिं चावयमित्यत्र भ्रूवल्लरिं चापमिव चापकं मनोभवस्य शशितुल्यं वदनं चामीकरप्रभं शरीर अभिनवकमलदलमिव नयनं हीरावलिमिव दन्तपङ्क्तिं विद्रुममिवाधरं तस्याः प्रेक्षताम्। [केषां]। पुंसां पुनः पुन. न भवति मनः। कीदृक्। विधुरं विक्लवम्। 3) मेहयं मत्तंतमित्यत्र। ते पुरुषाः दूरेण महत्कान्तार (the com. seems to read कंतारं for कंताणं) गच्छन्तः सन्तः कथं जीवन्ति। किं कुर्वन्तः। पश्यन्तः। कम्। मदोन्मत्तं गर्जन्तं सन्नद्धं मेघकं मूर्च्छयन्तः। कैः। उद्भटैः घोरैः विद्युद्द्योतैः केतकीगन्धेनोत्कटेषु मार्गेषु सत्सु। 4) लायण्णविब्भमं इत्यत्र लावण्यविभ्रमं तरङ्गन्तीभिः निर्दग्धकन्दर्पं जीवयन्तीभिः एवंविधाभिः प्रियाभिः प्रेम्णा विलोक्यते तथा मर्त्यलोके एव स्वर्गः प्राप्यते।

---

१ चंद्र DNS. २ सारसी S. ३ म्रल्गापासा DN ४ भ्रूवल्लि N. ५ विद्रुमं CS. ६ गर्जंतं C. ७ लगौ च A.

प्रेमिं प्रियाहिं जे पुलोइज्जइ,
ता मत्तलोइ सग्गु पाविज्जइ ॥ १४.१ ॥

मेघविभ्रमौ वृद्धैरपभ्रंशे एव निबद्धाविति[1] वर्णवृत्तेषु नोक्तौ ॥ १४.१ ॥

चपजगगाः कुसुमः ॥ १५ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रो जगणो गुरुद्वयं च कुसुमः । यथा –

[2]निच्छिउ करिवि चंदु [1]दोण्णि खंडें,
तहि निम्मिंअ[3] मयणयँणाइ[4] गंड ।

वरकुसुम घडेविणु गंधचंगु,
कोमलुँ[5] तहँ[6] विरहउँ[7] एहु अंगु ॥ १५.१ ॥

इहान्येऽपि चन्द्रक-खञ्जकान्त-चञ्चल-चलतनु-वीरप्रिय-कुपित-रुष्ट-कृष्ण-सित-घनद-कुरर-शिवादयो रासकभेदा वृद्धैरुपनिबद्धास्ते तु क्वचित्केचिदन्तर्भवन्तीत्यस्माभिर्नोक्ताः ॥ १५.१ ॥

ओजयुजोश्छडा रासः ॥ १६ ॥

विषमसमयोः पादयोः यथासंख्यं छाः इति सप्त, डाः इति त्रयोदश मात्राः यत्र स रासः । यथा –

[3]सुणिवि[8] वसंति,
पुरपोढपुरंधिहं[9] रासु ।
सुंमरिवि[10] लडह,
हुअँ[11] तक्खणि पहिउ निरासु ॥ १६.१ ॥

पाचदाश्चिस्तृतीये पञ्चमे चो जो लीर्वा
पञ्चांह्रिस्त्रिपात्पूर्वार्धा[4] मात्रा ॥ १७ ॥

ओजे पादे प्रथमे तृतीये पञ्चमे च द्वौ पञ्चमात्रावेकश्चतुर्मात्रो द्विमात्रश्चैकः । युजि पादे द्वितीये चतुर्थे च चिश्चगणत्रयम् । तथा तृतीये पञ्चमे च पादे चतुर्मात्रो जो लीर्वा । एवं पञ्चपदी पादत्रयेण कृतपूर्वार्धा मात्रानाम च्छन्दः । यथा –

1) वर्णवृत्तेषु नोक्तावित्यत्र अन्यथा पञ्चदशाक्षरायामुक्तमभविष्यत् । 2) निच्छिउ करिवीत्यत्र अयं निश्चयः । कः । एतस्या मृगनयनायाः गण्डौ चन्द्रस्य खण्डद्वयं कृत्वा निर्मितौ । तथा एतस्या गन्धचंगं कुसुमं घटित्वा एतत्कोमलमङ्गं घटितम् । अर्थाद्धात्रेति भावः । अत्यद्भुतदर्शनात् । 3) सुणिवि वसंति इत्यत्र वसन्ते पौरप्रौढपुरन्ध्रीणां रासं [श्रुत्वा] तथा लटभान् स्मृत्वा तत्क्षणं पथिको निराशो जातः । 4) पूर्वार्धा मात्रेत्यत्र चतुष्पद्यर्थं तृतीयपादेऽर्धविधानम् ।

१ दोन्नि BEP. २ खंडु BE. ३ निमिअ B. ४ मयणयणाइ C. ५ कोमल ACP. ६ तुह AP. ७ विरइय A; •विरइओ N; विरईओ S. ८ सुणवि AE. ९ पुरंधिहि A; पुरंध्रिहि BE; पुरंधिहिं P. १० सुमरवि P. ११ हुय B; हूओ N; अ dropped in D.

[1)] मत्तकोइलनायणंदीइ, सिंगाररसोगंगमिण,
नच्चमाणमायंदपत्तिंहिं ।
अहिणिज्जइ मयणजय-, नाडउव्व संपइ वसंतिण ॥ १७.१ ॥

प्रायोग्रहणात्संस्कृतेऽपि । यथा –

[2)] शुष्कशिखरिणि कल्पशाखीव, निधिरधनग्राम इव,
कमलखण्ड इव मारवेऽध्वनि ।
भवभीष्मारण्य इह, वीक्षितोऽसि मुनिनाथ कथमपि ॥ १७.२ ॥

द्वितीये तुर्ये तयोर्वाद्यस्य चः स्थाने पो मत्तबालिका ॥ १८ ॥

मात्रैव द्वितीये तुर्ये वा पादे क्रमेण युगपद्वा तयोराद्यस्य चगणस्य स्थाने पगणश्चेत्तदा मत्तबालिका । तत्र द्वितीये पादे प्रथमस्य चस्य स्थाने पः । यथा –

[3)] कुमुअकमलहं एक्क उप्पत्ति, मउलेइ तु वि कमलवणु,
कुमुअसंडु निचु वि विआसइ ।
सच्छंद विआरिणिअं, चंदजोण्ह किं मत्तबालिअं ॥ १८.१ ॥

चतुर्थे यथा –

[4)] गहिरु गज्जइ धरइ मयवारि, विहलंघलु नहु कमइ,
दुन्निवारु दिसिदिसि पलोट्टइ ।
ओ मत्तबालिअसरिसु, विसमचेट्ठु पाउसु पयट्टइ ॥ १८.२ ॥

1) मत्तकोइलेत्यत्र वसन्तेन अभिनीयते मदनजयनाटकं मत्तकोकिलनाद एव द्वादशतूर्यनिर्घोषो नान्दी यत्र । श्रृङ्गाररसेन उग्गमिणं प्रधानम् । 2) शुष्कशिखरिणीत्यत्र तिलकमञ्जर्या अदृष्टपारसरस्तीरे वनषण्डे स्फाटिकचैत्ये श्रीयुगादिजिनं दृष्ट्वा कुमारसमरकेतुना नमस्कारोऽयमुक्तः । शुष्कशिखरीति – शुष्कगिरौ कल्पशाखीव कल्पवृक्ष इव निर्धनग्रामे निधिरिव निधानमिव मार्वे मरुमण्डलसंबन्धीयाध्वनि कमलखण्डमिव हे भगवन् तथा भवभीष्मारण्ये नाथ त्वं दृष्टोऽसि हे मुनिनाथ इह ससारे कथमपि महता कष्टेनेत्यर्थः । 3) कुमुअकमलहमित्यत्र कुमुदकमलानामेकमेवोत्पत्तिस्थानं तथापि चन्द्रज्योत्स्ना निच्चुवि निशास्वपि कमलवनं मुकुलयति संकोचं प्रापयति कुमुदवनं विकाशयति । तदा स्वच्छन्दं चरतीति स्वच्छन्दचारिणी मत्ता चासौ बालिका च पीतामद्य (पीतमद्या) बालिकेव । सापि ईदृशी भवति । 4) गहिरु गज्जइ इत्यत्र प्रावृट् प्रवर्तते । कीदृशी । उन्मत्तबालिकासदृशी । विषमा चेष्टा यस्याः सा गम्भीरं यथा भवति तथा गर्जति । सापि पीतमद्या शब्दं करोति । प्रावृट् अमृतं वारि धरति प्रावृट् विह्वला सती नभ आक्रमति । विह्वलेति – प्रसरणशीलापि विह्वला सती न क्रामति । हु निश्चितं दुर्निवारं यथा स्यात्तथा प्रलुठ्यति क्षोभं प्राप्नोति । क । दिशि ।

१ णायणं० BP. २ रसोगंमिण N. ३ पत्तहि AN. ४ कमलषण्ड इव BE. ५ चस्थाने ABO. ६ उप्पंति N. ७ कुमुअखंड A; कुमुणसंदु N. ८ सेच्छंद S. ९ विआरणिअ AD. १० मत्तवालिया A; मत्तबालिआ N. ११ गहिर A. १२ दुन्निवार A. १३ मत्तवालय BP. १४ विसमचिट्ठु पाउस A.

द्वितीयचतुर्थयोर्यथा –

[1]पेच्छ पाउसलच्छि उच्छलइ, मउलंति सव्वाउ[1] दिस,
घडहडंति घणमत्त वालिअ।
फुट्टंति केअइकुसुम, पिइ पउत्थि कह जिअइ[2] बालिअ[3] ॥ १८.३ ॥

तृतीयस्य तो मत्तमधुकरी ॥ १९ ॥

मात्रैव द्वितीयतुर्ययोः पादयोः क्रमेण युगपद्वा तृतीयस्य चगणस्य स्थाने तगण श्चेत्तदा मत्तमधुकरी। तत्र द्वितीयपादे तृतीयचगणस्य ते मत्तमधुकरी। तद्यथा –

[2]मत्तमहुअरितारझंकार, कलयंठिकलयलिहिं,
मयणधणुह टंकारसरिसिहिं[4]।
कह जीवहुं विरहिणिउ[5], दूरदेसपवसंतरमणिउ ॥ १९.१ ॥

तुर्ये पादे यथा –

[3]फुडिअकेसरतिलयमायंदि, पप्फुल्लिअकमलवणि,
सुरहिमासि संपइ पयट्टइ।
मत्तमहुअरि[6]रविण, मयणचरिउ वणलच्छि[7] गायइ ॥ १९ २ ॥

उभयोर्यथा –

[4]गुणविवज्जिइ[8] पुरिसि रच्चइ, गुणवंति परंमुही,
तह य पंकउप्पंन्नि[9] निवसइ।
मत्तमहुअरि[10] कमलि, अहह लच्छि अविआरु[11] विलसइ ॥ १९.३ ॥

तृतीये पञ्चमे तयोर्वा पोश्चौ मत्तविलासिनी ॥ २० ॥

[12]मात्रैव तृतीये पञ्चमे च पादे तयोर्वा युगपदाद्ययोः पगणयोः स्थाने चगणौ चेत्तदा मत्तविलासिनी। तत्र तृतीये पादे पोः स्थाने चौ। यथा –

1) पेच्छ पाउसलच्छीत्यत्र प्रिये प्रोषिते सति बालिका कथं जीवति। यतः सुभग पश्य। किम्। प्रावृट्लक्ष्मीः उच्छलति विकाशं गच्छति मुकुलीभवन्ति सर्वा दिशो घनं बहु मत्ता वालिआ वारिदाः घडहडन्ति गर्जारवं कुर्वन्ति केतकीकुसुमानि विकचीभवन्ति। 2) मत्तमहुअरि इत्यत्र मत्तमधुकरीतारझंकारकलकण्ठीकलकलैः विरहिण्यः कथं जीवन्ति। कीदृश्यः। दूरं देशं प्रवसन्तो रमणा भर्तारो यासां ताः। कीदृशैः। मत्त० मदनधनुष्टंकारसदृशैः। 3) फुडिअकेसरेत्यत्र चैत्रमासे पयट्टइ प्रकटिते सति। कीदृशे। स्फुटितकेसरतिलकमाकन्दे। विकसिते कमलवने सति वनलक्ष्मीर्मदनचरितं गायति। केन मधुकरीरवेण। 4) गुणविवज्ज(जि)इ इत्यत्र गुणविवर्जिते पुरुषे रज्जति रागभाग् भवति गुणवति पराङ्मुखी तथा कमले निवसति। कीदृशे। पङ्कोत्पन्ने। पु० का (कीदृशे)। मत्तमधुकरे। अहह खेदे। लक्ष्म्याः अविचारो विलसति।

१ सव्वाओ N. २ जिअउ CDKP. ३ बालिआ DN. ४ टंकारससिहिं N; टंकारसरिसिहिं D. ५ विरहिरिणिउ N. ६ महूअरि B. ७ वणच्छणच्छि S. ८ विवज्जिय A. ९ उपन्ति N; उप्पनि B. १० मधुअरि A. ११ अविआरि A. १२ The sentence is dropped in P.
१३ छन्दो०

[1]"समयमयगलगमणरमणिज्जु[1], मयभिंभलनयणजुउ,
आरत्तकवोलसोहिरु ।
मत्तविलासिणिनिअरु, हरइ चित्तु लल्लुरपयंपिरु[2] ॥ २०.१ ॥

पञ्चमे यथा –

[2]"मत्तजलहर गहिर[3] गज्जंति, केकारेहिं[4] मत्तसिहिं[5],
मत्तु मयणु पहरेइ दुज्जउ ।
विणु **मत्तविलासिणि**हिं, भणि संपइ[6] काइं किज्जउ[7] ॥ २०.२ ॥

उभयोर्यथा –

[3]"ते[8] ज्जि पंडिअ ते ज्जि गुणवंत, ते तिहुअणसिर उवरि[9] ।
ताहं चिअ जम्मु जाणहु[10] ।
जे **मत्तविलासिणि**हिं. न वि खोहिअ[11] सुद्धझाणहु[12] ॥ २०.३ ॥

चस्य पो मत्तकरिणी ॥ २१ ॥

मात्रैव तृतीये पञ्चमे च पादे[13] उभयोर्वा पादयोश्चगणस्य[14] स्थाने पगणश्चेत्तदा मत्तकरिणी । तत्र तृतीये पादे चस्य स्थाने पः । यथा –

[4]"जासु अंगहिं[15] घणु[16] नसाजालु, जसु पिंगल नयणजुउ,[17]
जासु[18] दंत पविरलविअडुन्नय ।
न धरिज्जइ दुहकरिणी[19], **मत्तकरिणि** जिम्व घरणि[20] दुन्नय ॥ २१.१ ॥

1) समयमयगलेत्यत्र विलासिनीनिकरश्चित्तं हरति समदो यः मदकलो हस्ती तस्य यद्गमनं तद्वद्गमनेन राजमानः मदेन भिंभल मन्थर नयनयुगलं यस्य सः आरक्तकपोलेन शोभनशीलः लल्लरं अव्यक्तं प्रजल्पतीति । 2) मत्तजलहरेत्यत्र मत्तजलधरं गभीरं गर्जति तथा मत्तशिखिनि केकारवेण [युक्ते] सति मत्तमदनः प्रहरति । हे सुभग मत्तविलासिनीभिर्विना किं क्रियते सांप्रतम् । 3) तेज्जिअ पंडिअ इत्यत्र ये पुरुषा मत्तविलासिनीभिः नापि क्षुभितशुद्धध्यानाम्न एव पण्डितास्त एव गुणवन्तः त एव त्रिभुवनशिरसि उवरीति ऊर्ध्वस्थानीयाः शेखरायमाणा इत्यर्थः । तेषामेव जन्म निश्चयेन नान्येषामित्यर्थः । क्लीबप्रायास्ते हि ज्ञेयाः । 4) जासु अंगहिमित्यत्र यस्या अङ्गे घनं नसाजालं भवति यस्या नयनयुगलं पिङ्गलं भवति यस्याश्च दन्ताः प्रविरलाः । पुनः कीदृशाः । विकटोन्नता वक्रा इति यावत् । एवंविधा दुर्नया गृहिणी गृहे न ध्रियते दुःखकारिणी । केव । मत्तकरिणीव हस्तिनीव । एवंविधकुललक्षणा स्त्री न पाणौ क्रियते इति भावः ।

---

१ रमणिज्ज ABODN. २ लल्लर K; ललुर S ३ गुहिर A. ४ केकीरहिं S. ५ मत्तसिहि B. ६ संपय B. ७ किज्जइ B. ८ तेजि E. ९ सिरि उवरि A १० जाणह E. ११ खोइअ N. १२ झाणओ BN; झाणहो A. १३ पादे dropped in A १४ चगणस्थाने AB. १५ अंगिहिं AP. १६ अणुनयाजालु A. १७ जस पिं० A; जसु पिंगलु नयणजुऊ B. १८ जास A. १९ दुहकरिणि D; दुहकरणि P; दुहकरणी S. २० घरिणि BP.

पञ्चमे यथा –

[1]दिव्व कहिँ ते मत्तकरि णीअ[2], कहिँ घल्लिअ भिच्चभडा[3],
कहिँ निहित्त हयवर वहिल्लय।
ढुंढोल्लिरु[4] गिरिगहणि, इअ तुज्झ रिउ रोअहिँ गहिल्लय[5] ॥ २१.२ ॥

उभयोर्यथा –

[2]जेत्थु[6] गज्जहिँ[7] मत्तकरिणिवह, रंखोलहिँ जत्थु[8] हय;
जेत्थु भिउडिभीसण[9] भमंति भड।
तहिँ तेहइ रणि वरइ, विजयलच्छि पइं पर समरोब्भड ॥ २१.३ ॥

आभिर्बहुरूपा ॥ २२ ॥

आभिर्मात्रादिभिः संकीर्णाः बहुरूपा। यथा –

[3]गाम्वि पट्टणि हट्टि चउहट्टि, राउलि देउलि पुरि,
जं दीसइ लडहंअंगिअ[10]।
विरहिंदजालिएण[11] तं, सा एक्क वि कय बहुरूवकलिअ[12] ॥ २२.१ ॥

अत्र प्रथमः पादो मात्राया द्वितीयो मत्तमधुकर्यास्तृतीयो मत्तविलासिन्याश्चतुर्थो मात्रायाः पञ्चमो मत्तकारिण्याः ॥ २२.१ ॥

आसां तृतीयस्य पञ्चमेनानुप्रासेऽन्ते
दोहकादि चेद्वस्तु रड्डा वा ॥ २३ ॥

आसां मात्रादीनां तृतीयपादस्य पञ्चमेन पादेनाऽन्तेऽनुप्रासेऽन्ते दोहकापदोहकावदोहकाश्चेत्तदा रड्डा वस्तु वा। यथा –

[4]लुढिदु[13] चंदणवल्लिपल्लंकि, संमिलिदु लवंगवणि,
खलिदु वत्थुरमणीयकयलिहिँ।
उच्छलिदु[14] फणिल्लेयहिँ[15], घुलिदु सरलकक्कोललवलिहिँ ॥

1) दिव्व कहिँ ते मत्तेत्यत्र। हे दे(दै)व ते मत्तकरिणः कहिँ क नीताः तथा ते भृत्यभटाः क क्षिप्ताः तथा हयवररथाः क निहिताः। वहिल्लयेति वहिलीति प्रसिद्धिः। एष ढुण्ढोल्लिरः भ्रमणशीलः सन्। क। गिरिगहने ग्रथि(हि)लः सन् तव रिपुः रोदिति। 2) जेत्थु गज्जहिँ इत्यत्र यत्र संग्रामे मत्तकरिनिवहा गर्जन्ति यत्र हयाः रे(रं)खोलहिंत्ति पतन्ति यत्र भृकुटीभीषणा भ्रमन्ति भटाः तस्मिंस्तादृशे रणे परं केवलं समरोद्भटं त्वामेव विजयलक्ष्मीः वृणुते नान्यमिति रणोद्भटता। 3) गाम्वि पट्टणि इत्यत्र ग्रामे पत्तने हट्टश्रेण्यां देवकुले पुरे लडहअंगीति विलासांगी यद्दृश्यते सा एकापि विरहेन्द्रजालिकेन कृतबहुलरूपा दृश्यते। कोऽर्थः। विरहवशात्सैव सर्वत्र दृश्यते इत्यर्थः। 4) लुढिदु चंदणवल्लि इत्यत्र मलयसमीरः चन्दनवल्लिपल्यङ्के लुलितलवङ्गवने संमिलितः परमार्थरमणीयकदलीभिः स्खलितः नागवल्लीषु उत्सलितः सरलकक्कोललवलीभिः घूर्णितः चुम्बितो माधवीवल्लरीभिः पुलकितं कामिनां शरीरं यस्मात्। स पुनः कीदृक्। रड्डो पुष्टः। कीदृशः। भ्रमरसदृशः। भ्रमरस्यापि यथायोगं विशेषणानि वाच्यानि एवंविधः संचरति प्रसर्पतीत्यर्थः।

---

१ N wrongly puts कहिँ also before दिव्व, but drops it before निहित्त in the 3rd line. २ णीओ A; नीअ P. ३ भिच्चभड BEP; भिचतड A. ४ ढुंढुल्लुर BE. ५ गहेल्लअ B. ६ जत्थु S. ७ गज्जिहिँ F. ८ जेत्थु BFP. ९ भासण A. १० लडहिअंगिय A. ११ जालएण ACDN; १२ कलिआ ACDN. १३ लुटिदु B; लुड्डिदुं N. १४ उच्छिलिदु A. १५ फणियल्लहि A.

चुंबिदु माहविवह्लरिहिं, पुलइदकामिसरीरु[1][2] ।
भमरसरिच्छउ संचरइ, रइउ मलयसमीरु[3][4] ॥ २३.१ ॥

मात्राप्रकरणम् ।

*

चौ लान्ततौ चौ तो वस्तुकम् ॥ २४ ॥

चगणद्वयं द्वौ च लघ्वन्तौ तगणौ चगणद्वयं तगणश्च पादे चेत्तदा वस्तुकं चतुर्भिः पादैः । यथा –

[1]सुरवहुमहुअरिपंतिपीअगुणपरिमलजालहं,
नहमणिकिरणकलावचारुकेसरनिअरालहं ।
पत्थुअवत्थुअगीतिचारुमुणिनिवहमरालहं,[5][6]
तिहुअणसिरिकुलहरहं नमंहु जिणपहुपयकमलहं ॥ २४.१ ॥[7][8][9]

षचिषा युज्यंज ओजे जो लीर्वा वस्तुवदनकम् ॥ २५[10]

एकः षण्मात्रश्चगणत्रयं षण्मात्रश्च वस्तुवदनकम् । अत्रापवादः समे जगणरहितश्चगण ओजे जो लीर्वा । यथा –

[2]मायाविअहं विरुद्धवायवसवंचिअलोअहं,
परतित्थिअहं असारसत्थसंपाइअमोहहं ।
को पत्तिज्जइ सम्मदिट्ठिजहवत्थुअवयणहं,[11][12]
जिणहं मग्गि निच्चलनिहित्तमणु करुणाभवणहं ॥ २५.१ ॥[13][14]

वस्तुकमित्यन्ये । [3]अत्र केचित्षोडशभ्यो लघुभ्य आरभ्य लघुद्वयवृद्ध्या वंशादीन् वस्तुकविशेषानाहुः । यथा –[15][16]

वंसो वित्तो बालो वाहो वामो वलाहओ विंदो ।
विद्धो विसो विसालो विसारओ वासरो वेसो ॥ २५.२ ॥[17]

1) सुरवहुमहुयगीत्यत्र सुरवधूमधुकरीपङ्क्तिपीतगुणपरिमलजालं समोहं(?) नभोमणिः सूर्यः तस्य किरणास्तद्वत् केसरनिकरसंयुक्तं प्रस्तुतवस्तुकगीतिषु चारवो ये मुनयस्त एव मराला यत्र त्रिभुवनश्रीकुलगृहं एवंविधं जिनप्रभुपदकमलं नमत । 2) मायाविअहं इत्यत्र कः सम्यग्दृष्टिः परतीर्थिकं प्रत्येति प्रत्ययविषयं करोति अपि तु न कोऽपि । कथंभूतम् । मायया वितथ अलीकवादिनं पुनः विरुद्धवादवञ्चितलोकं असारशास्त्रसंपादितमोहम् । कः कीदृक् । निश्चलं यथा स्यात्तथा भवति निहितं स्थापितं मनो येन । क्व । जिनानां मार्गे । कीदृशे । करुणाभवने । 3) अत्र केचित् षोडशभ्यो लघुभ्य इत्यत्र १६ मात्रात्मके वस्तुवदनके वस्तुकापरनाम्नि षोडश लघवो यत्र स वंशाह्वः अष्टादशभिर्वित्त इत्यादि यथाक्रमं ज्ञेयम् । तत्तोत्ति तत्त्वः । मयमउत्ति मृगमदः । मउत्ति मृगः । [मउलत्ति] मुकुलः । मुहोत्ति मुखः । चउवीसकलेत्यत्र चतुर्विंशतिकलात्मकपदम् ।

१ पुलइदु AE; पुलइद S २ कामिसरीर AC, कामिसरीरुह S. ३ संचरदु A. ४ रइउ dropped in A; रहुउ N. ५ वत्थय S. ६ गीइ F; गीय B; गीती A. ७ तिहूअण॰A; तिहुयणि॰ B. ८ नमह P. ९ जिणपहपय॰ DN; जिणपहुपयकमहल A. १० युज्यजच ओजे N. ११ संमदिट्ठि P; सम्मद्दिट्ठि D; समदिट्ठि S. १२ नहवत्थुअवयणीहं S. १३ मग्ग F १४ निच्चलुनि॰ मण A, निश्चलनि॰ मणु N; निच्चनि॰ मणु E. १५ इत्यके AF. १६ लघुद्वय २ वृध्या F. १७ विस्सारओ S.

तुंगो रंगो भिंगो भिंगारो भीसणो भवो भालो ।
भद्दो भग्गो भट्टो भीरू तत्तो भडो भसलो ॥ २५.३ ॥
अलओ वलओ मलओ मंजीरो मयमओ मओ माणी ।
महणो मसिणो मउलो महो मुहो[1] मईहरो[2] मुहलो ॥ २५.४ ॥
एए नामनिबद्धा चउवीसकला हवंति वत्थुवया[3] ।
सोलह[4]लहुआउ लहुहिं[5] वड्ढमाणेहिं दोदोहिं ॥ २५.५ ॥

एते च वस्तुवदनकप्रस्तारान्तर्भूतत्वात्[6] पृथङ् न लक्षिताः[6] । तत्प्रस्तारे हि अष्टौ कोटीकोट्यः समधिकास्ततः कियन्तो भेदाः परिगणयिष्यन्ते इत्यास्तां तावत् ॥ २५.५ ॥

षोऽजचः षपौ रासावलयम् ॥ २६ ॥

आदौ षण्मात्रस्ततः जगणरहितः चतुर्मात्रस्ततः षण्मात्रपञ्चमात्रौ यत्र तद्रासावलयम् । यथा –

[1]माणु म मेल्हिं[7] गहिल्लिए निहुईहोहि खणु,
उअयंउ[8] चंदु पयट्टउ रासावलयखणु ।
दिक्खिंसु[9] एहि वि नयणिहिं पइं हलि[10] मयणहय,
वल्लह पयहिं[11] पडंति भणंति अ वयणसय ॥ २६.१ ॥

इदं चतुष्पदी वस्तुकं चेत्येके ॥ २६.१ ॥

द्वयोरर्धसङ्करे सङ्कीर्णम् ॥ २७ ॥

द्वयोर्वस्तुवदनकरासावलययोरर्धयोः सङ्करे यदि वस्तुवदनकस्य पूर्वार्धे रासावलयस्योत्तरार्धं रासावलयस्य वा पूर्वार्धं वस्तुवदनकस्योत्तरार्धं तदा सङ्कीर्णम् । क्रमेण यथा –

अविहडु[12]अवरुप्पर[13]परूढगुण[14]गंठिनिबद्धउ,
अइआरिण हलि गलइ पेम्मु सरलिमसयलद्धउ ।
माणमडप्फरु तुह न जुत्तु उत्तिमरमणि,
[15]तिंभणि वारउं वारवार वारणगमणि ॥ २७.१ ॥
सवण्ण[16]निहिअहीरयहसंतकुंडलजुअलें[17],
थूलामलमुत्तावलिमंडिअथणकमल ।
सेअंसुअपंगुरणबहलसिरिहंडरसुज्जल,
बहुपहुल्लविअइल्लफुल्लफुल्लाविअकुंतल ॥ २७.२ ॥

---

1) माणु म मेल्हि इत्यत्र मानं मा मुञ्च हे ग्रहिले निभृताभव क्षणम् । उदयतु चन्द्रः प्रवर्ततां रासावलयोत्सवः द्रक्ष्यामि आभ्यामेव नयनाभ्यां सखि मदनहतवल्लभस्य पदयोः पततः(?) सतः सन्मुखं भणन्ती वचनशतानि । मा त्वमुत्सुका भवेति भावः ।

---

१ मुहो B. २ मइहवो KN. ३ वत्थवया B. ४ सोहह B. ५ लहुहिं NS. ६ प्रस्तारान्तर्गतत्वात पृथङ् नोक्ताः A. ७ मोल्हि गहिल्लिय A; मेहि ग० S. ८ उअओ A. ९ दिक्खसु एहवि A; दिक्खिसु एह वि P; १० हलिय D. ११ पयहिं B. १२ अविहडु अ० B. Cf. ४.८७.६ above. १३ रुप्परुपरुड्ढु P. रुप्परपरुड्ढु CDN. १४ गण CN. १५ भिंभणि CN. १६ cf. ४.८७.१ above. १७ जुयलु CNS.

षचचाद्दो वदनकम् ॥ २८ ॥

षचचेभ्यः परो द्विमात्रश्चेत्तदा वदनकम् । यथा –

[1]अज्ज वि नयणं[1] न गेण्हइ[2] तरलिम, अज्ज वि वयणु[3] न मेल्हइ[4] भोलिम ।
अज्ज वि थणहरु भरु न पडिच्छइ, तुवि मुंद्धहें[5] दंसणि जगु मुज्झइ[6] ॥ २८.१ ॥

केचित्समचतुष्पदीषु षचचदाः संकुलकमिति[7] पठन्ति । तदत्रैवान्तर्भूतम् ॥ २८.१ ॥

त उपवदनकम् ॥ २९ ॥

षचचेभ्यः परस्त्रिमात्रश्चेत्तदोपवदनकम् ॥ यथा –

[2]आमूलु[8] वि बहुपंकिण संवलिअ, सव्ववारपडिबोहसोहरहिअ ।
कंटयसयसंसेविअ जलसयण, जिणउववयणु न सोहहि कमलवण ॥ २९.१ ॥

ते यमितेऽन्तेऽडिला ॥ ३० ॥

ते वदनकोपवदनके चतुर्णां पादानां द्वयोर्द्वयोर्वान्ते यमकिते सत्यडिला । तत्र चतुर्णां यथा –

[3]नवघणभमभमंतसारंगह,[9] कुंजकुसुमगुंजिरसारंगह ।
मुहं[10]विलसंतअडिलसारंगह, लीलावणहं तरुणि सारं गह ॥ ३०.१ ॥

द्वयोर्द्वयोर्यथा –

[4]जहिं छिज्जहिं नरसीस भुअग्गल, तेंहु[11] नरयहु जा दारभुअग्गल ।
सा मइं सुअणहं कह पारद्धिअ, जं निसुणंत[12] बुद्ध पारद्धिअ ॥ ३०.२ ॥

चतुर्णां यमके मडिलेत्यन्ये[13] ॥ ३०.२ ॥

पिदावुत्थकः ॥ ३१ ॥

पगणत्रयं द्विमात्रश्चान्ते यमिते उत्थकः । अवस्थितक[14] इत्यन्ये । यथा –

1) अज्ज वि नयणेत्यत्र । अद्यापि नयनं चञ्चलत्वं न गृह्णाति । अद्यापि वदनं मुञ्चति न मुग्धत्वम् । स्तनभरो भारं न प्रतीक्षते नाङ्गीकरोति । स्तनभर इत्यत्र भरशब्दः शोभार्थोऽन्यथा पौनरुक्त्यं स्यात् । पीनौ न भवत इति भावः । तथापि मुग्धाया दर्शनेन जगन्मुह्यति । 2) आमूलु वि इत्यत्र । आमूलादपि बहुपङ्केन संवलितं सर्ववारं प्रतिबोधो विकासस्तच्छोभारहितं कण्टकशतेन संवितं जलशयनं जिनस्य उपवदनं मुखसमीपे कमलवनं न शोभते । तद्धि निष्पङ्कं लोकानां सर्वदा प्रतिबोधकं निःकण्टकं अजडशयनं च । 3) नवघणभमभमंतेत्यत्र नवघनस्य नवीनमेघस्य भ्रमेण भ्रमन्तः सारंगा यत्र । सारंगशब्देन मयूराश्चातका वा । कविसमये श्यामनील-योरैक्यम् । कुञ्जेषु वृक्षावृतस्थानेषु यानि कुसुमानि तेषु शब्दायमानाः सारंगा भ्रमरा यत्र तेषां सुखेन विलसन्तो भटिं लान्तीत्यटिला भ्रमणशीलास्सारंगा हस्तिनो यत्र मृगा वा येषु । तेषां लीलावनानां हे तरुणि सारं गृहाणेति भावः । 4) जहिं छिज्जहिं नरसीसेत्यत्र यत्र छिद्यन्ते नराणां शीर्षाणि भुजार्गलाः तस्य नरकस्य या द्वार-भुअग्गला भोगल इति प्रसिद्धा सा मया सुजनानां अग्रे प्रारब्धा कथा । यां शृण्वन्तः पापर्द्धिका अपि बुद्धाः यत्र परमाधार्मिकैर्मस्तकादीनि विद्यन्ते(?) तन्नरककथा प्रारब्धेति भावः ।

१ नयणु E. २ गिण्हइ E. ३ वयण A. ४ मिल्लइ E. ५ मुद्धिहिं E; मुद्धाहं ACDN. ६ मुच्छइ A. ७ संकुलमिति A. ८ आमुलुवि N. ९ नवघणभमत्तमंत० A. १० मुह० NS. ११ तेहु N. १२ निसुणंतं NS १३ त्येके A. १४ अवस्थक D.

[1]"निद्दड्ढ[1] दड्ढविरहानलेण[2], संतावतुलिअवडवाणलेण[3] ।
मुच्छाविअ[4] नवघणमंडलेण, उअ थक्क[5] पहिअ कयघंघलेण ॥ ३१.१ ॥

धवलमष्टषड्चतुष्पात्[6] ॥ ३२ ॥

अष्टपात्षट्पाच्चतुष्पाच्च धवलं नाम छन्दः । यदाह—

धवलनिहेण सुपुरिसो[7] वण्णिज्जइ[8] जेण तेण सो धवलो ।
धवलो वि होइ तिविहो अट्ठपओ छप्पओ चउप्पाओ ॥ ३२.१ ॥

धवलानि च सातवाहनोक्तिषु द्रष्टव्यानि । दिग्मात्रं तूदाहरिष्यते ॥ ३२.१ ॥

तत्राष्टांह्वावोजे चिदौ समे चौ श्रीधवलम् ॥ ३३ ॥

तत्र धवलेषु मध्येऽष्टांह्रौ धवले विषमेषु पादेषु चत्रयं द्विमात्रश्चैकः, समेषु पादेषु चद्वयं यत्र तच्छ्रीधवलम् । वसन्तलेखेत्यन्ये । यथा—

[2]"खीरसमुद्दिण लवणजलहि, कुवलय कुमुइहिं[9] ।
कालिंदी सुरसिंधुजलिण, महुमहणु[10] हरिणि[11] ॥
कइलासिण[12] सरिसउ हू किरि, सो अंजणगिरि ।
इह तुह जससिरिधवलिउ पहु, किं पंडुरु[13] न हु ॥ ३३.१ ॥

आद्ये तृतीये चिदौ द्वितीये तुर्ये चिः शेषे
त्वोजे चात्रौ समे चादौ चिर्वा यशोधवलम् ॥ ३४ ॥

अष्टांह्रौ धवले आद्यतृतीययोः पादयोश्चगणत्रयं द्विमात्रश्च । द्वितीयचतुर्थयोश्च-गणत्रयम् । शेषेषु चतुर्षु पादेष्वोजयोः पञ्चमसप्तमयोर्द्वौ चगणौ त्रिमात्रश्चैकः, समयोः षष्ठाष्टमयोः चगणद्वयं[14] द्विमात्रश्चैकः, मतान्तरे चगणत्रयं वा, यत्र तद्यशोधवलम्[15] । यथा—

[3]"जे तुह पिच्छहिं[16] वयणकमलु, ससहरमंडलनिम्मलु[17] ।
जे वि हु पालहिं भिच्चकम्मु, थुणहिं[18] जि निरुवमु[19] विक्कमु ॥

1) निद्दड्ढडड्ढेत्यत्र निर्दग्धा ज्वलिताः । दग्धः पापीयान् विरहानलस्तेन संतापतुलितवडवानलेन मूर्च्छां ग्राहिताः । नवघनमण्डलेन कर्तृभूतेन उग्रावल्येन स्थिताः पथिकाः कृतदुःखेन । 2) खीरसमुद्दिणे-त्यत्र हे प्रभो तव यश श्रिया धवलिते सति के के पाण्डुरत्वं न प्रापुः । क्षीरसमुद्रस्य सदृशो लवणजलनिधिः हू इति जातः । कुवलयानि श्यामकमलानि कुमुदसदृशानि जातानि । कालिन्दी यमुना सुरसिन्धुजलसदृशी जाता । मधुमथनो हरिः रुद्रस्य सदृशो जातः । किरि इति किलार्थम् । सोऽञ्जनगिरिः कैलाससदृशो जातः । 3) जे तुह पिच्छहिं इत्यत्र ये पुरुषाः तव पश्यन्ति वदनकमलम् । कीदृक् । शशधरमण्डलवन्निर्मलम् । ये पुरुषास्ते तव भृत्यकर्म पालयन्ति । ये नरा निरुपमविक्रमं स्तुवन्ति । ये पुरुषाः शासनमाज्ञां धरन्ति । ये पादकमलं प्रणमन्ति । तेषां विमुही पराङ्मुखी लक्ष्मीर्न भवति । हे यशोधवलितदिङ्मुख ।

१ निद्दद्धद० N; निद्दढद० AB; निद्दड्ढडड्ढ CDK. २ विरहाणलेण P. ३ वडवानलेन A. ४ मुत्थाविअ N. ५ ओ थक्क B; उत्थक्क PK. ६ अष्टपात्-षट्पात्-चतुष्पान् N. ७ सुउरिसो F ८ वन्निज्जइ AF; वज्जण्णिइ C. ९ कुमुयहिं CDN. १० महुमहण D. ११ हरिणु F. १२ कइलासण C. १३ किः पडरु A; किं पंडरु E. १४ चगणत्रयं A. १५ तद्योशो० C. १६ पिच्छहि NS; पेच्छहि BF. १७ मंडलुनिम्मल A. १८ थुणिहि A. १९ निरुवमवि० AF.

जे वि हु सासणु धरहिं, पायकमलु जे पणमहिं ।
ताहं नं लच्छी विमुद्द, पहु जसधवलिअदिसिमुह ॥ ३४.१ ॥

षडंहावाद्ये तुर्ये षादौ द्वितीये पञ्चमे
चौ शेषे षाभ्यां चः पो वा कीर्तिधवलम् ॥ ३५ ॥

तत्र षडंह्रौ धवले प्रथमे चतुर्थे च पादे द्वौ षण्मात्रावेको द्विमात्रः । द्वितीये पञ्चमे च पादे द्वौ चतुर्मात्रौ । शेषे तृतीये षष्ठे च षगणद्वयात्परश्चतुर्मात्रः पञ्चमात्रो वा चेत् तदा कीर्तिधवलम् । यथा–

[1]उक्करडा खवलेउ गज्जउ, चिरु जुज्झमणु,
उन्नामउ सिरु कसरु म लज्जउ ।
थक्क महब्भर तुहुं कड्ढहिं, अन्नु न तिहुअणि,
किन्ति धवल विसाउ तुह वट्टइं ॥ ३५.१ ॥

चतुरंह्रावोजे षश्चौ समे षचचाद्गस्तो वा गुणधवलम् ॥ ३६ ॥

तत्र चतुरंह्रौ धवले विषमपादयोरेकः षण्मात्रो द्वौ चतुर्मात्रौ । समयोः षचचेभ्यः परो द्विमात्रस्त्रिमात्रो वा चेत् तदा गुणधवलम् । यथा–

[2]कद्दमभग्गा मग्गुलया, वहुं पिहुला दुत्तरजलुल्लया ।
तिम्व भरु वहेसु गुणधवलया, जिम्व केम्वइ न हसंति पिसुणया ॥ ३६.१ ॥

षचताः षचौ भ्रमरः ॥ ३७ ॥

ओजपादयोः षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्राः समयोः षण्मात्रचतुर्मात्रौ चेत्तदा भ्रमरो धवलम् । यथा–

[3]किन्ति तहारी वण्णविणु, कइ अन्नु न वण्णहिं ।
मालइ माणिवि किं भमर, धत्तूरइं लग्गहिं ॥ ३७.१ ॥

1) उक्करडा खवलउ इत्यत्र मयि धुरंधरे भारं समुद्वहति सति माहंकृतिन्वं सूचयत्येष मदग्रे वत्स इत्युत्पन्नखेदं वृषभं प्रति कश्चिदाह । हे धवल त्वत्सदृशस्त्रिभुवने कोऽपि नास्ति । यस्मान्मार्गस्थितभारं त्वमेव कृष्यसि नान्य इत्यतस्तव विषादः किं वर्तते । स च वत्सोऽवकरं उत्खलतु गर्जारवं करोतु । चिरं योद्धुमनाः स च शिर उन्नामयतु । मा लज्जतां व्रीडां मा करोत्विति शब्दार्थः । 2) कर्दमभग्गा मग्ग(ग्गु)लयेत्यत्र हे सुराणां वृषभ धवलशब्देन वृषभः । कर्दमैर्भग्ना मार्गा दुस्तरजलवन्तः । पृथुला वहा नद्यः सन्ति । तेन तथा भारं वह यथा तेन ते पिशुना न हसन्ति हास्यं न कुर्वन्ति कथमपि । अन्यथा करिष्यन्ति । 3) किन्ति तहारी इत्यत्र त्वदीयां कीर्ति वर्णयित्वा कविः किं वर्णयति । अपि तु न । कथम् । यथा मालतीं माणवि अङ्गीकृत्य भ्रमरः कनकद्रुमे किं लगति । अपि तु न तथायम् ।

१ सासण AC. २ ता हंत लच्छी N ३ दिसमुह A; दिसिमुहु B. ४ खलवउ N; खचलउ S; खलवउ C. ५ जुज्झमणु AC. ६ मलयज्जउ B ७ तुहुं B ८ कड्डुइ B; कड्डहिं DN. ९ अनुभ N. १० तिहूअणि A. ११ विसाओ N. १२ वट्टहिं A Portion from ३२-१ to ३५-१ end is not photographed in P. १३ वइ P. १४ वहुसु B. १५ विण्णविणु D. १६ अन्नुन N १७ वणहिं N; वण्णिहि AP. १८ धत्तुरइ NS; १९ लग्गइं P.

षचताः षचचा अमरम् ॥ ३८ ॥

ओजे षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्राः समे षण्मात्र एकश्चतुर्मात्रौ द्वौ चेत्तदा अमरं[1] धवलम्। यथा –

[1]इंदहु[2] तुहुं गुणि अहिअउ, सग्गु वि[3] पहु मइं वाहिअउं[4]।
अमरविलासिणिगीअए, तुह पर कित्ति निसामिअए[5] ॥ ३८.१ ॥

आद्ययोः षची अन्त्ययोश्चुः सर्वत्रान्ते तो दो वा मङ्गलम् ॥ ३९ ॥

आद्ययोः प्रथमद्वितीययोः पादयोः प्रत्येकं षगणश्चगणत्रयं च, अन्त्ययोस्तृतीयचतुर्थयोः प्रत्येकं चगणपञ्चकं सर्वपादेषु चान्ते त्रिमात्रो द्विमात्रो वा चेत्तदा मङ्गलार्थसंबद्धत्वात् मङ्गलम्। यथा –

[2]तुह असिलट्ठिहिं नरवइ मंगलकारणि[6],
वित्थारिअ निम्मलयर सत्थिअधोरणि।
संगररंगि विवाहमहूसवि जयलच्छिहिं,
दारिअमयगलकुंभत्थलमोत्तिअगुच्छिहिं[7] ॥ ३९.१ ॥

**उत्साहादिना येनैव धवलमङ्गलभाषागाने[8]
तन्नामाद्ये धवलमङ्गले ॥ ४० ॥**

उत्साहादीत्यादिग्रहणात् प्रक्रान्तानां रासावलयादीनां, पूर्वोक्तानां हेलादीनां, वक्ष्यमाणानां दोहकादीनां[9] च ग्रहणम्। [3]तन्नामाद्ये इति उत्साहादिनामपूर्वके। यथा – उत्साहधवलं वदनधवलं हेलाधवलं दोहकधवलं चेति। एवं मङ्गलेऽपि उत्साहमङ्गलादि वाच्यम्। यदाहुः –

उत्साहहेलावदनाडिलाद्यैर्, यद् गीयते मङ्गलवाचि किञ्चित्।
[4]तद्रूपकाणामभिधानपूर्वं[10], छन्दोविदो मङ्गलमामनन्ति ॥ ४०.१ ॥

तैरेव धवलव्याजात्[11] पुरुषः स्तूयते यदा ॥
तद्वदेव तदानेको धवलोऽप्यभिधीयते ॥ ४०.२ ॥

1) इंदहु तुहुं इत्यत्र इन्द्रात्त्वं गुणैरधिकः स्वर्गस्यापि प्रभुस्त्वं मया दृष्टः यस्मादमरविलासिनीगीतके तव परा प्रकृष्टा कीर्तिः श्रूयते। एतावता राज्ञोऽतिशयो द्योतितोऽमरविलासिनीभिस्त्वं गीयसे। 2) तुह असिलट्ठिहिं इत्यत्र हे नरपते तव खड्गयष्ट्या मङ्गलनिमित्तं निर्मलस्वस्तिकधोरणी विस्तारिता संगरमण्डपे। कैः। दारितमदकलकुम्भस्थलमौक्तिकगुच्छैः। समूहैरित्यर्थः। कस्मिन्सति। विजयलक्ष्म्याः विवाहमहोत्सवे सति। 3) तन्नामाद्ये इत्यत्र धवलमङ्गलेति नामद्वयम्। 4) तद्रूपकाणामित्यत्र उत्साहादिरूपकाणामभिधानपूर्वकं एव। तैरेवेति अत्र उत्साहादिभिरेव। तद्वदेवेत्यत्र तद्रूपकाणामभिधानपूर्वक एव।

१ अमरधवलं A. २ इंदह P. ३ सग्गहु K (?) ४ वाहिअउ BCD. ५ निसामिइए P. ६ मंगलकारिणि ABS. ७ मोत्तियगोच्छिहिं P. ८ भाषागीते A. ९ दोहदीनाम् A. १० तद्रूपकनामभि॰ A. ११ मङ्गलव्या॰ B.

देवगानं फुल्लडकम् ॥ ४१ ॥

उत्साहादिना येनैव देवो गीयते तत्फुल्लडकम् ॥ ४१ ॥

गाने चिदौ झम्[1]बटकम् ॥ ४२ ॥

यस्य कस्यचिद्गाने चगणत्रयं द्विमात्रश्च पादे चेत्तदा झम्बटकम् । यथा—

[1]"पहु तुह वेरि[2] अरण्णि गय, निच्चु वि निवसहिं जिम्व ससय ।
घणकंटयदूसंचरै[3]णि, तहिं झंबडइ करीरवणि ॥ ४२.१ ॥

वक्ष्यमाणा गन्धोदकधारैवेयं गानवशाज्झम्बटकसंज्ञां लभते ॥ ४२.१ ॥

उत्साहादिप्रकरणम् ।

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ
उत्साहादिप्रतिपादनः पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥
ग्रन्थाग्रं १८८; उभयं २२८४ ।

---

1) पहु तुह इत्यत्र हे प्रभो तव वैरी अरण्यगतः सन् नित्यं यथा शशको निवसति तथायम् । क । करीरवने । कीदृशे । अनुच्चसंहते निम्नमिलिते घनकण्टकदुःसंचरे ।

इत्याचार्येति पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

---

१ झम्बडकं H. २ वेरिय रण्णि A; वेरि अरण्णि P. ३ दुसंचरणि N.

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

सन्ध्यादौ कडवकान्ते च ध्रुवं स्यादिति ध्रुवा ध्रुवकं घत्ता वा ॥ १ ॥

कडवकसमूहात्मकः सन्धिस्तस्यादौ । चतुर्भिः पद्धडिकाद्यैश्छन्दोभिः कडवकम् । तस्यान्ते ध्रुवं निश्चितं स्यादिति ध्रुवा, ध्रुवकं, घत्ता चेति[2] संज्ञान्तरम् ॥ १ ॥

सा त्रेधा षट्पदी चतुष्पदी द्विपदी च ॥ २ ॥

सेति ध्रुवा ॥ २ ॥

कडवकान्ते प्रारब्धार्थोपसंहारे आद्ये छड्डणिका च[1] ॥ ३ ॥

प्रारब्धस्य प्रकरणायातस्यार्थस्य कडवकान्ते भङ्ग्यन्तरेणाभिधाने षट्पदीचतुष्पद्यावेव छड्डणिकासंज्ञे । न केवलं ध्रुवादिसंज्ञे छड्डणिकासंज्ञे चेति चार्थः ॥ ३ ॥

षट्पदीचतुष्पदीध्रुवयोश्च सप्तकलादयः सप्तदशकलान्ताः पादा भवन्तीति[3] तेषु गणनियममाह –

ध्रुवायां छैः कलाभिः पादे चतौ पदौ वा ॥ ४ ॥

ध्रुवायां छैरिति सप्तभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रत्रिमात्रौ पञ्चमात्रद्विमात्रौ वा गणौ भवतः ॥ ४ ॥

जैः पतौ षदौ चौ वा ॥ ५ ॥

जैरित्यष्टभिः कलाभिः पादे पञ्चमात्रत्रिमात्रौ षण्मात्रद्विमात्रौ द्वौ वा चतुर्मात्रौ गणौ भवतः ॥ ५ ॥

झैः षतौ तिः पचौ वा ॥ ६ ॥

झैरिति नवभिः कलाभिः पादे षण्मात्रत्रिमात्रौ त्रिमात्रत्रयं पञ्चमात्रचतुर्मात्रौ वा गणौ भवतः ॥ ६ ॥

ञैश्चादौ षचौ पौ वा ॥ ७ ॥

ञैरिति दशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रद्वयद्विमात्रौ षण्मात्रचतुर्मात्रौ द्वौ वा पञ्चमात्रौ गणौ भवतः ॥ ७ ॥

अथ षष्ठाध्यायस्य पर्यायाः प्रारभ्यन्ते ।

1) आद्ये छड्डणिका चेत्यत्र प्रथमे षट्पदीचतुष्पद्यौ [छड्डणिका]संज्ञे ।

---

१ पद्धटिकाद्यैः P. २ चेति BON. ३ भवन्ति तेषु P. ४ पञ्चमात्रौ वा गणौ० A.

टैश्चपदं पचदं षदतं चातौ वा ॥ ८ ॥

टैरित्येकादशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रपञ्चमात्रद्विमात्राः पञ्चमात्रचतुर्मात्रद्वि-मात्राः षण्मात्रद्विमात्रत्रिमात्राश्चतुर्मात्रद्वयत्रिमात्रौ वा गणा भवन्ति ॥ ८ ॥

ठैश्चपतं षचदं पादौ चिर्वा ॥ ९ ॥

ठैरिति द्वादशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रपञ्चमात्रत्रिमात्राः षण्मात्रचतुर्मात्रद्वि-मात्राः पगणद्वयद्विमात्रौ चतुर्मात्रत्रयं वा गणा भवन्ति ॥ ९ ॥

डैः पातौ चापौ पचनं वा ॥ १० ॥

डैरिति त्रयोदशभिः कलाभिः पादे पञ्चमात्रद्वयत्रिमात्रौ चतुर्मात्रद्वयपञ्चमात्रौ षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्रा वा गणा भवन्ति ॥ १० ॥

ढैश्चिदौ पचचं वा ॥ ११ ॥

ढैरिति चतुर्दशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रत्रयद्विमात्रौ षचचा वा गणा भवन्ति ॥ ११ ॥

णैश्चितौ पिर्वा ॥ १२ ॥

णैरिति पञ्चदशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रत्रयत्रिमात्रौ त्रयो वा पञ्चमात्रा गणा भवन्ति ॥ १२ ॥

तैः षचादं चीर्वा ॥ १३ ॥

तैरिति षोडशभिः कलाभिः पादे षण्मात्रचतुर्मात्रद्वयद्विमात्राश्चत्वारो वा चतुर्मात्रा गणा भवन्ति ॥ १३ ॥

थैः षचातं चिपौ वा ॥ १४ ॥

थैरिति सप्तदशभिः कलाभिः पादे षण्मात्रचतुर्मात्रद्वयत्रिमात्राश्चतुर्मात्रत्रयपञ्चमात्रौ वा गणा भवन्ति ॥ १४ ॥

एवं च सप्तादिसप्तदशान्तकलौघेभ्यस्त्रिभिरतुल्यैः[1] तुल्यातुल्यैः तुल्यैर्वार्धे पादा यत्र भवन्ति सा विदग्धगोष्ठीगरिष्ठा षट्पदी ध्रुवा। षट्पदीषु चाद्यस्य पादस्य द्वितीयेन तृतीयस्य षष्ठेन चतुर्थस्य पञ्चमेनानुप्रासः कर्तव्यः[२]। चतुष्पदीष्वाद्यस्य द्वितीयेन तृतीयस्य चतुर्थेन। अन्तरसमासु सङ्कीर्णासु च प्रायेण द्वितीयस्य चतुर्थेनानुप्रासः कार्यः[१]। तत्र षट्पदीभेदानाह—

तृतीयषष्ठयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेषु सप्त षट्पदी षट्पदजातिरष्टधा ॥ १५ ॥

1) त्रिभिरतुल्यैरिति-तुल्यकलालक्षणं वा अर्धसमं एकः पादोऽपरं द्वयं चान्यत्। अथवा सर्वैरप्यन्यैः।

१ कार्य. A. २ कर्तव्यः A.

तृतीयषष्ठयोः पादयोः दशादयो मात्राः एकैकवृद्धया यावत् सप्तदश, अन्येषु चतुर्षु पादेषु सप्तैव यत्र भवन्ति, सा षट्पदजातिर्नाम षट्पदी भवति। सा च दशादीनां सप्तदशान्तानामष्टविधत्वादष्टधा। तत्राद्या यथा–

[1]इअ नारिहिं, रससारिहिं, मुहपरिमललुद्धउ।
दुरु ढोल्लइ, न हु मेल्लइ, छप्पयगणु मुद्धउ॥ १५.१॥

एवं शेषभेदेषूदाहार्यम्॥ १५.१॥

अष्टोपजातिः॥ १६॥

तृतीयषष्ठयोः पादयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेष्वष्टौ चेत्तदोपजातिर्नाम षट्पदी। पूर्ववदष्टधा। तत्राद्या यथा–

[2]इअ उवजाइहिं, सुरहिअवाइहिं, गुंजिरघणछप्पउ।
उव वण सारउ, केअइफारउ, कसु नवि रइ अप्पउ॥ १६.१॥

एवं शेषभेदेषूदाहार्यम्॥ १६.१॥

नवावजातिः॥ १७॥

तृतीयषष्ठयोः पादयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेषु नव चेत्तदा अवजातिर्नाम षट्पदी। पूर्ववदष्टधा। तत्राद्या यथा–

[3]इअ वणराइहिं, अहिणवजाइहिं, छप्पउ परिभमइ।
मालइरत्तउ, महुरसमत्तउ, जलयागमसमइ॥ १७.१॥

एवं शेषभेदेषूदाहार्यम्। एवं षट्पदजात्युपजात्यवजातीनां प्रत्येकमष्टविधत्वाच्चतुर्विंशतिधा षट्पदी॥ १७.१॥

चतुष्पदी वस्तुकं वान्तरसमार्धसमा संकीर्णा सर्वसमा च॥ १८॥

वस्तुकमिति चतुष्पद्या एव नामान्तरम्। [4]तुल्यसमपादा तुल्यविषमपादा च अन्तरेण व्यवधानेन समान्तरसमा। तुल्यप्रथमद्वितीयपादा तुल्यतृतीयचतुर्थपादा चार्धे सममस्या अर्धसमा। व्यामिश्रा सङ्कीर्णा। तुल्यचतुष्पादा सर्वसमा॥ १८॥

---

1) इअ नारिहिं इत्यत्र एष रससारायाः नार्याः मुखपरिमललुब्धः सन् मुग्धः षट्पदगणः पार्श्वं न मुञ्चति। हु निश्चितम्। 2) इअ उवजाइहिं इत्यत्र गुञ्जद्बहुषट्पदं सारं प्रधानं केतकीस्फारं एतद्वनं कस्य रइं रतिं नार्पयति। काभिः। उपजातिभिः समीपस्थजातिभिः। कथंभूताभिः। सुरभितवाताभिः। 3) इअ वणराइहिमित्यत्र एष षट्पदोऽभिनवजातिषु वनराजिषु परिभ्रमति। क। जलदागमसमये मेघसमये। कीदृशः। मालत्यां रक्तः। पुनः कीदृग्। मधुरसमत्तः। 4) तुल्यसमपादेति– तुल्यौ सदृशौ समौ द्वितीयतुर्यौ पादौ यस्याः अथवा तुल्यौ विषमौ प्रथमतृतीयौ यस्याः इति लक्षणेनान्तरं व्यवधानं भवति।

---

१ परिमलु०S. २ डुर B; दुरु DN. ३ मिल्लइ E. ४ गण E, गुण A. ५ अष्टौ पजातिः A; अष्टौ उप० जातिः N. ६ कुसु D;

तत्रान्तरसमाः प्राह –

चतुष्पदी कला ओजे सप्ताद्याः षोडशान्ताः समे प्रत्येकं सैकाः सप्तदशान्ताः 'चम्पककुसुम-सामुद्रक-मल्हणक-सुभगविलास-केसर-रावणहस्तक-सिंहविजृम्भित-मकरन्दिका-मधुकरविलसित-चम्पककुसुमावर्त्ताः (१०)। मणिरत्नप्रभा-कुङ्कुमतिलक-चम्पकशेखर-क्रीडनक-बकुलामोद-मन्मथतिलक-मालाविलसित-पुण्यामलक-नवकुसुमितपल्लवाः (९)। मलयमारुत-मदनावास-माङ्गलिका-अभिसारिका-कुसुमनिरन्तर-मदनोदक-चन्द्रोद्द्योत-रत्नावल्यः (८)। भ्रवणक-मुक्ताफलमाला-कोकिलावली-मधुकरवृन्द-केतकीकुसुम-नवविद्युन्माला-त्रिवलीतरङ्गकाणि (७)। अरविन्दक-विभ्रम-विलसितवदन-नवपुष्पन्धय-किन्नरमिथुनविलास-विद्याधरलीला-सारङ्गाः (६)। कामिनीहास-अपदोहक-प्रेमविलास-काञ्चनमाला-जलधरविलसिताः (५)। अभिनवमृगाङ्कलेखा-सहकारकुसुममञ्जरी-कामिनीक्रीडनक-कामिनीकङ्कणहस्तकाः (४)। मुखपालनतिलक-वसन्तलेखा-मधुरालापिनीहस्ताः (३)। मुखपङ्क्ति-कुसुमलतागृहे (२)। रत्नमाला' (१)। इति पञ्चपञ्चाशद्भेदा ॥ १९ ॥

ओजयोः सप्ताद्याः षोडशान्ताः कलाः समयोस्ता एवैकाधिकाद्याः सप्तदशान्ताः प्रत्येकं यत्र भवन्ति सा चतुष्पदी चम्पककुसुमादिसंज्ञा । अयमर्थः – ओजे सप्त कलाः समे सैकाद्या अष्टाद्याः सप्तदशान्ता यत्र भवन्ति सा चम्पककुसुमादिभेदेन दशविधा । एवमोजेऽष्टकलाः समे सैकाद्या नवाद्याः सप्तदशान्ता यत्र भवन्ति सा मणिरत्नप्रभादिभेदेन नवविधा । तथा ओजे नव समे सैकाद्याः दशाद्याः सप्तदशान्ता यत्र भवन्ति सा चतुष्पदी मलयमारुतादिभेदेनाष्टविधा । यावदोजे षोडश समे सप्तदश यत्र भवन्ति सा रत्नमालासंज्ञा चतुष्पदी । एवं पञ्चपञ्चाशच्चतुष्पदीभेदाः । तत्रौजे सप्त समेऽष्टौ चम्पककुसुमम् । यथा –

> [1]अंगचंगिम, जइ गोरंगिहिं ।
> चंपयकुसुम, ता कह अग्घहिं ॥ १९.१ ॥

ओजे सप्त समे नव सामुद्रकम् । यथा –

> [2]जइ बोल्लइ, धण उक्कंठिअ ।
> सा मुद्दउ, मुहु कलयंठिअ ॥ १९.२ ॥

1) अंगचंगिमेत्यत्र यदि गौराङ्गया अङ्गचङ्गिमा स्यात्तदा चम्पककुसुमानि कथं अर्घ्यन्ते । 2) जइ बोल्लइ इत्यत्र यदि सा उत्कण्ठिता सती धन्या जल्पति तदा कलकण्ठी मुखं मुद्रयतु ।

१ चतुष्पदी dropped in BEFP. २ नव dropped in H. ३ रत्नमाला चेति पञ्च० BFGH. ४ भेदाः ABONP. ५ सा अन्तरसमा च० P. ६ अष्टधा A. ७ अघिहिं E. अग्घहि P. ८ घण NS.

ओजे सप्त समे दश मल्हणकम्। यथा –

[1]कहिं हंसिहिं, तल्लोव्वेल्लणउं।
जेंउ दीसइ, गउ तहिं मल्हणउं ॥ १९.३ ॥

ओजे सप्त समे एकादश सुभगविलासः। यथा –

[2]पइं विणु तहिं, सुहय विलासु कवणु।
विणु चंदइं, मुहु जामिणिहिं कवणु ॥ १९.४ ॥

ओजे सप्त समे द्वादश केसरम्। यथा –

[3]मेल्हि माणु, वल्लहिं करि अणुराउ।
ओ उड्डिउ, केसरकुसुमपराउ ॥ १९.५ ॥

ओजे सप्त समे त्रयोदश रावणहस्तकः। यथा –

[4]लेहि वीण, करि धरि रावणहत्थउ।
जिणमज्जणि, सुरहिं दिण्णु सम्वहत्थउ ॥ १९.६ ॥

ओजे सप्त समे चतुर्दश सिंहविजृम्भितम्। यथा –

[5]छुहखामु वि, जं मयजूहु न तिणु चरइ।
तं अज्ज वि, सीहविअंभिउ विप्फुरइ ॥ १९.७ ॥

ओजे सप्त समे पञ्चदश मकरन्दिका। यथा –

[6]कुसुमंतरि, नवि लग्गइ अलि अवनिद्दिअइ।
आसत्तउ, मालइहि बहलमयरंदिअहि ॥ १९.८ ॥

ओजे सप्त समे षोडश मधुकरविलसितम्। यथा –

---

1) कहिं हंसिहिं इत्यत्र क हंस्याः तल्लं सरसी तत्रोद्वेल्लनकं क्रीडनकम्। क्वापि नेत्यर्थः। यदि तस्या गतं गमनं मल्हणकं सविलासं दृश्यते तदेत्यर्थः। 2) पइं विणु तहिमित्यत्र हे सुभग त्वया विना कलाविलासः कवणु कीदृशः। न किमपीत्यर्थः। चन्द्रेण विना यथा यामिन्याः मुखं कृपणं दीनं भवतीत्यर्थः। 3) मेल्हि माणु इत्यत्र हे सखि मानं मुञ्च वल्लभेऽनुरागं कुरु। ओत्ति – पश्य। केसरो वृक्षविशेषस्तस्य परागः। उड्डिओत्ति – प्रसृतः। व्याप्त इत्यर्थः। वसन्तागमसूचनमिति। वसन्ते मदनातुरा भविष्यसि अतएव भर्तारं मानयेत्यर्थः। 4) लेहि वीण करीत्यत्र रावणहस्तकः आतोद्यं यत् पुरा दशास्येनाष्टापदे जिनेन्द्राणामग्रे स्वहस्तनसामुत्पाद्य वादितं त्रितन्त्रीरूपं वृद्धपंकं (?) वाद्यम्। वीणां लात्वा करे धृत्वा रावणहस्तकं जिनमज्जनसमये सुरैर्गानं कृतमित्यध्याहारः। कथम्। दत्तसम्मुखहस्तकं यथा भवति तथा। 5) छुहखामु वि इत्यत्र क्षुत्क्षाममपि यन्मृगयूथं तृणं न चरति तत्सिंहविजृम्भितमद्यापि स्फुरति। 6) कुसुमंतरीत्यत्र अलिरपनिद्रे विकसिते कुसुमान्तरे न लगति बहलमकरन्दिकायां मालत्यामासक्तः सन्।

---

१ जइ P.　२ चंदय P.　३ कवणु CNS.　४ मेल्हि K.　५ उद्दिओ N.　६ पराओ N.　७ हत्थओ BCD.　८ सीहु विअंभिय A. सीसीहवि॰ N.　९ विफुरइ BD.

[1]जं जाइहि, किंत्ति दिअंतरु[1] धवलइ सयलु ।
तं जाणेसु[2], माणिणि महुअरविलसिउँ[3] पवलु[4] ॥ १९.९ ॥

ओजे सप्त समे सप्तदश चम्पककुसुमावर्तः । यथा –

[2]निअइ झुणइ[5], परिरंभइ चुंबइ महुसुंडउ ।
अलि मुज्झइ, चंपयकुसुमावट्टि निबुड्डउ[6] ॥ १९.१० ॥

एवं दश ॥ १९.१० ॥

तथा । ओजे अष्टौ समे नव मणिरत्नप्रभा । यथा –

[3]मणिरयणपहा-, पयडिअगिरिगुहु[7] ।
साहइ भरहु[8], सयलु वि दिसिमुहु ॥ १९.११ ॥

ओजे अष्टौ समे दश कुङ्कुमतिलकम् । यथा –

[4]रेहइ चंदो, नवपयडिअकलओ ।
पुव्वदिसाए, किर कुंकुमतिलओ ॥ १९.१२ ॥

ओजे अष्टौ समे एकादश चम्पकशेखरः । यथा –

[5]अलिरवगीई, कयचंपयसेहरं[9] ।
महुसमयसिरी, उंअ[10] जणहु मणोहर ॥ १९.१३ ॥

ओजे अष्टौ समे द्वादश क्रीडनकम् । यथा –

[6]सहि वट्टुलउ[11], चंदुलउ पडिहाइ ।
रयणिवहूए, कीलणगेंडुउं[12] नाइं[13] ॥ १९.१४ ॥

ओजे अष्टौ समे त्रयोदश बकुलामोदः । यथा –

[7]मन्नावि प्रिउ, जइ वि हु सो कयदुन्नउ[14] ।
जं महमहइ, दुसहउ बउलामोअउं[15] ॥ १९.१५ ॥

---

1) जं जाइहिमित्यत्र । यत् जातिः कीर्त्यां (जातेः कीर्तिः ?) धवलीकरोति । किम् । दिगन्तरम् । तत् हे मानिनि मानय भ्रमरविलसितम् । अत्र अन्योक्तिः स्वप्रथा तस्या गौणकथनम् । 2) निअइ झुणइ इत्यत्र हे मित्र पश्य । शौण्ड इव शौण्डो मद्यपः । मत्तश्चासौ शौण्डश्च मत्तशौण्डोऽलिर्निरीक्षते ध्वनति परिरम्भति उपगूहति चुम्बति चम्पककुसुमावर्ते निमग्नः सन्मुह्यति मोहं भजति । 3) मणिरयणेत्यत्र मणिरत्नप्रभाभिः प्रकटिता गिरिगुम्फा यस्मात् स तथा । एवंविधो भरतः साधयति सकलमपि दिङ्मुखम् । 4) रेहइ चंदो इत्यत्र राजते चन्द्रः नूतना प्रकटिता कला येन सः । किलेति उत्प्रेक्षते । पूर्वदिशः कुङ्कुमतिलकः । 5) अलिरवेत्यत्र अलिरव एव गीतिर्गानं यस्याः सा कृतश्चम्पक एव शेखरो यया सा । अयं स्त्रीधर्मः । एवंविधां जनानां मनोहरां मधुसमयश्रीं(श्रियं) पश्य विलोकयेत्यर्थ. । 6) सहि वट्टुलउ इत्यत्र हे सखि वृत्तश्चन्द्रः प्रतिभाति । नाइ इति उत्प्रेक्षते । रजनीवध्वाः क्रीडागेन्दुकः । 7) मन्नावि इत्यत्र हे सखि यद्यपि कृतदुर्नयः प्रियो वर्तते तथापि । मन्नावीति—आत्मसात्कुरु । यस्मान्महमहेति इति गन्धं भजते । कः । दुःसहो बकुलामोदः । वसन्तागमसूचनमिति ।

---

१ दिअतरु N; दिगंतरु A. २ जाणिसु B, माणसु K; ३ विलसिअ A. ४ पचलु A. ५ज्झुणइ A; मुणइ N; झणइ S. ६ निबुहुओ N. ७ गिरिगुह BF. ८ भरहो F. ९ सिहर N. १० ओभ N. ११ वट्टुलओ N. १२ गेंडुउ P; गंडुओ N. १३ ताइ N. १४ प्रिओ-दुन्नओ N. १५ मोअओ N.

ओजे अष्टौ समे चतुर्दश मन्मथतिलकम् । यथा –

[1]निम्मलि[1] गयणि, समुग्गउ[2] चंदु विहावइ ।
रइए[3] रइउ, **बम्महतिलउ**[4] नवु नावइ ॥ १९.१६ ॥

ओजे अष्टौ समे पञ्चदश मालाविलसितम् । यथा –

[2]कमलिणिपासि, अलिमाला **विलसिअ**[5] संपइ ।
कलरवमिसिण, किर मित्तसमागमु[6] जंपइ ॥ १९.१७ ॥

ओजे अष्टौ समे षोडश पुण्यामलकम् । यथा –

[3]मइं असरण तुहुं, अइनिद्दय[7] नडसि कुसुमाउह[8] ।
जं किर **पुण्णा**[9], **मलय**समीरिण सयल वि कउह[10] ॥ १९.१८ ॥

ओजे अष्टौ समे सप्तदश नवकुसुमितपल्लवः । यथा –

[4]कंपिअ निअवि, **नवकुसुमिअपल्लव** सललिअ लय ।
संभरि दइअ, पंथिअसत्थ[11] तक्खणि गय विलय ॥ १९.१९ ॥

एवं नव ॥ १९.१९ ॥

तथा । ओजे नव समे दश मलयमारुतः । यथा –

[5]देक्खिवि[12] वेल्लडी, **मलयमारुअधुआ**[13] ।
सुमरिवि गोरडी, पंथिअसत्थ मुआ[14] ॥ १९.२० ॥

ओजे नव समे एकादश मदनावासः । यथा –

[6]जं धणलोअण, झसझय चल दीसहिं[15] ।
मयणावासउ, तं थणगुड्डुरि[16] सइं ॥ १९.२१ ॥

1) निम्मलि गयणीत्यत्र निर्मले गगने समुद्गतश्चन्द्रो विभाति । नावइ इति इवार्थे । विभाव्यते रत्या रचितो मन्मथतिलक इव । 2) कमलिणिपासीत्यत्र कमलिनीपार्श्वे सांप्रतं अलिमाला विलसति । किलेति संभाव्यते । कलरवमिषेण मित्रस्य सूर्यस्य समागमं जपति कथयति । 3) मइं असरण इत्यत्र तस्मात्कारणात् हे कुसुमायुध मां अशरणां खेदयसि यस्मान्मलयसमीरणेन सकला अपि ककुभः पूर्णाः । 4) कंपिअ निअवीत्यत्र कम्पिताः । निअवीति – दृष्ट्वा । कुसुमितपल्लवाः सलीला लताः । स्मृत्वा च दयितां पथिकसार्थः विलयं मरणं प्राप्तः । 5) देक्खिवीत्यत्र दृष्ट्वा । काः । मलयमारुतधुता वल्लीः । ततो गौरीः स्मृत्वा । ता अपि चञ्चलरूपा भवन्ति । पथिकसार्थो मृतः । 6) जं धण इत्यत्र यत् धन्याया लोचनान्येव झषध्वजाः मत्स्यकेतवश्चला दृश्यन्ते । लोचनानि हि चपलत्वात् मीनरूपाणि वर्ण्यन्ते । तत् ज्ञायते मदनावासाः स्तनप्रदेशे सन्तीति ।

---

१ निम्मलग० A. २ समुग्गओ BN. ३ रइप० N. ४ तिलओ N. ५ विसलसिअ N; विलसइ K. ६ मेत्त० गमु B; मित्रसमागम A. ७ अइनिद्दयं N. ८ कुसुमहि उह N. ९ पुप्फा N; पुन्ना P. १० कओह S. ११ सत्थु E. १२ दिक्खिवि E. १३ धुअ BP. १४ मुअ BP. १५ वीसइं P. १६ घणगुहिर N; थणगुड्डिर AO; थणगुडुरि S.

२५ छन्दो०

ओजे नव समे द्वादश माङ्गलिका । यथा –

[1]प्रिअमहुसंगमि, उअ मंगलिअइं करइं ।
किंसुअरूविण, वणसिरि घट्टइं धरइ ॥ १९.२२ ॥

ओजे नव समे त्रयोदश अभिसारिका । यथा –

[2]काली रत्तडी, घणिहिं नहंगणु रुद्धउ ।
तो वि न वट्टहिं, अहिसारिअजणु खुद्धउ ॥ १९.२३ ॥

ओजे नव समे चतुर्दश कुसुमनिरन्तरः । यथा –

[3]सिद्धत्थ पुलय, कुसुम निरन्तरु हसिउ सिउ ।
नवदइआगमि, अंगि जि मंगलु धणइ किउं ॥ १९.२४ ॥

ओजे नव समे पञ्चदश मदनोदकम् । यथा –

[4]घणरव दूसहा, दूहवइ मयणोदउ हिअउ ।
पिअदूरट्ठिआ, पवसिअरमणिअणु कह जिअउ ॥ १९.२५ ॥

ओजे नव समे षोडश चन्द्रोद्द्योतः । यथा –

[5]कोइलकलरवु, चंदणु चंदुज्जोअविलासु ।
वल्लहसंगमि, अमयरसु विरहि जलिउ हुआसु ॥ १९.२६ ॥

ओजे नव समे सप्तदश रत्नावली । यथा –

[6]मालइमालहिं, अलि सहहिं नवमयरंदसइण्ह ।
नं रयणावलि, नीलमय पाउसदइइण दिण्णं ॥ १९.२७ ॥

एवमष्ट ॥ १९.२७ ॥

तथा । ओजे दश समे एकादश भ्रूवंकणकम् । यथा –

[7]रेहइ तरुणिअणुं, भूवंकणचंगउ ।
आणावइ नाइ, तिहुअणजई अंगउ ॥ १९.२८ ॥

1) प्रियमहुसंगमीत्यत्र उअत्ति – पश्य । वनश्रीः प्रियो वल्लभो यो मधुर्वसन्तस्तस्य संगमे संबन्धे माङ्गलिकानि करोति । किंशुकरूपेण घट्टयुगलं दधाति । घटो घाटडीनि प्रसिद्धा । 2) काली रत्ते – त्यत्र रात्रिः कृष्णा तथा गगनाङ्गणं घनैः रुद्धं तथापि मार्गे अभिसारिकाजनो न क्षुब्धः । भीत्यभाव इत्यर्थः । 3) सिद्धत्थेत्यत्र पुलका एव सिद्धार्थाः । स्मितं हसितं कुसुमानि । निरन्तरं नवदयितसंगमे अङ्गे मङ्गलं भार्यया कृतम् । 4) घणरव दूसहेत्यत्र घनानां रवा दुःसहाः । दुनोति मदनोदयो हृदयम् । प्रियदूरस्थितः दूरस्थितधनिकः । प्रोषितानां रमणीजनः कथं जीवति । 5) कोइलकलेत्यत्र कोकिलकलरवः चन्दनं चन्द्रोद्द्योतविलासः एतान्येव वल्लभसंगमे अमृतरसः । विरहे सति तान्येव ज्वलितो हुताशः । 6) मालइमालहिं इत्यत्र मालतीमालायां अलयः शोभन्ते । कीदृशा अलयः । नवमकरन्दसतृष्णाः । किमित्यध्याहारः । प्रावृड्-दयितेन दत्ता नीलेन्द्रमयी रत्नावलीव । णं इति उपमानार्थः । 7) रेहइ इत्यत्र राजते तरुणीजनः भ्रूचक्रेण चङ्गः । इव उत्प्रेक्षते । त्रिभुवनजयी अनङ्गः आज्ञापयति जनानामिति शेषः ।

१ ओअ NS. २ घट्टय P. ३ रुद्धउं D; रुद्धआ N ४ खुद्दओ N ५ किसउ D. ६ कहि B. ७ सयण्ह P. ८ णं K; तं E; न N. ९ पाउसदयइण B; पाओमदइसदा S. १० दिन्न A. ११ भूचक्क० DKN; १२ तरुणिअणू S. १३ भूवंकणचंगओ DN. १४ जयि A.

ओजे दश समे द्वादश मुक्ताफलमाला । यथा –

[1]तारावलि भणि मा, भणि **मुत्ताहलमाली** ।
रइकलहिण त्रुट्टी, ससिरयणिहिँ[1] सुविसाली[2] ॥ १९.२९ ॥

ओजे दश समे त्रयोदश कोकिलावली । यथा –

[2]**कोइलावलिकए**, संगीअइ नच्चावउ ।
नवलयविलयाओ[3], मलयानिलु[4] नट्टावउ ॥ १९.३० ॥

ओजे दश समे चतुर्दश मधुकरवृन्दम् । यथा –

[3]फुल्लिअलय निअवि, **महुअरवंद्रिण**[5] गीउ तह ।
बाहोल्लयनयण[6], पयमवि पहिअ न दिंति जह ॥ १९.३१ ॥

ओजे दश समे पञ्चदश केतकीकुसुमम् । यथा –

[4]बिंबालिउ भुवणु, नव**केअइकुसुम**पराईण[7] ।
नं अहिवासिअउं, मयरद्धयकम्मणजोइण ॥ १९.३२ ॥

ओजे दश समे षोडश नवविद्युन्माला । यथा –

[5]ओ चलचलंतिआ, विप्फुरेइ **नवविज्जुमालिआ** ।
मेहरक्खसस्स[8], जीहिअव्व[9] दीहरकरालिआ ॥ १९.३३ ॥

ओजे दश समे सप्तदश त्रिवलीतरङ्गकम् । यथा –

[6]दीहरच्छिअए[10], पेच्छ[11] सहए **तिवलीतरंगयं** ।
कयतिहुअण[12]विजए, लीहतिअं पिव कामिण कड्ढिअं[13] ॥ १९.३४ ॥

एवं सप्त ॥ १९.३४ ॥

तथा । ओजे एकादश समे द्वादश अरविन्दकम् । यथा –

[7]प्रिअहि[14] **मुहु अरविंदु**, चलनयण इंदिंदिरु ।
दंतकंति केसरु[15], लच्छिविलास[16]मंदिरु ॥ १९.३५ ॥

1) तारावलीत्यत्र हे सुभग तारावलीं मा भण । किं तर्हि मुक्ताफलमालां भण । रतिकलहेन त्रुटितां शशिरजन्योः सुविशालाम् । 2) कोइलावलीत्यत्र कोकिलावलीकृते संगीतके नर्तयतु नवलतावनिताः कर्म । मलयानिल एव नर्तकः । 3) फुल्लिअलयेत्यत्र पुष्पितलताः नियवि दृष्ट्वा मधुकरवृन्देन तथा गीतं यथा बाष्पार्द्रितनयनाः पदमपि न ददति । के । पथिकाः । 4) बिंबालिउ इत्यत्र । नूतनकेतकीपरागेण भुवनं बिंबालिडत्ति – व्यासम् । नमिति – उत्प्रेक्षायाम् । मकरध्वजकार्मणयोगेनाधिवासितमिव । 5) ओ चलेत्यत्र विस्फुरति नवविद्युन्मालिका । इवोत्प्रेक्षते । मेघराक्षसस्य दीर्घा कराला जिह्वेव । 6) दीहरच्छिआए इत्यत्र दीर्घाक्ष्याः पश्य राजते त्रिवलीतरङ्गितं त्रिभुवनविजये कृते कामेन रेखात्रिकमिव कर्षितम् । न मत्सदृशो भुवनत्रये कोऽपि जयीति भावः । 7) प्रिअहि मुहु इत्यत्र प्रियायाः मुखं कमलं वर्तते चलनेत्रौ(त्रे) भ्रमरौ दन्तकान्तिः केसराणि लक्ष्मीविलासमन्दिरम् ।

१ रयणिहुं CDN; २ सुविसालि N. ३ वणिआओ A. ४ मलयानिल D. ५ वंदिण S; वड्ण C. ६ बाहुल्लयन० B. ७ परायण D. ८ महर० N. ९ जोहिअव्व N. १० दीहरच्छीआए AN. ११ पिच्छ E. १२ तिहूअण A. १३ कढ्ढिअं N. १४ प्रियहि AB; पियहि E. १५ केसर A. १६ विलासिमं० B. विलासनंदिरु A.

ओजे एकादश समे त्रयोदश विभ्रमविलसितवदनम्। यथा–

[1]कुइ धन्नु[1] जुआणउ, विअसिअदीहरनयणिएँ[2]।
माणिज्जइ तरुणिए, विब्भमविलसिअवयणिएँ[3] ॥ १९.३६ ॥

ओजे एकादश समे चतुर्दश नवपुष्पन्धयम्। यथा–

[2]सहि पंकोप्पन्नु[4] वि, कमलु तं सलहिउँ[5] बुहसइहिं।
जं रसउद्धुसिअहिं[6], पिज्जइ नवफुल्लंधुअहिं ॥ १९.३७ ॥

ओजे एकादश समे पञ्चदश किन्नरमिथुनविलासः। यथा–

[3]अविरहिअहं मुइअहं, हरिणहं जि रइसुहु सलीसए।
पर एम्वइ केम्वँइ[7], जसु[8] किन्नरमिहुणविलासए ॥ १९.३८ ॥

ओजे एकादश समे षोडश विद्याधरलीला। यथा–

[4]मुद्धइ गिज्जंतउं, तुहुं कण्णरसायणु गीउ सुणि।
जिण ओहामिज्जइ, विज्ञाहरलीलागीइझुणि ॥ १९.३९ ॥

ओजे एकादश समे सप्तदश सारङ्गः। यथा–

[5]भीरु वि चंदट्ठिओ[9][10], वरि परिमुणिअनांवुं[11] सारंगओ।
सीहु न सलहिज्जंइ[12], जइ वि हु दलिअमत्तमायंगओ ॥ १९.४० ॥

एवं षट् ॥ १९.४० ॥

तथा। ओजे द्वादश समे त्रयोदश कामिनीहासः। यथा–

[6]मणहरु[13] तुहुं[14] मुहसररुहु[15], रयणीअरविब्भमु धरइ।
कामिणि हासविलासु[16] वि, जोण्हापसरहु[17] अणुहरइं[18] ॥ १९.४१ ॥

1) कुइ धन्नु इत्यत्र कोऽपि धन्यो युवा विकसितदीर्घनयनया तरुण्या मान्यते। कीदृश्या। विभ्रमविलसितवदनया। तस्याः रूपोत्कर्ष.। 2) सहि पंकोप्पन्नु वीत्यत्र हे सखि तत्कमलं बुधशतैः सलहिउं श्लाघितं यत् रसोद्धुषितैः पुष्पंधयैः पीयते। पङ्कोत्पन्नमिति निन्दा। 3) अविरहिअहं इत्यत्र अविरहितानां मुदितानां हरिणानामेव रतिसुखं श्लिष्यति भवतीति। परमेवमेव कथमपि यशः किन्नरमिथुनविलासे। दम्पत्योः प्रीत्युपरि तस्योपमानात्। 4) मुद्धइ गिज्जंतउं इत्यत्र मुग्धया गीयमानं त्वं कर्णरसायनं गीतं शृणु। येन गीतेन विद्याधरलीलागीतिः पराभूयते निराक्रियते इत्यर्थ.। 5) भीरु वीत्यत्र भीरुरपि चन्द्रस्थितः वरः प्रधानः। कः। विख्यातनामा सारङ्गो हरिणः। परं सिंहो न श्लाध्यते यद्यपि दलितमत्तमातङ्गः। 6) मणहरु तुहेत्यत्र हे सुभगे तव मुखसरोरुहं रजनीकरविभ्रमं धरति। हे कामिनि तव हास्यं ज्योत्स्नाप्रसरं अनुहरति तच्छीलं भजतीत्यर्थः।

---

१ धण्णु A. १९.३६ is dropped in D. २ नयणीए AS. ३ वयणीए AS. ४ पंकुप्पन्नु वि AB. ५ लसहिओ N. ६ उद्धुसिएहिं S. ७ कीम्वइ ABDN, काम्वइ S. ८ नमु S. ९ कन्न ACDNP. १० ट्ठिउ-गउ-गउ BE. ११ नामु AC; नाउं P; नाम्वु DS १२ सलहिज्जउ P १३ मणहर C. १४ तुहु ACDN. १५ सररुह AN. १६ हासुवि० P. १७ पसरह P, पसरहो B. १८ अणुसरहु A.

ओजे द्वादश समे चतुर्दश अपदोहकः । यथा –

1)एत्थु[१] करिमि भणि काइं, प्रिउं[२] न गणइ लग्गी पाइ[४] ।
छड्डेविणु[३] हउं मुक्की, अवदोहय जिम्व किर गोवि ॥ १९.४२ ॥

ओजे द्वादश समे पञ्चदश प्रेमविलासः । यथा –

2)कित्तिउँ[५] वण्णउं मयणु, किअउ जिण सो वि नारायणु[६] ।
तहुँ[७] गोवालीअणहु, घणपिम्म[८]विलासपरायणु ॥ १९.४३ ॥

ओजे द्वादश समे षोडश काञ्चनमाला । यथा –

3)दीसइ सुरधणुलट्ठी, साम्वलगोर[९]वण्णसोहिल्ली ।
मरगयकंचणमाली, णं घणलच्छिहि कंठि नवल्ली ॥ १९.४४ ॥

ओजे द्वादश समे सप्तदश जलधरविलसिता । यथा –

4)पेक्खि[१०]ऊण गयणयलि, नवजलहरविलसिअ चलविज्जुल ।
संभरंति निअपिअहं[११], पहिअदइअ गलिअंसुअकज्जल ॥ १९.४५ ॥

एवं पञ्च ॥ १९.४५ ॥

तथा । ओजे त्रयोदश समे चतुर्दश अभिनवमृगाङ्कलेखा । यथा –

5)नहयलवराहदाढिआ, वारुणिवहूइ णिडालिआ ।
अहिणवमिअंक[१२]लेहिआ, उप्पइ[१३] पीइं निहालिआ[१४] ॥ १९.४६ ॥

ओजे त्रयोदश समे पञ्चदश सहकारकुसुममञ्जरी । यथा –

6)वणलच्छिकणयरसणिआ[१५], कुसुमाउहविजयपडाइआ ।
सहयारकुसुममंजरी, उअह[१६] महुसमएण पयडिआ ॥ १९.४७ ॥

---

1) इत्थु करिमि भणीत्यत्र हे सखि अत्रार्थे किं करोमि । भण कथय । प्रियो न गणयति । मामिति शेषः । किम् । पादपतिताप्यहं त्यक्त्वा(क्ता) । मुक्ताऽपदोहका दोहविहीना यथा गौर्मुच्यते । 2) कित्तिउं वण्णउं इत्यत्र मदनं कियद्वर्णयामि । येन सोऽपि नारायणः तथा कृतः । तथेति कथम् । गोपालिकानां घन-प्रेमपरायणः । तत्परः इत्यर्थः । 3) दीसइ सुरेत्यत्र दृश्यते सुरधनुर्यष्टिः श्यामलगौरवर्णेन शोभनशीला । णमिति इवोत्प्रेक्षते । मरकतकाञ्चनमाला घनलक्ष्म्याः कण्ठे नूतना । 4) पेक्खिऊणेत्यत्र प्रेक्ष्य गगनतले नवजलधरविलसितं चलविद्युत् स्मरन्ति निजप्रियान् स्वकीयप्रियान् पथिकदयिताः गलिताश्रुकज्जलाः । 5) नह-यलेत्यत्र अभिनवमृगाङ्कलेखा निभालिता दृष्टा सती प्रीतिमर्पयति । इयं किं नभस्तलवराहदाढिका अथवा वारुणीदिग्वध्वाः ललाटिका तिलकिका इत्यर्थः । 6) वणलच्छिकणयेत्यत्र हे सुभगे उअह पश्य त्वम् । मधुसमयेन सहकारमञ्जरीः प्रकटिताः । इवोत्प्रेक्षने । वनलक्ष्मीकनकमेखला अथवा कुसुमायुधविजयपताकिका ।

---

१ इत्थु BKP. २ पिउ A. ३ छद्देविणु NS. ४ गाइ ABP. ५ कित्तिओ N. ६ नरायणु S. ७ तह P. ८ पेम्म० BP; पिम्मविलासुप० A. ९ गोरवण N; गोरवन्न ABP. १० पिक्खि० CDNS. ११ प्रियहं A. १२ मयंगले० A. १३ अप्पइ KP; उप्पहि S. १४ निडालिआ B. १५ रमणिआ N. १६ ओअहु A; ओअह N.

ओजे त्रयोदश समे षोडश कामिनीक्रीडनकम् । यथा –

[1]नहलच्छिभालतिलअओ[1], दिसिकामिणि[2]कीलणगंडुअओ[3] ।
रेहइ पुण्णमयंकओ[4], मयणाहिसेअअमयकलसओ ॥ १९.४८ ॥

ओजे त्रयोदश समे सप्तदश कामिनीकङ्कणहस्तकः । यथा –

[2]कवणु सु धन्नउ जिण विणु, कामिणिकंकण हत्थउ[5] विअलहिं ।
[6]अन्न कि एम्वइ ससिमुहि, हिंडइ[7] उन्नमिईहिं[8] करकमलिहिं ॥ १९.४९ ॥

एवं चत्वारः १९.४९ ॥

तथा । ओजे चतुर्दश समे पञ्चदश मुखपालनतिलकः । यथा –

[3]इह माहवि वम्महनिलय, मलयानिलहल्लिरकिसलय ।
ओ दीसहिं कुसुमाउलय[9], कामिणिहुं[10] मुहवालण तिलय ॥ १९.५० ॥

ओजे चतुर्दश समे षोडश वसन्तलेखा । यथा –

[4]कुविदो मयणो महाभडो, वणलच्छी अ वसंतरेहिआ ।
कह जीवउ[11] मामि विरहिणी, मिउ[12]मलयानिलफंस[13]मोहिआ ॥ १९.५१ ॥

ओजे चतुर्दश समे सप्तदश मधुरालापिनीहस्तः । यथा –

[5]सुन्दरु तं किउ एहु[14] सहि, पिउ जं मन्निउ[15] विणयनिसण्णउ[16] ।
तसु अवराहहं सव्वहं वि, महुरालाविणि[17] हत्थु[18] विइण्णउ[19] ॥ १९.५२ ॥

एवं त्रयः ॥ १९.५२ ॥

1) नहलच्छिभालेत्यत्र पूर्णमृगाङ्कः शोभते । इवोत्प्रेक्षते । नभस्तललक्ष्मीभालतिलकं दिक्कामिनीक्रीडनगेन्दुकः दडउ (?) इति प्रतीतम् । अथवा मदनाभिषेकायामृतकलशः । 2) कवणु सु धन्नउ इत्यत्र कः स धन्यो येन विना कामिन्याः कङ्कणानि हस्ताद्विगलन्ति । अन्याः मुग्धाः हे शशिमुखि हिण्डन्ते उन्नमिति – ऊर्ध्वीकृतैः करकमलैः? अपि तु न काप्येवं हिण्डते । त्वं तु ऊर्ध्वीकृतकरकमला हिण्डसे । तेन ज्ञायते तव करकङ्कणानि गलन्ति हस्तयोः । 3) इह माहवि वम्महेत्यत्र इह माधवे वसन्ते मन्मथनिलयमलयानिलचलत्किसलयाः दृश्यन्ते कुसुमाकुलकाः कामिनीनां मुखवालनाः तिलका वृक्षाः । कामिनीनां मुखवालना इति कोऽर्थः । गच्छन्त्योऽपि मुखं पश्चादभिमुखं कृत्वा निरीक्षन्ते । 4) कुविदो मयणो इत्यत्र कुपितो मदनो महाभटः । च पुनः । वनलक्ष्मीर्वसन्तेन रेखिता शोभिता । मामीति मन्ये । इदानीं मृदुमलयानिलस्पर्शमोहिता विरहिणी कथं जीवतु । अपि तु नेति 5) सुन्दरु तमित्यत्र सुन्दरं एतत्कृतं तत्सखि यत्प्रियो मानितो विनयनिषण्णोऽवनतः सन् । तस्य प्रियस्य सर्वेषामप्यपराधानां मधुरालापकेन हस्तो विनीर्णः । कृतजलाञ्जलिरित्यर्थः ।

१ तिलयउ B. २ कामिणी C. ३ गिंडुअओ P: कंदुअओ A: गंदुअओ N, गंदुअउ B. ४ पुप्फम॰ N; पुण्णमयंगओ A; पुण्णमइंकओ P ५ हत्थओ AN ६ अन्नु वि A; ७ हिंडहिं P. ८ उन्नमिअहिं P. ९ कुसुमाओलय N १० कामिणिहिं BE ११ जीवइ A १२ मउम॰ BE १३ फुंस॰ A. १४ किओ एहू N. १५ मणिउ NS, मण्णिउ CD. १६ विणयनिसणउ A; विणयनिसन्नउ P विणयनिमण्णओ N. १७ लाविण P. १८ हत्थ A. १९ विइण्णओ N; विइन्नओ P.

तथा । ओजे पञ्चदश समे षोडश मुखपङ्क्तिः । यथा –

[1]परनरमुह[1]पेच्छणविरयेए[2], पयनह[3]मणिपडिबिंबिअ जि परि ।
दहमुहमुहपंति पलोइआ, सीअइ[4] भयविम्हयहासकरि ॥ १९.५३ ॥

ओजे पञ्चदश समे सप्तदश कुसुमलतागृहम् । यथा –

[2]जलइ जइ[5] वि कुसुमलयाहरु, तवइ चंदु जेंह गिम्हि दिवायरु ।
तुवि ईसाभर[6]परितरलिअ, पिअसहिवयणु न मन्नइ बालिअ ॥ १९.५४ ॥

एवं द्वे १९.५४ ॥

ओजे षोडश समे सप्तदश रत्नमाला । यथा –

[3]करवालपहारिण उच्छलिअँ[7], करिसिरमुत्ताहलरयणमालँ[8] ।
रेहइ समरंगणि[9] जयसिरिए[10], उक्खिविअ नाइ सयंवरमाल ॥ १९.५५ ॥

अत्रैकः । एवं पञ्चपञ्चाशद्भेदाः ॥ १९.५५ ॥

व्यत्यये सुमनोरमा-पङ्कज-कुञ्जर-मदनातुर-भ्रमरावली-पङ्कजश्री-किङ्किणी-कुङ्कुमलता-शशिशेखर-लीलालयाः (१०)। चन्द्रहास-गोरोचना-कुसुमबाण-मालतीकुसुम-नागकेसर-नवचम्पकमाला-विद्याधर-कुञ्जकुसुम-कुसुमास्तरणाः (९) । मधुकरीसंलाप-सुखावास-कुसुमलेखा-कुवलयदाम-कलहंस-सन्ध्यावली-कुञ्जरललिता-कुसुमावल्यः (८)। विद्युल्लता-पञ्चाननललिता-मरकतमाला-अभिनववसन्तश्री-मनोहरा-क्षिसिका-किन्नरलीलाः (७) । मकरध्वजहास-कुसुमाकुलमधुकर-भ्रमरविलास-मदनविलास-विद्याधरहास-कुसुमायुधशेखराः[11] (६) । उपदोहक-दोहक-चन्द्रलेखिका-सुतालिङ्गन-कङ्केल्लिलताभवनानि[12] (५) । कुसुमित-केतकीहस्त-कुञ्जरविलसित-राजहंस-अशोकपल्लवच्छायाः (४)। अनङ्गललिता-मन्मथविलसित-ओहुल्लणकानि (३) । कज्जललेखा-[13]किलिकिञ्चिते (२)। शशिबिम्बितं चेति (१)। तावद्वा ॥ २० ॥

1) परनरमुहेत्यत्र परनरमुखप्रेक्षणविरतया सीतया पदनखमणिप्रतिबिम्बितैव दशमुखमुखपङ्क्तिः परं केवलं प्रलोकिता । नापरा । कथंभूता । भयविस्मयहासकरी । भयं परपुरुषदर्शनात् । विस्मयहास्ये च बहुमुखत्वेन । 2) जइ जलईत्यत्र यद्यपि कुसुमलतागृहं ज्वलति चन्द्रोऽपि ग्रीष्मे दिवाकरवत् तपति तथापि भर्तुरन्यत्र गत्वागतत्वात् बालिका भर्तृसखीवचनं नाङ्गीकुरुते । कीदृशी । ईर्ष्याभरेण परितरला चञ्चला । कोपप्रादुर्भावे चञ्चला भवति । 3) करवालेत्यत्र समराङ्गणे करवालप्रहारात् करिशीर्षात् उच्छलिता मुक्ताफलरत्नमाला इह शोभते इवोत्प्रेक्षते । जयश्रिया स्वयंवरमाला उत्क्षि[illegible] ऊर्ध्वीकृता । नाइ इवार्थे ।

१ मुहु N. २ विरअए B. ३ पहनह S. ४ सीअए ACDN . ५ जइ A. ६ ईसाभरि BP. ७ उच्छलिल N. ८ माला ACDNP. ९ समरंगिणि C. १० जयसिरिइ BEP. ११ शेषराः P. १२ किंकिल्लिभवनानि H; कंकोलिलताभुवनानि G. १३ किलकिञ्चिते H.

व्यत्यय इति समे सप्ताद्याः षोडशान्ताः कला ओजे सैकाद्याः सप्तदशान्ताः प्रत्येकं पूर्ववत्सुमनोरमादिसंज्ञाः चतुष्पदो भवन्ति । तत्र समे सप्तकलाः[1] ओजे अष्टौ यत्र भवन्ति सा सुमनोरमा । यथा –

[1]केआरावु, करि मोर मा ।
दूरि स गोरी, सुमणोरमा ॥ २०.१ ॥

समे सप्त ओजे नव पङ्कजम् । यथा –

[2]निअवि वयणु तहिं, विब्भमपउँ[2] ।
[3]नं विहिण खित्तु[4], द्रहि पंकेउ[5] ॥ २०.२ ॥

समे सप्त ओजे दश कुञ्जरः । यथा –

[3]गज्जइ घणमाला, घणघडहड ।
[6]नं मयँणनिवइणो, कुंजरघड ॥ २०.३ ॥

समे सप्त ओजे एकादश मदनातुरः । यथा –

[4]खलिअक्खरउं वयणु, मुहुं पंडरु ।
तुह अक्खइ सहि मणु, मयणाउँरु ॥ २०.४ ॥

समे सप्त ओजे द्वादश भ्रमरावली । यथा –

[5]ओ रणझणंत[10] भमइ, भमरावलि ।
मयणधणुह गुणवल्लि, णं सामलि ॥ २०.५ ॥

समे सप्त ओजे त्रयोदश पङ्कजश्रीः । यथा –

[6]तहि भुमयहि[11] पडिछंदुलो, धणु मयणहु ।
नवपंकयसिरि सोअरी, तसु वयणहु ॥ २०.६ ॥

1) केआरावु इत्यत्र हे मयूर त्वं केकारवं मा कुरु । सा गौरी दूरे वर्तते । कीदृशी । अतिशयेन मनोरमा सुन्दरी । 2) निअवि वयणु इत्यत्र दृष्ट्वा वदनं तस्याः विभ्रमो भ्रूसमुद्भवो विलासस्तस्य पदम् । नमिवार्थे । विधिना पङ्कजं ह्रदे क्षिप्तम् । तस्या मुखतुलां दधत् ब्रह्मणा जलाशये क्षिप्तमिति भावः । 3) गज्जइ घणमालेत्यत्र घनो निबिडो घडहड-शब्दविशेषो यस्याः सा घनमाला गर्जति । नमिवार्थे । इवोत्प्रेक्षते । मदननृपस्य कुञ्जरघटा । 4) खलिअक्खरउं इत्यत्र हे सखि वचनं स्खलिताक्षरं मुखं च पाण्डुरम् । उभयं कर्तृ मनः कर्म । आख्याति । मनः कीदृशम् । मदनातुरम् । 5) [ओ] रणरणंतेत्यत्र हे सखि पश्य रणरणन्ती शब्दं कुर्वाणा भ्रमरावली भ्रमति । इवोत्प्रेक्षते । श्यामा मदनधनुषः गुणवल्ली । ज्या इति भावः । 6) तहि भुमयहि इत्यत्र तस्या भ्रुवोः प्रतिच्छन्दो धनुर्मदनस्य । तस्या वदनस्य सोदरा नवपङ्कजश्रीः ।

१ कलाः dropped in A. २ पओ N. ३ न D. ४ खेत्तु BP. ५ पंकओ ABN. ६ तं B. ७ मइण॰ BP. ८ महु B. ९ मयणाउर A. १० रणरणंत K; तरुणझणंत A. ११ तहिं भुमयहिं AB; तहि भुमयहिं P.

समे सप्त ओजे चतुर्दश किङ्किणी। यथा–

[1]ससिणा रयॅणीए[1] रइभरे, उल्लालिऑ[2]।
ओ किंकिणिआउ न हु इमा, उडुमालिऑ[3] ॥ २०.७ ॥

समे सप्त ओजे पञ्चदश कुङ्कुमलता। यथा–

[2]गोरडिअहिँ उवमिअइ तैँ[4] पर, अब्भुअ।
जइ किर हवइ फुल्लिअ फलिअ, कुंकुमलय ॥ २०.८ ॥

समे सप्त ओजे षोडश शशिशेखरः। यथा–

[3]लंघइ सायॅर[5] गिरि आरुहइ, तुह अहंग।
ससिसेहरहसिउज्जल नउॅक्खी[6], कित्तिगंग ॥ २०.९ ॥

समे सप्त ओजे सप्तदश लीलालयः। यथा–

[4]जं सहि कोइल कलु पुक्कारइ, फुल्लु तिलॅउ[7]।
तं पत्तु वॅसंतु[8] मासु कामहु, लीलालउ ॥ २०.१० ॥

एवं दश ॥ २०.१० ॥

तथा समेऽष्टावोजे नव चन्द्रहासः। यथा–

[5]रेहइ तुह कॅरि[9], चंदहासउ।
नं रिउसिरीए, केसपासॅउ[10] ॥ २०.११ ॥

समेऽष्टावोजे दश गोरोचना। यथा–

[6]गोरोअणगोरी, तुज्झ[11] कओलॅ[12]।
पडिमाइ चुंबइ, ससहरु लोलु ॥ २०.१२ ॥

समेऽष्टावोजे एकादश कुसुमबाणः। यथा–

---

1) ससिणा रयणीए इत्यत्र शशिना रजन्या रतिभरे क्रीडासमये उल्लालिताः किङ्किणिका घुर्घुरिकाः। न खलु इमाः उडुमालाः नक्षत्रमालाः। 2) गोरडीत्यत्र परं केवलं कुङ्कुमलतया तदा गौर्यः उपमीयन्ते यदि किल भवति सा पुष्पिता फलिता सती अत्यद्भुता। तस्या धर्मद्वयं कविमतेन वर्ण्यते इति। 3) लंघइ सायर इत्यत्र हे राजन् तव कीर्तिगङ्गा अपूर्वा वर्तते। यतः सागरं लङ्घते गिरीनारोहति। कीदृशी। शशिशेखरहसितोज्ज्वला। अभङ्गा अत्रुटितेत्यर्थः। 4) जं सहि कोइलेत्यत्र हे सखि यत्कोकिला मधुरं व्याहरति यत्र [फुल्लितः] तिलकवृक्षः तत्संभाव्यते कामस्य लीलालयः वसन्तमासः प्राप्त इत्यर्थः। 5) रेहइ तुह इत्यत्र तव करे चन्द्रहासः शोभते। इवोत्प्रेक्षते। रिपुश्रियः केशपाशो वेणीदण्डः। 6) गोरोअणेत्यत्र हे गोरोचनागौरि तव कपोलं प्रतिमया प्रतिबिम्बेन चुम्बति शशधरश्चन्द्रः। कीदृशः। लोलश्चञ्चलः।

---

१ रयणीरइ० B. २ उल्लालिअ ABCDN; उल्लालिय P. ३ उडुमालिय P. ४ न N. ५ सायर ABP. ६ नउक्खी ABCDN. ७ निलओ-लालओ N. ८ वसंत P. ९ किरि A. १० हासओ–पासओ N. ११ तुब्भ N. १२ कवउल्लु B.

[1]जसु लोहचक्किणे[1] वि, न दलिउ[2] झाणु[3] ।
तहिं [4]वीरि किं करउ, से[5] कुसुमबाणु ॥ २०.१३ ॥

समेऽष्टावोजे द्वादश मालतीकुसुमम् । यथा –

[2]मालइकुसुमु[6] न लेइ, चंदणु चयइ ।
तुह दंसणउम्माही[7], मग्गु जि निअइ ॥ २०.१४ ॥

समेऽष्टावोजे त्रयोदश नागकेसरः । यथा –

[3]दीसइ उववणि फुल्लिओ, नायकेसरो ।
नं माहविण वणसिरिहि, दिण्णु[8] सेहरो ॥ २०.१५ ॥

समेऽष्टावोजे चतुर्दश नवचम्पकमाला । यथा –

[4]तणु नवचंपयमाल जिण, करकम[9] कमल ।
सहि तुहुं माहवलच्छि तिण, परिमलवहल ॥ २०.१६ ॥

समेऽष्टावोजे पञ्चदश विद्याधरः । यथा –

[5]मुहि करिवि मयलंछणु[10] गुलिअ[11], गुलिआसिद्धिं ।
विज्जाहरिण जिम्व वम्महिण, जगु जिउ बुद्धिं ॥ २०.१७ ॥

समेऽष्टावोजे षोडश कुब्जककुसुमम् । यथा –

[6]पेच्छंतहुं[12] नवमालइ ललिअ, परिमलअसम ।
भमरहुं[13] किम्व मणु रंजहिं णवरि[14], कुज्जयकुसुम[15] ॥ २०.१८ ॥

समेऽष्टावोजे सप्तदश कुसुमास्तरणम् । यथा –

[7]मलयानिलु मलयजरसु ससहरु, कुसुमत्थरणु ।
विरहानलजलिअहि तसु सव्वु[16] वि, तणुसंतवणु ॥ २०.१९ ॥

एवं नव ॥ २०.१९ ॥

---

1) जसु लोहचक्किग वीत्यत्र यस्य भगवतः लोहचक्रेणापि संगमाधमसुक्तेनापि ध्यानं न दलितं तस्मिन्वीरे किं करोति स कुसुमायुधः । अपि तु न किमपीत्यर्थः । 2) मालइकुसुमेत्यत्र हे सुभग तव दर्शनोत्कण्ठिता बाला मालतीकुसुमं न लाति न गृह्णाति । चन्दनं त्यजति । परं केवलं मार्गमेव [पश्यति] । 3) दीसइ उववणीत्यत्र दृश्यते उपवनं वनप्रदेशं लक्ष्यीकृत्य पुष्पितो नागकेशरः । इवोत्प्रेक्षते । माधवेन वसन्तेन वनश्रियो दत्तः शेखरः 4) तणु नवचंपयेत्यत्र तनुः शरीरं नवचम्पकमाला येन कारणेन करक्रम(माः) कमलानि हे सखि तेन कारणेन माधवलक्ष्मीर्वसन्तश्रीः वर्तसे । कीदृशी । परिमलबहुला । 5) मुहि करिवीत्यत्र मुखे कृत्वा मृगलाञ्छनगुटिकां मन्मथेन बुद्धया जगज्जितम् । केनेव । गुटिकासिद्धेन विद्याधरेणेव 6) पेच्छंतहु इत्यत्र प्रेक्षमाणानां नवमालती ललितां परिमलेनानन्यतुल्यां भ्रमराणां कथं मनो रञ्जयन्ति केवलं कुब्जककुसुमानि 7) मलयानिलेत्यत्र मलयानिलो मलयजरसः शशधरः कुसुमास्तरणं विरहानलज्वालितायास्तस्याः सर्वमप्येतत्तनुसंतापनं भवति ।

---

१ वक्किण वि S. २ दलिओ N. ३ ज्झाणु P ४ वीरी S. ५ मु P. ६ कुसुम BDP. ७ दंसणु S. ८ दिन्नु P; दिण्ण ACN. ९ कम dropped in कमल ACDN. १० मयलंछण AB; मयलंलणुणु N. ११ गुलिआ S. १२ पेच्छं नहु N; पेच्छंदाहु S; पेच्छंतह ABP. १३ भमरह ABP. १४ नवरि P. १५ खुज्जइकु० B; खुज्जयकुसुम P. १६ सव्व वि B, सवु वि NS.

तथा समे नव ओजे दश मधुकरीसंलापः । यथा –

[1]निसुणिअ माइंदइ[1], महुअरिसंलावु[2] ।
ओ[3] पवसिअतरुणिहिं[4], पत्थुअउ[5] पलावु ॥ २०.२० ॥

समे नव ओजे एकादश सुखावासः । यथा –

[2]जइ वम्मह गोरडी, भलइं निहालसि[6] ।
तुह सुहँआवासणी[7], ता[8] किं जालसि ॥ २०.२१ ॥

समे नव ओजे द्वादश कुङ्कुमलेखा । यथा –

[3]फेडवि कुंकुमलेह, रिउवहुवयणहं[9] ।
पंकलेह निम्मविअ, पइं महिसयणहं ॥ २०.२२ ॥

समे नव ओजे त्रयोदश कुवलयदाम । यथा –

[4]जहिं घल्लइ उप्फुल्लिअ, धण चलनयणइं ।
तहिं नवकुवलयदामइं, तक्खणि निवडइं ॥ २०.२३ ॥

समे नव ओजे चतुर्दश कलहंसः । यथा –

[5]कामिणिहिअयसरोवरहं, तुहुं[10] जि कलहंसु ।
प्रिय[11] रूविण मयणहु किअउ, तइं जि[12] परहंसु ॥ २०.२४ ॥

समे नव ओजे पञ्चदश सन्ध्यावली । यथा –

[6]सिंदूरिअ[13] गुरुकुंभत्थल, गयघड तुहुं[14] बलि ।
अंगालि[15] नराहिव उत्थरिअ, किरि[16] संझावलि[17] ॥ २०.२५ ॥

समे नव ओजे षोडश कुञ्जरललिता । यथा –

[7]तोडिअगुडमुहवडसंनाह[18], छड्डिअखग्गयं[19][20] ।
निंदहिं पहु कुंजरललिअगइ, तुह अरि भग्गयं[21] ॥ २०.२६ ॥

1) निसुणिअ माइंद इत्यत्र श्रुत्वा माकन्दे मधुकरीसंलापं पश्य प्रोषितरमणीभिः प्रलापः रोदनं प्रस्तुतः प्रारब्धः । 2) जइ वम्महेत्यत्र यदि हे मन्मथ गौरीं भव्यां निभालयासि तदा तव सुखावासनीं किं ज्वालयसि । 3) फेडवि कुंकुमलेहेत्यत्र स्फेटयित्वा कुङ्कुमलेखां पत्रवल्लीं रिपुवधूवदनानां पङ्कलेखा निर्मिता त्वया तासाम् । कीदृशां महीशयनानाम् 4) जहिं घल्लईत्यत्र यत्र क्षिपति उत्फुल्ले प्रिया चलनयने तत्र नवकुवलयदामानि तत्क्षणं पतन्ति । श्यामकान्तिपातात् सर्वत्र श्यामीभवनादित्यर्थः 5) कामिणिहिमि(इ)त्यत्र कामिन्या हृदयसरोवरस्य त्वमेव राजहंसः । हे प्रिय त्वयैव मदनस्य पराभवः कृतः 6) सिंदूरिअ इत्यत्र हे नराधिप तव बले गजघटाः सन्ति । कीदृशाः(इयः) । सिन्दूरितगुरुकुम्भस्थलाः । किलेति संभावनायाम् । अकाले सन्ध्यावल्लिरुल्लसिता । 7) तोडिअगुडेत्यत्र गुडा गजप्रक्षरा । मुखपटाः हस्तिहयादीनां मुखावरणानि । निन्दन्ति हे प्रभो कुञ्जरललितगतिम् । भग्ना अरयो मुक्तखड्गाः । नश्यन्त इति शेषः ।

---

१ मायंदइ KP. २ महूअरीसं० A. ३ उअ ABP; उ D. ४ तरुणि तिं N. ५ पत्थुअओ N. ६ निहालिसि BP. ७ मुह० C. ८ ना किं N. ९ वहूवयणह D; वहुयणहु A. १० तुह जि A. ११ पियरू० B. १२ ज B. १३ सिंदुरिअ N. १४ तुह A. १५ अकालि BP; अग्गलि NS. १६ किरि D. १७ संधावलि N. १८ गुडमु० N. १९ छड्डिअ N. २० खगया N; खग्गह S. २१ भग्गया CDNS.

समे नव ओजे सप्तदश कुसुमावली । यथा—

1)निच्छइं पिअसहि वम्महरायहु, आणु[1] जु[2] भंजइ ।
कुसुमावलिठिअ[3]छप्पय[4]सदिहिं[5], तं महु तज्जइ ॥ २०.२७ ॥

एवमष्ट ॥ २० ॥ २७ ॥

तथा । समे दश ओजे एकादश विद्युल्लता । यथा—

2)विज्जुल[6] मेहमज्झि, अंधारइ गोरी ।
कवण स हत्थभल्लि, कुसुमाउह तोरी ॥ २०.२८ ॥

समे दश ओजे द्वादश पञ्चाननललिता । यथा

3)संतट्ठहं मयगलहं, चिक्का[7]रिहिं कलिअ[8] ।
रण्णा[9]इं वि वज्जरहिं, पंचाणणललिअ ॥ २०.२९ ॥

समे दश ओजे त्रयोदश मरकतमाला । यथा—

4)फुल्लंधुअधोरणी[10]उ, लयावणगोच्छि[11]हिं ।
नवमरगयमालिआ[12]उ, नाइ महु[13]लच्छिहिं ॥ २०.३० ॥

समे दश ओजे चतुर्दश अभिनववसन्तश्रीः । यथा

5)कर असोअदल मुहु कमलु, हसिउ नवमल्लिअ ।
अहिणववसंतसिरि एह, मोहणछइल्लिअ[14] ॥ २०.३१ ॥

समे दश ओजे पञ्चदश मनोहरा[15] । यथा—

6)तुहं[16] गुण अणुदिणु सु[17]मरंतिहि, विरहकरालिअहि ।
मयणमणोहर तणुअंगिहि, दय करि वालिअ[18]हि ॥ २०.३२ ॥

---

1) निच्छइ पिअसहि इत्यत्र निश्चयेन हे प्रियसखि मदनराज्ञः आज्ञां यो भनक्ति षट्पदस्वनैस्तं मधुर्वसन्तः तर्जयति । 2) विज्जुल मेहेत्यत्र अन्धकारे मेघमध्ये गौरी विद्युद् दृश्यते । का सान्या । हे कुसुमायुध त्वदीया हस्तभल्ली । भल्लीव भल्ली विरहिणां दुःखजनकत्वात् । 3) संतट्ठहमित्यत्र संत्रस्तानां मदकलानां चि(ची)त्कारैररण्यान्यपि किल निश्चयेन पञ्चाननललितानि कथयन्ति । 4) फुल्लंधयधोरणीत्यत्र लतावनगुच्छेषु पुष्पंधयधोरणयो भान्ति । उत्प्रेक्षते । मधुलक्ष्म्याः मरकतमालाः । मरकतमरिष्टरत्नमित्यर्थः । 5) कर असोअ इत्यत्र करौ हस्तौ अशोकदलानि मुखं कमलं हसितं नवमल्लिका । अभिनववसन्तश्रीरेषा कामिनी । मोहने छेका निपुणा । 6) तुह गुण अणुदिणु इत्यत्र हे सुभग हे मदनमनोहर । तव गुणाननुदिनं स्मरन्तीषु विरहकरालितासु तन्वङ्गीषु दयां कुरु ।

---

१ आण BDP २ जुं N. ३ ट्ठिअ N. ४ लप्पय N. ५ सद्दह B; सद्दहिं AP. ६ विज्जुलय SN. ७ विक्कारिहिं NS. ८ कलिआ–ललिआ S. ९ रण्णाइं वि P. १० धोरणीय BP.; धोरणीओ CD. ११ गुच्छिहिं ABP. १२ मालियाओ C. १३ मुहुल॰ N. १४ ठइल्लिअ N. १५ मनोरमा A. १६ तुहु A. १७ समरंतिहि N. १८ वालिआहिं BCD, वालिअहि N.

समे दश ओजे षोडश क्षिसिका। यथा—

[1]हिंडइ सा धण जाम्व गहिल्ली[1], विरहिण आखित्ती।
देक्खिवि वल्लहु ता आणंदी, जणु अमइं[2]ण सित्ती[3] ॥ २०.३३ ॥

समे दश ओजे सप्तदश किन्नरलीला। यथा—

[2]ओ भडकबंधु नच्चंतु समरि, असिपहा(ह)रतुट्टिर्ण[4]।
किन्नरलील कलइ तुरयसिरिण, तक्खॅण[5]चहुट्टिर्ण[6] ॥ २०.३४ ॥

एवं सप्त ॥ २०.३४ ॥

तथा समे एकादश ओजे द्वादश मकरध्वजहासः। यथा—

[3]सो जलिअँउ[7] मयणंग्गि[8], जु कुसुमिअँउ[9] पलासु।
जा पप्फुल्लिअ मल्ली, सु मयरद्धयहासु ॥ २०.३५ ॥

समे एकादश ओजे त्रयोदश कुसुमाकुलमधुकरः। यथा—

[4]पत्तउ एहु वसंतउ, कुसुमाउलमहुअरु।
माणिणि मॅाणु[10] मलंतउ[11], कुसुमाउहसहयरु ॥ २०.३६ ॥

समे एकादश ओजे चतुर्दश भ्रमरविलासः। यथा—

[5]अलि मालइपरिमलल्लुद्धु[12], न अन्नहिं[13] रइ करइ।
सा भमरविलासविअड्ढु[14], न अन्नहिं मणु धरइ ॥ २०.३७ ॥

समे एकादश ओजे पञ्चदश मदनविलासः। यथा—

[6]मयणविलासगिरिव्व सहेइ[15], मुद्धहि[16] थणमंडलु[17]।
तहिं रेहइ तरलहारलय[18], निज्झरु किर निम्मलु ॥ २०.३८ ॥

समे एकादश ओजे षोडश विद्याधरहासः यथा—

[7][19]नासंतिहिं समरागमसमइ, परिच्चत्तगइंदिहिं[20]।
दिवि विज्जाहर हासिअ सयल, तुंह[21] [22]वेरिनरिंदिहिं ॥ २०.३९ ॥

---

1) हिंडइ सा धणेत्यत्र सा प्रिया यावद्विरहेण आक्षिप्ता सती ग्रहिला परिभ्रमति तावत् वल्लभं दृष्ट्वा आनन्दिता अमृतेन सिक्ता भवति 2) ओ भडकबंधु इत्यत्र पश्य भटकबन्धः समरे नृत्यन्। असिप्रहारत्रुटितेन तसलोहितत्वात् तत्क्षणे विलग्नेनाश्वशिरसा किंनरलीलां कलयति। तुरङ्गवदनत्वात्। 3) सो जलिअउ इत्यत्र यत्पलाशः पुष्पितो तन्मदनाग्निः प्रज्वलितः। यच्च मल्लिका प्रोत्फुल्ला तन्मकरध्वजहास्यम्। 4) पत्तउ एहु इत्यत्र एष वसन्तः प्राप्तः। कीदृशः। कुसुमेषु आकुलाः मधुकराः यत्र। पुनः कीदृशः। कुसुमायुधसहचरः। ततः हे मानिनि मानेनालं कृतम्। तवेत्यध्याहारः। [मानिनीमानं मर्दयन् P.]। 5) अलि मालइ इत्यत्र अलिर्भ्रमरः मालतीपरिमललुब्धो नान्यत्र रतिं करोति। सापि मालती भ्रमरविलासविदग्धा नान्यत्र मनो दधाति। तस्मिन्नेव चित्तं धरतीत्यर्थः। 6) मयणविलासेत्यत्र मदनविलासगिरिवत् शोभते मुग्धायाः स्तनमण्डलम्। तत्र राजते तरलहारलता निर्झरः किल निर्मलः। 7) नासंतिहिमित्यत्र नश्यद्भिः समरागमसमये परित्यक्तगजेन्द्रैर्दिवि विद्याधरा हासिताः सकलास्तव वैरिनरेन्द्रैः।

---

१ गहिल्लि N. २ अमयण D. ३ सिती N. ४ तुट्टिण NS. ५ तक्खणि A. ६ बहुट्टिण N. ७ जलिअओ NS. ८ मयणग्गी N. ९ कुसुमिउ A १० माण AC; माणं C ११ मिलंतउ A. १२ लुद्धउ D. K. १३ न अभिहिं DN; ओ अन्नहिं A. १४ विअट्ट N. १५ सहइ P; महेइ N. १६ मुद्धिहि A; मुद्धाहं N; १७ घणमंडलु N; षणमंडलु D; घणमंडणु B. १८ हारलइ S १९ नासंतहिं A. २० गयंदहिं BP. २१ तुहु CDN. २२ वेरनरिंदहिं BP.

समे एकादश ओजे सप्तदश कुसुमायुधशेखरः । यथा –

[1]घोलिरनवपल्लवु परिफुल्लिउँ[1], रेहइ असोअतरु ।
विरइउँ[2] रम्मुँ[3] नाइ महुमासिण, कुसुमाउहसेहरु ॥ २०.४० ॥

एवं षट् ॥ २०.४० ॥

तथा समे द्वादश ओजे त्रयोदश उपदोहकः । यथा –

[2]महु कंतिण रणि मुक्कँउ[4], एक्कु पहारु अमोहुँ[5] ।
उअ दो हय हय चूरिउँ[6], संदणु सारहि जोहु ॥ २०.४१ ॥

समे द्वादश ओजे चतुर्दश दोहकः । यथा –

[3]पिअहु पहारिण इक्किंण[7] वि, सहि दो हया पडंति ।
संनद्धउ[8] असवारभडु[9], अन्नु[10] तुरंगु न भंति ॥ २०.४२ ॥

प्रायोग्रहणात्संस्कृतेऽपि । यथा –

[4]मम तावन्मतमेतदिह, किमपि यदस्ति तदस्तु ।
रमणीभ्यो रमणीयतरं, अन्यत्किमपि न वस्तु ॥ २०.४३ ॥

अत्र[11] समपादान्ते गुरुद्वयमित्याम्नायः ॥ २०.४३ ॥

समे द्वादश ओजे पञ्चदश चन्द्रलेखिका । यथा –

[5]तुह विरहिं सा अइदुब्बली, धणँ[12] आवंडुरदेह[13] ।
अहिमयरकिरणिहिं विक्खिविअ, चंदलेह जिम्व एह ॥ २०.४४ ॥

समे द्वादश ओजे षोडश सुतालिङ्गनम् । यथा –

[6]तुह चंडिण भुअदंडिण निवइ, धरमाणिण महिवलँउ[14] ।
जलहिसुआलिंगणपहवँसुहु[15], देउ जणँद्दणु[16] कलउ ॥ २०.४५ ॥

1) घोलिरनवपल्लवेत्यत्र अशोकतरुः राजते । कीदृशः । घोलन्नवपल्लवः । परि सामस्त्येन पुष्पितः । इवोत्प्रेक्षते । मधुमासेन कुसुमायुधशेखरो विरचितो रम्यः । 2) महु कंतिणेत्यत्र हे सखि पश्य । मम कान्तेन रमणेन । रणे संग्रामे । एकः अमोघः प्रहारो मुक्तो येन प्रहारेण द्वौ हतौ हयौ चूरितः स्यन्दनः सारथिर्योधश्च । 3) पियहु पहारिणेत्यत्र हे सखि प्रियस्य प्रहारेण एकेनापि द्वौ हतौ पततः । सन्नद्धः अश्ववारभटः अन्यस्तुरङ्गः । नात्र भ्रान्तिः । 4) ममेत्यत्र मम तावदेतन्मतं अस्ति । अन्यदस्तु न वा । किम् । रमणीभ्यो रमणीयकं किमपि वस्तु नास्तीति फलितार्थः । 5) तुह विरहि इत्यत्र तव विरहे सा प्रिया आपाण्डुरदेहातिदुर्बला । अहिमकरः सूर्यः तस्य किरणैर्विक्षिप्ता एषा चन्द्रलेखा पाण्डुरदेहा भवति । किं च एतद्वृत्तं पूर्वमागतमस्तीति । 6) तुह चंडिणेत्यत्र तव चण्डेन भुजदण्डेन हे नृपते धरमाणेन महीवलयं जलधेः सुता लक्ष्मीः तस्याः आलिङ्गनप्रभवं सुखं देवो जनार्दनः कलयतु । भजत्विति यावत् ।

१ परिफुल्लिओ N. २ विरईओ A; विरइओ N; ३ रम्मउ BP. ४ मक्कओ NS. ५ अमाहु N. ६ चुरिओ A; चूरिओ N. ७ इक्कण वि A. ८ सनद्धओ NS. ९ असवारुभडु BEP; असवारभडु CD. १० अन्न A. ११ अत्र च स० F. १२ धण N. १३ आवंडरुदेह A. १४ वलओ DN. १५ पहवु P. १६ जणद्दण A.

समे द्वादश ओज सप्तदश कङ्केल्लिलताभवनम् । यथा –

[1]कंकेल्लिलयाभवर्णब्भंतरि, अलिरिंछोलिँ सहंति ।
नावँइ महुलच्छीविणिवेसिअ, कज्जलहत्थयपंति ॥ २०.४६ ॥

एवं पञ्च ॥ २०.४६ ॥

तथा समे त्रयोदश ओजे चतुर्दश कुसुमितकेतकीहस्तः । यथा –

[2]जगु नीसेसु वि निर्जिणिउ, निरु गव्विरु विसमत्थउ ।
उब्भिइ सरलदलंगुलिउ, कुसुमिअकेअइहत्थँउ ॥ २०.४७ ॥

समे त्रयोदश ओज पञ्चदश कुञ्जरविलसितम् । यथा –

[3]सल्लइपल्लवकवलप्पणु, रेवानईजलि मज्जणु ।
तं कुंजरविलसिउ सुमरइ, गयविरहिउ करेणुगणु ॥ २०.४८ ॥

समे त्रयोदश ओजे षोडश राजहंसः । यथा –

[4]जइ गंगाजलि धवलि कालइ, जउणाजलि जइ खित्तउ ।
रायहंसि न हु वुंड्डु न तुट्टु, सुब्भत्तणु तु वि तेत्तउ ॥ २०.४९ ॥

समे त्रयोदश ओजे सप्तदश अशोकपल्लवच्छाया । यथा –

[5]वयणु सरोजु नयणँ कुवलयदल, हासुँ नवफुल्लिअमल्लि ।
करपाय असोअपल्लवच्छाय, सइ जि कुसुमाउहभल्लि ॥ २०.५० ॥

एवं चत्वारः ॥ २०.५० ॥

समे चतुर्दश ओजे पञ्चदश अनङ्गललिता । यथा –

[6]पलिअ केस चलँ दसणावलि, जर जज्जरइ सरीरबलु ।
सव्विँ वि गँलहिं अणंगललिअ, किज्जउ धम्सु महंतफलु ॥ २०.५१ ॥

---

1) कंकेल्लिलयेत्यत्र कंकेल्लिलताभवनाभ्यन्तरे भ्रमरश्रेणयो राजन्ते । इवोत्प्रेक्षते । मधुलक्ष्म्या विनिवेशिताः कज्जलहस्तपङ्क्तयः । 2) जगु नीसेसु वीत्यत्र जगन्निःशेषमपि निर्जित्य निश्चितं सगर्वो विषमास्त्रः कामः उत्तभ्नाति सरलदलाङ्गुलीः कुसुमितकेतकीहस्तम् । 3 सल्लइपल्लवेत्यत्र करेणुगणः हस्तिनीसमूहः गजेन विरहितः सन् सल्लकीपल्लवकवलार्पणं रेवानदीजले मज्जनं च स्मरति । 4) जइ गंगेत्यत्र यदि च धवले गङ्गाजले यदि च कृष्णे यमुनाजले राजहंसः प्रक्षिप्तः तथापि तस्य शुभ्रत्वं न वर्धितं न च त्रुटितम् । 5) वयणु सरोजु इत्यत्र वदनं सरोजं नयनं कुवलयदलं हास्यं पुष्पितनवमल्लिका करपादौ अशोकपल्लवच्छायौ । इवोत्प्रेक्षते । स्वयमेव कुसुमायुधस्य भल्लिका । भल्ली शस्त्रविशेषः । 6) पलिअ केस इत्यत्र केशाः पलिताः । चला दशनावलिः । जरया जर्जरितं शरीरबलम् । सर्वाण्यपि गलन्ति । अनंगललिआइं [ललिआइं] इति-ललितानि । अतएव महाफलं धर्मं कुरुत भव्याः ।

---

१ भवणब्भिंतरि A. २ रिंनोलि N. ३ लावइ N. ४ तत्थयपंति N. ५ निज्जणिउ AO. ६ उज्झइ N. ७ हत्थओ O. ८ जलम॰A. ९ खित्तओ NS. १० वुड्डु N. ११ सुज्झत्तणु DN. १२ वयण D. १३ नयणु S. १४ हंसु B. १५ चलिय द॰ A. १६ सव्व वि O. १७ गलिहिं AODNS.

समे चतुर्दश ओजे षोडश मन्मथविलसितम्। यथा–

[1]मयवस तरुणिविलोअणतरलु, कलेवरु संपइ जीविउ।
मेल्हंहु रमणीअणि सहुं संगु, चयहु हयवम्महविलसिउ ॥ २०.५२ ॥

समे चतुर्दश ओजे सप्तदश ओहुल्लणकम्। यथा–

[2]महुरसु घुंटिउ जेहिं जहिच्छइ, ते अलि दीसंतें भमंत।
मालइओहुल्लणउं करंतिण, किं साहिउं पइं हेमंत ॥ २०.५३ ॥

[3]वारङ्गडीत्यन्ये। एवं त्रयः ॥२०.५३॥

समे पञ्चदश ओजे षोडश कज्जललेखा। यथा–

[4]कज्जललेहाविललोअणहं, गलिअंसुजलिण पम्हुट्ठउ।
अहरालत्तयरसु सामरिसु, तुह रिउवहुनयणि पइट्ठउ ॥ २०.५४ ॥

समे पञ्चदश ओजे सप्तदश किलिकिञ्चितम्। यथा–

[5]तरुणीकिलिकिंचिअइं विसट्टहिं, ससिजोण्हसमुज्जल रत्तडी।
मल्लिअफुल्लइं परिमलसारइं, जउ तउ गय सग्गहु वत्तडी ॥ २०.५५ ॥

एवं द्वे ॥ २०.५५ ॥

समे षोडश ओजे सप्तदश शशिबिम्बितम्। यथा–

[6]तुहं मुहुं लायण्णतरंगिणीए, झलकंतउ कंतिकरंबिअउ।
सोहइ निम्मलवट्टुलमंडलु, जलमज्झि नाइ ससि बिंबिअउ ॥ २०.५६ ॥

अत्रैकः। एवं तावद्वा पञ्चपञ्चाशद्भेदा चतुष्पदी। उभये दशोत्तरशतमन्तरसमाः चतुष्पद्यो वस्तुकानि वा ॥

1) मयवसेत्यत्र मदवशतरुणीविलोचनवत् तरलं कलेवरं संपत् जीवितं च। मुच्यतां रमणीजनेन सङ्गः। त्यजत हतमन्मथस्य विलसितम्। 2) महुरसु इत्यत्र हे हेमन्त त्वया मालत्याः। ओहुल्लणउं इति-निर्वासित्वं पुष्पादिहीनत्वमिति यावत्। कुर्वता किं साधितम्। यस्माद्यैर्भ्रमरैर्यदृच्छया मधुरसः घुटितः आस्वादितः ते भ्रमराः सांप्रतं पुष्पाभावात् भ्रमन्तः दृश्यन्ते। मधोरनुपलम्भात्। 3) वारङ्गडीति पिङ्गलमते। 4) कज्जललेहेत्यत्र कज्जलरेखाविलत्वं विलोचनानां गलिताश्रुजलेन प्रमृष्टं निरस्तम्। अधरालक्तकरसः सामर्षः सन् तव रिपुवधूनयने प्रविष्टः। रिपुवधूनयनान्यारक्तानि जातानि इति भावः। 5) तरुणीकिलीत्यत्र स्मितहसितभयरोषगर्वदुःखश्रमाभिलाषमंकरः किलिकिंचितम्। तरुणीकिलिकिंचितानि विसर्पन्ति। शशिज्योत्स्नासमुज्वला रात्रिः। मल्लिकापुष्पाणि परिमलसाराणि। यदि तदा स्वर्गस्य गता वार्ता। स्वर्गाभिधानं न कोपि गृह्णाति इति भावः। 6) तुह मुहेत्यत्र तव लावण्यतरङ्गिण्यां दीप्यमानं कान्तिकरम्बितं शोभते मुखम्। इवोत्प्रेक्षते। निर्मल[वर्तुल]मण्डलो जलमध्ये शशी बिम्बितः।

१ मइवस D. २ मेल्लहु P. ३ सहुं ABP. ४ दीसंति BP. ५ पम्हुट्ठओ N. ६ पइट्ठओ N. ७ जोन्ह A. ८ सग्गह P; मग्गहु N. ९ तुहु ABCDNP. १० मुह AEK. ११ लायन्न ABCDNPB. १२ करंबिअओ AC. १३ निम्मलु A. १४ बिंबिओ A; बिंबिअओ N. १५ च P.

अन्तरसमा एव द्वितीयतृतीयांह्रिव्यत्ययेऽर्धसमाः ॥ २१ ॥

द्वितीयतृतीयपादयोर्विपर्यये सत्यन्तरसमा एव दशोत्तरशतसंख्या अर्धसमासंज्ञाः । एवग्रहणं सर्वसाम्यार्थम् । तेनासामपि तान्येव चम्पककुसुमादीनि नामानि भवन्ति । तत्रौजे सप्त समेऽष्टेत्यन्तरसमा-चम्पककुसुमम् । तदेव द्वितीयतृतीयांह्रिविपर्ययेऽर्धसमा-चम्पककुसुमम् । यथा –

[1]गोरी गोट्ठि, दरफुरिउट्ठि ।
कलहंसीगइ-, कलहे लग्गइ ॥ २१.१ ॥

[2]मुखपङ्क्तिरर्धसमा यथा –

[3]कृवकण्णकालिंग परज्जिआ, ठिअ नरवइ माणविवज्जि[अ]आ ।
न हु कोइ अभिट्टइ अणिअवहि, कहिं वइरि जयद्दहु कण्ह कहि ॥ २१.२ ॥

इत्यादि ।

द्वित्रिचतुर्भिर्लक्षणैर्मिश्रा सङ्कीर्णा ॥ २२ ॥

द्वाभ्यां ध्रुवाया अंह्रिलक्षणाभ्यां त्रिभिः चतुर्भिर्वा एकत्र मिश्रा संकीर्णा नाम चतुष्पदी । तत्र द्वाभ्यां सङ्कीर्णा । यथा –

[4]चूडल्लँउ बाहोहजलु, नयणा कंचुअँ वि समथंण ।
इअ मुंजिं रइआ दूहडा, पंच वि कामहु पंचसँर ॥ २२.१ ॥

त्रिभिर्यथा –

[5]वायाला फरुसा विंधणा, गुणिहिं विमुक्का प्राणहर ।
जह दुज्जण सज्जणंजणपउरि, तेम्व पसरु न लहंति सर ॥ २२.२ ॥

यथा वा –

[1]चूडल्लँउ चुण्णी होइसइ, मुद्धिकओलि निहित्तउ ।
निद्दड्ढउ सासँणलिण, बाहसलिलसंसित्तउ ॥ २२.३ ॥

1) गोरी गोट्ठि इत्यत्र गौरी कर्त्री गोष्ठ्यां दरस्फुरितो ईषत्स्फुरितो ओष्ठो यस्याः सा गोष्ठीदरस्फुरितोष्ठी । कलहंस्या सह यो गतिकलहस्तत्र लगति । गतौ कलहंस्या सह स्पर्धां विधत्ते इत्यर्थः । 2) मुखपङ्क्तिरर्धसमेत्यत्र ओजे पञ्चदश समे षोडश एवंलक्षणं मुखपङ्क्तिर्नाम छन्दस्त्रिपञ्चाशत्तमम् । 3) कृवकण्णेत्यत्र कृपो द्रोणाचार्यः कर्णश्चम्पाधिपतिश्चैते पराजिताः स्थिताः । न च कोऽपि युध्यतेऽनीकपथे सैन्यमार्गे । कुत्र वैरी जयद्रथनामा इति कथय कृष्ण इति पाण्डवाः पृच्छन्ति । 4) चूडल्लउ इत्यत्र चूडकेति प्रसिद्धः, बाष्पौघजलं, नयनानि, कञ्चुकः, समस्तनौ, एतेषां पञ्चानां अपि दूहकाः मुञ्जेन राज्ञा रचिताः सन्ति । ते पञ्चापि कामशराः । 5) वायाला फरुसेत्यत्र यथा दुर्जनाः सज्जनप्रचुरे स्थाने प्रसरं लभन्ते न तथा शराः । दुर्जनाश्च किंभूताः । वाचालाः परुषाः कठोरा मर्माविधः वेधिनः गुणैरौदार्यादिभिर्विमुक्ताः । पक्षे शराः कीदृशाः । वातवन्तः परुषाः वेधकाः गुणैः प्रत्यञ्चादिभिर्विमुक्ताः । 1) चूडुल्लओ इत्यत्र चूडकश्चूर्णः भविष्यति मुग्धे कपोले निहितः सन् निर्दग्धः श्वासानलेन तदनु बाष्पसलिलेन सिक्तः ।

१ तृतीयांह्रिव्यत्यये अन्तर० E. २ कन्न P. ३ परिवज्जिआ A. ४ वयरि BP. ५ जइद्दहु P; जयद्दहु N. ६ कन्ह A. ७ चूडुल्लउ A. ८ कंचुवि ACDN; कञ्चवि S. ९ समघण ABEN. १० पंचसरु A. ११ सजणपउरि A. १२ चूडुल्लओ CDKNS. १३ निद्दद्धउ CDN. १४ सासानिलिण CDN.

चतुर्भिर्यथा –

[1]तं तेत्तिउ बाहोहजलु, सिहिणंतरि[2] वि न पत्तु ।
छिमिछिमिवि[3] गंडत्थलिहिं[4], सिमिसिमिवि[5] सिमिवि समत्तु ॥ २२.४ ॥

समैः पादैः सर्वसमा ॥ २३ ॥

तुल्यकलैश्चतुर्भिः पादैः सर्वसमा चतुष्पदी ॥ २३ ॥

तद्विशेषानाह –

पचौ ध्रुवकम् ॥ २४ ॥

पञ्चमात्रचतुर्मात्रौ गणौ यस्य[6] पादे तद् ध्रुवकम् । यथा –

[2]जइ वि संखु न करि, तुं[7] ध्रुवु मुणिउ हरि ।
जं विरहभीअइ, अणुसरिउ सिरिअइ ॥ २४.१ ॥

चौ दः शशाङ्कवदना ॥ २५ ॥

द्वौ चतुर्मात्रौ द्विमात्रश्चैकः[8] शशाङ्कवदना । यथा –

[3]नवकुवलयनयण, ससंकवयण धण ।
कोमलकमलकर[9], उअ सरयसिरि किर ॥ २५.१ ॥

चपदाश्चातौ वा मारकृतिः ॥ २६ ॥

चतुर्मात्रपञ्चमात्रद्विमात्राः चतुर्मात्रद्वयत्रिमात्रौ वा मारकृतिः । यथा –

[4]तुह मार मारकिदी, क वि एहं[10] नवल्लिअ ।
[11]दूरि स बालभल्लि[12], जं हिअडइ[13] सल्लिअ ॥ २६.१ ॥

षचदाश्चिर्वा महानुभावा ॥ २७ ॥

षण्मात्रचतुर्मात्रद्विमात्रा वा चगणत्रयं वा यत्र सा महानुभावा । यथा –

1) तं तेत्तिउ बाहोहेत्यत्र तत्तावद्वाष्पौघजलं स्तनान्तरे न प्राप्तम् । तप्तलोहाद्युपरि यदि जलबिन्दुः पतति तदा प्रथमं छमिछमिशब्दं करोति पश्चात्समिसमीति कृत्वा शुष्यति । कपोलावपि विरहानलेन तप्तौ स्तोऽतस्तत्र समाप्तम् । इत्येतौ द्वावपि दोहकौ 'चूडल्लउ' 'बाहोहजलसित्तौ' मुअरचितौ । 2) जइ वि संखु नेत्यत्र हे राजन् यद्यपि शङ्खो न धृतः करे तथापि त्वं ध्रुवं निश्चितं ज्ञातो हरिर्विष्णुः । यद्विरहे भीतया श्रिया अनुसृतः आश्रितः । 3) नवकुवलयेत्यत्र नवकुवलयनयना शशाङ्कवदना प्रिया कोमलकमलकरा पश्य शरत्श्रीः शरल्लक्ष्मीः । किलेति – संभावनायाम् । 4) तुह मारेत्यत्र हे मार काम तव एषा नूतना कापि मारकृतिः । अपूर्वः कोऽप्ययं मारः इत्यर्थः । सा बाला एव भल्लिर्दूरे यद्यस्मात् कारणात् हृदये शल्यिता । अन्या भल्ली दूरस्था सती न शल्यकारिणीत्यपूर्वम् ।

---

१ तित्तिउ E. २ सिहिणं नरिवि. ३ छिमिवि छिमिवि S. ४ गंडत्थलहिं CDNS. ५ सिमिसिमि सिमिवि समत्तु EP. ६ यत्र A. ७ तु NS. ८ द्वौ चतुर्मात्रश्चैकः A. ९ कमल dropped in A. १० एवहनवल्ली अ A. ११ दूर A. १२ सबाभल्लि N; सबलिभल्लि S. १३ हिअड्डइ CD.

1)जे निअहिँ[1] न परदोस, गुणिहिँ जि पयडिअतोस[2] ।
ते जगि महाणुभावा, विरला सरलसहावा[3] ॥ २७.१ ॥

षचताश्चापौ पातौ वाप्सरोविलसितम् ॥ २८ ॥

षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्रा वा चतुर्मात्रद्वयपञ्चमात्रौ वा पञ्चमात्रद्वयत्रिमात्रौ वा यत्र तदप्सरोविलसितम् । यथा –

2)पइं ससिवयणिए[4] विब्भमि, हसिअ[5] अच्छरविलसिअइं ।
भुमईहि[6] किउ[7] पाइक्कउ, मयणु मोहिअजणमणइं[8] ॥ २८.१ ॥

षचचाश्चिदौ वा गन्धोदकधारा ॥ २९ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं यदि वा चतुर्मात्रत्रयं द्विमात्रश्च सा गन्धोदकधारा । यथा –

3)रमणिकवोलकुरंगमय-, पत्तलयाविलअंसुभवि ।
घणगंधोदयधारभरि, वइरिअ तुह ण्हायंति सवि ॥ २९.१ ॥

चितौ षचपा वा पारणकम् ॥ ३० ॥

चतुर्मात्रत्रयं त्रिमात्रश्च यदि वा षण्मात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्राः पारणकम् । यथा –

4)कइअहिँ[9] होएसइ[10] तं दिवसु, आणंदसुहारसपावणउं[11] ।
होही प्रियमुहससिचंदिमइं[12], जहिँ नयणचउ(ओ)रहं[13] पारणउं[14] ॥ ३०.१ ॥

चीः पद्धडिका ॥ ३१ ॥

चगणचतुष्कं[15] पद्धडिका । यथा –

5)परगुणगहणु सदोसपयासणु, महु[16]महुरक्खरहिअमिअभासणु ।
उवयारिण पडिकिउ[17] वेरिअणहं[18], इअ पद्धडी[19] मणोहर सुअणहं ॥ ३१.१ ॥

1) जे निअहिं नेत्यत्र ये सत्पुरुषाः परदोषान् न पश्यन्ति किं तु गुणैरेव प्रकटिततोषाः त एव जगति महानुभावाः । विरलाः स्तोकाः । कीदृशाः । सरलस्वभावाः । 2) पइं ससिवयणिए इत्यत्र त्वया शशिवदनिके विभ्रमेण विलासेन हसितानि अप्सरोविलसितानि । भ्रुवा कृतोऽल्पपदातिर्मदनः कामः । किंविशिष्टया भ्रुवा । मोहितजनमनसा । 3) रमणिकवोलेत्यत्र रमणीकपोलेषु या कुरङ्गमदपत्रलताः कस्तूरीपत्रवल्ल्यस्ताभिराविलानि श्यामीकृतानि यान्यश्रूणि तेभ्यो भवः उत्पन्नस्तस्मिन् गन्धोदकधाराभरे वैरिणस्तव स्नान्ति स्नानं कुर्वन्ति सर्वे । 4) कइअहि–कदा भविष्यति स दिवसः । आनन्दसुधारसप्रापणः आनन्दसुधारसपावनः पवित्रो वा भविष्यति प्रियमुखशशिचन्द्रिकायां यत्र जननयनचकोरयोः पारणकम् । 5) परगुणेत्यत्र परेषां गुणानां ग्रहणं स्वकीयदोषप्रकाशनं च । मधुवन्मधुराक्षराणि यत्र । एवंविधं हितं मितं भाषणं च । उपकारेण प्रतीकारो वैरिजनानाम् । वैरिणामप्युपकारकरणमित्यर्थः । एषा पद्धतिर्मार्गो मनोहरा सुजनानाम् । अन्योऽपि हि वैरिणां द्रोहेण प्रतीकारं करोति सुजनस्तूपकारेणेत्यर्थः ।

१ निअहि A. २ पयडीयतोस A. ३ भाव–सहाव BFP. ४ ससिवयणिइ BP; ससिवयणीए A. ससिवयणिविब्भमि C. ५ असिअ N. ६ भुमयहिं S. ७ कउ A. ८ मोहिउज० A. ९ कइअहि C; १० होइसइ BP. ११ पावणउ ACN. १२ चंदिमइ. A. १३ नयणिचउरहं BP; नयणचउरह ACDN. १४ पारणओ CNS. १५ चचतुष्टयं E. १६ महु dropped in A; महुमहुरक्खरअमियभा० B. १७ पडिकिओ N; पडिकउ F. १८ वेरिणइं E. १९ पद्धडिय BP.

अजादिश्चीर्जो लीर्वान्ते प्राक्पद्धतौ(३,७३) इह त्वविशेष इति विशेषः ॥ ३१.१ ॥

चिपौ षचाता वा रगडाध्रुवकम् ॥ ३२ ॥

चगणत्रयं पगणश्च यदि वा षण्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं त्रिमात्रश्च यस्य पादे तद्रगडाध्रुवकम् । यथा –

[1]अइचंगंगइं मोरइं वल्लहिं, जइ तुम्ह[1] रूवमडप्फर भग्गय ।
काइं त एम्वहिं तहु विरहक्खणि, मह[2] वम्मह रगड[3] ध्रुवु लग्गय ॥ ३२.१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ
षट्पदीचतुष्पदीशासनः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ६ ॥
ग्रन्थाग्रं ३२२; उभयं २६०६ ।

* *

---

1) अइचंगेत्यत्र अतिचङ्गाङ्गेन मदीयेन वल्लभेन यदि तव रूपाहंकारो भग्नः किं तत् एवमेव तस्य विरहक्षणे मन्मथ रगडा ध्रुवं लग्ना । रगडं विगोपनम् । यदि मम वल्लभेन काम त्वं पराभूतस्तर्हि मां किं विगोपयसीत्यर्थः ।

इति छन्दोऽनुशासने षष्ठाध्यायविषमपदविवरणम् ॥

---

१ तुह A. २ मह A. ३ रगडा ध्रुउ EP; रगडा ध्रुवु ABK.

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

द्विपदी ॥ १ ॥

इतः परं द्विपद्योऽधिक्रियन्ते ॥ १ ॥

दाचदालदाचदालि कर्पूरो णैः ॥ २ ॥

द्वौ द्विमात्रौ चतुर्मात्रो द्वौ द्विमात्रौ लघुद्वौं द्विमात्रौ चतुर्मात्रो द्वौ द्विमात्रौ लघुत्रयं च कर्पूरः । णैरिति पञ्चदशभिर्मात्राभिर्यतिः । च इति सिद्धे दगणद्वयनिर्देशो[1] जगणनिरासार्थः । यथा –

[1]) कप्पूर[2]धवलगुण अज्जिणिअ, आजम्मु वि निवचक्कवइ पई ।
किन्ति काइं उच्छालिकरि, घल्लिअ[3] चउसायर परइ ॥ २.१ ॥

सोऽन्त्यलोनः कुङ्कुमः ॥ ३ ॥

स एव कर्पूरः अन्त्येलघुना[4] ऊनः कुङ्कुमः । यथा –

[2]) घणसारु मेल्लि कुंकुमु चयहि, परइ करहि मयनाहि वि ।
विणु पिअयमिं इहु सउं[5] निप्फलउं[6], मणु रइ करइ न कत्थै[7] वि ॥ ३.१ ॥

एतावुल्लालकौ मागधानाम् ॥ ३.१ ॥

केचिल्लघ्वष्टकादारभ्य लघुद्वयद्वयवृद्ध्या [3])वाहादीन् भेदानाहुः । यथाह –

वाहो वेहो[8] वग्गो बंधू वाणो घओ[9] वरो वेसो ।
वेणू वंणो[10] वरिट्ठो विबुहो वलिअो[11] वैलो[12] विहओ ३.२ ॥
वामो वुहो विसौलो[13] विंदो विहुरो विहू वसू विरहो ।
विलओ तहा य विसैओ[14] उल्लाला पंचविसत्ति ॥ ३.३ ॥
अट्ठलहुविरइआओ पढमा उल्लालयाउ छंदम्मि ।
लहुएहिं दोहिं दोहिं अ हुंति इमे वड्ढमाणेहिं ॥ ३.४ ॥

एते च कोटीसंख्यप्रस्तारान्तर्भूता[15] इति पृथक्[16] नोक्ताः ॥ ३.४ ॥

---

1) कप्पूरधवलेत्यत्र कर्पूरधवलान्गुणान् अर्जयित्वा (-धवलगुणा अर्जिता P.) आजन्मापि नृपचक्रपते त्वया कीर्तिः कस्मादुल्लालयित्वा क्षिप्ता चतुःसागरेभ्यः परतः। 2) घणसारेत्यत्र घनसारं कर्पूरं मुञ्च। कुङ्कुमं त्यज। परतः मृगनाभिमपि कुरु। तेन विना प्रियतमेन भर्त्रा इह सर्वं निष्फलं निःसारम्। मनो रतिं कापि न संधत्ते। 3) वाहादीन् भेदानित्यत्र यस्मिन् अष्टौ लघवो भवन्ति स प्रथमो वाहः। दशभिर्बोह इत्यादि द्विकवृद्ध्या द्रष्टव्यमिति।

---

१ दद्वयनिर्देशो जनिरासार्थः F. २ कप्पूर० ABKP. ३ घल्लिअ S; घत्तिअ D; धत्तिअ N. ४ अन्त्येन लघुना DP. The whole sentence repeated in D. ५ पिअयमिंइ हुअ सउ CDN; पिअमे इहु सउं E; पिअयमें इहु सउ BP; पिअयमिंइ हुअ सहु A. ६ निप्फलओ N. ७ कत्थिवि A. ८ बोहा DN. ९ गओ NS. १० वण्णो विरहो F. ११ वलिओ D; बलिय N. १२ वरो BP. १३ विलासो F. १४ विसरओ N. १५ अन्तर्भूतत्वादिति A. १६ पृथक् is dropped in P.

चृ लयः ॥ ४ ॥

चृ इति लुप्तविभक्तिको निर्देशः । सप्त चगणा लयो नाम द्विपदी । यथा–

[1)]किउ उरि[1] लच्छिहिँ निलउ करिण कलिउँ[2] चक्कु महिअलु धरिउ ।
बलिनाम्वु[3] सहिउ न हु कहँ[4] वि हु पहु तुहुं पुरिसोत्तिमँ[5]चरिउ ॥ ४.१ ॥

स भ्रमरपदं अजैः ॥ ५ ॥

स लयः अजैर्दशभिरष्टभिश्च कलाभिर्यतिश्चेत्तदा भ्रमरपदम् । यथा–

[2)]ललिअविलासोचिअ तविण किलेसहि सहि किं तणु अप्पणु ।
मालइकुसुमु[6] सहइ भमरपउ[7] न उण खरसउणिझडप्पणु ॥ ५.१ ॥

षचुदा उपात् ॥ ६ ॥

एकः षण्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः द्विमात्रश्चैको यदि तदा उपात्परं भ्रमरपदमुपभ्रमरपदमित्यर्थः । अजैरिति वर्त्तते । यथा–

[3)]तहि मुद्धहि नेहंधहि किम्व[8] किवणय[9] तुंह[10] ग्वलिउ पयट्टु ।
उअ[11] भमरपएण वि भज्जइ मालइनवकुसुमु विसट्टु ॥ ६.१ ॥

चूपौ गरुडपदम् ॥ ७ ॥

षट् चगणाः पगणश्चैको गरुडपदम् । यथा —

[4)]जसु पारु[12] लहंति कया वि न वि सुरगुरुभिउनंदणपमुह ।
अरिपन्नगगरुड पयंपिअइ सयलु वि गुणगणु सु किम्व तुंह[13] ॥ ७.१ ॥

षचुता उपात् ॥ ८ ॥

एकः षण्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः एकस्त्रिमात्रो यदि स्यात्तदोपात्परं गरुडपदम् । उपगरुडपदमित्यर्थः । यथा–

1) किउ उरि इत्यत्र कृतः उरसि लक्ष्म्या निलय । करेण कलितं चक्रम् । देशः महीतलं धृतम् । बलिनां राज्ञां नाम न सोढं कथमपि । हे पुरुषोत्तमचरितोऽसि । तस्याप्युरसि श्रीर्निलयं करोति । सोऽपि करे चक्रं कलयति । महीवलयं धरति । बलेर्दानवस्य नाम न सहते । 2) ललितेत्यत्र ललितविलासोचितां तपसा क्लेशयसि हे सखि किं तनुमात्मनः । मालतीकुसुमं भ्रमरपदं सहते । न पुनः खरशकुनिस्पर्शनम् । 3) तहीत्यत्र तस्या मुग्धायाः स्नेहान्धायाः कथं कृपण । लक्षणया हे अज्ञान । तव स्खलितं प्रवृत्तम् । कुत इत्याह—पश्य भ्रमरपदेनापि भज्यते मालतीकुसुमं विकम्पितम् । 4) जसु पारु इत्यत्र यस्य गुणगणस्य पारं न लभन्ते कदापि सुरगुरुभृगुनन्दनप्रमुखाः हे अरिपन्नगगरुड स तव सकलोऽपि गुणगणः कथं प्रकाश्यते । अपि तु न प्रकाश्यते इत्यर्थः ।

१ उवरि D. २ कलिण N; कलिओ A. ३ बलिनालिनाम्वु D; बलिनाउं BP. ४ कहि P. ५ पुरिसोत्तम० A. ६ कुसुम A. ७ भमरपओ ONS; भमरपउं BE. ८ किंव ABP; किम D. ९ किविणय S. १० तुहुं P. ११ ओ B. १२ पार A. १३ तुहु S.

हणिअदुजीहप्पसरणु[1] पिअपुरिसोत्तमु[2] विणयाणंदणु[3] ।
[1)]उअ गरुडपयम्मि निबद्धरइ नरवइ हरइ न कासु[4] मणु ॥ ८.१ ॥

चृदौ हरिणीकुलं ठजैः ॥ ९ ॥

चतुर्मात्रसप्तकं द्विमात्रश्चैकः ठजैरिति द्वादशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा हरिणीकुलम् । यथा–

[3)]तुहुं उज्जाणि म वच्चसु जइ वि हु विलसइ मयणूसवु[5] पबलु ।
गइनयणिहिं[6] लज्जीहइ तुहु हंसीउलु सहि तह हरिणिउलु[7] ॥ ९.१ ॥

तद्गीतिसमं ञजैः ॥ १० ॥

तद्धरिणीकुलं ञजैरिति दशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा गीत्या समत्वाद् गीतिसमम् । यथा–

[4)]नच्चिरु किसलकरिहिं फुडपयडिअपुलउग्गमु[8] मउलावलिहिं ।
उववणु नाइं[9] मुइउ[10] कयगीइ[11] समं चिअ तरलिहिं[12] अलिउलिहिं ॥ १०.१ ॥

षुर्भ्रमररुतम् ॥ ११ ॥

ञजरिति वर्त्तते । पञ्च षण्मात्राश्चेद् भ्रमररुतम् । यथा–

[5)]वरजाइ सरंतहु भमरु[13] रुअंतहु तुहु चिरु सुहु परिदीसइ ।
मायंगि मयंधइ[14] तुज्झु[15] रमंतहु कण्णचवेड[16] जि होसइ ॥ ११.१ ॥

षश्चृर्हरिणीपदम् ॥ १२ ॥

एकः षण्मात्रश्चतुर्मात्रषट्कं हरिणीपदम् । यथा–

---

1) उअ गरुडेत्यत्र हतं द्विजिह्वानां दुर्जनानां प्रसरणं येन । पक्षे द्विजिह्वाः सर्पाः । प्रियाः पुरुषोत्तमाः सन्तो यस्य । पक्षे पुरुषोत्तमो नारायणः । विनयेन विनतानां प्रणतानां वा आनन्दनः । पक्षे विनतायाः आनन्दनः पुत्रश्च । उअ पश्य । नरपतिः कस्य मनो न हरति । गरुडपदे गरुडव्यापारे निबद्धरतिः । 2) चृ इत्यत्र सप्तमस्वराङ्कितत्वात् चगणानां सप्तकं ग्राह्यम् । 3) तुहुं उज्जाणेत्यत्र त्वमुद्याने मा व्रज । यद्यपि विलसति मदनोत्सवः प्रबलः । गतिनयनाभ्यां लज्जिप्यति हंसीकुलं हे सखि तथा हरिणीकुलं च । गत्या हंसीकुलं नयनाभ्यां हरिणीकुलं च लज्जिष्यतीति भावः । 4) नच्चिरेत्यत्र उत्प्रेक्षते । उपवनं मुदितमिव दृश्यते । कथंभूतम् । किसलयकरैर्नृत्यदिव । कुड्मलावलिभिः कुड्मलश्रेणीभिः स्फुटप्रकटितकुसुमपुलकोद्गममिव । तथा सममेव समकालमेव तरुणैरलिकुलैः कृतगीति कृतगानमित्यर्थः । 5) वरजाईत्यत्र हे भ्रमर तव वरजातिकुसुमं स्मरतः शब्दं कुर्वतश्चिरं सुखं परिदृश्यते । मातङ्गे मदान्धे तव रममाणस्य कर्णचपेटैव भविष्यति । अन्योऽपि यो वरजातिं कुलीनपुरुषं सेवते स सुखी स्यात् । यस्तु मातङ्गे चण्डाले रमते स दुःखी स्यादित्यर्थः ।

---

१ दुजीहपसरणु A. २ पुरिसोत्तम BE. ३ नंदणु AE. ४ कीसु S. ५ मयणूसव A. ६ गयनय॰ B. ७ हरिणीउलु AS; हरिउलु N. ८ पुलउग्गसु N, पुलउग्गस S. ९ ताइ N. १० मुइओ NS; मुईओ A. ११ कयगाई N. १२ तरलिअलिलिहिं N. १३ भमर P. १४ मयंधइं S; मयंधिइं C. १५ तुज्झु AON. १६ कण्णचवेडि ABP.

[1]एत्तहे गब्भभरालस हरिणी पउ न हु एक्को वि संचरइ ।
एत्तहे कण्णारोविअसरु हयलुद्धउ[2] भण मिउ[3] किं करइ ॥ १२.१ ॥

षीचताः कमलाकरम् ॥ १३ ॥

षण्मात्रचतुष्कं चतुर्मात्रत्रिमात्रौ च कमलाकरम् । यथा –

[2]सयलु वि दिणु संनिहिअहं खेलंतहं चक्कवायमिहुणहं निअवि ।
विरहदुत्थु[4] मित्तत्थवणि नाइ दुक्खिअ मउलिहिं कमलायर[5] वि ॥ १३.१ ॥

चृतौ कुङ्कुमतिलकावली ॥ १४ ॥

चतुर्मात्रसप्तकं त्रिमात्रश्च कुङ्कुमतिलकावली । यथा –

[3]मह्रु दूसहविरहकरालिअहि[6] मयण मेलसु[7] जणु मणवंछिउ ।
पइं पडिम ठवेविणु करिसु[8] सामि कुंकुमतिलयावलिलंछिउ[9] ॥ १४.१ ॥

ते रत्नकण्ठिके ठजैः ॥ १५ ॥

ते कमलाकरकुङ्कुमतिलकावल्यौ ठजैर्द्वादशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा रत्नकण्ठिके ।
यथा –

[4]जइ न हससि न य कुप्पसि न लवसि ता तुहु सहइ रयणकंठिआ ।
अन्नह फुरिआहरदरदीसंत णवर[10] सहइ दसणपंतिआ ॥ १५.१ ॥

[5]पडिहअबहुविहनरवइकुंजरसइ[11] परसाहिज्जविवज्जिउ ।
महिअलि[12] निरुवमविक्कमु [13]तुहुं रायरयण[14] कंठीरवु निच्छिउ ॥ १५.२ ॥

षचुपाः शिखा ॥ १६ ॥

ठजैरित्यनुवर्त्तते । एकः षण्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः पञ्चमात्रश्च शिखा । यथा –

1) एत्ताहेत्यत्र इतो मद(गर्भ)भरालसा हरिणी न एकमपि पदं संचरति । इतः कर्णारोपितशरो हतलुब्धको वर्तते । भण मृगः किं करोति । यदि हरिणीमपेक्षते तदा लुब्धकेन विनश्यते । यदि लुब्धकात् त्रस्तो भवति तदा हरिणी विनश्यति । 2) सयलु वीत्यत्र सकलमपि दिनं संनिहितानां समीपस्थानां सतां खेलतां चक्रमिथुनानां दृष्ट्वा विरहदौस्थ्यं मित्रस्य सूर्यस्यास्तमने दुःखिता इव मुकुलयन्ति कमलाकरा अपि । 3) मह्रु इत्यत्र हे मदन मम मनोवाञ्छितं जनं प्रियतमं मेलय दुःसहविरहकरालितायाः । हे स्वामिन् अहं त्वां प्रतिमायां स्थापयित्वा कुङ्कुमनिलकावलीलाञ्छितं करिष्ये । 4) जइ न हेत्यत्र यदि न हससि न कुप्यसि न लपसि तदा तव राजते रत्नकण्ठिका । अन्यथा यदि हसनादिकं किमपि करोषि तदा नवरं केवलं दशनपङ्क्तिरेव राजते । किंविशिष्टा । स्फुरिताधरेण ओष्ठेन दृश्यमाना । रत्नकण्ठिका तावद्राजते यावद्दन्तपङ्क्तिर्न दृश्यते । यदि दन्तपङ्क्तिर्दृष्टा तर्हि रत्नकण्ठिका जाता निःश्रीकेति भावः । 5) प्रतिहतबहुविधनरपतिकुञ्जरशतः परसाहाय्यविवर्जितः महीतले निरुपमविक्रमस्त्वं राजरत्न कण्ठीरवो निश्चितम् ।

१ कन्ना० ABP; कण्णरो० N. २ हयलोद्धओ CN; हयलोद्धउ AD. ३ मिओ N. ४ दुत्थु BP. दुत्थु S. ५ कमलायरु वि S. ६ लिअहिं CD. ७ मेल्लसु A. ८ करिमु N. ९ लंछिउं B. १० नवर ABP. ११ सय BP. १२ महीयलि A. १३ तुहं B; तुहु ACDN. १४ रायराण D; रायण N.

[1]जसु अतुलिअगयबल[1]भरि कंपहिं कुलमहिहर[2] सवि सबसुंधर।
निअकुलनहयलससहर वीरसिहामणि जयमज्झि तुहुं[3] जि पर॥ १६.१॥

चृतौ छड्डणिका[4] ञजैः॥ १७॥

सप्त चतुर्मात्राः त्रिमात्रश्च। ञजैरिति दशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा छड्डणिका।

यथा –

[2]जा किन्नरमिहुणिहिं तुहं[5] पुहईसर[6] पत्थुअ[7] सुचरिअपद्धडिअ।
तां[8] गिरिगुहसंधिहिं[9] कायर तक्खणि हुअ रिउघोरणि[10] छड्डणिअ[11]॥ १७.१॥

चूः स्कन्धकसमम्॥ १८॥

ञजैरिति वर्त्तते। अष्ट चतुर्मात्राश्चेत्तदा स्कन्धकसमम्। यथा –

[3]नारिहुं[12] वयणुल्लइं सरि खंधयसमजलहिं[13] मज्झि मज्जंतिअहं[14]।
ओ गिण्हेहिं[15] विब्भमु[16] मणहरअहिणववि[17]असिअसररुहपंतिअहं॥ १८.१॥

तत् मौक्तिकदाम ठजैः॥ १९॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्कन्धकसमं मौक्तिकदाम। यथा –

[4]जइ तुहु पवयणु सामि[18]अ हिअइ ठविज्जइ[19] छणससहरकरनिम्मलु[20][21]।
ता निच्छउ अहिराम्बहु[22] मुत्तिअदाम्वहु तरलहु संगहु निप्फलु[23]॥ १९.१॥

नवकदलीपत्रं ढजैः॥ २०॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्कन्धकसमं नवकदलीपत्रम्।

यथा –

---

1) जसु इत्यत्र यस्य तवातुलितगजबलभरे सति कम्पन्ते। के। कुलमहीधराः पर्वताः सवसुन्धराः। हे निजकुलनभस्तलशशधर। वीरशिखामणिर्जगन्मध्ये परं केवलं त्वमेव। 2) जा किंनरेत्यत्र यावत्किन्नरमिथुनैः तव हे पृथ्वीधर प्रस्तुता सुचरितपद्धतिस्तावद्रिपुघोरणयो गिरिगुहासन्धीनां त्याजिका भूताः कातराः सत्यः। 3) नारीत्यत्र नारीणां वदनान्येवेति विगृह्य 'स्वार्थे कश्च वा' (सि० है० ८.२.१६४) इति डुल्लः प्रत्ययः। वदनानि सरसि स्कन्धकसमजलस्य मध्ये निमज्जन्तीनां मनोहराभिनवविकसितसरोरुहपङ्क्तीनां विभ्रमं गृह्णन्ति। 4) जइ तुहेत्यत्र हे वीतराग यदि तव प्रवचनं हृदये संस्थाप्यते। कीदृक्। क्षणशशधरो राकेन्दुस्तद्वन्निर्मलम्। तदा अभिरामस्य मौक्तिकदाम्नः संग्रहो राशीकरणं निष्फलमेव।

---

१ गयबल्लु A. २ महिधर C. ३ तुहं जि BN. ४ छड्डणिका N. ५ तुहु A. ६ पहुईसर A. ७ पत्थुअ ES. ८ तो A. ९ संधिहं ABP. १० रिउधारणि A. ११ छड्डणिअ N. १२ नारिहिं AB. १३ जलहु BEP. १४ मज्जंतिअहिं E; मज्जंतिअह N. १५ गिण्हिहि BDN; गेण्हहिं P. १६ विब्भमहुरु A. १७ वियहियसहरुह A. १८ साम्मिअ ABP. १९ ठविज्जइ NS. २० थण NS. २१ निम्मल्लु A. २२ अहिराम्बह B. २३ निष्फल्लु D.

[1]नवकयलीपत्तिहिँ वीअणु पत्थुउं कमलिहिं विरइउ सत्थरउ ।
तह वि हु दाहु पवट्टइ मज्झ सीउ उवयरणु पिअसहि संवरउ ॥ २०.१ ॥

षच्दैः कृतेष्वेषु स्त्रीत्वम् ॥ २१ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रषट्कं द्विमात्रश्चेत्येभिर्मात्रागणैः कृतेष्वेषु स्कन्धकसमादिषु त्रिषु स्त्रीत्वं स्त्रीलिङ्गशब्दाभिधेयत्वम् । स्कन्धकसमा, मौक्तिकदाम्नी, नवकदलीपत्रा चेत्यर्थः । यतिः सैव । स्कन्धकसमा यथा –

[2]गयपत्तपरिग्गह सुमणसविरहिअ फलवज्जिअ तरुखंधसम ।
कंटयपरिवारिअ गिरिकंदरगय तुह रिउ वसहिं विमुक्कम ॥ २१.१ ॥

एवमितरयोरप्युदाहार्यम् ॥ २१.१ ॥

चृपावायामकम् ॥ २२ ॥

सप्त चतुर्मात्राः पञ्चमात्रश्चैक आयामकम् । यथा –

[3]आयामयधवलत्तणगुणकलिए पेच्छैवि केअइदलि अलि विलसिरु ।
संभरि पिअनयणइं विरहज्जरजज्जरिअंगमणु मुज्झइ पहिउ चिरु ॥ २२.१ ॥

तत्काञ्चीदाम ञजैः ॥ २३ ॥

ञजैरिति दशभिरष्टाभिश्च चेद्यतिस्तदा तदायामकं काञ्चीदाम । यथा –

[4]अंगय फुडिअ तुडिअ नवकंचुअगुण दलिउ[10] कंचिदामु सनिअंसणु ।
तहिं तुह गुणसवणिण ऊससिअंगिहिं[11] अप्पडिहयसासणु हूँ[12] मयणु ॥२३.१ ॥

रसनादाम[13] ठजैः ॥ २४ ॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा तदायामकं रसनादाम । यथा –

1) नवकेत्यत्र नवकदलीपत्रैर्वीजनं प्रस्तुतम् । कमलैर्विरचितः स्रस्तरः । तथापि दाहः प्रवर्तते । (प्रवर्धते P) मम शीतोपचयकरणं शीतोपचारं संवृणु । 2) गयपत्तेत्यत्र हे राजन् विमुक्तक्रमा गिरिकन्दरगतास्तव रिपवः सन्ति । कथंभूताः तरुस्कन्धसमाः । यथा हि तरुस्कन्धाः गिरिकन्दरगताः वसन्ति तथा रिपवोऽपि । कथंभूताः । गजा हस्तिनः पत्राणि वाहनानि परिग्रहः कलत्रं सुमनसः साधवस्तै रहिताः । फलेन गजादीनां उपभोगेन वर्जिताः । कण्टकैः खलैः परिवारिताः । तरुस्कन्धपक्षे गतः पत्रपरिग्रहो येषाम् । सुमनोभिः पुष्पैर्विरहिताः फलवर्जिताः कण्टकैः परिवारिताः । 3) आयामेत्यत्र आयतत्वधवलत्वगुणकलिते केतकीदले विलसन्तं अलिं प्रेक्ष्य प्रियानयने स्मृत्वा विरहज्वरजर्जरगमनः मुह्यति पथिकश्चिरम् । 4) अंगयेत्यत्र अङ्गानि स्फुटितानि । रोमाञ्चः उत्पन्नः इत्यर्थः । त्रुटिता नवकञ्चुकस्य गुणास्तन्तवः । दलितं सवसनं परिधानवस्त्रसहितं काञ्चिदाम कटिमेखला । तस्यास्तव गुणश्रवणेन उच्छ्वसिताङ्गयाः अप्रतिहतशासनो भूतो मदनः ।

१ पत्तहिं CN. २ पत्थुओ NS; पत्थओ BC. ३ कम्वलिहिं CDN. ४ पवड्डइ P. ५ मह्नु सीउवय° B; महु सीउंवय° P. ६ धवलत्तणुगु° A. ७ पेच्छिवि CD. ८ जरियमणु A. ९ कंचुउ° N. १० दलिय B. ११ ऊससिअंगहिं AP. १२ हुउ BP; हु C. १३ रशना° FH.

[1]"तुह दंसणतूरंतिए[1] सुंदर मुद्धए सुणि जं किउ पच्चलिउ[2]।
हारु निअंबि निवेसिउ रसणादामु वि थणसिहरोवरि घल्लिउ॥ २४.१॥

चूडामणिर्ढजैः॥ २५॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदायामकं चूडामणिः। यथा–

[2]"बहुविहसमरंगणि खग्गिण[3] नवनव जयसिरि जं पइं परिणिज्जइ।
निवचूडामणि तुह कित्तिहिं मंगलकारणि तं जगु धवलिज्जइ॥ २५.१॥

षच्युतैः[4] कृतान्यायामकादीन्युपात्॥ २६॥

षण्मात्रेण चतुर्मात्रषट्केन त्रिमात्रेण कृतान्यायामकादीनि चत्वार्यपि उपात्पराणि भवन्ति। उपायामकं, उपकाञ्चीदाम, उपरसनादाम, उपचूडामणिरित्यर्थः। यतिरपि सैव। तत्रोपायामकम्। यथा–

[3]"तणुअंगिहिं लोअणनलिणिहिं उअ आयामिण केअइदलु निज्जिउ[5]।
वयणुल्लइं कंतिकडप्पिण तह मयलंछणमंडलु अवहत्थिउ[6]॥ २६.१॥

एवमन्यान्यप्युदाहरणीयानि॥ २६.१॥

षट्दौ स्वप्नकम्॥ २७॥

अष्टौ चतुर्मात्रा द्विमात्रश्च स्वप्नकम्। यथा–

[4]"पिउ आइउ निवडिउँ[7] पईहिं[8] सपणयवयणिहिं अणुणिवि माणु मुआविअ[9]।
इअ सिविणयभरि आलिंगिमि जाम्वहिं ताम्वहिं सहि हयकुक्कुडि[10] रडिअ॥ २७.१॥

तद् भुजङ्गविक्रान्तं ठजैः॥ २८॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च चेद्यतिस्तदा तदेव स्वप्नकं भुजङ्गविक्रान्तम्। यथा–

[5]"तुह रणि नट्ठ रसायलि गय अरि कारणि[11] इणि किर भुअंग विक्कंतय।
ताहं विलासभवणि पुरि लीलावणि परिअंचहिं निवसहिं चिरु गयभय॥२८.१॥

1) तुहेत्यत्र हे सुभग तव दर्शनत्वरमाणया मुग्धया शृणु यत्कृतम्। प्रत्युत हारो नितम्बे निवेशितः। रसनादामापि स्तनशिखरोपरि क्षिप्तम्। संभ्रमयोगादित्यर्थः। 2) बहुविहेत्यत्र बहुविधसमराङ्गणे खड्गेन नवनवा जयश्रीर्यत्परिणीयते त्वया। हे नृपचूडामणे तव कीर्तिभिः मङ्गलकारणे मङ्गलार्थं जगद्विश्वं धवल्यते धवलीक्रियते इत्यर्थः। 3) तणुअंगि इत्यत्र तन्वङ्ग्या लोचननलिनाभ्यां पश्य दैर्घ्येण केतकीदलं विनिर्जितम्। तथा वदनेन कान्तिसमूहेन मृगलाञ्छनमण्डलं चन्द्रबिम्बं अपहस्तितं निराकृतमित्यर्थः। 4) पिउ आईत्यत्र प्रियः आयातः। निपतितः पादयोः। सप्रणयवचनैः सप्रेमवचनैरनुनीय मानं मोचिता। इत्यमुना प्रकारेण स्वप्नभरेण आलिङ्गामि यावत्तावत् हतकुक्कुटेन रटितम्। 5) तुह रणीत्यत्र तवारयो रणे नष्टाः रसातलं गताः किल। अनेन कारणेन भुजंगा विक्रान्तास्तेषां विलासभवने पुर्यां लीलावने पर्यञ्चन्ति निवसन्ति। तेषु गतेषु खलु तेषां क्रीडास्थाने भुजङ्गाः समाश्रिताः इत्यर्थः।

१ तूरंतीए A. २ पच्चलिउ ABP. ३ खग्गिण N. ४ स्युः F. ५ निज्जिओ NS. ६ हत्थिओ NS. ७ निवडिय B. ८ पयहिँ BEP. ९ मुआविअ N. १० कुक्कडि N; कुक्कुड कुक्कुडिअ A. ११ कारिणि B.

ताराध्रुवकं ढजैः ॥ २९ ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्वप्नकं ताराध्रुवकम्। यथा –

[1]तुह रिउ वणगय दिसिमोहिअ ताराधुव अवलोअहिं[1] जाम्वहिं अवहिअ।
बाहजलाविलनयण निअहिं न हु ताम्वहिं हुअ हिअडइ मरणासंकिअ ॥२९.१॥

नवरङ्गकं तजैः ॥ ३० ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्वप्नकं नवरङ्गकम्। यथा –

[2]दहिअक्खयघणचंदणमालिअनवनवरंगयवावडे[2] निअवि पिअ।
गाढोकंठासरलिअभुअजुउ[3] अवरुंडइ[4] रइरसभरकंदलिअ ॥ ३०.१ ॥

षिश्चीः स्थविरासनकम् ॥ ३१ ॥

तजैरिति वर्त्तते। षण्मात्रत्रयं चतुर्मात्रचतुष्टयं च तजैर्यतिश्चेत्तदा[5] स्थविरासनकम्।

यथा –

[3]दारविवज्जिअ विसयपरंमुह खलिअगइक्कम अइपसरिअवेविअ।
वेरग्गिण तवसित्तु पवजिवि ठिअ[6] थेरासणि तुह तरुण वि वेरिअ[7] ॥३१.१॥

चृषौ सुभगम् ॥ ३२ ॥

तजैरिति वर्तते। सप्त चतुर्मात्राः षण्मात्रश्च सुभगम्। यथा –

जलइ सरोवरि नीलुप्पलवणु वणि लय फुल्लिअ नहयलि हिमकिरणु।
विरहरहक्कइं तुह तणुअंगिहिं[8] [4]सुहय विणिम्मिउ[9] जलु थलु नहु जलणु ॥ ३२.१ ॥

1) तुह रिउ इत्यत्र तव रिपवो वनं गताः। दिङ्मूढाः ताराध्रुवं च अवलोकयन्ति। यावदवहिताः सावधानाः बाष्पजलाविलनयनाः न पश्यन्ति तावद् भूताः संजाताः हृदये मरणाशङ्किताः। यतो 'यो ध्रुवादि न पश्यति स अचिरेण प्राणत्यागं करोति' इति निमित्तशास्त्रे। 2) दहिअक्खेति दध्यक्षतघनचन्दनमालिकाः नवनवरङ्गकाः वर्णकाश्च तेषु व्यापृतां निरीक्ष्य प्रियां कश्चिदालिङ्गति। कीदृग्। गाढोत्कण्ठया सरलितौ लम्बितौ भुजौ येन सः। तथा रतिरसभरेण कन्दलितः रोमाञ्चितः। 3) दारेत्यत्र तरुणा अपि तव वैरिणः स्थविरासने स्थिताः। वृद्धा हि निश्चलासने स्थिता भवन्ति। कीदृशाः वृद्धा वैरिणश्च। दारैर्विवर्जिताः विषयपराङ्मुखाः। विषयाः शब्दाद्याः पक्षे देशाश्च। स्खलितः गतिक्रमो येषां ते। उभयत्र समानं विशेषणम्। अतिप्रसृतं वेपितं येषां ते। वि० समानम्। किं कृत्वा स्थिताः। प्रतिपद्य तपस्वित्वं वराकत्वम्। पक्षे तपःकारित्वम्। केन। वैराग्येण पक्षे विगतरागत्वेन। 4) सुहयेत्यत्र हे सुभग सरोवरे नीलोत्पलवनं ज्वलति। वने पुष्पिता लताः। नभस्तले हिमकिरणः ज्वलति। तव विरहोद्रेकेण तन्वङ्ग्याः जलं स्थलं नभः ज्वलनशीलं निर्मितम्।

---

१ अवलोवहिं BP. २ वावउ N. ३ रारलअसुयभुअ A; -भुयजुउ BP; -भुअजुओ N. ४ अवरुडइ ACDN; अवकंडइ S. ५ तदा dropped in DP. ६ ट्ठिअ N. ७ विरिअ N. ८ तणुअंगहिं G. ९ विणिम्मिओ NS; विणम्मउ P.

षचीषचदाः पवनधुवकं ढजैः ॥ ३३ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रचतुष्टयं षण्मात्रचतुर्मात्रद्विमात्राः पवनधुवकम् । ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिः । यथा –

[1]बहुहयखरखुरखंडिअमहिउट्ठिअरइं रिउवहुनीसासपवणधुंइं[1] ।
जसु पयाणछणि अच्छिजुअलअणिमिसनयणत्तणु सुरसुंदरि निंदहिं ॥ ३३.१ ॥

षचाषचिदाः कुमुदं ञजैः ॥ ३४ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं षण्मात्रश्चतुर्मात्रत्रयं द्विमात्रश्च कुमुदम् । ञजैरिति दशभिरष्टाभिश्च यतिः । यथा –

[2]नेरु[2] लच्छिविवज्जिउ[3] मुच्चइ लोइण सव्वुं[4] वि ईसरकयअणुसरणु ।
मउलिअ कमलायॅर[5] निसि अलि मेल्लिवि[6] सेवहिं विअसंतउं कुमुअवणु ॥ ३४.१ ॥

तद्भाराक्रान्तं ठजैः ॥ ३५ ॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च चेद्यतिस्तदा तदेव कुमुदं भाराक्रान्तम् । यथा –

[3]कंचणभूसण छड्डिअँ[7] खंडिवि वसणु वि लहुइउ तुरिअ पलाइरिहिं ।
तु वि किच्छिण रमणत्थलभारक्कंतिहिं गम्मइ तुह रिउसुंदरिहिं ॥ ३५.१ ॥

चृतौ कन्दोट्टम् ॥ ३६ ॥

अष्टौ चतुर्मात्राः त्रिमात्रश्च कन्दोट्टम् । यथा –

[4]किं झाईउ[8] तिण अविचलचित्तिण किं निम्मलु तवु किउ समरिउमित्तिण ।
जं तुह मुहविब्भमहरु कंदोट्टं[9] विसंट्ट[10] तरुणि चुंबिज्जइ भमरिण ॥ ३६.१ ॥

षाचुता भ्रमरद्रुतं ञजैः ॥ ३७ ॥

षण्मात्रद्वयं चतुर्मात्रपञ्चकं त्रिमात्रश्च भ्रमरद्रुतम् । ञजैरिति दशभिरष्टभिश्च यतिः । यथा –

1) बहुहयेत्यत्र बहुहयखरखुरखण्डितमह्युत्थितरजसा रिपुवधूनिःश्वासपवनधुतेन यस्य प्रयाणक्षणे सुरसुन्दर्योऽक्षियुगलस्यानिमिषनयनत्वं निन्दन्ति । तासां विकसितत्वात् लोचनेषु रेणुपातादित्यर्थः । 2) नरु लच्छीत्यत्र नरो लक्ष्म्या विवर्जितो लोकेन मुच्यते । यतः सर्वोऽपि जनः ईश्वरकृतानुश(स)रणः । ऋद्धिमन्तं पुरुषमनुसरतीति भावः । यतोऽलयो भ्रमराः मुकुलितान्संकुचितान् [कमलाकरान्] सन्ध्यान्ते त्यक्त्वा रात्रौ कुमुदवनं सेवन्ते विकसत् । 3) कंचणभूसगेत्यत्र काञ्चनभूषणानि त्यक्त्वा वसनमपि खण्डयित्वा लघूकृतम् । अलघु लघूकृतमित्यर्थः । भूषणादिभारनिरासात् । तथापि कृच्छ्रेण रमणस्थलभाराक्रान्ताभिर्गम्यते भारमुद्वोढुमशक्यत्वात् तव रिपुसुन्दरीभिः । 4) किं झाईत्यत्र किं ध्यानं तेन अविचलचित्तेन । किं निर्मलं तपः कृतं तेन समरिपुमित्रेण सता । यत् हे तरुणि भ्रमरेण तव मुखविभ्रमहरं विकसितपद्मं चुम्ब्यते आश्लिष्यते । तस्याः सौभाग्यातिशयवर्णनमित्यर्थः ।

---

१ धुइ ACNS. २ तरु CN. ३ विवज्जउ F. ४ सव्ववि CDN. ५ कमलाइर P. ६ मेल्लवि P. ७ छंडिअ A; छड्डिअ N. ८ झाईउ A; झाइओ B. ९ कंदोट्टु BEPS. १० विसट्टु BEP.

[1]कुसुमुग्गमु अज्जुणकेअइकुडयहं[1] पेच्छिेवि[2] कह वि हु न हु रइ मंडहिं[3] ।
नवपाउसि संपइ पईसंतइ[4] ओ जाइ[5] निअंत भमर द्रुउ[6] हिंडहिं ॥ ३७.१ ॥

तत्सुरक्रीडितं ठजैः ॥ ३८ ॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तद् भ्रमरद्रुतं सुरक्रीडितम् । यथा–

[2]सग्गु पहुत्तिहिं तुह[7] परिपंथिहिं किउ अइसंकडु पुहईसर[8] निच्छिउ ।
सच्छरगण सुर कीलिउं सक्कहिं नाहिं ति[9] नंदणवंण[10]परिसरि इच्छिउ ॥ ३८.१ ॥

सिंहविक्रान्तं ढजैः ॥ ३९ ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव भ्रमरद्रुतं सिंहविक्रान्तम् । यथा–

[3] अच्छउ ता उब्भडभुअबलु चक्खुक्खेविण विहडयंतु[11] रिउभडहिअउ[12] ।
सुरनरसीहविक्कंतचरिउ लंघेविणु ठिउ[13] रेहइ पुहईसरतिलउ[14] ॥ ३९.१ ॥

कुङ्कुमकेसरं तजैः ॥ ४० ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव भ्रमरद्रुतं कुङ्कुमकेसरम् । यथा–

[4]नयणविलासिण निज्जिअ[15] कुवलय[16] कंतिकडप्पिण[17] कुंकुमकेसरनिअरु ।
दसणझलक्कइं[18] हीरय [19]विनडिअ ससहरु वयणिण काइं न मुद्धहि[20] पवरु ॥ ४०.१ ॥

चल बालभुजङ्गमललितम्[21] ॥ ४१ ॥

चल इति लुप्तविभक्तिको निर्देशः । नव चतुर्मात्रा बालभुजङ्गमललितम्[21] । यथा–

---

1) कुसुमुग्गेति [अत्र] भ्रमराः अर्जुनकेतकीकुटजानां कुसुमोद्गमं दृष्ट्वा क्वापि रतिं न मण्डयन्ति संप्रति नवप्रावृषि प्रविशन्त्याम् । प्रावृषि जातिपुष्पाणि न भवन्ति तेन जातिं पश्यन्तः सन्तो द्रुतं शीघ्रं हिण्डन्ते भ्रमन्ति इत्यर्थः । 2) सग्गु पेत्यत्र हे पृथ्वीश्वर निश्चितं तव रिपु[परि]पन्थिभिः स्वर्गं गतैरतिसंकटं कृतम् । ततः साप्सरोगणाः देवाः नन्दनवनपरिसरे ईप्सितं यथा भवति तथा एवं क्रीडितुं न शक्नुवन्ति न समर्था भवन्ति । दारग्रहणोत्थभयादित्यर्थः । 3) अच्छउ तेत्यत्र आस्तां तावदुद्भटभुजबलं अर्थात्त्वदीयम् । पृथ्वीश्वरतिलकः चक्षुःक्षेपेणापि रिपुभटहृदयं विघटयन् सुरनरसिंहविक्रान्तं लङ्घित्वा राजते । 4) नयनेत्यत्र नयनविलासेन निर्जितानि कुवलयानि । कान्तिसमूहेन कुङ्कुमकेसरे निर्जिते । दसणझलक्केन दशनकान्त्या हीरकाः विनटिताः । शशधरो वदनेन विनटितः । मुग्धायाः किं न प्रवरं अपि तु [सर्वं] प्रवरं वर्तते इत्यर्थः ।

---

१ कुडयह ACN. २ पेच्छवि AB; पेच्छेवि P. ३ मंडुहिं S. ४ पइसतसंतइ A. ५ जाय B. ६ डुउ S; हुअ A; दुओ N. ७ तुहु P. ८ पुहइसर ANS. ९ नोहिं ति N; नो तिहिं A. १० वण dropped in ACDNS. ११ विहडयतु N. १२ हिअओ C. १३ ट्ठिउ BNPS. १४ पुहरइसरतिलओ N. १५ निजिउ A. १६ कुवलअ N. १७ कडप्पाणि S. १८ दसण K. १९ विनिडिय ABC. २० मुद्धइं P. २१ गमविलसितं A.

[1]दुद्दमरिउमहिवालभुअंगमललिअसङ्खप्पणि तुहुं निच्छइ गरुडोवमु ।
जं पुण पुरिसोत्तिमसिरिचूडामणि वुच्चसि पुहईवल्लह तं निरुवमु ॥ ४१.१ ॥

षिचौदा उपगन्धर्वं ठजैः ॥ ४२ ॥

षण्मात्रत्रयं चतुर्मात्रचतुष्टयं द्विमात्रश्चोपगन्धर्वम् । ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च यतिः । यथा –

[2]गयघड-तुरयघट्ट-रहवूह-महाभडनिवह-रयणभंडार-समिद्धु वि ।
उँव गंधव्वनयरसमु पुहइवइत्तणु तिणुँ जिम्व चयहिं विवेअवंत कि वि ॥ ४२.१ ॥

तत्सङ्गीतं ढजैः ॥ ४३ ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेवोपगन्धर्वं सङ्गीतम् । यथा –

[3]वजहिं गज्जिरघणमद्दल नच्चहिं नहयलअंगणि नैव चंचलविज्जुल ।
गायहिं सिहि इअ संगीअउ पाउसलच्छिहिं करइ जुआणह मँण आउल ॥ ४३.१ ॥

उपगीतं तजैः ॥ ४४ ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेवोपगन्धर्वमुपगीतम् । यथा –

[4]जसु भुअबलु हेलुद्धरिअधरणि निसुणिवि वणयरगणउवगीउ सुविक्कमु ।
अज्ज वि हरिसिअँ नवदब्भंकुरदंभिण पयँडहिं कुलमहिहर पुलउग्गमु ॥ ४४.१ ॥

चूपौ गोन्दलम् ॥ ४५ ॥

[13]अष्टौ चतुर्मात्राः पञ्चमात्रश्च गोन्दलम् । यथा –

[5]सइ विज्जुलअविउत्तउ तुहुं जलहर करि गुंदलु निट्ठ न जाणसि विरहिअँहं ।
इअ भणि चिंतिवि[15] किंपि अमंगलु दइअँहुं अंसुपवाहु पलुट्टउ पंथिअहं ॥ ४५.१ ॥

1) दुद्दमेत्यत्र दुर्दमरिपुमहीपालभुजंगमललितविनाशने त्वं निश्चयेन गरुडोपमः । यत्पुनः पुरुषोत्तमस्य नारायणस्य शिरश्चूडामणिरुच्यसे हे पृथ्वीवल्लभ तन्निरुपमम् । द्वितीयपक्षे पुरुषोत्तमाः पुरुषप्रधानाः । 2) गजगडेत्यत्र गजघटा-तुरङ्गमघटा-रथव्यूह-महाभटनिवह-रत्नभाण्डागार समृद्धमपि गन्धर्वनगरसमानम् । आकाशे हि गन्धर्वनगरं क्षणदृष्टनष्टस्वरूपं भवति । तत्समानं पृथ्वीपतित्वं तृणमिव केऽपि विवेकवन्तस्त्यजन्ति । 3) वजहींत्यत्र गर्जनशीला घना एव मर्दला वाद्यन्ते । नभस्तलाङ्गणे नवचञ्चला विद्युतो नृत्यन्ति । गायन्ति शिखिनो मयूराः । इति प्रकारान्तरेण प्रावृट्लक्ष्म्याः संगीतकं प्रेक्षणकं यूनां मनांसि आकुलानि करोति । 4) जसु इत्यत्र यस्य भुजबलं श्रुत्वा । किंविशिष्टम् । हेलया उद्धृता धरणी येन तत् । पुनः किम् । वनचरोपगीतम् । पुनः किम् । सुविक्रमम् । अद्यापि हर्षिता कुलमहीधरा नवदर्भाङ्कुरदम्भेन पुलकोद्गमं प्रकटयन्ति रोमाञ्चकञ्चुकम् । 5) सईत्यत्र स्वयं विद्युल्लतया अवियुक्तस्त्वं हे जलधर कुरु गुन्दलं वर्धकम् (वार्दा-कम् ?) । अथवा गुन्दलं मर्दलध्वनिं गम्भीरध्वनिमित्यर्थः । अनिष्टां पीडां न जानासि विरहितानाम् । इत्यु-पालम्भं भणित्वा निजदयितां किमप्यमङ्गलं मृत्युप्रभृति चिन्तयित्वा पथिकानां अश्रुप्रवाहः पर्यस्तः पतितः ।

१ दुहुम D. २ ज्झडप्पणि P. ३ तुहं N. ४ सिरिचू० P. ५ निवहु B. ६ ओ BFP. ७ तिण A; तणु BP. ८ नवु BP. ९ इह N. १० मणु आउलु A. ११ हरसिअ B; हरिरसिय A. १२ पयविहिं BP. १३ The sentence is dropped in D. १४ विरहिअहिं A. १५ चिंतवि CDN. १६ दईअहं A.

षचृता रथ्यावर्णकं ठजैः ॥ ४६ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रसप्तकं त्रिमात्रश्च रथ्यावर्णकम् । ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च यतिः । यथा –

[1]विरहरहक्कइं सुहय न जंपइ न हसइ जीवइ केवलु पिअपच्चासइ ।
अहवा कित्तिउं[1] रत्थावण्णणु करिसहुं निच्छेइं[2] मरिसइ[3] तुहुं[4] जसु नासइ ॥ ४६.१ ॥

तचचरी ढजैः ॥ ४७ ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव रथ्यावर्णकं चच्चरी । यथा –

[2]चच्चरि चारु चवहिं अच्छर कि वि रासउ खेलहिं[5] कि वि कि वि गायहिं वरधवल[6] ।
रयहिं[7] रयणसत्थिअ कि वि दहिअक्खय गिण्हहिं कि वि जम्मूसवि तुइ जिणधवल ॥ ४७.१ ॥

अभिनवं तजैः ॥ ४८ ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टभिश्च[8] यतिश्चेत्तदा तदेव रथ्यावर्णकमभिनवम् । यथा –

[3]किं अज्ज वि माणंसिणिमाणसि माणु[9] बिसट्टइ माणइ न पयाणउ रमणु ।
इअ संजाइण कोविण णावइ आरत्तयतणु अहिणवउग्गमि हिमकिरणु ॥ ४८.१ ॥

चूषचताश्चपलम् ॥ ४९ ॥

तजैरिति वर्त्तते । चतुर्मात्रषट्कं षण्मात्रश्चतुर्मात्रत्रिमात्राश्चपलम् । यथा –

[4]सुरसरितुंगतरंगसहोअर कित्ति चवल तुह ठाणंट्ठिउ[10] जगु धवलइ ।
पुट्ठि भमंतिहु[11] रिउअवकित्तिहुं[12] कालत्तणु न हु निवचूलामणि कवलइ[13] ॥ ४९.१ ॥

चूषौ चावमृतम् ॥ ५० ॥

तजैरिति वर्त्तते । चतुर्मात्रषट्कं षण्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं चामृतम् । यथा –

---

1) विरहेत्यत्र विरहोद्रेकेण हे सुभग न जल्पति न हसति केवलं प्रियप्रत्याशया जीवति । अथवा कियद् रथ्यावर्णनं शून्यवर्णनं करिष्यामः । निश्चयेन सा म्रियते । तव यशो नश्यति । 2) चच्चरीत्यत्र हे जिनधवल हे जिनवृषभ तव जन्मोत्सवे चच्चरीं कथयन्ति अप्सरसः । काः अपि रासकान् खेलन्ति । काः अपि वरधवलानि गायन्ति । काः अपि वर(रत्न-?)स्वस्तिकान् रचयन्ति । काः अपि दध्यक्षतानि गृह्णन्ति । 3) किं अज्जेत्यत्र किमद्यापि मनस्विनीमानसे चित्ते मानोऽहंकारो विसरति । कस्मात्पादावनतं चरणलग्नं रमणं प्रियं न मानयति । इति संजातेन कोपेनेव आरक्ततनुरभिनवोद्गमे नवोदये हिमकिरणः शीतांशुः । 4) सुरसरीत्यत्र सुरसरिद् गङ्गा । तस्यास्तरङ्गाः कल्लोलाः । तेषां सहोदरा तव चपला कीर्तिः स्थानस्थितमपि जगद् धवलयति । पृष्ठ भ्रमन्तीनामपि वैरिकुकीर्तीनां कालत्वं हे नृपचूडामणे न कलयति नाश्रयति ।

---

१ किंतिउ N; केत्तिउ BP. २ निच्छउ P. ३ स मरइ BEP. ४ तुह O. ५ खिल्लहिं F. ६ वरधवलु ABCDN. ७ रेयहि A. ८ च यतिः dropped in D. ९ मणु NS. १० बाणट्ठिउ N; ठाणठिउ D. ११ भमतिहिं B; भमंतिहि P. १२ कित्तिहिं B; कित्तिहि P. १३ कवलई ANS.

[1]उण्हयं अमयमऊहमऊह वि दूसहु चंदणपंकु वि जलइ लयाहरु वि ।
इअ तुह विरहिण तहि तणुअंगिहि सुहय सुहाइ न किंपि वि पसिअहि दय करिवि ॥५०.१॥

च्लदौ सिंहपदम् ॥ ५१ ॥

तजैरिति वर्त्तते । नव चतुर्मात्रा द्विमात्रश्च सिंहपदम् । यथा—

[2]जावयरसरंजिअवरकामिणिपयपडिबिंबिहिं लंछिइं जइ किर आसि सइ ।
संपइ हयवणगयरुहिरारुणसीहपयंकिअ तुह रिउघरइं ति पिच्छिअहिं ॥ ५१.१ ॥

तद्दीर्घकं ढजैः ॥ ५२ ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव सिंहपदं दीर्घकम् । यथा—

[3]दीहरभुअदंडविडंबिअसुरसिंधुरकरु उरयडतुलिअविसालसिलायलु ।
उब्भडकोअंडपयंडिमहसिअधणंजउ पिउ एकंगिण जिणइ वेरिवलु ॥ ५२.१ ॥

षच्टः कलकण्ठीरुतम् ॥ ५३ ॥

ढजैरिति वर्त्तते । षण्मात्रश्चतुर्मात्राष्टकं च कलकण्ठीरुतम् । यथा—

[4]मिउ मलयसमीरणु अंगिहिं अहिणवपल्लव दिट्ठिहिं कलयंठीरुउ कण्णिहिं ।
विसकंदलिसंन्निह मुद्धहे दूसह खणि खणि पाणंतिउ मुच्छाभरु अप्पहिं ॥ ५३.१ ॥

षाच्दाः शतपत्रम् ॥ ५४ ॥

ढजैरिति वर्त्तते । षण्मात्रद्वयं चतुर्मात्रषट्कं द्विमात्रश्च शतपत्रम् । यथा—

[5]एक्कु पसारइ जइ दिअवइ कर तु वि मउलइ सयवत्तु निरारिउं आउलउं ।
पहु तुहं पुण करसरसीरुहु दिअवइलक्खि वि दिट्ठइ फुडु विअसइ अग्गलउं ॥५४.१॥

1) उन्हयेत्यत्र अमृतमयूखमयूखा अपि चन्द्रकिरणा अपि उष्णकाः । चन्दनपङ्कोऽपि दुःसहः । ज्वलति लतागृहमपि । इति तव विरहेण तस्याः तन्वङ्ग्याः हे सुभग न किमपि सुखायते । प्रसीद प्रसादं कुरु। अनुग्रहं कुरु दयां कृत्वा । 2) जावयेत्यत्र यावकरसरञ्जितवरकामिनीपदप्रतिबिम्बितैर्लाञ्छितानि यानि किलासन् सदा संप्रति हतवनगजरुधिरारुणसिंहपदाङ्कितानि तव रिपुगृहाणि तानि दृश्यन्ते । शून्यत्वात् वनश्वापदानां निवासः । 3) दीहरेत्यत्र दीर्घभुजदण्डविडम्बितसुरसिन्धुरकरः उरःस्थलतुलितविशालशिलातलः उद्भटकोदण्डप्रचण्डिमहसितधनंजयोऽर्जुनः प्रियः एकाङ्गेन न परसाहाय्येन वैरिबलं जयति । एक एवेत्यर्थः । 4) मिउमेत्यत्र मृदुमलयसमीरणः अङ्गेषु । विभक्तिविपरिणामः । विषकन्दलीसंनिभः इति सर्वत्र योज्यम् । अभिनवपल्लवाः दृष्ट्योर्विषसंनिभाः । कलकण्ठीरुतं कर्णयोर्विषकन्दलीसंनिभं विरहात् । विरहः प्राणिनां दुःखकारणं भवतीत्यर्थः । 5) एक्कुपेत्यत्र यदि एकोऽपि प्रसारयति द्विजपतिः करं ततोऽपि मुकुलयति शतपत्रम् । निरालउत्ति-निश्चितम् । आउल[उ]त्ति आकुलम् । हे प्रभो तव पुनः करसरसीरुहं हस्तकमलं द्विजपतिलक्षेऽपि दृष्टे स्फुटं प्रकटं अनर्गलं यथा भवति तथा विकसति । एकदा द्विजपतिश्चन्द्रोऽन्यदा ब्राह्मणवरः ।

---

१ उन्हय K. २ सुहाइं D. ३ किंचिवि ABP. ४ पसीअहि A. ५ लंछिय BP. ६ किरि S. ७ पेच्छिअहिं BP. ८ भुअदंड A. ९ कोडंड A. १० पिओ BO; पिउ dropped in A. ११ इक्कंगिण A. १२ कलकंठीरुउ S. १३ कन्निहिं BP; कन्नहिं DN. १४ कंदल॰ A. १५ मुद्धहि BPS. १६ दूसहु BPS. १७ विअवइ D. १८ निरारिओ ON; निरालिउ BP; निरालउ K. १९ आओलउं N. २० तुहु P. २१ अणग्गलउं K.
२९ छन्दो॰

च्लूतावतिदीर्घं ढजैः ॥ ५५ ॥

चतुर्मात्रनवकं त्रिमात्रश्चातिदीर्घम् । ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिः ।

यथा–

[1]जइ जाहिं सुरसरिअ जइ गिरिनिज्झर सेवहिं[1] जइ पइसहि काणणतरुसंडय ।
रिउ निव तुवि नवि छुट्टहिं पहु तुज्झु[2] पयावहु कालहु अइदीहर[3] भुअदंडय ॥५५.१॥

षाचूता मत्तमातङ्गविजृम्भितम् ॥ ५६ ॥

ढजैरिति वर्त्तते । षण्मात्रद्वयं चतुर्मात्रषट्कं त्रिमात्रश्च मत्तमातङ्गविजृम्भितम् ।

यथा–

[3]पयडिअ[4]लंछणमयलेहिण उल्लासिअकरदंडिण ताराहरणिण निसिअरिण ।
उ[5]अ नीसंकिण भउ विरहिणिजणहु जणिज्जइ असमु मत्तमायंगविअंभिइण[6] ॥५६.१॥

चत्वारिंशत्कला एकद्व्यधिका वा मालाध्रुवकम् ॥ ५७ ॥

चत्वारिंशन्मात्रा यद्वा एकद्व्यधिका इति एकचत्वारिंशद् द्विचत्वारिंशद्वा माला-ध्रुवकं नाम द्विपदी । यथा–

[1]तुह[7] पुहईसरसेहर किंत्ति[8] अकित्तिम सुरहिअदिसिमुह जाम्वहिं सग्गि पइट्ठिअ ।
ताम्वहिं तक्खणि सुरसुंदरिलोअहु[9] सुरतरुकुसुममाल ध्रुवुं[10] हुअ मणउव्विट्ठिअ[11] ॥ ५७.१ ॥

एवमेकद्व्यधिकयोरप्युदाहार्यम् । एवं द्विपदीध्रुवा चतुःषष्टिः ॥ ५७.१ ॥

अयं चात्र विवेकः—

सिंहावलोकितार्थेषु विज्ञप्तौ संविधानके ।
मङ्गले[12] च ध्रुवा प्रोक्ता द्विपद्यन्यत्र[13] कीर्त्यते ॥ ५७.२ ॥ इति ॥

---

1) तुहेत्यत्र तव हे पृथ्वीश्वरशेखर कीर्तिरकृत्रिमा सुरभितदिङ्मुखा यावत्स्वर्गे प्रतिष्ठिता तावत्क्षणे सुरसुन्दरीलोकस्य सुरतरुकुसुममाला ध्रुवं संजाता मनोऽप्रिया अवल्लभेत्यर्थः । 2) जईत्यत्र हे अतिदीर्घ-भुजदण्ड यद्यपि हे नृपवर तव वैरिणः सुरसरितं गङ्गां प्रतियान्ति यदि च गिरिनिर्झराणि सेवन्ते यदि कान्तार-तरुषण्डेषु प्रविशन्ति तथापि काल इव कालात्तव प्रतापान्न च्छुटन्ति । 3) पयडियेत्यत्र पश्य । निशाकरेण विरहिणीजनस्य असमं भयं जन्यते । कथंभूतेन मत्तमातङ्गवद्विजृम्भितं यस्य सः तेन । प्रकटिता लाञ्छनमेव मदलेखा येन सः [तेन] । उल्लासितकरदण्डेन । तारा एवाभरणानि यस्य स तथा [तेन] । मत्तमातङ्गोऽपि मदलेखां प्रकटयति, करदण्डमुल्लासयति, ताराणि दीप्राणि आभरणानि धत्ते बिभर्ति ।

---

१ सेवइ S; सेवइहिं D. २ तुज्झ ACP. ३ अइदीहिहर॰ N. ४ पडिडय A. ५ डम S. ६ विबभिइण A; विअंभिइअ C; वियंभिइण BP. ७ तह DN. ८ कित्तिय कित्तिम A. ९ लोअह P; लोअई B. १० ध्रुव S. ११ उव्विट्ठिअ N. १२ व ANS. १३ द्विपदान्यत्र N.

प्रकारान्तरेण द्विपदीराह ।

चो विजया ॥ ५८ ॥

एकश्चतुर्मात्रः पादे चेद्विजया नाम द्विपदी । यथा –

[1]सजया, विजया ॥ ५८.१ ॥

पो रेवका ॥ ५९ ॥

पञ्चमात्रो रेवका ।

[2]बहुवया, रेवया ॥ ५९.१ ॥

पो गणद्विपदी ॥ ६० ॥

षण्मात्रो गणद्विपदी । यथा –

[3]निअ जुवई, गणदु वई ॥ ६०.१ ॥

चतौ स्वरद्विपदी ॥ ६१ ॥

चतुर्मात्रत्रिमात्रौ स्वरद्विपदी । यथा –

[4]पसरदु वई, अखलिअगई ॥ ६१.१ ॥

पदावप्सराः ॥ ६२ ॥

पञ्चमात्रद्विमात्रौ अप्सराः । यथा –

[5]उअ अच्छरा, गयमच्छरा ॥ ६२.१ ॥

अष्टौ कला वसुद्विपदी ॥ ६३ ॥

यथा –

[6]सु तव सुदु वई, जयेइ नरवई ॥ ६३.१ ॥

चौ करिमकरभुजा ॥ ६४ ॥

चतुर्मात्रद्वयं करिमकरभुजा । यथा –

[7]करिमयरभुओ, उव्वहुअभुओ ॥ ६४.१ ॥

---

1) अथ प्रकारान्तरेण द्विपदीराहेत्यत्र सजया विजयेत्यत्र सजया जयवती विजयादेवी । 2) बहुवया रेवया इत्यत्र बहुवका बहुपया वा रेवया रेवानदी । 3) निअजुवेत्यत्र निजयुवतिं पतिर्गणयतु मानयस्वि-त्यर्थः । 4) पसरेत्यत्र प्रसरतु पतिः अस्खलितगतिः । 5) उअ एत्यत्र पश्य अप्सरसो गतमत्सराः सन्ति । 6) सु तवेत्यत्र । स तव श्रुतो विश्रुतः पतिः । यो जयति नरपतिः । 7) करिमेत्यत्र करिमकरभुज ऊ(औ)र्वहुतभुक् ।

---

१ These three words are dropped in P. २ पई B; पइ P. ३ उअयच्छरा A.
४ The line is dropped in D.

चलदलाश्चन्द्रलेखा ॥ ६५ ॥

चतुर्मात्रो लघुर्द्विमात्रो लघुश्च चन्द्रलेखा । यथा –

[1]नवचंदलेह, जिम्व मुद्ध एह ॥ ६५.१ ॥

पतौ मदनविलसिता ॥ ६६ ॥

पञ्चमात्रस्त्रिमात्रश्च मदनविलसिता । यथा –

[2]मयणविलसिअं, पावववसिअं ॥ ६६.१ ॥

चपौ जम्भेट्टिका ॥ ६७ ॥

चतुर्मात्रपञ्चमात्रौ जम्भेट्टिका । यथा –

[3]सा तसु बेट्टिआँ, सुठ्ठ जं भेट्टिआँ ॥ ६७.१ ॥

पचौ लवली ॥ ६८ ॥

पञ्चमात्रचतुर्मात्रौ लवली । यथा –

[4]उअ वणावलिआ, फुल्लिअलवलिआ ॥ ६८.१ ॥

सप्त कला दलौ चामरपुरसुन्दरी ॥ ६९ ॥

आदौ सप्तकलास्ततो द्विमात्रो लघुश्चामरपुरसुन्दरी । यथा –

[5]अमरपुरसुंदरिहिं, भड वरिअ सयंवरिहिं ॥ ६९.१ ॥

षचौ काञ्चनलेखा ॥ ७० ॥

षण्मात्रचतुर्मात्रौ काञ्चनलेखा । यथा –

[6]मणिकंचणरेहिअ, सुरसुंदरि जेहिअ ॥ ७०.१ ॥

पौ चारुः ॥ ७१ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ चारुः । यथा –

[7]चारुचंपयरुई, उर्अ सोहँइ जुर्अई ॥ ७१.१ ॥

तषताः पुष्पमाला ॥ ७२ ॥

त्रिमात्रषण्मात्रत्रिमात्राः पुष्पमाला । यथा –

---

1) नवेत्यत्र मुग्धा राजते इति क्रियाशेषः । यथा नूतनचन्द्रलेखेह । 2) मयणेत्यत्र मदनविलसितं पापव्यवसितम् । 3) सा तेत्यत्र सा तस्याः बेटी सुष्ठु भेटिता यत् । 4) उअ वेत्यत्र पश्य वनावली पुष्पितलवलिका । 5) अमरेत्यत्र अमरपुरसुन्दरीभिः भटाः वृताः स्वयंवरे । 6) मणीत्यत्र मणिकाञ्चनराजिता सुरसुन्दरी यथा । 7) चारीत्यत्र चारु युवतिः शोभते । त्वं पश्य । [चम्पकरुचिः] ।

---

१ जिम C. २ जंमेदिका N. ३ बेट्ठिआ N; बेठिआ A. ४ सुट्ठु BNS. ५ मेट्ठिआ N. ६ ओ AD. ७ साहइ A. ८ जुवई A.

[1]एह ललिअदेह बाल । नाइ जाइफुल्लमाल ॥ ७२.१ ॥

तोमरमित्यन्ये ॥ ७२.१ ॥

एवमन्या अपि त्रिंशन्मात्रापर्यन्ता अभ्यूह्याः । अप्रसिद्धाभिधानत्वात्तु नोक्ताः ।

यदाह –

चतुर्मात्रादिकत्रिंशत्प्रान्तैरंह्रियुगैः पुनः ।
एकानेकैरन्तवर्णैर्यमके द्विपदीं विदुः ॥ ७२.२ ॥

द्विपदीप्रकरणम् ॥

गाथात्राानुक्तम् ॥ ७३ ॥

अत्र शास्त्रे यन्नोक्तं छन्दस्तद् गाथासंज्ञम् ॥ यथा –

दश धर्मं न जानन्ति धृतराष्ट्र निबोधनांत् ।
मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः क्रुद्धः श्रान्तो बुभुक्षितः ॥
त्वरमाणश्च भीरुश्च लुब्धः कामीति ते दश ॥ ७३.१ ॥

अत्र त्रिभिः षड्भिर्वा पादैः श्लोकः ॥ ७३.१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ द्विपदीव्यावर्णनो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

ग्रं० १९७; उ० २८०३ ।

* *
*

1) एहेत्यत्र एषा ललितदेहा बाला ज्ञायते जातिपुष्पमालेव ।

सप्तमोऽध्यायः संपूर्णः ।

१ पुप्फमाल A. २ निबोध तान् P; निबोधि तान् B.

अथ अष्टमोऽध्यायः ।

अथ प्रस्तारादयः षट् प्रत्ययाः ॥ १ ॥

प्रस्तार्यत इति प्रस्तारो वृत्तानां विस्तरतो विन्यासः । स आदिर्येषां प्रत्ययानां ते प्रस्तारादयः । प्रतीतिजननात्प्रत्ययास्तेऽधिक्रियन्ते । ते च षट् । यदाहुः—

> प्रस्तारो नष्टमुद्दिष्टं सर्वैकादिगलक्रिया[1] ।
> संख्या चैवाध्वयोगश्च षडेते प्रत्ययाः स्मृताः ॥ १.१ ॥

तत्र प्रस्तारमाह—

प्राक्लपाद्यगोऽधो लः परमुपरिसमं प्राक्
पूर्वविधिरिति समयभेदकृद्वर्जं प्रस्तारः ॥ २ ॥

तत्रायं क्रमः । पादे अर्धे छन्दसि वा यावन्तो वर्णास्तावन्तो गुरवः प्रथमविकल्पे स्थाप्याः । यथा—समवृत्तस्य त्र्यक्षरे पादे गुरुत्रयं ऽ ऽ ऽ; ततोऽस्य[१] प्राक्लपस्याद्यो यो गुरुस्तस्याधो लघुः स्थाप्यः । ततः परमुपरिसमं स्थाप्यम् । यत्रोपरि गुरुस्तत्राधस्तादपि गुरुः यत्रोपरि लघुस्तत्राधस्तादपि लघुः । यथा— ऽऽऽ, ।ऽऽ; पुनः प्राक्लपाद्यगुरोरधो लघुः स्थाप्यः । परमुपरिसममिति वचनात् ततः परं गुरुः स्थाप्यः । ततः स्थापितलघोः प्राक् पृष्ठे[२] पूर्वविधिरिति पूर्वस्य प्रथमविकल्पस्य सर्वगुरोर्विधिर्विधानम् । प्रथमविकल्पे यो वर्णः स चेह गुरुरेव । यथा[३]— ऽऽऽ, ।ऽऽ, ऽ।ऽ. एवं सर्वलघुविकल्पं यावदयं विधिः करणीयः । यथा— ऽऽऽ, ।ऽऽ, ऽ।ऽ, ।।ऽ, ऽऽ।, ।ऽ।, ऽ।।, ।।।. समयभेदकृद्वर्जमिति-समयोऽभ्युपगमस्तद्भेदकारी विकल्पः[2] प्रस्तारक्रमायातोऽपि वर्जनीयः । संख्यायां न गणनीय इत्यर्थः । अस्य चार्धसमादावुपयोगः ॥ २ ॥

इति समवृत्तप्रस्तारः ।

अर्धसमप्रस्तारे त्वर्धस्य प्रस्तारः कार्यः । यथा—द्व्यक्षरपादद्वयस्य सर्वगुरोः ऽऽ; ऽऽ. आद्यगुरोरधो लघुः । ततः परमुपरिसममिति परतो गुरुत्रयं स्थाप्यम् ।ऽ; ऽऽ. पुनः प्राक्लपाद्यगोऽधो ल इति प्रथमपादद्वितीयगुर्वक्षरस्याधो लघुः । परतस्तु परमुपरिसममिति गुरुद्वयम् । ततः प्राक्पूर्वविधिरित्यादौ गुरुः स्थाप्यः ऽ।; ऽऽ. अनया रीत्या सर्वलघुं यावत् षोडश भेदाः—

अथ अष्टमोऽध्यायः

1) सर्वैकादीत्यत्र एक आदौ येषां ते एकादयः ते च ते गलाश्च एकादिगलाः सर्वे च ते गलाश्च तेषां क्रिया । 2) तद्भेदकारी विकल्पेत्यत्र अर्धसमादीनां यः प्रस्तुतः प्रस्तारः तस्य चैतत्साङ्कर्यापादकः ।

१ ततोऽल्पस्य D. २ पृष्ठे ABODP. ३ The following table is dropped in N.

SSSS	SS|S	SSS|	SS||
|SSS	|S|S	|SS|	|S||
S|SS	S||S	S|S|	S|||
||SS	|||S	||S|	||||

एषु प्रथम-षष्ठ-एकादश-षोडशाः समवृत्तभेदत्वेन अभ्युपगतार्धसमवृत्तभेदकारित्वाद्वर्जनीयाः। ततः शेषाः द्वादश शुद्धार्धसमभेदाः। विषमप्रस्तारे तु पादचतुष्टयस्य प्रस्तारः कार्यः। यथा– अक्षरपादचतुष्टयस्य सर्वगुरोः (SS SS SS SS) प्राक्कल्पाद्य-गोऽधो ल इत्याद्यगुरोरधो लघुः स्थाप्यः। ततः परमुपरिसममिति परतो गुरुसप्तकं स्थाप्यम् (|SSSSSSS)। पुनः प्रथमपादद्वितीयगुर्वक्षरस्याधो लघुः परमुपरि-सममिति परतो गुरुषट्कम्। ततः प्राक् पूर्वविधिरित्यादौ गुरुः स्थाप्यः (S|SS SS SS)। अनया रीत्या सर्वलघुं यावत् षट्पञ्चाशदधिकं शतद्वयं भेदाः। तेषां मध्यात् समार्धसमरूपत्वेन अभ्युपगतविषमप्रस्तारभेदकारित्वात् [1]प्रथमो, द्वितीयात्सप्तदशः सप्तदशः, अन्त्यभेदं यावद्वर्जनीयः। ते च समुदिताः षोडश। तद्यथा–

स्थापना चेयम्।

SSSS	SSSS	१	SSS|	SSS|	१३७
|SSS	|SSS	१८	|SS|	|SS|	१५४
S|SS	S|SS	३५	S|S|	S|S|	१७१
||SS	||SS	५२	||S|	||S|	१८८
SS|S	SS|S	६९	SS||	SS||	२०५
|S|S	|S|S	८६	|S||	|S||	२२२
S||S	S||S	१०३	S|||	S|||	२३९
|||S	|||S	१२०	||||	||||	२५५

[2]अमीषां मध्ये प्रथमषष्ठैकादशषोडशाः समभेदाः। अन्ये अर्धसमभेदाः।

1) प्रथमो द्वितीयेत्यत्र प्रथमः त्याज्यः। द्वितीयादारभ्य सप्तदशः त्याज्यः। स तु प्रथमापेक्षया अष्टादशः स्यात्। ततोऽपि सप्तदशः त्याज्य इति भावार्थः। 2) अमीषां मध्ये प्रथमेत्यत्र अमीषां मध्ये प्रथमषष्ठैकादशषोडशाः समभेदाः। शेषा द्वादशभेदा अक्षरपादस्यार्धसमस्य पादचतुष्टयत्वेन अभ्युपगताः। अथ यदि अक्षरपादस्य विषमस्य पादचतुष्टये प्रसृते चतुरक्षरपादस्य समस्यैव पादद्वयत्वेन एकैको भेदोऽभ्युपगम्यते तदा एते षोडशापि समवृत्तभेदा भवन्ति। तेषां मध्ये चतुरक्षरपादस्यार्धसमस्य यदि पादद्वयत्वेनैकैको भेदोऽभ्युपगम्य पृथक् क्रियते तदा भेदा बहवो निःसरन्ति। ततो अक्षरविषमप्रस्तारे समार्धसमयोरपि अक्षरमेव पादचतुष्टयं गणनीयम्। न तु पूर्वोक्त्या चतुरक्षरं पादद्वयं गणनीयम् एवं तुल्यं सर्वत्र।

१ शु० समवृत्तभेदाः A. २ विषमविस्तारे B. ३ The word is dropped in BP. ४ सप्तदशसप्तदशः BP. ५ The two words are dropped in DN.

अथ जातिष्वार्यायाः प्रस्तारो यथा–

प्रथमस्य[1] गणस्य द्विगुरोः (ऽऽ) आद्यस्य[2] गुरोरधो लघुः स्थाप्यः। ततः परमुपरिसममिति परगुरुसहितद्वितीयादिगणानामधो गुरवः स्थाप्याः। प्राक्पूर्वविधिरिति यावत्यः प्रथमगणे मात्रास्तावत्यो गुरुलघुक्रमेण पूरणीयाः। ततश्चतुर्मात्रत्वात्पूर्वगणस्य एका[3] मात्रा प्राक्[4] न्यसनीया। तेन द्वितीयभेदे प्रथमगणो[5] गुर्वन्तः (।।ऽ), अन्ये तु गुर्वात्मकाः। पुनराद्यगुरोरधो लघुस्ततः परमुपरिसममिति अन्ये गणा गुर्वात्मकाः। प्राक्पूर्वविधिरिति मात्रात्रये प्रथमगणसंबन्धिन्यवशिष्टे यदि लघुपूर्वो गुरुर्दीयते तदा नौजे जः इति वचनात् समयभेदः स्यात्। ततो गुरुपूर्वो लघुर्दीयते इति तृतीयभेदे गुर्वादिः[6] (ऽ।।) प्रथमो गणः। शेषाश्च तथैव1)। पुनराद्यगुरोरधो लघुस्ततः परमुपरिसममिति द्वौ लघू शेषाश्च गणा गुर्वात्मकाः। प्राक्पूर्वविधिरिति एका मात्रा प्रथमगणे अवशिष्यते[7]। सा[8] प्राक् न्यस्येति चतुर्थे[9] भेदे सर्वलघुः प्रथमो गणः (।।।।), शेषाश्च तथैव। पुनर्द्वितीयगणप्रथमगुरोरधो लघुः। ततः परमुपरिसममिति द्वितीय[10]गणद्वितीयगुरुत आरभ्य सर्वे गुरवः। प्राक् पूर्वविधिरिति यदि लघुपूर्वं गुरुद्वयं दीयते तदा गणनाशात्समयभेदः स्यात्। तदेतन्मा भूदिति द्वितीयगणापेक्षयैव द्वितीयगणलघोः पूर्वो लघुर्देयः। 2)प्रथमश्च गणः सर्वगुरुरिति पूर्वविधिना गुर्वात्मक इति द्विगुरुर्गुर्वन्तश्च पञ्चमे भेदे प्रथमद्वितीयौ गणौ। ततः षष्ठसप्तमाष्टमेषु भेदेषु क्रमेण द्वितीयतृतीयचतुर्थभेदतुल्यः प्रथमो गणो द्वितीयश्च गुर्वन्त एव। ततो नवमे भेदे द्वितीयगणगुरोरधो लघुः। ततः प्राक्पूर्वविधिरिति लघुपूर्वो[11] गुरुः प्राग् देयः। तेन जगणस्तत्र संपन्नः। 3)प्रथमश्च गुर्वात्मकः। उपरितुल्यत्वं पुनः 4)परेषां स्थितमेव। यावद्विंशतितमे भेदे गणद्वयं[12] लघुरूपं संपन्नमिति [13]द्वितीयो गणो विंशत्या निष्ठितः। तृतीयगणः 5)चतुर्भेदः एकैको 6)विंशतिकृत्वोऽशीत्या[14] निष्ठितः। चतुर्थगणः[15] 7)पञ्चभेदः एकैकोऽशीतिकृत्वः चतुःशत्या निष्ठितः। पञ्चमगणश्चतुर्भेदः एकैकः चतुःशतीकृत्वः षोडशशत्या निष्ठितः। षष्ठगणो द्विभेदः एकैकः षोडशशतीकृत्वो

1) तथैव पुनरित्यत्र यथाक्रमं न्यस्ता गुर्वात्मका अन्ये इति। 2) प्रथमश्च गणेत्यत्र गणस्य चतुर्मात्रिकतया नाशो गणनाशः। तथा हि यदि पूर्वं गुरुद्वयं दीयते तदा प्रथमो गणस्त्रिमात्रो द्वितीयः पञ्चमात्रः प्रथमस्त्रिमात्रो वा स्यात्। गणस्तु चतुर्मात्र एव स्थाप्य इति समयः। 3) प्रथमः पाश्चात्यः 4) परेषां स्थितेत्यत्र अग्रेतनानाम्। तथाविधमेव सर्वगुरुरूपम्। 5) चतुर्भेद इत्यत्र जगणरहितत्वात्। 6) विंशतिकृत्वो इत्यत्र विंशतिश्चतुर्भिर्गुणिताशीतिः। 7) पञ्चभेदत्यत्र जगणसहितत्वात्।

---

१ प्रथमगणस्य BP. २ आद्यगुरोः A. ३ अत्रैका मात्रा O; अत्रैकमात्रा BP. ४ प्राक् dropped in A. ५ प्रथमो गणो ABCP. ६ गुर्वादि AN. ७ अवशेष्यते AO. ८ सा च BP. ९ चतुर्भेदे N; चतुर्थभेदे O. १० द्वितीयगण dropped in A. ११ लघुपूर्वोक्तगुरुः A. १२ गणद्वयलघु० O. १३ द्वितीयगणो C. १४ असीत्या P. १५ चतुर्थगणपञ्चभेद एकेशीतिकृत्वः A.

द्वात्रिंशच्छत्या निष्ठितः । सप्तमगणश्चतुर्भेदः एकैको द्वात्रिंशच्छतीकृत्वो द्वादशभिः सहस्रैः अष्टशत्युत्तरैर्निष्ठितः । अन्त्यो गुरुरेक एव । एकेन गुणितं तदेवेति तावद्भिरेव निष्ठितः । एवं निश्चितं पूर्वार्धम् । परार्धमपि गणविकल्पाश्रित्य प्रस्तारयेत् । एवमन्येष्वपि मात्राछन्दःसु प्रस्तारो ज्ञेयः इति ॥ २ ॥

समवृत्तानां प्रकारान्तरेण प्रस्तारमाह–

ग्लावधोऽधो द्विर्द्विरतः ॥ ३ ॥

समवृत्तानां प्रस्तारे चिकीर्षिते प्रथमपङ्क्तौ यावत्संख्यापरिमाणमेकान्तरितावधोऽधो गुरुलघू स्थाप्यौ । अतः परं द्वितीयादिपङ्क्तिषु द्विगुणद्विगुणा गुरवो लघवश्च अधोऽधः स्थाप्याः । यथा– त्र्यक्षरे छन्दसि प्रथमपङ्क्तौ एकान्तरिताः गुरुलघवः अष्टसंख्यां यावत् स्थाप्याः । द्वितीयपङ्क्तौ द्वौ द्वौ । तृतीयपङ्क्तौ चत्वारश्चत्वारः ।

इति प्रस्तार उक्तः ॥ ३ ॥

समवृत्तानां नष्टमाह–

नष्टऽङ्कस्य[1] दले लः सैकस्य गः ॥ ४ ॥

किंचिद्वृत्तं नष्टं चतुर्थं पञ्चमं वा । तत् समं यदि भवति तदा दलेऽर्धे कृते ल इति लघुर्लभ्यते । पुनर्दले लघवो लभ्यन्ते । अथ वैषम्यात् संख्या अर्धं न ददाति तदा सैकस्य गः इति सैकस्याङ्कस्य दले कृते गुरुर्लभ्यते । पुनस्तथेति[2] नष्टवृत्तमुत्पद्यते[3] । यथा– अत्रैव त्र्यक्षरे छन्दसि पञ्चमं वृत्तं नष्टम् । पञ्च अर्धं न ददतीति सैकाः[4] षट् तदर्धे गुरुः । पुनस्त्रयोऽर्धं[5] न ददति[6] । सैकाश्चत्वारः तदर्धे गुरुः । द्वयोरर्धमेक इति लघुरिति द्वौ गावेको लः ईदृशं पञ्चमं वृत्तं (ऽऽ।) इति ॥ ४ ॥

समवृत्तनष्टविधिरुक्तः । जातीनां नष्टविधिरुच्यते–

नष्टाङ्के गणैर्हृते[7] शेषसंख्यो गणो देयो
राशिशेषे[8] लब्धं सैकम् ॥ ५ ॥

नष्टस्य वृत्तस्याङ्के स्थापिते गणैर्गणविकल्पैर्हृते यच्छेषं तत्संख्यो गणो देयः । यत्र तु राशिशेषं भवति तत्र लब्धं सैकं कार्यम् । ततः पुनस्तस्मिन्नुत्तरगणविकल्पैर्हृते शेषसंख्यो गणो देयः । यथा – आर्याप्रस्तारे एका कोटिरेकविंशतिर्लक्षाः एकविंशतिः सहस्राः द्वे शते द्वादशोत्तरे इत्येतावत्संख्यं वृत्तं नष्टं कीदृशमिति पृष्टे प्रथमगणश्चतुर्विकल्प[9] इति चतुर्भिर्नष्टाङ्कं[10] हरेत् । लब्धं त्रिंशल्लक्षास्त्रिंशत्सहस्रास्त्रीणि शतानि त्र्युत्तराणि शेषं चत्वारि[1])

1) शेषं चत्वारीत्यत्र अत्र नष्टाङ्कराशिर्निर्लेपो जातः । परंतु चतुर्भिर्भागो धृतः । ततः शेषं चत्वारि ।

१ नष्टाङ्कस्य N. २ पुनस्तद्वत् N. ३ उत्पाद्यते C. ४ सैका N; सैकां A. ५ त्रयार्धं N. ६ ददाति B. ७ हृतशेष° N. ८ राशिषं A. ९ गण dropped in A. १० चतुर्थवि° N. ३० छन्दो°

इति तद्विकल्पेषु चतुर्थं सर्वलघुं न्यसेत् (।।।।)। द्वितीयो गणः पञ्चविकल्प इति पञ्चभिर्हरेत्। लब्धं षट् लक्षाः षट् सहस्राः षष्ट्यधिकाः। राशेश्च हृताः शेषं त्रीणि इति तद्गणविकल्पेषु तृतीयं मध्यगुरुं न्यसेत्। ततो राशिशेषं लब्धं सैकं इति वचनाल्लब्धं सैकं कृत्वा तृतीयगणश्चतुर्विकल्प इति चतुर्भिर्हरेत्। लब्धमेकं लक्षमेकपञ्चाशत्सहस्राः पञ्चशतानि पञ्चदशोत्तराणि। राशिशेषमेक इति तद्विकल्पेषु प्रथमं सर्वगुरुं न्यसेत्। लब्धं सैकं कृत्वा चतुर्थगणस्य पञ्चविकल्पत्वात् पञ्चभिर्हरेत्। लब्धं त्रिंशत्सहस्राः त्रीणि शतानि त्र्युत्तराणि। राशिशेषमेक इति प्रथमविकल्पं सर्वगुरुं न्यसेत्। ततो लब्धं सैकं कृत्वा पञ्चमगणस्य चतुर्विकल्पत्वात् चतुर्भिर्हरेत्। लब्धं पञ्चसप्ततिः शतानि षट् सप्तत्यधिकानि। शेषं चत्वारीति चतुर्थविकल्पं सर्वलघुं न्यसेत्। ततः षष्ठस्य द्विविकल्पत्वात् द्वाभ्यां हरेत्। लब्धं सप्तत्रिंशच्छतानि अष्टाशीत्यधिकानि। शेषं द्वे इति द्वितीयविकल्पं सर्वलघुं न्यसेत्। ततः सप्तमगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्हरेत्। लब्धं नव शतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि। शेषं चत्वारीति चतुर्थविकल्पं सर्वलघुं न्यसेत्। अन्ते नित्यविन्यासं गुरुं न्यसेत्। ततः सप्तमगणाल्लब्धं परार्धादिगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्हरेत्। लब्धं द्वे शते षट्त्रिंशदधिके। राशिशेषं त्रीणीति तृतीयविकल्पमादिगुरुं न्यसेत्। ततो लब्धं सैकं कृत्वा द्वितीयगणस्य पञ्चविकल्पत्वात् पञ्चभिर्हरेत्। लब्धं सप्तचत्वारिंशत्। राशिशेषं द्वे इति द्वितीयविकल्पमन्तगुरुं न्यसेत्। ततो लब्धं सैकं कृत्वा तृतीयगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्हरेत्। लब्धं द्वादश। शेषं चत्वारीति चतुर्थविकल्पं सर्वलघुं न्यसेत्। ततश्चतुर्थगणस्य पञ्चविकल्पत्वात्पञ्चभिर्हरेत्। लब्धं द्वे। राशिशेषं द्वे इति द्वितीयविकल्पमन्तगुरुं न्यसेत्। ततो लब्धं सैकं कृत्वा पञ्चमगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्हरेत्। लब्धं शून्यम्। राशिशेषं त्रीणीति तृतीयविकल्पमादिगुरुं न्यसेत्। षष्ठो नित्यविन्यासो लघुरेव। ततो लब्धं सैकं कृत्वा सप्तमगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्हरेत्। लब्धं शून्यम्। शेषमेकमिति प्रथमविकल्पं सर्वगुरुं न्यसेत्। अन्ते नित्यविन्यासो गुरुरेव। स्थापना यथा—।।।।, ।ऽ।, ऽऽ, ऽऽ, ।।।।, ।।।।, ।।।।, ऽ; ऽ।।, ।।ऽ, ।।।।, ।।ऽ, ऽ।।, ।, ऽऽ, ऽ. १२१२१२१२ संख्यतमैषा आर्या।

यदाह—

> नष्टाङ्के प्रथमं भक्ते गणाङ्कैश्चतुरादिभिः।
> शेषसंख्यो गणो ज्ञेयो लब्धं कुर्यात्सरूपकम्॥ ५.१॥
> पुनर्भजेत्पुनर्लब्धं सरूपं शेषसंख्यया।
> गणान्दद्याद्धृते शेषे गाथायाः प्राग्गणक्रमः॥ ५.२॥

एवमन्येष्वपि मात्राच्छन्दःसु नष्टविधिर्ज्ञेयः। इति नष्टानयनम्॥ ५.२॥

---

१ चत्वारि A. २ हृतशेषं AD; हृतशेषत्रीणि C. ३ लब्धं dropped in D. ४ चतुर्विकल्पं A. ५ चतुर्विकल्पं AC. ६ पञ्चभेदत्वात् ABD. ७ स्थापना to आर्या dropped in ABP. ८ चतुरादिकैः DP.

अथोद्दिष्टस्य संख्यापरिज्ञानार्थमाह –

उद्दिष्टेऽन्त्याल्लाद् द्विर्ग्येकं[1] त्यजेत् ॥ ६ ॥

केनचित्प्रस्तारोक्ते वृत्ते कतिथमित्युद्दिष्टे यथा – (ऽऽ।)[2] एवं गलेषु स्थापितेषु अन्त्याल्लादारम्य अर्थात् [1]"पश्चानुपूर्व्या अधो द्विरिति द्विगुणोऽङ्कः कार्यः। ग् चेदेकं त्यजेत्। गुरोरधो द्विगुण एकोनः कार्यः। अयमर्थः – अन्त्यस्य लस्याधो योऽङ्कस्तं द्विगुणयेत्[3]। स च निराकाराया आवृत्तेरसंभवात्प्रथमातिक्रमे कारणाभावादेक एव परिशिष्टो द्विगुणीकृतो द्विको जातस्ततस्तस्मादपनीय तत्पूर्वस्य[4] गुरोरधो निधाय द्विगुणीकृतश्चतुष्कः। स एकोनः कृत[5]स्त्रिकः। पुनस्तत्पूर्वस्य गुरोरधो निधाय द्विगुणीकृतः[6] षट्कः। स एकोनः कृतः[7] पञ्चकः। तदीदृशं पञ्चमं वृत्तमिति[8] ॥ ६ ॥

अथ जातीनामुद्दिष्टमाह –

आद्यमन्त्येन[9] हतं व्यधस्तनम् ॥ ७ ॥

स जयति कुमारपालः श्रीमानवनिपतिशतविनुतचरणः।
निर्मलयशसा धवलितभुवनश्चक्रधरतुल्यौजाः ॥ ७.१ ॥

केनचिदियमार्या कतिथीति पृष्टे अस्या गणान्संस्थाप्य तदधश्चतुःपञ्चादिकां विकल्पसंख्यां यथासंभवं लिखेत्। ततो गणितक्रमेण आद्यमन्त्येन[10] हत्वा व्यधस्तनमिति तत्र दृष्टविकल्पादधस्तनान्[11] विकल्पान् राशेर्व्यपोह्य[2] संख्यां लब्धामेतावतिथं वृत्तमिति निर्दिशेत्[12]। कथम्। अन्ते न्यस्तस्य अर्धगणस्य[3] अविकल्पत्वात् एकमङ्कमधो[13] निधाय सप्तमगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्हन्यात्। जातानि चत्वारि। इह दृष्टः सर्वगुरुः। तस्याधस्तनान् अन्तगुरु-आदिगुरु-सर्वलघून् त्रीन् अस्माद्राशेः पातयेत्। शेषमेकम्। षष्ठश्चाविकल्पः। [4]"पञ्चमे चतुर्भिर्हते अधस्तने चैकस्मिन्सर्वलघौ त्यक्ते त्रीणि। चतुर्थे पञ्चभिर्हतेषु पञ्चदश। [5]"अधस्तनेषु त्रिषु त्यक्तेषु द्वादश। तृतीये[14] चतुर्भिर्हतेषु अष्टचत्वारिंशत्। त्याज्यं नास्ति। द्वितीये[15] पञ्चभिर्हतेषु त्रिषु त्यक्तेषु द्वे शते सप्तत्रिंशदधिके। प्रथमे

---

1) पश्चानुपूर्व्या अधो द्विरित्यत्र लघोः प्रान्त्यसंबन्धिनोऽधो द्विगुणः। यदा प्रान्ते गुरुर्भवति तदा द्विगुणं अङ्कं कृत्वा एकं पातयेत्। 2) व्यपोह्य अपनीय। 3) अर्धगणेत्यत्र अर्धगणं हि एकगुरुत्वात्। 4) पञ्चमे चतुर्भिर्हते अधस्तने दले पञ्चमे स्थाने यश्चतुर्लक्षणोऽङ्कः स एकेन अवशिष्यताङ्केन गुण्यः। जाताश्चत्वारः। तदनन्तरमत्र पञ्चमे स्थाने सर्वलघुः पाश्चात्यो गणोऽस्ति अतः प्रान्त्योऽस्याग्रे स्थितः सर्वलघुसंबन्धी चतुर्णां मध्ये निष्काशनीयः। अवशिष्टास्त्रयः। 5) अधस्तनेषु इत्यत्र अत्र प्रान्तगुरुरस्ति अतो गणसंबन्धि अङ्कत्रयं पातयेत्।

१ द्विग्चेकं B; द्विर्ग्रेकंD; द्विर्गेकं ANP. २ यथा ।ऽऽ एवं लगेषु CN; यथा ऽऽ। एवं लगेषु A; यथा ।ऽ। एवं लगेषु D. ३ द्विर्गुणयेत् B. ४ तत्पूर्वगुरोः BP. ५ कृत dropped in A. ६ कृतषट्कः C. ७ कृतः dropped in CD. ८ वृत्तं पञ्चममिति A. ९ अन्तेन ABCDGP. १० अन्तेन ADGH. ११ अधस्तान् N. १२ निर्दर्शयेत् B. १३ एकमङ्कमन्ते निधाय A; एकमधो निधाय B. १४ तृतीये स्थाने B. १५ द्वितीये स्थाने B.

चतुर्भिर्हतेषु एकस्मिन् त्यक्ते नव शतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि । पूर्वार्द्धान्त्यार्धगणश्चाविकल्पः । सप्तमे चतुर्भिर्हतेषु सप्तत्रिंशच्छतान्यष्टाशीत्यधिकानि । त्याज्यं नास्ति । षष्ठे द्वाभ्यां हतेषु पञ्चसप्ततिः शतानि षट्सप्तत्यधिकानि । त्याज्यं नास्ति । पञ्चमे चतुर्भिर्हतेषु त्रिंशत्सहस्राणि शतानि चतुरुत्तराणि । त्याज्यं नास्ति । चतुर्थे पञ्चभिर्हतेषु चतुर्षु त्यक्तेषु लक्षमेकमेकपञ्चाशत्सहस्राः पञ्च शतानि षोडशाधिकानि । तृतीये चतुर्भिर्हतेषु त्रिषु त्यक्तेषु षट् लक्षाः षष्टिशतानि एकषष्ट्यधिकानि । द्वितीये पञ्चभिर्हतेषु द्वयोस्त्यक्तयोस्त्रिंशल्लक्षास्त्रिंशत्सहस्राणि शतानि त्र्युत्तराणि । प्रथमे चतुर्भिर्हतेषु त्याज्याभावादेका कोटिरेकविंशतिर्लक्षाः एकविंशतिः सहस्राः द्वे शते द्वादशोत्तरे एतावतिथीति निर्दिशेत्[१] ।

यदाह–

गणानुद्दिष्टगाथायाः संस्थाप्य तदधो लिखेत् ।
चतुःपञ्चादिकां[२] संख्यां स्थानस्थानोचितां ततः ॥ ७.२ ॥
हत्वा हत्वाद्यमन्त्येन[३] चोपरिस्थगणादधः[४] ।
[1]पृथग्धृतगणेभ्योऽथ गणसंख्यां विकल्पयेत्[2] ॥ ७.३ ॥
हताद्गार्याचितात्[५] तावद्यावदाद्याङ्कसंभवः ।
तत्संख्यामुद्दिशेद्गाथामुद्दिष्टप्रत्यये बुधः ॥ ७.४ ॥

एवमन्यास्वपि जातिषु यथास्वविकल्पं ज्ञेयम् ॥ इत्युद्दिष्टसंख्यानयनम्[६] ॥७॥

अथ सर्वैकादिगलक्रियापरिज्ञानार्थमाह –

वर्णसमानेककान्सैकानुपर्युपरि[७] निक्षिपेन्
मुक्त्वान्त्यं सर्वैकादिगलक्रिया ॥ ८ ॥

वर्णसमान्वर्णतुल्यान् । यावन्तो वर्णास्तावतः[८] एककान् सैकानेकेन सहितान् विन्यस्य[९] उपर्युपरि[१०] निक्षिपेदन्त्यं मुक्त्वा । इयं सर्वैकादिगलक्रिया । सर्वगाणां[११] सर्वलानां[१२] एकादिगानामेकादिलानां च परिज्ञानाय क्रियाकरणमित्यर्थः । यथा चतुरक्षरे छन्दसि पञ्चैकका[१३] उपर्युपरि न्यस्यन्ते ।

१ १ १ १ १ १ ततोऽधस्तनो द्वितीये क्षिप्यते । द्वितीयोऽपि तृतीये ।
१ १ १ ४ ४ ४ तृतीयोऽपि चतुर्थे । मुक्त्वान्त्यमिति वचनादन्त्यो वर्ज्यते ।
१ १ ३ ३ ६ ६ पुनरधस्तनो द्वितीये क्षिप्यते द्वितीयोऽपि तृतीये अन्त्यं
१ २ २ २ ३ ४ मुक्त्वा । पुनरधस्तनो द्वितीये क्षिप्यते । जातम् । (See
१ १ १ १ १ १ the last row in the table). अत्र प्रथममेकं[१४] सर्वगुरु

1) पृथग् धृतगणेत्यत्र पृथक् कृतां मण्डितगणेभ्यः । 2) विकल्पयेदित्यत्र षष्ठगणानुसारेण गणसंख्यां विचारयेत् । कोऽर्थः । अवशिष्यमाणगणसंख्याङ्कं हतादङ्कात् पातयेत् ।

१ एतावतिथीमिति ABP. २ चतुष्पञ्चा० CDN. ३ one हत्वा dropped in B. ४ चोपरिष्टगणात् A ५ वार्याचिता तावन् CN. ६ इत्युद्दिष्टानयनम् A. ७ उपर्युपरि क्षिपेत् CDFGHN. ८ तावन्तः CDP. ९ विनस्य B. १० उपर्युपरि क्षिपेन् BCNP. ११ सर्वगानां P. १२ dropped in A. १३ पञ्चैका B. १४ प्रथमकं N.

(ऽऽऽऽ) । चत्वार्येकलघूनि त्रिगुरूणि (।ऽऽऽ; ऽ।ऽऽ; ऽऽ।ऽ; ऽऽऽ।) । षट् द्विलघूनि[1] द्विगुरूणि (।।ऽऽ; ।ऽ।ऽ; ऽ।।ऽ; ।ऽऽ।; ऽ।ऽ।; ऽऽ।।) । चत्वारि त्रिलघूनि एकगुरूणि (।।।ऽ; ।।ऽ।; ।ऽ।।; ऽ।।।) । एवमेकं[2] सर्वलघु (।।।।;) । [3]इयमेव सर्वैकादिग[4]लक्रिया प्रथमषष्ठैकादशषोडशसमवृत्तहान्या द्व्यक्षरार्धसमस्य । यथा–४, ४, ४ । अत्र चत्वारः एकलघवश्चत्वारो द्विलघवश्चत्वारस्त्रिलघवः । एवमन्येष्वप्यर्धसमेषु ज्ञेयम् । तथा अष्टाक्षर[5]जातेः सर्वैकादिगलक्रिया द्व्यक्षरसमवृत्तहान्या चतुरक्षरार्धसमहान्या च द्व्यक्षरविषमस्य । यथा–८, २६, ५३, ६६, ५३, २६, ८ । एवमन्येष्वपि विषमेषु ज्ञेयम् ॥ ८ ॥

अथ जातीनां सर्वैकादिगलक्रियामाह –

आद्यभेदानधोऽधो न्यस्य परैर्हत्वाग्रे क्षिपेत् ॥ ९ ॥

आर्यायामाद्यगणस्य भेदान् अ[6]लघु - द्विलघु - चतुर्लघून् एकं द्वौ एकं च इत्यधः स्थापयित्वा परैर्द्वितीयगणभेदैः अलघु - द्विलघु - चतुर्लघुभिः एक - त्रि - एकसंख्यैः कपाटसं[7]न्धिक्रमेण स्थापितैः । [8]यथा (१, २, ११, ३, १) । पृथक् पृथग् [9]गुणयित्वा अग्रे क्षिपेदिति । एकेन [10]गुणिते जातमग्रतः स्थाप्यम् १, २, १ । अत्र [11]त्रिभिर्गुणितं (३, ६, ३) क्षिपेत् । [12]जातं (१, ५, ७, ३) । पुनरेकेन (१, ३, १) गुणितमत्र क्षिपेत् । जातं (१, ५, ८, ५, १) । अत्र एको लघुः पञ्च द्विलघवः अष्टौ चतुर्लघवः पञ्च षड्लघवः एकश्च सर्वलघुरिति । पुनरस्य राशेरनयैव दिशा तृतीयगणविकल्पैर्घाते जातस्य परस्मिन् राशौ क्षेपे [13]जातं (१, ७, १९, २६, १९, ७, १) । पुनरस्य राशेरनयैव दिशा चतुर्थगणविकल्पैर्घाते [13]जातस्य परस्मिन्राशौ क्षेपे जातं (१, १०, ४१, ९०, ११६, ९०, ४१, १०, १) ॥ ९ ॥

अथ संख्यामाह –

ते पिण्डिताः संख्या ॥ १० ॥

ते सर्वैकादिगलाङ्काः पिण्डिताः एकीकृताः संख्या भवन्ति । तद्यथा – अस्मिन्नेव चतुरक्षरे छन्दस्येकं चत्वारि षट् चत्वारि एकमिति षोडश वृत्तानि भवन्ति । एवमर्धसमेषु विषमेषु मात्राच्छन्दःसु च ज्ञेयम् ॥ १० ॥

---

१ dropped in A. २ एकमेकं ON. ३ द्वयमेव A. ४ ग dropped in A. ५ अष्ट अक्षरजातेः B; अष्टाक्षरजातौ A. ६ लघु-द्विलघु N. ७ सन्धि dropped in B. ८ यथा १,३,११,३,१ A; १,३,११,२,१ BP. ९ गणयित्वा A. १० गुणितेन N. ११ त्रिभितत् क्षिप्यते A; त्रिभिर्गुणितं तत् क्षिपेत् B. १२ जातं यथा B. १३ घातेऽस्य A.

अथ प्रकारान्तरेण समवृत्तानां संख्यामाह –

वर्णसमद्विकहतिः समस्य ॥ ११ ॥

समवृत्तस्य पादे यावन्तो वर्णास्तावतां द्विकानामन्योऽन्यघातः समवृत्तानां संख्या। तत्र उक्तायां द्विकस्यान्योऽन्यघातो न संभवतीति द्विभेदैव । अत्युक्ता द्विकद्वयघाते चतुर्भेदा । मध्या द्विकत्रयघाते अष्टभेदा । प्रतिष्ठा द्विकचतुष्टयघाते षोडशभेदा । एवं यावदुत्कृतेः षड्विंशतेः द्विकानामन्योऽन्यघाते षट् कोट्यः एकसप्ततिर्लक्षाः अष्टौ सहस्राण्यष्टौ शतानि चतुःषष्ट्यधिकानि ॥ ११ ॥

ते द्विगुणा द्विहीनाः सर्वे ॥ १२ ॥

ते विवक्षितजातिभेदा द्विगुणा द्विहीनाः उक्तादयो विवक्षितजातिपर्यन्ताः सर्वे भेदा भवन्ति । [1]यथा उत्कृतिभेदाः एव द्विगुणा द्विहीनाः सर्वजातिभेदास्त्रयोदश कोट्यः द्वाचत्वारिंशल्लक्षाः सप्तदशसहस्राः सप्तशतानि षड्विंशत्यधिकानि भवन्ति । यथा वाँ गायत्र्यां चतुःषष्टिर्भेदा द्विगुणा द्विहीना गायत्रीपर्यन्ताः षड्विंशत्यधिकं शतमुक्तादिजातिभेदा भवन्ति । एवमन्यास्वपि वाच्यम् ॥ १२ ॥

अथ प्रकारान्तरेण अर्धसमसंख्यामाह –

समकृती राश्यूना अर्धसमस्य ॥ १३ ॥

सममिति समवृत्तसंख्योच्यते । तस्य कृतिर्वर्गः । सा राश्यूना समवृत्तसंख्याहीना । अयमर्थः । समवृत्तसंख्यागुणिता समवृत्तसंख्या राश्यूना अर्धसमस्य संख्या भवति । यथा चतुरक्षरसमवृत्तसंख्या षोडश । तत्कृतिर्द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके समार्धसमभेदाः । ते राश्यूनाः शुद्धार्धसमस्य संख्या भवन्ति । द्वे शते चत्वारिंशदधिके ॥१३॥

अथ प्रकारान्तरेण विषमवृत्तसंख्यामाह –

[2]तत्कृतिर्विषमस्य ॥ १४ ॥

तस्याः समकृतेः कृती राश्यूना विषमवृत्तस्य संख्या । यथा–अस्मिन्नेव चतुरक्षरे छन्दसि समकृतिर्द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके । तस्याः कृतिः पञ्चषष्टिः सहस्राः पञ्च शतानि षट्त्रिंशदधिकानि समार्धसमविषमसंख्या । अस्यां समार्धसमराश्यूनायां पञ्चषष्टिः सहस्राः द्वे शते अशीत्यधिके ॥ १४ ॥

1) यथोत्कृतिभेदाः एवेत्यत्र उत्कृतिभेदाः ६७१०८८६४ द्वाभ्यां गुणने १३४२१७७२८ द्विहीना १३४२१७७२६ । 2) तत्कृतिरित्यत्र चतुरक्षरसमराशिः १६ चतुरक्षरार्धसमराशिः २४०; द्वयो राश्योर्मिलितयोः २५६ एष राशिः ६५५३६ एतस्मात् पात्यते । ततः चतुरक्षरपादस्य विषमवृत्तस्य प्रस्तारसंख्या ६५२८० रूपा भवन्ति । सर्वगुरु १ द्विलघु १० चतुर्लघु ४१ षट् लघु ९० अष्टलघु ११६ दशलघु ९० द्वादशलघु ४१ चतुर्दशलघु १० षोडशलघु १ । अष्टमोऽध्यायः संपूर्णः ॥ इति छन्दोऽनुशासनस्य छन्दश्चूडामण्यपराह्वयस्य पर्यायाः संपूर्णाः । संवत् १६५९ वर्षे वैशाखशुदि १५ दिने लिखिताः ॥ पं० रत्नचन्द्रगणिभिः ।

१ समवृत्तसंख्यामाह B. २ द्विकसहति D. ३ द्विगुणद्विहीना N; द्विगुण dropped in A. ४ सर्वभेदाः C. ५ द्विचत्वा० लक्षाः BC; द्वाच० लक्ष्याः A. ६ सप्तदश सहस्राणि A. ७ च A. ८ चतुःषष्टिभेदा BN. ९ अर्धसमसंख्या B. १० विषमवृत्तसंख्या A.

अथ मात्रावृत्तानां प्रकारान्तरेण संख्यामाह —

विकल्पहतिर्मात्रावृत्तानाम् ॥ १५ ॥

मात्रावृत्ते या गणविकल्पसंख्या सा अन्योऽन्यहता मात्रावृत्तस्य संख्या भवति। सा च यथास्थानं प्रागेवोदाहृता ॥ १५ ॥

अथ मात्राविकल्पानां संख्यामाह —

अङ्कान्त्योपान्त्ययोगः परे परे मात्राणाम् ॥ १६ ॥

अङ्कानामेकद्व्यादीनां यौ अन्त्यौपान्त्यौ तयोर्योगः परस्परमीलनं परे परे स्थाने न्यस्तौ मात्राणां संख्या भवति। यथा — द्व्येकयोरन्त्योपान्त्ययोर्योगे त्रयः परस्थाने न्यस्तास्त्रिमात्रस्य विकल्पसंख्या। द्विक[1]त्रिकयोर्योगे पञ्च परे स्थाने न्यस्ताश्चतुर्मात्रस्य विकल्पसंख्या। पञ्चकत्रिकयोर्योगेऽष्टौ परे स्थाने न्यस्ताः पञ्चमात्रस्य विकल्पसंख्या। अष्टकपञ्चकयोर्योगे त्रयोदश परे स्थाने न्यस्ताः षण्मात्रस्य विकल्पसंख्या। त्रयोदशकाष्टकयोर्योगे एकविंशतिः परे स्थाने न्यस्ताः सप्तमात्रस्य विकल्पसंख्या। एकविंशतित्रयोदशयोर्योगे चतुस्त्रिंशत्परे स्था[3]ने न्यस्ताः अष्टमात्रस्य विकल्पसंख्या। स्थापना[4] — १। २। ३। ५। ८। १३। २१। ३४। एवमुत्तरत्रापि ॥ १६ ॥

अथाध्वयोगमाह —

द्विघ्नानेकाध्वयोगः ॥ १७ ॥

द्विघ्ना द्विगुणा एकेन रूपेण हीना संख्या अध्वयोगो भूमिमानं भवति। त्र्यक्षरे छन्दसि अष्टौ प्रस्ताराः। ते द्विगुणिताः षोडश। तत एकस्मिन् पातिते पञ्चदश। पञ्चदशाङ्गुलायां भुवि त्र्यक्षरं छन्दः प्रस्तार्यते। एकमङ्गुलं वर्णेनावष्टभ्यते। एकं चान्तरालं चाध्वमानम्। इह च प्रस्तारसंख्ययोरेवोपयोगो नष्टादयस्त्वयश्चित्रमात्रम्। अध्वयोगस्तु पुरुषेच्छानुविधायित्वेन अनियतः। न च क्षेत्रनियमे फ[5]लमस्ति इति निरुपयोगः। पूर्वाचार्यानुसरणात्त्वस्माभिरु[6]क्तः ॥ १७ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

प्रस्तारादिव्यावर्णनो नामाष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ८ ॥

संपूर्णं छन्दोऽनुशासनमिति।

ग्रंथाग्रं २०५ ॥ उभयग्रं० श्लोकसंख्या ३००८ ॥

---

१ त्रिकद्विकयोः P. २ न्यस्ता D. ३ परिस्थाने D. ४ The word and the figures are dropped in D. ५ किमपि फल० E. ६ अस्माभिरप्युक्तः A.

परिशिष्टम् ।

जानाश्रयी-छन्दोग्रन्थान्तर्गत-प्राकृतवृत्तवर्णनम् ।

INTRODUCTORY NOTE

Jānāśrayī is an old work on Sanskrit metres composed by some Pandit at the court of King Janāśraya, who is generally identified with Mādhavavarman I of the Viṣṇukuṇḍin dynasty who ruled over the districts of Krishnā and Godāvarī towards the end of the sixth century A. D. The work consists of six chapters which respectively deal with the Saṁjñās, the Viṣama Vṛttas, the Ardhasama Vṛttas, the Sama Vṛttas, the Mātrā Vṛttas and the Prakriyās such as the Prastāra and others. The Mātrā Vṛttas in the fifth chapter are defined under four different heads or Prakaraṇas, namely, the Vaitālīya, the Mātrāsamaka, the Āryā, and the miscellaneous. Among these the last is the most important one for the history of ancient Prākrit prosody; it consists of Sūtras 45 to 75, which describe about nineteen metres of which eleven are strophic, the others being single ones. These are defined and illustrated as Sanskrit metres, but the commentator tells us that they are 'a few *Jātis current among the people*'. Many of these metres with their names are found in Virahāṅka's *Vṛttajātisamuccaya* and ought to leave no doubt that they are old metres which properly belong to the Prākrit prosody. In the Āryā Prakaraṇa too, there are two or three new varieties, most important among them is the Gītikā which played a very important part in the construction of strophic metres and had retained its peculiarities for a long period during which it was very popular with the poets (as the diminutive termination *kā* in its name suggests), until Hemacandra formally obliterated the difference between it and the Gīti. Hemacandra, as a matter of fact, has treated the Gītikā as a kind of the Gīti, giving different names to its three varieties, probably following his great predecessor Svayambhū in this respect.

2. I have published this portion of the *Jānāśrayī*, namely Sūtras 39 to 44 from the Āryā Prakaraṇa and 45 to 75 from the last Prakaraṇa, with an exhaustive introduction in the Sārdhaśatābdī Volume of the Bombay Asiatic Society, Bombay 1957; but I am reproducing it here owing to its importance for the Prākrit metres, whose origin and development I have tried to trace in the introduction to the present volume of Hemacandra's *Chandonuśāsana*. As said in the abovementioned

article, I have generally followed the Trivandrum edition of the work; but now and then I have adopted the readings mentioned in the foot-notes of that edition and given from the three manuscripts on which the edition is based, designated as *ka*, *kha* and *ga*. Where no help could be obtained either from the readings adopted in the edition or from those noted in the foot-notes, I have suggested emendations, showing the readings of the edition (ed.) or of the manuscripts, as the case may be, in the foot-notes. Words or letters newly added by me to complete the sense are shown in the rectangular brackets.

3. *Jānāśrayī* has made use of eighteen different Mātrā or Varṇa Gaṇas for its definitions of metres, employing a double set of symbols to convey them. I have discussed these along with those employed by another work on Sanskrit metres, namely, the Ratnamañjūṣa, in the introduction, paras 3–5. Here in the following portion, only the following are used :–

आ – आकार (सातवत्) = SII; इ – इकार (विभातिक्) = ISI; ई – ईकार (धीवराश्) = SIS; क् – ककार (विभातिक्) = ISI; द् – दकार (नचरतिद्) = IIII; व् – वकार (तेश्रीःक्वव्) = SSI; भ् – भकार = S; य् – यकार (कमलिनीय्) = IIIS; स् – सकार (गङ्गास्) = SS; ह् – हकार = I.

(I signifies a short letter or one Mātrā; S signifies a long letter or two Mātrās.)

4. At the end of the text I am reproducing also the translation of it from the abovementioned article in the Sārdhaśatābdī Volume owing to the somewhat obscure nature of terms employed here. I am thankful to the authorities of the Society for giving me permission to reproduce the portions of that article here.

जानाश्रयी-छन्दोविचिगत-पञ्चमाध्यायसूत्राणि ३९–७५

वामनिकाद्ये षष्ठो हः ॥ ५.३९ ॥

आर्याया आद्येऽप्यर्धे षष्ठो गणो लघुरेव केवलो भवति चेत्, वामनिका नाम भवति ।

यथा–

प्रविततनारककुमुदे गतमेघे शरदि सौम्ये च ।
चन्द्रो विभाति संप्रति हंस इव नभःसरस्येषः ॥ ५.३९.१ ॥

गीतिरन्त्ये दि वा ॥ ५.४० ॥

आर्याया अन्त्येऽप्यर्धे षष्ठो गणो दकार इकारो वा भवति चेत्, गीतिर्नाम भवति ।

यथा—

भ्रमदलिकुल[कल]विरुतप्रविततकमला विभान्ति कमलिन्यः ।
भासुरमेरकतमणिनिभकोमलमृदुचारुवर्णसंछन्नाः ॥ ५.४०.१ ॥

ध्रुवोभयोर्नी ॥ ५.४१ ॥

सैव गीतिश्चतुर्थे गणे यतिरुभयोरर्धयोर्भवति चेत्, ध्रुवा नाम भवति । यथा—

ललनानैनानि नीलालकानि ललितानि [लोलनयनानि] ।
राजन्ति बन्धुजीवाधराणि रतिभोगसारसहितानि ॥ ५.४१.१ ॥

गीतिका सप्तमो यी वा ॥ ५.४२ ॥

सैव गीतिर्गीतिका नाम भवति सप्तमो गणो यकार ईकारो वा भवति चेत् । यथा—

त्वामिह धैन्यं मन्ये विचित्रधर्मार्थकामसंश्रयासु ।
यस्य चरितं तव मैतं विद्वज्जनवल्लभासु गीतिकासु ॥ ५.४२.१ ॥

क्वचित् तृतीयश्च, पञ्चमोऽपि ॥ ५.४३ ॥

क्वचित् प्रयोगान्तरे उभयोरप्यर्धयोस्तृतीयश्च पञ्चमश्च गणो यकार ईकारो वा भवति । अपि शब्दादेकस्मिन्नप्यर्धे भवति । प्रयोगे यत्नः कार्यः ॥ ५.४३ ॥

पूर्णार्धार्यागीतिः ॥ ५.४४ ॥

सैव गीतिः पूर्णार्धा आर्यागीतिर्नाम भवति । यथा—

एतत्तद्भुजयुगलं मन्दरगिरिभित्तिघट्टिताङ्गदवलयम् ।
अँस्ति तुमुलशरपाटितवर्म रुधिररागसंभृतचर्म ॥ ५.४४.१ ॥

इत्यार्याप्रकरणम् ।

आर्याजातिः सोपजातिरुक्ता । इदानीमन्याश्च काश्चिज्जातयो लोके प्रचरन्त्यो वक्ष्यन्ते ।

प्रतिपादं पञ्चार्धं च गलितम् ॥ ५.४५ ॥

पञ्च गणा गणस्यार्धं च पादे पादे भवन्ति चेत्, गलितं नाम भवति । यथा—

न स्मरसि किं त्वदीरित-शर-भासुर-तानाम्,
अटवीषु चोग्र-केसरि-शरभासु-रतानाम् ।
अथवा वसन्तैदृष्ट्या निशातदन्तस्य,
प्रैातर्बोधाय शरन्निशा तदन्तस्य ॥ ५.४५.१ ॥

चत्वारो निर्धायिका ॥ ५.४६ ॥

चत्वारो गणाः प्रतिपादं भवन्ति चेत्, निर्धायिका नाम भवति ॥ ५.४६ ॥

---

१ मरतक ed. २ ललनावनानि ed. ३ धन्या ed. ४ मनो ed. ५ अस्ति तुमुलसरपातितकर्म ed; (तन्म for कर्म—कग). ६ वसन्तकस्य दृष्टया (कग); अथवान्तकस्य सृष्टया—Ratnamañjūsā. ७ प्राप्ता बोधाय Ratnamañjūsā.

यी वान्त्यः ॥ ५.४७ ॥

अन्त्यौ गणश्चतुर्णां पादानां निर्धायिकाया यकारो वा ईकारो वा भवति ॥ ५.४७ ॥

क तृतीयः ॥ ५.४८ ॥

तस्याः निर्धायिकायाः प्रतिपादं तृतीयो गणः प्रायेण ककारो भवति । यथा–

बाले बालेन्दुखण्डधारिणा,
क्रोधाद् दग्धोऽपि मन्मथाधमः ।
सकलं लोकं हि चण्डमानसो,
निशितैर्बाणैर्भिनत्ति मर्मसु ॥ ५.४८.१ ॥

पञ्च नर्कुर्टकम् ॥ ५.४९ ॥[8]

प्रतिपादं पञ्च गणा भवन्ति चेत्, नर्कुर्टकं नाम भवति ।

[यी वा द्वितीयतृतीयौ ॥ ५.५० ॥]

तस्यैव नर्कुर्टकस्य द्वितीयतृतीयगणौ यकार ईकारो वा भवतः ॥ ५.५० ॥[9]

तृतीयो ब वा ॥ ५. ५१ ॥

तस्यैव नर्कुर्टकस्य[10] तृतीयो गणो बकारो वा भवति । यथा–

उपरि विधूतभस्मनिकरं[11] प्रवरसुरमितं,
श्रवणभुजङ्गवक्त्रमरुता दहनकणमुचा ।
धवलितमिन्दुखण्डकिरणैः क्षरदमृतलवैः,
कपिशमयूखभिन्नतिमिरं नयनमवतु वः ॥ ५.५१.१ ॥
इदं [12]वरं विजृम्भमाणः कुमुदानन्दः,
स तु नवनीतपिण्डसदृशस्तिमिरविमथनः ।
रजनिकरोऽप्युपैति[13] शनकैर्गगनं नीलं[14],
सरस इव [च सरो] नीलं [सु] विपुलं हंसः ॥ ५.५१.२ ॥

षडधिकाक्षरा ॥ ५.५२ ॥

प्रतिपादं षट् गणा भवन्ति चेत्, अधिकाक्षरा नाम भवति ॥ ५.५२ ॥

युङ् न क् ॥ ५.५३ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः प्रतिपादं युग् गणः ककारो न भवति ॥ ५.५३ ॥

क तृतीयः ॥ ५.५४ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः प्रतिपादं तृतीयो गणः ककार एव भवति ॥ ५.५४ ॥

---

८ नकुटकम् ed; (नकुक्कुटकं-ख; नकुर्कुटकम्-क). ९ भवति ed. १० नकुर्कुटकस्य-क; ११ निकरप्रवरसुरभित ed. १२ इदं वरं एष विजृ° ed. १३ रजनीकरो ed. १४ नील ed.

यी वान्त्यः ॥ ५.५५ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः प्रतिपादमन्त्यो गणो यकार ईकारो वा भवति ॥ ५.५५ ॥

क्वचिदाद्योऽपि ॥ ५.५६ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः क्वचित् प्रयोगान्तरे आद्योऽपि गणो यकार ईकारो वा भवति। यथा–

> विकसितनीलोत्पला[15]चितं मदनबाणदीपनं,
> भ्रुवं[16]मधुचषकातिशायिनं दयितमुखसमर्पितम्।
> सुतनु निषेवितं[17]वतो[ऽधरं] तनुतरंगविह्वलं,
> न[18] च वागधिकाक्षरा तथा[19] श्रुतिमनोऽभिनन्दिनी ॥ ५.५६.१ ॥

शीर्षकं गीतिकापरा ॥ ५.५७ ॥

सैवाधिकाक्षरा गीतिकापरा भवति चेत्, शीर्षकं नाम भवति। यथा–

> विचरन्ति महेन्द्रगोपका नीलशाद्वलश्रियः,
> स्तोकं ग्रहचन्द्रभास्करांश्छादयन्ति नीरदाः।
> मेघोद[20]रचारिणी च विलसति तटित् समन्ततः,
> प्रणदन्ति वनस्थलीषु मुदितमनसश्च चातकाः ॥
> कुटचकुसुमाधिवासितैाः[21] सिलिन्ध्रकन्दलवनान्तसेविनश्च।
> वान्ति पवनाः प्रवासिनां कुर्वन्ति च सोत्सुकानि मानसानि ॥ ५.५७.१ ॥

एकैकवृद्ध्या ललित-सुभद्रा-विद्रुम-वंशपत्र[22]-कुञ्जर-पुष्पदन्त-मालाः ॥५.५८॥

इत्येवंनामकानि[23] सप्त शीर्षकाणि भवन्ति। तत्र ललितस्य पादः सप्त गणा भवन्ति, अन्ते गीतिका च। सुभद्राया अष्टौ, अन्ते गीतिका च। एवं शेषाणि शीर्षकाणि एकैकवृद्ध्या ज्ञेयानि ॥ ५.५८ ॥

निर्धायिकामध्यं त्रिकलयम् ॥ ५.५९ ॥

उक्तप्रकारं शीर्षकं निर्धायिकामध्यं भवति चेत्, त्रिकलयं नाम भवति। आदावधिकाक्षरा मध्ये निर्धायिका अन्ते गीतिका एवमेतास्तिस्रस्त्रिकलयमिति ॥ यथा–

> विकसितकुसुमं निशागमे [पूर्ण]चन्द्रबोधितं[24],
> संकोचमुपैति पङ्कजं भ्रमर एव[25] सोत्सुकः।
> विनदन्ति मनोहराणि केदारोदरसंस्थिताः,
> कान्तासहिता विचिन्त्य किमपि कलहंससारसाः ॥

---

१५ नीलोत्पलार्चितमदन° ed. १६ भ्रुवं मधुचषकाद्यतिशयिनं ed. १७ निषेवितवति (निषेवित यवति–खग) रतिरहस्यनु° ed. १८ नवबाग° ed. १९ यथा च श्रुति° ed. २० मेघोदकचारिणी ed. २१ वासितसिलिन्ध्र° ed. २२ वंशपुष्प (खग). २३ नामानि (खग). २४ बोधितं ed. २५ एव ed.

शार्दूलरूढैरिवेन्द्रगोपकैः,
पुष्पैर्विभान्ति च बन्धुजीवकाः ।
शर्वर्य इव [च] विकीर्णतारका,
विकसितकुसुमा विभान्ति शीर्षकाः ।
सैसच्छदमकरन्दमुद्विहाय कुसुमातिपातिलोलुपानि ।
मधुकरकुलानि सादरं श्रयन्ति कुमुदानि रेणुपाण्डराणि ॥ ५.५९.१ ॥

गणास्त्रयो भङ्गद्विपदी ॥ ५.६० ॥

त्रयो गणाः प्रतिपादं भवन्ति चेत्, भङ्गद्विपदी नाम भवति । गणाधिकारे वर्तमाने पुनर्गणग्रहणं चतुर्लघूनां पञ्चलघूनां च सर्वेषां गणानां चाभेदेन ग्रहणार्थम् । इतरथा हि चतुर्लघूनामेव ग्रहणं स्यात् ॥ ५.६० ॥

चत्वारः पञ्च षट् सप्त वा ॥ ५.६१ ॥

तस्या भङ्गद्विपद्या न केवलं त्रय एव गणा भवन्ति । चत्वारो वा पञ्च वा षड् वा सप्त वा भवन्ति ॥ ५.६१ ॥

भान्ते वा ॥ ५.६२ ॥

तस्या भङ्गद्विपद्याः प्रतिपादं गुरुरन्ते भवति वा न वा ॥ ५.६२ ॥

त्रिंशद्धा परमा ॥ ५.६३ ॥

त्रिंशल्लघवो यस्या भङ्गद्विपद्याः सा भवति त्रिंशद्धा परमा अधिका भङ्गद्विपदी । ततः सर्वाभ्यो भङ्गद्विपदीभ्यो या परमा सा त्रिंशद्धा भवति । तदधिका नास्ति ॥ ५.६३ ॥

द्विपदी गीतिकापरा ॥ ५.६४ ॥

सैव भङ्गद्विपदी द्विपदीत्युच्यते गीतिकापरा भवति चेत् । उदाहरणम्—

क्षीणमम्बु वापीषु सरित्सु च सांप्रतं,
रक्ष्यमाणंबहुधनमिव भाग्यविपर्यये ।
तप्तपांसुरेषा च विशुष्कवनद्रुमा,
बद्धचोरमातेवं मही परितप्यते ॥
अवसीदति श्रमासहं गात्रं महिषस्य घर्ममूर्च्छितस्य ।
बहुपोष्यबालपरिजनं गृहतन्त्रमिवातुरं निरुद्यमस्य ॥ ५.६४.१ ॥

इयमपरा द्विपदी—

करुणाकर निष्करुणेन वायुना,
रिपुवार[ण] वारणदानगन्धिना ।
बहुवल्लभ [वल्लभ]विप्रयोजितो,
जनकान्तं जनश्चरताद्य दूयते ॥

२६ शालारूढैं ed. २७ सप्रच्छमदकरन्दं विहाय ed; (-मकरन्दमविहाय-ख ग). २८ रक्ष्यमाणं बहुधनमिव ed. २९ मत एव ed. ३० जनकान्तो ed.

अधुना मधुकरबन्धुना बन्धूकेन सरजस्ककेसरेण ।
भवतेव जगद्बन्धुना कुलमण्डन मण्डितानि भूस्थलानि ॥ ५.६४.२ ॥

क्वचिद्विदारी मध्ये ॥ ५.६५ ॥

क्वचित्प्रयोगान्तरे भङ्गद्विपदीगीतिकयोर्मध्ये विदारी भवति । विदारीलक्षणमुत्तरत्र वक्ष्यति । यथा—

अभिनवकन्दलीकुसुमकेसरलोलैर्वरस्थलीमुखाः,[31]
कुसुमितकुटजसुरभिपरागविराजितसानुकाननाः ।[32]
समदमयूरमधुरकेकारवपूरितकन्दरोदराः,[33]
ससलिलमुखरजलदमलिना गिरयो रमयन्ति मानसम् ॥
केतकसूचिभिदा मरुता,
बकुलरजांसि समुद्वहता ।
अभिमुखदयितजनोऽपि जनः,
सोत्सुक एव बलात् क्रियते ॥
अवनुन्नातपरेणुना करेणुनाथमलिनेन तोयदेन ।
उपगिरिमुदन्तविद्युता सकलं जगदर्ध्यते मनोभवाय ॥ ५.६५.१ ॥

विदारी भान्ताश्चतुर्दश लघवः ॥ ५.६६ ॥

[गुर्वन्ताश्चतुर्दश लघवः] प्रतिपादं भवन्ति चेत्, विदारी नाम भवति ॥ ५.६६ ॥

मिश्रः पञ्चमः प्रायः ॥ ५.६७ ॥

तस्या विदार्याः प्रतिपादं पञ्चमो लघुः पूर्वेण वा लघुना परेण वा मिश्रो गुरुर्भवति प्रायः ॥ ५.६७ ॥

उपान्त्ये आ ॥ ५.६८ ॥[34]

प्रायः इति वर्तते । तस्या विदार्याः प्रतिपादमन्त्यस्य समीपे प्राय औकारो[35] भवति । अ[न्य]त्रानियमः ।

सायसुरभिरजधूसरया, मृदुमलयानिलक्षपितया ।[36]
कामिजनो नवमालिकया, विगलितमानमनाः क्रियते ॥[37]

त्रयोविंशतिर्भङ्गुरासकम् ॥ ५.६९ ॥

भान्ता इति तु वर्तते । गुर्वन्तास्त्रयोविंशल्लघवो यथेष्टं मिश्रिता भवन्ति चेत्, भङ्गुरासकं नाम भवति ॥ ५.६९ ॥

---

३१ लीलाधर-ed. ३२ कुटच ed. ३३ मधुकरकेकाराव ed. ३४ उपान्त्या mss ; एवपान्त्यः ed. ३५ एकारो ed. ३६ क्षपितया ed. ३७ यदपि विगलित mss.

द्वादशावलम्बनम् ॥ ५.७० ॥

[द्वादश लघवः प्रतिपादं भवन्ति चेत्, अवलम्बनं नाम भवति ।]

[सोऽन्ते[38]] ॥ ५.७१ ॥

तस्य प्रतिपादमन्ते प्रायः स[39]कारो भवति ॥ ५.७१ ॥

उभे रासकम् ॥ ५.७२ ॥

उभे मञ्जुरासकावलम्बने सहिते रासकमित्युच्यते । यथा–

क[40]थं बाहुमूलत्रिकदेशनिवेशितानि,
गूहसेऽद्य वसनेन किमङ्ग नखक्षतानि ।
लक्षमङ्गनालिङ्गनलग्नमनङ्गसाक्षि,
झष[41]लक्ष्मा तव भरति तृतीयमिवेदमक्षि ॥
दशनद[ल]-प्र[42]चितेन, क्षतजलवारुणितेन ।
शोभितेव[43]धरेण, त्वमसि विलासघरे[ण] ॥ ५.७२.१ ॥

गाथा ॥ ५.७३ ॥

गाथेदानीं वक्ष्यते ॥ ५.७३ ॥

सार्षी ॥ ५.७४ ॥

सा च गाथा आर्षीति ज्ञेया । ऋषेरेवेयमित्यार्षी । पञ्चस्वनुष्टुबादिजगत्यन्तेषु सा गाथा भवति ॥ ५.७४ ॥

पादैश्चतुर्भिः षड्भिर्वा ॥ ५.७५ ॥

सा गाथा चतुर्भिर्वा षड्भिर्वा पादैः स्वजातीयैर्वा विजातीयैर्वा भवति । यथा–

पश्यसि पश्यसि परदोषमात्मदोषं न पश्यसि ।
भर्तारमथ धनं च कुलं च हित्वा किं किं हससि ॥ ५.७५.१ ॥
दश धर्मं न जानन्ति धृतराष्ट्र निबोध तान् ।
मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।
त्वरमाणश्च भीतश्च कामी चोरश्च ते दश ॥ ५.७५.२ ॥

इति जानाश्रय्यां छन्दोविचित्यां जात्यध्यायः पञ्चमः समाप्तः ॥

---

३८ सोऽन्ते ed. ३९ नकारो ed. But the letters may even be कोऽन्ते and ककारो. ४० कया ed. ४१ झषजन्मा ed. ४२ दशनदहचितेन ed. ४३ शोभितेन बाधरेण ed.

Adhyaya V, (Sūtras 39 to 75)

[N. B. See Introductary note para 3 for the meanings of the technical terms like *d* or *dakāra* and the like.]

It is Vāmanikā, when the sixth (Gaṇa) is h, (even) in the first (half of the Āryā) 39.

If the sixth Gaṇa even in the first half of an Āryā consists merely of a single short letter, it is called Vāmanikā. As:-

'At present in the autumn, this moon shines brightly like a swan in the lake-like sky, where stars resembling night-lotuses are scattered everywhere, from which the clouds have departed and which looks lovable (on that account).

(Note:- All the three adjectives in the first half must be taken with the word *nabhaḥ-sarasi* in the second half and not with *śaradi* which is fem. in gender; further, both the words *pravitata-tāraka-kumude* and *nabhah-sarasi* are to be taken as Upamā-Samāsas and not as the Rūpaka ones, as shown by the adjective *gata-meghe* in particular. That an Upamā, and not a Rūpaka, is meant in the stanza, is also clear from the simile *haṁsa iva.*)

(The Āryā is called) Gīti, if the sixth (Gaṇa) in the latter (half) is either d or i. 40.

If (even) in the latter half of the Āryā the sixth Gaṇa is either *dakāra* (i. e., III) or *ikāra* (i. e., ISI), it is called Gīti: As:-

'The lotus plants shine beautifully, having their lotuses surrounded by the sweet humming of the swarms of the hovering bees and being covered with a soft, delicate, lovely colour resembling that of a bright emerald gem.'

It is called Dhruvā when in both (the halves), (the Yati is) after the fourth (Gaṇa). 41.

The same Gīti is called Dhruvā when the Yati is arter the fourth Gaṇa in both the halves. As:-

'The graceful faces of the lovely ladies, possessed of bluish locks, tremulous eyes, (and) lower lips which resemble a Bandhujīva flower, shine beautiful, being endowed with the essence of the enjoyments of Love'. 41. 1.

(The Gīti is called) Gītikā when the seventh Gaṇa is y or ī. 42.

That same Gīti is called Gītikā when the seventh Gaṇa is either *yakāra* (i. e., IIS) or *īkāra* (i. e., SIS). As:-

'I regard you fortunate, whose deeds are highly valued in the pretty songs which are dear to learned men and which are based on wonderful (topics pertaining to) Dharma, Artha and Kāma'. 42.·1.

Sometimes, even the third and also the fifth (Gaṇa is so). 43.

Sometimes, in an alternative employment, even the third and also the fifth Gaṇa in both the halves are either *yakāra* (ııs) or *īkāra* (sıs). By the word *api* (it is suggested that) this happens even in one half (only). Efforts should be made for (finding out) such an employment.

When the half is made whole it is called Āryāgīti. 44.

That same Gīti is called Āryāgīti when its half (Gaṇa i. e., the 8th) is made whole. As :-

'This is that pair of arms, whose armlets have been rubbed against the walls of the Mandara mountain, whose armour is torn by the fierce arrows and whose shield is tinged with the redness of blood'. 44. 1.

Here ends the section on Āryā.

The Jāti called Āryā together with its sub-divisions is defined. Now hereafter, some other Jātis which are in vogue among the people shall be defined.

(That metre is called) Galita when there are five and a half (Gaṇas) in every Pāda 45.

If there are five full Gaṇas and a half of it more, the metre is called Galita. As :-

'Do you not remember the flashes (*bhāsuratā*) of the arrows discharged by you, when they devoured the lives of fierce lions and Śarabhas in the forest ... ... ?

(If there are) four (Gaṇas in each Pāda) it is Nirdhāyikā. 46.

If there are four Gaṇas in each Pāda it is called Nirdhāyikā.

Its last (Gaṇa) is either y or ī. 47.

The last Gaṇa of all the four Pādas of Nirdhāyikā is either *yakāra* (IIS) or *īkāra* (ISI).

k is the third. 48.

The third Gaṇa in every Pāda of that Nirdhāyikā is generally a *kakāra* (ISI). As :-

'The wicked Manmatha (God of Love) of fearful intentions strikes all people with sharp arrows at their vitals, even though he was angrily burnt to ashes by the wearer of the young crescent moon, oh young girl.'

(If there are) five (Gaṇas in a Pāda, it is called) Narkuṭaka. 49.

In every Pāda, if there are five Gaṇas, it is called Narkuṭaka.

(Its) second and third (Gaṇas) are y or ī. 50.

Of that same Nirkuṭaka, the second and the third Gaṇas are *yakāra* (IIS) or *īkāra* (SIS).

Or, its third (Gaṇa) is b. 51

Of that same Narkuṭaka, the third Gaṇa may optionally be a *bakāra* (i. e., SSI). As:-

'May the (third) eye (of Śambhu) protect you, which has the clouds of ashes above it blown off and which is rendered fragrant by the puffs from the mouth, releasing sparks of fire, of the serpent placed on the ear, which is whitewashed with the rays of the crescent moon from which drops of nectar are oozing out and which has dispelled the darkness by its tawny lustres.' 51. 1.

'But that moon too gradually rises up to the blue skies, as a swan moves from one lake to another blue and expansive lake, now gracefully growing in lustre, crushing the darkness, looking like a ball of fresh butter and being the delight of the night lotuses.' 51. 2.

(If there are) six (Gaṇas in a Pāda, it is) Adhikākṣarā. 52.

If there are six Gaṇas in each Pāda, it is called Adhikākṣarā.

The even (Gaṇa) is never k. 53.

Of that Adhikākṣarā, the even Gaṇa in each Pāda is not *kakāra* (i. e., ISI).

(But) the third must be k. 54.

Of that Adhikākṣarā, the third Gaṇa in each Pāda is *kakāra* (ISI) alone.

y or ī is its last (Gaṇa). 55.

Of that Adhikākṣarā the last Gaṇa in each Pāda is either *yakāra* or *īkāra* (i. e., IIS or SIS).

Sometimes even the first is so. 56.

Of that Adhikākṣarā, sometimes, i. e., in some employment, even the first Gaṇa is either *yakāra* or *īkāra* i. e., IIS or SIS. As:—

'Oh fairbodied girl, while I enjoy your lower lip, which is covered with blooming blue lotuses, which inflames the shafts of the god of Love, which surpasses an unfailing goblet of wine, which is offered in the mouth of the lover, (and) which is restless owing to slight throbbing, (your)

speech containing many letters is not so gladdening to the ear and the mind (as this lip).'

(Note :—The adjectives of *adhara*, which is evidently meant, are intended to be applicable to both the *adhara* and the *madhu*, yet the qualities of the former excel those of the latter, as said in the first adjective in the second line. The blue lotuses in the case of the *adhara* are the dark-blue glances from the half-closed eyes of the girl. In the end, the speaker says that the profuse words of love from the mouth of the fair one are not so delightful as her lower lip when it is in the lover's mouth, though this latter makes her absolutely silent and unexpressive of her love.)

(It is) a Śīrṣaka, when followed by a Gītikā. 57.

If this same Adhikākṣarā has a Gītikā immediately following it, it is called a Śirṣka. As :—

'The red insects which are the beauty of the green verdure, move about; the rain-clouds slightly cover the planets, the moon and the sun. Now the lightning moving in the interior of the cloud flashes all around and then the Cātaka birds raise their notes in the sylvan regions, with delighted minds.

And then, as soon as the winds begin to blow, surcharged with the fragrance of the Kuṭaja flowers, gently embracing the tops of the beds of the sprouts of the Silīndhra flowers, so soon they make the minds of the journeying lovers uneasy'.

By the addition of one (Gaṇa) each time (are obtained) Lalita, Subhadrā, Vidruma, Vaṁśapatra, Kuñjara, Puṣpadanta and Mālā (Śīrṣakas). 58.

There take place seven Śīrṣakas as named above. Among them, seven Gaṇas make the Pāda of Lalita and there is a Gītikā at the end; eight Gaṇas make that of Subhadrā and a Gītikā at the end. Thus the remaining Śīrṣakas should be known by the addition of one Gaṇa every time.

It is a Trikalaya when it has a Nirdhāyikā in the middle. 59.

If the Śīrṣaka as described above has a Nirdhāyikā in the middle of it, it is called a Trikalaya. Thus in short, first an Adhikākṣarā, then a Nirdhāyikā in the middle, (and) finally a Gītikā at the end, these three form a Trikalaya. As :-

'At the advent of the night, the day-lotus which had its flower open, now closes itself, being oppressed by the full moon. This bee has

become uneasy. The Kalahaṁsas and the Sārasas accompanied by their mates, raise their pleasant voices, being stationed in the inside of the Kedāras and thinking about something.

Here, the Bandhujīvaka trees appear very charming with their flowers looking like the Indra-gopa insects mounted upon the green verdure. There, the Śirṣaka plants with their open flowers resemble the nights bespangled with stars.

The swarms of bees, having left behind them the juice of the Saptacchada flowers and being extremely greedy, after neglecting (other) flowers, fondly resort to the night lotuses, turned whitish with their pollen. 59. 1.

Three Gaṇas (make a Pāda of a) Bhaṅga-dvipadī. 60.

If there are three Gaṇas in each Pāda, it (i. e., the metre) is called Bhaṅgadvipadī. The mention of a Gaṇa again (in the Sūtra), even when the governing word *gaṇa* is still available (from Sūtra 15), is meant for the adoption of all the Gaṇas, whether the Caturmātras or the Pañcamātras, without any distinction. Otherwise, the Caturmātras alone (which are meant by the word *gaṇa* in Sūtra 15) would have been available.

Or four, or five or six or seven (Gaṇas make its Pāda). 61.

Of that Bhaṅga-dvipadī, there are not merely three, but also four, five, six or even seven Gaṇas.

A bh (i. e., a long letter) stands optionally at its end. 62.

Of that Bhaṅga-dvipadī, a long letter may or may not be at the end of every Pāda.

The longest (among them) contains 30 h (i. e., short letters). 63.

That Bhaṅga-dvipadī which has thirty short letters (i. e., Mātrās) is the last, the longest, among them. Hence the one which is longer than all the other Bhaṅga-dvipadīs, contains thirty Mātrās. There does not exist any which is longer than that. *Note: h* or a *laghu* signifies both a short letter and an akṣara Mātrā; see Introductory, Note, para 3.

It is (called) a Dvipadī, when a Gītikā follows it immediately. 64.

That same Bhaṅga-dvipadī is called Dvipadī, if it is immediately followed by a Gītikā. Illustration :—

'The water in wells and rivers is now exhausted like the ample treasure, though well protected, at the (evil) turn of one's fortune.

And this earth, with the forest trees completely dried up and its dust well heated, pines away like the mother of an imprisoned thief.

The body of the wild buffalo, who is oppressed by heat, droops down, being unable to bear any exertion, like the troubled household affairs, which require the feeding of many children and dependents, in the case of an idle man.' 64. 1.

Here is another Dvipadī :-

'By the ruthless breeze, which moves about being charged with the odour of the elephant's rut, are tortured the persons who are separated from their dear ones, today, oh compassionate one, oh conqueror of your enemies, oh lord of many beloved ladies and beloved of your people !'

(Note : Every line begins with a vocative).

Now are the spots on the earth adorned by the Bandhūka flower, whose filaments are covered with pollen and which is a friend of the bees, as they (i. e., spots) are adorned by you, who are the friend of the world, oh ornament of your family'. 64. 2.

Sometimes a Vidārī is (put) between (the two) 65.

Sometimes, in a different employment (of the metre), a Vidārī is placed between the Bhaṅga-dvipadī and the Gītikā. The definition of a Vidārī (the author) will give later. As :—

'The mountains, looking darkish owing to the water-filled thundering clouds, please the mind, as they have their lovely table-lands looking wavy owing to the filaments of the fresh flowers of the Kandalī plants, their topmost forests overspread with the fragrant dust of the flowering Kuṭaja plants, (and) the interiors of their caves filled with the sweet notes of the impassioned pea-cocks.

A (loving) person, though his beloved mate is in front of him, is yet made uneasy by the breeze, which is opening the Ketaka buds and wafting with itself the pollen of the Bakula flowers.

The whole world is worshipfully offered to the god of love by the rain-cloud, which is dark like the lord of a she-elephant, which has dispersed the day-light resembling the dust, and which is prominently displaying its lightning, in the vicinity of the mountain.' 65. 1.

Vidārī (is a metre, where) there are fourteen short letters (i. e., Mātrās, in a Pāda) with a long letter at the end. 66.

If there are fourteen Mātrās (the last two consisting of a long letter) in a Pāda, the metre is called Vidārī. 66.

The fifth (Mātrā) is usually combined (with either the fourth or the sixth). 67.

Of that Vidārī, in every Pāda, the fifth short i. e., Mātrā, is generally combined either with the earlier Mātrā or with the following one, so as to form a long letter. 67. *Note*: *Laghu* is an Akṣara Mātrā, see note on 63.

The penultimate (Gaṇa) is ā. 68.

The word *prāyaḥ* continues. Of that Vidārī, in each Pāda, there is generally, the *ākāra* (i. e., SII) as the penultimate (Gaṇa). There is no rule about the others. 68.

'A passionate lover has her mind dispossessed of pride by the Navamālikā creeper, which is dusky with the fragrant pollen of the evening and which is shaken by the gentle breezes from the Malaya mountain'. 68. 1

Twenty-three (Mātrās make the Pāda of) a Bhaṅgurāsaka. 69.

The word *bhāntāh* still continues. If in a Pāda twenty-three Laghus i. e., Mātrās, with a long letter at the end, are mixed up in any way, it is called Bhaṅgu-rāsaka. 69.

Twelve (Mātrās) (Make the Pāda of) an Avalambana. 70.

If there are twelve Laghus i. e., Mātrās, in each Pāda, (the metre) is called Avalambana.

s stands at the end (of the Pāda). 71.

At the end of each Pāda, there is generally a *sakāra* (SS). 72.

The two together make a Rāsaka. 72.

The two namely, the Bhaṅgu-rāsaka and the Avalambana, together make a Rāsaka. As :—

'Why, how do you conceal by your garment, the nail-marks placed at the base of your arms and at the Trika (by your lover)? The fish-banner god is bringing you a third eye, as it were, which is the witness of Cupid and * * * *. You are as it were adorned with this your lower lip, which is graceful, slightly reddened with the drops of blood and thickly marked with the tooth-bites (of the lover)'. 72. 1.

Hereafter the Gāthā. 73.

The Gāthā shall hereafter be described.

It is Ārṣī. 74.

And that Gāthā is to be known as Ārṣī (i. e., archaic or irregular). It is called so, because it belongs to the Ṛṣi alone (and so

must not be employed by the ordinary poets of today). **That Gāthā is** found in any of the five Jātis beginning with the **Anuṣṭubh and ending** with the Jagatī.

It is (endowed with) four or six Pādas. 75.

That Gāthā appears with four or six Pādas, either of the same or of the different types. As :-

'You see the faults of others every now and then; but you do not see your own fault. Why do you laugh after abandoning your husband, property and family ? 75. 1.

The following ten do not understand Dharma, oh Dhṛtarāṣṭra; know them. They are :- The proud, the intoxicated, the mad, the exhausted, the wrathful, the hungry, the man in haste, the frightened, the passionate and the robber; these are the ten.' 75. 2.

Thus ends the fifth chapter, dealing with the Jātis, in the Jānāśrayī Chandoviciti.

I. Index of Sūtras.

II. Index of Sanskrit Stanzas.

III. Index of Prakrit Stanzas.

IV. Index of Sanskrit Metres

The following metres are mostly Catuṣpadīs i.e., metres of four lines each. The letters within brackets stand for the wellknown Akṣara Gaṇas, showing the composition of a singal line in the case of Sama Catuṣpadīs, of two lines forming a half in the case of Ardha-samās and of all the four lines in the case of Viṣama Catuṣpadīs. Mere figures within the brackets indicate the number alone of Akṣaras or Mātrās as the case may be in a line or lines irrespective of their quality. The few Dvipadīs (metres of two lines) are shown by the letter द्वि. y. = Yati.

V. Index of Prākrit Metres.

N. B. The figures within the brackets indicate the number of the Mātrās in a *single* Pāda in the case of the Sama Vṛttas, in *two* or *three* Pādas constituting a half in the case of the Ardhasama Vṛttas, and in *all* the Pādas in the case of the Viṣama Vṛttas. Dvipadīs and Sama Catuṣpadīs are shown by the letters द्वि and च respectively. Among Ardhasama Vṛttas, the Catuṣpadīs are marked as अच and the Ṣaṭpadīs as अष. Pañcapadīs and Aṣṭapadīs are indicated by the letters प and अष्ट respectively. Y. indicates the Yati.

Appendix I

प्राचीनछन्दःशास्त्रोपलब्धसंस्कृतवृत्तरूपाणां नाम्नां च समुच्चयसूचिः ।

A. संस्कृत-वृत्त-रूप-सूचिः ।

(A Classified List showing The Structure of Sanskrit Metres)

The Sanskṛta-Vṛtta-Rūpa-Sūci is a Classified List of the old Classical Sanskrit Metres. It is divided into six sections, namely, I Varṇa Vṛtta: Sama Catuṣpadī; II Varṇa Vṛtta: Daṇḍaka; III Varṇa Vṛtta: Ardhasama Catuṣpadī; IV Varṇa Vṛtta: Viṣama Catuṣpadī; V Mātrā Vṛtta: Dvipadī; VI Mātrā Vṛttta: Catuṣpadī. In Section I metres are arranged according to the alphabetical order of the Gaṇas which constitute their lines, but under 40 heads, indicating the number of the letters contained in a line. In Section II the Daṇḍakas are arranged in an alphabetical order of their names, so that their names shall not again appear in the Vṛtta-Nāma-Sūci. In Section III the Ardhasama Varṇa Vṛttas are arranged in an ascending order of the *number* of the letters in their *first* lines. In the remaining Sections the metres are arranged in groups of allied metres without any reference either to the alphabetical order of the names or to the number of the letters or the Mātrās in their lines.

2. In Section I the entries are as folows: First the serial number of the metre under each head separately, then the Akṣara Gaṇas (with figures in Italics indicating the Yati, if available, within brackets) alphabetically arranged under each sub-head and lastly the names of the metres immediately followed by the references, both given in an alphabetical order. In Section II I give first the serial number, then the name of the Daṇḍaka, followed by the Gaṇas which constitute the line given within the brackets and lastly the references in an alphabetical order. In Section III I first give the serial number, then the number of letters contained in the first and the second lines which form the half, given within the brackets. These are followed by the Gaṇas which constitute the first and the second lines, the names and lastly the references in an alphabetical order. In Section IV I first give the serial number, then the name followed by the Gaṇas forming the four lines given within the brackets and lastly the references. Where no specific Gaṇas are prescribed, the number of letters in each line is indicated.

3. The metres listed in this Sūci are collected from the following twenty old and important treatises on metres, some of them composed even in Prākrit, arranged in an approximately chronological order:-

1. Chandasśāstra of Piṅgala (P): Published in the Kāvyamālā Series, No. 91 (3rd ed.) Bombay, 1938; *2. Nāṭyaśāstra* of Bharata (Bh): Published in the Kashi Sanskrit Series, No. 60, Banaras, 1929; *3. Jayadevachandas* of Jayadeva (Jd.): Published in the *Jayadāman*, by the Sanskrit Department, Wilson College, Bombay, 1949; 4. *Jānāśrayī* of Janāśraya (Jns.): Published by the Curator, University Mss. Library, Trivandrum, 1949; Ch. V. Sūtras 39-75 published here in Pariśiṣṭam (in a revised from); *5. Ajitaśāntistava* (As.): Published as App. III of the new edition of the Kavidarpaṇa (see below No. 15); *6. Vṛttajātisamuccāya* of Virahāṅka (Vjs.): Published in the Rājasthān Purātana Granthamālā, Jodhpur, 1959; 7. Nanditāḍhya's *Gāthālakṣaṇa* (N.): Published as App. I of the new edition of the *Kavidarpaṇa* (see below No. 15); *8. Ratnamañjūṣā* of an unknown author (Rm.): Published by the Bhāratīya Jñāna Pītha, Kashi, 1949; *9. Svayambūchandas* of Svayambhū (Sb. and SbP. for its Pūrvārdha): Published in the Rājasthān Purātana Granthamālā, Jodhpur, 1959; *10* Utpala's commentary on Varāhamihira's *Bṛhatsaṁhitā*, ch. 103, quoted by stanzas (Utpala, v.): Published in the Vizianagaram Sanskrit Series, Vol.X, Banaras, 1895 onwards; *11. Vṛttaratnākara* of Kedāra (Vr.): Published in the *Jayadāman*, mentioned under No. 3 above; *12. Chandonuśāsana* of Jayakīrti (Jk.)· Published in the *Jayadāman* mentioned under No. 3 above; *13. Chandahśekhara* of Rājaśekhara (R.): Published as App. I in the *Svayambhūchandas* mentiioned above under No. 9; *14. Chandonuśāsana* of Hemacandra (H.): Published with Svopajña *Vṛtti* (Hc.) in the present edition. *15. Kavidarpaṇam* of an unknown author (Kd.). Published in the Rājasthān Purātana Granthamālā, Jodhpur, 1959; *16. Chandahkośa* of Ratnaśekhara (Ck.): Published as App· II in the *Kavidarpaṇam* mentioned under No. 15 above; *17. Prākṛta Paiṅgalam* (PP.): Published in the Bibliotheca Indica, Culcatta, 1902.

A few additional metres which are not found in these older works are added here from the following three works:- *18. Chandomañjarī* of Gangādāsa (Chm.); Published in the Kashi Sanskrit Series No. 55, Banaras, 1927; *19. Mandāramarandacampū* (Mm.): Published in the Kāvyamālā Series No. 52, Bombay 1895; and *20. Chandaḥkaustubha* (Ckau.): From a manuscript No. 894 of 1886-1892 in the BORI., Poona 4.

Section I

वर्णवृत्त : समचतुष्पदी

1

1 ग गी Kd. 4. 1; गौ Vjs. 5. 1; श्री H. 2. 6; Jns. 4. 3; Pp. 2. 1.

2

1 गग आशीस् Jns. 4. 5; काम Pp. 2. 3; नौ Vjs. 5. 2; पद्म Jk. 2. 4; Hc. 2. 7; स्त्री H. 2. 7; Kd. 4. 2; Vr. 3. 2.

2 गल जन्तु Jk. 2. 6; दुःख H. 2. 9; सार Pp. 2. 9.

3 लग मही Pp. 2. 8; सुख H. 2. 10; Jk. 2. 5.

4 लल पुष्प Hc. 2. 8; मद H. 2. 8; मधु Pp. 2 5; वलि Jk. 2. 7.

3

1 ज मृगेन्द्र Pp, 2. 21; सुवस्तु Jk. 2. 13.

2 त पञ्चाल Pp. 2. 19; सेना Jk. 2. 12.

3 न कमल Pp. 2. 25; दृक् Jk. 2. 15.

4 भ मन्दर Pp. 2. 23; हृद्य Jk. 2. 14.

5 म ताली Pp. 2. 11; नारी H. 2. 11; Kd. 4. 3; Vjs. 5. 3; Vr. 3. 3; श्यामाङ्गी Jk. 2. 8.

6 य केशा H. 2. 12; Vr. 3. 4. 1; धूः Hc. 2. 12; धृति Bh. 32. 52; वन or मनोज्ञ Jk. 2. 9; शशी Pp. 2. 15.

7 र चपला Jns. 4. 7; तटि Bh. 32. 50; प्रिया Pp. 2. 13; मृगी H. 2. 13; Kd. 4. 4; Vr. 3. 4; सुधी Jk. 2. 10.

8 स प्रवर Jk. 2. 11; मदन H. 2. 14; रजनी Bh. 32. 54; रमण Pp. 2. 17.

4

1 जग जया Bh. 32. 61; Jk. 2. 21; नगानिता (or °णिका) Pp. 2. 31; लासिनी Vr. 3. 5. 1; विलासिनी H. 2. 17.

2 जल जपा Jk. 2. 29.

3 तग तारा Jk 2. 20; सोमप्रिया H. 2. 22.

4 तल त्रपु Jk 2. 28.

5 नग कुसुमिता Jns. 4. 9; मधु Jk. 2. 23; मृगवधू H. 2. 19; Vjs. 5. 4.

6 नल दधि Jk. 2. 31.

7 भग ललिता Hc. 2. 16; सुमुखी H. 2. 16; Jk. 2. 22; Vr. 3. 5. 2.

8 भल जतु Jk. 2. 30.

9 मग कन्या H. 2. 15; Kd. 4. 5; Vr. 3. 5; गीति Jk. 2. 16; तीर्णा Pp. 2. 27.

10 मल वल्ली Jk. 2. 24.
11 यग क्रीडा H. 2. 20; Kd. 4. 6; Vr 3. 5. 3; वृद्धि Jk 2. 17.
12 यल सद्म Jk. 2. 25.
13 रग ऋद्धि Jk. 2. 18; पुष्प Bh. 32. 57; पुष्प Hc. 2. 18; समृद्धि H. 2. 18; Vr. 3. 5. 4.
14 रल धारी Pp. 2. 29; वर्त्म Jk. 2. 26.
15 सग भ्रमरी Bh. 32. 59; सुमति H. 2. 21; Jk. 2. 19; Vr 3. 5. 5.
16 सल कदली Jk. 2. 27.

5

1 जगग शिखा Bh. 32. 71; सती H. 2. 27; Jk. 2. 35; Vr. 3. 6. 1.
2 तगग तिष्ठद्गु Jk. 2. 39; हारि Pp. 2. 35.
3 तलग नन्दा H. 2. 28; Kd. 4. 7; मन्दा Vr. 3. 6. 2.
4 नलग अभिमुखी H. 2. 32; कमलमुखी Bh. 32. 67; धृति Jk. 2. 41; मृगचपला Hc. 2. 32.
5 नलल यमक Pp. 2. 39.
6 भगग अक्षरपङ्क्ति Vjs. 5. 5; अक्षरोपपदा Hc. 2. 25; काञ्चनमाला Jk. 2. 33; कुन्तलतन्वी Hc. 2. 25; पङ्क्ति H. 2. 25; Vr 3. 6; भूतलतन्वी Bh. 32. 65; हंस Pp. 2. 37.
7 भलग रति H. 2. 26; शर्म Jk. 2. 36.
8 गग विद्युद्भ्रान्ता Bh. 32. 63; संमोहा Pp. 2 33.
9 लग सावित्री H. 2. 30.
10 यलग जया Kd. 4. 8.
11 रगग प्रीति H. 2. 23; Jk. 2. 32; Vr. 3. 6. 3.
12 रलग धृति Jk. 2. 34; भामिनी Jns. 4. 11; वागुरा Bh. 32. 69; विदग्धक H. 2. 24.
13 सगग घनपङ्क्ति H. 2. 31.; Bh. 32. 73; सुदती Jk. 2. 40.
14 सलग रमा Jk. 2. 38.

6

1 जज सुमालती Pp. 2. 54.
2 तत मन्थान or कामावतार Pp. 2. 50.
3 तय तनुमध्या Bh. 16. 2; 32. 76; H. 2. 36; Jd. 6. 1; Jk. 2. 44; Jns. 4. 13; Kd. 4. 9; P. 6. 2; Rm. 5.5; Vjs. 5. 6; Vr. 3. 7.
4 तर जला Bh. 32. 88; H. 2. 47.
5 तस वसुमती Vr. 3. 9.
6 नन दमनक Pp. 2. 56.
7 नय कनकलता Jk. 2. 46; चतुरंशा Pp. 2. 47; मकरशीर्षा Bh. 16. 4; 32. 80; मुकुलिता Rm. 5. 6; शशिवदना H. 2. 39; Vr. 3. 8.

8 नर गिरा Bh. 32. 86; मणिरुचि Jk. 2. 48; शफरिका H. 2. 43.
9 भम विकान्ता Bh. 32. 92; H. 2. 49.
10 भय कामलतिका H. 2. 41; Vr. 3. 9. 1; कामललिता Jk. 2. 45.
11 भर मालिनी Bh. 32. 78; लघुमालिनी H. 2, 45.
12 मम विद्युल्लेखा Vr. 3. 9. 2 (b); शेषराज Pp. 2. 41; सावित्री H. 2. 33; Jk. 2. 43; Vr. 3. 9. 2(a).
13 मय तटी Jk. 2. 42; रम्या Bh. 32. 90; सुनन्दा H. 2. 48.
14 मर तटी H. 2. 34; नदी Vr. 3. 9. 3.
15 मस अनुकूल Vr. 3. 9. 4 (B); पङ्क्ति Bh. 32. 94; मुकुल H. 2. 42; Jk. 2. 47; Vr. 3. 9. 4 (A); वीथी Bh. 32. 84; सोमकुल Vr. 3. 9. 4 (C).
16 यम शिखण्डिनी H. 2. 51; Rm. 5. 8.
17 यय द्रुत Jk. 2. 50; शङ्खनारी Pp. 2. 52; सोमराजी H. 2. 38; Kd. 4. 10; Vr. 3. 9. 5.
18 रन कच्छपी H. 2. 44.
19 रम नीलतोया Bh. 32. 98; मालिनी Bh. 16. 6; H. 2. 40; Vr. 3. 9. 6.
20 रर द्वियोधा Pp. 2. 45; स्रग्विणी Vr. 3. 9. 7; हंसमाला Jk. 2. 51.
21 सभ गुल्मध्या H. 2. 37.
22 सम सूचीमुखी H. 2. 50; Rm. 5. 7.
23 सय विमला Bh. 32. 82; H. 2. 46.
24 सस कुमुद Jk. 2. 49; तिल or तिलक Pp. 2. 43; नलिनी Bh. 32. 96; रमणी H. 2. 35; Vr. 3. 9. 8.

7

1 जरग विलम्बिता Bh. 32. 123; सुभद्रा Bh. 32 113; H. 2. 67.
2 जसग कुमारललिता H. 2. 54; Jd. 6. 2; Jk. 2. 56; Jns. 4. 15; P. 6. 3; Rm. 5. 10; Vr. 3. 11.
3 तनग मधुकरिका Bh. 32. 111; H. 2. 65; वज्र Hc. 2. 65.
4 तभग चूडामणि Vr. 3. 12. 1.
5 तसग भ्रमरमाला Bh. 16. 10; 32. 107; H. 2. 57; Jk. 2. 55; वज्रक Rm 5. 11.
6 नजल सुवास Pp. 2. 60.
7 ननग द्रुतगति or चपला Bh. 32. 101; मधुमति Vr. 3. 12. 2; लटह Jk. 2. 60; हरिविलसित H. 2. 63; Vjs. 5. 8.
8 नभग मधुमती Vr. 3. 12. 3.
9 नयग कुमुद्वती H. 2. 68; कुसुमवती Bh. 32. 115.
10 नरग प्रकाशिता Bh. 32. 119; मनोज्ञा H. 2. 70.
11 नसल करहंस Pp. 2. 62.
12 भजग धुनी Jk. 2. 52; पञ्चमगति Bh. 32. 125; शारदी H. 2. 64.
13 भनग चित्र H. 2. 62; Jk. 2. 59.
14 भभग कलिका H. 2. 59; Jk. 2. 53; भोगवती Bh. 32. 109; सोपान Hc. 2. 59; Jns. 4. 16.
15 भसग मदलेखा Jk. 2. 61; विधुवक्त्रा H. 2. 60.

16 **मभग** सरल H. 2. 61; Jk. 2. 57.
17 **ममग** गान्धर्वी H. 2. 52; शीर्षरूपक Pp. 2. 64.
18 **मसग** मदलेखा H. 2, 55; Kd. 4. 11; Vjs. 5. 7; Vr. 3. 10.
19 **यसग** मुदिता Bh. 32. 117; H. 2. 69.
20 **रजग** उष्णिह् H. 2. 53; कामिनी Bh. 32. 105; खेटक Vjs. 4. 76; गोमिनी Jk. 2. 58; रक्ता Vjs. 3. 7; शिखा Hc. 2. 53; समानिका Pp. 2. 58.
21 **ररग** हंसमाला H. 2. 58; Kd. 4. 12.
22 **रसग** उद्धता Bh. 16. 8; H. 2. 56; उद्यता Jns. 4. 17.
23 **सजग** विमला Bh. 32. 103; H. 2. 66.
24 **सरग** दीप्ता Bh. 32. 121; H. 2. 71; हंसमाला Vr. 3. 12.
25 **ससग** नन्दितक As. 29.

8

1 **जतगग** वितान Vr. 3. 19.
2 **जरगल** सुचन्द्रप्रभा Ckau. 2. 27.
3 **जरलग** नगस्वरूपिणी Chm. 3. 8. 3; नाराचक Vjs. 4. 58; प्रमाणी–णिका Ck. 46. H. 2. 82; Jd. 5. 4; Jk. 2 65; Kd. 4. 17; P. 5. 7; Vr. 3. 18; बालगर्भिणी Jns. 4. 22; मत्तचेष्टित Bh. 16. 14; 32. 306 (Nsp.); स्थिर Utpala, v. 38.
4 **तजलग** अनुष्टुभ् Jk. 2. 62; Bṛhajjātaka 6. 3–4.
5 **ततगग** केतुमाला Jk. 2. 71.
6 **तरगग** विभा H. 2. 72.
7 **तरलग** नाराच (or °चिका) H. 2. 78; Jk. 2. 70; Kd. 4. 16; SbP. 6. 4; Vr. 3. 19. 2(ab).
8 **तसगग** श्यामा Vjs. 5. 10.
9 **नजगग** चित्तविलासित Bh. (Gaek. ed.) 15. 26.
10 **नजलग** ललितगति Bh. 32.130–31; H. 2 80.
11 **ननगग** तुङ्ग Pp. 2 72; मधुकरसदृशा Bh. 32. 135; रतिमाला H. 2. 86.
12 **ननलग** सुविकसित कुसुम Vjs. 5. 14.
13 **नभलग** गजगति Chm. 2. 8. 6.
14 **नरलग** सुमालती H. 2. 76; Jk. 2. 72.
15 **नसगग** गुणलयनी H. 2. 84.
16 **नसलग** कमल Pp. 2. 74; मही Bh. 32. 133.
17 **भतलग** *(4)* माणवक H. 2. 77; Jd. 6. 5; Jk. 2. 69; Jns. 4. 19; Kd. 4. 14; P. 6.4; SbP. 6. 7; Vr. 3. 15; माणवकक्रीडितक Rm. 5. 13; Vjs. 5. 12.
18 **भनलग** नदी Bh. 32. 139.
19 **भभगग** चित्रपदा H. 2. 75; Jd. 6. 3; Jk. 2. 68; Kd. 4. 15; P. 6. 5; Rm. 5. 14; SbP. 6. 6; Vr. 3. 14; वितान Jk. 2. 67; Vjs. 5. 11; हंसरुत Jns. 4. 20.
20 **भरलग** नागरक Vr. 3. 19. 2.
21 **मनगग** हंसरुत H. 2. 79; P. 6.7; Vr. 3. 16.

22 ममगग विद्युन्माला H. 2. 74; Jd. 6. 4; Jk. 2. 64; Kd. 4. 13; P. 6. 6; Vjs. 5. 9; Vr. 3. 13; विद्युल्लेखा Bh. 16. 16; सोमकान्त Ck. 4.

23 मरलग क्षमा Jk. 2. 63.

24 रजगग मानिनी Vjs. 3. 8; मालिनी Vjs. 5. 13; समानिका SbP. 6. 5; सिंहलीला Bh. 16. 12; सिंहलेखा H. 2. 81; Vr. 3. 19. 3.

25 रजगल समानी-निका H. 2. 83; Jd. 5. 3; Jk 2. 66; Jns. 2. 3; Kd. 4. 18; P. 5. 6; Rm. 5. 1; Vr. 3. 17.

26 रयलग अनुष्टुभ् H. 2. 69; हंसिनी Vjs. 4. 72.

27 ररगग पद्ममाला Ckau. 2. 26; पद्मिनी Jns. 4. 21.

28 रसगग गाथ Vjs. 4. 57.

29 सनलग विमलजला Bh. 32. 128.

30 सरगल सुविलासा Ckau. 2. 28.

31 ससलग मही H. 2. 85.

32 Any other metre of this class is वितान H. 2. 87; Jns. 2. 5; Kd. 4. 19; Vr. 3. 19.

33 श्लोक 5th short; 6th long in all pādas; 7th short in the even ones. As. 3; SbP. 3. 7; Vjs. 5. 15.

9

1 जतर चारुहासिनी Jk. 2. 77.

2 तनम कनकलता Bh. 32. 200; मकरलता H. 2. 102.

3 तभय रुचिरा Bh. 32. 142; H. 2. 100.

4 नजय शशिलेखा Bh. 32. 204; H. 2. 103.

5 नजर बुद्बुद Bh. (Nsp.) 32. 284.

5a ननन बहुल Ck. 8.

6 ननम भुजगशिशुसृता H. 2. 91; Jd. 6. 7; Jk. 2. 78; Jns. 4. 24; P. 6. 7; Rm. 5. 16; SbP. 6. 10; °सृता Vr. 3. 21; मधुकरिका Bh. 16. 18.

7 ननर उपच्युत H. 2. 95; Jk. 2. 82.

8 ननस कमला Pp. 2. 82; मणिगणनिकर Bh. 32. 208; लघुमणिगुण° H. 2. 104.

9 नयस सारंगिका Pp. 2. 78.

10 नरर बृहतिका H. 2. 89; SbP. 6. 8.

11 नसय गुर्वी Jd. 6. 8; Vjs. 5. 16; बिम्ब Pp. 2. 84; विशाला H. 2. 101; Kd. 4. 22; शलभविचलिता Bh 32. 206.

12 भजस उदय H. 2. 92; Jk. 2. 79.

13 भभर उत्सुक H. 2. 93; Jk. 2. 80.

14 भमम (5) वक्त्र H. 2. 88; स्निग्धा Mm. 10. 6.

15 भमस मणिबन्ध Mm. 3. 109; मणिमध्या Jd. 6. 9; Jns. 4. 25; Vr. 3. 21. 1; सिंहाक्रान्ता Bh. 32. 210.

16 मतय सुन्दरलेखा Jk. 2. 74.

17 मनय . मकरलता Kd. 4. 21.

18 मभस पवित्रा Pp. 2. 80; सिंहाक्रान्ता H. 2. 105.

19 ममम रूपमाला Pp. 2. 88.
20 मसस कनक H. 2. 97; गाथा Jk. 2. 83.
21 ययय बृहत्य Jk. 2. 73.
22 रजर कामिनी H. 2. 106; तरङ्गवती Rm. 5. 17; भाविनी Bh. (Nsp.) 32. 304.
23 रनर भद्रिका H. 2. 94; Jk. 2. 81; Vr. 3. 21. 2.
24 रनस हलमुखी H. 2. 90: Jd. 6. 6; Jk. 2. 76; Kd. 4. 20; P. 6. 8; SbP. 6. 9; Vr. 3. 20.
25 ररर महालक्ष्मी Pp. 2. 76.
26 सजज तोमर Pp. 2. 86.
27 सजर भुजङ्गसंगता Chm. 2. 9. 3; Ckau. 2. 32.
28 सजस अक्षि H. 2. 96. Jk. 2. 75.
29 ससम तार H. 2. 98.
30 ससस सौम्या H. 2. 99.

10

1 जजजग उषिता H. 2. 116.
2 तजजग उपस्थिता H. 2. 120; Jd. 6. 15; Jns. 4. 29; P. 6. 14; Rm. 5. 21; SbP. 6. 14; Vr. 3. 28.
3 ततरग (5) आन्दोलिका Mm. 16. 8.
4 तयभग सुषमा Pp. 2. 96.
5 तयसग मदिराक्षी Jk. 2. 88.
6 नजनग अमृतगति Pp. 2. 98; कुल्टा Mm. 16. 11; त्वरितगति H. 2. 112; Jk. 2. 94; Vjs. 5. 17: Vr. 3. 28. 1.
7 नजयग विपुलभुजा Bh. 32. 221; H. 2. 125.
8 ननग निलया H. 2. 115.
9 नरजग मनोरमा H. 2. 119; Kd. 4. 25; Vr. 3. 27.
10 भतनग मृगचपला H. 2. 122, सुरदयिता Bh. 32. 213.
11 भनमग बन्धूक H. 2. 118.
12 भभभग चित्रगति H. 2. 113; Jk. 2. 89; वृत्त Bh. 32. 217; सारवती Pp. 2. 94.
13 भभमग बन्धूक Jk. 2. 91.
14 भमजग दीपकमाला Vr. 3 28. 2.
15 भमतग दीपकमाला Vr. 3. 28. 3.
16 भमनग वृत्तसमृद्धा Bh (Nsp.) 32. 204.
17 भमसग चम्पकमाला Kd. 4. 26; Pp. 2. 92; Vjs. 5. 18; Vr. 3. 28. 4; पुष्पसमृद्धा Bh. 32. 227; रुक्मवती H. 2. 113; Jd. 6. 13; Jk. 2. 86; P. 6. 11; Rm. 5 22; Vr. 3. 25; रूपवती SbP. 6. 15; रूमवती Jns. 4. 30; सुभावा Hc. 2. 113.
18 मनजग पणव Vr. 3. 28. 5.
19 मननग कुमुदिनी Bh (Nsp.) 32. 198; H. 2. 123; कुसुमसमुदिता Bh. 32. 215.
20 मनयग कुवलयमाला Bh. 16 20; पणव H. 2. 110; Jd. 6. 11; Jk. 2. 85; Jns. 4. 28 (पणला?); P. 6. 10; Rm. 5. 20; SbP. 6. 16; Vr. 3. 23.

21 मभनग हंसी Vr. 3. 28. 6.
22 मभभग हंसक्रीडा Jk. 2. 95.
23 मभसग मत्ता H. 2. 107; Jd. 6. 40; Jk. 2. 87; P. 6. 13; Rm. 5. 23; SbP. 6. 12; Vr. 3. 26; विलासिता Jns. 4. 32.
24 मसजग शुद्धविराट् H. 2. 109; Jd. 6. 10; Jk. 2. 84; Jns. 4. 27; Kd. 4. 24; P. 6. 9; Rm. 5. 19; SbP. 6. 17; Vr. 3. 22.
25 मससग उद्धत H. 2. 124; उद्धता Bh. 32. 219.
26 रजरग मयूरसारिणी Bh. 16. 22; H. 2. 111; Jd. 6. 12; Jk. 2. 92; Jns. 4. 31; Kd. 4. 23; P. 6. 12; SbP. 6. 13; Vr. 3. 24.
27 रमसग कलिका H. 2. 121.
28 रयजग पङ्क्तिका H. 2. 108; SbP. 6. 11; मरालिका Mm. 14. 1; मौक्तिक Jk. 2. 93.
29 रसजग लालिनी Mm. 20. 3.
30 रससग मणिरङ्ग H. 2. 117; Jk. 2. 90; मणिराग Vr. 3. 28. 7.
31 सजजग कमला Mm. 13. 10; संयुता Pp. 2. 90.
32 सजसग प्रमिता Bh. 32. 144; माला H. 2. 126.
33 सतयग (5) कलगीत Mm. 13. 7.
34 ससजग एकरूप Indishe Studien VIII. p. 370.
35 सससग मेघवितान Vr. 3. 28. 8; वितान Utpala, v. 46.

11

1 जतजगग उपेन्द्रवज्रा H. 2. 155; Jd. 6. 16; Jk. 2. 115; Jns. 4. 35; Kd. 4. 39; P. 6. 16; Bh. 16. 28; Rm. 5. 26; Pp. 2. 116; Vjs. 5. 20; Vr. 3. 30.
2 जरजगग विलासिनी P. 6. 26.
3 जसतगग उपस्थित H. 2. 134; Jd. 6. 41; Kd. 4. 35; Vr. 3. 43; शिखण्डित Vr. 3. 43. 1.
4 जसयलग संगता Jns. 4. 46; सारिणी Rm. 5. 33.
5 जसरगग शिखण्डित Vr. 3. 43. 2.
6 तजजगग उपस्थिता H. 2. 133; Jk. 2. 103; Kd. 4. 34; Vr. 3. 43. 3.
7 तजजलग मोटक Bh. 16. 26; Jk. 2. 110; मोटनक H. 2. 147.
8 ततजगग इन्द्रवज्रा Bh. 16. 28; H. 2. 154; Jd. 6. 16; Jk. 2. 115; Kd. 4. 38; Jns. 4. 34; P. 6. 15; Pp. 2. 114; Rm. 5. 25; Vjs. 5. 19; Vr. 3. 29.
9 तततगग लयग्राहि H. 2. 129; Jk. 2. 108; विध्यङ्कमाला Vr. 3. 43. 4.
10 तननलग अभिहिता Bh. 32. 223; मुखचपला H. 2. 149.
11 तनरलग उद्यत Bh. 32. 308.
12 तभजलग उत्थापनी H. 2. 148; विश्लोक Bh. (Nsp.) 32. 149.
13 नजजलग द्रुतपादगति Bh. 32. 229; सुमुखी H. 2. 145; Kd. 4. 32; Pp. 2. 102; Vr. 3. 32.
14 नतनलग अनुविलास Vr. 3. 43. 5.
15 नननलग दमनक Pp. 2. 108.

16 ननननलग दमनक Mm. 3. 133.

17 ननरगग कुपुरुषजनिता Vr. 3. 43. 6.

18 ननरलग अपरवक्त्र Bh. 32. 243; प्रसभ Utpala, v. 13; भद्रिका H. 2. 143; Jd. 6. 26; Jk. 2. 104; Kd. 4. 30; Rm. 5. 32; Vr. 3. 41 (v. l. चन्द्रिका); सुभद्रिका SbP. 6. 23.

19 ननसगग चित्रा Kd. 4. 33; वृत्ताग्री Jns. 4. 44; वृन्ता H. 2. 139; Jd. 6. 25; Jk. 2. 106; P. 6. 24; Rm. 5. 34; Vr. 3. 40 (v. l. वृत्ता or पृथ्वी).

20 नयनलग कमलदलाक्षी H. 2. 150; Bh. 32. 231; रुचिरमुखी Bh. 32. 225.

21 नयभगग (6) अनवसिता Vr. 3. 43. 8; पतिता H. 2. 140; पतिता or श्री Jk. 2. 114; माणिक्यमाला Mm. 14. 10.

21a नयसगग Bṛhatsaṁhita 33. 29; 35. 8.

22 नररलग राजहंसी (6) Mm. 9. 11; विभूषणा Vjs. 4. 94.

23 नसनगग अशोका H. 2. 152; गतविशोका Bh. 32. 146.

24 भतनगग अनुकूला Chm. 2. 11. 8; प्रत्यवबोध H. 2. 132; मौक्तिकमाला Vr. 3. 43. 10; श्री Mm. 16. 14.

25 भतनगग (5) कुड्मलदन्ती P. 8. 2; रुचिरा Bh. 32. 235; श्री H. 2. 132; Jd. 6. 42; Vr. 3. 37; सान्द्रपद Jk. 2. 109; सान्द्रपद, भद्रपद or मौक्तिकमाला Vr. 3. 43. 10.

26 भतनगल सान्द्रपद Vr. 3. 43. 9.

27 भभभगग दोधक Bh. 16. 24; H. 2. 130; Jd. 6. 19; Jk. 2. 97; Jns. 4. 38; Kd. 4. 29; P. 6. 18; Pp. 2. 104; Rm. 5. 28; SbP. 6. 18; Vjs. 5. 24; Vr. 3. 33; बन्धु Pp. 2. 100; मिलक Vjs. 4. 55.

28 भभरगग रोचक H. 2. 127.

29 मततगग (4) शालिनी Bh. 16. 36; H. 2. 135; Jd. 6. 20. Jk. 2. 100; Jns. 4. 39; Kd. 4. 36; P. 6. 19; Pp. 2. 106; Rm. 5. 35; SbP. 6. 26; Vjs. 5. 22; Vr. 3. 34.

30 मभतगग (4) वातोर्मि H. 2. 136; Jd. 6. 21; Jk. 2. 112; Kd. 4. 37; P. 6. 20; Rm. 5. 36; SbP. 6. 25; Vr. 3. 35; ऊर्मिमाला Utpala, v. 45; वातोर्मिमाला Jns. 4. 40.

31 मभनलग भ्रमरविलसित H. 2. 138; Jd. 6. 22; Jk. 2. 101; Jns. 4. 41; P. 6. 21. Rm. 5. 37; SbP. 6. 20; Vjs. 5. 23; Vr. 3. 36.

32 मभभगग (4) वातोर्मि H. 2. 137.

33 मभसगग पीनश्रोणि Bh. 32. 202.

34 मममगग मालती Pp. 2. 112.

35 मसजगग एकरूप H. 2. 146; Jk. 2. 113 (6); SbP. 6. 24; Vr. 3. 43. 11; मणि Jk. 2. 96.

36 रजरलग ताल Mm. 3. 135; निःश्रेणिका Hc. 2. 144; SbP. 6. 19; श्येनी H. 2. 144; Jd. 6. 27; Jns. 4. 45; Kd. 4. 31; P. 6. 25; Rm. 5. 31; Vr. 3; 42 (v. l. वैतिका); श्रेणि Jk. 2. 102; सेनिका Pp. 2. 110.

37 रजसलग (5) रजिता Mm. 14. 7.

38 रनभगग स्वागता Bh. 16. 34; H. 2. 142; Jd. 6. 24; Jk. 2. 98; Jns. 4. 43; Kd. 4. 28; P. 6. 23; Rm. 5. 30; Sbp. 6. 21; Vjs. 4. 19; 5. 25; Vr. 3. 39; दीपक As. 26.

39 रनरलग रथोद्धता Bh. 16. 32; 32. 107; H. 2. 141; Jd. 6. 23; Jk. 2. 99; Jns. 4. 42; Kd. 4. 27; P. 6. 22; Rm. 5. 29; SbP. 6. 22; Vr. 3. 38; क्रिसक As 24-25.

40 रससलग अच्युत H. 2. 128; Jk. 2. 107.

41 सजयलग सारणी H. 2. 153.

42 सभरलग अपरान्तिका Jk. 2. 105.

43 समनलग विमला Bh. 32. 233; H. 2. 151.

44 सससलग उपचित्र Vr. 3. 43. 12; विदुषी H. 2. 131.

12

1 जजजज मौक्तिकदाम Ck. 6; H. 2. 172; Jk. 2. 122; Pp. 2. 133; Vr. 3. 64. 1.

2 जतजर अभ्रवंशा Hc. 2. 159; वंशस्थ Bh. 16. 46; H. 2. 159; Jd. 6. 28; Jk. 2. 143; Jns. 4. 48; Kd. 4. 42; P. 6. 28; Rm. 6. 4; Vr. 3. 45; वंशस्थविल Ckau. 2. 61; वसन्तमञ्जरी Vjs. 5. 26; Vr. 3. 64. 2 (b); शुद्धविराट् Vr. 3. 64. 2 (a).

3 जभजर पञ्चचामर Vr. 3. 64. 3; प्रियंवदा Kd. 4. 48.

4 जभसय (4) स्मृति Jk. 2. 147.

5 जरजर पञ्चचामर Vr. 3. 64. 4 (a); प्रमाण Rm. 5. 2; वसन्तचत्वर Kd. 4. 53; वसन्तचामर Vr. 3. 64. 4(c); विभावरी H. 2. 184; Vr. 3. 64. 4(b).

6 जरभर हंसास्य Bh. 32. 321.

7 जसंजस (6) जलोद्धतगति H. 2. 169; Jd. 6. 32; Jk. 2. 127; Jns. 4. 52; Kd. 4. 55; P. 6. 33; Rm. 6. 11; Vr. 3. 52.

8 जससय ल H. 2. 193.

9 ततजर इन्द्रवंशा H. 2. 158; Jd. 6. 29; Jk. 2. 144; Jns. 4. 49; Kd. 4. 41; P. 6. 29; Rm. 6. 5; Vr. 3. 46.

10 तततत कामावतार H. 2. 167; Jk. 2. 119; मदनाकुल Ck. 11; सारंगरूपक Pp. 2. 131.

11 ततनय Haravijaya, 46. 51.

12 तभजर ललिता Bh. 32. 148-49; H. 2. 175; Vr. 3. 57.

13 तभसय (4) श्रुति Jk. 2. 146.

14 तयतय अब्जविचित्रा or मणिमाला Jk. 2. 138; पुष्पविचित्रा H. 2. 189; Jd. . 45; Vr. 3. 64. 5; मणिमाला Kd. 4. 56.

15 तयतय (6) मणिमाला H. 2. 190; Vr. 3. 56.

16 तयमय (7) वाहिनी P. 6. 42.

17 नजजय कमलविलासिनी Hc. 2. 183; तामरस H. 2. 183; Kd. 4. 52; Vr. 3. 64; ललितपदा Jk. 2. 135; Utpala, v. 29.

18 नजजर तति Vr. 3. 64. 6 (a); मालती H. 2. 180; Kd. 4. 51; Vr. 3. 63; यमुना Ckau 2. 74; वरतनु Jk. 2. 139; P. . 3; Vr. 3. 64. 6 (b).

19 भजमय (8) नवमालिका Vr. 3. 64. 7; नवमालिनी H. 2. 179; Jd. 6. 39; Jk. 2. 129; Jns. 4. 58; P. 6. 43; Vr. 3. 62; वनमालिनी Rm. 6. 8.
20 ननजस कमललोचना Bh. (Nsp.) 32. 225.
21 ननमन तरलनयना Pp. 2. 137.
22 ननमस ह्री H. 2. 192.
23 ननभर उज्ज्वला H. 2. 166; Vr. 3. 59; चलनेत्रिका Jd. 6. 46.
24 ननमय (8) पुट Bh. 16. 56; Jd. 6. 31; Jk. 2. 128; Jns. 4. 51; Kd. 4. 57; P. 6. 32; Rm. 6. 12; Vr. 3. 49.
25 ननमर तत H. 2. 165; Jd. 6. 44; P. 6. 34; ललित Vr. 3. 64. 7.
26 ननरय कामदत्ता Bh. 16. 50; H. 2. 187; Jk. 2. 141.
27 ननरर गौरी Vr. 3. 64. 8; P. 8. 5; चपलाक्षी P. 6. 36; प्रमुदितवदना H. 2. 181; Jk. 2. 130; Jns. 4. 59; Kd. 4. 50; Vr. 3. 50; मन्दाकिनी Chm. 2. 12. 11; Ckau. 2. 71.
28 ननरर (7) प्रभा H. 2. 182; Vr. 3. 64. 9.
29 नभजय कलहंसा H. 2. 160; Jk. 2. 132; द्रुतपद Vr. 3. 64. 10; Utpala, v. 20; मुखर Hc. 2. 160.
30 नभजय (4) द्रुतपदा Jk. 2. 142.
31 नभजर प्रियंवदा H. 2. 174; Vr. 3. 55; मत्तकोकिल Jk. 2. 133.
32 नभनय द्रुतपद Vr. 3. 64. 11.
33 नभभर द्रुतविलम्बित H. 2. 163; Jd. 6. 30; Jk. 2. 123; Jns. 4. 56; Kd. 4. 46; P. 6. 30; Rm. 6. 9; Vjs. 5. 28; Vr. 3. 48; सुन्दरी Pp. 2. 139; हरिणप्लुत Bh. 16. 48.
34 नयनय कुसुमविचित्रा H. 2. 168; Jns. 4. 53; Kd. 4. 49; P. 6. 35; Vr. 3. 51; गजललिता Jk. 2. 134.
35 नयरय (6) कुमुदनिभा Bh. 16. 40.
36 नररर मेघावली H. 2. 188, वसन्ता Hc. 2. 188.
37 भतनस (5) रति Jk. 2. 140; ललना H. 2. 186; P. 8. 6.
38 भभभभ दोधक Ck. 5; भामिनी Mm. 9. 5; मोदक Pp. 2. 135.
39 भभमस (4) जलमाला Mm. 17. 13.
40 भभरय (?) Bhaṭṭi Kāvya, 22. 35.
41 भमसम कान्तोत्पीडा P. 6. 40.
42 भमसस (5) ललना Vr. 3. 64. 12 (v. l. ललिता).
43 मभरय पुण्डरीक Jk. 2. 136.
44 मभसम (4) कान्तोत्पीडा Hc. 2. 178; जलधरमाला H. 2. 178; Jk. 2. 126; Jd. 6. 38; P. 8. 4; Vr. 3. 61; सौदामिनी Jns. 4. 60.
45 मममम कल्याण H. 2. 173; काञ्चन Hc. 2. 173; विद्याधर Pp. 2. 122.
46 मममस चिकान्ता Bh. 32. 162.
47 ममयय (5) चन्द्रकान्ता Hc. 2. 177; Rm. 6. 10; Vr. 3. 60; चन्द्रलेखा Bh. 16. 42; वैश्वदेवी H. 2. 177; Jd. 6. 37; Jk. 2. 124; Jns. 4. 57; Kd. 4. 54; P. 6. 41.

48 ययय अप्रमेया Bh. 16. 52; भुजंगप्रयात Ck. 9; H. 2. 170; Jd. 6. 34; Jk. 2. 118; Jns. 4. 54; Kd. 4. 44; P. 6. 37; Pp. 2. 124; Rm. 6. 2; Vr. 3. 53.

49 रजरज समान Rm. 5. 1.

50 रजभस चन्द्रवर्त्म H. 2. 161; Jd. 6. 43; Jk. 2. 131; Vr. 3. 44; वितान Rm. 5. 3.

51 रयनय कुमुदिनी H. 2. 185.

52 रररर कामिनीमोहन Ck. 10; पद्मिनी Bh. 16. 54; लक्ष्मीधर Pp. 2. 127; स्रग्विणी H. 2. 171; Jd. 6. 35; Jk. 2. 120; Kd. 4. 43; P. 6. 38; Vr. 3. 54.

53 सजसस प्रमिताक्षरा Bh. 16. 44; 32. 317; H. 2. 176; Jd. 6. 36; Jk. 2. 125; Jns. 4. 55; Kd. 4. 47; P. 6. 39; Rm. 6. 7; Vr. 3. 58.

54 सयसय केकिरव H. 2. 191; शिबिका or महेन्द्रवज्रा Jk. 2. 137.

55 ससस छित्तक Vjs. 4. 54; तोटक Bh. 16. 38; 32. 323; Ck. 7; H. 2. 162; Jd. 6. 33; Jk. 2. 121; Jns. 4. 50; Kd. 4. 45; P. 6. 31; Pp. 2. 129; Rm. 6. 3; Vjs. 5. 27; Vr. 3. 47; नन्दिनी Vjs. 3. 20.

13

1 जतसजग मञ्जुभाषिणी H. 2. 206; मञ्जुवादिनी-हासिनी, मन्दभाषिणी Vr. 3. 70. 1; सन्धिवर्षिणी Ckau 2. 94.

2 जभसजग(*4*) कलावती Mm. 3. 186; प्रभावती Bh. 16. 58; रुचिरा H. 2. 198; Jd. 7. 2; Jk. 2. 163; Jns. 4. 63; Kd. 4. 60; P. 7. 2; Rm. 6. 15; Sb. 1. 1; Vr. 3. 67 (v. l. अतिरुचिरा); सदागति Vjs. 5. 30.

3 जसतसग उपस्थित Vr. 3. 70. 2.

4 तभजजग अभ्रक H. 2. 215.

5 तभरजग (*4*) प्रभावती Vr. 3. 70. 3.

6 तभसजग (*4*) प्रभावती Vr. 3. 70. 4; रुचि Jk. 2. 164; लक्ष्मी H. 2. 214; Jk. 2. 154; Utpala, v. 36.

7 नजजरग मृगेन्द्रमुख Vr. 3. 70. 5; सुवक्त्रा H. 2. 195; सुवक्त्रा or अचल Jk. 2. 160.

8 नजततग कुटिल-(or कुटज-) गति Vr. 3. 70. 6.

9 नजनसग मदकलिता Bh. 32. 239; H. 2. 211; Jk. 2. 155.

10 नजसजग मञ्जुभाषिणी Jk. 2. 156.

11 नततलग उर्वशी H. 2. 194; कौमुदी Jk. 2. 149.

12 ननततग (*7*) कुटिलगति H. 2. 202; P. 8. 8; क्षमा Vr. 3. 65; चन्द्रिका Vr. 3. 70. 7.

13 नततरग (*4*) क्षमा H. 2. 200.

14 ननतरग (*7*) चन्द्रिका Kd. 4. 61; Vr. 3. 70.

15 ननतसग गौरी H. 2. 213.

16 नननगग त्वरितगति Bh. 32. 237; H. 2. 219; लघुगति or चपला Hc. 2. 219.

17 ननसग गौरी P. 7. 4.

18 ननमरग (*7*) क्षमा H. 2. 203.

19 ननरयग चन्द्रिका H. 2. 205.

20 ननसरग गौरी Vr. 3. 70. 8.

21 ननससग कमल्लोचना Bh. 32. 241; कमलाक्षी H. 2. 218; चण्डी Chm. 2. 13. 4; Ckau. 2. 88.

22 नसजजग लय H. 2. 208.

23 नसततग विद्युन्मालिका H. 2. 209.

24 नसततग (*6*) विद्युत् Vr. 3. 70. 9.

25 नसररग चन्द्रलेखा H. 2. 207; Vr. 3. 70. 10 (*6*).

26 भनजजल पङ्कावली Pp. 2. 148.

27 भननजग (*?*) Haravijaya, 31 54.

28 भभभभग अभ्ररुचि H. 2. 196; Jk. 2. 161.

29 मतयसग (*4*) मत्तमयूर Bh. 16. 62; H. 2. 199; Jd. 7. 3; Jk. 2. 151; Jns. 4. 64; Kd. 4. 59; P. 7. 3; Rm. 6. 16; Vr. 3. 68; माया Pp. 2. 141.

30 मतसरग (*5*) कोडम्भ H. 2. 216.

31 मनजरग (*3*) प्रहर्षिणी Bh. 16. 60; H. 2. 197; Jd. 7. 1; Jk. 2. 150; Jns. 4. 62; Kd. 4. 58; P. 7. 1; Rm. 6. 14; Vr. 3. 66; मयूरपिच्छ Vjs. 5. 29.

32 मभनयग भद्रा Jns. 4. 66; Haravijaya, 5. 35; Kapphiṇābhyudaya, 6. 51.

33 मभभमग मोहप्रलाप Mm. 18. 1.

34 ममजजग (*4*) श्रेयोमाला H. 2. 201.

35 ममतनग विद्युन्माला Bh. 32. 164.

36 यमररग चञ्चरीकावली Vr. 3. 70. 11; चन्द्रिका Jk. 2. 153; चन्द्रिणी H. 2. 204.

37 ययययल कन्द Pp. 2. 145.

38 सजसजग कनकप्रभा P. 8. 7; Hc. 2. 210; जया Hc. 2. 210; जया or नन्दिनी Jk. 2. 159; नन्दिनी H. 2. 210; Jns. 4. 65; Sb. 1. 2; प्रबोधिता Ckau. 2. 93; Chm. 2. 13. 5; मञ्जुभाषिणी Vr. 3. 69; मनोवती Hc. 2. 210; विलम्बिता Bh. 32. 151, सुनन्दिनी Vr. 3. 70. 12; सुमङ्गली Hc. 2. 210.

39 सजससग कलहंस or सिंहनाद Ckau. 2. 96, Chm. 2. 13. 7; कुटज H. 2. 212; Jk. 2. 152; Vr. 3. 70. 13 (b); नन्दिनी Vr. 3. 70. 13 (a); नव-नन्दिनी Vr. 3. 70. 13 (a); भ्रमरी Jk. 2. 157; सुमङ्गलिका Ram. on भारतचम्पू 5. 87.

40 सनसतग बुद्बुदक Bh. 32. 310.

41 सभनसग (*4*) रति Mm. 17. 26.

42 सयसजग मणिकुण्डल Jk. 2. 158; सुदन्त H. 2. 217.

43 ससससग तारक Pp. 2. 143.

14

1 जभनयगग (*4*) कुटिल Vr. 3. 77. 1.

2 जसरनगग (*7*) राजरमणीय H. 2. 229; Rm. 6. 21.

3 तभजजगग — इन्दुमुखी (सैतव) Jns. 4. 72; उद्धर्षिणी P. 7. 10; Vr. 3. 75. 1; कर्णोत्पला or मधुमाधवी or शोभावती Vr. 3. 75. 2-4; वसन्ततिलक Bh. 16. 64; H. 2. 231; Jd. 7. 7; Jk. 2. 169; Jns. 4. 71; Kd. 4; 62; P. 7. 8; Pp. 2. 150; Rm. 6. 18; Sb. 1. 3; Vr. 3. 74. सिंहोद्धता or °ध्धता (काश्यप) Hc. 2. 231; Jns. 4. 73; P. 7. 9; Vjs. 5. 31; Vr. 3. 75.

3 A तभसजगग — Bṛhajjātaka, 23. 4.

4 तयसभगग (*6*) — कलहंसी Mm. 18. 2.

5 नजभजगग (*8*) — कुमारी Vr. 3. 77. 3.

6 नजभजलग — धृति H. 2. 235; Vr. 3. 77. 4 (a); प्रमदा Vr. 3. 77. 4 (b); मणिकटिक Jk. 2. 175.

7 ननतजगग (*7*) — नदी Vr. 3. 77. 2.

8 ननततगग — नन्दीमुखी Sb. 1. 5; Chm. 2. 14. 7; Ckau. 2. 105; Hc. 2. 224; वसन्त H. 2. 224; Jk. 2. 170; Ckau. 2. 105.

9 नननगग — उपचित्र H. 2. 234; Jk. 2. 177; Kd. 4. 63; Sb. 1. 9; सुपवित्र Vr. 3. 77. 5(*8*).

10 ननभनलग (*7*) — प्रहरणकलिता H. 2. 222; Jd. 7. 6; Kd. 4. 66; P. 7. 7, Sb. 1. 7; Vr. 3. 73; °कलिका Jk. 2. 173; Rm. 6. 22; °गलिता Jns. 4. 70.

11 ननमयलग (*7*) — करिमकरभुजा H. 2. 223; Sb. 1. 8.

12 ननरसलग (*7*) — अपराजिता H. 2. 220; Jd. 7. 5; Jk. 2. 172; Jns. 4. 69; Kd. 4. 65; P. 7. 6; Rm. 6. 20; Sb. 1. 6; Vr. 3. 72.

13 ननससगग — विभ्रमा Bh. 32. 168.

14 नभनतगग — शरभललित H. 2. 239.

15 नभनतगग (*4,6*) — शरभा H. 2. 240.

16 नमरसलग (7) — सिंह H. 2. 228.

17 नरततगग (*7*) — चन्द्रशाला Jk. 2. 166; लक्ष्मी H. 2. 225.

18 नरनरलग — सुकेसर H. 2. 233; Vr. 3. 77. 6.

19 भजसनगग — इन्दुवदना Vr. 3. 76, कान्ता or महिता Hc. 2. 237; वनमयूर Jk. 2. 179; वरसुन्दरी P. 8. 9; विलासिनी Jns. 4. 74; स्खलित H. 2. 237.

20 भजसनलग — इन्दुवदना H. 2. 238.

21 भनननलग — चक्रपद Pp. 2. 152.

21 A भभभभगग — तरङ्गक Vjs. 4. 22.

22 भभरसलग — दर्दुरक H. 2. 336; Jk. 2. 178.

23 भसततगग — लक्ष्मी Jk. 2. 168.

24 मतनमगग — वासन्ती Chm. 2. 14. 5; Ckau. 2. 102.

25 मतनसगग (*5*) — असंबाधा Bh. 16. 66; H. 2. 230; Jd. 7. 4; Jk. 2. 176; Jns. 4. 68; Kd, 4. 64; P. 7. 5; Rm. 6. 19; Sb. 1. 4; Vr. 3. 71.

26 मतयनलग — भूतलतन्वी Bh. 32. 166 (v. l. कुसुमवती NSP.).

27 मभनतगग — शारभललित Bh. 16. 68.

28 मभनयगग (*4,6*) — कुटिला H. 2. 241; P. 8. 10; कुटिल Vr. 3. 77. 7 (b); मध्यक्षामा Vr. 3. 77.7 (c); हंसश्यामा Jk. 2. 167; हंसश्येनी Vr. 3. 77. 7 (a).

29 **मभनयलग** चन्द्रौरस Vr. 3. 77. 8.
30 **मरततगग** (7) चन्द्रशाला Jk. 2. 166; लक्ष्मी H. 2. 225; Sb. 1. 10.
31 **मरमयलग** (7) ज्योत्स्ना H. 2. 227; Sb. 1. 11.
32 **मररसलग** (7) जया H. 2. 226; Sb. 1. 12.
33 **मसतभगग** लक्ष्मी Vr. 3. 77. 9.
34 **मसमभगग** (7) अलोला H. 2. 221; Vr. 3. 77; लोला Ckau. 2. 103. लता Hc.
35 **रनभभगग** 2. 232; वनलता Jk. 2. 180; वलना H. 2. 232.
36 **सजनरलग** (5) सुदर्शना Jk. 2. 174.
37 **सजसयलग** (5) पथ्या Vr. 3. 77. 11 (b); प्रथिता Jk. 2. 171; मञ्जरी Vr. 3. 77. 11 (c); वसुधा Vr. 3. 77. 11 (a).
38 **सजसरलग** (5,6) नन्दिनी Mm. 16. 15.
39 **सभनयगग** (4) कुटिल Vr. 3. 77. 12.
40 **सभसजगग** (4) सुनन्दा Jk. 2. 181.

15

1 **जसनभय** मयूरललित Jk. 2. 194.
2 **तजससय** शिशु H. 2 259.
3 **तभजजर** मृदङ्ग H. 2. 261; Vr. 3. 84. 1.
4 **नजजभर** अरविन्दक or कलभाषिणी H. 2. 255; Jk. 2. 192.
5 **नजभजर** प्रभद्रक H. 2. 253; Kd. 4. 70; Vr. 3. 82; सुकेसर Jk. 189; Vr. 3. 84. 2.
6 **ननतभर** (8) उपमालिनी H. 2. 248; Sb. 1. 14; Vr. 3. 84. 3.
7 **नननन स** (7) चन्द्रवर्त्म Rm. 6 24; चन्द्रावर्ता Jns. 4. 76; P. 7. 11; शशिकला H. 2. 243; Jd. 7. 8; Jk. 2. 184; Kd. 4. 68; Sb. 1. 17; Vr. 3. 78.
8 **नननन स** (6) माला Jns. 4. 77; P. 7. 12; Rm. 6. 25; शरभ Pp. 2. 166; स्रक् H. 2. 244; Jd. 7. 9; Jk. 2. 185; Vr. 3. 79.
9 **नननन स** (8) मणिगुणनिकर H. 2. 245, Jd. 7. 10; Jk. 2. 186; Jns. 4. 78; P. 7. 13, Rm. 6. 26; Sb. 1. 18; Vr. 3. 80.
10 **नननन स** (4, 4) रुचिरा Jk. 2. 187.
11 **ननभभर** गौ H. 2. 257.
12 **ननमयय** (8) मालिनी H. 2. 246; Jd. 7. 11; Jk 2. 183; Jns. 4. 79; Kd. 4. 72; P. 7. 14, Pp. 2. 164; Rm. 6. 27; Sb. 1. 13; Vjs. 5. 32; Vr. 3. 81; नान्दीमुखी Bh. 16. 70.
13 **ननमरर** (8) चन्द्रोद्योत H. 2. 247, Sb. 1. 15.
14 **ननरयय** भोगिनी H. 2. 258.
15 **नसनरर** विपिनतिलक Chm. 2. 15. 6; Ckau 2. 115.
16 **भजसनर** निशिपाल Pp. 2. 160.
17 **भभमसस** संगतक Vjs. 4. 64.
18 **भमसभस** भूतलतन्वी Bh. 32. 170.

19 भमसभसय　　केतन H. 2. 260.
20 ममममम　　कामक्रीडा H. 2. 262; Kd. 4. 67; Vr. 3. 84. 4; ज्योतिस् or मित्र Jk. 2. 188; लीलाखेल Chm. 2. 15. 5; Ckau 2. 114; सारङ्गी Pp. 2. 156.
21 मममयय (8)　　चपला Hc. 2. 249; चित्रा H. 2. 249; Kd. 4 73; Sb. 1. 19; चित्रा or मण्डूकी Jk. 2. 193.
22 मरमयय (7)　　चन्द्रलेखा H. 2. 250; Kd. 4. 71; Vr. 3. 84.
23 रजरजर　　उत्सव or उत्साह Jk. 6. 30; चामर Pp. 2. 158; तूणक-तोणक H. 2. 254; Kd. 4. 69; Sb. 1. 16; महोत्सव Jk. 2. 190.
24 रनभभर　　उत्सर ZDMG., 44, P. 75. No. 9; रमणीयक Jk. 2. 196 (*3*,); Vr. 3. 84. 5; सुन्दर H. 2. 256; (or मणिभूषण) Jk. 2. 191;
25 ररततम (8)　　चन्द्रलेखा Jk. 2. 195.
26 ररतयय (7)　　चन्द्रकान्ता Ckau. 2. 120.
27 ररमयय (7)　　चन्द्रकान्ता Vr. 3. 84. 6; चन्द्रलेखा H. 2. 251; Vr. 3. 84. 6.
28 रररर　　चन्द्रलेखा Vr. 3. 84. 7.
29 सजजनय (5)　　अतिरेखा or अतिलेखा Vr. 3. 83 (v. l.); एला H. 2. 252; Jk. 2. 197; Vr. 3. 83; रेखा Ckau. 2. 113.
30 सजजभर　　मनोहंस Pp. 2. 162.
31 सजससय　　ऋषभ H. 2. 242; Jk. 2. 182; वृषभ Vr. 3. 84. 8.
32 सससस　　नलिनी Vr. 3. 84. 9; भ्रमरावलि Pp. 2. 154; Vjs. 4. 61; श्री Vjs. 3. 21.

16

1 जरजरजग　　नाराच Pp. 2. 168; पञ्चचामर H. 2. 278; Jk. 2. 203; Kd. 4. 74; Sb. 1. 20; Vr. 3. 86. 1; महोत्सव Jk. 6 31; सोमकान्त नाराच Ck. 14; 46.
2 तमयरतग (*4,4,4*) मन्दाकिनी Mm. 18. 14.
3 नजभजतग　　गरुडरुत Chm. 2. 16. 9; Ckau. 2. 132; चन्द्रलेखा Jns. 4. 83; वाणिनी Vr. 3. 86 (v. l.).
4 नजभजरग　　वाणिनी H. 2. 277; Jk. 2. 204; Kd. 4. 77; Vr. 3. 86.
5 नजरभभग　　इन्दुमुखी or चिन्तामणि Jk. 2. 207; मणिकल्पलता H. 2. 263, Kd. 4. 78; Vr. 3. 86. 2.
6 नननजसग (5)　　कमलदल Jk. 2. 201; ललितपद H. 2. 272.
7 नननननग　　चलधृति H. 2. 268.
8 ननननल　　अचलधृति H. 2. 269; Jd. 4. 23; Jk. 5. 25; Kd. 4. 79; Rm. 3. 17; Sb. 1. 25; Vr. 2. 31; गीत्यार्या P. 4. 48.
9 नभजजजग (*4*)　　मङ्गलमङ्गना H. 2. 270; Jk. 2. 200.
10 नभजसनग　　सुललिता Mm. 18. 16.
11 नयनयसग (*12*)　　कान्त Jk. 2. 206.

12 **भभभभभग**	अश्वगति Kd. 4. 76; (or खगति, खगति **wrongly**) **Vr. 3. 86.** 4; अश्वाक्रान्ता Vjs. 3. 32; नील Pp. 2. 170; **पद्ममुखी Jk. 2. 199**; संगत H. 2. 265; सोपानक As. 8.
13 **भभभभसग**	शरमाला H. 2. 264; स्मरशरमाला Jk. 2. 198.
14 **भरननग** (*7*)	ऋषभगजविलसित H. 2. 271; Jd. 7. 12; **Jk. 2. 202; Jns. 4.** 81; P. 7. 15; Vr. 3. 85; गजतुरगविलसित **Ckau. 2. 124; गजक-**रवि° Sb. 1. 23; मत्तगजवि° **Hc. 2. 271; वृषभगज° Bh. 16. 72;** Rm. 6. 31.
15 **भरनभभग** (*5,6*)	भामिनी Jk. 2. 208; शैलशिखा H. 2. 281; **P. 8. 11.**
16 **भरनरनग** (*10*)	धीरललिना Vr. 3 86. 3; प्रमुदिता Vjs. 5. **33; महिषी H. 2. 274**; ललिता Utpala, v. 41.
17 **भरयननग**	वरयुवति H. 2. 282, P. 8. 12.
18 **भसमतनग** (*8*)	चकिता Ckau. 2. 125; Chm. 2. 16. 3.
19 **मतसततग** (*4,5*)	कोमललता H. 2. 285; Rm. 6. 32.
20 **मनसतरग**	सुरतललिना H. 2. 280.
21 **मभनमनग** (*4*)	मदनललिता H. 2 275, Sb. 1. 24.
22 **ममममग**	कामुकी H. 2. 266, ब्रह्म Pp. 2. 174.
23 **यमनसरग** (*6*)	जयानन्द H. 2. 273, (or सुललित) **Jk. 2. 205;** प्रवरललित Bh. 16. 74
24 **रजरजरग**	चित्र H. 2. 279; Kd. 4. 75; Sb. 1. 22; Vr. 3. 86. 5.
25 **रजरजरल**	चञ्चला Pp. 2. 172, चित्रशोभा Sb. 1. 21.
26 **रननननग**	ललना H. 2. 283, Jns. 4. 82· Rm. 6. 29.
27 **सजससजग**	उद्गता Bh. 32. 313.
28 **सतयसभग**	प्रमदा Mm. 18. 15.
29 **सभमसभग**	स्खलितविक्रमा Bh. 16. 32.
30 **ससननमग**	वेल्लिना H. 284; Rm. 6. 30.
31 **सससससग**	कामुकी H. 2. 267, सोमडक Hc. 2. 267.

17

1 **जसजसयलग** (*8*)	पृथ्वी H. 2. 287; Jd. 7. 14; Jk. 2. 212; **Jns. 4. 87; Kd. 4.** 83; P. 7. 17, Pp 2. 176, Rm. 6. 34; **Sb. 1. 26; Vjs. 5.** 36; Vr. 3. 88; विलम्बितगति Bh. 16. 84; **Utpala, v. 16.**
2 **नजजयनलग**	रुचिरमुखी Bh. 32. 175.
3 **नजभजजगग**	वाणिनी H 2 299, Vr. 3 93. 3.
4 **नजभजजलग**	अवितथ H. 2 297, P. 8. 14; **नर्कुटक Jd. 7. 18; Jk. 2. 214;** Utpala, v. 51; Vjs. 5. 38; Vr. 3. 92 **(v. l. कुटक); नर्दटक** Chm. 2. 17. 6, Chau 2. 135.
5 **नजभजजलग** (*7, 6*)	कोकिलक H. 2. 298, Jk. 2. 215; **P. 8. 15; Vr. 3. 93.**
6 **नजभजभलग** (*12*)	विनासिनी Utpala, v. 35; समदविलासिनी *Vr. 3.93. 1.*
7 **ननननगग** (*5*)	वसुधारा H. 2. 296; Jk. 2. 216.

8 **ननभसरलग** (*7, 6*) घनमयूर Mm. 18. 25.
9 **ननमरसलग** (*6, 4*) हरि Vr. 3. 93. 2.
10 **नसजसयलग** मालाधर Pp. 2. 178.
11 **नसमततगग** (*6, 4*) पद्म H. 2. 294; Sb. 1. 32.
12 **नसममयलग** (*6, 4*) रोहिणी H. 2. 295; Sb. 1. 33.
13 **नसमरसलग** (*6, 4*) वृषभचरित Utpala, v. 10; वृषभललित Bh. 16. 78; हरिणी H. 2. 293; Jd. 7. 16; Jk. 2. 211; Jns. 4. 85; Kd. 4. 81; P. 7. 16; Rm. 6. 35; Sb. 1. 34; Vjs. 5. 37; Vr. 3. 90.
14 **भरनभनलग** (*10*) वंशदल Bh. 16. 82; 32. 315; Sb. 1. 30; (or वंशपत्रलित) Sb. 1. 31; वंशपत्रपतित H. 2. 288.; Jd. 7. 15; Jk. 2. 213; Jns. 4. 88; Kd. 4. 84; P. 7. 18; Rm. 6. 38; Vr. 3. 89; खिचितक As. 17.
15 **मभनततगग** (*4, 6*) मन्दाक्रान्ता H. 2. 290; Jd. 7. 17; Jk. 2. 209; Jns. 4. 89; Kd. 4. 80; P. 7. 19; Rm. 6. 37; Sb, 1. 28; Vjs. 5 34; Vr. 3. 91; श्रीधरा Bh. 16. 80.
16 **मभनमयलग** (*4, 6*) हारिणी H. 2. 292; Sb. 1. 29.
16A **मभनरसलग** (*4, 6*) भाराक्रान्ता H. 2. 291; भावाक्रान्ता Sb. 1. 35.
17 **यभनरसलग** (*6, 4*) कान्ता Vr. 3. 93. 4.
18 **यमनसभलग** (*6*) शिखरिणी Bh. 16. 76; H. 2. 286; Jd. 7. 13; Jk. 2. 209; Jns. 4. 86; Kd. 4.82; P. 7.20; Rm. 6. 36; Sb. 1. 27; Vjs. 5. 35; Vr. 3. 87.
19 **ससजभजगग** (*10*) अतिशायिनी H. 2. 289; Jk. 2. 217; P. 8. 13; Vr. 3. 93. 5 (no Yati); चित्रलेखा or द्रुता Vr. 3. 93. 6; यादवी Hc. 2. 289.

18

1 **नजभजजर** ? Haravijaya, 46. 65.
2 **नजभजनस** ? Haravijaya, 14. 60.
3 **नजभजरर** (*11*) नन्दन Chm. 2. 18. 2; Ckau 2. 145.
4 **ननमतभर** (*7, 4*) ललित H. 2. 308; Sb. 1. 41.
5 **ननममयय** (*7, 4*) चन्द्रमाला H. 2. 307; Sb. 1. 37.
6 **ननरभरर** (*10*) लता Vr. 3. 94. 1.
7 **ननरररर** नाराच or महामालिका or सिंहविक्रीडित Vr. 3. 94. 2 (a b c); नाराचक P. 8. 17; निशा or वरदा Jk. 2. 224.
8 **ननरररर** (*13*) तारका or निशा or प्रिया Hc. 2. 314; Kd. 4. 85; Vr. 3. 94. 4 (a b c).
9 **ननरररर** (*10*) लालसा (लालसी or सालसा) Vr. 3. 94. 3.
10 **ननससतय** (*4, 9*) पङ्कजमुक्ता Jk. 2. 223; पङ्कजवक्त्रा H. 2. 316.
11 **नसमतभर** (*6, 4*) हरिणीपद H. 2. 318; Sb. 1. 42.
12 **नसममयय** (*6, 5*) अनङ्गलेखा H. 2. 312; Sb. 1. 46.
13 **भमभभनय** भङ्गि H. 2. 319; विच्छित्ति Hc. 2. 319.

14 भभभभभस   अश्वगति Vr. 3. 94. 5.
15 भभभभभस (11) मणिमाला H. 2. 301; Jk. 2. 222.
16 भरननस (9)   भ्रमरपद H. 2. 309; Kd. 4. 86; Sb. 1. 38; Vr. 3. 94. 6.
17 मतनजभर (5, 7) कुरङ्गिका H. 2. 311; Sb. 1. 40.
18 मतनयय (5, 6) कुसुमितलतावेल्लिता H. 2. 302; Jd. 7. 19; Jk. 2. 219; Jns. 4. 91; P. 7. 21; Rm. 7. 2; Sb. 1. 45; Vr. 3. 94; चन्द्रलेखा Vjs. 5. 39; चित्रलेखा Bh. 16. 86.
19 मतनयय (4,7) चित्रलेखा H. 2. 303.
20 मननततम (4,7) चित्रलेखा Vr. 3. 94. 7.
21 मभनजभर (4,7) चल H. 2. 305; Sb. 1. 43; Vr. 3. 94. 8.
21A मभनयय (4,7) चन्द्रलेखा H. 2. 304; चित्रलेखा Sb. 1. 36.
22 मभनयरर (4, 7) केसर H. 2. 306; Sb. 1. 44; Vr. 3. 94. 9 (केशर).
23 ममभमयय (5,6) सिंहविस्फूर्जित Vr. 3. 94. 13.
24 ममभमसम   मञ्जीरा Pp. 2. 180.
25 मरभयरर (11)   काञ्ची H. 2. 300; वाचालकाञ्ची Hc. 2. 300; Rm. 7. 3.
26 मसजजभर (8, 5) हरिणप्लुत or हरनर्तक Vr. 3. 94. 10.
27 मसजसतस (12) शार्दूलललित H. 2. 310; Sb. 1. 39.
28 मसजसरम (12) शार्दूल Vr. 3. 94. 11.
29 मससररर (3, 6) विलास Mm. 19. 5.
30 यमनसतस (6, 6) क्रीडा H. 2. 317; मुक्तामाला Jk. 2. 218; सुधा Vr. 3. 94. 12.
31 ययययय   क्रीडाचक्र Pp. 2. 182.
32 रतजजभर (8, 5) हरनर्तन Mm. 19. 2.
33 रसजजभर (8,5) उज्ज्वल H. 2. 313; चर्चरी Pp. 2. 184; मालिकोत्तरमालिका Jk. 2. 220; विबुधप्रिया P. 8. 16; हरनर्तन (°क) Vr. 3. 94. 14.
34 रसजयभर (6, 4) वरकुत्तन Vr 3. 94. 15.
35 सजसजतर   बुद्बुद H. 2. 320.
36 सतनयय (5, 6) मन्दारमाला Jk. 2. 221.
37 सनजनभस (3,5,5) सुरभि H. 2. 316; Jk. 2. 225.

19

1 जनभसनजग (5,5,5) वरूथिनी Mm. 19. 7.
2 जसजसजसग (6, 6) रतिलीला H. 2. 326, Jk. 2. 230.
3 जसजसतभग (8, 4) समुद्रतता Vr. 3. 96. 1.
4 नजभयभजग (7)   रचना Vr. 3. 96. 3.
4A नजभयसजग (11) रचना Vr. 3. 96. 2.
5 ननजननल   चन्द्रमाला Pp. 2. 190.
6 नननतनग   कनकलता Bh. 32. 177.
7 ननननननग   धवल Pp. 2. 192.
8 ननरजरजग   पञ्चचामर Vr. 3. 96. 4.
9 नभरसजजग   तरल H. 2. 331; Jk. 2. 226.

10 मततनसततग (5, 7)　चन्द्रबिम्ब Sb. 1. 49; बिम्ब Vr. 3. 96. 5; वखित H. 2. 328; विचित Ho. 2. 328.
11 मतनसररग (5, 7)　पुष्पदाम H. 2. 327; Sb. 1. 48; Vr. 3. 96. 6.
12 मरभनयनग (7, 7)　सुरसा Chm. 2. 19. 4; Ckau. 2. 155.
13 मरभससजग (7)　माधवीलता H. 2. 332; Rm. 7. 7.
14 मसजसततग (12)　शार्दूलविक्रीडित Bh. 16. 88-89; H. 2. 321; Jd. 7. 21; Jk. 2. 228; Jns. 4. 93; Kd. 4. 88; P. 7. 22; Rm. 7. 5; Sb. 1. 47; Vjs. 5. 40; Vr. 3. 96.
15 मसजसनजग (12)　वायुवेगा H. 3. 322; Rm. 7. 6.
15A मसजसननग (12)　वायुवेगा Jns. 4. 94.
16 यभनयजजग (12)　मणिमञ्जरी Vr. 3. 96. 7.
17 यमननररग (6, 7)　मुग्धक H. 2. 329.
18 यमनसजजग (6, 6)　मकरन्दिका H. 2. 324; Sb. 1. 52; Vr. 3. 96. 8.
19 यमनसततग (6, 6)　छाया H. 2. 325; Sb. 1. 51.
20 यमनसभतग (6, 6)　छाया Vr. 3. 96. 9.
21 यमनसररग (6, 6)　चन्द्रकान्ता Vjs. 5. 41; मेघविस्फूर्जिता H. 2. 323; Jd. 7. 20; Jk. 2. 227; Vr. 3. 95; रम्भा Jk. 2. 227; Sb. 1. 50; विस्मिता P. 8. 18; सुवृत्ता Utpala, v. 7.
22 रभजततग (10)　वल्की Vr. 3. 96. 10.
23 रससतजजग (10)　ऊर्जित H. 2. 330; शार्ङ्ग Jk. 2. 229.
24 सतयभममग　शंभु Pp. 2. 194.
25 सससससग　तरुणीवदनेन्दु H. 2. 333; Kd. 4. 87.

20

1 जरजरजरलग　नाराच पञ्चचामर Ck. 15.
1A तनतनतनगग (6, 6)　वेश्यारल Mm. 19. 15.
2 तभजभजभलग　शशाङ्करचित H. 2. 344; Vjs. 5. 44.
3 नजनभसनलग (5, 6,)　मदकलनी Mm. 19. 10.
4 नननननलग　कनकलता Mm. 19. 11.
5 नभभमससलग (11)　मुद्रा H. 2. 337; (or उज्ज्वल) Jk. 2. 236.
6 भनयननरलग (3, 6)　दीपिकाशिखा H. 2. 243; Rm. 7. 8.
7 भभभभरसलग　नन्दक H. 2. 341; भासुर Jk. 2. 235.
8 भरनभभरलग　कामलता H. 2. 342; (or उत्पलमालिका) Jk. 2. 234.
9 मनसनमयलग (5, 8)　सद्रत्नमाला H. 2. 340.
10 मरभनततगग (7, 6)　चित्रमाला H. 2. 339; Sb. 1. 54; सुप्रभा Ho. 2. 339, Vjs 5. 42; सुवंशा Vr. 3. 98. 1.
11 मरभनयभलग (7, 7)　सुवदना Bh. 16 91-92; H. 2. 334; Jd. 7. 22; Jk. 2; 231; Jns. 4. 96; Kd. 4. 90; P. 7. 23; Rm. 7. 9; Sb. 1. 55; Vr. 3. 97; वृत्त Vjs. 5. 43.
12 यमननततगग (6, 7)　शोभा H. 2. 338; Sb. 1. 53; Vr. 3. 98. 2.

13 रजरजरजगल — गण्डका Pp. 2. 198; चित्र Kd. 4. 89; वृत्त H. 2. 335; Jd. 7. 23; Jk. 2. 232; Jns. 4. 97; P. 7. 24; Vr. 3. 98.
14 रजरजरजलग — मालव Mm. 19. 14.
15 रससससलग — पुटभेद Jk. 2. 237.
16 सजजभरसलग — गीता Pp. 2. 196; प्रमदानन Vr. 3. 98. 3.
17 सभरनमयलग (*13*) — मत्तेभविक्रीडित H. 2. 336; Jk. 2. 233; Vr. 3. 98. 4.

21

1 तरभनजभर (*7, 7*) — कथागति H. 2. 346; Rm. 7. 13.
2 नजजजजभर — वनमञ्जरी H. 2. 351; Jk. 2. 240.
3 नजभजजजर — चम्पकमालिका or चित्रलता Jk. 2. 239; धृतश्री ZDMG., 44, p. 77; रुचिरा Hc. 2. 350; सरसी Chm. 2. 21. 2; सलिलनिधि Vr. 3. 99. 1; सिद्धि H. 2. 350; Kd. 4. 91; Sb. 1. 56; Vr. 3. 99. 1.
4 नजभजजजर (*11*) — पङ्कजावली Vr. 3. 99. 2; शशिवदना P. 8. 19.
5 भभभभभभर — मत्तविलासिनी Vr. 3. 99. 3.
6 भरननजजय — नरेन्द्र Pp. 2. 202.
7 भरनरनरर (*10*) — ललितविक्रम H. 2. 347; Rm. 7. 13.
8 ममततननस (*8, 5*) — मत्तक्रीडा H. 2. 348.
9 मरभनयय (*7, 7*) — स्रग्धरा Bh. 16. 94-95; H; 2. 345; Jd. 7. 24; Jk. 2. 238; P. 7. 25; Jns. 4. 99; Kd. 4. 92; Pp. 2. 200; Rm. 7. 11; Sb. 1. 57; Vjs. 5. 45; Vr. 3. 99.
10 रजततननस — चन्दनप्रकृति H. 2. 349; श्रेणि Bh. 32. 292.
11 रनरनरनर — तरंग H. 2. 352; तरंगमालिका Jk. 2. 242.
12 रसनजनभर (*11*) — पद्मसद्म Jk. 2. 243.

22

1 तभयजसरनग (*7*) — मत्तेभ Mm. 19. 18.
2 नजभजभजभग — अश्वललित Bh. 16. 100-101.
3 नभजभजभजग — मदनसायक Jk. 2. 247.
4 भभभभभभभग — मदिरा H. 2. 355; Sb. 1. 58; Vr. 3. 100. 1; लताकुसुम Hc. 2. 355; Jk. 2. 246; Kd. 4. 93; संगता Vjs. 3. 34.
5 भरनरनरनग (*10*) — प्रभद्रक Mm. 19. 19; Vr. (v. l.); भद्रक Kd. 4. 94; Vr. (v. l.); मद्रक Bh. 16. 97-98; H. 2. 353; Jd. 7. 25; Jk. 2. 244; Jns. 4. 101(*12*); P. 7. 26; Rm. 7. 16; Sb. 1. 59; Vr. 3. 100; विशुद्धचरित Vjs. 5. 46.
6 मतयनननग — क्रौञ्चा Bh. 32. 300, वरतनु H. 2. 356.
7 ममततननसग — हंसी Pp. 2. 204.
8 मसजयभभनग — लालित्य Vr. 3. 100. 3.
9 मसजसजसजग (*12*) — दीपार्चिः H. 2. 357; Rm. 7. 16.

10 **मसरसतजनग** ललित्य Vr. 3. 100. 2.
11 **सजतनसररग** (*8, 7*) महास्रग्धरा Vr. 3. 100. 4.
12 **सततनसररग** (*8, 7*) महास्रग्धरा H. 2. 354; Jk. 2. 245.

23

1 **जसजसयययलग** वृन्दारक H. 2. 364; Rm. 7. 18.
2 **तजजजजजजलग** शङ्ख H. 2. 360; Jk. 2. 252.
3 **नजजजजजजलग** हंसगति H. 2. 361; (or महातरुणीदयित) Jk. 2. 249; Hc. 2. 361.
4 **नजभजभजजलग** अश्वललित Hc. 2. 358; हयलीलगति Vjs. 5. 47.
5 **नजभजभजभलग** (*11*) अद्रितनया Chm. 2. 23. 1; Ckau. 2. 169; अश्वललित H. 2. 358, Jd. 7. 26; Jk. 2. 248; Jns. 4. 108; P. 7. 27; Rm. 7. 20; Vr. 3. 101; ललित Sb. 1. 60.
6 **भभभभभभभगग** मयूरगति Vr. 3. 102. 1.
7 **भमनभननगग** पुष्पससमृद्धा Bh. 32. 290.
8 **भमसभननलग** चपलगति H. 2. 363.
9 **ममतननननलग** (*8, 5*) मत्ताक्रीडा H. 2. 359; Jd. 7. 27; Jk. 2. 250; Jns. 4. 105; Kd. 4. 96; P. 7. 28; Sb. 1. 61; Vr. 3. 102; (or विद्युन्माला) Bh. 32. 302; मन्दक्रीडा Rm. 7. 21.
9A **रनरजरनरलग** चित्रक Kd. 4. 95.
10 **रनरनरनरलग** चित्रक H. 2. 362; (or उरुतरंगमालिका) Jk. 2. 251.
11 **ससभसतजजलग** सुन्दरी Pp. 2. 206.

24

1 **ननभनजननय** (*7, 7*) ललितलता H. 2. 366, Jk. 2. 254.
2 **ननरररररर** मेघमाला Bh. 16. 103–4; H. 2. 367; Jns. 4. 107; Kd. 4. 97, भृङ्गाञ्जनीलालका Hc. 2. 367.
3 **नभजभजभजर** महामदनसायक Jk. 2. 256.
4 **नयभतननस** संभ्रान्ता Bh. 32. 294; H. 2. 370.
5 **भतनसभभनय** (*12*) तन्वी H. 2. 365, Jd. 7. 28; Jk. 2. 253; Jns. 4. 106; P. 7. 29; Rm. 7. 23, Sb. 1. 62, Vjs. 5. 48; Vr. 3. 103.
6 **भभभतनननस** द्रुतलघुपदगति H. 2. 369; स्खलित Bh. 32. 287–288.
7 **भभभभभभभभ** किरीट Pp. 2. 210; सुभद्र H. 2. 368; Kd. 4. 98.
8 **भमसभननय** (*5, 5, 8*) हंसपद Jk. 2. 255.
9 **मभयमनभनस** वेश्याप्रीति Mm. 19. 26.
10 **मसजसततभर** विभ्रमगति H. 2. 371; Rm. 7. 24.
11 **रररररररर** स्वैरिणीक्रीडन Mm. 19. 25.
12 **सससससससस** दुर्मिला Pp. 2. 208; घोटक Mm. 19. 24.

25

1 **तयभनननननग** (*10*) हंसपदा H. 2. 374; Kd. 4. 100; Rm. 7. 27.
2 **नजजयनननननग** चपल H. 2. 375.
3 **ननननसभभभग** (*8, 7*) हंसलय H. 2. 373; Jk. 2. 257.
4 **भमसभननननग** (*5, 5, 8*) क्रौञ्चपदा Bh. 16. 106-7; H. 2. 372; Jd. 7. 29; Jk. 2. 258; Jns. 4. 110, Kd. 4. 99; P. 7. 30; Rm. 7. 26; Sb. 1. 63; Vjs. 5. 49; Vr. 3. 104.
5 **मममममतयमग** (*4, 4, 5*) मन्तेभ Jk. 2. 259.
6 **सजनजभनरनग** (*7, 7*) कलकण्ठ Mm. 19. 27.

26

1 **नजनसभननननलग** वेगवती Bh. 32. 296; H. 2. 379.
2 **नजभजजजभजलग** (*14*) सुधाकलश H. 2. 380, Jk. 2. 264.
3 **ननननननननगग** वनलतिका Jk. 2. 262.
4 **नयनयननननगग** (*6, 6, 8*) मकरन्द Jk. 2. 263.
5 **भनजनसननभगग** (*7, 7, 7*) रञ्जन Mm. 20. 2.
6 **भननसमननननलग** (*14*) आपीड H. 2. 378, Rm. 7. 30 (*13*).
7 **मननननननसगग** (*9, 6, 6*) अपवाह H. 2. 377; Jd. 7. 31, Jk. 261; Jns. 4. 113; Kd. 4. 102, P. 7. 32; Rm. 7. 28; Sb. 1. 64; Vr. 3. 106.
8 **ममतननननरसलग** (*8, 11*) भुजंगविजृम्भित Bh. 16. 109-110; H. 2. 376; Jd. 7. 30; Jk. 2. 260; Jns. 4. 112, Kd. 4. 101; P. 7. 31, Rm. 7. 31.; Sb. 1. 65; Vjs. 5. 50; Vr. 3. 105.
9 **मयननननरयलग** (*8, 11*) भुजंगेरित Vr. 3. 106 2.
10 **मयनननननरसलग** (*8, 11*) भुजंगेरित Vr 3. 106. 1
11 **ययययययययलग** चेटीगति Mm. 20. 1.

27

1 **ननननभनभनस** (*13, 6*) त्रिपदलब्ति Jk. 2 267.
2 **नसभननजतसय** (*7, 7*) त्रिभङ्गी Jk. 2. 268.
3 **मततननयययय** (*11*) मालाचित्र H. 2. 381; मालावृत्त Kd. 4. 103.
4 **मभनननननस** (*4, 8, 8*) विकसितकुसुम Jk. 2. 265.
5 **ममतनभममभम** (*8, 11*) मालावृत्त Jk. 2. 266.

29

1 **तननननननननलग** सालूर Pp. 2. 212.
2 **ननननननननलग** (*8, 8, 8*) कला Jk. 2. 270.
3 **ननभनजनननलग** (*7, 7, 8*) मणिकिरण Jk. 2. 269.
4 **मतयननननरसलग** (*4, 7, 11*) प्रमोदमहोदय H. 2. 382.

30

1 **भजसनभजसनभय** वृत्तललित H. 2. 383; वृत्तललित or ललितवृत्त Jk. 2. 271.
2 **ममतननननजभर** (*8, 15*) पिपीलिका H. 2. 385; Sb. 1. 66; जलद Jns. 4. 115.

31

1 **ननननननननननलग** (*8, 8, 8*) लहरिका Jk. 2. 272.

33

1 **भननभननभननभय** चक्र Jk. 2. 273.

34

1 **भननभननभननभनग** चित्रलय Jk. 2. 274.
2 **ममतननननननसजजग** अनिच्छन्दस् Rm. 7. 32; मेघदण्डक Jns. 4. 116.

35

1 **ममतनननननललजभर** पिपीलिकाकरभ H. 2. 386; Sb. 1. 66.

38

1 **12 न + लग** (*10,10,10*) ललितलता H. 2. 384; Jk. 2. 275.
2 **ममत + 7 न + रसलग** पिपीलिका दण्डक Jns. 4. 116.

40

1 **ममतननन + 10 ल + जभर** पिपीलिकापणव H. 2. 386; Sb. 1. 66.

42

1 **ममत + 8 न + जभर** पणव दण्डक Jns. 4. 116.

45

1 **ममतननन + 15 ल + जभर** पिपीलिकामाला H. 2. 386; Sb. 1. 66.

46

1 **ममत + 9 न + ससजग** करभ दण्डक Jns. 4. 116.

50

1 **ममत + 11 न + रसलग** ललित दण्डक Jns. 4. 116.

54

1 **ममत + 12 न + जभर** निचित दण्डक Jns. 4. 117.

Section II

वर्णवृत्त : दण्डक

(Alphabetically arranged)

1 अनङ्गशेखर (लग pairs) H. 2. 397; Kd. 4. 108; Sb. 1. 79.
2 अब्द (4 ल+any times any गण) Jk. 6. 33.
3 अर्ण (6 ल + 8 रगणs) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; अर्णव Jns. 4. 119.
4 अर्णव (6 ल + 9 रगणs) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd; 4 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; अर्ण Jns. 4. 119.
5 अशोकपुष्पमञ्जरी (गल pairs) H. 2. 398; Kd. 4. 109; Sb. 1. 80.
6 उत्कलिका (6 ल + any times any Pañcamātras) H. 2. 401.
7 उद्दाम (6 ल + 13 रगणs) H. 2. 388; Kd. 4. 106, Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; लीलाकर Jns. 4. 119.
8 कङ्केलि (नग + 13 रगणs) H. 2. 390.
9 कामबाण (any number of तगणs + गग) H. 2. 399; Sb. 1. 84.
10 कुसुमास्तरण (any number of सगणs) H. 2. 395; Sb. 1. 81.
11 केलि (नग + 12 रगणs) H. 2. 390.
12 चण्ड (5 ल + any times any गण) Jk. 6. 33.
13 चण्डकाल or चण्डपाल (5 ल + any रगणs) H. 2. 391; Sb. 1. 74.
14 चण्डवृष्टि or चण्डवृष्टिप्रपात-प्रयात (6 ल + 7 रगणs) H. 2. 387; Jns. 4. 118; Kd. 4. 105, P. 7. 34; Sb. 1. 72; Vr. 3. 107.
15 चण्डवेग (6 ल + any times यगणs) Sb. 1. 77.
16 जीमूत (6 ल + 11 रगणs) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; व्याल Jns. 4. 119.
17 दम्भोलि (नग + 9 रगणs) H. 2. 390.
18 पन्नग (नग + 8 रगणs) H. 2 390.
19 प्रचित (6 ल + 7 य and others except र) H. 2. 389; Jd. 7. 34; Jk. 6. 33, Kd. 4. 107; Vr. 3. 109.
20 प्रचित (6 ल + any number of रगणs) Jns. 4. 120.
21 भुजंग (6 ल + 16 रगणs) He. 2. 388, समुद्र Jns. 4. 119.
22 भुजंग (6 ल + 17 रगणs) Jns. 4. 119.
23 भुजंगविलास (any number of भगणs + गग) H. 2. 410; Sb. 1. 82.
24 मत्तमातङ्ग (any number of रगणs) H. 2. 394; °लीलाकर Sb. 1. 78.
25 मालती (नग + 11 रगणs) H. 2. 390.
26 मेघमाला (6 ल + 3 ग + any times यगणs) H. 2. 393; Sb. 1. 76.
27 लीलाकर (6 ल + 12 रगणs) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk, 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; जीमूत Jns. 4. 119.

28 लीलाविलास (नग + 14 रगणs) H. 2. 390.
29 वर्धक (6 ल + 7 भगणs + गग) Utpala. v. 62.
30 वात (7 ल + any times any गणs) Jk. 6. 33.
31 व्याल (6 ल + 10 रगणs) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; छत्र Jns. 4. 119.
32 शङ्ख (6 ल + 14 रगणs) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; उद्दाम Jns. 4. 119.
33 समुद्र (6 ल + 15 रगणs) Hc. 2. 388; (6 ल + 4 रज pairs + रलग) Utpala, v. 63; सिंह Jns. 4. 119.
34 सिंह (3 ल + any times any गणs) Jk. 6. 33.
35 सिंहक्रीड (any number of यगणs) Sb. 1. 83.
36 सिंहविक्रीड (5 ल + any यगणs) H. 2. 396; °विक्रान्त Sb. 1. 75.
37 हेलावली (नग + 10 रगणs) H. 2. 390.

. Section III

वर्णवृत्तः अर्धसमचतुष्पदी

The figures within the brackets refer to the number of letters in the 1st and 2nd lines forming the half. Arranged according to the ascending order of the number of letter or letters in the 1st line.

1 (3. 8)	र; जरलग	कामिनी H. 3. 20.
2 (3. 12)	र; जरजर	शिखी H. 3. 21.
3 (3. 16)	र; जरजरजग	नितम्बिनी H. 3. 22.
4 (3. 20)	र; जरजरजरलग	वारुणी H. 3. 23.
5 (3. 24)	र; जरजरजरजर	वतंसिनी H. 3. 24.
6 (5. 11)	सलग; ससलग	इला H. 3. 26.
7 (5. 24)	सलग; 8 स	मृगाङ्कमुखी H. 3. 27.
8 (7. 8)	रजग; जरलग	प्रवर्तक Jk. 3. 9.
9 (8. 3)	जरलग; र	वानरी H. 3. 25.
10 (8. 10)	रसलग; सजजग	ललिता Vr. 4. 1. 1.
11 (9. 10)	ससस; भभभग	भामिनी Vjs. 3. 51.
12 (10. 11)	तजरग; मसजगग	भद्रविराट् H. 3. 6; Jd. 5. 30; Jk. 3. 5; Jns. 3. 5; P. 5. 35; Rm. 2. 20; Sb. 2. 10; Vr. 4. 4.
13 (10. 11)	सजसग; भरनगग	केतुमती Bh. 16. 40; H. 3. 7; Jd. 5. 31; Jk. 3. 6; Jns. 3. 6, Kd. 4. 112, P. 5. 36, Rm. 2. 21; Sb. 2. 5; Vr. 4. 5.
14 (10. 11)	ससजग; सभरलग	प्रबोधिता H. 3. 14; विबोधिता Jk. 3. 15; वियोगिनी[1] Mm. 21. 16; अपरवक्त्र or मुरली or ललिता or शिखामणि Vr. 4. 5. 1 (abcd); सुन्दरी Ckau. 3. 12.
15 (10. 11)	सससग; भभभगग	वेगवती H. 3 4, Jd. 5. 29; Jk. 3. 4; Jns. 3. 4, Kd. 4. 111; P. 5. 34; Rm. 2. 19; Sb. 2. 1, Vr. 4. 3; सारसिका Vjs. 3. 50.
16 (10. 12)	भभभग; सससस	प्रसन्ना Vjs. 3. 52.
17 (10. 12)	मससग; सभभस	करिणी H. 3. 13.
18 (11. 11)	जतजगग; ततजगग	विपरीताख्यानकी H. 3. 9, Jd. 5. 33; Jk. 3. 8; Jns. 3. 8; P. 5. 38, Sb. 2. 7, Vr. 4. 7.
19 (11. 11)	ततजगग; जतजगग	आख्यानकी H. 3. 8; Jd. 5. 32; Jk. 3. 7; Jns. 3. 7; P. 5. 37; Rm. 2. 22; Sb. 2. 6; Vr. 4. 6.

१ This is often described as वैतालीय (VI, 1) when considered as a मात्रावृत्त. When such a metre has the same अक्षरगणs in both the halves as above, it should be considered as a वर्णवृत्त; otherwise it should be regarded as a मात्रावृत्त.

20 (11. 11) सससलग; भभभगग	उपचित्र H. 3. 3; Jd. 5. 27; Jk. 3. 2; Jns. 3. 2; Kd. 4. 110; P. 5. 32; Rm. 2. 17; Sb. 2. 2; Vr. 4. 1.
21 (11. 12) ननरलग; नजजर	अपरवक्त्र Bh. 16. 142; H. 3. 15; Jd. 5. 35; Jk. 3. 11; Jns. 3. 10; Kd. 4 117; P. 5. 40; Rm. 2. 25; Sb. 2. 8; Vr. 4. 9.
22 (11. 12) भभभगग; नजजय	चलमध्या Rm. 2. 18; Sb. 2. 3; द्रुतमध्या H. 3. 5; Jd. 5. 28; Jk. 3. 3; Jns. 3. 3; Kd. 4. 115; P. 5. 33; Vr. 4. 2.
23 (11. 12) ससजगग; सभरय	*मालभारिणी H. 3. 17; Rm. 2. 23; Vr. 4. 9. 1 (a); वसन्तमालिका Vr. 4. 9. 1 (b); औपच्छन्दसिक Vr. 4. 9. 1 (c); सुबोधिता or प्रिया Jk. 9. 16.
24 (11. 12) सससलग; नभभर	हरिणप्लुता H. 3. 2; Jd. 5. 34; Jk. 3. 10; Jns. 3. 9, P. 5. 39; Rm. 2 23, Sb. 2. 4; Vr. 4. 8. हरिणोद्धता Kd 4. 114.
25 (11. 13) भभतलग; नजनसग	विलम्बितलीला H. 3. 18; Jk. 3. 17.
26 (11. 14) ततजगग; तभजजगग	चूडामणि Jk. 3. 25.
27 (12. 3) जरजर; र	शिखण्डी H. 3. 25.
28 (12. 9) नननय; ममग	क्षान्ति or चूडा Jk. 3. 18.
29 (12. 11) भभभभ; भभभगग	आमलकी or चुक्षा Jk. 3. 20.
30 (12. 12) जतजर; ततजर	शङ्खनिधि or सुनन्दिनी Jk. 3. 21.
31 (12. 12) जभसय; तभसय	विपरीतभामा Jk. 3. 24.
32 (12. 12) ततजर; जतजर	पद्मनिधि or नन्दिनी Jk. 3. 22.
33 (12. 12) तभसय; जभसस	भामा Jk. 3. 23.
34 (12. 12) ननभभ; ननरर	कौमुदी Vr. 4. 10. 1
35 (12. 13) नजजर; सजयजग	मञ्जुसौरभ Vr. 4. 10. 2.
36 (12. 13) ननरय; नजजरग	पुष्पिताग्रा Bh. 16. 144; H. 3. 16: Jd. 5. 36; Jk. 3. 12; Jns. 3. 11; Kd. 4. 116, P. 5. 41; Rm. 2. 26, Sb. 2. 9; Vr. 4. 10.
37 (12. 13) रजरज; जरजरग	यवमती H. 3. 10; Jd. 5. 37; Jk. 3. 13; Jns. 3. 12; Kd. 4. 113; P. 5. 42; Rm. 2. 26; Sb. 2. 11; Vr. 4. 12. वाङ्मती Trivikrama com. of Vr.
38 (12. 13) रजरज; तरजरग	मृगी यवानी Vr. 4. 10. 3.
39 (12. 15) नभभर; नभभभर	मकरावली H. 3. 12.
40 (13. 12) जरजरग; रजरज	षट्पदावली H. 3. 11; Sb, 2. 12.
41 (13. 12) सजसजग; सजसस	मितभाषिणी Mm. 22. 5.

* This is often desoribed as औपच्छन्दसक (VI. 2) when considered as a मात्रावृत्त.

42 (13. 13) **रजरजग; जरजरग** यमवती Rm. 2. 27.
43 (15. 14) **नननस; ननभनलग** उरुणी Jk. 3. 19.
43A (15. 15) **रजरजर; जरजरय** देवगीति Jns. 3. 13.
44 (16. 3) **जरजरजग; र** सारसी H. 3. 22.
45 (17. 12) **तभरजरगग; रजरय** षट्पदा Vr. 4. 12. 1.
46 (17. 18) **भरनजनलग** (*10*), **नजभजनस** (*11*) मानिनी H. 3. 19.
47 (17. 18) **भरनभनलग** (*10*); **नजभजनस** (*11*) मानिनी Jk. 3. 14.
48 (20. 3) **जरजरजरलग; र** अपरा H. 3. 25.
49 (20. 18) **सभतयसभगग; सभतयसस** कलिकाललिता Mm 22. 7-8.
50 (24. 3) **जरजरजरजर; र** हंसी H. 3. 25.

Section IV

वर्णवृत्तः विषमचतुष्पदी

(Nos. 2 and 4 are Sama Vṛttas so far as the latter part of their lines is concerned. Nos. 5-10 are Ardhasama in a similar manner. Figures within brackets indicate the number of letters regardless of their quantity.)

1 **वक्त्र अनुष्टुप्** H. 3. 33; Jd. 5. 6; Jk. 4. 2; Jns. 2. 20-22; Kd. 4. 118; P. 5. 9-13; Rm. 4. 11-14; Sb. 3. 7; Vr. 21.

2 **वक्त्र अनुष्टुप्** (4 + लगगग) × 4. Bh. 16. 131-132; Sb. 3 8.

3 **वक्त्र अनुष्टुप्** (ररगग; मरगग, यसगग; जसगग) Utpala, v. 56.

4 **सुवक्त्र** (4 + लगलग) × 4. Sb. 3. 8.

5 **पथ्यावक्त्र** (4 + लगलग) in 2 and 4 only. H. 3. 34; Jd. 5. 7; Jk. 4. 4; Jns. 2. 23; Kd. 4. 119; P. 5. 15; Rm. 4. 15; Vr. 2. 22; पथ्या Sb. 3. 8.

6 **विपरीतपथ्या** (4 + लगलग) in 1 and 3 only. H. 3 34; Jd. 5. 7; Jk. 4. 4; Jns. 2. 24; Kd. 4. 119; P. 5. 15, Rm. 4. 16; Vr. 2. 23; पथ्यावक्त्र Sb. 3. 8.

7 **पथ्यावृत्त** (ससगग; ससलग) × 2. Bh. 16. 121.

8 **विपरीतपथ्या** (ससलग; ससगग) × 2. Bh. 16. 122-123.

9 **चपलावक्त्र** (4 + न + 1) in 1 and 3 only. H. 3. 36; Jd. 5. 8; Jk.4. 5; Jns. 2. 25, Kd. 4. 120; P. 5. 16, Rm. 4. 17; Sb. 3. 9; Vr. 2. 24.

10 **विपुलावक्त्र** (6 + ल + 1) either (a) in 2 and 4 or (b) in all 4 and other varieties of विपुला namely, नविपुला, तविपुला, भविपुला, रविपुला, मविपुला and सविपुला when न, त, भ, र, म and स गण्s are respectively employed after the 4th latter in the odd Pādas. (a) is calld युग्मविपुला at Vr. 2. 25. Bh. 16. 124-129; H. 3. 37-39; Jd. 5. 10-15; Jk. 4. 6-12; Jns. 2. 26-28; Kd. 4. 120-127; P. 5. 17-19; Rm. 4. 18-20; Sb. 2. 10; Vr. 2. 26-30.

11 **पदचतुरूर्ध्व** (8, 12, 16, 20) H. 3. 40; Jd. 5. 16; Jk. 4. 16; Kd. 4. 128; P. 5. 20; Sb. 3. 11; Vr. 5. 1.

12 **आपीड** (6 ल + गग; 10 ल + गग; 14 ल + गग; 18 ल + गग) H. 3. 43; Jd. 5. 17; (or पदरुचि) Jk. 4. 17; Jns. 2. 15-16; Kd. 4. 128; P. 5. 21; Sb. 3. 12; Vr. 5. 2; दामावारा Rm. 4. 7-10.

13 **प्रत्यापीड** (गग + 6 ल; गग + 10 ल; गग + 14 ल; गग + 18 ल) H. 3. 41; (or अनुपदरुचि) Jk.4. 18; Jns. 2. 18; Kd. 4. 128; P. 5. 22; Sb. 3. 12.

14 **प्रत्यापीड** or **संपीड** (गग + 4ल + गग; गग + 8 ल + गग; गग + 12 ल + गग; गग + 16 ल + गग) H. 3. 42; (or अतिपदरुचि) Jk. 4. 19; Kd. 4. 128; P. 5. 23.

15 कलिका (12, 8, 16, 20) H. 3. 44; Jk. 4. 20-22; Jd. 5. 18; Kd. 4. 128; Vr. 5. 3: मञ्जरी Jns. 2. 17; P. 5. 24; Sb. 3. 13.

16 लवली (16, 12, 8, 20) H. 3. 44; Jd. 5. 19; Jk. 4. 23-25; Jns. 2. 17; Kd. 4. 128; P. 5. 24; Sb. 3. 13; Vr. 5. 4.

17 अमृतधारा (20, 12, 16, 8) H. 3. 44. Jd. 5. 20; Jk. 4. 26-28; Jns. 2. 17; Kd. 4. 128; P. 5. 24; Sb. 3. 13; Vr. 5. 5.

18 उद्गता (सजसल; नसजग; भनजलग; सजसजग) H. 3. 45; Jd. 5. 21; Jk. 4. 33; Jns. 2. 6; Kd. 4. 129; P. 5. 25; Rm. 4. 1; Sb. 3. 1; Vr. 5. 6.

19 सौरभक (सजसल; नसजग; रनभग; सजसजग) H. 3. 46; Jd. 5. 22; Jk. 4. 34; Jns. 2. 7; Kd. 4. 129; P. 5. 26; Rm. 4. 2; Sb. 3. 2; Vr. 5. 7.

20 ललित (सजसल; नसजग; ननसस; सजसजग) H. 3. 47; Jd. 5. 23; Jk. 4. 34; Jns. 2. 8; Kd. 4. 129; P. 5. 27; Rm. 4. 3; Sb. 3. 3; Vr. 5. 8.

21 कीर्ति (सजसल; नसजग; नभजलग; सजसजग) Jk. 4. 36. This is the 4th variety of Udgatā; see Nos. 18-20.

22 सरल (सजसल; नसजग, भनजलग; नननग) Mm. 23. 6. This is the fifth variety of Udgatā with a change in the 4th line. See Nos. 18-20 above.

23 उपस्थितप्रचुपित (मसजभगग, सनजरग; ननस; नननजय) H. 3. 48; Jd. 5. 24; Jk. 4. 37; Jns. 2. 9; Kd. 4. 130; P. 5. 28; Rm. 4. 4; Sb. 3. 4; Vr. 5. 9.

24 वर्धमान (मसजभगग; सनजरग; ननसननस; नननजय) H. 3. 49; Jd. 5. 25; Jk. 4. 38; Jns. 2. 13; Kd. 4. 130; P. 5. 29; Rm. 4. 5; Sb. 3. 5; Vr. 5. 10.

25 शुद्धविराड्ऋषभ (मसजभगग; सनजरग, तजर; नननजय) H. 3. 50; Jd. 5. 26; Jk. 4. 39, P. 5. 30; Rm. 4. 6; Vr. 5. 11; शुद्धविराट् Sb. 3. 6. It is called आर्षभ when a Yati occurs after the first Gaṇa in its third Pāda according to Sb.

26 विलास (तमयग; ततजग, सतम; सससलग) Utpala, v. 53.

27 विलास (तमम; तरजग; सतम; सससलग) Utpala, v. 53 according to Weber's ms. (I. S. VIII. p. 357) and B. U. ms. No. 364 (Devasthalī's Catalogue).

28 उपजाति A mixture of Indravajrā and Upendravajrā. H. 2. 156; Jd. 6. 18; Kd. 4. 40; P. 6. 17; Vr. 3. 31; (or इन्द्रमाला) Jk. 2. 117; इन्द्रमाला Jns. 4. 36; Rm. 5. 27; मिश्रा or सैकत्रिपादा Vjs. 5. 21.

29 उपजाति A mixture of any of the metres under section I. H. 2. 157; Halāyudha on P. 6. 17; Kd. 4. 40.

30 वंशमाला — A mixture of Vaṃśastha and Indravaṃśā. Rm. 6. 6; वंशमाला or करम्बजाति or कुलालचक्र Jk. 2. 145.

31 सिंहप्लुत — A mixture of Śruti (I. *12*. 13) and Smṛti (I. *12*. 4). Jk. 2. 148.

32 प्रकीर्णक — A mixture of Ruci and Rucirā (I. *13*. 2 and 6). Jk. 2. 165.

33 ? — (ययम; भयय, जमसय; ममजलग) Bṛhatsaṃhitā, 43. 55.

34 ? — (मसर; जसनगग; तरगग; ररगग) Bṛhatsaṃhitā, 45. 16.

35 गाथा — H. 7. 73; Jd. 7. 36; P. 8. 1; Rm. 7. 34; Vr. 5. 12. See आर्या (V. 1).

36 रमा — A line has first a Jagaṇa and then long and short letters following one another regularly until the line gets 16 letters in all. In the last 12 letters a long letter may be replaced by 2 short ones at the option of the poet. Jk. 6. 31.

37 कुमुदाकर — (11, 18, 10, 10 letters). No Gaṇas are prescribed. Anargharāghava of Murāri, Com. on I. 19.

Section V

मात्रावृत्तः द्विपदी

[The Caturmātra Ganas mentioned in this and the next sections must be kept separate by avoiding a long letter at their junction, which thus must not combine the last Mātrā of an earlier Caturmātra with the first Mātrā of a later one.]

1 आर्या — First half has 7 Caturmātras and a long letter at the end; second has 5 Caturmātras followed by 1 short letter, 1 Caturmātra and 1 long letter. Thus the two halves have 30 and 27 Mātrās respectively. In each half the Caturmātras in odd places must not be a Jagana (ISI). The 6th Caturmātra in the first half must be either Jagaṇa (ISI) or Sarvalaghu (IIII). In the latter case a new word must begin with the 2nd Laghu. But if the 7th Gaṇa of the 1st half or the 5th Gaṇa of the 2nd are of the Sarvalaghu type, a new word must begin with the 1st Laghu. As. 2; Bh. 16. 152-158; Ck. 51-54, H. 4. 1-2; Jd. 4. 6-7; Jk. 5. 1-3; Jns. 5. 27-33; Kd. 2. 4-5; N. 15-16; P. 4. 14-21; Rm. 2. 2-8; Vjs. 1. 23-25; 4. 1; Vr. 2. 1-2.

2 पथ्या आर्या — When a Yati is clearly felt at the end of the 3rd Caturmātra, the Āryā is called Pathyā. Bh. 16. 159; Ck. 62. H. 4. 3; Jd. 4. 7; Jk. 5. 4; Jns. 5. 34; Kd. 2. 7; N. 18, P. 4. 22, Rm. 2. 9; SbP. 1. 5, Vr. 2. 3.

3 विपुला आर्या — When a Yati is not clearly felt at the end of the 3rd Caturmātra, i. e., when only 1 letter of a word commenced in the 3rd Caturmātra belongs to either the 3rd or the 4th Caturmātra, the Āryā is called Vipulā. Bh. 16. 159; Ck. 63; H. 4. 4; Jd. 4. 8; Jk. 5. 5; Jns. 5. 25; Kd. 2. 7; N. 18; P. 4. 23; Rm. 2. 10; SbP. 1. 5; Vr. 2. 4.

4 चपला आर्या — When the 2nd and the 4th Caturmātras of an Āryā are Jagaṇas (ISI), both preceded and followed by a long letter, it is called Capalā. When this happens only in the first half, it is Mukhacapalā; when only in the second, it is Jaghanacapalā. Bh. 16. 161-63; Ck. 64; Jd. 4. 8-10; Jk. 5. 7-9; Kd. 2. 7; N. 19; P. 4. 24-27; Rm. 2. 11-13; SbP. 1. 5; Vr. 2. 5-7.

5 गीति — When the 2nd half of an Āryā wholly resembles the 1st, it is called Gīti. Ck. 68; H. 4. 6; Jd. 4. 11; Jk. 5. 10; Jns. 5. 40; Kd. 2. 9; P. 4. 28; Rm. 2. 14; SbP. 1. 3; Vjs. 4.13; Vr. 2. 8.

6 उपगीति — When the 1st half of an Āryā wholly resembles the 2nd, it is called Upagīti. Ck. 69; H. 4. 7; Jd. 4. 12; Jk. 5. 11; Kd. 2. 9; P. 4. 29; SbP. 1. 4; Vjs. 4. 14; Vr. 2. 9; वामनिका Jns. 5. 39.

7 उद्गीति — When the two halves of an Āryā exchange their places, it is called Udgīti. H. 4. 8; Jd. 4. 13; Jk. 5. 12; Kd. 2. 9; P. 4. 30; SbP. 1. 4; Vr. 2. 10; विगाथा Ck. 67.

8 आर्यागीति or स्कन्धक — When each half of an Āryā contains 8 Caturmātras, it is called Āryāgīti or Skandhaka. According to some writers like Sulhana, it is an Āryā extended by 2 Mātrās in each half; so that its two halves have respectively 32 and 29 Mātrās in them. Bh. 16. 167; H 4. 13; Jd. 4. 14; Jk. 5. 13-18; Jns. 5. 44; Kd. 2. 9; P. 4. 31; Rm. 2. 15; Sb P. 1. 3; Vjs. 4. 9; Vr. 2. 11.

8A गाथिनी — (30; 32) Ck. 70.

8B गीत्यार्या — (32 ल; 32 ल) Jns. 5. 23.

9 शिखा — (28 ल+ग; 30 ल+ग) H. 3. 30; Vr. 2. 39; चूलिका P. 4. 52; Rm. 3. 19.

10 खञ्जा — (30 ल + ग; 28 ल + ग) H. 3. 30; Vr. 2. 40.

11 अतिरुचिरा — (27 ल + ग; 29 ल + ग) Jd. 4. 31; Jk. 5. 34; H. 3. 31; Vr. 2. 42, चूलिका P. 4. 52 (cf. Jd. 4. 31).

12 अतिरुचिरा — (27 ल + ग; 28 ल + ग) H. 3. 32; चूलिका P. 4. 52.

13 अनङ्गक्रीडा — (16 ग; 32 ल) H. 3. 51; Jd. 4. 30; Jk. 5. 33; Vr. 2. 41; सौम्या शिखा P. 4. 51; विशिखा Rm. 3. 19; शिखा Jns. 5. 24.

14 अनङ्गक्रीडा — (32 ल + 16 ग) H. 3. 52; Jd. 4. 30; (Hc. 3. 52); ज्योतिः शिखा P. 4. 50.

15 चूलिका — (27 ल + ग; 27 ल + ग) Jns. 5. 25.

16 तारा — (28 ल + ग; 28 ल + ग) Jns. 5. 26.

17 ध्रुवा — (30; 30; y. 16) Jns. 5. 41.

18 गीतिका — (A गीति No. 5 above, with an additional Mātrā in the 3rd, 5th or 7th Gaṇa) Jns. 5. 42-43.

Section VI

मात्रावृत्तः चतुष्पदी

These are divided into two groups i. e., the Vaitālīya (Nos. 1-12) and the Mātrāsamaka (Nos. 13-18). Metres in the second group are all of them of the Sama Vṛtta type, while those in the first are usually of the Ardhasama Vṛtta type with a few exceptions. Nos. 19-28 form a miscellaneous group of metres of four lines. Figures within brackets indicate the number of Mātrās. In the blocks of 6, 8 or 10 Mātrās in Nos. 1-5 and 10, a Mātrā in an even place must not be combined into a long letter with the following one.

1 **वैतालीय**[1] (6 + रलग; 8 + रलग) H. 3.53; Jd. 4. 15, Jk. 6.2; Jns. 5. 2; Kd. 5. 1; P. 4. 32; Rm. 3. 2; Vjs. 4. 48; Vr. 2.12; उपजाति Jns. 5. 7. समवैता० Jk. 6.5. विषमवैता० Jk. 6. 6.

2 **औपच्छन्दसक**[2] (6 + रय; 8 + रय) H. 3.54; Jd. 4.16; Jk. 6.3; Jns. 5.5; Kd. 5. 2; P. 4.33; Rm. 3. 4; Vjs. 4.49; Vr. 2.13; उपजाति Jns. 5. 7; कुसुमलता As. 15. समौपच्छ० Jk. 6. 7. विषमौपच्छ० Jk. 6.8.

3 **आपातलिका** (6 + भगग; 8 + भगग) H. 3.55; Jd. 4.17; Jk. 6.4; Jns.5.6; Kd. 5. 3; P. 4. 34; Rm. 3. 3; Vjs. 4. 50; Vr. 2.14. समापात० Jk. 6. 9. विषमापात० Jk.6.10.

4 **प्राच्यवृत्ति** (6 + रलग; 3 + ग + 3 + रलग) H. 3. 56; Jd. 4. 18; Jk. 6. 11; Jns. 5. 10, 14; P. 4. 37; Rm. 3. 7; Vr. 2. 17; प्राच्यिका Kd. 5. 4. Also cf. Hc. 3. 56; Jk. 6. 16; 21 for two more varieties based on Nos. 2 and 3.

5 **उदीच्यवृत्ति** (ल + ग + 3 + रलग; 8 + रलग) H. 3. 57; Jd. 4.19; Jk. 6. 12; Jns. 5. 10; 14; P. 4. 38; Rm. 3. 8; Vr. 2. 16; उदीच्यिका Kd. 5. 5. Also cf. Hc. 3. 57; Jk. 6. 17; 22 for two more varieties based on Nos. 2 and 3.

6 **प्रवृत्तक** (ल + ग + 3 + रलग; 3 + ग + 3 + रलग) H. 3. 58; Jd. 4. 20; Jk. 6. 13; Kd. 5. 6; P. 4. 39; Rm. 3. 9; Vr. 2 18; प्रसक्तक Jns. 5. 14. Also cf. Hc. 3. 58; Jk. 6. 18; 23 for two more varieties based on Nos. 2 and 3.

7 **अपरान्तिका** It is of 6 kinds according as its four lines are respectively composed of the even Pādas of Nos. 1-4 above. As. 34; H. 3. 59; Jk. 6. 14; 19; 24; Kd. 5. 7; the first 2 varieties

---

1 As a वर्णवृत्त this becomes वियोगिनी (III. 14) or अपरवक्त्र (III. 21). 2 As a वर्णवृत्त this becomes मालभारिणी (III. 23). See f. n. on III. 14; 21

are sometimes called दक्षिणान्तिका, the 3rd नलिन and the 6th उत्पातलिका. Hc. 3.59. But Jd. 4.9; P. 4. 41; and Vr. 2. 19 recognize only one variety of this metre based on No. 4. According to Jns. 5. 11, Vaitālīya gets this name when its 4 th and 5th Mātrās form a long letter in each Pāda.

8 चारुहासिनी It is of 6 kinds according as its four lines are respectively composed of the uneven Pādas of Nos. 1-3 and 5 above. H. 3. 60; Jk. 6. 15; 20; 25; Kd. 5. 8; but Jd. 4. 22; P. 4. 40 and Vr. 2. 20 recognize only one variety based on No. 5. It is also called उत्तरान्तिका by some. Hc. 3. 60. 1 and 2.

9 दक्षिणान्तिका When the 2nd and the 3rd Mātrās are combined into a long letter in every Pāda, we get Dakṣiṇāntikā from every one of the above-mentioned metres under Nos. 1. to 3. H. 3. 61; Jns. 5. 13; 14; Kd. 5. 9; Vr. 2.15.

10 मागधी (8+ल+2+ल+ग; 10+ल+2+ल+ग) As. 4; H. 3. 62; Jk. 6. 26.

11 पश्चिमान्तिका The four lines of this metre are made with the odd lines of No. 10. H. 3. 63.

12 उपहासिनी The four lines of this metre are made with the even lines of No. 10. H. 3. 64.

13 मात्रासमक Each of its four lines consists of four Caturmātras, the first of which must not be a Jagaṇa. A short letter must stand for the 9th Mātrā. H. 3. 65; Jd. 4. 24; Jk. 5. 26; Jns. 5. 15; Kd. 2. 19; P. 4. 42; Rm. 3; 10; SbP. 5. 2; Vr. 2. 32.

14 उपचित्रा The composition of the lines is as in No. 13; but the 9th and 10th Mātrās together are represented by a long letter. H. 3. 66; Jd. 4. 25; Jk. 5. 27; Jns. 5. 21; Kd. 2. 20; P. 4. 46; Rm. 3. 13; SbP. 5. 6; Vr. 2. 36.

15 विश्लोक The composition of the lines as in No. 13; but the 5th and 8th Mātrās must be represented by short letters. H. 3. 67; Jd. 4. 26; Jk. 5. 28; Jns. 5. 19; Kd. 2. 19; P. 4. 44; Rm. 3. 15; SbP. 5. 4; Vr. 2.33.

16 चित्रा The composition of lines as in No. 13; but Mātrās 5, 8 and 9 must be represented by short letters; H. 3. 68; Jd. 4. 28; Jk. 5. 30; Jns. 5. 20; Kd. 2. 20; P. 4. 45; Rm. 3. 16; SbP. 5. 5; Vr. 2. 35.

17 वानवासिका The composition of lines as in No. 13; but Mātrās 9 and 12 must be represented by short letters. As. 33; Bh. 16. 146; H. 3. 69; Jd. 4. 27; Jk. 5. 59; Jns. 5. 18; Kd. 2. 20; P. 4. 43; Rm. 3. 14; SbP. 5. 3; Vr. 2. 34.

18 पादाकुलक A stanza of this metre consists of lines of any of the metres mentioned in Nos. 13-17. H. 3. 70; Jd. 4. 29; Jk. 5. 31; Jns. 5. 22; Kd. 2. 20; P. 4. 47; Rm. 3. 16; SbP. 5. 1; Vr. 2. 37.

19 नटचरण A line contains one Caturmātra of any kind, followed by four long letters. The Yati is after the 8th Mātrā. H. 3. 71; Rm. 3. 24-27.

20 नृत्तगति A line contains two Caturmātras, two long letters, one Caturmātra and two long letters, occurring in succession. The Caturmātras may be of any kind. H. 3. 72; Rm. 3. 20-23.

21 अचलधृति Each of the lines contains 16 short letters only. This is called गीत्यार्या by Piṅgala. This is generally regarded as a Mātrā Vṛtta and mentioned at the beginning of the Mātrāsamaka group. From another point of view it is a Varṇavṛtta and for references, cf. I. *16*. 8.

22 पद्धति In each of its four lines, we have 4 Caturmātras; those in the odd places must not be Jagaṇas, while the last one must be a Jagaṇa or a Sarvalaghu. This is really the favourite metre of the Apabhraṃśa poets; but now and then Jain poets composed Sanskrit stanzas in this metre as H. 3. 73 suggests.

23 द्विपदी Each line has 6 Mātrās followed by 5 Caturmātras with a long letter at the end. A Jagaṇa or a Sarvalaghu must be used for the 2nd and the 6th places, i. e., for the 1st and the 5th Caturmātras. A Jagaṇa must not be used anywhere else. When a Sarvalaghu is used as said above, the Yati must occur after the first short letter, i. e., a new word must begin with the 2nd short letter. Jk. 6. 28 regards this and the next two as Sanskrit metres, but H. 4. 64-67 considers these as Prākrit metres.

24 अब्जनाल A line of this metre is obtained by adding a long letter at the end of a line of a Dvipadī. Jk. 6. 29. This is called आरनाल by H. 4. 66. See on 23 above.

25 कामलेखा — When the penultimate short letter in the lines of a Dvipadī (No. 23) is dropped, we get a line of Kāmalekhā. Jk. 6. 30; H. 4. 67. See on 23 above.

26 गुण — A line of this metre contains 3 Caturmātras of any kind except the Jagaṇa, but at the end of the 3rd line, a couple of short letters must always be added. Jk. 6. 27.

27 शिखा — This is an Ardhasama Catuṣpadī obtained by doubling the metre of the same name under Ardhasama Dvipadī Mātrā Vṛtta (see V. 9). H. 3. 28; Jns. 3. 14; P. 5. 43; Rm. 2. 28; Sb. 2. 13.

28 खञ्जा — This is similarly obtained by doubling the metre mentioned above under V. 10. H. 3. 29; Jns. 3. 15; P. 5. 44; Sb. 2. 13.

29 शम्या — This is a Catuṣpadī; a Pāda contains 5, 4, ISI or 5, S. Vjs. 4. 23.

B. संस्कृत-वृत्त-नाम-सूचिः ।

(Alphabetical Index of the Names of Sanskrit Metres)

N. B. Here all the names of metres occurring in the Vṛtta-Rūpa-Sūci are alphabetically arranged (except the Daṇḍkas). The references are to the sections and the serial numbers under them, except in the case of section I, where an additional reference (in Italics) to the head under that section is given.

Appendix II

प्राचीनछन्दःशास्त्रोपलब्धप्राकृतवृत्तरूपाणां नाम्नां च समुच्चयसूचिः ।

A. प्राकृत-वृत्त-रूप-सूचिः ।

(A Classified List showing The Structure of Prakrit Metres)

The Prākṛta-Vṛtta-Rūpa-Sūci is a Classified List of old Prākrit and Apabhraṁśa metres. It is divided into fourteen sections as follows:- I. Sama Dvipadī; II. Viṣama Dvipadī; III. Sama Catuṣpadī; IV. Ardhasama Catuṣpadī; V. Viṣama Catuṣpadī; VI. Pañcapadī, VII. Ṣaṭpadī; VIII. Aṣṭapadī; IX. Dvibhaṅgī; X. Tribhaṅgī; XI. Caturbhaṅgī; XII. Pañcabhaṅgī; XIII. Aṣṭabhaṅgī; XIV. Dvādaśabhaṅgī. In each section metres are arranged in the ascending order of the Mātrās which each Pāda of the metre contains; in the case of the Ardhasama metres, the ascending order of the Mātrās in the first Pāda is followed, the Mātrās of the other Pādas constituting a half being also given. The number of the Mātrās in all the Pādas of the Viṣama metres is fully indicated.

The first figure in this List refers to the serial number of the metre in that section; then follow in order, the name of the metre, the number of the Mātrās (in Italics), the Mātrā Gaṇas into which they are divisible, together with the figure showing the Yati if any (in Italics), these last two being put within brackets, and lastly, the references arranged in an alphabetical order. Short and long letters when prescribed, are shown by the older signs, namely, I and S. Only rarely have I used the usual letters to indicate the Akṣara Gaṇas when they are laid down.

The metres in this Sūci are collected from the following ten old and important treatises on Prākrit and Apabhraṁśa metres, arranged as far as possible in a chronological order:—

1. Jānāśrayī of Janāśraya (Jns.): See No. 4 in the List of Works on p. 284 under Sanskṛta-Vṛtta-Rūpa-Sūci; *2. Ajitaśāntistava* of Nandiṣeṇa (As.): See No. 5 in the same; *3. Vṛttajātisamuccaya*

of Virahāṅka (Vjs.): See No. 6 in the same; *4. Gāthālakṣaṇa* of Nanditāḍhya (N.): See No. 7 in the same: *5. Svayambhūchandas* of Svayambhū (Sb.; and SbP. for its Pūrvārdha): See No. 9 in the same; *6. Chandaḥśekhara* of Rājaśekhara (R.): See No. 13 in the same; *7. Chandonuśāsana* of Hemacandra (H.): See No. 14 in the same; *8. Kavidarpaṇa* of an unknown author (Kd.): See No. 15 in the same; *9. Chandaḥkośa* of Ratnaśekhara (Ck.): See No. 16 in the same; *10. Prākṛta Paiṅgalam* (PP.)· See No. 17 in the same.

Section I

समद्विपदी

1 विजया 4 H. 7. 58; R. 227; Sb. 7. 3.
2 रेवका 5 H. 7. 59; R. 228; Sb. 7. 4.
3 गणद्विपदी 6 H. 7. 60. R. 229; Sb. 7. 5.
4 स्वरद्विपदी 7 (4, 3) H. 7. 61; R. 230; Sb. 7. 6.
5 अप्सरा 7 (5, 2) H. 7. 62; R. 231; Sb. 7. 7.
6 वसुद्विपदी 8 H. 7. 63; R. 232.
7 करिमकरभुजा 8 (4, 4) H. 7. 64; R. 233; Sb. 7. 9.
8 चन्द्रलेखा 8 (4,1,2,1) H. 7. 65.
9 मदनविलसिता 8 (5, 3) H. 7. 66; R. 234; मङ्गलावती Sb. 7. 8.
10 मलयविकसिता 8 (6, 2) Sb. 7. 10.
11 जंभेदिका 9 (4, 5) H. 7. 67; R. 235; Sb. 7. 11.
12 लवली 9 (5, 4) H. 7. 68; R. 236.
13 अमरपुरसुन्दरी 10 (7, 2, 1) H. 7. 69.
14 काञ्चनलेखा 10 (6, 4) H. 7. 70.
15 चारु 10 (5, 5) H. 7. 71 = ललतक Sb. 7. 12.
16 पुष्पमाला 12 (3,6,3) H. 7. 72.
17 विच्छित्ति 22 (2, 4 × 5, जगण avoided) Vjs. 4. 91.
18 उत्फुल्लक 24 (4 × 5, ss) Vjs. 4. 63.
19 द्विपथक 26 (4 × 3, s, 4 × 2, ss) Vjs. 4. 27; see दोहक IV. 90.
20 उपगीति 27 (12) Ck. 69, Kd. 2. 9; H. 4. 7; Vjs. 4. 14; गाथ N. 64; Pp. 1. 52, SbP. 1. 4; वामनिका Jns. 5. 39.
21 कुङ्कुम (उल्लाल) 27 (15) Ck. 12, 29, Kd. 2. 2, 3; H. 7. 3.
22 कर्पूर (उल्लाल) 28 (15) Ck. 12, 29; Kd. 2. 2, 3; H. 7. 2; Pp. 1. 118.
23 लय 28 (4 × 7) H. 7. 4; R. 176; Sb. 6. 132.
24 भ्रमरपद 28 (4 × 7; 10, 8) H. 7. 5; R. 177; Sb. 6. 133.
25 उपभ्रमरपद 28 (6, 4 × 5, 2; 10, 8) H. 7. 6; R. 178, Sb. 6. 134.
26 उपस्कन्धक 29 (12, 17) H. 4. 14, Kd. 2. 9.
27 गरुडपद 29 (4 × 6, 5) H. 7. 7; R. 179; Sb. 6. 135.
28 उपगरुडपद 29 (6, 4 × 5, 3) H. 7. 8; R. 180; Sb 6. 136.
29 हरिणीकुल 30 (4 × 7, 2) H. 7. 9, R. 182.
30 गीति 30 (4 × 7, 2, 12) Ck. 68; H. 4. 6; Jns. 5. 40; Kd. 2. 9; SbP. 1. 3; Pp. 1. 68, उद्गाथ N. 62, 66.
31 गीतिसम 30 (4 × 7, 2, 10, 8) H. 7. 10; R. 181; Sb. 6. 137.
31A ध्रुवा 30 (4 × 7, 2, 16) Jns. 5. 41.
32 भ्रमररुत 30 (6 × 5, 10, 8) H. 7. 11; R. 183; Sb. 6. 139.
33 हरिणीपद 30 (6, 4 × 6; 12, 8) H. 7. 12; R. 182; Sb. 6. 138.
34 कमलाकर 31 (6 × 4, 4, 3) H. 7. 13; R. 184; Sb. 6. 140.
35 कुङ्कुमतिलकावली 31 (4 × 7, 3) H. 7. 14; R. 185; Sb. 6. 141.

36 रत्नकण्ठिका *31* (4×7, 3; *12, 8*) H. 7. 15; R. 186; Sb. 6. 142.
37 शिखा *31* (6, 4×5, 5; *12, 8*) H. 7. 16; R. 186.
38 छड्डणिका *31* (4×7, 3; *10, 8*) H. 7. 17.
39 रिपुच्छन्दस् *31* (*12*) H. 4. 9; Kd. 2. 10; गीतिका Jns. 5. 42.
40 ललिता *31* (*13*) H. 4. 10; Kd. 2. 11.
41 घत्ता *31* (*10, 8*) Pp. 1. 99.
42 घत्तानन्द *31* (*10, 7*) Pp. 1. 102.
43 भद्रिका *32* (*13*) H. 4. 11; Kd. 2. 10.
= गीतिका Jns. 5. 43, Vjs. 2. 2–3.
44 स्कन्धक *32* (*12*) H. 4. 13; Kd. 2. 9; N. 49; Pp. 1. 73; SbP. 1. 3; Vjs. 4. 9; आर्यागीति Jns. 5. 44.
45 स्कन्धकसम *32* (4×8; *10, 8*) H. 7. 18; R. 187; Sb. 6. 143.
46 स्कन्धकसमा *32* (6, 4×6, 2, *10, 8*) H. 7. 21; R. 190; Sb. 6. 146.
47 मौक्तिकदाम *32* (4×8; *12, 8*) H. 7. 19; Kd. 2. 3, R. 188; Sb. 6. 144.
48 मौक्तिकदाम्नी *32* (6, 4×6, 2, *12, 8*) H. 7. 21. R. 190; Sb. 6. 146.
49 नवकदलीपत्र *32* (4×8, *14, 8*) H. 7. 20, R. 189, Sb. 6. 145.
50 नवकदलीपत्रा *32* (6, 4×6, 2, *14, 8*) H. 7. 21, R. 190, Sb. 6. 146.
51 आयामक *33* (4×7, 5) H. 7. 22; R. 191, Sb. 6. 147.
52 उपायामक *33* (6, 4×6, 3) H. 7. 26, R. 195, Sb. 6. 151.
53 काञ्चीदाम *33* (4×7, 5, *10, 8*) H. 7. 23; R. 192; Sb. 6. 148.
54 उपकाञ्चीदाम *33* (6, 4×6, 3; *10, 8*) H. 7. 26; R. 195; Sb. 6. 151.
55 रसनादाम *33* (4×7, 5; *12, 8*) H. 7. 24. R. 194; Sb. 6. 149.
56 उपरसनादाम *33* (6, 4×6, 3; *12, 8*) H. 7. 26; R. 195; Sb. 6. 151.
56A मालागलितक *33* (4, 5, 4×2, 5, 1×2, 18) Vjs. 4. 105.
56B गीतिका *33* (4×2, 5, 4, 5, 4, 5, 2) Jns. 5. 43.
57 चूडामणि *33* (4×7, 5, *14, 8*) H. 7. 25, R. 193, Sb. 6. 150.
58 उपचूडामणि *33* (6, 4×6, 3; *14, 8*) H. 7. 26, R. 195, Sb. 6. 151.
59 स्वप्नक *34* (4×8, 2) H. 7. 27; R. 196, Sb. 6. 152.
60 अप्सरःकुसुम *34* (4×8, 2, *10, 8*) R. 197; Sb. 6. 153.
61 भुजंगविक्रान्त *34* (4×8. 2, *12, 8*) H. 7. 28, R. 198, Sb. 6. 154.
62 ताराध्रुवक *34* (4×8, 2, *14, 8*) H. 7. 29; R. 200.
62A ताराध्रुवक *34* (6, 4×2, 6, 4×3, 2; *14, 8*) Sb. 6. 155.
63 नवरङ्क *34* (4×8, 2, *16, 8*) H. 7. 30, R. 202; Sb. 6. 156.
64 पवनध्रुवक *34* (6, 4×4, 6, 4, 2, *14, 8*) H. 7. 33, R. 201; Sb. 6. 156.
65 स्थविरासनक *34* (6×3, 4×4, *16, 8*) H. 7. 31; R. 203.
66 सुभग *34* (4×7, 6; *16, 8*) H. 7. 32; R. 204.
67 कुमुद *34* (6, 4×2, 6, 4×3, 2, *10, 8*) H. 7. 34.
67A कुमुद *34* (4, 6, 4, 6, 4×3, 2; *10, 8*) R. 197.
68 भाराक्रान्त *34* (6, 4×2, 6, 4×3, 2, *12, 8*) H. 7. 35; R. 199.
69 तीर्थानन *35* (4×8, 3) Sb. 7. 157; कन्दोट्ट H. 7. 36; R. 205.

70 भ्रमरद्रुत *35* (6 × 2; 4 × 5, 3; *10, 8*) H. 7. 37; R. 206; Sb. 6. 159.
71 सुरक्रीडित *35* (6 × 2, 4 × 5, 3; *12, 8*) H. 7. 38; R. 207; Sb. 6. 160.
72 सिंहविक्रान्त *35* (6 × 2, 4 × 5, 3; *14, 8*) H. 7. 39; R. 208.
73 कुङ्कुमकेसर *35* (6 × 2, 4 × 5, 3; *16, 8*) H. 7. 40; R. 209.
73A प्रसृता *35* (10, 4, ज, 4, ज, 4, य) Vjs. 4 92.
74 बालभुजंगमललित *36* (4 × 9) H. 7. 41, R. 210.
75 उपगन्धर्व *36* (6 × 3, 4 × 4, 2, *12, 8*) H. 7. 42; R. 211.
76 संगीत *36* (6 × 3, 4 × 4, 2, *14, 8*) H. 7. 43; R. 212; Sb. 6. 161.
77 उपसंगीत *36* (6 × 3, 4 × 4, 2; *16, 8*) H. 7. 44; R. 213; Sb. 6. 162.
78 गोन्दल *37* (4 × 8, 5) H. 7. 45; R. 214; Sb. 6. 163.
79 रथ्यावर्णक *37* (6, 4 × 7, 3; *12, 8*) H. 7. 46; R. 215; Sb. 6. 164.
80 चच्चरी *37* (6, 4 × 7, 3; *14, 8*) H. 7. 47; R. 216; Sb. 6. 165.
81 अभिनव *37* (6, 4 × 7, 3; *16, 8*) H. 7. 48; R. 217; Sb. 6. 166.
82 चपल *37* (4 × 6, 6, 4, 3; *16, 8*) H. 7. 49, R. 217.
83 चपल *37* (6, 4 × 7, 3, *16, 8*) Sb 6. 166.
84 झुल्लणा *37* (*10, 10*) Pp. 1. 156.
85 अमृत *38* (4 × 6, 6, 4 × 2) H. 7. 50, R. 220; Sb. 6. 169.
86 सिंहपद *38* (4 × 9, 2; *16, 8*) H. 7. 51; R. 220, Sb. 6. 169.
87 दीर्घक *38* (4 × 9, 2, *14, 8*) H. 7. 52; R. 218; रतिरमणप्रिय Sb. 6. 167.
88 कलकण्ठीरुत *38* (6, 4 × 8; *14, 8*) H. 7. 53, R. 219; Sb. 6. 168.
89 शतपत्र *38* (6 × 2, 4 × 6, 2; *14, 8*) H. 7. 54; R. 220; Sb. 6. 168.
90 अतिदीर्घक *39* (4 × 9, 3; *14, 8*) H. 7. 55; R. 221; Sb. 6. 170.
91 मत्तमातङ्गविजृम्भित *39* (6 × 2, 4 × 6, 3; *14, 8*) H. 7. 56, मत्तमातङ्ग-ङ्गिका R. 222, Sb. 6. 171.
92 मालाध्रुवक *40* H. 7. 57; R. 223; Sb. 6 172.
93 मालाध्रुवक *41* H. 7. 57; R. 223; Sb. 6. 172.
94 खञ्जा *41* (4 × 9, र) Pp 1. 158.
95 मालाध्रुवक *42* H. 7. 57; R 223. Sb. 6. 172.
96 विशाला[1] *46* (2, 4 × 11) Vjs. 4. 90.

---

1. I. 96 : The Caturmātras in the odd places of Viśālā should always contain two short letters in them, while those in the even places should either be Jagaṇas or contain all short letters.

Section II

विषमद्विपदी

1 उद्गीति	*27-30* H. 4. 8; Kd. 2. 9; N. 27; SbP. 1. 4; विगाथा Ck. 67; N. 64; Pp. 1. 66.
2 शिखा	*28-32* Pp. 1. 161-162.
3 उत्स्कन्धक	*29-32* H. 4. 15; Kd. 2. 9 com..
4 गाथा[2]	*30-27* Ck. 51-61; H. 4. 1-5; Kd. 2. 4-5; N. 6 ff.; Pp. 1. 54 ff.; SbP. 1. 4-5; Vjs. 2. 2-8; ढोसा Vjs. 4. 35-36.
5 संकीर्णस्कन्धक	*30-32* H. 4. 17; Kd. 2. 9 com.; SbP. 1. 3; गाथिनी Ck. 70; N. 65; Pp. 1. 70.
6 अवस्कन्धक	*32-29* H. 4. 16; Kd. 2. 9 com.
7 संकीर्णस्कन्धक	*32-30* H. 4. 17; Kd. 2. 9 com.; SbP. 1. 3; सिंहिनी Pp. 1. 70.
8 जातीफल	*34-27* H. 4. 18; Kd. 2. 11 com.
9 गाथ	*38-27* H. 4. 19; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
10 दाम	*42-27* H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
11 माला[3]	*45-27* Pp. 1. 164.
12 उद्गाथ	*46-27* H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
12A समशीर्षक	*47 (55, 63, 71, etc.)-27* H. 4. 2; R. 4.
13 उद्दाम	*50-27* H. 4. 23, Kd. 2. 13 com.
14 विगाथ	*54-27* H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
15 विदाम	*58-27* H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
16 अवगाथ	*62-27* H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
17 अवदाम	*66-27* H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
18 संगाथ	*70-27* H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
19 संदाम	*74-27* H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
20 उपगाथ	*78-27* H. 4. 20, Kd. 2. 13, SbP. 1. 8.
21 उपदाम	*82-27* H. 4. 23, Kd. 2. 13 com.
22 गाथिनी	*86-27* H. 4. 21; Kd. 2. 13.
23 दामिनी	*90-27* H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.; SbP. 1. 8.
24 मालागाथ	*94 (102, 110 etc.)-27* H. 4. 22; Kd. 2. 13 com.
25 मालादाम	*98 (106, 114 etc.)-27* H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.

2. II. 4: A Gāthā contains two halves, both of which are divided into two parts each. The first part in each half contains 12 Mātrās; the second part of the first half contains 18, while the second part of the second half contains only 15 Mātrās. The 12 Mātrās in the first part are made up of three Caturmātras of any kind. But a long letter must not be used at the junction of the Caturmātras, combining Mātrās from the earlier and the later ones. The second part of the first half is made up of four Caturmātras (of which the third must either be a Jagana or contain all short letters, the others may be of any kind) followed by a long letter at the end. In the second part of the second half, we have in succession two Caturmātrās of any kind, a short letter, one Caturmātra of any kind and a long letter at the end. A Jagana must, however, never be employed for a Caturmātra in the odd places of a Gāthā.

3. II. 11: In the first half of Malā we have 36 short letters followed by a Ragaṇa and two long letters at the end. The second half of Mālā is identical with that of Gāthā.

Section III

समचतुष्पदी

1 विजयक — 8 Ck. 19.
1A विद्युद्विलसित — 8 (सस) As. 21.
2 मधुभार — 8 (4, ज) Pp. 1. 175.
3 ध्रुवक — 9 (5, 4) H. 6. 24; Sb. 8 3.
4 अवलम्बक — 9 (4, र) Vjs. 4. 68; see Nos. 17, 22, 29.
4A बहुल — 9 Ck. 8.
5 एकावली — 10 (5 × 2) Ck. 47.
6 दीपक — 10 (4, 5, 1) Pp. 1. 181.
7 शशिवदना — 10 (4 × 2, 2) H. 6. 25; Sb. 6. 123; शशाङ्कवदना R. 165.
8 आभीर — 11 (7, ज) Pp. 1. 177.
9 मारकृति — 11 (4, 5, 2 or 4 × 2, 3) H. 6. 26; R. 166; Sb. 6. 124.
10 रक्ता — 11 (र, ज, s) Vjs. 3. 7; = खेटक Vjs. 4. 76.
11 मनोवती — 11 (4, 5, s) Vjs. 3. 4.
12 महानुभावा — 12 (6, 4, 2 or 4 × 3; 6 × 2) H. 6. 27; R. 167; Sb. 6. 125.
13 प्रगीता — 12 (4, 4, ss) Vjs. 3. 6, अवलम्बन Jns. 5. 70-71.
13A नटचरण — 12 (4, 4, s; 8) H. 3. 71.
14 नाराचक — 12 (ज, र, IS) Vjs. 4. 58.
15 घत्ता — 12 Sb. 8. 13.
16 अप्सरोविलसित 13 (6, 4, 3, or 4, 4, 5) H. 6. 28; R. 168; Sb. 6. 126.
17 खण्ड (अवलम्बक) 13 (4, 4, 5) H. 4. 53; SbP. 3. 3.
18 संगलितक — 13 (4, 4, 5) H. 4. 29.
19 पद्गलिता — 13 (4, 4, 5) Vjs. 4. 102.
20 सुन्दरा गलितक 13 (5, 5, 3) H. 4. 36.
21 ज्योत्स्ना — 13 (5, 5, IS) Vjs. 3. 3.
22 उपखण्ड (अवलम्बक) 13 (6, 4, 3) H. 4. 54; Kd. 2. 22 com.
23 उद्दोहक — 13 Kd. 2. 17.
24 हंसिनी — 13 Vjs. 4. 72.
25 मानिनी — 13 (र, ज, ss) Vjs. 3. 8.
26 गाथ — 13 (र, स, ss) Vjs. 4. 57.
26A सुमह — 13 As. 20.
26B कद्रू — 13 or 14 Vjs. 3. 45.
27 गन्धोदकधारा — 14 (6, 4, 4 or 4 × 3, 2) H. 6. 29; R. 1. 169; Sb. 6. 127; झम्बटक in a song H. 5. 42.
28 हाकलि[4] — 14 Pp. 1. 172.
29 खण्डिता (अवलम्बक) 14 (6, 4, 4) H. 4. 55; Kd. 2. 22 com.

---

4. III. 28: To make up the 14 Mātrās in the lines of Hākali, Caturmātras of Sagaṇa or Bhagaṇa type or those that contain two short letters should be employed.

30 निध्यायिका *14* (5, 3 × 3) H. 4. 76; see also Nos. 73, 78.
31 कौमुदी *14* (5, 5, स) Vjs. 3. 5.
32 तारा *14* (4, 4, ज, s) Vjs. 3. 2.
33 सुमना[5] *14* (4 × 3, s) Vjs. 3. 1.
33A विदारी *14* (8, भ, s) Jns. 5. 66-68.
34 लघुचतुष्पदी *15* Ck. 40.
35 पारणक *15* (4 × 3, 3 or 6, 4, 5) H. 6. 30; R. 170; Sb. 6. 128.
36 आनन्दित *15* (4 × 3, ıs) Vjs. 4. 20.
37 पद्मिनी *15* (4, 4, 5, s) Vjs. 3. 10.
37A शाम्या-साम्या *15* or *16* Vjs. 4. 23.
37B सिद्धि *15* to *18* Vjs. 3. 41.
38 पादाकुलक *16* H. 3. 70; Pp. 1. 129; R. 171; Sb. 6. 129; SbP. 1. 5. 1.
39 संकुलक *16* (6, 4, 4, 2) H. 5. 28 com; R 172, Sb. 6. 129.
40 पद्धडिका[6] *16* (4 × 4) Ck. 36; H. 3. 73; 6. 31; Kd. 2. 22; N. 74; Pp. 1. 125; R. 173, Sb. 6. 129; 8. 15.
41 मालती *16* (Gaṇas of 1, 3, 5 Mātrās only) Ck. 49.
42 सिंहावलोक *16* (all short or 4 स) Pp. 1. 183.
43 मात्रासमक[7] *16* (9th short) H. 3. 65, Kd. 2. 19, SbP. 5. 2.
44 विश्लोक *16* (5th, 8th short) H. 3. 67; Kd. 2. 19, SbP. 5. 4.
45 चित्रा *16* (5th, 8th, 9th short) H. 3. 68, Kd. 2. 20, R. 5; SbP. 5. 5.
46 वानवासिका *16* (9th, 12th short) As. 33; H. 3. 69; Kd. 2. 20; SbP. 5. 3.
47 उपचित्रा *16* (9th long) H. 3. 66, Kd. 2. 20, SbP. 5. 6.
48 मुक्तावली (गलितक) *16* (3 × 4, 4) H. 4. 46, मुक्तावलिका Kd. 2. 21.
49 वदनक *16* (6, 4, 4, 2) H. 5. 28, Kd. 2. 21; R. 16, 19; Sb. 4. 12.
50 रास *16* (4 × 3, ss) Vjs. 4. 85.
51 अप्सरा *16* (5, 5, ज, s) Vjs. 3. 9
52 चन्द्रिका *16* (5, 5, 4, s) Vjs. 3. 17.
53 नन्दिनी *16* (4 स) Vjs 3. 20, छित्तक Vjs. 4. 54.
54 भित्तक *16* (3 भ, ss) Vjs. 4. 55.
55 विलासिनी *16* (3, 3, 4, 3, 3) H. 4. 60.

---

5. III. 33. In Sumana the third Caturmātra is never a Sagaṇa nor contains two long letters.

6. III. 40 According to CK. and PP., the last Caturmātra must be a जगण; for the Sanskrit Paddhatikā, compare H. 3.73.

7. III. 43-47 All the five metres are treated as Sanskrit Mātrā Vṛttas by other metricians. In all the five the first Caturmātra may be of any kind except the Jagaṇa, and the last two Mātrās should always be represented by a long letter. Otherwise, the 9th Mātrā in Mātrāsamaka, 5th and 8th in Viśloka, 5th, 8th and 9th in Citrā, 9th and 12th in Vānavāsikā, must be represented by short letters, while the 9th and 10th Mātrās of Upacitrā must be together represented by a long letter.

56 विलासिनी[8] *16* (5, 5, ज, s) Vjs. 4. 15.
57 परिनन्दित *16* (र, न, भ, ss) Vjs. 4. 19.
58 भूषणा गलितक *16* (5, 5, 3, 3) H. 4. 37.
59 विभूषणा *16* (2, ज, त, र) Vjs. 4. 94.
60 घत्ता *16* (4 म) Sb. 8. 14.
61 अडिला *16* (with one Yamaka) Ck. 41; H. 5. 30; Kd. 2. 21; Pp. 1. 127; R. 20; Sb. 4. 12; Vjs. 4. 33.
62 मडिला *16* (with 2 Yamakas) Ck. 41; H. 5. 30; Kd. 2. 21; R. 20 Sb. 4. 12.
63 बाणासिका[9] *16* (4 × 4) Vjs. 4. 17.
64 उपवदन *17* (6, 4, 4, 3) H. 5. 29; R. 17, 174; Sb. 4. 12; 6. 130.
65 रगडाध्रुवक *17* (4 × 3, 5; or 6, 4, 4, 3) H. 6. 32; R. 174.
66 उत्थक्क = अवस्थितक *17* (5 × 3, 2) H. 5. 31; Sb. 8. 1.
67 कुसुम (रासक) *17* (4, 5, ज, ss) H. 5. 15.
68 विद्युत् *17* (4, 5, 4, 4, or 4 × 3, 5) Vjs. 3. 11.
69 सरस्वती *17* (4, 5, 5, ıs) Vjs. 3. 13.
70 विभूति *17* (4, ज, 4, 5) Vjs. 3. 15.
71 चन्द्रकान्ता *17* (4, 5, 4, स) Vjs. 3. 22.
72 निर्वापिता *17* (4, 4, ज or ııı, 5) Vjs. 4. 16; निर्धायिका Jns. 5. 46–48.
73 निध्यायिका *17* (4, 4, 3 × 3) H. 4. 76.
74 घुन्तलक *17* (4, 5, ज, ss) Vjs. 4. 71.
75 विभ्रम (रासक) *18* (न, र, य, ıs) H. 5. 14.
76 मनोरमा *18* (4 × 3, ज, s) Vjs. 4. 82; विजया Vjs. 3. 18.
77 सुमङ्गला *18* (4 × 4, 2) H. 4. 52; Vjs. 3. 16.
78 निध्यायिका *19* (5, 5, 3 × 3) H. 4. 76.
79 रतिवल्लभ *19* (5 × 3, 4) H. 4. 47.
80 प्रभावती *19* (ज, 4, ज, 4, ıs) Vjs. 3. 19.
81 वीथी *19* (4 × 3, र, s) Vjs. 4. 67.
81A गन्धारी *17, 18* or *19* (4 or 5, 4 or 5, ısı or ııı, 5) Vjs. 3. 13.
82 मदनावतार *20* (5 × 4) H. 4. 83, Kd. 2. 22, N. 78; Sb. 8. 2, चन्द्रानन N. 78.
83 कामिनीमोहन *20* (4 र) Ck. 10.
84 पथ्या (चतुष्पदी) *20* (4 × 3, 5, ıs) Vjs. 3. 24; शालभञ्जिका Vjs. 4. 79.
85 क्रीडनक[10] *20* (4 × 3, 5, 3) H. 4. 69, Vjs. 4. 21.
86 शुभा or सुधा *20* (2, 4, ज, 4, ज, 2) Vjs. 4. 97.
87 कुमुदक *20* (4, 5, 5, म, s) Vjs. 4. 62.
88 हंसी *20* (4, 5, 4, 5, s) Vjs. 3. 23.

---

8. III. 56: Both the Pañcamātras must be Antyaguru in Vilāsinī.

9. III. 63: In Bāṇāsikā the 3rd Caturmātra is either a Jagaṇa or must contain all short letters. The 4th must have a long letter at the end.

10. III. 85: The Pañcamātrā is either sıs or ıııs and the Trimātra is ıs according to Vjs.

89 सुप्रभा *20* (4, 5, 4, 4, IS) Vjs. 3. 14.
90 श्री *20* (5 स) Vjs. 3. 21; भ्रमरावलि Vjs. 4. 61.
91 तरंगक *20* (4 भ, SS) Vjs. 4. 22.
92 शुभगलितक *20* (6, 3 × 4, S) H. 4. 30.
93 हीरावली *20* (5, 5, 4, 6) H. 4. 48.
94 अरविन्दक *20* (6, 5, 4, 3, 2) H. 4. 70; SbP. 1. 2. 1.
95 आवली[11] *20* (6, 4 × 3, 2) H. 4. 58.
95A नृत्तगति *20* (4, 4, SS, 4, SS) H. 3. 72.
95B संगतक *20* (भभभसस) Vjs. 4. 64–65.
96 प्लवंगम *21* (6 × 3, IS) Pp. 1. 186–188.
97 आभाणक *21* (4 × 5, 1) Ck. 17.
98 दर्दुर (रासक) *21* (4, 5, 5, 4, IS) H. 5. 10.
99 आमोद (रासक) *21* (4, र, ज, म, S) H. 5. 11.
100 रासावलय *21* (6, 4 ex. ज, 6, 5) H. 5. 26; Kd. 2. 25; चतुष्पदी or वस्तुक H. 5. 26 com.
101 रासक *21* (18, न; *14*) H. 5. 3; Sb. 8. 25.
102 सौम्या *21* (5, 5, 4, 4, IS) Vjs. 3. 27; रमणीयक Vjs. 4. 26; संपिण्डिता गलिता Vjs. 4. 89.
103 गलितक *21* (5, 5, 4, 4, 3) As. 32; H. 4. 25; Kd. 2. 23, SbP. 2. 4.
104 उपगलितक *21* (5, 5, 4, 4, 3; 3rd & 6th short) H. 4. 26.
105 अन्तरगलितक *21* (5, 5, 4, 4, 3; rhyme *ac*; *bd*) H. 4. 27.
106 मञ्जरी *21* (3, 3, 4 × 3, 3) H. 4. 61; Kd. 2. 22 com.
107 तरंगक[12] *21* (6, 1, 2, 1, 4, 2, S, 3) H. 4. 74, SbP. 3. 8.
107A उद्गीतक *21* (4 × 4, SIS = विषम; 4, 5, 5, IIS, IS = सम) Vjs. 4. 81.
108 अवतंसक (रासक) *22* (4, 5, ज, ज, य) H. 5. 5.
109 कुन्द (रासक) *22* (4, 5, 5, ज, SS) H. 5. 6.
110 अश्वाक्रान्ता *22* (5 भ, S) Vjs. 3. 32–33; सोपानक As. 8. See IX. 2.
111 वनराजि *22* (4, 5, 5, ज, SS) Vjs. 3. 37.
112 रत्नमाला *22* (4, 5, 5, 4, स) Vjs. 3. 39.
113 ललिता *22* (4 × 5, S) Vjs. 4. 60, गलितक Jns. 5. 45.
114 अन्तुल्लक *22* (4, ज, 4 × 3, S) Vjs. 4. 83.
115 कुमुदिनी *22* (4 × 3, ज, 4, S) Vjs. 4. 98.
116 लम्बिता *22* (2, 4, ज, 4, ज, 4) Vjs. 4. 96.
117 लम्बिता गलितक *22* (4 × 5, 2. No. ज in odd places) H. 4. 42.
118 नर्कुटक *22* (6, 1, 2, 1, 4, 2, S, स) H. 4. 72; SbP. 3. 6.
119 नर्कुटक[13] *22* (4, 5, 5, 4, SS) Jns. 5. 49–51, Vjs. 4. 25.

11. III 95: Āvali is identical with Hela (III. 122), but with 2 Mātrās less at the end.

12. III. 107 Each of Nos. 119–121 is called Taraṅgaka, when the last Caturmātra is substituted by a Trimātra in it.

13. III. 119. The two Pañcamātras must always contain a long letter at the end, and each Pāda must end in *āe* according to Vjs.

120 समनर्कुटक 22 (6, ज, 3 स) H. 4. 73; SbP. 3. 7.
121 मागधनर्कुटी 22 (6, 1, 2, 1, 4, 2, s, ss) H. 4. 71; SbP. 3. 5.
122 हेला[14] 22 (6, 4 × 4) H. 4. 57; Sb. 4. 20b.
123 विलम्बिता गलितक 22 (6, 4 × 4 with one Yamaka) H. 4. 39.
124 हीर[15] 23 (6 × 3, र) Pp. 1. 199.
125 विगलितक 23 (5, 5, 4, 4, 5) H. 4. 28.
126 रासक 23 (4 × 5, IS; 14) H. 5. 4; Kd. 2. 23.
127 श्यामा 23 (5, 5, 4, 4, IIS) Vjs. 3. 28.
128 महातोणक 23 (5, 4, 5, 4, 5) H. 4. 51.
129 खञ्जक 23 (3, 3, 4 × 3, 3, s) H. 4. 50; Kd. 2. 23; SbP. 3. 2.
130 पवनोद्धुत 23 (6, 1, 2, 1, 4, 2, s, IS, s) H. 4. 75.
130A भङ्गरासक 23 (21, s) Jns. 5. 69.
131 काव्य[16] 24 (6, 4 × 3, 6) Ck. 31, 38; Pp. 1. 109; वस्तुक Ck. 13; N. 80; Pp. 1. 114; रोडक Ck. 13.
132 रोला 24 Pp. 1. 91.
133 उत्साह[17] 24 (4 × 6) H. 5. 2; Kd. 2. 26; R. 8; Sb. 4. 4.
134 वस्तुवदन[18] 24 (6, 4 × 3, 6) H. 5. 25; Kd. 2. 25; R. 18.
135 करभक(रासक) 24 (5, 5, 4, 4, ज, s) H. 5. 7.
136 इन्द्रगोप(रासक) 24 (4, 5, 5, 4, 4, s) H. 5. 8.
137 ललिता 24 (4, 4, 5, 4, 5, 2) H. 4. 44.
138 ललिता 24 (4, 4, र, 4, र, s) Vjs. 4. 93.
139 द्रुता 24 (4, 4, ज, 4, ज, 4) Vjs. 3. 36.
140 लक्ष्मी 24 (4, 5 × 3, ISS) Vjs. 3. 30.
141 चन्द्रलेखा 24 (6, 4 × 4, 2) H. 4. 68; Kd. 2. 24.
142 सालभञ्जिका 24 (3, 3, 4 × 3, 3, 3) H. 4. 62.
142A नाराच(सोमकान्त) 24 (IS repeated 8 times) Ck. 14, 46.
142B आलिङ्गनक 24 (6 स) As. 6.
142C ललिता 24 or 25 Vjs. 3. 46.
143 वस्तुक 25 (4, 4, SI, SI, 4, 4, 3) H. 5. 24.
144 कोकिल(रासक) 25 (4, 5, 5, 4, 4, IS) H. 5. 9.

---

14. III. 122: In Helā the 1st and the 3rd Caturmātras must either be a Jagaṇa or contain all short letters.

15. III 124: In Hīra each of the three Saṇmātras must consist of a long letter followed by 4 short letters.

16. III. 131: The 2nd of the three Caturmātras in a Kāvya must either be a Jagaṇa or contain all short letters.

17. III. 133: Out of the 6 Caturmātras in Utsāha, the 3rd and the 5th must either be a Jagaṇa or contain all short letters In other places any one excepting the Jagaṇa may be used.

18 III. 134: Of the three Caturmātras in Vastuvadana, 1st and 3rd must not be a Jagaṇa; the 2nd must either be a Jagaṇa or contain all short letters.

145 समगलितक 25 (4, 5, 5, 4, 4, 3) H. 4. 31.
146 नलिनी 25 (4, 5, 5, ज, 4, IS) Vjs. 4. 99.
147 विच्छित्ति गलितक 25 (5, 4, 5, 4, 5, 2) H. 4. 43.
148 कुसुमिता 25 (4, 3, 3, 4, 4, 4, 3) H. 4. 63.
149 मधुकरी 25 (5 × 5) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.
150 मेधा 25 (4 × 5, ISS) Vjs. 3. 31.
151 अधिकाक्षरा[19] 25 (4 × 5, 5) H. 4. 77; Jns. 5. 52–53; Kd. 2. 22 com.; Vjs. 4. 24.
152 गगनाङ्ग[20] 25 (4, 18, IS) Pp. 1. 149.
152A चित्रा 25 or 26 Vjs. 3. 40.
153 मुग्धिका[21] 26 (4 × 3, 5, 4, 5) H. 4. 78.
154 चित्रलेखा 26 (5, 4 × 4, 5) H. 4. 79; SbP. 3. 9; अधिकाक्षरा Jns. 5. 56.
154A भद्रा 26 or 27 Vjs. 3. 42.
155 कामलेखा[22] 27 (6, 4 × 4, 3, S) H. 4 67, SbP. 3. 4.
156 मल्लिका 27 (5, 5, 4 × 3, 5) H. 4. 80; SbP. 3. 10.
157 मालती 27 (4 × 5, 5, S) Vjs. 3. 35.
157A किसलयमाला 27 (4 × 5, ISI, IS) As. 19.
158 द्विपदी[22] 28 (6, 4 × 5, S) Ck. 35; H. 4. 64, Kd. 2. 24; N. 78-79; Pp. 1. 152–153.
159 गीत 28 (5, 6, 5 × 3, S) Ck. 18, हरिगीत Pp. 1. 191.
160 रचिता I 28 (4, 5, 5, स, स, ज, S) Vjs 3. 25.
161 रचिता[23] II (or रतिका) 28 = द्विपदी H. 4. 65.
162 कोद्दम्भक 28 (भ or SS, र, 5, स, स, ज, S) Vjs 4 53.
163 दीपिका 28 (5, 5, 4, 5, 4, 5) H. 4. 81; SbP. 3. 11.
164 लक्ष्मिका[24] 28 (mix. of lines of 25-28 Mātrās) H. 4. 82; SbP. 3. 12.

---

19. III. 151 In Adhikākṣarā, out of the 5 Caturmātras, the 2nd and the 4th must never be a Jagana.

20. III 152. In Gaganāṅga a line contains 25 Mātrās spread over 20 letters. The 1st must be a Caturmātra group of any kind, then follow 18 Mātrās followed by a short and a long letter at the end. The restriction about letters means that the line must have 5 long and 15 short letters of which 1 short and 1 long must be at the end and a long letter must not be used so as to combine the 4th and the 5th Mātrās.

21 III. 153 Mugdhikā is identical with Adhikākṣarā, but with 1 Mātrā added after the 16th.

22. III. 155, 158 Kāmalekhā is identical with Dvipadī, but has 1 Mātrā less in the last Caturmatra. In a Dvipadī, the 1st and the last of the 5 Caturmātras must either be Jaganas or contain all short letters.

23. III. 161: Racitā II is identical with Dvipadī (III. 158), but the 1st Caturmātra in it must contain all short letters. The Yati in Racitā is after the 7th letter, while there is no definite Yati in Dvipadī.

24. III. 164 A stanza made of mixed lines of Adhikākṣarā, Mugdhikā, Citralekhā, Mallikā and Dīpikā (III. 151, 153, 154, 156, 163) is the stanza in the Lakṣmikā metre.

165 **विद्रुम (रासक)** *28* (म, र, IS, 5, 5, स) H. 5. 12.
166 **मरहट्टा** *29* (6, 4 × 5, SI; *10, 8*) Pp. 1. 208.
167 **मेघ (रासक)** *29* (र, 4 म) H. 5. 13.
167A **ललित** *29* (4 × 6, 5) Jns. 5. 58.
168 **चतुष्पदी** *30* (4 × 7, 2) Ck. 37; Pp. 1. 97; cf. No. 176.
169 **सामुद्गका**[25] *30* (4, 5, 5, 4 × 3, SS) Vjs. 4. 56.
170 **उद्गता गलिता**[25] *30* (4, 5, 5, 4 × 4) Vjs. 4. 52, 95.
171 **संगता** *30* (7 भ, S) Vjs. 3. 34.
172 **वंशस्था** *30* (4, 5, 5, स, 4, 4, स) Vjs 3. 38.
173 **नवकोकिल** *30* (5 × 6) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.
174 **आरनाल** *30* (6, 4 × 5, SS) H. 4. 66; Kd. 2. 24 com.
175 **उग्रगलितक**[26] *30* (6, 4 × 5, SS; ज avoided in odd places) H. 4. 35; SbP. 2. 3.
176 **हक्का** *30* (*18*) Ck. 45.
176A **नाराच (पञ्चचामर)** *30* (IS repeated 10 times) Ck. 15.
176B **मालिनी** *30* to *37* Vjs. 3. 44.
177 **विनता I** *31* (4 × 6, 5, S) H. 4. 59; विलासिनी Vjs. 3. 29.
178 **विनता II** *31* (4, ज, 4, ज, 4, ज, 5, S) Vjs. 3. 12.
178A **विलासिनी** *31* (4 × 6, 5, S) Vjs. 3. 29.
179 **दण्डक** *32* (4 × 8) Ck. 30.
180 **दण्डकल** *32* (4 × 4, 6, 4, 4, S) Pp. 1. 179.
181 **पद्मावती** *32* (4 × 8; जगण avoided) Ck. 50; Pp. 1. 144; रत्नमाला As. 23.
182 **लीलावती** *32* (4 × 7, स) Pp. 1. 189.
183 **त्रिभङ्गी** *32* (4 × 7, 2, S; ज avoided; *10, 8, 8*) Pp. 1. 194.
184 **द्रुमिला**[27] *32* (4 × 8; *10, 8*) Ck. 16; Pp. 1. 196–197.
185 **जलहरण** *32* (30 short, S, *10, 8*) Pp. 1. 202.
185A **मेहाणी** *32* (All long letters except 7th in last two Pādas) Ck. 44.
186 **मालागलिता** *33* (4, 5, 4, 4, 5, 4, 4, IS) H. 4. 38.
186A **सुभद्रा** *33* (4 × 7, 5) Jns. 5. 58.
187 **खण्डोद्गत**[28] *34* (4, 5, 4 × 5, 5) H. 4. 40.

---

25. III. 169-170 · In Sāmudgakā the Caturmātras in the 4th and the 6th places should preferably be Jaganas. When Sāmudgakā is characterized by Yamaka it is called Udgatā Galitaka. Generally the Pañcamātra in the 3rd place in both should be a Yagaṇa.

26. III. 175: In Ugra Galitaka, the Caturmātras in the odd places must not be Jaganas, while those in the even places must either be Jaganas or contain all short letters.

27. III. 184: According to Ck. a line of Drumilā must contain all Saganas in it; but Pp. recommends the use of 2 long letters for the Caturmātras in the odd places now and then. This would change the rhythm entirely.

28. III. 187: In Khaṇḍodgata the initial Caturmātra must end in a long letter, while those in the even places may either be Jagaṇas or contain all short letters.

188 प्रसृता *35* (4, 5, 5, 4 × 4, 5) H. 4. 41.

189 कामलीला *35* (5 × 7) H. 4. 83; Kd. 2. 22. com.

189A विद्रुम *37* (4 × 8, 5) Jns. 5. 58.

190 मुग्ध गलितक *38* (6, 4 × 7, 2, s) H. 4. 34; SbP. 2. 2.

191 सुतारा *40* (5 × 8) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.

192 मदनगृहा *40* (2, 4 × 9, s; जगण avoided) Pp. 1. 205.

192A वंशपत्र *41* (4 × 9, 5) Jns. 5. 58.

193 वसन्तोत्सव *45* (5 × 9) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.

193A कुञ्जर *45* (4 × 10, 5) Jns. 5. 58.

194 माला गलितक[29] *46* (6, 4 × 10) H. 4. 33.

195 समशीर्षक[30] *47* (55, 63 etc.) H. 4. 90; R. 4; SbP. 4. 3. 1.

196 मालाशीर्षक[31] *49* (4 × 11, 5) Vjs. 4. 39; पुष्पदन्त Jns. 5. 58.

197 माला *53* (4 × 12, 5) Jns. 5. 58.

198 विषमशीर्षक *54* (62, 70 etc.) H. 4. 91; R. 5; SbP. 4. 4.

---

29. III. 194: In Mālā Galitaka the Caturmātras in odd places must not be Jaganas, but those in the even places must either be Jaganas or contain all short letters.

30. III. 195: When in the first half of a Gāthā (II. 9) any even number of Caturmātras is added before the final long letter, and when this long letter is substituted by a Trimātra, it becomes the line of the Sama Śīrsaka. Among these added Caturmātras those in the even places except the last one, must either be Jagaṇas or contain all short letters. The last Caturmātra in the even place which is also the penultimate Caturmātra in the line, must not be a Jagana or a Sarvalaghu.

31. III. 198: When any odd number of pairs of Caturmātras is added at the end of each line in Mālā Galitaka (III. 194), observing the same rule about their employment as in that metre, it becomes a Viṣama Śīrṣaka.

Section IV.

अर्धसमचतुष्पदी

(Divisible into two equal halves)

1 **चम्पककुसुम** *7–8* H. 6. 19. 1; 21. 1; R. 37; Sb. 6. 2.
2 **सामुद्गक** *7–9* H. 6. 19. 2; R. 39; Sb. 6. 5.
3 **मल्हणक** *7–10* H. 6. 19. 3; R. 41; Sb. 6. 7.
4 **सुभगविलास** *7–11* H. 6. 19. 4; R. 43; Sb. 6. 9.
5 **केसर** *7–12* H. 6. 19. 5, R. 45; Sb. 6. 11.
6 **रास** *7–13* H. 5. 16; रावणहस्तक H. 6. 19. 6; R. 47; Sb. 6. 13; 8. 28.
7 **सिंहविजृम्भित** *7–14* H. 6 19, 7; R. 49; Sb. 6. 15.
8 **मकरन्दिका** *7–15* H. 6. 19. 8; R. 51; Sb. 6. 17.
9 **मधुकरविलसित** *7–16* H. 6. 19. 9; R. 53; Sb. 6. 19.
10 **चम्पककुसुमावर्त** *7–17* H. 6. 19. 10; R. 55; Sb. 6. 21.
11 **मुखगलितक**[32] *7–25, (33, 41, 49, 57)* H. 4. 32; मुखगलिता Vjs. 4. 100–101.
11A **खण्डोद्गत**[33] *7–57* Vjs. 4. 47.
12 **सुमनोरमा** *8–7* H. 6. 20 1, R. 38; Sb. 6. 3.
13 **मणिरत्नप्रभा** *8–9* H. 6. 19. 11; R. 59; Sb. 6. 23.
14 **कुङ्कुमतिलक** *8–10* H. 6. 19. 12; R. 61; Sb. 6. 25.
15 **छड्डुणिका** *8–10* Sb. 8. 10.
16 **चम्पकशेखर** *8–11* H. 6. 19. 13; R. 63; Sb. 6. 27.
17 **क्रीडनक** *8–12* H. 6. 19. 14; R 65, Sb. 6. 29.
18 **बकुलामोद** *8–13* H. 6. 19. 15, R. 67; Sb. 6. 31.
19 **मन्मथतिलक** *8–14* H. 6. 19. 16; R. 69; Sb. 6. 33.
20 **मालाविलसित** *8–15* H. 6. 19. 17; R. 71; Sb. 6. 35.
21 **पुण्यामलक** *8–16* H. 6. 19. 18; R. 73; Sb. 6. 37.
22 **नवकुसुमितपल्लव** *8–17* H. 6. 19. 19; R. 75; कंकेल्लिनवपल्लव Sb. 6. 39.
23 **पङ्कज** *9–7* H. 6. 20. 2, R. 40; Sb. 6. 4.
24 **चन्द्रहास** *9–8* H. 6. 20. 11; R. 60; Sb. 6. 24.

---

32. IV. 11 : This is another Mukhagalitā. It is said to be of four kinds according as it contains 5 or 7 or 9 or 11 Caturmātras in its 2nd and 4th lines. The odd lines of all Mukhagalitās contain only 7 Mātrās. The even lines on the other hand contain 1 Caturmātra followed by 2 Pañcamātras and then by 4, or 6, or 8, or 10 Caturmātras with a Trimātra at the end of all. The even lines should resemble a Dandaka at their beginning, i e., there should be six short letters at the beginning, and should rhyme with each other. The commentator records another opinion that like Dandaka the Caturmātras should be of the same type.

33. IV. 11A : This is another Khandodgata with 7 Mātrās in the odd lines and 57 Mātrās in the even ones. This is identical with the fourth kind of the above-mentioned Mukhagalitā; but this does not resemble a Daṇḍaka. The formation of its even lines is, however, the same.

25 मलयमारुत *9–10* H. 6. 19. 20; R. 79; Sb. 6. 42.
26 मदनावास *9–11* H. 6. 19. 21; R. 81; Sb. 6. 44.
27 खञ्जक *9–11* (4, र, 4, 2, र) Vjs. 4. 18.
28 माङ्गलिका *9–12* H. 6. 19. 22; R. 83; कुङ्कुमकला Sb. 6. 46.
29 अभिसारिका *9–13* H. 6. 19. 23, R. 85; Sb. 6. 48.
30 विपुला *9–13* (स, य; 4, स, य) Vjs. 3. 47.
31 कुसुमनिरन्तर *9–14* H. 6. 19. 24; R. 87; Sb. 6. 50; घत्ता Sb. 8. 12.
32 मदनोदक *9–15* H. 6. 19. 25; R. 89; Sb. 6. 52.
33 चन्द्रोद्द्योत *9–16* H. 6. 19. 26; R. 91; Sb. 6. 54.
34 रत्नावली *9–17* H. 6. 19. 27; R. 93; Sb. 6. 56.
35 कुञ्जर *10–7* H. 6. 20. 3; R. 42, Sb. 6. 6.
36 गोरोचना *10–8* H. 6. 20. 12, R. 62, तारागणा Sb. 6. 26.
37 मधुकरीसंलाप *10–9* H. 6. 20. 20, R. 80, मार्गविश्राय Sb. 6. 43.
38 भ्रूवंक्रणक *10–11* H. 6. 19. 28, R. 97; Sb. 6. 61.
39 मुक्ताफलमाला *10–12* H. 6. 19. 29; R. 99.
40 चपला *10–12* (4, ज, s, 4, 5, Is) Vjs. 3. 48.
41 कोकिलावली *10–13* H. 6. 19. 30, R. 101; कोकिलरिञ्छोलि Sb. 6. 63; छड्डणिका Sb. 8. 6.
42 सुमुखी *10–13* (4, 4, s; 4, 4, Iss) Vjs 3. 49.
43 मधुकरवृन्द *10–14* H. 6. 19. 31; R. 103; Sb. 6. 65.
44 केतकीकुसुम *10–15* H. 6. 19. 32, R. 105, Sb. 6. 67.
45 नवविद्युन्माला *10–16* H. 6. 19 33; R. 107; Sb. 6. 69.
46 त्रिवलीतरंगक *10–17* H. 6. 19. 34, R. 109, Sb. 6. 71.
47 मदनातुर *11–7* H. 6. 20. 4; R. 44; Sb. 6. 9.
48 कुसुमबाण *11–8* H. 6. 20. 13; R 64; Sb. 6. 28.
49 सुखावास *11–9* H. 6. 20. 21, R. 82, Sb. 6. 45.
50 विद्युल्लता *11–10* H. 6. 20 28; R. 98; Sb. 6. 62.
51 अरविन्दक *11–12* H. 6. 19. 35; R. 113, Sb. 6. 74.
52 विभ्रमविलसितवदन *11–13* H. 6. 19. 36, R. 115; Sb. 6. 76.
53 अवदोहक *11–13* Kd 2. 15, R. 128, Sb. 4. 7; 6. 89. =सोरट्ठ Ck. 25, Pp. 1. 170.
54 नवपुष्पंधय *11–14* H. 6. 19. 37, R. 117, वनफुल्लंधुय Sb. 6. 78.
55 किंनरमिथुनविलास *11–15* H. 6. 19. 38, किंनरमधुरविलास R. 119; Sb. 6. 80.
56 विद्याधरलीला *11–16* H. 6. 19. 39; विद्याधरललिता R. 120; Sb. 6. 82.
57 सारंग *11–17* H. 6. 19. 40; R. 122; Sb. 6. 84.
58 भ्रमरावली *12–7* H. 6. 20. 5; R. 46, भ्रमररिञ्छोलि Sb. 6. 11.
59 मालतीकुसुम *12–8* H. 6. 20. 14; R. 66; Sb. 6. 30.
60 कुङ्कुमलेखा *12–9* H. 6. 20. 22, R. 84; Sb. 6. 47; छड्डणिका Sb. 8. 8.

61 **पञ्चाननललिता** *12–10* H. 6. 20. 29; Kd. 2. 14; R. 100.
62 **मकरध्वजहास** *12–11* H. 6. 20. 35; R. 114; Sb. 6. 75; उपदोहक Kd. 2. 16.
63 **कामिनीहास** *12–13* H. 6. 19. 41, R. 126; Sb. 6. 87.
64 **अपदोहक** *12–14* H. 6. 19. 42; R. 10, 127; Sb. 6. 89.
65 **श्वेता** *12–14* (4, 5, IS; 4, 4, ज, S) Vjs. 3. 54.
66 **भामिनी** *12–14* (3 स; 3 भ, S) Vjs. 3. 51.
67 **चन्द्रोद्द्योतक** *12–14* (4 × 3; 4 × 3, S) Vjs. 4. 84.
68 **प्रेमविलास** *12–15* H. 6. 19. 43; R. 129; Sb. 6. 91.
69 **काञ्चनमाला** *12–16* H. 6. 19. 44; R. 132; Sb. 6. 93.
70 **जलधरविलसित** *12–17* H. 6. 19. 45; R. 134; Sb. 6. 95.
71 **पङ्कजश्री** *13–7* H. 6. 20. 6; R. 48; Sb. 6. 12.
72 **नागकेसर** *13–8* H. 6. 20. 15; R. 68; Sb. 6. 32.
73 **कुवलयदाम** *13–9* H. 6. 20. 23, R. 86; कुरवकदाम Sb. 6. 49.
74 **मरकतमाला** *13–10* H. 6. 20. 30; R. 102, Sb. 6. 61.
75 **भ्रमरधवल** *13–10* (6, 4, 3; 6, 4) H. 5. 37; R. 25, Sb. 4. 19.
76 **दोहक** *13–11* Ck. 21, Kd. 2. 15, Pp. 1. 78;
कुसुमाकुलमधुकर H. 6. 20.36; R. 116; Sb. 6. 77.
77 **उपदोहक** *13–12* H. 6. 20. 41, R. 11, 127; Sb. 4. 6; 6. 88.
78 **अभिनवमृगाङ्कलेखा** *13–14* H. 6. 19. 46; R. 137; Sb. 6. 98.
79 **अमरधवल** *13–14* (6, 4, 3, 6, 4, 4) H. 5. 38.
80 **सहकारकुसुममञ्जरी** *13–15* H. 6. 19. 47; R. 140; Sb. 6. 100.
81 **नन्दा** *13–15* (4, 5, 4, 4, 4, ज, IS) Vjs. 3. 53.
82 **कामिनीक्रीडनक** *13–16* H. 6. 19. 48; R. 142, Sb. 6. 102, चूलिका Ck. 26; Pp. 1. 167, चूडालदोहक Kd. 2. 17.
83 **कामिनीकङ्कणहस्तक** *13–17* H. 6. 19. 49; R. 144, Sb. 6. 104.
84 **उपचूलिका** *13–21* Ck. 27.
85 **किङ्किणी** *14–7* H. 6. 20. 7, R. 50, Sb. 6. 14.
86 **नवचम्पकमाला** *14–8* H. 6. 20. 16, R. 70; Sb. 6. 34.
87 **कलहंस** *14–9* H. 6. 20. 24, R. 88; Sb. 6. 51.
88 **अभिनववसन्तश्री** *14–10* H. 6. 20. 31; R. 104; Sb. 6. 66.
89 **भ्रमरविलास** *14–11* H. 6. 20. 37, R. 117, Sb. 6. 79.
90 **दोहक** *14–12* H. 6. 20. 42, R. 9, 129, Sb. 4. 5; 6. 90.
91 **द्विपथक** *14–12* (4 × 3, S, 4, 4, SS) Vjs. 4. 27.
92 **छड्डणिका** *14–12* Sb. 8. 5.
93 **कुसुमितकेतकीहस्त** *14–13* H. 6. 20. 47, R. 139; Sb. 6. 99.
94 **मुखपालनतिलक** *14–15* H. 6. 19. 50, R. 147, वरतिलक Sb. 6. 107.
95 **वसन्तलेखा** *14–16* H. 6. 19. 51, R. 149; Sb. 6. 109.
96 **गुणधवल** *14–16* (6, 4, 4; 6, 4, 4, 2) H. 5. 36.
97 **प्रसन्ना** *14–16* (3 भ, S, 4 स) Vjs. 3. 52.
98 **मागधिका** *14–16* (6, र, IS; 8, र, IS) As. 5; Kd. 2. 18; Vjs. 4. 48;
वैतालीय H. 3. 53, Kd. 5. 1.

99 आपातलिका *14–16* (6, भ, ss; 8, भ, ss) H. 3. 55; Kd. 5. 3; Vjs. 4. 50.
100 सारसिका *14–16* (3 स, s; 3 भ, ss) Vjs. 3. 50.
101 बिन्दुतिलक *14–16* (4 × 3, s; 4, 4, 5, IS) Vjs. 4. 66.
102 विषमगलिता *14–16* (4, ज, 4, s; 4, 5, 5, s) Vjs. 4. 104.
102A मङ्गल *14–16* (*ab* = 14; *cd* = 16) Sb. 4. 20.
103 मधुरालापिनीहस्त *14–17* H. 6. 19. 52; R. 151; Sb. 6. 111.
104 गुणधवल *14–17* (6, 4, 4; 6, 4, 4, 3) H. 5. 36; R. 24.
105 कुङ्कुमलता *15–7* H. 6. 20. 8; R. 52; Sb. 6. 16.
106 विद्याधर *15–8* H. 6. 20. 17; R. 72, Sb. 6. 36.
107 सन्ध्यावली *15–9* H. 6. 20. 25; R. 90; Sb. 6. 53.
108 मनोहरा *15–10* H. 6. 20. 32, R. 106; Sb. 6. 68.
109 मदनविलास *15–11* H. 6. 20. 38; R. 120; Sb. 6. 81; संदोहक Kd. 2. 16; उद्राथक Ck. 28.
110 चन्द्रलेखिका *15–12* H. 6. 20. 44; R. 131, Sb. 6. 92.
111 कुञ्जरविलसित *15–13* H. 6. 20. 48; R. 141, Sb. 6. 101.
112 अनङ्गललिता *15–14* H. 6. 20. 51, R.148; Sb 6. 108.
113 मुखपङ्क्ति *15–16* H. 6. 19. 53; 21. 2; R. 154; Sb. 6. 114.
114 कुसुमलतागृह *15–17* H. 6. 19. 54; R 156; Sb. 6. 115.
115 शशिशेखर *16–7* H. 6. 20 9, R. 54; Sb. 6 18.
116 कुब्जककुसुम *16–8* H. 6. 20. 18; R. 74; Sb. 6 38.
117 कुञ्जरललिता *16–9* H. 6. 20. 26, R. 92; अङ्गदललिता Sb. 6. 55.
118 छड्डणिका *16–9* (4 × 4; 4 × 2, 1) Sb 8. 7.
119 आक्षिप्तिका *16–10* H. 6. 20. 33 R. 108, Sb. 6. 70.
120 विद्याधरहास *16–11* H. 6. 20. 39; R 122; Sb. 6. 83.
121 सुतालिङ्गन *16–12* H. 6. 20. 45, R. 132, Sb. 6. 94.
122 राजहंस *16–13* H. 6. 20. 49, R. 143; Sb. 6. 103.
123 मन्मथविलसित *16–14* H 6. 20. 52, R. 150, Sb. 6. 110; चउवोला Pp. 1. 131.
124 कज्जललेखा *16–15* H. 6. 20. 54, R. 155; Sb. 6. 114.
124A वेसर *16–15* (ab = 16, cd = 15) Ck. 20
125 रत्नमाला *16–17* H. 6. 19. 55; R. 160, Sb. 6. 117.
126 औपच्छन्दसक *16–18* (6, र, य, 8, र, य) H. 3. 54; Kd. 5. 2; Vjs. 4. 49.
127 कदम्बशिरस् *17–7* Sb. 6 20; लीलालय H. 6. 20. 10; R. 56.
128 कुसुमास्तरण *17–8* H. 6. 20. 19; R. 76; Sb. 6. 40.
129 कुसुमावली *17–9* H. 6. 20. 27; R. 94; Sb. 6. 57.
130 किन्नरलीला *17–10* H. 6. 20. 34, R. 110, Sb. 72.
131 कुसुमायुधशेखर *17–11* H. 6. 20. 40, R. 123; Sb. 6. 85.
132 कङ्केल्लिलता *17–12* R. 135; कङ्केल्लिलताभवन H. 6. 20. 46; कङ्केल्लिलताभरण Sb. 6. 96.
133 अशोकपल्लवच्छाया *17–13* H. 6. 20. 50; R 145; Sb. 6. 105.
134 ओडुल्लणक = वारंगडी *17–14* H. 6. 20. 53; R. 152; Sb. 6. 112.

135 किलिकिञ्चित *17–15* H. 6. 20. 55; R. 157; Sb. 6. 115.
136 शशिबिम्बित *17–16* H. 6. 20. 56; R. 161; Sb. 6. 117.
137 घत्ता *18–13* Ck. 43.
138 चित्राक्षरा *24–26* As. 27.
139 विषमा गलितक *24–25* H. 4. 45.
140 विषमा गलितक *25–24* H. 4. 45.

Section V

विषमचतुष्पदी

1 रासालुब्धक *11, 15, 12, 15* As. 10.
2 छड्डणिका *12, 12, 12, 13* Sb. 8. 9.
3 रासानन्दित *12, 12, 11, 10* As. 12.
4 चूडामणि *13, 11, 12, 15* Ck. 48.
5 वेरालु *13, 11, 13, 15* Ck. 33.
6 भङ्गद्विपदी (*4* or *5*) × (*3* to *7*) Jns. 5. 60–63.
7 चतुष्पथ *14, 10, 20, 20* Vjs. 4. 69.
8 ललितक *19, 19, 19, 20* As. 18.
9 मङ्गल *20* or *21*, *20* or *21*, *22* or *23*, *22* or *23*, H. 5. 39; R. 26; Sb. 4. 20.
10 संगतक *22, 22, 22, 25* As. 7.
11 चित्ररेखा *26, 26, 30, 27* As. 13.

Section VI

पञ्चपदी

1 करही मात्रा *13, 11, 13, 11, 13* Pp. 1. 137; Vjs. 4. 30.
2 नन्दा मात्रा *14, 11, 14, 11, 14* Pp. 1. 138.
3 मोदनिका मात्रा *14, 12, 14, 12, 14* Vjs. 4. 30.
4 चारुसेनी मात्रा *15, 11, 15, 11, 15* Pp. 1. 140.
5 भद्रा मात्रा *15, 12, 15, 12, 15* Pp. 1. 141.
6 राजसेना मात्रा *15, 12, 15, 11, 15* Pp. 1. 142 (See also Pp. 1. 133).
7 चारुनेत्री मात्रा *15, 13, 15, 13, 15* Vjs. 4. 30.
8 तालङ्किनी मात्रा *16, 12, 16, 11, 16* Pp. 1. 143.
9 मात्रा *16, 12, 16, 12, 16* H. 5. 17; R. 12; Sb. 4. 8; = राढक Ck. 34.
10 मत्तमधुकरी *16, 11* or *12, 16, 11* or *12, 16* H. 5. 19; Kd. 2. 28 com.; R. 13; Sb. 4. 9.
11 मत्तबालिका *16, 12* or *13, 16, 12* or *13, 16* H. 5. 18; Kd. 2. 28 com.; R. 13; Sb. 4. 9.
12 राहुसेनी *16, 14, 16, 14, 16* Vjs. 4. 30.
13 मत्तविलासिनी *16, 12, 14* or *16, 12, 14* or *16*; H. 5. 20; Kd. 2. 28 com.; R. 14; Sb. 4. 10.

14 मत्तकरिणी *16, 12, 16* or *17, 12, 16* or *17*; H. 5. 21; **Kd.** 2. 28 com.; R. 14; Sb. 4. 10.

15 मोहिनी *19, 11, 19, 11, 19* Pp. 1. 139.

16 बहुरूपा Mixture of different lines among these. H. 5. 22; **Kd.** 2. 28 com.; R. 15; Sb. 4. 11.

Section VII

षट्पदी

(Divisible into two similar halves)

1–8 षट्पदजाति *7, 7, 10–17* H. 6.1 5; Kd. 2. 29 com; R. 30–32; Sb. 5. 3, 4.

9–16 उपजाति *8, 8, 10–17* H. 6. 16; Kd. 2. 29 com; R. 30–32; Sb. 5. 5.

17–24 अवजाति *9, 9, 10–17* H. 6. 17; Kd. 2. 29 com; R. 30–32; Sb. 5. 6.

25 घत्ता *8*, 8, *11* Kd. 2. 29 com.

26 घत्ता *10, 8, 11* Kd. 2. 29; cf. III. 166 above.

26A घत्ता *10, 8, 12* See above III. 168, 176.

27 घत्ता *10, 8, 13* Ck. 43; Kd. 2. 29; Pp. 1. 99; छड्डणिका Sb. 8. 11.

27A घत्ता *10, 8, 14* See above III. 180–185.

27B घत्ता *10, 8, 22, (14)* See above III. 192.

28 झुल्लणा *10, 10, 17* Pp. 1. 156.

29 रसिका *11, 11, 11* Pp. 1. 86.

30 घत्ता *12, 8, 11* Kd. 2. 30.

31 घत्ता *12, 8, 12* Kd. 2. 30; Sb. 8. 11. 3.

32 घत्ता *12, 8, 13* Kd. 2. 29; Sb. 8. 11. 2.

33 कीर्तिधवल *14, 8, 16* or *17* H. 5. 35; Kd. 2. 32; R. 23.

34 षट्पद धवल *18, 12, 12* R. 23; Sb. 4. 18.

Section VIII

अष्टपदी

1 श्रीधवल *(14, 8, 14, 8) × 2* H. 5. 33; Kd. 2. 34.

2 यशोधवल *14, 12, 14, 12, 11, 10, 11, 10* H. 5. 34; R. 22.

3 यशोधवल *14, 12, 14, 12, 11, 12, 11, 12* H. 5. 34.

Section IX

द्विभङ्गी

(Stropic Couplets)

1 अधिकाक्षरा (III. 151) + गीतिका (I. 43) = अधिकाक्षराशीर्षक Jns. 5. 57; Vjs. 4. 41–42.

2 अश्वाक्रान्ता (III. 110) + गाथा (II. 4) = सोपानक Vjs. 4. 77–78.

3 आभाणक (III. 97) + उल्लाल (I. 21–22) = रासाकुल Ck. 29.
4 काव्य (III. 131) + उल्लाल (I. 21–22) = षट्पद Ck. 12; Pp. I. 105.
5 कुअर (III. 193A) + गीतिका (I. 43) = कुअरशीर्षक Jns. 5. 58.
6 गाथा (II. 4) + कामिनीमोहन (III. 83) = चन्द्रायणी Ck. 39.
7 गाथा (II. 4) + काव्य (III.131) = कुण्डलिनी Ck. 38.
8 गाथा (II. 4) + त्रिकलक (X. 4) = तल Vjs. 4. 80; cf. XI. 1.
9 गाथा (II. 4) + भद्रिका (I. 43) = द्विभङ्गी H. 4. 87.
10 घत्ता (VII. 27) + घत्ता (VII. 27) = द्विभङ्गी Kd. 2. 36.
11 दोहा (IV. 76) + कामिनीमोहन (III. 83) = चन्द्रायण Ck. 32.
12 दोहा (IV. 76) + काव्य (III. 131) = कुण्डलिक Ck. 31; Pp. 1. 146.
13 दोहा (IV. 76) + घत्ता (VII. 27) = द्विभङ्गी Kd. 2. 36.
14 दोहा (IV. 76) + वस्तुवदन (III. 134) = द्विभङ्गी Kd. 2. 35.
15 दोहा (IV. 76) + संदोहक (IV. 109) = तरल Kd. 2. 34.
16 द्विपदी (III. 158) + गीति (I. 30) = द्विभङ्गी H. 4. 86; Kd. 2. 35; R. 2, SbP. 4. 2.
17 पुष्पदन्त (III. 196) + गीतिका (I. 43) = पुष्पदन्तशीर्षक Jns. 5. 58; = मालाशीर्षक Vjs. 4. 39–40.
18 भङ्गद्विपदी (V. 6) + गीतिका (I. 43) = द्विपदी Jns. 5. 64.
19 भङ्कुरासक (III. 130A) + अवलम्बन (III. 13) = रासक Jns. 5. 72.
20 भ्रमरावलि (III. 90) + गाथा (II. 4) = खडहडक Vjs. 4. 73–75.
21 मात्रा (VI. 9) + दोहा (IV. 76) = रड्डा or वस्तु Ck. 34; H. 5. 23; Kd. 2. 35; Pp. 1. 133–143; R. 15; Sb. 4. 11; Vjs. 4. 31.
22 माला (III. 197) + गीतिका (I. 43) = मालाशीर्षक Jns. 5. 58.
23 मात्रा (VI. 9) + उल्लाल (I. 22) = फुल्ल Kd. 2. 33.
24 रासावलय (III. 100) + उल्लाल (I. 22) = द्विभङ्गी H. 4. 87.
25 ललित (III. 167A) + गीतिका (I. 43) = ललितशीर्षक Jns. 5. 58.
26 वंशपत्र (III. 192A) + गीतिका (I. 43) = वंशपत्रशीर्षक Jns. 5. 58.
27 वस्तुवदन (III. 134) + दोहा (IV. 76) = द्विभङ्गी Kd. 2. 35.
28 वस्तुवदन (III. 134) + उल्लाल (I. 22) = काव्य or षट्पद or सार्धच्छन्दस् H. 4. 79 com; Kd. 2. 33; Pp. 1. 120ff.
29 विद्रुम (III. 189A) + गीतिका (I. 43) = विद्रुमशीर्षक Jns. 5. 58.
30 संगतक (III. 95B) + गाथा (II. 4) = संगतक Vjs. 4. 64–65.
31 सुभद्रा (III. 186A) + गीतिका (I. 43) = सुभद्राशीर्षक Jns. 5. 58.
32 संतानितक a group of any two metres. Vjs. 4. 86.

[The following is an Alphabetical List of these Strophes:]

अधिकाक्षराशीर्षक 1; काव्य s. षट्पद 28; कुण्डलिक 12; कुण्डलिनी 7; कुअरशीर्षक 5; खडहडक 20; चन्द्रायण 11; चन्द्रायणी 6; तरल 15; तल 8; द्विपदी 18; द्विभङ्गी 9, 10, 13, 14, 16, 24, 27; पुष्पदन्तशीर्षक 17; फुल्ल 23; मालाशीर्षक=पुष्पदन्तशीर्षक 17, 22; रड्डा 21; रासक 19; रासाकुल 3; ललितशीर्षक 25; वंशपत्रशीर्षक 26; वस्तु = रड्डा 21; विद्रुमशीर्षक 29; षट्पद 4, 28; संगतक 30; सार्धच्छन्दस् = षट्पद 28; सुभद्राशीर्षक 31; सोपानक 2.

Section X

त्रिभङ्गी

(Strophic Triplets)

1 खण्ड (III. 17) + खण्ड + गीति (I. 30)
= द्विपदीखण्ड H. 4. 85; Kd. 2. 36; R. 1; SbP. 4. 1.

2 मात्रा (VI. 9) + दोहा (IV. 76) + उल्लाल = त्रिभङ्गी Kd. 2. 36.

3 द्विपदी (III. 158) + खण्ड (III. 17) + गीति (I. 30) = त्रिभङ्गी Kd. 2. 37; R. 3.

4 अधिकाक्षरा (III. 151;) + निर्वापिता (III. 72) + गीतिका (I. 43)
= त्रिकलक Jns. 5. 59; Vjs. 4. 43-45 = निर्वापिताशीर्षक Vjs. 4. 45 com.

5 द्विपदी (III. 158) + अवलम्बक (III. 4) + गीति = त्रिभङ्गी H. 4. 88; R. 3.

6 मञ्जरी (III. 106) + खण्डिता (III. 29) + गीतिका (I. 43) = त्रिभङ्गी H. 4. 89 com.

7 अङ्कद्विपदी (V. 6) + विदारी (III. 33A) + गीतिका (I. 43) = द्विपदी Jns. 5. 65.

Section XI

चतुर्भङ्गी

1 गाथा (II. 4) + त्रिकलक (X. 4) = तल Vjs. 4. 80.

2 पद्धडिका (III. 40) × 4 = कडवक H. 6. 1 com; Kd. 2. 37; Sb. 8. 15.

3 चक्कलक A group of 4 stanzas Sb. 8. 23.

Section XII

पञ्चभङ्गी

1 गाथा (II. 4) + त्रिकलक (X. 4) + गाथा (II. 4) = तालवृन्त Vjs. 4 80.

Section XIII

अष्टभङ्गी

1 वस्तुक (Vjs. 2. 1.) + गीतिका (I. 43)
repeated 4 times = द्विपदी Vjs. 2. 1.

Section XIV

द्वादशभङ्गी

1 वस्तुक (Vjs. 2. 1) + विदारी (Vjs. 2. 5) + गीतिका (I. 43)
repeated four times = द्विपदी Vjs. 2. 4.

B. प्राकृत-वृत्त-नाम-सूचिः ।

(B. Alphabetical Index)